

PAGINAE HISTORIAE 28/1
SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU

PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
28/1

OBSAH

STUDIE

Soukromé kaple v radonickém vikariátu v poslední čtvrtině 17. století <i>Leoš Zich</i>	13
Plukovník a rytmistr aneb není Isolano jako Isolano <i>Marek Starý</i>	40
Šlechtictví bez monarchie? Nobilitační politika Karla I. na příkladu rodu Becků <i>Jan Županič – Václav Horčíčka</i>	63
Osudy velkostatkářských archivů a historických kolekcí při první pozemkové reformě (1918–1938) <i>Kristýna Kaucká</i>	94
Čechoslováci ve francouzském odboji <i>Jaroslav Bouček</i>	105
Kulturní politika Svazu československých skladatelů v období socialistického realismu perspektivou Václava Dobiáše <i>Jiří Jiráček</i>	133
Svědek posledního rozloučení s Ferdinandem Peroutkou promlouvá. Zvukový záznam z pohřbu velkého novináře <i>Jiří Křestan – Richard Mahel</i>	163
Hledání a tápání vznikající levicové opozice v Československu koncem 80. let a její aktivity v listopadových dnech 1989. Pohled na reformní proud uvnitř komunistické strany <i>Emil Voráček</i>	179

ARCHIVNÍ FONDY

Významné osobnosti ruské a ukrajinské emigrace v zrcadle osobních fondů uložených v Národním archivu <i>Lenka Kločková</i>	191
Ruská pomocná akce v zrcadle archivních fondů uložených v Národním archivu v Praze <i>Lenka Kločková – Helena Nováčková</i>	198
Životní osudy evangelického faráře Jana Jelínka <i>Lenka Kločková</i>	203
Pověřenec pro organizace v protektorátu <i>Leoš Zich</i>	210

Association Olga Havel Branche helvétique (Asociace Olgy Havlové, švýcarská pobočka) <i>Zora Machková</i>	236
Archivní fond Státní úřad plánovací I <i>Adam Zítek</i>	241

ZPRÁVY

Národní archiv v roce 2019 <i>Eva Drašarová</i>	257
Dobrodošli v Ljublanu, aneb slovinské archivnictví očima českého badatele <i>Jan Krlín</i>	307

LITERATURA

Čornejův Žižka – Žižkův Čornej? <i>Jiří Křestan</i>	313
Kniha o Zdeňkovi Brtnickém z Valdštejna mezi biografií a rozbořem cestopisu <i>Lukáš M. Vytlačil</i>	320
Císařští hudebníci v účtech dvora Rudolfa II. <i>Lukáš M. Vytlačil</i>	324
Mansfeld a dobytí Plzně roku 1618 <i>Lukáš M. Vytlačil</i>	326
José Burgés: 1696 A Picture of the Pious Schools in Central Europe at the end of the XVII century <i>Václav Bartůšek</i>	329
Johnsonův Mozart aneb jak nepsat biografii <i>Lukáš M. Vytlačil</i>	337
Josef Stepling (1716–1778) v jeho biografiích a bibliografiích <i>Václav Bartůšek</i>	341
Tři díly zajímavé literárně historické edice Cerroniho díla <i>Václav Bartůšek</i>	345
Rodinné zázemí a životní rytmus moravského historika Bedy Dudíka optikou výzkumu každodennosti a sociálních dějin. K publikaci Emy Šimkové Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků, vydané v roce 2018 v Olomouci <i>Richard Mahel</i>	350

Heuristicky kvalitně zpracovaná monografie o rakouských dějinách v období 1918–1938 <i>Miroslav Šepták</i>	362
Jiří Mihola, Michal Pehr: Lidově, národně, křesťansky. K dějinám Československé strany lidové (KDU-ČSL) 1919–2019 <i>Bohumil Lukeš</i>	366
Zdařilá monografie o životě rakouského kancléře Rudolfa Ramka <i>Miroslav Šepták</i>	369
Zdařilá kniha o každodennosti bratislavské umělecké bohémy <i>Miroslav Šepták</i>	375
Kronika obce Kačice 1932–1939 <i>David Hubený</i>	378
Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé <i>Vojtěch Šustek</i>	380
Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava, sv. 3 <i>Monika Sedláková</i>	385
Československá strana lidová v období nastupující normalizace <i>Václav Ryneš</i>	388
Česká historiografie v letech 1948–1963 pohledem polského dějepisce <i>Jiří Křestán</i>	392
Je štátny prevrat, na víkend domov neprídem... <i>Václav Ryneš</i>	399

REAKCE

Reakce na studii Petry Březáčkové: Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky z vůní ananasu <i>Michal Vokurka</i>	405
---	-----

SEZNAM AUTORŮ

STUDIE

SOUKROMÉ KAPLE V RADONICKÉM VIKARIÁTU V POSLEDNÍ ČTVRTINĚ 17. STOLETÍ¹

LEOŠ ZICH

Soukromými kaplemi v raném novověku je možno se zabývat z různých hledisek, například z hlediska uměleckohistorického, liturgického, nebo jako jedním z projevů dobové zbožnosti.² Cílem následujícího textu, který je zaměřen především materiálově, je představit zámecké kaple konce 17. století, na základě pramenů úřední povahy, které se dochovaly v archivu pražského arcibiskupství, jenž je dnes uložen v Národním archivu. Příspěvek je rozdělen na dvě části, z nichž první se snaží podchytit normy, které v 17. století vznik a chod soukromých kaplí upravovaly, druhá část je pak věnována soukromým kaplím jednoho z vikariátů pražské arcidiecéze.

Kanonické právo odlišuje kaple veřejné a kaple soukromé.³ Základními znaky veřejné kaple jsou její veřejná přístupnost a určení k užívání veřejností. Toto určení

-
- ¹ Tento příspěvek vznikl přepracováním a rozšířením jedné kapitoly autorovy diplomové práce, obhájené v roce 2017 na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, nazvané Farářské relace z radonického vikariátu z let 1676/77.
 - ² Pokud je autorovi známo, téma není v českém prostředí v obecné rovině příliš zpracováno. Samozřejmě existují relativně četné uměleckohistorické práce, věnované konkrétním objektům. Stručné pojednání o zámeckých kaplích se nachází na konci třetího dílu monografie Františka Záruby o hradních kaplích. Záruha, František: Hradní kaple. III. doba poděbradská a jagellonská. Praha 2016, s. 218–236. Avšak např. v obecně pojatých knihách o zámcích od Pavla Vlčka a Evy Lukášové se stát věnovaná zámeckým kaplím nenachází. Vlček, Pavel: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků. Praha 1999; Lukášová, Eva: Zámecké interiéry. Pohledy do aristokratických sídel od časů renesance do doby první poloviny 19. století. Praha 2015. Z obecněji pojatých článků o zámeckých kaplích možno zmínit alespoň: Martínek, Radek: Zámecké kaple a jejich bohoslužebná vybava jako předmět historicko-liturgického bádání. Zprávy památkové péče 78, 2018, s. 307–316. Stránecký, Vilém: O moravských zámeckých kaplích. Na hlubinu 17, 1942, s. 39–47.
 - ³ V těchto odstavcích vycházím z příručky Aichner, Simon: Compendium iuris ecclesiastici ad usum cleri. 6. vyd. Brixen 1887, s. 341–342, 682–684.

mohlo indikovat např. svolávání zvonem na mši nebo především to, že bylo při kapli zřízeno nějaké beneficiem, byl v ní privilegovaný oltář, či v ní bylo možno získat odpustky. Ke zřízení takové kaple bylo třeba souhlasu biskupa, kaple měla být řádně vybavena a alespoň požehnána (benedicta).

Soukromou kapli (oratoř) naproti tomu charakterizuje umístění v soukromé budově, skrz kterou je jediné přístupna, a určení toliko obyvatelům této budovy.⁴ Pouhou oratoř si mohl zřídit v podstatě kdokoli, pokud však v ní měly být slouženy mše, pak bylo třeba zvláštní licence.⁵ Udělení takové licence bylo zároveň spojeno s několika podmínkami: a) kaple musela být vhodně oddělena od profánních prostor, b) mše v ní směla být sloužena jen jednou za den (o větších svátcích vůbec ne), c) účast na mších měla být vázána na osobu držitele licence (pak se mohla účastnit i rodina a služebnictvo), d) v kapli bylo zakázáno konat úkony vázané na farní kostel jako křest nebo ohlášky a e) udělování svátostí zpovědi a eucharistie v kapli mělo být přípustné jen podle (jiné) zvláštní biskupské licence. Pro další výklad jsou podstatná ještě dvě pravidla, týkající se soukromých kaplí. Taková kaple směla být (na rozdíl od kaple veřejné) bez dalšího, nebyla-li ovšem předtím vysvěcena nebo požehnána, přeměněna na profánní prostor. Na druhé straně se pak uznávala možnost přeměny kaple původně soukromé silou obyčeje v kapli veřejnou, a to za podmínky, že byla užívána jako veřejná od nepaměti s alespoň mlčenlivým souhlasem ordináře.⁶

Normativní prameny ve vztahu k soukromým kaplím v kontextu pražské arcidiecéze⁷

Základním pramenem, který v prostředí pražské arcidiecéze normativně upravoval postavení soukromých kaplí, byla statuta Berkovy synody z roku 1605.⁸

4 V případě soukromých kaplí je tedy asi přesnější mluvit o vlastníkovi než o patronovi kaple.

5 Právo udělit takovou licenci je podle Aichnera vyhrazeno už od doby Tridentského koncilu Svatému stolci, avšak přinejmenším časově omezené licence povolující sloužit mši Svatou v soukromých obydlech byly v druhé polovině 17. století běžně vydávány arcibiskupskou konsistoří, jak vyplývá z pravidelného výskytu žádostí o takovou licenci a konceptů licencí uložených v Národním archivu ve fondu Archiv pražského arcibiskupství I. Toto právo bylo podle všeho někdy předtím uděleno pražskému arcibiskupu cestou delegace. Borový, Klement: *Úřední sloh církevní: příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. 2. rozmnožené vyd. Praha [1887?], s. 364.

6 Aichner, S.: *Compendium*, s. 682.

7 Záměrně zde přijímám nařízení určená pražskému duchovenstvu, v nichž se problematika soukromých kaplí přirozeně objevuje rovněž, jakož i dekret konsistoře z 10. 6. 1678, který reguloval celebrování mší v karlovarských domech.

8 Vycházím z posledního vydání *Synodus Archi-Dioecisana Pragensis. Pragae 1762*. K Berkově synodě srv. Sedlák, Jan Nepomuk: *Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605*. *Časopis katolického duchovenstva (ČKD)* 31, 1890, s. 606–613.

Význam pro zřizování takových kaplí mělo ustanovení, obsažené v pasáži věnované kostelům, které stanovovalo, že novou oratoř či kapli není dovoleno stavět bez písemného souhlasu arcibiskupské autority,⁹ kaplí se rovněž týkala část kapitoly o svátosti křtu, podle níž nebylo dovoleno udělovat svátost v domech, leda v případě nebezpečí smrti.¹⁰

Komplexní úprava stran zřizování soukromých kaplí se nachází až v odstavcích, věnovaných Svátosti mše.¹¹ Podle nich žádný kněz (ani řeholník) nesměl sloužit mši v soukromých místnostech, resp. mimo kostel a oratoře, zasvěcené jediné božskému kultu, jež byly arcibiskupem schváleny. Souhlas se stavbou soukromých oratoří a souhlas s celebrováním v nich navíc neměl být vydáván snadno, leč jen ze závažných příčin. Při jejich zřizování a schvalování mělo být dbáno na následující: ať nejsou ve vnitřních částech budovy, kde páni či čeleď běžně pobývají, ale na vhodném a důstojném místě, odděleném od ložnic, jídelen i hlavního sálu; svým vzhledem a uspořádáním se měly podobat kostelu. V domácí kapli samozřejmě nesměl nikdo přespávat, nesmělo tam být nic světského provozováno ani skladováno, porušení těchto zákazů mělo mít eo ipso za následek zákaz sloužení mší. Mše v kapli měly být slouženy na přenosném oltáři (*altare portatile*), vybaveném všemi předepsanými náležitostmi.¹²

Ti, kterým bylo využívání soukromé kaple povoleno, měli dbát na to, aby se v ní necelebrovalo pořád (*passim*), nýbrž pouze v případě nutnosti, především nemoci. O svátcích, a to zejména významnějších, se měli dále, bylo-li to možné, účastnit mše ve farním kostele (a ne v soukromé kapli). Zpívaná mše směla být v soukromých kaplích sloužena toliko v den patrocinia, výstav Nejsvětější Svátosti za účelem uctívání byl v těchto kaplích zakázán zcela, včetně vystavení ve formě Božího hrobu o Svatém týdnu.¹³ Výslovně bylo také uvedeno, že se v oratořích nemá sloužit mše během velikonočního tridua.¹⁴

Téma soukromých kaplí, resp. mší sloužených v soukromí, se přirozeně objevuje i v tzv. jarních a podzimních patentech, normativně-správních směrnicích pro duchovenstvo (v první řadě pro okrskové vikáře), vydávaných zpravidla dvakrát do roka arcibiskupem, popř. jeho konsistoří.¹⁵ Pokyny ohledně soukromých

9 Synodus, s. 29.

10 Synodus, s. 51.

11 Synodus, s. 73–74. Výslovně přitom bylo odkazováno na 22. zasedání Tridentského koncilu, konkrétně na dekret o slavení mše. Text dekretu je nejsnáze dostupný v Antonín Hrdina (ed.): *Dokumenty Tridentského koncilu*. Praha 2015, s. 170–172.

12 *K altare portatile* srv. Synodus, s. 35–36.

13 Kněží, kteří by ustanovení porušili, se v závěru hrozilo přísným trestem.

14 Synodus, s. 75.

15 K těmto patentům srv. např. Podlaha, Antonín: *Patentes vernaes*. ČKD 44, 1903, s. 581–582.

kaplí se v těchto dokumentech vyskytují již za arciepiscopeátu Arnošta Vojtěcha z Harrachu, ale znatelně jich přibývá až za Jana Fridricha z Valdštejna.

V této souvislosti je možno jmenovat již Harrachův mandát z 1. června 1629, adresovaný všem katolíkům, jehož obsah se týkal výlučně soukromých kaplí. K arcibiskupovi prý dennodenně přicházely zprávy o neřádném sloužení mší v soukromých domech, v jídelnách, ložnicích atp. Výslovně proto pod církevními tresty a cenzurami zakázal konání mší v soukromých prostorách všem, kdo k tomu nemají povolení od papeže, arcibiskupa, nebo jeho předchůdců. Všichni, kdo takovými licencemi disponovali, byli vyzváni k tomu, aby je do čtyř měsíců předložili ke kontrole s tím, že ty nevhodné arcibiskup jakožto apoštolský delegát zruší.¹⁶

Další podobná zmínka z Harrachovy doby se nachází v šestém bodu jarních patentů z 2. dubna 1665. V reakci na zneužívání licencí k sloužení mší v soukromých prostorách (poslech v lehátkách, využívání řeholníků atp.) byli okrskoví vikáři vybidnuti, aby si jménem arcibiskupa nechali předložit všechny licence z vikariátu a následně (případně) sloužení mší zakázali, aby bylo dbáno ustanovení synody z roku 1605. O svém postupu měli vikáři arcibiskupa písemně informovat.¹⁷

Soukromé oratoře se poté objevují až v jarních patentech z počátku Valdštejnova arciepiscopeátu, jmenovitě v šestém bodu patentů z 1. dubna 1676. Pokyn pro okrskové vikáře se týkal postupu při vydávání licencí dovolujících sloužení mší v soukromých oratořích a kaplích. Tyto licence se v případě vydání zasílaly okrskovým vikářům, kteří byli povinni předtím buď osobně, nebo prostřednictvím jiné důvěryhodné duchovní osoby příslušné prostory prohlédnout, zda jsou náležitě upraveny a zda se v nich neděje nic světského. O takové vizitaci pak byli povinni učinit zprávu konsistoři.¹⁸ Totožný příkaz byl zopakován i v jarních patentech z 12. dubna následujícího roku.¹⁹

Pátý bod podzimních patentů z 20. listopadu 1685 se opět zmiňoval o častém zneužívání vydaných licencí, spočívajícím v celebrování na nevhodných místech. Okrskoví vikáři si proto měli nejen nechat předložit existující licence, ale také ob-

Krásal, František: Arnošt hrabě Harrach. Praha 1886, s. 437–439. Podlaha, Antonín: Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Díl I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710). Praha 1917, s. 187–191.

16 Národní archiv (NA), Archiv pražského arcibiskupství I (APA I), inv. č. 2274, sign. B 76/8, kniha opisů patentů a dekretů 1626–1712, nefoliováno, mandát z 1. 6. 1629.

17 NA, APA I, inv. č. 1470, sign. B 20/1b, kniha s opisy patentů 1662–1710, f. 12r–v. Ve všech mně známých opisech tohoto patentu chybí konec.

18 NA, APA I, inv. č. 1470, sign. B 20/1b, f. 58r.

19 Tamtéž, f. 64v.

hlédnout místa samá, a v případě závad zaslat vydané licence zpět konsistoři, aby tak bylo zneužívání zabráněno.²⁰

Jarními patenty ze 4. dubna 1689 (bod 5.) byli okrskoví vikáři opětovně napomenuti, aby při vydávání licencí k sloužení mši v domácích oratořích, kaplích a jiných místech určené prostory osobně nebo prostřednictvím jiného prohlédli a posoudili jejich vhodnost. Nadto měli konsistoři jmenovitě hlásit osoby, které by se opovážily v takových oratořích sloužit mši buď bez výslovné licence, nebo proti jejím ustanovením.²¹

Nutnost kontrolovat vhodnost místností v souvislosti s udílením licencí ke sloužení mše v soukromí byla okrskovým vikářům připomenuta i v jarních patentech z 20. března 1690 (bod 4.). Nově se v těchto patentech (bod 5.) objevil pokyn, aby ti, kterým se taková licence poskytuje, byli důtklivě upozorněni, aby tuto licenci ke konci její platnosti, mají-li zájem o obnovu a prodloužení, zaslali konsistoři, protože se tím usnadní a zrychlí vystavení nové licence.²²

Podzimní patenty z 6. října téhož roku obsahují ve svém šestém bodu ustanovení značně jiného charakteru: Okrskoví vikáři nesmějí za předání licencí, vydaných arcibiskupskou kanceláří, od destinatářů nic požadovat, ani licence určené k předání zadržovat.²³

Z patentů arcibiskupa Breunera, vydaných do roku 1700, se soukromých kaplí dotýkají jen „podzimní patenty“ ze 7. ledna 1696,²⁴ ovšem zcela zásadně (bod 4.): Okrskoví vikáři a faráři měli některého svátečního dne z kazatelen vyhlásit, že dosud vydané licence, opravňující k sloužení mši v soukromých prostorách, oratořích a kaplích vypršely či pozbyly platnosti. Kdo bude takovou licenci potřebovat, musí se písemně (per memoriale) obrátit na arcibiskupa (ad nos).²⁵

Zámecké kaple v radonickém vikariátu v letech 1676/77–1700

Cílem druhé části tohoto článku je podat přehled o zámeckých kaplích, které existovaly v radonickém vikariátu během poslední čtvrtiny 17. století.²⁶ Jako zá-

20 Tamtéž, f. 93v.

21 Zejména šlo o to, aby nebyla porušována práva farních kostelů. Tamtéž, f. 103r–v.

22 Tamtéž, f. 105r.

23 Tamtéž, f. 106v.

24 Jde o první patenty arcibiskupa Breunera, nezvyklý termín souvisí s jeho nastolením, k němuž došlo 6. listopadu 1695. Marie Bláhová: *Historická chronologie*. Praha 2001, s. 722.

25 V praxi postačovalo obrátit se na konsistoř. NA, APA I, inv. č. 1470, sign. B 20/1b, f. 120v.

26 Radonický vikariát v této době zahrnoval v podstatě tu část Žateckého kraje, která ležela na jih od řeky Ohře. Jeho hranice by v hrubých rysech na severu vymezovala řeka Ohře, na západě Doupov a Údrč a Kozlov, na jihu Žlutice, Rabštejn, Žihle a Jesenice a Velká Černoc, na východě pak Ročov a Cítoliba. Podrobněji Zich, Leoš: *Farářské relace z radonického vikariátu z let 1676/77*, s. 38–54.

kladní pramen byly využity tzv. farářské relace, tedy odpovědi na dotazník o dvaadvaceti bodech,²⁷ které museli v letech 1676/1677 a 1700 vypracovat faráři pražské arcidiecéze.²⁸ Z radonického vikariátu se dochovaly oba svazky farářských relací, tvořící součást fondu Archiv pražského arcibiskupství, uloženého dnes v Národním archivu.²⁹ Tato kostra byla ještě doplněna na základě aktového materiálu z téhož fondu, především tzv. recept, tj. chronologicky uspořádané přijaté korespondence,³⁰ částečně i tzv. emanat, tj. konceptů korespondence odeslané, miscellaneí a dalších částí fondu.

Dříve, než budou v abecedním pořadí představeny jednotlivé kaple, je vhodné podat formou tabulky přehled soukromých kaplí, tak jak byly zachyceny první i druhou řadou farářských relací:

Zámecké kaple zachycené ve farářských relacích z let 1676/1677

Zámek	Patrocinium	Status	Vlastník/Patron	Poznámka
Břany u Loun	ne	soukromá	Příchovská z Příchovic	
Brody	ne	soukromá	Contreras	„jídlna“
Libědice	ne	soukromá	Smyslovská z Radvanova	
Libkovic	ne	soukromá	z Valdštejna	
Liborice	ne	soukromá	Libštejský z Kolovrat	
Líčkov	ne	soukromá	Wahl	neužívaná
Nový Hrad	sv. Josefa	soukromá[?]	Varrensbach	

27 Dvanáctá otázka dotazníku se týká právě kaplí, a to jak veřejných, tak i soukromých.

28 K tzv. farářským relacím srv. např. Ryneš, Václav: Málo využitý pramen vlastivědného poznání (Farářské relace z let 1676–1677 a 1700–1701). *Acta regionalia* 1965, s. 106–113. Schlenz, Johann: Das Reichenberg-Friedländer Vikariat gegen Ende des 17. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Vereins für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues* 18, 1924, s. 9–16, 53–59. Krčilová, Irena: Katolická farní organizace na Pelhřimovsku v letech 1677 a 1700 ve světle farářských relací. *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 12, 2001, s. 121–136. Pátková, Hana: Aktuální informace nebo obraz dávných dob?: možnosti využití farářských relací pro studium středověku na příkladu Podbrdského roku 1700. *Paginae historiae* 22, 2014, s. 379–386. Táž: Farní obvody na Slánsku a Rakovnicku v pozdním středověku: možnosti využití raně novověkých tzv. farářských relací k rekonstrukci jejich územního rozsahu. *Sborník archivních prací*. 65, 2015, s. 307–339. Další literatura k tématu Zich, L.: *Farářské relace*, s. 21–26.

29 NA, APA I, sign. B 11/11 (farářské relace z roku 1676/77) a B 13/18 (farářské relace z roku 1700).

30 Systematicky byla projata recepta z let 1683–1700, tedy kart. 900–965.

Petrohrad	sv. Vavřince	soukromá	Černín z Chudenic	fundace pro kněze
Vikletice	ne	soukromá	Schmidová ze Schmidtbachu	
Vintířov	ne	soukromá	Losy z Losimthalu	neužívaná
Žlutice	sv. Václava	veřejná	Kokořovec z Kokořova	tři oltáře

Zámecké kaple zachycené ve farářských relacích z roku 1700

Zámek	Patrocinium	Status	Vlastník/Patron	Poznámka
Brody	ne	soukromá	Contreras	veřejná de facto
Kaštice	ne	soukromá	Schmidtgräbner z Lustenecku	veřejná de facto
Libědice	ne	soukromá	bosí karmelitáni	jen oltář
Maššov	ne	soukromá	z Goltzu	neužívaná
Nový Hrad	sv. Josefa	soukromá	Concini	
Petrohrad	sv. Václava a Vavřince	soukromá	Černín z Chudenic	
Rabštejn nad Střelou	ne	soukromá	z Pöttingu	
Tuchořice	ne	soukromá	Hýzrle z Chodů a Michna z Vacínova	veřejná de facto
Valeč	ne	soukromá	Kager ze Štampachu	
Žlutice	sv. Václava	veřejná	Kokořovec z Kokořova	tři nevysvěcené oltáře

Starší řada farářských relací tedy zachycuje jedenáct kaplí, mladší řada o jednu méně, což je však mj. zaviněno tím, že mladší řada relací nezahrnuje zprávu faráře z Chyše. Pět kaplí (Brody, Libědice, Nový Hrad, Petrohrad, Žlutice) je zaznamenáno v obou souborech farářských relací.

Blšany u Loun

Soukromou oratoř v Blšanech u Loun zmiňuje ve své relaci z přelomu let 1676 a 1677 cítilibský administrátor Alexius Schimel. Magdalena Rosina Příchovská, roz. Žďárská ze Žďáru, měla tehdy na tamějším zámku komnatu upravenou na způsob kaple, v níž celebroidli mši různí řeholníci, a to i ve dnech svátečních.³¹ Ve

31 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 44v. O (ne)existenci příslušné licence se autor relace nezmiňuje, lze ji však předpokládat na základě poznámky o sloužení mši i o svátcích, což naznačuje právě její

farářské relaci z roku 1700 již kaple zmiňována není, což souvisí patrně i s tím, že Blšany mezitím přestaly být sídlem vrchnosti.³²

Brody

Text farářských relací z radonického vikariátu z přelomu let 1676 a 1677 v souvislosti se soukromými kaplemi povětšinou nezachycuje zvláště vyhocené situace, byť ze zmínek o celebrujících řeholnících lze jistý nesouhlas vycítit. To však rozhodně neplatí pro kapli na zámku v Brodech, který patřil panu Františku Inigo Contrerasovi. Mašťovský farář Bütterbir, do jehož farnosti Brody náležely, totiž v relaci ironicky poznamenal, že jde o kapli «velmi podivuhodnou, neboť na stejném stole, na němž se hoduje, se i slouží mše, takže v jednom okamžiku je to kaple, a v zápětí zase jídelna.» Pan Contreras byl podle něj vskutku pohostinný, na zámek v době svátků a nedělí zval řeholníky z různých řádů, ti tam obvykle přicházeli v předvečer svátku nebo neděle a následně o svátku sloužili mši, takže řečený pán už po dva roky nebyl ve farním kostele, ani tam v době Velikonoc nepřijal svátosti.³³ Z časově blízké zprávy okrskového vikáře Morika je možné doplnit, že oněmi řeholníky, kteří četli mši v Contrerasově kapli na stole, na němž pak po odložení ornátů vesele hodovali, měli být především karmelitáni z Chyše.³⁴ Na začátku 80. let 17. století (1681) byl na zámku v Brodech vydržován dokonce domácí kaplan, který byl zároveň preceptorem dětí pana Contrerasy. Byl jím třicetiletý augustinián-kanovník P. Bernhardus Frank, pocházející z Toužimi.³⁵

Ač by tomu předchozí text nenapovídal, byl František Inigo Contreras ve vztahu ke kapli vybaven od 8. prosince 1675 časově neomezenou licencí k sloužení mši. Tato licence mu v případě špatného počasí dovolovala nechat pro sebe a své lidi ve vhodné prostora zámku sloužit na přenosném oltáři mši jakýmkoliv řádně vysvěceným knězem, ovšem tak, aby tím nebyla narušována návštěva bohoslužeb

překračování.

32 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 20r–24r. Statek v roce 1690 připadl pražskému arcibiskupství. Sedláček, August: Hrad, zámky a tvrze Království českého XIV, Žatecko a Litoměřicko. 3. vyd. Praha 1998, s. 229.

33 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 143v. Konec odstavce je bohužel zničen. Zprávy o dění v Contrerasově kapli měl mašťovský farář zřejmě od faráře z Veliké Vsi. Zajímavé je, že farář Bütterbir přesto pana Contrerasy ve zpovědních seznamech nezaznamenal jako nedbalého. K tomu se odhodlal až jeden z jeho nástupců o více než tři desítky let později. Šimák, Josef Vítězslav (ed.): Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z r. 1671–1725. XI. (Díl 3. sv. 2), Žatecko. Praha 1937, s. 310–311.

34 NA, APA I, sign. C 90, kart. 875, recepta X–XII 1676, bod č. 11 listu vikáře Morika z 20. 11. 1676, presentatum 23. 11.

35 NA, APA I, sign. H 12/6, kart. 4390, miscellanea 1681–1682, Consignatio sacellanorum in districtu Zatecensi cis Egram ministrantium, cujus sint linguae, aetatis & tituli.

ve farním kostele.³⁶ Platnost této licence (stejně jako jiných) byla zrušena čtvrtým bodem „podzemních patentů“ ze 7. ledna 1696, takže Inigo Contreras požádal ještě během ledna okrskového vikáře V. Raspichlera o pomoc při obstarání licence nové, poněvadž by pro něho bylo obtížné jezdit každou neděli a svátek namnoze v dešti, větru a nezdravém podhorském povětří do dobrou půl míli vzdáleného kostela.³⁷ Vikář Raspichler následně kapli prohlédl a podal o ní konsistoři zprávu: kaple je náležitě vyzdobena a vybavena oltářem, který bývá mimo čas bohoslužby uzavřen, je však umístěna v předsíni prostředního[?] domu otevřené vůči schodišti, kde se nejí, nepije, ani nespí, avšak směrem ke schodišti a vstupu do bočních pokojů oddělená není, což by však šlo snadno napravit. Vikář na to pana Contrerasa již upozornil, jakož i na podmínku, že k účasti na nedělních a svátečních mších v kapli je možné připustit jen ty osoby, které se nemohou odebrat do farního kostela.³⁸ Konsistoř vydala licenci 28. února 1696, avšak již ne časově neomezenou, nýbrž na dobu tří let. Formulována byla poměrně široce, dovolujíc v případech legitimní překážky poslouchat mši slouženou řádně vysvěceným knězem na přenosném oltáři v zámecké kapli i v neděli a ve svátek, avšak postradatelná zámecká čeleď a poddaní tím neměli být odváděni od účasti na mši ve farním kostele. V březnu 1700 pak byla tato licence Inigo Contrerasovi opět o tři roky prodloužena.³⁹

Tato zámecká kaple se objevuje i v mladší farářské relaci z května 1700, i tentokrát jako problematická. Kaple totiž fakticky fungovala jako kaple veřejná, na mše, jež v ní byly slouženy každodenně, i o svátcích, byli obyvatelé Brodů – Contrerasovi poddaní – svoláváni zvukem zvonu, umístěného ve věžičce nad střechou zámku, což maššovský farář Liebscher (právem) považoval za porušení práv farního kostela.⁴⁰

36 Licence bylo třeba nejprve předložit okrskovému vikáři, aby mohl posoudit vhodnost zvoleného prostoru. NA, APA I, sign. C 99, kart. 947, recepta 1696, neověřený opis licence z 8. 12. 1675.

37 Inigo Contreras se zmínil také o tom, že dosavadní licence byla prospěšná nejen pro něho, ale i pro chudé staré lidi, kteří již nemohou do kostela docházet.

38 „... decenter ornatum esse cum altari extra tempus sacri clauso: situm autem est in vestibulo domus mediae patente versus gradus, in quo nec comeditur, bibitur, aut dormitur: attamen versus scalas et ingressum cubiculorum lateralium non est clausum, facile tamen claudendum, de quo jam antea monui addendo cautelam, ne cum praejudicio ecclesiae parochialis die Dominico et festo passim omnes ad audiendum sacrum admittantur, sed ii soli, qui aliunde ad parochialem ecclesiam accedere non possunt.“ NA, APA I, sign. C 99, kart. 947, recepta 1696, list V. Raspichlera z 9. 2. 1696 s listem Inigo Contrerasa z 25. 1. 1696 v příloze. Valentin Raspichler se o kapli zmiňuje ještě v listu z 24. února 1696, z něhož vyplývá, že i konsistoř sama vikáře k vizitace kaple vyzvala. Tamtéž, list V. Raspichlera z 24. 2. 1696.

39 Pan Contreras za vydání licence zaplatil 9 zl. NA, APA I, sign. C 100, kart. 961, recepta I–III 1700, licence z 28. 2. 1696 s dorzální poznámkou o prodloužení licence 16. 3. 1700.

40 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 74r. Že tato praxe v Brodech přetrvávala i v pozdější době, kdy měl tento statek už jiné majitele, plyne ze zprávy mašovského faráře z roku 1727: „Est domestica sub

Kaštice

Domácí kaple na zámku v Kašticích není v relaci pšovského faráře Bruského z prosince 1676 ještě zmíněna.⁴¹ Zřídil si ji patrně někdy před polovinou roku 1696 pan Kašpar Jaroslav Schmidtgräbner z Lustenecku.⁴² Dotyčný zřejmě nejprve žádal konsistoř o vydání licence sám, byl však vyzván, aby kapli ještě nechal prohlédnout okrskovým vikářem V. Raspichlerem. Ten ji po vykonané prohlídce hodnotil jako řádně umístěnou i vyzdobenou. Přiléhala v hořejším patře zámku k obytným prostorám, konkrétně k jídelně (refectorium), byla však od ní oddělena dveřmi. V kapli se podle vikáře nespalo, nejedlo ani neprovozovalo nic profánního, z jídelny byly navíc pro zvýšení důstojnosti odstraněny všechny světské obrazy a nahrazeny díly s náboženskými motivy. Vlastník kaple nadto okrskovému vikáři slíbil, že o svátcích a nedělích bude na mše do farního kostela nejen pouštět své poddané a čeledě, ale bude tyto mše navštěvovat i osobně s rodinou, nezabrání-li mu v tom ovšem zima nebo špatný stav cest.⁴³ Po obdržení Raspichlerovy zprávy vydala konsistoř panu Schmidtgräbnerovi požadovanou licenci, jejíž platnost byla omezena na jeden rok, 14. září 1696.⁴⁴

Kašpar Jaroslav Schmidtgräbner se svým slibem a podmínkami licence k sloužení mši nenechal příliš svazovat, takže pšovský farář Pellet v relaci z roku 1700 přímo žádal o omezení nebo zrušení této licence. Její zneužívání mělo spočívat zejména v tom, že kaštický pán k újmě farního kostela i faráře svolával své poddané na zámek na mši dokonce i o svátcích, což navíc činil zvoněním zvonu, sloužícím jinak ke svolávání na robotu. Kromě jiných konkrétně nejmenovaných nepřístojností⁴⁵ šlo dále také o to, že v kapli bylo bez vědomí faráře slouženo mno-

mentionati Perillustris Domini Equitis Emanuelis Lamothe de Frintrap in pago Proelos, quae verè non capella, sed in hypocausto aliqua conclavis omnibus profanis rebus exposita nominanda, cujus ingressus ab hypocausto seu profano aedificio, sub cuius Sancti Titulo aut Patrocinio, et quid dotis habeat, nescio. Ecclesiae parochialis Maschaviensi utcumque praejudiciosa, cum homines ab auditione Verbi divini retrahuntur cogitantes se satisfacturos, si simplicem missam ibidem audiant.“ NA, APA I, sign. D 14, kart. 1177, recepta 1727, list maštovského faráře Waltdmanna z 17. 6. 1727 ve složce hlášení o kostelech a kaplích z kláštereckého vikariátu.

41 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 180r–182v. V této velmi stručné zprávě není jmenovitě zmíněna ani sama ves Kaštice.

42 Predikát ponechávám v obvyklejší podobě, dotyčný se ovšem podepisoval „von Lustenetz.“ Srv. např. NA, APA I, sign. C 100, kart. 961, recepta I–III 1700, list K. J. Schmidtgräbnera z 1. března 1700.

43 Cestou z Kaštic na místo starého pšovského kostela je nutné překonat poměrně prudké stoupání, takže za špatného počasí mohlo být opravdu obtížné se tam dostat.

44 NA, APA I, sign. C 99, kart. 950, recepta 1696, list V. Raspichlera z 28. 6. 1696 s dorzální poznámkou o vydání licence 14. 9. 1696. K. J. Schmidtgräbnerovi byla licence téměř jistě později prodloužena, protože v roce 1700 se mluví o jejím porušování.

45 Tím mohly být míněny jakékoliv jiné zásahy do práv farního kostela (svatby, křty...).

ho mší bez ohledu na liturgický čas procházejícími osobami, u nichž neměl farář možnost ověřit, zda a jací to jsou kněží, takže hrozilo i znesvěcení.⁴⁶ Podle objemu související korespondence se zdá, že konflikt ohledně kaple v Kašticích byl v roce 1700 jednoznačně nejostřejší. Kromě výše citovaného představovalo nejzávažnější obvinění to, že byly v zámecké kapli slouženy dvě veřejné mše o svátku Narození Páně r. 1699, jakož i matutinum o předcházející noci. Na bohoslužbách v Kašticích se údajně měl aktivně podílet kadaňský františkán P. Remigius Kretschmer a farář z Morů P. Matthaeus Josephus Dokler.⁴⁷

Libědice

V Libědicích sídlila v 70. letech 17. století vdova Marie Zuzana Smyslovská z Radvanova, roz. Iglová z Boldverthurnu.⁴⁸ V době její nemoci byly na zámku na základě patřičné licence slouženy mše v komnatě vyzdobené na způsob kaple,⁴⁹ která neměla žádné patrocinium.⁵⁰ V roce 1700 už sloužil libědický zámek za rezidenci malostranským karmelitánům. I ti využívali v zámku malou soukromou kapli, představovanou jedním oltářem, která sloužila k soukromým bohoslužbám jen v době jejich přítomnosti.⁵¹

Libkovic

Vlastní oratoř měla na svém zámku v 70. letech 17. století i hraběnka Zbyňka Kateřina z Valdštejna, roz. Libštejnská z Kolovrat. Podle relace nahořečického faráře Stadelia byly v této kapli na přelomu let 1676 a 1677 čteny mše jak farářem samotným, tak docházejícími světskými i řeholními kněžími. Kaple byla tehdy vybavena licencí na dva roky a o její údržbu se starala sama hraběnka.⁵² Tuto kapli si hraběnka na zámku zařídila ještě v době episkopátu Arnošta Vojtěcha z Harrachu, za něhož bylo také vydáno první dočasné povolení k sloužení mší. Na podzim 1670 pak byla konsistoří vydána další roční licence, jíž byl jako zámecký

46 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 156r–156v. Pan Schmidtgräbner si podle Pelleta zkrátka myslel, že si může s kaplí dělat to, co se mu zlíbí.

47 Korespondence zúčastněných osob se nachází zejm. v NA, APA I, sign. C 100, kart. 961, recepta I–III 1700 a kart. 963, recepta VI–VIII 1700. „Čerstvá“ zpráva vikáře Raspichlera o vánočních bohoslužbách z 3. ledna 1700 (presentatum 7. 1. 1700) je Tamtéž, sign. C 130/8a, kart. 2167 a sign. C 7, kart. 73, emanata IX 1699–V 1700 a kart. 74, emanata VI–XII 1700.

48 Farář Jesorcka ji ve své relaci označuje *de Waltersturn*. NA, APA I, sign. B 11/11, f. 111r.

49 Tamtéž, f. 111v.

50 NA, APA I, sign. C 90, kart. 877, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

51 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 53/1r.

52 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 147v. Stejně se i kapli vyjádřil i vikář Morik. Tamtéž, sign. C 90, kart. 877, recepta III–V 1677, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

kaplan schválen Paulus Procopius Prochs, který byl zároveň pověřen administrováním nahořečické farnosti.⁵³

Zájem o možnost poslouchat v případě špatného počasí na zámku v Libkovicích mši projevil i baron František Mikuláš z Klebelsbergu, jenž statek Libkovice koupil v roce 1693.⁵⁴ Ve své žádosti se přímo dovolával praxe provozované za života Zbyňky z Valdštejna, bohoslužby měly být slouženy na tomtéž místě. Příslušná roční licence s výhradou nezasahování do práv farního kostela mu byla vydána 12. ledna 1694.⁵⁵ Ve farářské relaci z roku 1700, kdy už Libkovice patřily Clary-Aldringenům, už zámecká oratoř podchycena není.⁵⁶

Libořice

Zámecká kaple, kterou ve své relaci z prosince 1676 jakožto vybavenou patřičnou licencí zmiňuje pšovský farář Brusky, existovala v Libořicích asi již delší dobu předtím.⁵⁷ Když totiž někdy na podzim 1677 žádal baron Jaroslav Julius Libštejnský z Kolovrat z důvodu špatného zdraví manželky pražskou konsistoř o opětovné udělení jednorroční licence, zmínil se, že se v zámecké kapli se svolením konsistoře slouží mše již po mnoho let.⁵⁸ Obdobnou žádost o udělení jednorroční licence podal baron Libštejnský ještě krátce před svou smrtí v roce 1686.⁵⁹ Ve farářské relaci z roku 1700 již kaple uvedena není.⁶⁰

53 Tamtéž, sign. C 87, kart. 855, recepta X–XII 1670, nedatovaná žádost hraběnky Valdštejnové, presentatum 5. 12. 1670. Tamtéž, sign. C 4, kart. 38, emanata 1670, koncept kladné odpovědi z téhož dne.

54 Sedláček, August: Hrad, zámky a tvrze Království českého XIII, Plzeňsko a Loketsk. 3. vyd. Praha 1998, s. 214.

55 NA, APA I, sign. C 98, kart. 940, recepta I–III 1694, nedatovaný list Františka z Klebelsbergu s dorzální poznámkou o vydání licence 12. 1. 1694. Baron zároveň žádal i o prodloužení platnosti odpustků pro kostel v Nahořečicích.

56 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 101r–111r. Kaple není zmíněna ani ve výjimečně dochované relaci z roku 1709. Tamtéž, sign. C 151/2b, kart. 2286, historica-parochialia, farářská relace F. Seydla z Nahořečic z 2. 2. 1709.

57 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 180v. Tamtéž, sign. C 90, kart. 877, recepta III–V 1677, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

58 Tamtéž, sign. C 90, kart. 879, recepta X–XII 1677, nedatovaný list Jaroslava Julia Libštejnského z Kolovrat s dorzální poznámkou o vydání roční licence 24. 12. 1677.

59 Kromě špatného zdravotního stavu manželky zmínil také svůj vysoký věk sedmdesáti let. Tamtéž, sign. C 94, kart. 914, recepta X–XI, skupiny 1686, nedatovaný list Jaroslava Julia Libštejnského z Kolovrat s dorzální poznámkou o vydání licence 16. 3. 1686. Baron Libštejnský zemřel 18. září 1686 v Libořicích. Státní oblastní archiv Litoměřice, Sběrka matrik, sign. L86/1, fol. 252r. Dostupné online na: <http://vademecum.soalitomerice.cz/vademecum/permalink?xid=09d-dd7cea03b9b8d:30bdd2c7:1201ea2ef5b:-777d&scan=248#scan248> [25. 12. 2019].

60 NA, APA I, sign. C 13/18, f. 47r–52v.

Líčkov

Jak vyplývá z relace liběšického faráře Paterna, nebyla zámecká kaple na Líčkově v roce 1677 svým vlastníkem, hrabětem Františkem Albrechtem z Wahlu, využívána, přičemž je výslovně uvedeno, že v ní nejsou ani žádná paramenta.⁶¹ V této kapli byly slouženy mše v předchozím desetiletí 17. stol., kdy na zámku sídlila Estera Juliana, roz. Hrzánová z Harasova, se svým manželem Jaroslavem Zajícem z Házmburka.⁶² Ve farářské relaci z roku 1700, kterou zpracoval tentýž farář, zmíněná kaple uvedena není,⁶³ avšak již záhy byla patně zbudována kaple nová: V listopadu 1704 oznamoval hrabě Ferdinand z Wahlu konsistoři, že, protože nedisponuje vlastním farním kostelem, v rámci přestavby zámku buduje i pěknou kapli, která by měla sloužit jak pro něho samého a jeho služebnictvo, tak i pro jeho poddané ze vsi Líčkova, mělo se tedy jednat o veřejnou kapli. Zároveň hrabě žádal o povolení sloužit na zámku prozatímně mši na vybraném vhodně ozdobeném a od světských činností odděleném místě. Čtení mší na zámku, jež měli zajišťovat žatečtí kapucíni, popř. jiní duchovní, mělo mj. přimět místní obyvatele, kteří pro odlehlost místa bohoslužby zanedbávali, k větší zbožnosti.⁶⁴ Veřejná kaple, která byla na zámku zřejmě v průběhu 1. poloviny 18. století vskutku vystavěna, byla zasvěcena sv. Anně.⁶⁵

Mašřov

Soukromá kaple na zámku v Mašřově není ve starší farářské relaci ještě zmíněna, protože v 2. polovině 70. let 17. století patrně ještě neexistovala.⁶⁶ Vyplývá to z žádosti, kterou na začátku července 1683 zaslal Jan Karel z Goltzu oficiálu pražského arcibiskupství Václavu Bílkovi z Bilenberka. J. K. z Goltzu v ní mj. žádal jménem svého otce Jana z Goltzu o povolení vybudovat na mašřovském zámku soukromou kapli. Důvodem pro její zřízení bylo stáří a špatný zdravotní stav Jana z Goltzu, který mu často bránil v návštěvě farního kostela. Kaple měla vzniknout oddělením poloviny velkého sálu. Jan Karel z Goltzu zároveň žádal i o přenosný oltář (portatile) a o požehnání kalicha.⁶⁷ Jak je zřejmé z mladší farářské relace, byla

61 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 117v.

62 Tamtéž, sign. C 84, kart. 821, recepta I–III 1661, list faráře Paterna z 29. 1. 1661, presentatum 8. 2., v němž mj. žádá o licenci sloužit v kapli mši. Sedláček, A.: Hradý XIV, s. 404.

63 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 38r–46v.

64 NA, APA I, sign. C 101, kart. 983, recepta XI–XII 1704, nedatovaný list hr. Ferdinanda z Wahlu, presentatum 24. 11. Místní farář tím podle hraběte neměl být nijak poškozen.

65 Sedláček, A.: Hradý XIV, s. 403.

66 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 141r–146v.

67 Tamtéž, sign. C 93, kart. 902, recepta VII–IX 1683, list Jana Karla z Goltzu z 6. 7. 1683. Jak vyplývá z vyřizovací poznámky („Quoad oratorium fiat expeditio.“), byla žádost vyřízena kladně.

tato kaple využívána právě jen v době života Jana z Goltzu (†1687),⁶⁸ v roce 1700 byla tedy již poměrně dlouho bez liturgického provozu. Ve vztahu ke kapli sice existovala trvalá licence ke sloužení mší, její platnost však byla, jak farář Liebscher v relaci uvedl, nedávno zrušena arcibiskupským dekretem, což je zřejmý odkaz na patentes autumnales ze 7. ledna 1696.⁶⁹

Nový Hrad

Zámecká kaple na Novém Hradě, kterou ve své relaci z přelomu let 1676 a 1677 zmiňuje opočenský administrátor Paubal, nesla patrocinium sv. Josefa. V této době sloužil v kapli, označené autorem relace za čistou a krásnou, denně mši kaplan. Provoz kaple sice nebyl zajištěn žádnou fundací, vše však platil ze svého majitel Nového Hradu hrabě Gustav Adolf z Varrensbachu.⁷⁰ V kapli bylo dokonce v ciboriu uchováváno Tělo Páně, pokud byl na zámku přítomen hrabě nebo jeho manželka, byly v ní téměř denně slouženy večerní litanie a prosby a bylo udělováno požehnání s Eucharistií.⁷¹

Kaple byla vysvěcena (požehnána) okrskovým vikářem Morikem, který však ve své relaci uvádí širší zasvěcení než administrátor Paubal – Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Josefa.⁷² Vlastní kaplan, zmíněný ve farářské relaci, působil na zámku jistě již v době, kdy bylo panství ve vlastnictví braniborského markraběte Kristiána Viléma, který mj. v roce 1661 žádal o prodloužení licence k sloužení mší v soukromých prostorách pro svého dvorního kazatele a zpovědníka Johana Spindlera. Jelikož na panství (tj. na faře v Opočně) v té době nebyl farář, měl Spindler vykonávat i farní funkce.⁷³ Na začátku 80. let 17. století (1681), tedy již v době hraběte z Varrensbachu, vykonával na zámku funkci domácího kaplana jistý P. Wittenbersky, příslušník řádu františkánů observantů.⁷⁴ V mladší relaci

68 Jan Karel z Goltzu žádal ovšem ještě v roce 1692 o udělení licence pro soukromou kapli ve svém domě na tři roky, odůvodňuje svou žádost podagrou. Licence mu byla 19. prosince 1692 vskutku udělena, nicméně je takřka jisté, že se vztahovala k soukromé kapli v Goltzově pražském domě. Tamtéž, sign. C 97, kart. 936, recepta IX–XII 1692, nedatovaný list Jana Karla z Goltzu s dorzální poznámkou o udělení licence 19. 12. 1692.

69 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 74. K plošnému zrušení povolení soukromých kaplí srv. Tamtéž, sign. B 20/1b, f. 120v, bod 4. podzimmních patentů ze 7. 1. 1696.

70 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 151v.

71 Celebující byl některý z ročovských augustiniánů, který však nevěděl, zda majitel kaple disponuje odpovídající licencí, o čemž okrskový vikář pochyboval. Tamtéž, sign. C 90, kart. 875, recepta X–XII 1676, list vikáře F. Morika z 20. 11. 1676, presentatum 23. 11.

72 NA, APA I, sign. C 90, kart. 877, recepta III–V 1677, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

73 Tamtéž, sign. C 84, kart. 821, recepta I–III 1661, list Kristiána Viléma z 28. 3. 1661, presentatum 31. 3.

74 Tamtéž, sign. H 12/6, kart. 4390, miscellanea 1681–1682, *Consignatio sacellanorum in districtu*

z roku 1700 už zámecký kaplan není uveden, snad na zámku ani nebyl, bohoslužba se tehdy měla konat jen ve svátek patrona kaple. O provoz kaple, která stále nebyla zajištěna trvalou fundací, se staral držitel panství – hrabě Concini.⁷⁵

Některé informace lze na základě materiálů, dochovaných v archivu pražského arcibiskupství, přinést i ve vztahu ke kapli jakožto stavbě.⁷⁶ Na podzim 1670, krátce po zakoupení panství, se hrabě Varrensbach obrátil na arcibiskupa Sobka s tím, že se na jeho zámku Nový Hrad nachází nový kostel, který nechal vybudovat generál Aldringen. Hrabě Varrensbach měl za to, že tento kostel dosud nebyl vysvěcen ani požehnan a žádal proto, aby k němu byl vyslán někdo, kdo by kostel požehnal, aby v něm mohly být slouženy mše.⁷⁷ Pokud Gustav Adolf z Varrensbachu disponoval správnými informacemi, spadala stavba nové kaple („kostela“) do rozmezí let 1630–1634, kdy panství Nový Hrad vlastnil generál Jan z Aldringenu.⁷⁸ Sám hrabě z Varrensbachu zámeckou kapli upravoval. V listopadu 1686 žádal arcibiskupa o vydání dočasného (dvanáctitýdenního) povolení k celebrování mší v soukromých prostorách, protože „zámecký kostel“ nechává právě zdobit štukami.⁷⁹

Petrohrad

Kaple byla v druhé polovině 70. let 17. století součástí i černínského zámku v Petrohradu, jenž byl centrem jednoho z největších panství Žateckého kraje. Založil ji hrabě Heřman Černín z Chudenic jako dík za šťastný únik před chystaným zatčením během českého stavovského povstání, k němuž došlo o svátku sv. Vavřince roku 1619.⁸⁰ Proto byla zasvěcena svatému Vavřinci a během druhé poloviny 17. sto-

Zatecensi cis Egram ministrantium, cujus sint linguae, aetatis & tituli. V jeho případě není bohužel uveden jazyk, věk ani titulus mensae.

- 75 Otázkou je, zda tím není myšleno jen to, že toho dne v ní celebroidval farář z Opočna. Vlastníkem panství Nový Hrad tehdy byla dcera Marie Sidonie z Varrensbachu z předchozího manželství, Anna Marie Conciniová, popř. její manžel Johann Volckard hrabě Concini. Pokud na Novém Hradě nesídlili, tak tam kaplan možná už vydržován nebyl. Sedláček, A.: Hradý XIV, s. 198. Wssgrill, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande, sv. II. Vídeň 1795, s. 149–150.
- 76 Nějaká kaple na Novém Hradě existovala už mnohem dříve, první známá zmínka se vztahuje k roku 1511. Záruba, František: Hradní kaple. III. doba poděbradská a jagellonská. Praha 2016, s. 91–92.
- 77 Hrabě navíc projevil naději, že arcibiskup časem kostel osobně vysvěti, k tomu však s nejvyšší pravděpodobností nedošlo. NA, APA I, sign. C 87, kart. 855, recepta X–XII 1670, nedatovaný list Gustava Adolfa z Varrensbachu, presentatum 14. 10. 1670.
- 78 Sedláček, A.: Hradý XIV, s. 197–198.
- 79 „... die allhießige Schloß Kürchen mit Stucator Arbeit verfertigen laße...“ NA, APA I, sign. C 94, kart. 914, recepta XI–XII, skupiny 1686, list Gustava Adolfa z Varrensbachu z 22. 11. 1686 s údajem na dorzu o vydání licence 29. 11.
- 80 Srv. text testamentu Heřmana Černína z Chudenic, otištěný v Král, Pavel (ed.): Mezi životem

letí měla stálého kaplana.⁸¹ Jeho místo bylo zajištěno trvalou fundací, založenou testamentem hraběte Heřmana Černína z Chudenic. Příjem požitků byl vázán na kaplanovu povinnost každodenně v kapli sloužit mši a měsíčně v sobotu celebrovat zádušní mši za hraběte a jeho manželky.⁸² Na přelomu let 1676 a 1677 byla kaple kromě obvyklých parament vybavena také kropáčem, dvěma velkými a dvěma malými obrazy, jedním mosazným obrazem (sochou?), truhlou a také zvonem.⁸³

V relaci z roku 1700 uvádí už děkan Schwenck u zámecké kaple rozšířené patrocinium sv. Václava a Vavřince. Byl při ná stále vydržován kaplan, který kromě této kaple sloužil střídavě mši i ve špitální kapli Nejsvětější Trojice a kapli Všech Svatých na kopci nad zámkem. O všechny tyto tři kaple se po hmotné stránce staral hrabě Černín.⁸⁴

Rabštejn nad Střelou

Soukromá kaple na zámku v Rabštejně je zmíněna až ve farářské relaci z roku 1700, tedy v době, kdy zámek patřil hraběti Antonínu Leopoldu z Pöttingu.⁸⁵

Tuchořice

Soukromá kaple na zámku v Tuchořicích není zmíněna v relaci liběšického faráře Paterna z roku 1677,⁸⁶ ani ve zprávě vikáře Morika o domácích kaplích z dubna téhož roku.⁸⁷ vznikla tedy zřejmě někdy mezi touto dobou a prosincem 1684, neboť ve farářské relaci téhož Paterna z roku 1700 se výslovně uvádí, že ji požehnal okrskový vikář Morik.⁸⁸ Tuto kapli si zřídil baron Ferdinand Ludvík z Woppingu a Karpfenhaimu (†2. 4. 1692).⁸⁹ Farář Paternus vnímal v roce 1700 tuto kapli jednoznačně jako problém: V kapli často, a to i ve svátky, celebroidli mše příslušní-

a smrtí. České Budějovice 2002, s. 549–550.

81 Kaplana při zámecké a špitální kapli v Petrohradu měl Humprecht Jan Černín už před rokem 1659. NA, APA I, sign. D 138/7, kart. 2644, prezentace 1659–1660, prezentace z 14. 12. 1659, 20. 3. 1660.

82 Král, P. (ed.): *Mezi životem a smrtí*, s. 550.

83 Ve farářské starší relaci je právě místo o zámecké kapli zničeno, z větší části se dochoval jen inventář v příloze. NA, APA I, sign. B 11/11, f. 13v, 14r, 25v–26r.

84 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 2r.

85 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 132v.

86 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 116r–125r.

87 Tamtéž, sign. C 90, kart. 877, recepta III–V 1677, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

88 Georgius Franciscus Morik zemřel na konci roku 1684. Zich, Leoš: *Dějiny kostela a farnosti v Želíně do roku 1784*. Bakalářská práce. Praha, 2015, s. 37 v pozn. pod čarou.

89 Loch, Jan: *Náhrobníky a heraldické památky v basilice sv. Václava ve Staré Boleslavi*. Praha 2010, s. 20–21. 26. února 1690 byla baronu z Woppingu vydána konsistoří licence poslouchat po dobu nemoci mši v soukromých prostorách, tak však nebyla vázána na kapli v Tuchořicích, nýbrž jen na osobu barona. NA, APA I, sign. C 6, kart. 60, emanata V 1689–III 1690, záznam o vydání licence 26. 2. 1690.

ci žebravých řádů (žatečtí kapucíni?), a protože obyvatelé vesnice se museli účastnit mši na zámku, byl poškozován liběšický farní kostel i farář Paternus, ježto příjmy od farníků z Tuchořic plynuly řeholníkům. Ani tato kaple nebyla zajištěna nějakou fundací, péče o ni příslušela spoluvlastníkům Tuchořic, baronům Janu Antonínu Hýzrlému z Chodů a Václavu Michnovi z Vacínova, zřejmě manželům dcer zesnulého Ferdinanda Ludvíka z Woppingu.⁹⁰

Valeč

Soukromou kapli na zámku ve Valči si na úplném konci 17. století zřídil hrabě Jan Kryštof Kager ze Štampachu, první licence k sloužení mši v době nutnosti a nemoci v této kapli byla konsistoří vydána 4. května 1699.⁹¹ Okrskový vikář V. Raspichler kapli prohlédl patrně v září téhož roku, přičemž mu byla předložena i zmíněná licence. Ve své zprávě konsistoří ji zhodnotil jako řádně umístěnou a vyzdobenou, žádaje současně o povolení kapli vysvětit (požehnat) a vykropit řehořskou vodou, aby konsistoř napříště nemusela být každoročně obtěžována žádostí o vydání nové licence.⁹² Této žádosti však zřejmě nebylo vyhověno, protože na jaře následujícího roku žádal hrabě Kager o vydání roční licence opětovně.⁹³ Nová zámecká kaple se pochopitelně objevuje i v relaci faráře Donta z roku 1700. Jeho výslovnou zmínku o tom, že se v kapli nekonají jiné pobožnosti než mše, lze snad chápat tak, že nedocházelo k porušování vydané licence.⁹⁴

Vikletice

Zámeckou oratoř ve Vikleticích využívala na přelomu let 1676 a 1677 Polyxena Eusebie Schmidová ze Schmidtbachu. V kapli byly tehdy hojně slouženy mše, po celou dobu Adventu v ní byly navíc za účasti kadaňských františkánů celebrovány i rorátní mše.⁹⁵ Další informace o kapli slečny Schmidové k údajům z farářské relace doplňuje vikář Morik: Ve stísněné kapli sice páchl olej, kterým Polyxena Schmidová osobně ošetřovala výzdobu a květiny, jinak byla kaple zařízení dostatečně.

90 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 39v. K dějinám Tuchořic srv. Sedláček A.: Hradý XIV, s. 407.

91 NA, APA I, sign. C 100, kart. 962, recepta IV–V 1700, licence ze 4. 5. 1699, přiložená k nedatované žádosti Jana Kryštofa Kagera ze Štampachu o její prodloužení s poznámkou o prodloužení 27. 4. 1700. Tato licence je zajímavá tím, že je na ní jednak poznámka o zaplacení taxy 3 fl., jednak vlastnoruční poznámka okrskového vikáře Valentina Raspichlera o tom, že mu byla licence řádně předložena.

92 NA, APA I, sign. C 100, kart. 959, recepta VII–IX 1699, list V. Raspichlera z 22. 9. 1699, presentatum 25. 9.

93 Současně žádal o totéž i ve vztahu k zámecké kapli v Liblíně. Žádost odůvodnil špatným zdravotním stavem sebe i své manželky, často vedoucím i k upoutání na lůžko. Tamtéž, sign. C 100, kart. 962, recepta IV–V 1700, nedatovaná žádost Jana Kryštofa Kagera ze Štampachu s poznámkou o vydání nové roční licence pro kaple ve Valči a Liblíně 27. 4. 1700.

94 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 216v.

95 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 48r. Konec odstavce je bohužel zničen.

Vikář navíc vytýkal, že jsou v kapli (resp. z kaple) čas od času vykonávány funkce vyhrazené farnímu kostelu jako žehnání vody, tříkrálové žehnání, posypávání domu solí a žehnání pokrmů. Podle Morika šlo tento nešvar, charakteristický i pro další soukromé kaple ve vikariátu, těžko zakázat, ježto tyto činnosti vykonávali v těchto místech pokaždé jiní, střídající se řeholníci.⁹⁶

Polyxena Schmidová využívala tuto kapli dlouhodobě, jistě už před rokem 1670, kdy se kadaňský děkan Birdelius přimlouval za prodloužení licence k celebrování mší o tři roky.⁹⁷ Sama Polyxena Schmidová pak zřejmě až do své smrti (†před 6. květnem 1680)⁹⁸ pravidelně žádala o prodloužení (resp. znovuudělení) licence, odůvodňujíc žádosti svým chatrným zdravím.⁹⁹ Vikletická zámecká kaple byla zřejmě využívána i po smrti Polyxeny Schmidové; na konci 80. let 17. století ji obnovil a vyzdobil nový držitel Vikletic, Fridrich Leopold ze Schmidtfeldtu, jemuž v květnu 1689 konsistoř také vystavila roční licenci k sloužení mší.¹⁰⁰ Kapli ještě v květnu osobně prohlédl kadaňský děkan Birdelius, který ji shledal skvostně vyzdobenou, zaklenutou a ode všeho světského oddělenou, takže zmíněnou roční licenci Fridrichu L. Schmidtfeldtovi předal.¹⁰¹ I Fridrich Leopold ze Schmidtfeldtu žádal opakovaně (1691, 1695) o prodloužení licence ke sloužení mší, nečinil tak však ihned po vypršení staré licence, není tedy jasné, zda se v mezidobí v zámku mše sloužily na základě proslé licence, nebo se nesloužily vůbec.¹⁰² V relaci soběsuckého faráře Vogta z roku 1700 tato kaple zmíněna není.¹⁰³

96 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 180v. Tamtéž, sign. C 90, kart. 877, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

97 Tamtéž, sign. C 87, kart. 854, recepta VII–IX 1670, list L. Birdelia z 24. 8. 1670.

98 Zich, L.: Farářské relace, pozn. pod čarou č. 564.

99 NA, APA I, sign. C 90, kart. 879, recepta X–XII 1677, nedatovaný list P. Schmidové, presentatum 19. 11. 1677, s dorzální poznámkou o vydání roční licence 19. 11. 1677 a přiložený originál roční licence z 15. 9. 1676. Tamtéž, sign. C 91, kart. 883, recepta XI–XII 1678, nedatovaný list P. Schmidové s dorzální poznámkou o vydání roční licence 14. 12. 1678.

100 Tamtéž, sign. C 95, kart. 924, recepta IV–VI 1689, nedatovaný list F. L. ze Schmidtfeldtu zařazený kancelářský regestem do května 1689. Tamtéž, sign. C 6, kart. 60, emanata V 1689–III 1690, koncept roční licence z 10. 5. 1689.

101 Tamtéž, sign. C 96, kart. 931, recepta I–IV 1691, poznámka L. Birdelia na rubu originálu licence z 10. 5. 1689, přiložené k žádosti o její prodloužení.

102 Tamtéž, sign. C 96, kart. 931, recepta I–IV 1691, nedatovaný list F. L. ze Schmidtfeldtu s dorzální poznámkou o vydání roční licence 6. 2. 1691 a s přiloženým originálem licence z 10. 5. 1689. Tamtéž, sign. C 98, kart. 945, recepta V–X 1695, nedatovaný list F. L. ze Schmidtfeldtu, presentatum 26. 10. 1695, s přiloženým originálem roční licence z 6. 2. 1691 s dorzální poznámkou o vydání nové roční licence 26. 10. 1695. Schmidtfeldtův zdravotní stav byl v roce 1695 velmi vážný, již přes rok byl dle svých slov upoután na lůžko, takže si nechal upravit místnost k poslechu mše i na svém druhém statku ve Vrchnici (v sousedním vikariátu). Pomýšlel již na smrt, takže si v případě Vrchnice od konsistoře vyžádal licenci, která navíc dovozovala, aby tam případně mohly být u jeho mrtvého těla za přítomnosti čeledí a dalších osob po tři dni slouženy mše.

103 Tamtéž, sign. 13/18, f. 177r–183v.

Vintířov

Soukromá kaple bez patrocinia se na přelomu let 1676 a 1677 nacházela i na zámku hrabat Losyů z Losimthalu ve Vintířově, nebyla však zřejmě využívána, zámek je totiž výslovně označen jako zřícenina (in arce ruinosa). Starost o ni příslušela podle radonického děkana Morika hejtmanu panství.¹⁰⁴ V mladší farářské relaci už zmíněna není.¹⁰⁵

Žlutice

Veřejná kaple svatého Václava, jež stála v areálu žlutického zámku,¹⁰⁶ byla už v době vzniku starší farářské relace vybavena třemi oltáři a zvonem. Nebyla sice opatřena žádnou fundací, ale o její vybavení se staral vlastník, tedy Ferdinand Hroznata Kokořovec z Kokořova. Bohoslužby v ní byly slouženy zejména v den svátku jejího nebeského patrona.¹⁰⁷ Tuto kapli požehnal už předchůdce vikáře Georga F. Morika – doupovský farář Fridericus Georgius Mayer.¹⁰⁸

Jak vyplývá z mladší relace, do roku 1700 se poměry podstatně nezměnily, v kapli se nacházely tři zlacené neposvěcené oltáře a zvon, vybavení zajišťoval hrabě Kokořovec. Slavnostní mše s kázáním byly v kapli slouženy o svátcích sv. Václava, Vojtěcha a Víta, běžné mše celebroidl téměř každodenně kaplan. Žlutickému faráři z této kaple neplynul žádný příjem, ledaže byl zván na zámek ke stolu.¹⁰⁹

Kaple farářskými relacemi nezachycené

Ne všechny kaple, které v radonickém vikariátu během poslední čtvrtiny 17. století existovaly, byly zachyceny farářskými relacemi z let 1676/77 a 1700. Z větší části došlo k tomuto „opomenutí“ z čistě vnějších příčin – ve starší řadě farářských relací nejsou podchyceny obvody kostelů v Libyni a Vidhosticích, ve svazku zpráv z roku 1700 chybí farářská relace z Chyše, čímž je bez dalšího vy-

104 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 2v.

105 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 11r–12/4v.

106 Kvalitně zpracovaný text o této dnes již neexistující kapli je (vč. dobových vyobrazení) dostupný na adrese <http://www.pamatkyaprirodakarlovvarska.cz/zlutice-zamecka-kaple-sv-vaclava> [28. 12. 2019].

107 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 92v, 98r. Řádky věnované kapli jsou bohužel v obou případech částečně zničené, v druhém případě téměř kompletně.

108 Tamtéž, sign. B 11/11, f. 180v. Tamtéž, sign. C 90, kart. 877, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4. F. G. Mayer byl okrskovým vikářem již v roce 1653, na funkci rezignoval někdy v roce 1670 krátce před jmenováním G. Morika do úřadu. Tamtéž, sign. C 106/4, kart. 2022, zpráva F. G. Mayera o konvokaci kněží z 13. 2. 1653, presentatum 17. 2. 1653. Zmínka o Mayerově rezignaci v Tamtéž, sign. C 4, kart. 38, emanata I–XII 1670, červenec, č. 15.

109 Tamtéž, sign. B 13/18, f. 55v, 60v.

světlena absence zpráv o zámeckých kaplích v Drahonicích, Chyši a Ležkách.¹¹⁰ U zbylých dvou kaplí (Líštiny, Sedlec) musely však být důvody jiné.¹¹¹

Drahonice

Vlastní zasvěcení, sv. Anně, měla i kaple v Drahonicích při sídle Jana Adama Nestlingera ze Schelchengrabu, vysvěcená rovněž vikářem Morikem, který ji, stejně jako novohradskou, v roce 1677 označil za skvěle vybavenou.¹¹² Už o dva roky dříve ji v hlášení o příjmech zmiňuje buškovický farář J. J. Rick. Kaple, ze které tento farář neměl *ani obolus*, stála podle jeho slov těsně vedle zámku.¹¹³ Kaple existovala ještě na začátku 18. století, ale faráři, který o ní podával zprávu, nebylo známo, zda ve vztahu k ní existuje nějaká licence.¹¹⁴

Chyše

Ve farářské relaci z prosince 1676 se soukromá kaple na zámku ještě neobjevuje.¹¹⁵ Licence, dovolující v době nemoci poslouchat v zámecké kapli mši, slouženou řádným knězem na přenosném oltáři, byla pro hraběnku Ludmilu Libštejnskou z Kolovrat vydána na konci června 1684. Platnost této licence nebyla časově omezená, ale protože „podzimními patenty“ ze 7. ledna 1696 byly všechny licence tohoto druhu zrušeny,¹¹⁶ bylo třeba žádat o povolení znovu. O novou licenci tedy jejím jménem požádal někdy na přelomu let 1696 a 1697 žatecký kapucín Anselmus Bauarus, odůvodňuje to hraběnciným věkem a zdravotním stavem. Licence se měla vztahovat i na hraběncina manžela, který byl rovněž často nemocen.¹¹⁷ V případě této kaple je možné, že okrskový vikář Raspichler kapli prohlédl až poté, co hraběnka obdržela licenci, jež byla vydána 16. ledna

110 K důvodům vzniku těchto „oken“ srv. Zich, L.: Farářské relace, s. 42–44, 58.

111 Zmiňují se o nich v závěru odstavců věnovaných těmto kaplím.

112 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 180v. Tamtéž, sign. C 90, kart. 877, list vikáře Morika z 20. 4. 1677, presentatum 26. 4.

113 „Capella habetur in arce Trohenzensi (saltem eidem contigua), nē obolum quidem inferrens parochō“ NA, APA I, sign. B 41/4, Liber proventuum parochialium III, č. 243. Hlášení sice není datováno, ale typově odpovídá sérii relací z roku 1675.

114 Vyplyvá to z nedatované zprávy nahořečického faráře Georga B. Schwartze, který měl za to, že kapli vysvětil (požehnal) J. J. Rick. NA, APA I, sign. H 13/3, kart. 4400, miscellanea 1706–1710. Jan Karel Rohn však kapli již nezmiňuje. Rohn, Joannes Carolus: Antiquitas ecclesiarum, capellarum, et monasteriorum, aliarumque aedium sacrarum districtus Zatecensis. Praha 1775.

115 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 27r–40r.

116 Tamtéž, sign. B 20/1b, f. 120v, bod 4. podzimních patentů ze 7. 1. 1696.

117 Tamtéž, sign. C 99, kart. 951, recepta I–IV 1697, nedatovaný list Anselma Bauara s dorzální poznámkou o udělení časově neohrazené licence 16. ledna 1697 s opisem licence z 30. 6. 1684 v příloze.

1697. Podle jeho zprávy se nejednalo o nějakou zvláštní prostoru, nýbrž o část jídelny, oddělenou příčkami.¹¹⁸

Ležky

Baron František Arnošt Josef z Wallisu, kterému patřil ve vikariátu statek Ležky, založil při svém zámku kapli na začátku 80. let 17. století. Na den svatě Rosalie (4. září 1681), ochránkyně proti moru, ji na základě předchozího povolení konsistoře vykropil řehořskou vodou a požehnal ke cti řečené světkice okrskový vikář F. Morik, který v kapli následně odsloužil i první mši. Celý obřad se odehrál za přítomnosti duchovních z okolí – buškovického faráře J. J. Ricka, valečského J. Krale, nahořečického P. P. Prochse a karmelitána P. Brunona z Chyše.¹¹⁹

Baron Wallis kapli podle vlastních slov dotoval ze svých prostředků (vydržoval u ní také zvláštního kaplana), a dokonce pro ni u Svatého stolce získal odpustky, které měl získat ten, kdo by v kapli vykonal svou pobožnost na svátek sv. Rosalie. Aby baron Wallis zvýšil slavnostnost výroční mše ke cti sv. Rosalie, spojené s řečenými odpustky, rozhodl se v roce 1685 pozvat jakožto celebranta buškovického faráře a zároveň okrského vikáře J. J. Ricka. Tomu však v účasti zabránil (resp. jej od ní odradil) převor kláštera karmelitánů v Chyši, čímž byla podle barona snížena slavnostnost bohoslužby. Protože hrozilo, že tento scénář se bude opakovat i na začátku září 1686, požádal baron Wallis konsistoř o vydání licence, která by mu umožnila zvolit si pro den sv. Rosalie celebranta podle vlastního uvážení. V případě šlo o to, že Ležky (tj. farnost Lubenec) v té době spravovali karmelitáni z Chyše, kteří považovali sloužení podobných slavnostních mší cizím knězem za zásah do svých práv. Baron Wallis jejich farní kompetenci nezpochybňoval, popíral však jejich výlučnou pravomoc ve vztahu ke kapli, kterou si zařídil ze svého, naznačuje zároveň, že postoj chyšských karmelitánů vede k rušení papežské autority, navíc jde o jeden svátek v roce. Konsistoř vzápětí (31. 8.) vydala baronu Wallisovi jednorázové povolení zvolit si pro tuto příležitost celebranta, duchovní správce místa však měl být o celebrování jiným knězem zpraven.¹²⁰

118 Podle jeho slov však byla přiměřeně ozdobena, „... in refectorio quidem existere, sed median-tibus parietibus distinctum et decenter ornatum esse.“ Tamtéž, sign. C 99, kart. 952, recepta V–VII 1697, list V. Raspichlera z 9. 3. 1697, presentatum 30. 3., podle dorzální poznámky v konsistoři projednáno až 24. května 1697.

119 Tamtéž, inv. č. 5516, kart. 4503, soukromé kaple, opis konsistorní licence k vysvěcení kaple z 16. 8. 1681 a potvrzení vikáře F. Morika o provedení svěcení ze 4. 9. 1681 jako příloha k žádosti barona Wallise o prodloužení licence k sloužení mší z roku 1688.

120 NA, APA I, sign. C 94, kart. 913, recepta VII–X 1686, nedatovaný list F. A. Wallise, presentatum 25. 8. 1686, s opisem listu J. J. Ricka z 6. 9. 1685 v příloze a originál licence z 31. 8. 1686. Je otázkou, zda byla licence baronovi expedována, je to však možné, do recept se však mohla dostat zpětně, pokud baron v pozdějších letech žádal o licenci novou a starou zaslal jako „mustř“,

V zámecké kapli se však neodehrávaly jen veřejné slavnostní mše na den sv. Rosalie, ale i obřady rodinné, v kapli byla totiž udělována svátost křtu baronovým dětem. První žádost o povolení křtu očekávaného dítěte v domácí kapli podal v prosinci 1684 baronovým jménem Ferdinand Thumbsecker,¹²¹ další žádost o povolení křtu zvoleným knězem podal baron Wallis v prosinci 1687,¹²² třetí žádost o povolení domácího křtu sepsal baron Wallis vlastnoručně na začátku května 1689.¹²³ Další tři křty baronových synů se v kapli odehrály během první poloviny 90. let 17. století.¹²⁴ I baron Wallis zřejmě pravidelně žádal o obnovování licence k celebrování mši v zámecké kapli, zachytit se však podařilo jen žádost z roku 1688, již bylo vyhověno vydáním jednoroční licence k 30. červenci 1688.¹²⁵

Líšťany

Malou domácí kapli si ve svém dvoře v Líšťanech zřídili také augustiniáni z Ročova. Umístěna byla na kraji dvora v horním podlaží, byla oddělena od ložnice a směrem k vnější zdi se samostatnou střechou[?]. Patrně v březnu 1691 žádal proto převor Columbanus Möller za sebe i konvent u konsistoře o povolení sloužit v kapli mše, protože ves byla daleko od kláštera i nejbližšího farního kostela a zvláště v době sklizně bylo pro přítomné bratry obtížné se vzdálit. Povolení číst v době přítomnosti řeholníků v líšťanské kapli mši bylo vydáno 29. března 1691¹²⁶ a 8. května téhož roku kapli požehnal zmíněný převor Möller.¹²⁷ Ve farářské relaci

což bylo běžné, nařízeno to však bylo až později.

- 121 Tamtéž, sign. C 93, kart. 907, recepta XI–XII, skupiny 1684, list F. Thumbseckera z 8. 12. 1684 s dorzální poznámkou o vydání povolení téhož dne. Křest měl provést místní farář, popř. jiný kněz, v tom případě však měl být farář odškodněn. V tomto případě není zcela jisté, zda se žádost týká barona Wallise z Ležek, protože je jmenován jen příjmením.
- 122 Tamtéž, sign. C 95, kart. 918, recepta XI–XII 1687, nedatovaný list F. A. Wallise s dorzální poznámkou o vydání licence 29. 12. 1687. Farář měl být křest oznámen a měl být uspokojen ve svých nárocích, pokřtěné dítě mělo být zapsáno do farní matriky. V tomto případě není zcela jisté, že ke křtu mělo dojít v Ležkách, mohlo jít např. i o křest v pražském domě.
- 123 Tamtéž, sign. C 95, kart. 924, recepta IV–VI 1689, list F. A. Wallise z 1. 5. 1689. Povolení ke křtu dítěte bylo vydáno 3. května, provedením křtu byl pověřen nahořečický farář P. P. Prochs. Tamtéž, sign. C 6, kart. 60, emanata V 1689–III 1690, koncept vyřízení z 3. 5. 1689.
- 124 Rott, Wenzel: *Der politische Bezirk Podersam*. Podersam 1902, s. 349.
- 125 NA, APA I, inv. č. 5516, kart. 4503, nedatovaný list F. A. Wallise s dorzální poznámkou o vydání jednoroční licence 30. 7. 1688.
- 126 „... aliquod oratorium seu parva capella domestica ad finem suprà memorati praedii in superiori contignatione, separata ab hypocausto ad murum exterius cum speciali tecto accommodata est pro devotione peragenda.“ NA, APA I, sign. C 96, kart. 931, recepta I–IV 1691, nedatovaný list C. Möllera s dorzální poznámkou o vydání licence 29. 3. 1691.
- 127 Rohn, J. C.: *Antiquitas Ecclesiarum*, s. 44. Podle Rohna nesla kaple patrocinium sv. Josefa, Živitele Páně.

z Cítolib z roku 1700 kaple zmíněna není, ač tehdy zjevně existovala, snad ji tehdejší administrátor Basilius Klobasa, sám ročovský augustinián, považoval za interní záležitost kláštera.¹²⁸

Sedlec

V létě roku 1694 si v obytném stavení (letohrádku) ve svém dvoře, situovaném na návrší nad vesnicí Sedlec, vybudoval domácí kapli baron Jan Jáchym z Račina. Podle popisu vikáře V. Raspichlera, který ji osobně prohlédl, to byl jakýsi arkýř – kaple přiléhala k hořejšímu podlaží domu, nalézala se ovšem mimo jeho zdi, zvnějšku byla podepřena dvěma sloupy a uvnitř oddělena dvojdílnými dveřmi. Kaple byla podle okrskového vikáře vhodně upravena a vyzdobena, takže se kvůli odlehlosti místa od kostelů přimlouval, aby byla baronu Račínovi vydána časově neomezená nebo alespoň jednoroční licence, která by dovolila celebrování mší v kapli v době baronova pobytu v Sedleci. Konsistoř pak 30. října vydala licenci jednoroční, výslovně navíc podmíněnou tím, že celebrováním mší nebudou rušeny bohoslužby ve farním kostele v Mašově.¹²⁹ V březnu 1696 již žádal baronovým jménem o prodloužení licence sám Valentin Raspichler, kaple podle něj vypadala tak jako před necelými dvěma lety, jen výzdoby v ní přibýlo. Ač vikář tentokrát plédoval pro vydání časově neomezené licence, v konsistoři se rozhodli pro vydání povolení na dva roky.¹³⁰ Ve farářské relaci z Mašova z roku 1700 není kaple zachycena, snad proto, že po smrti Jana Jáchyma z Račina (†6. 8. 1696)¹³¹ už nebyla jako kaple užívána.¹³²

Závěr

V průběhu poslední čtvrtiny 17. století existovalo v radonickém vikariátu minimálně dvacet jedna kaplí, byť ne všechny po celou dobu. Z výše podaného je zřejmé, že se jednalo o objekty těžko souměřitelné; zatímco některé kaple byly spíše efemérního charakteru a jejich existence byla podmíněna osobní zbožností

128 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 20r–24r.

129 Jan Jáchym z Račina žádal konsistoř o vydání povolení k sloužení mši v kapli dvakrát, příslušná licence mu byla vydána až po intervenci vikáře Raspichlera. Tamtéž, sign. C 98, kart. 942, recepta VII–X 1694, nedatovaný list Jana Jáchyma z Račina, spadající podle kancelářského regestu do září 1694 (baron označen chybně jako Řičan); list V. Raspichlera z 26. 10. 1694, presentatum 30. 10. 1694, a k němu přiložený nedatovaný list J. J. z Račina, presentatum 3. 9. 1694, s dorzální poznámkou o vydání licence 30. 10. 1694.

130 Tamtéž, sign. C 99, kart. 948, recepta I–V 1696, list V. Raspichlera z 6. 3. 1696 s dorzální poznámkou o vydání licence na dva roky 10. 3. 1696.

131 Maděra, Ferdinand: Heraldické a nápisové památky Chomutovska. Chomutov 2003, s. 90.

132 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 73r–87v. Kaple na zámku v Mašově však v relaci zmíněna je, i když byla také již delší dobu mimo provoz.

(a samozřejmě také zdravotním stavem a věkem) konkrétního majitele, kaple na některých významných zámcích (zejména Nový Hrad, Petrohrad a Žlutice) byly využívány dlouhodobě, stavebně byly zřejmě srovnatelné s menšími kostely a obvykle byly vybaveny i zvláštním kaplanem. Něco o významu zámecké kaple může snad naznačit i (ne)existence patrocinia – většina z kaplí ve sledované době žádné neměla.¹³³ Během poslední čtvrtiny 17. století ve vikariátu mnoho zámeckých kaplí nepřibýlo, některé vznikly, jiné však zanikly. K většímu rozšíření výstavby zámeckých kaplí došlo zřejmě (podobně jako tomu bylo i v případě obnovy farní sítě) až v průběhu 18. století. Namátkou možno jmenovat např. zámecké kaple Domoušicích, Měcholupích, Mlýncích, Polákách, Stekníku nebo zámecký kostel ve Valči, vesměs stavby s vlastním patrocinem vypadající i po architektonické stránce jako sakrální objekt.

Jinou otázkou je to, zda se během let 1676/77–1700 nějak proměnil chod zámeckých kaplí jako takových, popř. zda se změnilo jejich vnímání ze strany orgánů církevní správy. Na první pohled by se snad mohlo zdát, že na začátku tohoto období faráři více registrovali prohřešky proti důstojnosti míst, kde měly být mše slouženy, kdežto v roce 1700 stojí v popředí spíše případy narušující výsadní postavení farních kostelů. Tento rozdíl je však zřejmě jen zdánlivý, faráři sami sice takové případy zmiňovali méně, avšak okrskový vikář Morik udává ve své zprávě z doby jen těsně předcházející vzniku farářských relací (20. 11. 1676) ve vztahu k domácím kaplím právě zásahy do farních práv, byť vesměs bez uvedení konkrétních lokalit.¹³⁴ Právě prohřešky, spočívající ve výkonu činností, vyhrazených farním kostelům a jejich správcům, byly zřejmě zvláště pro některé zámecké kaple (resp. jejich vlastníky) charakteristické. Mám na mysli zejména případy, kdy vlastníci zámků měli své poddané k tomu, aby nenavštěvovali mše ve farním kostele, ale v zámecké kapli. Společným znakem je zde skutečnost, že tito vlastníci nebyli zároveň patrony farního kostela (Brody, Kaštice, Tuchořice). Johann Schlenz ve své monografii o patronátním právu zmínil mnoho příkladů jednostranných zásahů patronů do obvodů farností, směřujících k prostorovému sladění farních obvodů pod jejich patronátem s územím jejich panství.¹³⁵ Bezprostředním důvodem

133 Patrocinium mělo šest kaplí (sv. Anny v Drahonicích, sv. Rosalie v Ležkách, sv. Josefa v Líšanech a na Novém Hradě, sv. Vavřince v Petrohradu, sv. Václava ve Žluticích). Vcelku se jedná o obvyklá zasvěcení. Ve dvou případech se lze vyslovit i k důvodům výběru konkrétního svätce – stavebník kaple v Petrohradu spojoval svou záchranu před zatčením s pomocí sv. Vavřince, a kaple sv. Rosalie, patronky proti moru, byla v Ležkách založena těsně po skončení velké morové epidemie.

134 NA, APA I, sign. C 90, kart. 875, recepta X–XII 1676, list vikáře F. Morika z 20. 11. 1676, presentatum 23. 11. F. Morik zmiňuje, že majitelé zámků a vrchnostenská úředníka obtěžují faráře tím, že po nich chtějí, aby je v domácích kaplích oddávali bez ohlášek, a aby v nich udělovali svätost křtu, řeholníci se odvažují sloužit mše na nevhodných místech (jídlna v Brodech) atp.

135 Schlenz, Johann: Das Kirchenpatronat in Böhmen: Beiträge zu seiner Geschichte und Recht-

k takovému jednání bývala snaha o to, aby jejich vlastní poddaní neodváděli různé dávky (např. desátky, štolové poplatky) cizímu faráři, zájem vybrat svým poddaným duchovního správce podle vlastní vůle, nebo i prostá antipatie ke konkrétnímu faráři.¹³⁶ Výše zmíněné případy se těmto zásahům v jistém smyslu podobají, liší se však v tom, že nejde o přímý zásah do farního obvodu, ale jen o „svedení“ některých funkcí farního kostela k zámecké kapli.¹³⁷ Základní smysl je však stejný, navíc se ve všech třech případech jednalo o malé statky, jejichž majitelé ani neměli možnost přidělit své poddané ke kostelu pod vlastním patronátem. František Inigo Contreras, který vlastnil statek Neprobylice (Brody), nebyl patronem žádného kostela, majitelé částí Tuchořic měli patronátní právo ve vikariátu jen ke kapli Nanebevzetí Panny Marie u Tuchořic¹³⁸ a Kašpar Schmidgräbner, který ve vikariátu vlastnil Kaštice a Oploty, držel tamtéž krátce jen dílčí patronátní právo ke kostelu v Kněžicích, který však spravoval farář z Mor (a Mory byly pod patronátem markraběnky Bádenské).¹³⁹ Kromě toho to měli poddaní ve všech případech do zámecké kaple i blíž.

Zatímco ve vnitřním fungování zámeckých kaplí tedy v tomto období k velkým proměnám nedošlo, přístup ústředí diecézní správy k soukromým kaplím se změnil. V ustanoveních jarních a podzimních patentů lze dobře pozorovat rostoucí snahu o větší kontrolu těchto kaplí, byrokratizaci postupu při vydávání licence, jakož i omezení vydávání časově neomezených licencí. Věcná hlediska však zůstávají stejná, jako byla v době Berkovy synody – jednak úsilí o zachování důstojnosti bohoslužby, jednak ochrana práv farních kostelů a jejich správců.

Úplným závěrem zbývá dodat, že problematika zámeckých kaplí není tímto příspěvkem ani zdaleka vyčerpána, a to jak po stránce časové (což je zjevné), tak tematické (což je samozřejmé), ale i pramenné. Další doplňující prameny by bylo možné hledat především v dalších částech arcibiskupského archivu (zejm. emanatů a úředních knihách), v archivech velkostatků, ale také v zápisech matričních knih, uložených v příslušných státních oblastních archivech.

sentwicklung. Prag 1928, s. 346–350.

136 Tamtéž. O potížích s nesouladem mezi farními obvody a územím panství píše i Pavel Pumpr. Na treboňském panství k těmto násilným zásahům nedocházelo, postupným rozšiřováním panství však byla farní síť sladována s územím dominia. Pumpr, Pavel: Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách: na příkladu treboňského panství na přelomu 17. a 18. století. Brno 2010, s. 115–118.

137 Ne všichni o to samozřejmě usilovali mimoprávní cestou, připomenout je zde možné např. výše citovaný list hraběte z Wahlu ohledně stavby kaple v Líčkově z roku 1704.

138 NA, APA I, sign. B 11/11, f. 117v v kombinaci s farářskými relacemi z roku 1700, f. 39r–40r.

139 NA, APA I, sign. B 13/18, f. 97r. K vývoji statků Lišková, Marie (ed.). Berní rula. 33, Kraj Žatecký. II. díl. Praha 1954, s. 741–748.

Private (Schloss-) Kapellen in der Prager Erzdiözese im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts (am Beispiel des Vikariats Radonice)

Das kanonische Recht unterscheidet zwischen öffentlichen Kapellen und Privatkapellen. Die grundlegende Quelle, die in der Prager Erzdiözese die Errichtung und den Betrieb privater Kapellen (beziehungsweise das Feiern von Gottesdiensten im Privatbereich überhaupt) im 17. Jahrhundert regelte, waren Statuten der Berka-Synode aus dem Jahr 1605. Die Bestimmungen dieser Statuten zielten erstens darauf, dass die Gottesdienste in würdigen Räumen gefeiert werden sollen, und zweitens, dass die Gottesdienste in privaten Häusern nicht mehr als unbedingt nötig in die Stellung der Pfarrkirchen eingreifen sollen.

Weitere Normen in Bezug auf die Privatkapellen befinden sich in den sogenannten Frühlings- und Herbstpatenten. Die Thematik der Privatkapellen taucht darin seit der späteren zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts regelmäßiger auf. Die entsprechenden Anordnungen betreffen vor allem Visitationen der Orte, die als Kapellen dienen sollten, und das Vorgehen bei Vergaben der Lizenzen. Den größten Eingriff brachte die Anordnung des Breuner-Patents vom Januar 1696, mit dem alle früher vergebenen Lizenzen aufgehoben wurden.

Die Privatkapellen im Vikariat Radonice werden im zwölften Punkt der sogenannten Pfarrerberichte (*relationes parochorum*) aus den Jahren 1676/77 und 1700 behandelt. In der älteren Reihe der Berichte werden elf Privatkapellen im Vikariat von Radonice verzeichnet, in der jüngeren Reihe eine Kapelle mehr. Wesentlich mehr Dokumente zu diesen Kapellen findet man aber in den Aktenmaterialien. Aus diesen folgt allerdings, dass die Pfarrerberichte nicht alle im Vikariat damals existierenden Privatkapellen umfassten. Konkret gelang es, Angaben über weitere Privatkapellen in den Schlössern Drahonice, Chyšé und Ležky, im Augustinerhof Lištany und im Lusthaus bei Sedlec zu finden.

Sowohl auf Grundlage der normativen Quellen (Anordnungen der Frühlings- und Herbstpatente) als auch der Aktenquellen ist offensichtlich, dass es in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts starke Bemühungen gab, die Kapellen zu kontrollieren. Diese wurde begleitet von einer Bürokratisierung des Verfahrens bei der Erteilung der Lizenzen für Feiern der Gottesdienste im Privatbereich.

Private (Château) Chapels in the Prague Archdiocese in the last quarter of the 17th century (example of Radonice Vicarage)

The Canon Law recognises public and private chapels. The basic source regulating establishment and use of private chapels within the Prague Archdiocese during the 17th century was the Statutes of Berka synod from 1605. The stipulations of these statutes provided for the masses to be celebrated in respectable places and not to necessarily disturb the position of the parish church by celebrating masses in a private building.

Another norms relating to private chapels can be found in the so-called spring and autumn patents. The subject appears regularly since the latter half of the 17th century while pertaining stipulations regarded especially the canonical visitation of that space that was to be used as a private chapel and the procedure for issuing the license. The major encroachment took place in January 1696 when Breuner patent stipulated the abolition of all previously issued licenses.

Private chapels in Radonice vicarage in the last quarter of the 17th century are accounted of in the last point of the so-called parish reports from 1676/77 and 1700. An older set of reports enumerates as many as 11 private chapels in the vicarage, the younger a one less. Much more information to the chapels can be found in the pertaining files, which, on the other hand, shows that the parish reports did not cover all the private chapels existing in the vicarage at the time. Data about other private chapels in the châteaux Drahonice, Chyšě, Ležky and in the Augustinian manor in Líštany and in a "Lusthaus" near Sedlec were captured.

Both based on normative sources (stipulations of spring and autumn patents) and on the pertaining files, it seems obvious that, during the latter half of the 17th century, a strong effort was coming from the consistory to control these chapels linked to a bureaucratisation of a license issuing procedure.

PLUKOVNÍK A RYTMISTR ANEB NENÍ ISOLANO JAKO ISOLANO

MAREK STARÝ

Jedním z výrazných císařských důstojníků doby třicetileté války, který se v jisté míře zapsal i do dějin českého státu, byl velitel chorvatské lehké jízdy, generál Jan Ludvík hrabě Isolano. Šlo o typického válečného kondotiéra, jenž měl vzhledem ke svému původu jen malou naději, že by se mohl vypracovat v osobnost evropského významu. Třicetiletá válka však vymkla dobu z kloubů a poskytla schopným jedincům řadu příležitostí, aby se svému předurčení vzepřeli a dosáhli kariérního i společenského vzestupu, bohatství i slávy.

Osudy generála Isolana dosud sice na svého podrobného historiografa čekají, základní fakta již ale sumarizována byla – jejich relativně snadno dostupný soubor představuje především heslo Hermanna Hallwicha v encyklopedickém díle *Allgemeine Deutsche Biographie*.¹ Novější stručný životopis, bohužel rovněž bez řádného poznámkového aparátu, lze nalézt též v knize válečnických medailonů, vydané Heinrichem Büchelerem.² Velmi minimalistická jsou hesla v Riegerově, resp. Ottově slovníku naučném,³ naproti tomu četné odkazy obsahuje rozsáhlý biogram, dostupný na webovém portálu věnovaném třicetileté válce.⁴ I tak zůstává v osudech jednoho z významných císařských vojevůdců velké množství bílých míst a je zde skutečně široký potenciál pro jejich další poznávání a zkoumání.

Isolano pocházel z rodiny, která svůj původ kladla na ostrov Kypr, již ve středověku jsou ale její příslušníci doloženi v severní Itálii.⁵ Janův otec Jan Marek bojoval

1 *Allgemeine Deutsche Biographie*. XIV. Band. Leipzig 1881, s. 637–640. Dostupné též z <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117214388.html#adbcontent> [25. 11. 2019].

2 Bücheler, Heinrich: *Von Pappenheim zu Piccolomini. Sechs Gestalten aus Wallensteins Lager*. Sigmaringen 1994, s. 103–122. Podobně laděná je též starší, o něco stručnější biografie Hess, Johann Eduard: *Biographien und Autographen zu Schiller's Wallenstein*. Jena 1859, s. 88–94.

3 *Slovník naučný*. Díl IV. Praha 1865, s. 95; *Ottův slovník naučný*, XII. díl. Praha 1897, s. 810.

4 <http://www.30jaehrigerkrieg.de/isolano-goan-lodovico-hector-graf-obrist-1586-gorz-17-3-1640-wien/> [8. 1. 2020].

5 Některé uvádí Wissgrill, Franz Karl: *Schauplatz des nieder-österreichischen landsässigen Adels vom Herren- und Ritter-Stande vom XI. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts*, IV. Band. Wien 1800, s. 515–516, jedná se ale o přehled značně neúplný a je nutno k němu přistupovat s náležitou opatrností.

na konci 16. století v habsburských službách v Uhrám proti Turkům a vojenskou dráhu zvolil také Jan Ludvík, který se na počátku 17. století rovněž v Chorvatsku zapojil v císařských barvách do válečné kampaně proti „ukrutnému nepříteli všeho křesťanstva“. Po míru v Zsitvatoroku v roce 1606 se jeho stopy ztrácejí. Znovu se z tůně mlčení pramenů vynořuje v době českého stavovského povstání, kdy bojoval jako kapitán arkebuzírů pod Dampierrem v Rakousku, Čechách i Uhrách. V roce 1625 byl na Valdštejnovo doporučení jmenován plukovníkem a po určité době s ním spojil svůj osud.⁶

Isolano měl nepochybně Valdštejnovu plnou důvěru a záhy se také zařadil mezi skupinu velících důstojníků, které se k sobě generalissimus rozhodl těsněji připoutat tím, že jim udělil statky ve svém nově vytvořeném Frýdlantském vévodství.⁷ V Isolanově případě to konkrétně znamenalo, že mu byly lénem uděleny statky Zásadka a Chocnějovice, konfiskované po Bílé hoře Václavu Budovcovi z Budova.⁸ První z nich mu Valdštejn prodal 6. června 1627 za 50 771 zlatých a 35 krejcarů,⁹ druhý pak 6. března 1628 za rovných 12 000 zlatých.¹⁰ Jak svědčí pozdější „Vejpis z knihy rudé vejtahův smluv trhových knížet[ství] frýd[landského], po čem kteří statkové kupování, zase pod léno prodávání a jak placení jsou“, z kupní sumy za Zásadku Valdštejn na žádost císaře srazil 20 000 zlatých, přičemž císař slíbil „zase v té sumě J[eho] M[ilost] kníž[ecí] spokojiti“, zbylých 30 771 zlatých a 35 krejcarů pak Isolano vyřešil tím, že Valdštejnovi postoupil svou pohledávku za císařskou komorou. Naproti tomu peníze za Chocnějovice plukovník řádně v hotovosti zaplatil – 3 284 zlatých a 25 krejcarů složil při uzavření smlouvy, další 4 000 zlatých byly odvedeny v září 1628 a zbylých 4 715 zlatých a 35 krejcarů uhradil ve dvou splátkách (na sv. Jana a na Vánoce) v průběhu roku 1629.¹¹

Isolano sice nepatřil k těm, kteří se výraznou měrou zasloužili o Valdštejnův pád, stejně tak se ale nehodlal nechat stáhnout se svrženým generalissimem do záhuby. Podepsal sice první plzeňský reverz, zároveň ovšem patřil k těm, kteří – jak císaře ve své relaci zpravil Piccolomini – „slíbili žiti a zemřiti ve službách Vaší císař-

6 Allgemeine Deutsche Biographie, XIV. Band, s. 638.

7 Souhrnně k této problematice Starý, Marek: Můj velitel, můj pán. Frýdlantské lenní statky v rukou Valdštejnových důstojníků. *Bohemiae Occidentalis Historica* 2/V, 2019, s. 135–155.

8 Bílek, Tomáš Václav: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Praha 1882–1883, s. 46–47.

9 Národní archiv (NA), fond Sběrka rukopisů B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 53r – 54v.

10 NA, Sběrka rukopisů B, i. č. 15, sign. B 16, fol. 55r – 56v; Státní oblastní archiv Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Valdštejniána, inv.č. 2770, sign. XV-E. Následně, 18. března 1628, obdržel Isolano na oba statky společný lenní list – viz NA, fond Desky dvorské, sign. DD 71, fol. 50r – 51r.

11 NA, fond Stará manipulace (SM), sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950. fol. 44r – 46r.

ské Milosti“.¹² Odměna na sebe nenechala dlouho čekat – Isolanovi bylo do správy předáno konfiskované panství Český Dub, které bývalo komorním statkem Frýdlantského vévodství,¹³ a v roce 1636 daroval Ferdinand II. majestátem z 5. července toto panství společně s několika drobnějšími manskými statky (Hodkovice nad Mohelkou, Družcov, Starý Dub, Roveň, Domaslavice, Chrástná a sedm „hořejších“ vesnic), které od něj byly Valdštejnem odděleny, Isolanovi do dědičného vlastnictví.¹⁴ Snad při této příležitosti došlo k vyčíslení hodnoty panství v podrobně zpracovaném, avšak nedatovaném ocenění („Taxa der Herrschafft Aich“), jehož výsledný součet zněl 158 585 zlatých 41 krejcarů a 4 peníze.¹⁵ V roce 1637 pak generál získal ještě dolnorakouské panství Tribuswinkel.¹⁶

Osudy obou Isolanových českých dominií jsou pochopitelně reflektovány v monumentálním díle Augusta Sedláčka, mapujícím dějiny českých šlechtických sídel. Ohledně Českého Dubu uvedl tento vynikající znalec české šlechty, že Isolano zemřel v roce 1641 a svou závětí z téhož roku odkázal panství svým dvěma dcerám, Anně Marii Alžbětě a Regině. Starší, provdaná za hraběte Saurau, sepsala závět v roce 1648 (28. dubna) a po její smrti je cele převzala mladší. Ta později vstoupila do augustiniánského kláštera sv. Jakuba ve Vídni, stala se jeho abatyší a celé dominium klášteru věnovala.¹⁷ U Zásadky naproti tomu konstatoval, že Isolano (i zde se opakuje rok úmrtí 1641) odkázal své statky v Terstu a jinde mimo České království ležící svým sestrám, Zásadka a Chocnějovi-

12 Pekař, Josef – Kristen, Zdeněk (eds.): Odhalení o Valdštejnově zradě a smrti. České znění relací Jaroslava Rašína a Octavia Piccolominiho. Praha 1934, s. 95.

13 Srovnej císařský list české komoře z 6. června 1634, uložený v Archivu Národního muzea (ANM), fond Genealogická sbírka H, kart. H 23, Isolano.

14 Vklad do desk byl proveden 5. srpna 1636 a zároveň byl do trhového kvaternu intabulován i Ferdinandův darovací majestát z 5. července téhož roku. NA, fond Desky zemské, sign. Desky zemské větší (DZV) 145, fol. F 13v – F 14v, F 15r – F 16r. Panovníkův úmysl darovat panství Isolanovi byl ovšem avizován již v rezoluci české komoře z 6., resp. dalším listu z 11. června 1636. Druhý uvedený dokument se nachází v ANM, Genealogická sbírka H, kart. H 23, Isolano; rezoluce byla společně s navazujícím pokynem místodržících z 29. července intabulována 30. července 1636. DZV 622, fol. K 19v – K 20r a K 20v – K 21v. Donace Českého Dubu byla znovu potvrzována Isolanovým dcerám 3. února 1648. NA Praha, fond Salbuchy, kniha č. 60, i.č. 25, fol. 9v – 14v.

15 SM, sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950. fol. 100r – 109v.

16 Tak např. již Historische und topographische Darstellung der Pfarren, Stifte, Klöster, milden Stiftungen und Denkmähler im Erzherzogthume Oesterreich. IV. Band, Wien 1825, s. 305; Schweickhardt, Franz Ritter von Sickingen: Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens. VI. Band. Wien 1833, s. 275 aj. Pouze Kirnbauer, Johann von Erzstätt: Niederösterreichischer Adel, I. Abteilung. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, IV. Bandes 4. Abtheilung, Nürnberg 1909, s. 212, uvedl rok 1636.

17 Sedláček, August: Hradý, zámky a tvrze království Českého. Díl X., Praha 1895, s. 268.

ce měly naproti tomu připadnout tripoliskému biskupovi Pavlovi z Aldringen (†1644).¹⁸

Sedláčkovy údaje přejímali bez pochybností mnozí pozdější autoři. Upozornit je ovšem třeba, že někteří němečtí autoři, neobeznámení s osudy Isolanových českých držav, uvádějí naproti tomu ve svých genealogických pracích chybně jako jedinou generálovu dceru Isabelu, jeptišku ve Vídni.¹⁹

Již na první pohled je každopádně zvláštní, že by císařský generál, který měl vlastní potomky (byť nikoli syny) odkázal obě lenní panství podél Mohelky Aldringenovi, s nímž ho nespojoval žádný blízký genealogický vztah. Stejně tak je třeba upozornit, že zatímco podle Sedláčka měly panství za hranicemi České koruny dostat Isolanovy sestry, Tribuswinkel zůstal ve skutečnosti v rukou jeho vdovy a dcer. Tyto nesrovnalosti byly důvodem, proč se jevílo na místě vrátit se ad fontes a závěry jednoho z koryfeů české historiografie prověřit.

Podezření, že je všechno trochu jinak, posiluje německy psaný testament, na nějž Sedláček odkazuje ve svém hesle věnovaném Zásadce. Je datovaný v Praze 25. března 1641 a do desk zemských byl vložen již 26. dubna téhož roku.²⁰ Obsahově v zásadě odpovídá Sedláčkem nastíněným tezím, za pozornost ovšem stojí, že vedle určení univerzálního dědice, biskupa Aldringena, jenž se měl ujmout statků Zásadka a Chocnějovice, a stanovení, že sestry Laura, Benevenula, Luisa a Lukrécie mají obdržet zůstavitelův majetek (podle všeho pouze movitý) v Terstu a jinde mimo České království, zahrnoval testament mnohočetné legáty, jimiž byla pozůstalost značně zatížena. Minoritům z kláštera sv. Jakuba na Starém Městě pražském, v jehož kostele měl být podle svého přání beze vší zbytečné pompy a přepychu pohřben, odkázal Isolano 1 500 rýnských zlatých, dále věnoval 150 zlatých špitálům, 500 zlatých Ondřejovi Bilesenovi, karmelitánskému kaplanovi ve Vídni, 500 zlatých dr. Janu Jindřichovi Dusterwaldovi, 100 zlatých společně hospodyně Ludmile Keglerové a její dceři Juditě a po 5 000 zlatých každé z jeho čtyř výše jmenovaných sester. Jan Vilém Glöpfer měl navíc dostat zlatý náhrdelník v ceně 50 říšských tolarů. Celková hodnota legátů

18 Tamtéž, s. 135.

19 Wissgrill, F. K.: *Schauplatz des nieder-österreichischen landsäßigen Adels vom Herren- und Ritter-Stande vom XI. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts*. IV. Band, s. 517; Kirnbauer, J.: *Niederösterreichischer Adel, I. Abteilung*, s. 212. Obě verze Isolanovské genealogie spojil ve své sbírce hrabě Jan Václav Dobřenský, podle něhož měl mít Jan Ludvík s Markétou Teufelovou kromě několika předčasně zemřelých dětí tři dcery – Isabelu, jeptišku ve Vídni, Annu Marii Alžbětu, provdanou hraběnkou Saurau, a Reginu, abatyši u sv. Jakuba ve Vídni. NA, fond Genealogická sbírka Dobřenský, Materiál – J, s. 19. Vyloučit nelze, že Isabela bylo řádové jméno Anny Reginy, prostudované prameny však tuto hypotézu nepotvrzují.

20 DZV 147, fol. G 22v – G 26r. Opis testamentu, resp. jeho ověřeného opisu z roku 1659, je v SM, sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950. fol.38r – 40v.

dosahovala tedy částky 22 825 zlatých!²¹ Kromě toho vypočítává poslední vůle dluhy, které měly být splaceny. Vedle nevyčíslených nákladů na pohřeb a léčení (Isolano uváděl, že závěť sepisuje „in iecziger meiner Leibßschwachheit“) zde byly výslovně uvedeny tyto částky: 109 zlatých donu Floriánovi di Cremona, 1 000 zlatých dr. Dusterwaldovi, 170 zlatých Ludvíkovi Širmerovi, depozitorovi u desk zemských, 1 120 zlatých vídeňskému obchodníkovi Vavřincovi Janimu a 500 zlatých dalšímu vídeňskému kupci Leonardovi Sütterovi, dohromady tedy 2 899 zlatých.²² To vše měl vyplatit biskup Aldringen jakožto univerzální dědic. Pro případ, že by zemřel ještě před Isolaniem, byl jako substituční univerzální dědic ustanoven svatojakubský konvent.

Zarážející je ovšem především samotný úvod poslední vůle, v němž se testátor tituluje jako „Johann Baptista Isolani, Herr auf Sosatka und Koßnowicz, Röm[isch] Kay[serlich]er May[estät]t Rittmaister“. Nejenže tu chybí zmínka o panství Český Dub, které navzdory opakovanému pustošení svým rozsahem a ekonomickým potenciálem výrazně převyšovalo Zásadku s Chocnějovicemi, ale alarmující je především uváděná autorova vojenská hodnost. Rytmistr nestál sice zrovna na dně armádní hierarchie, ve srovnání s plukovníkem či generálem, což jsou posty, jichž Jan Ludvík Isolano prokazatelně dosáhl, šlo nicméně o šarži nesrovnatelně nižší. Výčet nesrovnalostí lze pak ještě podtrhnout tím, že testátor užil jména Jan Křtitel, zatímco císařský generál užíval zásadně jmen Jan Ludvík (někdy pak ještě i třetího jména Hektor), a že zcela chybí zmínka o hraběcím stavu, který byl Janu Ludvíkovi v roce 1634 udělen.²³ Závěr, který se nabízí, je poměrně jasný – výše podrobněji rekapitulovanou závěť nelze spojit s osobou generála Isolana. O něm je ostatně známo, že zemřel již v březnu 1640,²⁴ zatímco

21 Přehled legátů (a stejně tak i dluhů) se nachází v SM, sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950. fol. 34r – 34v. Řetěz odkázaný Janu Vilémovi Glöpfrovi se tu oceňuje na 75 zlatých.

22 Podle výše uvedeného přehledu bylo nutno připočítat 175 zlatých P. Honoriovi Lachiovi, provinciálovi u sv. Jakuba v Praze, 175 zlatých, P. Bernardinovi de Monte Georgii 303 zlatých a P. Janu Křtiteli, komisaři u sv. Jakuba, 150 zlatých, čímž souhrn dluhů stoupl na 3 527 zlatých.

23 Majestátem daným z říšské kanceláře 6. května. Kromě hraběcího titulu bylo Janu Ludvíkovi přiznáno právo na oslovení „Wohlgeboren“, byl mu polepšen erb a dostal právo přenést jméno v případě absence mužského potomka na některého ze svých zeťů, popřípadě někoho s předchozím svolením panovníka adoptovat. Frank, Karl Friedrich von: Standeserhebungen und Gnadeakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823, Band 2. Senftenberg 1970, s. 254. V různých zdrojích se ovšem objevují i jiná data – viz např. NA, fond Genealogická sbírka Dobřenský, Materiálle – J, s. 19; Wissgrill, F. K.: Schauplatz des nieder-österreichischen landsäßigen Adels vom Herren- und Ritter-Stande vom XI. bis zum Ende des XVIII. Jahrhundert. IV. Band, s. 517 (v obou případech 12. března 1635); Kirnbauer, J.: Niederösterreichischer Adel, I. Abteilung, s. 212 (6. března 1634) aj.

24 Literatura uvádí tradičně pouze měsíc, nikoli ovšem přesný den generálova úmrtí – viz např. Wissgrill, F. K.: Schauplatz des nieder-österreichischen landsäßigen Adels vom Herren- und

smrt Jana Křtitele Isolana musí spadat až do roku následujícího, a sice do poměrně úzkého intervalu mezi 25. březnem, kdy byla závěť sepsána, a 26. dubnem, kdy byla vložena do desk.

Naznačené podezření mění prakticky v jistotu archiválie, spojené s udělováním českého obyvatelského práva (inkolátu). Každý cizinec, který chtěl v Čechách nabýt deskových statků, musel totiž absolvovat právně regulovaný proces, který sestával z několika kroků. Zatímco v předbělohorské době bylo jeho ústředním momentem přijetí do země na půdě zemského sněmu,²⁵ v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627 si tuto pravomoc vyhradil panovník.²⁶ Konkrétně v obsáhlém článku A 20, jehož středobodem byla výhrada, že pokud by chtěl některý cizinec koupit či jinak nabýt statky v zemi, „takový jináče než na milostivé Naše aneb budoucího toho času krále a dědice království povolení to učiniti moci nebude“. Zachovány zůstaly navazující právní akty – nově přijatý obyvatel měl vydat pod svou pečeti pergamenový revers k zemi, který měl složit k úřadu desk zemských, a tamtéž měl také vykonat ústní přiznání k zemi. Novým prvkem se naproti tomu stala přísaha dědičné poddanosti, místem jejíž realizace byla česká dvorská kancelář ve Vídni, popřípadě (na základě zvláštního panovníkova dispenzu) pražské místodržitelství.²⁷

Ritter-Stande vom XI. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. IV. Band, s. 517; Allgemeine Deutsche Biographie, XIV. Band, s. 640; Kirnbauer, J.: Niederösterreichischer Adel, I. Abteilung, s. 212; Witting, J.: Niederösterreichischer Adel, II. Teil, s. 313, či Bücheler, H.: Von Pappenheim zu Piccolomini, s. 121. Na celkem spolehlivé stránce věnované třicetileté válce je přesné datum úmrtí 17. března, které ale není uvedeno v žádném z odkazovaných zdrojů. Srovnej <http://www.30jaehrigerkrieg.de/isolano-goan-lodovico-hector-graf-obrist-1586-gorz-17-3-1640-wien/> [8. 1. 2020].

- 25 K inkolátu v době předbělohorské naposledy podrobně Starý, Marek: Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské. Praha 2018, kde jsou soustředěny i odkazy na starší literaturu.
- 26 Problematika obyvatelského práva v době pobělohorské nebyla dosud vyčerpávajícím způsobem analyzována. Základní přehled zpracoval Baxa, Bohumil: Inkolát (a indigenát) v zemích koruny České od roku 1749–1848. Praha 1909, z novějších prací je třeba zmínit především Brňovják, Jiří: K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemností. In: Brňovják, Jiří a kol.: Nobilitace ve světle písemných pramenů (=Nobilitas in historia moderna, Tomus II.). Ostrava 2009, s. 121–140; týž: Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780 (=Nobilitas in historia moderna, Tomus VII.). Ostrava 2015, zejm. s. 104–128; a naposledy Brňovják, Jiří – Starý, Marek: Residential Right in the Course of Time: Changes in the Legal Institution of the Inkolat in the Bohemian Crown Lands. In: Gałędek, Michał, Klimaszewska, Anna (eds.): Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism. Vol. II: Public Law. Studies in Comparative Legal History (=Legal History Library, Vol. 36). Leiden – Boston 2020, s. 1–32.
- 27 Jireček, Hermenegild (ed.): Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen 1627. Praha 1888, s. 28–31, čl. A 20. K přísaze dědičné poddanosti tamtéž, s. 10–13, čl. A 2.

Zeměpanská agenda spojená s udělováním českého inkolátu je dnes v zásadě soustředěna ve dvou fondech, uložených v I. oddělení Národního archivu – ve fondu Česká dvorská kancelář a v tzv. Staré manipulaci.²⁸ V obou případech je inkolátu věnována řada abecedně uspořádaných kartonů, pokrývajících jedinou zastřešující signaturu.²⁹ Konkrétně k Isolánům se v prvním z uvedených fondů nacházejí koncepty dvou majestátů Ferdinanda III. Prvním z nich přijal 28. února 1635 jakožto český král (ještě za života svého otce, císaře Ferdinanda II.) generála Jana Ludvíka Isolano za obyvatele („zu einem Innwohner unnd Landtman“) Českého království a k němu přivtělených zemí. Druhý, nesoucí datum 24. dubna 1640, se týká rytmistra Jana Křtitele Isolano a má poněkud odlišnou podobu – jedná se o císařský souhlas („Consens“) k nabývání statků v zemích České koruny. Na straně této písemnosti se nachází kancelářská poznámka o tom, že Jan Křtitel složil přísahu dědičné poddanosti v české dvorské kanceláři 27. dubna 1640.³⁰ Oba texty byly v 19. století přepsány i do tzv. Salbuchů, uložených rovněž v I. oddělení Národního archivu.³¹

Dodnes zůstává nevyřešenou otázkou, z jakého důvodu na sebe bralo panovnické udělení obywatelského práva po Bílé hoře po formální stránce dvojí různou podobu – listiny pro Jana Ludvíka a Jana Křtitele Isolana totiž reprezentují toliko řadové zástupce dvou obsáhlých skupin pragmatických písemností. Podrobnější srovnání jejich obsahu³² tuto dichotomii příliš neosvětluje. V listině pro Jana Ludvíka, jež byla později do Salbuchů přepsána s označením „Incolat“, je jádrem dispozice již avizované přijetí za obyvatele, s nímž je spojeno povolení složit v české dvorské kanceláři obvyklou přísahu dědičné poddanosti („gebräuchliche Erbpflicht“). Generál Isolano a jeho legitimní potomci pak měli být na základě tohoto přijetí považováni za pravé obyvatele země („rechte, wahre Landleute“),

28 Kromě toho jsou úřední záležitosti týkající se udělování inkolátu reflektovány i některými zápisy v deskách zemských.

29 NA, fond Česká dvorská kancelář (ČDK), sign. IV D 1, inv. č. 752, kart. 408–514; SM, sign. J 21, inv. č. 1522–1544, kart. 1002–1039.

30 ČDK, sign. IV D 1, inv. č. 752, kart. 445, Isolano 1635, 1640. První z uvedených majestátů je dochován ve formě ověřeného opisu z roku 1671, pořízeného podle registraturního konceptu kolacionovaného roku 1644. Teprve od uvedeného roku byly přísahy dědičné poddanosti intabulovány do speciálních kvaternů – viz NA, Desky zemské, sign. Desky zemské stavovské (DZSt) 55–59; DZV 680–683.

31 NA, Salbuchy, kniha č. 48, inv. č. 21, fol. 51r – 54v (1635), kniha č. 54, inv. č. 22, fol. 224r – 227r (1640). Nadpisy respektují odlišnost obou dokumentů, neboť první je uveden jako „Incolat für Johann Ludwig Grafen von Isolano auf Zasadka und Kotznowitz Generalen der leichten Cavalleria und Obristen“, druhý „Consens Gütter zu kauffen für den Johann Baptist Isolani“.

32 Texty obou dokumentů jsou in extenso připojeny k této studii jako přílohy. Pro jejich zpřístupnění bylo apriori použito transliterace, přičemž k drobným úpravám došlo pouze v oblasti interpunkce a současnému pravopisnému úzu bylo přizpůsobeno též psaní velkých a malých písmen.

měli se těšit všem souvisejícím právům a privilegiím („aller und jeder Beneficien, Immunitaeten, Indulten, Privilegien, Praerogativen, Exemptionen, Gnaden, Freyheiten und Gerechtigkeiten“) a při všech soudech i zemských deskách jim mělo být umožněno činit veškeré právní úkony, k nimž byly ze zákona či ze zvyku oprávněny jiné, v zemi zrozené stavovské osoby („was sonsten andere in Unseren Erbkönigreich Böhheim gebohrne Innwohner und Landleüte, von Rechts oder Gewohnheit wegen, zu geniessen gehabt, oder noch haben“).

Listina pro Jana Křtitele je v této části poněkud stručnější, jemu i jeho potomkům se dává právo v Českém království a zemích k němu přivtělených statky kupovat („Gütter zu kauffen“) nebo jiným způsobem získávat („oder sonsten durch rechtmäßige Mittel an sich zu bringen“), držet je („dieselben zu besitzen“), znovu je prodávat („wiederum zu verkauffen“) a jakýmkoliv jinými způsoby s nimi disponovat a nakládat („nach seinem besten Willen zu disponiren, und damit zu thun“) – opět s odkazem na totožná práva, jimiž mohou disponovat jiní obyvatelé dotčených zemí, přičemž v tomto případě se vedle rodilých objevují i jiní, dříve do nich přijatí („was andere eingebohrne, oder angenohmene Landleüth Unsers Erbkönigreichs Böhheimb, und deßen incorporirten Landen mit ihren Gütern zu thun befugt“). Dispozice je pak zakončena mlhavým odkazem na další práva a spravedlnosti, které obyvatelé země mají, interpretace tohoto ustanovení však s ohledem na použití příslovce „diesfalls“ musí směřovat k restriktivnímu výkladu, totiž že jde o práva a spravedlnosti týkající se deskových statků („auch aller, und jeder Recht, und Gerechtigkeiten, deren sich dieselben diesfalls gebrauchen, geniessen, und erfreuen, gleichfalls gebrauchen, genießen, und erfreuen soll, und mögen“).

Na první pohled by se mohlo zdát, že první listina má širší dosah, neboť přiznává adresátovi a dědicům z jeho krve veškerá práva domácích obyvatel, zatímco druhá se omezuje na majetkoprávní rovinu. Rozdíl by tak představovala práva politická, v první řadě možnost účastnit se zasedání zemských sněmů. Avšak Obnovené zřízení zemské používá v článku A 20, věnovaném otázce inkolátu, právě termínu konsens („Consens und Verwilligung“, v české verzi je toliko jediný výraz „povolení“) a s udělením takového povolení k získání deskových statků zároveň neoddelitelně spojuje i nabytí obyvatelského práva bez jakýchkoliv explicitních omezení („pokudž bychom My aneb budoucí král a dědic království cizozemci v zemi statek pozemský koupiti aneb jiným způsobem na se převésti milostivě povoliti, a tak jej za jednoho spoluobyvatele království tohoto přijíti ráčili“). Také další text předmětného článku počítá zcela samozřejmě s tím, že takto obdařený cizinec složí ve smyslu článku A 2 přísahu dědičné poddanosti, odevzdá k deskám zemským zpečetěný revers k zemi a následně mu bude na zemském sněmu vykázáno místo, odpovídající jeho urozenosti a věku.³³

33 Jireček, H. (ed.): Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte

Zdá se tedy, že mezi oběma druhy královských listin, směřujících k udělení českého občanského práva, nelze hledat žádný hlubší rozdíl obsahový a že byla tato rozkolísanost kancelářské praxe spíše způsobena skutečností, že se jednalo o dosud nezažité řešení nově nastolených právních poměrů.³⁴ Před bělohorskou bitvou bylo totiž udělování inkolátu plně v rukou zemského sněmu a panovníkova ingerence se omezovala na spíše formální poskytování přímluv (označovaných též termíny *intercesse* či *promotoriál*).³⁵ Zajímavé je, že narace citovaných listin, odvolávající se na žádosti obou Isolanů, jsou velmi podobné a nevysvětlují dosti zásadní formulační rozdíl dispozic. V obou případech je zdůrazněn úmysl žadatelů usadit se v Českém království a zůstat zde jako jeden z obyvatel, jakož i skutečnost, že bez udělení příslušného privilegia by nebylo možné takový úmysl legálně realizovat. Jediný podstatnější rozdíl by bylo možno spatřovat v tom, že u Jana Ludvíka se hovoří pouze o Českém království („in unserm Erb-Königreich Böhme sich niederzulassen, und als Einwohner darinnen zu verbleiben vorhabens ist“), zatímco u Jana Křtitele i o přivtělených zemích („in Unserm Erbkönigreich Böhme, und dessen incorporirten Landen sich bey vorfallender Gelegenheit nieder zulaßen, und landtsässig zu machen vorhabens [ist]“), avšak zde se jedná o spíše nahodilou odchylku, která sama v sobě žádnou skutečnou relevanci nenesla. Oba Isolanové totiž drželi statky pouze v Čechách, a stejně tak platilo, že oba by se na základě vydaného majestátu mohli ucházet o zařazení do stavovských obcí i na Moravě a ve slezských knížectvích. Zevrubná analýza obou typů inkolátních majestátů opřená o širší pramennou bázi zůstává naléhavým úkolem dalšího diplomatického a právněhistorického výzkumu.³⁶

Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen 1627, s. 30–31, čl. A 20.

34 V této první fázi byl zřejmě obvyklejší královský „Consens“ se zakupováním statků, který naprosto převažuje na konci dvacátých a počátku třicátých let 17. století. V polovině třicátých let se začínají častěji objevovat klasické inkoláty, tedy majestáty přijímající adresáty za obyvatele, početné ale nadále tvoří ve srovnání se souhlasem se zakupováním statků menšinu. Tyto předběžné závěry, jež budou posléze rozvedeny v samostatné studii, se opírají o studium listin zapsaných do salbuchů – viz NA, Salbuchy, kniha č. 26, inv. č. 11, kniha č. 29, inv. č. 12, kniha č. 32a, inv. č. 14, kniha č. 32b, inv. č. 15, kniha č. 38, inv. č. 16, kniha č. 40, inv. č. 17, kniha č. 44, inv. č. 19, kniha č. 47, inv. č. 20, kniha č. 48, inv. č. 21, kniha č. 54, inv. č. 22, kniha č. 55, inv. č. 23. Zároveň je nutno zdůraznit, že ke statistickému vyhodnocení nestačí sledovat jen nadpisy uvozující jednotlivé dokumenty, ale je nutno skutečně zkoumat jejich obsah. Úředníci, kteří v 18. a 19. století původní texty do těchto knih přepisovali, totiž začasté používali označení „Inkolat/Incolat“ i pro listiny, jež jsou jinak standardně označovány jako „Consens“. Terminologickou rozkolísanost navíc podtrhávali občasným užitím pojmu „Indigenat“, za nímž se ale neskrývá specifický typ privilegia, ale jedna ze dvou zmíněných variant.

35 K tomu blíže Starý, M.: Cizozemci a spoluobvatelé, s. 85–106.

36 Základní teze reflektující shora naznačenou dichotomii formuloval Brňovják, J.: Nobilitace ve světle písemných pramenů, s. 122–124; týž: Šlechticem z moci úřední, s. 104–105.

Každopádně je více než zjevné, že českými dějinami se mihly dvě osoby jménem Jan Isolano – generál Jan Ludvík a rytmistr Jan Křtitel. Pro pořádek je třeba zmínit, že existence Jana Křtitele Isolana a skutečnost udělení inkolátu v roce 1640 jsou letmo zmíněny již v naučných slovnících z 19. století³⁷ a patrně jsou i z podrobného registáře k dějinám třicetileté války.³⁸

Koncepty doprovodných písemností k panovnickým privilegiím lze nalézt ve fondu Stará manipulace. Generála Jana Ludvíka se týkal královský list pražským místodržicím, datovaný 28. února 1635, v němž je následník trůnu (formálně ovšem již korunovaný na českého krále) informoval o Isolanově přijetí za obyvatele království českého a o tom, že následně (to znamená téhož dne) vykonal skrze své plnomocníky přísahu dědičné poddanosti v české dvorské kanceláři. Pokud jde o rytmistra Jana Křtitele, zde je dochován koncept relace místodržicích určené úředníkům desk zemských. Jejím meritem je informace, že císař přijal druhého Isolana za obyvatele Českého království a zemí k němu přináležejících, načež ten složil přísahu v české dvorské kanceláři, a návazný pokyn, aby kdykoliv by Isolano předložil revers k zemi a císařský diplom, aby obojí od něho přijali „zachovajíce se v té věci dle řádu a obyčeje týchž desk zemských“, tj. provedli deskový vklad.³⁹

O různé identity obou Isolanů svědčí též jejich reverzy k zemi, uložené ve zvláštním fondu. Jan Ludvík („Johann Ludwig Graff von Isulano, auf Zašatka und Kotznowitz, Ihr Röm: Käy: May: Kriegs Rath, Camerer, General über die Leichte Cauagleria und bestelter Obrister“) ho zpečetil 18. července 1635 v polním ležení u hessenského Erbenheimu,⁴⁰ Jan Křtitel („Johann Baptista Isolani, Röm: Käy: Maytt bestelter Rittmeister“) 29. října 1640 v Praze.⁴¹ Zatímco v titulaci je u obou šlechticů rodinné jméno uvedeno v odlišné podobě (tato rozkolísanost charakterizuje prakticky veškeré dochované prameny), v podpisech připojených pod textem reversů užíli oba téhož tvaru („Goan Lodouico Isolano“, resp. „Gioan Batista Isolano“). Příslušnost obou k témuž rodu dosvědčují ostatně i přivěšené pečeti z červeného vosku. Erbovním znamením je čtvrcený štít, v němž je v 1. a 4. poli dovnitř obrácený krácející korunovaný lev s napřaženou šavlí v pravé přední tlapě, ve 2. a 3. poli strom. Podle heraldické literatury bylo

37 Slovník naučný. Díl IV., s. 95 („Téhož času žil v Čechách také Jan Bapt. I., příbuzný sester těchto, jenž byl rytmistrem ve vojstě císařském, a r. 1640 byl přijat za obyvatele země České“; Ottův slovník naučný. XII. díl, s. 810 („V Čechách připomíná se ještě Jan Bapt. I., jenž byl rytmistrem ve vojstě cís. a r. 1640 inkolát obdržel“).

38 Líba, Václav (ed.): Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze. Díl III. (1618–1625), Praha 1951; Díl IV. (1626–1635), Praha 1953; Díl V. (1636–1639), Praha 1954.

39 SM, sign. J 21/J 18, inv. č. 1530, kart. 1013, Isulani (Isolani).

40 NA, fond Reversy k zemi, inv. č. 431.

41 NA, Reversy k zemi, inv. č. 478.

1. a 4. pole červené a lev stříbrný, 2. a 3. pole zlaté a strom zeleně olistěný na zeleném trávníku.⁴² Na pečeti hraběte Jana Ludvíka se ovšem objevuje polepšená varianta podle majestátu z roku 1634: původní rodový erb je částečně překryt srdečním štítkem, v němž je korunovaný dvouhlavý říšský orel (v barevné podobě černý ve zlatém štítku). Rozdíl je také v tom, že zatímco na erbu rytmistra Jana Křtitele je jediný helm, nad nímž jsou coby klenot rozevřená křídla a mezi nimi zřejmě na špici stojící meč (horní část heraldického znamení je poněkud setřepná), u Jana Ludvíka jsou tři helmy korunované, přičemž klenoty jsou postupně lev ze štítu, vpravo obrácená korunovaná orlice nesoucí v pařátu šíp a nad heraldicky levým helmem strom ze štítu.

Za zmínku stojí, že druhý revers má neobvykle malé rozměry, také přivěšená pečeť je menší, ve středu mírně setřelá. Textově jsou oba dokumenty prakticky totožné, pouze u Jana Ludvíka je v naraci navíc zmínka, že již statky v Českém království koupil, zatímco u Jana Křtitele se o jejich nabytí teprve uvažuje jako o budoucí možnosti.

Zcela srovnatelná jsou také obě přiznání k zemi – generálovo bylo do desk zemských zapsáno 3. září 1635,⁴³ rytmistrovo 6. listopadu 1640.⁴⁴ Podstatný rozdíl lze spatřovat pouze v tom, že zatímco v Praze rezidující Jan Křtitel realizoval tento právní akt osobně, za císařského generála, pohlčeného vojenskými úkoly, ho vykonával jeho plnomocník, Baltazar Hiršperger z Königsheimu. V této souvislosti lze upozornit ještě na další deskové zápisy, které se k oběma Isolanům váží – 6. září 1635 byl vložen list českých místodržících úředníkům desk zemských (datovaný již 25. června), v němž se jim (zjevně v návaznosti na únorový císařův reskript) sdělovalo, že Ferdinand III. generálu Isolanovi „milost učiniti a jeho za obyvatele království tohoto českého přijíti ráčil“. Vzhledem k tomu, že Isolano „jest obyčejnou k zemi přísahu již vykonal“, bylo jim dále nařízeno, aby přijali od jeho plnomocníka Baltazara Hiršpergera revers a jeho přijetí do země tak, jak náleží, zapsali do zemských desk.⁴⁵ Podobná intabulace měla být provedena i o několik let později v případě Jana Křtitele, přepsán byl ale 27. října 1640 jen začátek listu informující deskové úředníky, že císař rozhodl Jana Křtitele Isolano „za obyvatele tohoto dědičného království svého českého a k němu přivtělených zemí ... přijíti, jemu na to obzvláštní diploma vydati a Jeho arciknížecí Mi[losti] o tom obzvláštní psaní de dato 24. dne pominulého měsíce dubna ... učiniti ráčil“. V přepsané části

42 Např. Bojničić, Ivan von: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, IV. Bandes 13. Abtheilung. Nürnberg 1899, s. 73; Kirnbauer, J.: *Niederösterreichischer Adel*, I. Abteilung, s. 212.

43 DZV 145, fol. A 17r, A 18r.

44 DZV 147, fol. G 13r.

45 DZV 622, fol. F 16v.

textu je též informace, že Isolano již v české dvorské kanceláři vykonal přísahu dědičné poddanosti.⁴⁶ Pozoruhodné je, že se zde píše o přijetí do země, ačkoliv císařská listina má v tomto případě, jak již bylo uvedeno výše, formu konsensu se zakupováním, resp. nabýváním deskových statků.

Klíčový pramen pro poznání vztahu mezi oběma Isolany představuje latinsky psaný testament generála Jana Ludvíka z 12. března 1640, který byl do zemských desk rovněž vložen, a sice pod datem 5. listopadu 1640.⁴⁷ Kromě různých zbožných odkazů v něm bylo výslovně uvedeno, že panství Český Dub má po testátorově smrti připadnout jeho dcerám Anně Marii a Regině, které byly v dalším textu označeny též za universální dědičky („heredes universales“) a měly se o dědictví rozdělit rovným dílem. Doživotní užívací právo k dědictví ponechal ovšem generál své choti Markétě. Pokud jde o Zásadku a Chocnějovice, těmi zajistil Jan Ludvík další legát – částku 30 000 zlatých, které měly jeho dcery ihned po jeho smrti vyplatit právě Janovi Křtiteli Isolanovi, „eius nepoti, filius q[uonda]m d[omi]ni Caroli Isolani, olim fratri d[omi]ni testatoris“. Pokud by tak neučinily, mělo Janovi, jehož tento text jasně specifikuje jako syna generálova zemřelého bratra Karla, náhradou připadnout vlastnictví obou jmenovaných zboží.

Vzápětí po vložení testamentu do desk požádal Jan Křtitel Isolano u zemských desk o vydání komorníka, s nímž by se mohl uvázat v pozůstalé statky po Janovi Ludvíkovi. A to jednak vlastním jménem (ve vztahu k Zásadce a Chocnějovicím), jednak jako plnomocník strýcovy vdovy, jež ho pověřila převzetím statku českodubského. Již 7. listopadu mu byl od desk dán komorník Jakub Buček a po několika dnech nutných k přesunu do severních Čech, 12. listopadu, došlo za účasti někdejších valdštejnských úředníků, Jana Bernarta Kelbicha z Ostrichu a hruboskalského hejtmana Bedřicha Hubryka z Hennersdorfu, k jeho uvedení do dědičného vlastnictví všech uvedených statků, a to dílem pro jeho vlastní osobu a dílem k ruce Markéty Isolanové z Gundersdorfu.⁴⁸

46 DZV 623, fol. J 26r.

47 DZV 147, fol. F 10r – F 13r. V DZV 623, fol. J 28v je přepsán pokyn místodržících deskovým úředníkům z 31. října, aby testament vložili do desk, jakmile ho Jan Křtitel nebo jeho plnomocník předloží.

48 NA, Desky zemské, sign. Desky zemské menší (dále jen DZM) 40, fol. J 27r („Dán s povolením úředníkův pražských menších desk zemských, J[eho] M[ilosti] c[ísařské] rad, Jakub Buček, komorník při dckách zemských, Janovi Baptistovi Isolanovi z Isolanu, nařízenému rytmistru, od osoby jeho vlastní na uvedení ku pravému právu dědičnému v statky řečené Zásadka a Kocňovice se vším všel[i]jakým k týmž statkům od starodávna náležejícím příslušenstvím, jakžto majícímu sobě kšaftem níže dotčeným někdy Jana Ludvíka hraběte z Isolanu též statky dědičně daný a odkázaný. Též jakožto plnomocníku Markéty hrabinky z Isolanu, pozůstalé vdovy po někdy Janovi Ludvíkovi hraběti odtud z Isolanu na uvedení k užívání v panství dubské a na popis, kterážto panství má sobě kšaftem téhož Jana Ludvíka hraběte z Isolanu, manžela svého, se vším všel[i]jakým k témuž panství od starodávna náležejícím příslušenstvím na jistý způsob dané

Jak již bylo uvedeno, zemřel mladší Isolano několik měsíců poté a nedočkál se tedy sporů, které se následně o pozůstalost jeho strýce rozpoutaly. Teprve v roce 1643 (18. března) nechaly totiž jeho sestřenice, z nichž mladší Anna Regina byla coby jeptiška zastoupena svou představenou, abatyší u sv. Jakuba, Reginou Frankovou, vložit do zemských desk k testamentu svého otce rozsáhlý odpor,⁴⁹ a následně (5. května) obeslaly k zemskému soudu svou matku i biskupa Aldringena, který byl formálním vlastníkem statků Zásadka a Chocnějovice.⁵⁰ Celou řadou jejich právních argumentů se pak zemský soud zabýval po několik let a k finálním rozhodnutím dospěl teprve v roce 1646 (do zemských desk byla vepsána 13. června). A v obou případech dal žalobkyním za pravdu.

Pokud jde o Český Dub, válečnými událostmi kriticky zasažený (město bylo opakovaně obsazeno Švédy, kteří ho v roce 1641 zapálili, přičemž vyhořel i zámek⁵¹), oháněly se Anna Marie a Anna Regina (resp. abatyše Regina) tím, že toto zboží na ně přešlo singulárním legátem, jehož účinnost byla spojena s okamžikem Janova úmrtí. Další ustanovení testamentu sice předpokládalo, že má být ovdovělá Markéta z Gundersdorfu – rovněž neprodleně – uvedena v doživotní užívání majetku pozůstalého po manželovi, čímž bylo také argumentováno při uvázání se v listopadu 1640, avšak podle argumentace žalobek se tento článek na česko-dubské panství aplikovat neměl. Jejich závěry působily logicky: to, že byly další osudy Českého Dubu v rámci závěti řešeny samostatně, totiž skutečně nasvědčuje tomu, že se počítalo s jejich zvláštním režimem a že testament Jana Ludvíka nikoli náhodou zdůraznil, že mají tento statek jeho dcery obdržet hned po jeho smrti (na rozdíl od konkrétněji nevymezeného zbytku pozůstalosti). Vzhledem k tomu, že Markéta z Gundersdorfu nenabídla během soudního jednání žádné relevantní protiargumenty, rozhodl zemský soud, že má svým dcerám dubské zboží po vyhotovení řádného inventáře do 6 neděl převést do držby.⁵²

a odkázané má, a to vedle kšaftu a poslední vůle téhož někdy Jana Ludvíka z Isolanu, tak, jakž týž kšaft na relaci jich mi[lost]jí pánův místodržících o to ke dckám zemským učiněnou, do týchž desk zemských kvaternu trhového třetího tělního léta 1640. pod literou F 10 vložený a vepsaný plněji svědčí. Actum 7. 9bris A. 1640“) a J 27v („Relati komorníka. Léta etc. 1640. v pondělí po s[va]ltém Martinu, tj. 12. 9bris, stalo se toto uvedení ku pravému právu dědickému vedle vejš psaného tytule v statky Zásadka a Kocňovice se vším k tomu příslušenstvím výš jmenovanému Janovi Baptistovi Isolanovi z Isolanu. Též také uvedení a popis v statku dubském témuž Janovi Baptistovi z Isolanu, plnomocníku na místě a k rutce výš připomenuté Markétě hrabince z Isolanu, v přítomnosti Jana Bernarta Kelbicha z Ostrichu a Frydrycha Hubryka z Hennersdorfu, hejtmána panství skalského, jakožto od úřadu desk zemských vedle obnoveného zřízení zemského k tomu obeslaných. Jakub Buček, komorník“).

49 DZV 147, fol. F 10r – F 12r (juxta).

50 DZM 212, fol. B 30r – B 30v.

51 Anděl, Rudolf – Technik, Svatopluk: Český Dub. Ústí nad Labem 1991, s. 40.

52 DZV 710, fol. D 25v – D 27r.

Aktové materiály týkající se sporů o pozůstalost generála Isolana přinášejí také jednu dosti zajímavou informaci – obě jeho dcery se narodily jako nemanželské a byly teprve posléze legitimovány sňatkem rodičů.⁵³ Na první pohled by se mohla nabízet hypotéza, že Markéta z Gundersdorfu nebyla jejich biologickou matkou, čímž by se spor o českodubský statek stal do jisté míry přirozenějším. Avšak stejně tak je Markéta v různých písemnostech výslovně označena jako „er-nahnter Isolanschen Töchter leiblichen Mutter“, což se zdá nájisto signalizovat, že mezi nimi příbuzenství v přímé linii skutečně existovalo. Soudní spory mezi nejbližšími příbuznými, včetně sporů dětí proti rodičům, nebyly ostatně ve své době ničím výjimečným. Bylo by dozajista zajímavé, zjistit něco bližšího o tom, jak se vztah mezi Janem Ludvíkem Isolano a Markétou Teufelovou z Gundersdorfu odvíjel a jak se mohlo stát, že se příslušnice rodu svobodných pánů mohla stát přinejmenším dvojnásobnou svobodnou matkou. Na tyto otázky ale prostudované písemnosti bohužel odpovědi nenabízejí.

Ve věci zásadecko-chocnějovického dominia byl hlavním argumentem žalobkyň fakt, že zatímco jejich otec zemřel v březnu 1640, jejich bratranec nabyt českého inkolátu teprve o měsíc později. Článek Kk 45 císařských Deklaratorií a novel k Obnovenému zřízení zemskému, vydaných právě v roce 1640, rozváděl článek O 43 původního zákoníku a problematiku odkazů ve prospěch cizinců jasně vysvětloval v tom smyslu, že pokud není cizinec habilitován (to jest řádně přijat do země) již před smrtí zůstavitele, pak „později, ex post factum jakkoliv dosažená habilitati jemu k tomu nic prospěšná, nýbrž on k tomu jakožto incapax a nezpůsobný od téhož nápadu odcizen býti má“. Leda že by prokázal, že se v jeho vlasti Čechové k dědictví nemovitých statků připouštějí.⁵⁴ Vzhledem k tomu, že naplnění poslední uvedené podmínky se neprokázalo, dospěl soud k závěru, že Jan Křtitel Isolano nemohl legát směřující v jeho prospěch řádně užít, a současným držitelům bylo proto nařazeno, aby i oni žalobkyním oba statky vydali. Také zde měla restituce proběhnout ve lhůtě 6 neděl a po sepsání řádného inventáře.⁵⁵

Zatímco Český Dub byl oběma sestrám záhy skutečně předán, osudy Zásadky a Chocnějovic se ubíraly jiným směrem. Fakticky drželi tyto statky již od počátku roku 1642 na základě cese (datované 24. ledna) biskupova sestry Anna z Aldringen (†1665) a její manžel Jeroným Clary (†1671).⁵⁶ Ti se s rozsudkem zemského soudu nesmířili a dále své nároky právní cestou hájili. Využili přitom zásadní změny,

53 SM, sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950. fol. 201r, 210r – 221r aj.

54 Malý, Karel – Šouša, Jiří – Kučerová, Klára: Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského. In: Malý, Karel – Soukup, Ladislav (eds.): Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918. Praha 2006, s. 869–870, čl. Kk 45.

55 DZV 710, fol. D 24v – D 25v.

56 SM, sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950. fol. 28r.

kerou do právního řádu vneslo v roce 1627 Obnovené zřízení zemské – zatímco do jeho vydání byl výrok zemského šlechtického tribunálu konečný a nena-
padnutelný, nový kodex zemského práva umožňoval obrátit se prostřednictvím
české dvorské kanceláře na panovníka a dožadovat se revize soudního rozhodnu-
tí.⁵⁷ Vzhledem k tomu, že soudní akta z doby raného novověku nebyla prozatím
podrobena soustavnějšímu právněhistorickému výzkumu, lze se jen dohadovat,
do jaké míry byl tento mimořádný opravný prostředek využíván, respektive s ja-
kým úspěchem. V případě Zásadky a Chocnějovic došlo každopádně k tomu, že
původní rozsudek byl napraven („reformiert“) výrokem panovníka z 10. ledna
1651 a manželé Claryovi byli ponecháni v držbě, opírající se o testament. Hlavním
důvodem pro toto rozhodnutí byla přitom skutečnost, že panství nabyli v dobré
víře a spláceli rozsáhlé dluhy a legáty mladšího Isolana, jimiž byla obě panství
(jak ukazuje výše sestavený přehled) zásadním způsobem zatížena.⁵⁸ Claryům se
také s jistými obtížemi podařilo dovršit převod obou získaných statků z lenních
na svobodné (zpupné) – definitivně o tom bylo rozhodnuto císařským reskriptem
Leopolda I. z 16. května 1665, intabulovaným 27. června téhož roku.⁵⁹

Vláda rodiny Isolanů se tedy omezila na českodubské panství. I zde měla ale
víceméně epizodický charakter. Starší generálova dcera, hraběnka Anna Marie
Alžběta ze Saurau, totiž zemřela již 15. dubna 1652 ve Štýrském Hradci.⁶⁰ Jediným
vlastníkem panství se tak stal vídeňský klášter augustiniánek u sv. Jakuba, v němž
jako řadová sestra působila mladší dcera, Anna Regina.⁶¹ Její částečná jmenovky-
ně, abatyše Regina Franková, pak následujícího roku podnikla potřebné kroky

57 Jireček, H. (ed.): Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen 1627, s. 258–267, čl. F 75 – F 83.

58 K průběhu sporu srovnej poměrně obsáhlé materiály shromážděné v SM, sign. J 5/1/1, inv. č. 1506, kart. 950 (stručná rekapitulace průběhu sporu z roku 1662 je na fol. 27r – 33v).

59 DZV 466, fol. B 9r – B 10r.

60 Witting, Johann: Niederösterreichischer Adel, II. Teil. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, IV. Bandes 4. Abtheilung. Nürnberg 1918, s. 23. Někdy se uvádí, že zemřela již v roce 1648 – srovnej např. NA, fond Genealogická sbírka Dobřenský, Materiál – J, s. 19; Anděl, R. – Technik, S.: Český Dub, s. 41 aj. Jde ale o dezinterpretaci skutečnosti, že toho roku (28. dubna) sepsala ve Štýrském Hradci testament. Poslední pořízení ovšem mohla být (a začas-
tě i byla) formulována řadu let před smrtí, a tak tomu nepochybně bylo i v případě hraběnky ze Saurau. Rok 1652 jako datum úmrtí ostatně nepřímou potvrzuje fakt, že k publikaci testamentu došlo teprve 9. ledna 1653. Haan, Friedrich: Genealogische Auszüge aus den beim bestandenem niederösterreichischen Landmarschall'schen Gerichte publicierten Testamenten. Jahrbuch der k. k. Gesellschaft „Adler“, Neue Folge X, 1900, s. 248.

61 V literatuře často uváděné tvrzení, že Anna Regina byla v klášteře sv. Jakuba abatyší, je mylné, což potvrzují všechny citované prameny vztahující se ke klášterní držbě českodubského stat-
ku. Seznam abatyší, v němž hraběnka Isolánová nefiguruje, sestavil ostatně již Wiedemann, Theodor: Zur Geschichte des Frauenklosters St. Jakob in Wien. Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien XXXII, 1896, s. 76–77.

směřující k tomu, že klášter nabyl české obyvatelské právo (inkolát), formálně ovšem omezené na držbu českodubského panství.⁶² Kdy skončila životní pouť Anny Reginy Isolanové, nelze na základě dosud zpřístupněných pramenů upřesnit. Pro úplnost lze dodat, že vdova po císařském generálovi, Markéta z Gundersdorfu, která byla donucena postoupit panství dcerám, zemřela již na podzim roku 1649. Starší genealogická literatura uváděla pouze 31. květen 1647 jako termín post quem jejího úmrtí,⁶³ avšak přesnější datum lze dovodit z dat, vztahujících se k jejímu testamentu, zpřístupněných již v roce 1900 – svou poslední vůli Markéta sepsala 15. září 1649 v St. Ulrich bei Wien, publikována byla (nepochybně již po její smrti) 6. listopadu téhož roku.⁶⁴ Do intervalu necelých dvou měsíců oddělujících tato data prokazatelně spadají poslední chvíle jejího života.

Tuto studii nelze rozhodně chápat jako pokus o úplné zmapování dějin rodu Isolanů v Čechách – v tomto směru zůstává ještě široký prostor pro další výzkum. Smyslem bylo upozornit především na neudržitelnost dosavadních výkladových schémat, pokud jde o osudy statků Český Dub, Zásadka a Chocnějovice. Česká historiografie totiž nedokázala reflektovat skutečnost, vyplývající jednoznačně z celé řady dobových pramenů, totiž že existovali dva císařští důstojníci jménem Jan Isolano, strýc (generál) a synovec (rytmistr), kteří zemřeli krátce po sobě (1640–1641). Lze předpokládat, že podrobnější materiály mapující jejich vojenskou kariéru, ale i životní osudy v obecnější rovině, se nacházejí ve vídeňském Kriegsarchivu. Jisté ovšem je, že oba získali český inkolát a díky závěti mladšího z nich se Zásadka a Chocnějovice nakonec dostaly do rukou Claryů, resp. Clary-Aldringenů, zatímco Český Dub zdědily generálovy dcery a prostřednictvím mladší z nich se toto dominium stalo panstvím církevním, jež držel až do svého zrušení vídeňský klášter sv. Jakuba.

Na dvojedinosti Jana Isolana lze přesvědčivě demonstrovat naprosto nezapustitelný význam zemských desk a potažmo také aktového materiálu, soustředěného ve fondu Stará manipulace, pro poznávání majetkových, právních, ale

62 Královský konsens k držbě českodubského statku udělil Ferdinand III. klášteru 14. května 1653, 24. května pak abatýše Regina vystavila reverz k zemi. Ústní přiznání u zemských desk pak vykonal plnomocník Cyril Agricola z Limburka, přičemž k intabulaci došlo 9. července. DZSt 34, fol. A 1r – A 2r (konsens) a A 2v – A 3r (přiznání Cyrila Agricoli); NA, fond Reversy k zemi, inv. č. 564. Podrobněji viz Starý, Marek: Vídeňské kláštery jako nositelé obyvatelského práva a držitelé českých statků v 17.–18. století. In: Horák, Záboj – Skřejpková, Petra (eds.): Pocta Jiřimu Rajmundu Treterovi. Praha 2020, s. 321–334.

63 Wissgrill, F. K.: Schauplatz des nieder-österreichischen landsäßigen Adels vom Herren- und Ritter-Stande vom XI. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. IV. Band, s. 517; Witting, J.: Niederösterreichischer Adel, II. Teil, s. 313.

64 Haan, F.: Genealogische Auszüge aus den beim bestandenenen niederösterreichischen Landmarschall'schen Gerichte publicierten Testamenten, s. 171.

i rodinných poměrů raně novověké šlechty. A jakkoli je nutno kvitovat pozvolné zpřístupňování kvalitně naskenovaných deskových kvaternů prostřednictvím webového portálu badatelna.eu, je neoddiskutovatelné, že dlouhodobým cílem by mělo být postupné ediční zpřístupňování těchto jedinečných souborů archivních materiálů, bez nichž si smysluplné bádání nad raně novověkými dějinami českého státu a jeho stavovské reprezentace prakticky nelze představit.

Příloha 1

1635, 28. února, Vídeň

Udělení obyvatelského práva Janu Ludvíkovi hraběti Isolano

NA, Salbuchy, kniha č. 48, inv. č. 21, fol. 51r – 54v

Wir Ferdinand der Dritte.

Bekennen öffentlich mit diesem Brief und thun kund allermäiglich. Demnach der Römisch-Kaiserlichen Majestät, Unsers gnädigst geliebsten Herrn Vaters Kriegs-Rath, Kammerer, General über die leichte Cavalleria, und bestellter Obrister, der wohlgeborne Unser lieber getreuer Johann Ludwig Graf von Isolano, auf Zasadka und Kotznowitz, in unserm Erb-Königreich Böhme sich niderzulassen, und als Einwohner darinnen zu verbleiben vorhabens ist, und aber, daß er desselben verneuerten Lands-Ordnung gemäß, durch Annehmung ins Land, Leistung der Erbpflicht, und von sich Stellung des gebräuchigen Revers hier zu habilitirt werde, die Nothdurft erfordert, dahero Uns er, ihme hierzu zu admittiren und zu zulassen, unterthänigstes Fleißes ersucht und gebetten.

Als haben Wir in gnädigster Anseh- und Erwägung dieser seiner gehorsamsten Bitte, auch seiner höchstgedachter Ihrer Kaiserlichen Majestät und Uns unterthänigst in vielfältige Weege treugeleister tapferer sehr ersprißlichen Dienst (die Er bis dato continuirt, und noch ferner wohl thun kann und will) und anderer rechtmässiger Uns hierzu bewegender Ursachen halben, mit wohlbedachtem Muth zeitig vorgehabten Unserer edlen Rätthe und lieben Getreuen Rath, freyen Willen und rechten Wissen Ihne Johann Ludwig Grafen von Isolano (auf Zasadka und Kotznowitz) zu einem Innwohner und Landmann gnädigst auf und angenommen, auch bey Unserer Königlichen Böhmschen Hof-Kanzley deswegen die gebräuchliche Erbpflicht von Ihme abnehmen lassen. Thun auch solches aus Königlicher Vollkommenheit, Macht und Gewalt, in Kraft dieses Briefs, setzen, meynen und wollen, daß mehrgedachter Graf von Isolano, seine Erben, und Erbens-Erben, für rechte, wahre Landleute erkennet, geehret, geachtet und gehalten werden, auch aller und jeder Beneficien, Immunitaeten, Indulten, Privilegien, Prærogativen, Exemptionen, Gnaden, Freyheiten und Gerechtigkeiten, wie bey allen Tribunalibus, also auch bey Unserer Königlichen Landtafel sowohl in realibus als Personalibus, in Verschreibungen, testiren, donirn, kauffen, verlauffen, und allen

andern zulässlichen Contractibus, actibus, und Handlungen, und was sonst an-
dere in Unseren Erbkönigreich Böhmeim gebohrne Innwohner und Landleute, von
Rechts oder Gewohnheit wegen, zu geniessen gehabt, oder noch haben, solches
alles nutzen, niessen und gebrauchen, sich dessen erfreuen, auch hierzu tauglich,
würdig, und empfänglich seyn sollen und mögen.

Gebiethen hierauf allen und jeden Unsern Innwohnern, und Unterthanen
dieses Unsers Erbkönigreichs Böhmeim, was Würden, Standes, Amts oder Weesens
die seynd, insonderheit Unsern Königlichen Obristen Land-officirn, Lan-Kämme-
rern und Hofrechts-Beysitzern und Räthen, wie auch den Amtleuten bey Unserer
Königlichen Landtafel, hiemit ernst und vestiglich, daß sie mehrbesagten Grafen
von Isolan, seine Erben, und Erbens-Erben, an dieser ihme enwiesener Gnad, und
Annehmung ins Land, in keinerley Weiß noch Weeg beirren, noch beschwehren,
sondern den gewöhnlichen Revers zum Land von Ihme annehmen, und Sie bey
dieser Unser gnädigsten Concession und Begnadung ruhiglich und unturbirt ver-
bleiben lassen, darwider nicht thun, noch ändern zu thun verstaten, bey Vermeidung
Unserer schwehren Straffe und Ungnad. Das meynen Wir ernstlich, und es
wird hieran vollbracht, Unser gnädigster auch endlicher Will und Meinung.

Wienn den 28ten Februarii 1635.

Příloha 2

1640, 24. dubna, Vídeň

Královský konsens s usazením Jana Křtitele Isolano v českých zemích
NA, Salbuchy, kniha č. 54, inv. č. 22, fol. 224r – 227r

Wir Ferdinand der Dritte.

Bekennen öffentlich mit diesem Brief, und thun kund allermeniglich. Dem-
nach Uns Unser bestellten Rittmeister etc. und lieber Getreüer Johann Baptista
Isolani unterthenigst zu Vernehmen gegeben, was gestalt er in Unserm Erbkönig-
reich Böhmeimb, und dessen incorporirten Landen sich bey vorfallender Gelegen-
heit nieder zulaßen, und landtsässig zu machen vorhabens, und weilen solches
ohne Unserm königlichen Consens nicht beschehen könnte, um Ertheilung de-
ßelben Uns gehorsambist angelanget, und gebetten; Und Wir nun gnedigst an-
gesehen, solche seine demüthigste Bitt, wie auch die getreüe, gehorsambste, und
ersprießliche Dienste, so Unsern hochgeehrten Vorfahren, und Uns er in Kriegs-
und Friedens- Zeiten ganz unverdroßen erwiesen, wie nicht weniger hinführo zu
erweisen unterthänigst erbietig ist, auch wohl thun kann, soll, und mag.

Hierumben so haben Wir in obbemeldtes sein gehorsambstes Suchen in
Kays- und Königlichen Gnaden verwilliget;

Thuen das auch hiemit, und in Kraft dies Briefs wißentlich, verwilligen, und

laßen zu ihme obbemeldten Joanni Baptistae Isolano, und allen seinen ehelichen Leibs-Erben, und deroselben Erbens-Erben anjetzo, oder hinführo in besagtem Unserem Erbkönigreich, oder dessen incorporirten Landen Gütter zu kauffen, oder sonsten durch rechtmäßige Mittel an sich zu bringen, dieselben zu besitzen, wiederum zu verkauffen, darvon nach seinem besten Willen zu disponiren, und damit zu thun alles desjenigen, was andere eingebohrne, oder angenommene Landleüth Unsers Erbkönigreichs Böheimb, und deßen incorporirten Landen mit ihren Güttern zu thun befugt, auch aller, und jeder Recht, und Gerechtigkeiten, deren sich dieselben diesfalls gebrauchen, geniessen, und erfreuen, gleichfalls gebrauchen, genießen, und erfreuen soll, und mögen, von menniglich unverhindert;

Und gebiethen derauf allen, und jeden Unsern Unterthanen, was Würden, Standts, Amts oder Weesens die in Unserm Erbkönigreich Böheimb, und dessen incorporirten Landen sein hiemit ernst und vestiglich, daß sie mehrbesagten Johann Baptista Isolani Rittmeistern, und seine eheliche Leins-Erben, und deroselben Erbens-Erben an dieser Unserer ihme ertheilten Bewilligung in keinerley Weyß noch Weege beirren, noch beschwehren, sondern vielmehr ihme derselben erfreulich genießen, und dareby ruhiglich verbleiben lassen, darwieder nicht thun, noch andern solches zu thun verstatten, bey Vermeidung Unserer schweren Straffe, und Ungnad.

Das meinen Wir ernstlich, zu Urkund mit Unserm Kayser- und Königlichen anhangenden größeren Insigel verfertiget;

Wienn den Vier und zwanzigsten April im 1640sten Jahre.

Ferdinand

Oberst und Rittmeister oder der doppelte Isolani

Einer der bedeutenden kaiserlichen Feldherren, die sich in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges in Böhmen niedergelassen und dort Güter erworben haben, war General Johann Ludwig Hektor Graf von Isolani. Er war zunächst Lehnsmann von Albrecht von Wallenstein, Herzog von Friedland, und zwar nachdem er die Grundbesitze Zásadka und Chocnějovice gekauft hatte. Nach Wallensteins Ermordung vergab Kaiser Ferdinand II. im Jahr 1636 dazu noch den einstigen Friedländer Kammergut Český Dub / Böhmisches Aicha dem Grafen von Isolani. Nach dem Tod des Generals wurden die Schicksale der beiden Besitzungen wieder getrennt. Die Herrschaft Český Dub gelangte erblich an Isolanis Töchter und kam später in den Besitz des Augustinerinnenkloster des hl. Jakob in Wien, in dem die jüngere der Töchter als Ordensschwester lebte (sie war allerdings nicht Äbtissin, wie in der Literatur oft angeführt wird). Zásadka und Chocnějovice gelangten hingegen in die Hände von Paul von Aldringen, Bischof von Tripolis. Dieser trat sie zuletzt an seine Schwester Anna und deren Gatten, Hieronymus Clary, ab, mit denen das Haus der Grafen und später Fürsten Clary-Aldringen beginnt.

In der Geschichtsschreibung wurde die Frage bisher nicht eindeutig beantwortet, warum die Besitzungen Český Dub sowie Zásadka und Chocnějovice nach dem Tod des Generals getrennt wurden. Gleichzeitig tauchen darin unterschiedliche und teilweise widersprüchliche Angaben über General Isolani auf, besonders über dessen Todestag, der in den einzelnen Arbeiten sowohl mit 1640 und als auch mit 1641 datiert wird. Die Quellenforschung hat in dieser Hinsicht eine überraschende Erkenntnis gebracht: In die böhmische Geschichte griffen nämlich zwei kaiserliche Offiziere desselben Namens und Geschlechts ein. Neben Graf Johann Ludwig Hektor war es noch sein Neffe, Rittmeister Johann Baptist von Isolani, der die Güter Zásadka und Chocnějovice auf Grund des in den Landtafeln 1640 intabulierten Testaments des Generals vererbte. Er starb bereits ein Jahr später, hinterließ aber ebenso ein Testament, in dem er den Bischof von Aldringen zu seinem Universalerben berief, wobei er den Nachlass mit zahlreichen Legaten belastete. Sein letzter Wille wurde später von seinen Cousins und Töchtern des Generals widersprochen. 1651 wurde das Testament durch eine Entscheidung des Kaisers revidiert („reformiert“), auf deren Grundlage beide Güter in den Händen der Clary geblieben sind.

Die Dualität von Johann Isolani belegen auch Quellen zur Vergabe des böhmischen Inkolats in der Zeit vor dem Weißen Berg. Es blieben Landesreverse erhalten, die von Johann Ludwig und Johann Baptist mit Siegeln versehen wurden (von 1635 beziehungsweise 1640), ebenso wie Landesreverse, die den Landtafeln eingelegt wurden. In Form eines Konzepts und späterer Abschriften in den sogenannten Salbüchern blieben auch kaiserliche Majestätsbriefe erhalten, die den Weg der Isolani zum böhmischen Adel öffneten. An diesen Dokumenten lässt sich unter anderem zeigen, wie die Verneuerte Landesordnung die neueingeführte Rechtspraxis

ins Schwanken brachte (vor dem Weißen Berg war der Charakter des Inkolats vom Land geprägt und seine Vergabe fiel in Böhmen ausschließlich in die Kompetenz des Landtags). Während General Johann Ludwig von Ferdinand III. tatsächlich „zu einem Innwohner und Landmann“ aufgenommen wurde, wurde seinem Neffen nur die Zustimmung („consens“) erteilt, dort Güter zu kaufen beziehungsweise auf eine andere Weise zu erwerben. Eine gründliche Erforschung der Quellen aus den 1630er Jahren zeigt, dass in der Kanzlei Praxis jener Zeit beide Typen der Schriftlichkeiten verwendet wurden. Trotz offensichtlichen inhaltlichen Unterschieden war das Ziel der gleiche: Die Adressaten wurden nach der Erfüllung weiterer Bedingungen zu vollwertigen Mitgliedern der Ständegemeinde in dem jeweiligen Kronland, id est sie erhielten das Einwohnerrecht in seinem vollen Umfang.

A Colonel and a Captain, or Isolano Is Not the Same as Isolano

One of the prominent Imperial commanders that settled down in Bohemia during the Thirty Years War and gained allodial land estates was General Johann Ludwig Hektor Count Isolano. He first became a vassal to the Duke of Frýdlant Albrecht of Wallenstein when he bought estates Zásadka and Chocnějovice in the years 1627–1628, after Wallenstein's end he received in 1636 as a gift from Emperor Ferdinand II a formerly chamber estate Český Dub. After General's death, the fates of these two land estates split again. The estate of Český Dub was inherited by his daughters and went on to Viennese Augustinian convent of Saint James where the younger daughter lived as a nun (not as an abbess as can be found in the literature). Zásadka and Chocnějovice came to the hands of the titular bishop of Tripolis Paul of Aldringen who later ceded them to his sister Anna and to her husband Hieronymus of Clary who founded the House of Clary-Aldringen.

The historiography has not given yet the answer to why Český Dub and Zásadka with Chocnějovice were split after General's death. At the same time, various and not always corresponding data on the general Isolano life can be found, especially as for his date of death that varies between 1640–1641. A research based on primary sources brought a surprising finding – there were actually two Imperial officers of the same name and from the same family that became involved in the history of 17th century Bohemia. Apart from Count Johann Ludwig Hector, there was also his nephew Johann Baptist who, based on the General's last will recorded in the land register, inherited Zásadka and Chocnějovice in 1640. However, he died a year later and in his testament, Bishop Paul Aldringen was appointed to be the main inheritor while, at the same, burdening the heritage with a number of obligations. The validity of his last will was questioned by his cousins, General's daughters, who were successful at the trial at the Land Court, yet, the verdict was subject to a revision in 1651 by the decision of the Emperor, so that both estates stayed in the hands of Clary family.

The double personality of Johann Isolano is attested also by sources pertaining to gaining the inhabitant right in Bohemia (Inkolat) in the period after 1618. Johann Ludwig and Johann Baptist left parchment waivers supplemented with their respective seals (from 1635 and 1640) as well as subsequent declaration of land allegiance recorded in the land register. In the form of the concept and a copy, there have been preserved also Imperial decrees that opened the way for them among the Bohemian nobility. These documents can also demonstrate a certain instability of the usual practise newly reformed by the Renewed Land Constitution (before the battle at the White Mountain, the inhabitant right had a strictly "land" character and was bestowed solely by the Land Diet). While General Johann Ludwig was indeed adopted by the Emperor Ferdinand III as an inhabitant of the Kingdom („zu einem Inwohner und Landmann“), his nephew was given only a consent to purchase and acquire

estates in the land. A broad-based survey to the sources dating to 1630s shows that both types were used concurrently in the practise of the time. Despite obvious differences in the content, they both led to the same goal, the addressees, after meeting other requirements, became full members of the estates' community in the various crownlands, having acquired the inhabitant right in its full scope.

ŠLECHTICTVÍ BEZ MONARCHIE? NOBILITAČNÍ POLITIKA KARLA I. NA PŘÍKLADU RODU BECKŮ¹

JAN ŽUPANIČ – VÁCLAV HORČIČKA

Otázka sociální mobility nesouvisí jen problematikou sociálních dějin, ale také se státní politikou vytváření loajálních elit a proměnou společnosti v kontextu s vnějšími vlivy. Tento pohyb můžeme vysledovat v každém státě a samozřejmě též v habsburské monarchii, kde ve druhé polovině 19. století vznikl takřka mimořádně propracovaný systém oceňování zásluh (tituly, řády i vyznamenáními), jenž měl přispět k posílení loajality obyvatelstva.²

Cílem této studie je na příkladu rodiny Becků ukázat možnosti (a limity) sociálního vzestupu osob ze střední třídy mezi elitu monarchie. Tato otázka bude sledována z úhlu pohledu státního zájmu. Vycházíme přitom primárně z nevydaných pramenů státní provenience z rakouských, švýcarských a slovenských archivů, protože se archiv této rodiny nedochoval. Z tohoto důvodu bude nezbytné nejprve stručně nastínit podobu oceňování zásluh v Rakousku-Uhersku a s tím související strategie zdejší nobilitační politiky a na specifika, která nastala za posledního vladaře Karla I./IV. Zaměříme se přitom zejména na dosud ne zcela objasněnou otázku tzv. pozdněkarlovských nobilitací (něm. *Spätkarolinger*): šlechtických titulů, které císař uděloval po rezignaci na výkon panovnických práv v polovině listopadu 1918 na dolnorakouském zámku Eckartsau a ve Švýcarsku.

*

Mezi nepřehlédnutelné firmy pozdního Rakousko-Uherska patřil textilní závod *Wilhelm Beck & Söhne*. Vzestup židovského rodu Becků, vlastníků firmy, začal poměrně pozdě, ve chvíli, kdy již byla odstraněna většina protizidovských opatře-

1 Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky č. 18-00386S.

2 K této problematice podrobně: Laich, Mario: *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte*, Innsbruck – Wien 1993; Županič, Jan, *Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie po roce 1848*. *Český časopis historický* 117, 2019, no 3/2019, s. 535–585; též Županič, Jan: *Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger. Der neue Adel im Zeitalter Franz Josephs und Karls*. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 106, 4/2019, s. 473–518.

ní a kdy se osobám této víry otevřely dosud nevídané cesty k vzestupu.³ Prvním členem rodu, který zanechal svou stopu v dějinách, byl Wilhelm (maď. Vilmos)⁴ (1818–1909), který se narodil do skromných poměrů v hornouherském městě Sobotište (tehdy Szobotist) v Nitranské župě.⁵ Vyučil se krejčím, ale protože městečko velké příležitosti k vzestupu nenabízelo, přestěhoval se roku 1849 Josefstadtu, který se o rok později stal součástí Vídně, kdy si otevřel malý krejčovský salon a obchod s pánskými a chlapeckými oděvy.⁶ Zisk z takového podnikání nebyl velký, a proto začal Beck nabízet také zboží jiných krejčovských mistrů. K tomu bylo zapotřebí více peněz, jež si podnikatelé obvykle zajišťovali úvěrem, a špatná kalkulace či nepřítel osudu proto mohli znamenat bankrot a zánik firmy.⁷

Beck se vydal cestou typickou pro drobné podnikatele jeho druhu. Krejčovským firmám se v této době nabízely v zásadě jen dvě cesty k vzestupu. První byla přeměna salonu v konfekční závod (*Groß-Konfektionäre*), který ve velkých sériích produkoval výrobky určené pro většinového zákazníka (obleky, šaty, košile apod.). Druhou cestou, pro kterou se rozhodl i Beck, bylo zřízení velkokrejčovství (*Großschneiderei*), jež cílilo na užší kruh zákazníků a jejich individuální potřeby a vkus. Využil přitom nařízení, podle kterého nebyly v monarchii uniformy povinné jen pro armádu, četnictvo a policejní složky, ale také pro úředníky císařského dvora i státu. Zpočátku vyráběl jen úřednické uniformy, postupně ale produkci rozšířil i dalšími směry, a nakonec se jím založela firma stala nejvýznamnějším rakouským závodem na výrobu uniforem všeho druhu a produkoval také širokou paletu jiných textilních výrobků pro vojsko.

Příjmy utěšeně narůstaly a roku 1869 si Wilhelm dokonce mohl dovolit koupit dům na Langegasse, kde byl jeho závod dosud v nájmu. Zlomem v rodinné historii se stal rok 1871, kdy k podnikání přibral syny Hermanna (1845–1913) a Adolfa (1851–1921) a svou firmu nechal zaprotokolovat jako veřejnou obchodní společnost pod názvem *Wilhelm Beck & Söhne*. Přestože Wilhelm ještě řadu let zůstal

3 K úplnému zrovnoprávnění židů došlo v Rakousku ovšem až ústavou z roku 1867. Srov. Gaugusch, Georg: *Der jüdische Hausbesitz in der Wiener Innenstadt und der Ringstraßenzone bis 1885*. In: Kohlbauer-Fritz, Gabriele (Hrsg.): *Ringstrasse. Ein jüdischer Boulevard*. Wien 2015, s. 89–134.

4 Neúplná genealogie rodiny viz Gaugusch, Georg: *Wer einmal war. Das jüdische Grossbürgertum Wiens 1800–1938*, A–K. Wien 2011, s. 122–126.

5 Roku 1851 žilo ve městě 2070 evangelíků, 640 katolíků a 520 (tj. více než 6 %) židů. Srov. Elek, Fényes: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest 1851, (online) in: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-pusztak-1851/> [1. 4. 2020].

6 Obchod se nacházel na rohu Langegasse 1 a Lerchenfelderstrasse 12.

7 Historie firmy viz Wilhelm Beck & Söhne, in: *Jubiläums-Festnummer der kaiserlichen Wiener Zeitung 1703–1903, Beilage: Kommerzieller Teil*, 8. 8. 1903, s. 34 (i pro následující).

tváří podniku, před rokem 1890 se z podnikání stáhl a firmu nadále řídili coby „mladší šéfové“ jeho synové.

Nedílnou součástí společenského vzestupu podnikatelů byla i sebeprezentace často spojená s mecenášstvím a veřejnými aktivitami. Prestiž podnikatelů se totiž neodvíjela od jejich majetku, ale zejména od participace na veřejném životě a zásluh prokázaných panovníkovi a říši. Proto také někteří členové velmi bohatých podnikatelských rodů přes svou naprostou finanční nezávislost vstupovali do státní služby, neboť jejich prestiž coby úředníků či důstojníků vysoce převyšovala prestiž byznysmenů.⁸ Další spolupracovali s ministerstvy či jinými státními úřady, jímž v roli expertů bezplatně poskytovali cenné služby. Také péče o potřebné a sociálně slabé v této době spočívala převážně na bedrech soukromníků.⁹ Na dobročinných akcích se překračovaly jindy nepřekonatelé společenské bariéry mezi aristokracií a měšťanstvem a participace na nich dávala naději na získání některého z vyznamenání, které významně zvyšovalo prestiž jedince. Wilhelm v tomto ohledu nebyl výjimečný. Jak se od osoby jeho postavení očekávalo, angažoval se v dobročinné oblasti. V Josefstadtu zastával funkci rady chudých (*Armenrat*), který se v městském obvodu staral o rozdělování pomoci a vystavoval potvrzení o nemajetnosti, jež vyžadovaly některé školy a špitály. Byl také aktivní v místní židovské obci. Za zásluhy byl roku 1887 městem Vídeň oceněn prestižní Salvátorovu medailí (*Salvatormedaille*),¹⁰ na státní vyznamenání si ale musel ještě několik let počkat. Teprve roku 1894 byla jeho dlouholetá spolupráce se zemským soudem ve Vídni, kterému pomáhal ve funkci soudního znalce, oceněna zlatým Záslužným křížem (*goldenes Verdienstkreuz*).¹¹

Jen máloco svědčilo v Rakousko-Uhersku o umístění jedince na sociálním žebříčku, jako vyznamenání. Zlatý Záslužný kříž, jímž byl vyznamenán Beck, patřil mezi méně prestižní vyznamenání. Mohli jej sice získávat i státní úředníci, ale jen subalterní (nižší stupně, stříbrné Záslužné kříže, byly udíleny jen kancelářským sluhům a podúředníkům). Mimo státní službu se pak jeho nositeli stávaly převážně osobnosti místního významu: např. řídicí učitelé měšťanských a obecných škol, starostové menších obcí či osobnosti s lokálními zásluhami o dobročinnost, kulturu či obecné dobro. Pokud bylo toto vyznamenání uděleno pod-

8 Sandgruber, Roman: *Traumzeit für Millionäre: Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910*, Wien – Graz – Klagenfurt 2013, s. 124–126.

9 K této otázce srov. např. Hamannová, Brigitte: *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učenická léta*. Praha 1999, s. 183.

10 Czeike, Felix: *Historisches Lexikon Wien*, Bd. 5. Wien 2004, s. 35. K udělení medaile viz *Wiener Zeitung*, 17. 6. 1887, s. 4.

11 *Wiener Zeitung*, 23. 8. 1894, s. 1.

nikatelům, tak těm méně významným, velmi často majitelům větších živností.¹² Společensky Becka udělené ocenění zařazovalo přinejlepším mezi střední třídu, rozhodně ne mezi podnikatelskou elitu, která byla obvykle oceňována řády a tituly (radovskými a vzácněji i šlechtickými).

Velká doba firmy *Wilhelm Beck & Söhne* měla teprve přijít, ale nutno přiznat, že význam závodu kontinuálně rostl a to zejména generaci Wilhelmových synů, Adolfa a Hermanna. Firma od roku 1880 měla kromě centrály v Josefstadtu též pobočku v Seilernstätte v centru metropole, ale za přelom v jejím vývoji můžeme označit až rok 1890, kdy byl otevřen obchod v nově vybudovaném luxusním paláci *Equitable* na Stock-im-Eisenplatz, jedné z nejprestižnějších adres monarchie v sousedství s výhledem na chrám svatého Štěpána, kde se nacházel i konzulát Spojených států amerických. Ten záhy proslul svou elegancí a reprezentativním zařízením a patřil mezi nejobdivovanější ve Vídni. Obratu firmy napomáhala i skutečnost, že Beckové jako jedni z prvních v monarchii odhalili moc reklamy a své zboží inzerovali v mnoha denících, schematismech a adresářích monarchie.¹³

Když starý Wilhelm Beck roku 1909 umíral, patřili jeho synové mezi skutečně bohaté podnikatele. Jestliže starší Hermann vykázal v témže roce roční příjem ve výši 70 671 korun a mladší Adolf 71 956 korun, roku 1910 to již bylo 100 129, respektive 100 128 korun, což bratry stavělo na 919 a 920 místo mezi nejbohatšími obyvateli Vídně.¹⁴ Již v roce 1896 uskutečnili nákladnou přestavbu domu na Langegasse. Architekt a známý stavitel synagog a modliteben Max Fleischer, rodák z Prostějova a žák Augusta Sicarda von Sicardsburg a Eduarda van der Nüll, pro ně na místě starého stavby vybudoval moderní obchodní dům, kde se nacházely i kanceláře firmy.

12 Z podnikatelů, kteří později získali šlechtictví, byl zlatý Záslužný kříž udělen např. generálnímu sekretáři Severní dráhy císaře Ferdinanda Heinrichu (od 1866 rytíři) Sichrovskému (1794–1866) a Leopoldu Popperovi (1822–1886), který roku 1869 získal uherské šlechtictví (de Podhrágy) a v roce 1882 rakouský stav sv. pánů. Oba vyznamenání získali již v 50. letech (Sichrovský v roce 1850, Popper roku 1855), kdy byla jeho prestiž mnohem vyšší, než v 90. letech. Srov. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Kabinettsarchiv (1523–1918), Kabinettskanzlei (1683–1918), Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten 1762/1882, tamtéž, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Adelsachiv (1500 ca–1918 ca), Hofadelsakten (1600–1918), Akten, Heinrich Sichrovský, Ritterstand 1866. Též Županič, Jan: Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem. Praha 2012, s. 541–544, 605–608. Později nacházíme mezi nositeli osoby na úrovni zámečnických či obuvnických mistrů či předáků (Vorarbeiter) továrenských provozů. Srov. návrhy českého místodržitelství na udělení vyznamenání při příležitosti návštěvy císaře Františka Josefa I. v Praze roku 1907, Nr. 8602/M. I., in: AVA, Inneres (1550 ca–1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten (Inneres, MdI, Präsidium, Akten), kart. 2378/1907.

13 Wilhelm Beck & Söhne, in: Jubiläums-Festnummer der kaiserlichen Wiener Zeitung 1703–1903, Beilage: Kommerzieller Teil, 8. 8. 1903, s. 34

14 Sandgruber, R.: Traumzeit für Millionäre, s. 88 a 311.

Rostoucí odbyt vyžadoval rozšíření výroby, a proto byla roku 1901 vybudována nová továrna na Hirschengasse v 6. vídeňském okrese. Firma v továrně zaměstnávala pět až šest set dělníků a circa 60 úředníků,¹⁵ měla prodejny ve Lvově, Černovicích, Prešpurku, Innsbrucku a Linci a obchodní zastoupení v Bělehradě, Sofii a Cařihradu. Šlo tedy o solidní, nikoli ovšem mimořádně velkou firmu a její vlastníky bychom mohli za velkoprůmyslníky označit jen s rezervou a rozhodně nepatřili mezi rakouské „kapitány průmyslu“. To koneckonců neumožňovalo obchodní zaměření firmy a její specializovaný sortiment. Počtem zaměstnanců se podnik *Wilhelm Beck & Söhne* řadil spíše mezi větší střední závody.¹⁶

Vyšší příjmy umožnily bratrům také aktivnější angažmá ve veřejném životě. Hermann se stal předsedou Spolku pro povznesení řemesel (*Verein zur Hebung des Gewerbes*),¹⁷ ale stejně jako otec byl aktivní byl zejména v rámci židovské obce. V 8. vídeňském okrese byl zvolen do Výboru pro výstavbu synagogy (*Tempelbauverein*) a to nejprve jako pokladník, později jako předseda a nakonec prezident.¹⁸ Spolu s dalšími členy rodiny finančně podporoval Vídeňský židovský domov pro rekonvalescenty z řad chudých židovských žen a dětí (*Wiener israelitisches Rekonvaleszentenheim für arme jüdische Frauen und Kinder*) a působil zde jako rada výboru.¹⁹ Adolf stál poněkud ve stínu staršího sourozence. Po bratrovi převzal úřad předsedy Výboru pro výstavbu synagogy²⁰ a také byl radou výboru zmíněného židovského domova pro rekonvalescenty. Oba bratři také uzavřeli endogamní sňatky s členkami zámožných židovských rodin, doklady o jejich národnostním a politickém cítění ale dosud nebyly objeveny. I přes tuto činnost ale bylo nesporné, že veřejné aktivity bratrů Becků nepřekračovaly ve srovnání s ostatními podnikateli průměr. Proto také nebyl ani jeden z nich nebyl za své zásluhy oceněn. Jejich firma sice získala čestný titul c. a k. dvorního dodavatele (a též dvorního dodavatele velkovévody saského a vévody sasko-coburského),²¹ ale žádný z jejich vlastníků vyznamenán nebyl. Pouze Hermannovi byl roku

15 Toto číslo uvádí Wilhelm Beck & Söhne in: Jubiläums-Festnummer der kaiserlichen Wiener Zeitung 1703–1903, Beilage: Kommerzieller Teil, 8. 8. 1903, s. 34. Práce Brzoň, Roman – Martínek, Zdeněk a kol.: Humpolec v zrcadle času. VIII.: Řemesla, průmysl a živnosti. Humpolec 2015, s. 332 uvádí, že na počátku 20. století zaměstnávala firma 5 až 6 000 dělníků, což je zřejmě omyl.

16 Srov. Mentschl, Josef: Das österreichische Unternehmertum. In: Brussati, Alois (Hrsg.): Habsburgermonarchie 1848–1918, Band I: Die wirtschaftliche Entwicklung. Wien 1973, s. 250–277.

17 Srov. zprávy v židovském periodiku Die Neuzeit, 13. 1. 1899, s. 13.

18 Tamtéž, 4. 12. 1891, s. 5; 10. 12. 1897, s. 7; 13. 11. 1903, s. 8.

19 Tamtéž, 15. 2. 1901, s. 7.

20 Tamtéž, 13. 11. 1903, s. 8.

21 Wilhelm Beck & Söhne, in: Jubiläums-Festnummer der kaiserlichen Wiener Zeitung 1703–1903, Beilage: Kommerzieller Teil, 8. 8. 1903, s. 34.

1900 udělen perský Řád slunce a lva III. třídy, ale prestiž takového ocenění byla poměrně malá.²²

Přeměna firmy ve velký závod celoříšského významu byla spojena až s další generací, Hermannovými syny Ottou (1873–1960) a Edmundem (1878–1942), a Adolfovým synem Arturem (1882–1942). Otto se stal spolumajitelem rodinné firmy již v roce roku 1893, zatímco ostatní dva se v rodinném podniku začali angažovat teprve na počátku 20. století. Tehdy také došlo k rozdělení úkolů mezi jednotlivé vlastníky. Zatímco se Otto zaměřil na obchodní činnost, Edmund vedl továrnu v 6. okrese a Artur pobočku v paláci *Equitable*. Nově začala firma nabízet také luxusní oděvy (včetně sportovních), pokrývky hlavy a kožešnické zboží.

Majitelé si nepochybně uvědomovali, že existence jediné továrny rozšíření výroby velmi omezuje. Rozhodli se proto získat další výrobní závod a to nejlépe zavedenou a moderní firmu vybavenou potřebnými stroji, kde bylo možné výrobu rozběhnout okamžitě. Volba padla na továrnu Emericha Dítěte,²³ která byla právě na prodej. Závod vznikl roku 1863 a z původně malé firmy se během let proměnil na druhou největší humpoleckou továrnu. Důležité bylo, že se zaměřovala na výrobu látek na všechny druhy uniforem a produkci vojenských a koňských příkrývek. Roku 1908, kdy Beckové závod koupili, zde pracovalo 250 zaměstnanců.²⁴

Prodej české továrny v českém městě do německých rukou v době vypjatého nacionalismu nezůstal bez odezvy a byl ostře kritizován jak českými nacionalistickými kruhy, tak antisemity. Do dynamicky se rozvíjejícího humpoleckého závodu totiž přicházeli odborníci z různých koutů monarchie komunikující převážně německy, kteří narušovali dosud etnický jednoznačný charakter města.²⁵

Nacionalismus a antisemitismus ale nebyly jedinými příčinami nespokojenosti humpoleckých podnikatelů. Místní závody omezující se hlavně na regionál-

22 Wiener Zeitung, 4. 9. 1900, s. 1. Zahraniční ocenění získávali (ovšem vždy se souhlasem rakouského panovníka) podnikatelé velmi často – obvykle z důvodu rozvoje obchodu mezi podunajskou monarchií a oceňujícím státem či při příležitosti osobního setkání se zahraničním monarchou. Řádem slunce a lva III. třídy byl vyznamenán také zakladatel slavné západočeské sklárny Ludwig Moser (1833–1916). U Adolfa nemáme doloženo udělení žádného vyznamenání, byť v úmrtním oznámení otištěném roku 1921 v listu Vorarlberger Volksblatt, je uveden jako „nositel více řádů“. Vorarlberger Volksblatt, 29. 11. 1921, s. 14.

23 Dítě byl velmi respektovanou osobností a na společenském žebříčku stál výrazně výše než Beckové. Měl vynikající kontakty v podnikatelských, úřednických i politických kruzích, angažoval se v dobročinné oblasti a získal i zlatý Záslužný kříž s korunou (1893) a rytířský kříž Řádu Františka Josefa (1895), což byla ocenění, na která členové rodiny Becků nikdy nedosáhli.

24 K vývoji podniku viz Brzoň, R. – Martínek, Z.: a kol.: Humpolec v zrcadle času. VIII.: Řemesla, průmysl a živnosti, s. 301–306.

25 To vyplývá i z humpolecké kroniky, kde autor zápisu o smrti Emericha Dítěte v roce 1913 neopomenul tento fakt zmínit. Tamtéž, s. 306, 332–334. Z důvodu zachování tradice Beckové převzali původní název závodu Emerich Dítě s dovětkem Vilém Beck & synové.

ní trh dostaly nepříjemnou konkurenci. Navíc nový šéf Dítětovi továrny, Edmund Beck, jenž továrnu v krátké době téměř dvojnásobně rozšířil, významně navýšil svým zaměstnancům mzdy, protože byly v Humpolci nižší, než v jiných částech monarchie. Tím popularita nových majitelů mezi zdejší elitou klesla ještě hlouběji, neboť i ostatní závody musely přistoupit ke stejnému kroku.

*

Největší rozkvět pro firmu *Wilhelm Beck & Söhne* znamenala vzhledem k její specializaci první světová válka a s ní spojená vlna zakázek pro armádu. Roku 1916 byla proto přikoupen další výborní závod, továrna na sukno Ferdinanda a Emila Kallaba ve Velkém Meziříčí,²⁶ a teprve nyní lze o majitelích firmy hovořit jako o velkoprůmyslnících. Díky úzké spolupráci se státem, navyšování zakázek a růstu příjmů prestiž rodiny Becků rychle rostla. Rodinná firma získala v únoru 1915 status státem chráněného podniku, což jí ve válečných časech přineslo nemalé výhody,²⁷ a Otto navíc rozšířil aktivity i do další oblasti. V červenci 1914 totiž kapitálově vstoupil do nově vytvořené *Vídeňské komerční banky* (*Wiener Kommerzialbank*), kde byl později zvolen viceprezidentem,²⁸ a v únoru 1916 se stal členem představenstva *Vídeňského úvěrového ústavu pro průmysl a obchod* (*Wiener Creditgesellschaft für Industrie und Handel*).²⁹

Válka navíc přiměla Becky i k výraznější participaci v dobročinné oblasti. Členové rodiny tak financovali vývařovny pro chudé, ale především finančně podpořovali rakouský Červený kříž. A právě díky tomu získali svá první ocenění: v dubnu 1915 bylo Ottovi a Edmundovi s manželkami uděleno Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy a v září 1915 stejné vyznamenání získal i Artur s manželkou. II. třída tohoto vyznamenání ale nebyla klasickým řádem, protože jej bylo možné získat za poskytnutí finančních darů a více než na zásluhách bylo tedy založeno na penězích.³⁰ Větší prestiž proto rodině přinesl titul komerčního rady (*Kommerzialrat*), který získal Otto v dubnu 1915.³¹

26 Například humpolecká továrna zaměstnávala před vypuknutím konfliktu 298 dělníků, v září 1914 ale již 533. Tamtéž, s. 270.

27 Wiener Zeitung, 14. 3. 1915, s. 7–8. K této otázce srov. též Kaiser, Markus: Die Geschichte der Wiener Verkehrsbetriebe von 1903–1938, Diplomarbeit an der Universität Wien. Wien 2012, s. 61–62.

28 Jüdische Korrespondenz, 9. 3. 1916, s. 4.

29 Wiener Zeitung, 12. 2. 1916, Amtsblatt, s. 106.

30 Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž (Ehrenzeichen für Verdienste um das Rote Kreuz) se udílelo za dobrovolnou zdravotní pomoc v řadách Červeného kříže. Jeho II. třídu (a nižší stupně bylo možné získat i za peníze). V případě II. třídy šlo o o jednorázový dar alespoň 1000 K nebo doživotní závazek roční platby ve výši 50 K. Navíc bylo nutné zaplatit taxu za udělení ve výši 100 K. Stolzer, Johann – Steeb, Christian (Hrsg.), Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz 1996, s. 313–315.

31 Wiener Zeitung, 13. 4. 1915, s. 2; tamtéž, 24. 10. 1915, s. 6.

Slibným vzestupem rodiny ale již v následujícím roce otrásl skandál nevidaných rozměrů. Odbyt firmy sice vzhledem k válečné situaci neohrozil, zato však dehonestoval šéfy celého podniku, zejména Ottu a Edmunda. V březnu 1916 se v listu Wiener Zeitung objevil v rubrice *Ze soudní síně*) článek s názvem *Poškození státní branné moci*.³² Informoval, že o den dříve začal před vídeňským divizním soudem proces proti textilnímu podnikateli Edmundu Beckovi z důvodu porušení podmínek smlouvy, kterou 26. srpna 1914 uzavřel s vojenskou správou. Na jejím základě měla Edmundem řízená továrna dodat do výstrojního skladu v Brně 30 000 vojenských příkrývek z čisté střižní vlny v ceně 17,50 korun za kus. Když byla dodávka splněna, uzavřela armáda s Becky 1. září 1914 další kontrakt na 70 000 příkrývek za stejnou cenu. V červenci 1915 však vídeňský policejní prezident baron Ferdinand Gorup von Besánez dostal dopis od dělníka Josefa Wrkoty, ve kterém mu sděloval, že firma Beck při dodávkách podvádí. Nahoru a dospod balíků s příkrývkami měla dávat kvalitní kusy, doprostřed pak zboží horší či podřadné. Úřady nechaly udání přezkoumat a zjistily, že zatímco dodávka prvních 30 000 kusů byla v pořádku, výrobky z druhé série nebyly vyrobeny z čisté vlny, ale převážně z vlněného odpadu, zbytků česané příze a z umělé vlny, což se na jejich kvalitě zásadním způsobem podepsalo. Říšské ministerstvo války škodu vyčíslilo na 600 000 korun a obvinilo Edmunda Becka z podvodu a zločinu proti ozbrojené moci státu.

Beckův obhájce, vídeňský advokát JUDr. Moritz Sternberg, označil tato obvinění za bezpředmětná, protože jeho mandant byl podle smlouvy oprávněn při výrobě použít odpad z česané příze a stanovený počet příkrývek armádě dodal. Situace však byla zřejmě složitější, protože se Sternberg hned po prvním přelíčení z důvodu psychického vyčerpání zastupování vzdal a místo obhájce převzal vládní rada JUDr. Heinrich Steger. Změnu advokáta soud připustil s tím, že nesmí vést k prodloužení procesu.

Soud byl s patřičnou pozorností sledován i zástupci řady listů, včetně bulvárních. V prvé řadě ale šlo o oblíbený a seriózní noviny *Fremden-Blatt*, které 7. března v rubrice *Ze soudní síně* otiskly rozsáhlý, více než jednu tiskovou stranu zaujímající článek s názvem *Podřadné vojenské příkrývky. Armádní dodavatel před soudem*.³³ Autor v něm zveřejnil řadu podrobností, kterým se oficiální deník Wiener Zeitung vyhnul, včetně nejzajímavějších pasáží Edmundovy výpovědi. Podrobně vylíčil hlavně vyvrácení tvrzení, že na výrobu kvalitních příkrývek měla jeho továrna po přijetí druhé zakázky suroviny. Podle účetních knih totiž měl závod zásoby střižní vlny jen na sedmdesát procent objednaných výrobků, což

32 Gerichtssaal. Schädigung der Wehrmacht des Staates, in: Wiener Zeitung, 3. 3. 1916, s. 13.

33 Aus dem Gerichtsaale. Minderwertige Militärdecken. Ein Armeelieferant vor Gericht in: Fremden-Blatt, 7. 3. 1916, s. 9–10.

Beck odmítl nepřilíš průkazným tvrzením, že do knih omylem zanesl špatné informace. Tato slova však zpochybnil i jeho sám advokát, když zdůraznil, že v době rostoucí inflace je nemožné vyrobit příkrývku z čisté vlny za státem určenou cenu 17,50 korun a podotkl, že by Beck takto prodělal kalhoty.³⁴

Zajímavé bylo svědectví zástupce armády, vrchního intendanta³⁵ Schuberta, který uvedl, že od začátku války objednala armáda více než milion příkrývek. První série byly vysoké kvality, později se však z důvodu nedostatku surovin muselo přistoupit k výrobě dek s vysokým podílem náhražkových materiálů. Zdůraznil však, že prvosledové oddíly jsou vybavovány výrobky nejvyšší kvality. Na otázku, zda při uzavírání vojenských zakázek erár mlčky souhlasil se snižováním kvality výrobků, odpověděl rozhodně negativně a zdůraznil, že v každé z uzavřených smluv byla vždy uvedena požadovaná kvalita výrobků.

Velký efekt měla následná demonstrace soudních znalců dr. Hanauseka a majitele továrny na příkrývky Kocha. Protože Edmund Beck tvrdil, že náhražkový materiál druhé série příkrývek byl stejně dobrý jako střížní vlna první série, provedli přímo v soudní síni zkouška pevnosti, při níž výrobky druhé série zcela propadly. Rozdíl mezi oběma dodávkami označili za propastný a cenu výrobků druhé dodávky odhadli nikoli na 17,50 korun za kus, ale jen na 10 korun. Navíc označili za předražené i příkrývky z první série, proti čemuž Beckův právní zástupce ostře protestoval.³⁶

Rozsudek byl vynesene 7. března 1916 a pro rodinu znamenal naprostou katastrofu. Edmund Beck byl uznán vinným ve věci trestného činu podvodu, odsouzen k osmnácti měsícům žaláře a ztrátě důstojnické hodnosti poručíka v záloze.³⁷ Dobrá pověst firmy byla nenapravitelně poškozena a prestiž rodiny utrpěla vážnou ránu. Ještě včera respektovaná rodina Becků byla zostuzena a list *Vorarlberger Volksblatt* dokonce v komentáři k soudnímu líčení podotkl: „Proces nám umožnil nahlédnout do skandálního jednání jistých vojenských dodavatelů, hyen v zázemí.“³⁸

Navzdory rozsudku Beckové tvrdili, že byl proces zmanipulován a zdá se, že jejich taktika slavila úspěch. 10. března 1916 byl v listu *Neue Freie Presse* otištěn list dr. Sternberga, prvního Beckova advokáta, který v odkazu na svou předchozí ko-

34 Doslova uvedl: „Da verlieren Sie ja die Hosen.“ Cit. dle: tamtéž, s. 10.

35 Není uvedeno, zda šlo o vrchního intendanta II. třídy (ekvivalent hodnosti podplukovníka) nebo I. třídy (plukovník).

36 Koch byl ochoten ocenit příkrývky maximálně na 16 (nikoli 17,50) K za kus, zatímco advokát Steger tvrdil, že cena jedné činí (i s přírůžkou pro vojenské dodavatele) 19,43 K a že tedy firma jejich výrobu vlastně dotovala. Aus dem Gerichtsaale. Minderwertige Militärdecken. Ein Armee-lieferant vor Gericht in: Fremden-Blatt, 7. 3. 1916, s. 10.

37 Wiener Zeitung, 7. 3. 1916, s. 11; Illustrierte Kronen Zeitung, 8. 3. 1916, s. 11.

38 Cit. dle: Vorarlberger Volksblatt, 10. 3. 1916, s. 5.

respondenci s těmito novinami redakci děkoval, že se zdržela v případě Edmunda Becka nevhodných komentářů. Sternberg také uvedl, že i když se k soudu nemohl dostavit stěžejní svědek, nebylo povoleno odročení procesu.³⁹

Není opravdu vyloučeno, že v procesu k pochybením došlo. Všechny indicie naznačují, že Edmund trest nejen nenastoupil, ale že se rodině dokonce podařilo zabránit další popularizaci celého případu. V následujících měsících se v tisku objevovalo jen jméno Otty Becka a to vždy v souvislosti s peněžními dary na dobročinné účely.⁴⁰ Příklad navíc nabral zajímavý vývoj. Advokát Edmunda Becka se totiž proti rozsudku odvolal a žádal jeho zneplatnění s tím, že jeho mandant nepodléhá vojenským soudům. Bohužel o průběhu procesu máme jen málo zpráv, protože se noviny omezily jen na následné komentáře. Stížnost ale byla nepochybně oprávněná, protože nejvyšší vojenský soud coby odvolací instance dal Edmundovi za pravdu. Příklad byl následně předán zemskému trestnímu soudu ve Vídni, u kterého mezitím započal proces s Edmundovým bratrem Ottou a jedním z ředitelů firemních továren Ottou Schubertem. Oba byli též obviněni z porušení dodavatelských povinností a podvodu. Následné soudní řízení trvalo déle než rok a rozsudek byl překvapivý: státní zastupitelství oznámilo, že považuje všechny obviněné za nevinné a zemský trestní soud jejich stíhání zastavil.⁴¹

Zajímavé je, že krátce nato byl zahájen nový proces, tentokrát se zásobovacím důstojníkem Friedrichem Wacklerem, jenž byl obviněn z vydírání Otty Becka. Wackler, který v prvním procesu vystupoval jako svědek obžaloby, totiž během jednání Ottovi nabídl obstatat za 10 000 korun důvěrné informace ze zákulisí vojenského tribunálu. Když ten jeho nabídku odmítl, začal mu vyhrožovat, že pokud peníze nedostane, při výslechu uvede, že jej nutil k vyzrazení úředních tajemství. Soud skončil Wacklerovým odsouzením k 18 měsícům těžkého žaláře.⁴²

Mlčení všech rakouských novin k případu vedenému u zemského trestního soudu ve Vídni je zajímavé, stejně jako následná vlna zpráv o vynesení osvobozujícího rozsudku, které byly publikovány v hlavních denících, tak v okrajových periodikách, jako byly *Grazer Tagblatt* či *Pilsner Tagblatt*, ale vždy jen bezprostředně po skončení procesu s Wacklerem 28. či 29. září 1917.⁴³ Zatímco ale o soudu s Wacklerem psaly jen některé listy, osvobození Becků zmiňovaly všechny včetně rozhodně levicového, k velkopodnikatelům kritického sociálnědemokratického listu *Arbeiter-Zeitung*.⁴⁴

39 Vorarlberger Volksblatt, 10. 3. 1916, s. 12.

40 Vorarlberger Volksblatt, 22. 10. 1916, s. 13; tamtéž, 5. 11. 1916, s. 22 apod.

41 Fremden-Blatt, 29. 4. 1917, s. 14.

42 Neues Wiener Journal, 29. 4. 1917, s. 10.

43 Grazer Tagblatt, 28. 9 1917, s. 8; Pilsner Tagblatt, 29. 9. 1917, s. 5.

44 Arbeiter Zeitung, 29. 9. 1917, s. 7

Osvobozujícím rozsudkem byla formálně skvrna ze jména rodiny Becků setřena, ale jisté pochyby o jejich jednání nepochybně přetrvaly. Nebylo možné popřít, že pokrývky pro armádu z druhé série byly výrazně podřadné kvality a jejich cena přemrštěná. Bohužel se z dostupných pramenů nedá zjistit, zda erár tento stav akceptoval, nebo jestli došlo k nějakému mimosoudnímu vyrovnání. Jisté je pouze to, že v červnu 1917 firma *Wilhelm Beck & Söhne* přispěla částkou 1 milion korun na šestou válečnou půjčku a ocitla se na předních místech mezi přispěvateli. Vzhledem k tomu, že k předchozím půjčkám přistupovali Beckové velmi opatrně, je souvislost nápadná.⁴⁵

Do konce války se jméno rodiny v tisku objevuje velmi sporadicky. Z přítmi vystupuje jen Otto Beck, který nepravidelně přispíval peněžitými dary v hodnotě několika desítek až 5000 korun na zmínění válečné nouze. V únoru 1918 navíc stál u zrodu *Říšského svazu rakouského průmyslu* (*Reichsverband der österreichischen Industrie*), v němž byl zvolen členem výkonného výboru.⁴⁶ Šlo o uznání jeho pozice coby hlavního reprezentanta významného textilního závodu, ale oficiálního ocenění ze strany panovníka se nikdo z rodiny až do rozpadu Rakousko-Uherska nedočkal.

*

Na tomto místě se dostáváme k nejzajímavějšímu okamžiku celé historie rodu Becků – jejich nobilitaci. Těsně před definitivním zánikem staleté habsburské říše, 31. října a 4. listopadu 1918, totiž měli být bratři Otto a Edmund povýšeni do stavu svobodných pánů a jejich bratranec Artur Beck do stavu rytířského. Přestože tyto nobilitace nebyly dosud zpochybněny,⁴⁷ je vysoce nepravděpodobné, že by k nim došlo před rezignací císaře Karla I. na výkon panovnických práv 11. listopadu 1918.⁴⁸ Proti mluví řada argumentů, jež můžeme rozdělit do dvou skupin. První představují zdejší nepsané nobilitační předpisy, druhou pak postavení rodiny Becků na sociálním žebříčku říše, tedy otázka, zda právě oni předpoklady pro udělení šlechtictví splňovali.

K prvnímu argumentu je třeba podotknout, že za vlády císaře Karla I. sledovala rakouská nobilitační politika obdobnou linii jako v předchozích dekáдах. Při udělení šlechtictví byly jednoznačně upřednostňovány osoby ve státní službě. Od roku 1757 příslušel víceméně zákonný nárok na prosté šlechtictví důstojníkům. Úředníci získávali tituly spíše na základě zvykového práva, přičemž mož-

45 Wiener Zeitung, 3. 6. 1917, s. 14.

46 Vorarlberger Volksblatt, 25. 2. 1918, s. 5.

47 Výjimkou je studie: Županič, Jan – Fiala, Michal: Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě. Praha 2017, s. 95–98, 243, 748–749

48 V Uhrách rezignoval o dva dny později. Protože ale Beckové měli rakouské občanství, nepripadala u nich uherská nobilitace v úvahu.

nost nobilitace a udělený titul nebyly spojeny s výkonem profese, ale s dosaženou hodnostní třídou: s V. bylo spojeno prosté šlechtictví, se IV. rytířský stav a od III. mohli dosáhnout baronátu.⁴⁹ Šlechtictví samozřejmě bylo udíleno osobám mimo státní službu, včetně podnikatelů.⁵⁰

Pokud se soustředíme jen na udílení rakouského stavu svobodných pánů, který později získali Otto a Edmund Beckové, můžeme konstatovat, že až do začátku podzimu roku 1918 sledovala Karlova nobilitační politika kurs nastolený v předchozích desetiletích, byť byla v některých ohledech velkorysejší. Vzhledem k válečnému stavu převládali mezi novými barony důstojníci,⁵¹ ale zejména roku 1917 byl poměrně vysoký také počet úředníků, kteří tento titul získali. Ve srovnání s dřívějším stavem došlo k určitému snížení nároků a baronát byl častěji udílen i osobám na nižších stupních úředního žebříčku.⁵²

Situace osob mimo státní službu, hlavně podnikatelů, byla složitější. Zatímco vědci, malíři či architekti mohli být nobilitováni za své pracovní úspěchy, za hlavní pracovní náplň podnikatelstva se považovalo generování zisku, a proto ocenění vynikajících výkonů v této oblasti, obvyklý důvod udílení šlechtictví státním zaměstnancům, nepřipadalo v úvahu. Pro období let 1848 až 1918 evidujeme 829 nobilitací podnikatelů, ze kterých se důkladnou analýzou dokumentů Österreichisches Staatsarchiv se podařilo rekonstruovat důvody ve 216 případech.⁵³ Díky tomu můžeme konstatovat, že podnikatelé byli v naprosté většině nobilitováni za jiné aktivity, než pracovní, velmi často v důsledku finančních a věcných darů.

49 Waldstein-Wartenberg, Berthold: Österreichisches Adelsrecht 1804–1918. In: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 17/18. Bd., 1964/65, s. 109–146; Županič, Jan: Karlovská šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV.). In: Sborník archivních prací, 2011, vol. LXI., no 1, s. 3–114; týž, Proměna nobilitační politiky.

50 Naprostá většina nobilitovaných získávala nejnižší šlechtický stupeň (prosté šlechtictví), rytířů bylo výrazně méně a podíl svobodných pánů se pohyboval okolo 15 procent. Jäger-Sunstenau, Hanns: Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918. In: Österreichisches Familienarchiv, Bd. 1. Neustadt an der Aisch 1963, s. 3–16.

51 Mj. i proto, že se od roku 1917 začal opět v širší míře udílet Řád Marie Terezie. S jeho udělením bylo automaticky spojeno nabytí prostého šlechtictví, na žádost se prostřednictvím listiny udílel stav sv. pánů. Při 180. řádové promoci 17. 8. 1917 udělil Karel I. všem vyznamenaným, kteří baroni ještě nebyli, tento titul sám, bez toho, aby museli o listinu žádat. Srov. AVA, Hofadelsakten, Adelsgeneralien (dále AVA, Adelsgeneralien), kart. 617b Offiziere (1916–1918); Županič, Jan: Poslední rytíři monarchie. In: Kykal, Tomáš – Láník, Jaroslav a kol.: Léta do pole okovaná, sv. II, 1915 – Noví nepřátelé, nové výzvy. Praha 2017, s. 133–145.

52 Mnozí se nacházeli ve IV. hodnostní třídě a dříve by tak měli nárok maximálně na rytířský titul. Srov. Kerschbaumer, Arno: Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I. / IV. Károly király (1916–1921). Graz 2016, s. 56–63, 124–137.

53 Číslo 829 uvádí ve své statistické studii H. Jäger-Sunstenau: Statistik der Nobilitierungen in Österreich, s. 3–16.

Struktura udělených titulů byla na počátku 20. století u podnikatelů stejná jako u jiných sociálních skupin, zajímavý však je vyšší podíl udělených baronátů, který překračoval 17 procent a byl cca o dvě procenta vyšší, než u jiných sociálních skupin.⁵⁴ Z archivních materiálů však vyplývá jeden zásadní fakt: podnikatel si byl schopen nobilitaci určitým způsobem vyjednat, ale méně již byl schopen ovlivnit, jaký titul získá. Podobně jako u úředníků byla i u této sociální skupiny zásadní pozice na společenském žebříčku a od ní se odvíjející faktory: kontakty na nejvyšších místech, příbuzenské vazby ke šlechtě a nobilitace příbuzných. Poslední dva hráli roli zejména při udělení baronátu. Zde nebylo nezbytné patřit mezi ekonomickou „top elitu“, větší roli hrála rodová kontinuita, vynikající společenské styky a sňatková spojení se starošlechtickými rody, nebo alespoň s rody ze šlechty nové s baronskými tituly.

Karel I. s nobilitacemi pro podnikatele nešetřil, ale baronát udílel jen málo a to až v posledních měsících trvání říše: v červnu až listopadu 1918.⁵⁵ Není bez zajímavosti, že s výjimkou bratrů Becků všichni již patřili mezi šlechtice a to většinou alespoň v druhé generaci.⁵⁶ Jejich pozice tak již při běžném srovnání vykazovala mimořádná specifika.

Pro objasnění pozadí celé záležitosti je důležité zmínit, že pouze jediný z těchto baronských titulů (pro vídeňského velkopřemyslníka Leopolda Pollacka von Parnegg⁵⁷) byl udělen před 28. říjnem 1918, kdy ještě státní správa ještě fungovala podle zasetých zvyklostí. Z autory provedené analýzy archivních pramenů totiž vyplývá, že panovníkova kabinetní kancelář, které byly návrhy na udělení šlechtictví předkládány, po 29. říjnu 1918 již zřejmě agendu spojenou s nobilitacemi iniciovanými státními úřady nevyřizovala.⁵⁸ Nadále probíhaly jen nobilitace vycházející z rozhodnutí samotného panovníka, ale jejich evidence je velmi obtížná. K dosud obligatornímu oznamování těchto událostí ve vládním listě *Wiener Zeitung*, které bylo zvykem od konce 18. století, docházelo se zpožděním a na počátku listopadu 1918 bylo zcela zastaveno.⁵⁹ Podrobný výčet

54 Šlo ovšem „jen“ o procenta, nikoli o absolutní čísla. Počet baronů z řad důstojníků a úředníků byl pochopitelně vyšší.

55 Jäger-Sunstenau, H.: Statistik der Nobilitierungen in Österreich, s. 3–16.

56 Šlo o Rudolfa rytíře Wienera von Welten (sv. pán 22. 10. 1918), Friedricha Eduarda rytíře Strohmayera-Freye von Freyenfels (23. 10. 1918), Angela Eisnera šlechtice von Eisenhof (7. 11. 1918) a Leopolda Pollacka šlechtice von Parnegg (2. 6. 1918), který jako jediný neměl šlechtické předky (prosté šlechtictví mu bylo uděleno teprve roku 1904).

57 K jeho osudům: Županič, J.: Židovská šlechta, s. 520–523.

58 Nobilitační proces nezahajoval za všech okolností panovník. Právě naopak. Obvyklejší byl návrh vysoce postaveného státního úředníka, obvykle ministra, který po souhlasu c. k. ministerské rady předložil návrh císaři ke schválení. Srov. Županič, J.: Proměna nobilitační politiky, s. 543–545.

59 Posledním dvě nobilitace byly v listě oznámeny 5. 11. 1918 (*Wiener Zeitung*, 5. 11. 1918, s. 1)

těchto povýšení byl rekonstruován teprve nedávno rakouským badatelem Arno Kerschbaumerem.⁶⁰

K nobilitacím docházelo nepochybně proto, že císař, jemuž se říše rozkládala pod rukama, se snažil na poslední chvíli ocenit zasloužilé jedince a zejména osoby, které mu stály nejbliž. Těm neváhal udělit i baronát. Po 28. října, dni, který můžeme vzhledem k vyhlášení Československa a následnému rozkladu říše považovat za zlomový, povýšil do tohoto stavu prostřednictvím třinácti rozhodnutí celkem 17 osob. Za zcela nesporné, tedy ty, jež jednoznačně realizoval ještě jako císař a král, ale můžeme označit jen dvě a k oběma došlo v den jeho rezignace na výkon vladařských práv 11. listopadu 1918: mimořádného vyslance a zmocněného ministra Ludwiga von Callenberg a ministra veřejných prací Emila rytíře Homanna von Herimberg. Pouze v jejich případech je ve vídeňském šlechtickém archivu dochována také úřední korespondence a u Callenberga dokonce i žádost o vydání listiny.⁶¹

Ke všem ostatním nobilitacím došlo s největší pravděpodobností až poté, co se panovník svých vladařských práv vzdal a to buď na zámku v dolnorakouském Eckartsau (do konce března 1919), nebo ve švýcarském exilu (do října 1921). Karel tyto žádosti antidatoval ve snaze zajistit jejich obecné uznání, protože po své rezignaci neměl právo podobné kroky činit. V tomto ohledu byl úspěšný, protože žádný z těchto titulů nebyl nikdy oficiálně zpochybněn.⁶²

Odlišení karlovských nobilitací s období ztrátou trůnu od povýšení pozdějších komplikuje především nedostatek pramenů. Jen některé spisy byly později uloženy ve vídeňském šlechtickém archivu, další jsou rozptýlené po dalších fondech, například v pozůstalostech.⁶³

Nobilitace z Eckartsau se přitom odhalují mnohem hůře. Jedním z důvodů byla skutečnost, že se na jejich legalizaci podíleli Karlovi spolupracovníci,

a udělení prostého šlechtictví hejtmanovi ve výslužbě Franz Hellmannovi (z 2. 10. 1918) a velkopřemyslníku Wilhelmu Eduardu Hardymu (z 29. 10. 1918).

60 Kerschbaumer, A.: *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I.*, s. 37–42.

61 AVA, Adelsarchiv, Ludwig von Callenberg, Freiherrnstand 1918; tamtéž, Emil Homann, Adelsakt (von Herimberg) 1912–1918.

62 V případě baronátů máme antidataci jednoznačně doloženou v jediném případě: u generálplukovníka Josepha rytíře Rotha von Limanowa-Łapanów, který císaře o titul svobodného pána požádal až 31. 5. 1918. Kerschbaumer, A.: *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I.*, s. 132.

63 Srov. např. udělení šlechtického stavu podplukovníkovi Maximilianu Bittnerovi z 10. 11. 1918 (s predikátem šlechtic von Pettenhorst), jehož žádost císaři Karlovi (do exilu) o nobilitaci je datována 12. 6. 1921! HHStA, General-Direktion der a.h. Privat- und Familienfonde, Nachlass Dr. Schager-Eckartsau, Kartt. 7, 1921. Schagerovi byl stav sv. pánů s predikátem „von Eckartsau“ oficiálně udělen nejvyšším listem z 10. 11. 1918. Srov. AVA, Adelsarchiv, Albin Schager, Freiherrnstand (von Eckartsau) 1918.

zejména poslední c. k. ministr vnitra Edmund rytíř von Gayer.⁶⁴ Když bývalý císař odjížděl do Švýcarska, svěřil mu některé své písemnosti včetně rozhodnutí o udělení šlechtictví. Gayer tyto materiály následně obrátným způsobem zlegalizoval: odeslal je do bývalého šlechtického archivu s tím, že z důvodu zániku monarchie nestačil tyto dokumenty vyřídit klasickou úřední cestou a předává je teprve nyní k zaevidování.

Zajímavý zdroj informací představuje sbírka materiálů k blahoslavení císaře Karla uložených v Haus-, Hof- und Staatsarchiv.⁶⁵ Jeho součástí je mj. soupis nejvyšších rozhodnutí vypracovaný pravděpodobně některým z Karlových důvěrníků, později též povýšených na svobodné pány: Albinem Schagerem von Eckartsau či Karlem Werkmannem von Hohensalzburg.⁶⁶ V něm najdeme i soupis císařových nejvyšších rozhodnutí, ve kterém se nachází i sedm udělení šlechtických titulů. Zatímco výnosy o povýšení a udělení řádů a vyznamenání jsou datovány průběžně (od listopadu 1918 do března 1922), k nobilitacím došlo podle tohoto soupisu jen v listopadu 1918: k šesti 4. listopadu, ke dvěma 10. listopadu a k jednomu 11. listopadu.⁶⁷

Od nobilitačních výnosů z doby Rakousko-Uherska, se ale tyto listy liší jedním zajímavým detailem: Ve všech případech je v textu uvedeno, že jde o šlechtictví dědičné. Tato formulace se se nikdy neobjevovala, jednoduše proto, že všechny nobilitace realizované v Rakousku a Uhrách byly dědičné. Tato skutečnost byla obecně známa v podunajské monarchii, nikoli ale v zahraničí, protože udílení titulů *ad personam* bylo časné nejen v Británii, ale také v některých německých státech, např. v Prusku či Bavorsku. Můžeme proto předpokládat, že právě takto formulovaná rozhodnutí byla antidatována ve skutečnosti vydána až po březnu 1919, kdy Karel odešel do švýcarského exilu. Dříve (a to včetně období, kdy pobýval na dolnorakouském Eckartsau) k tomu neměl žádný důvod a ve výnosech

64 Gayer byl ministrem vnitra třech posledních rakouských vlád (Seidlerovy, Hussarkovy a Lammaschovy) od 11. 6. do 11. 11. 1918.

65 HHStA, Nachlass Elisabeth Kovacs, Archivmaterial Vatikan Seligsprechung, Tom I, Ordensverleihungen, Ernennungen, Nobilitierungen und Goldenes Vlies, Causa beatificationis Caroli a domo Austriae. Tom I. Acta Originalia processus super perquisitione Scriptorum, Index 126–170.

66 Albin Schager byl do stavu sv. pánů údajně povýšen 10. 11. 1918. Podle zprávy ministra vnitra rytíře von Gayer z 22. 10. 1940 však on sám informaci o jeho nobilitaci obdržel až po Karlově odjezdu z Rakouska 24. nebo 25. 3. 1919. Srov. AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Gustav Bodenstein; též AVA, Adelsarchiv, Albin Schager, Freiherrnstand (von Eckartsau) 1918. Pozdnímu udělení titulu by napovídal také predikát „Eckartsau“ odvozený od zámku, kde Karel I. po své rezignaci žil. Werkmannovi byl baronát udělen oficiálně 11. 11. 1918, ale v jeho případě veškeré doklady chybějí. Kerschbaumer, A.: Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I., s. 133.

67 V šesti případech šlo o udělení stavu sv. pánů (rozhodnutí o udělení baronátu bratrům Beckům ale chybí), v jednom rytířského titulu (pro Arthura Becka) a dvakrát prostého šlechtictví.

o udělení šlechtictví, které Karel s největší pravděpodobností uskutečnil zde a jež později legalizoval ministr Gayer, slovo „dědičný“ chybí.⁶⁸

Společně mají tituly udělené v Eckartsau a Švýcarsku v podstatě jen jedno: data vydání od konce října do 11. listopadu 1918.⁶⁹ Odhalení „švýcarských“ nobilitací je snažší nejen kvůli slůvku „dědičný“, ale zejména pro odlišné sociální složení příjemců titulů. Karel zde udělil šlechtictví osobám, se kterými až do své nucené emigrace v kontaktu nebyl a u nichž by byla jinak nobilitace z důvodu příliš nízkého společenského postavení dříve nepravděpodobná.⁷⁰ Jako typický příklad nám může posloužit právě rodina Becků.

Díky znalosti ekonomického a sociálního zázemí rodiny a jejího místa ve společnosti pozdní Rakousko-uherské monarchie můžeme s vysokou mírou pravděpodobnosti analyzovat limity jejich sociálního vzestupu. A hned na začátku lze vznést několik zásadních námitek, které proti možnosti nobilitace členů rodiny hovoří:

– V dějinách rakouských nobilitací není dosud znám případ, kdy by jedinec jen podezřelý ze závažného trestného činu (navíc z poškození státního majetku) dosáhl povýšení do šlechtického stavu. Naprostá většina nobilitačních návrhů zdůrazňuje, že příslušná osoba je po mravní i občanské stránce bez poskvrny.⁷¹

68 Např. u udělení baronátu Albinu Schagerovi. AVA, Adelsarchiv, Albin Schager, Freiherrnstand (von Eckartsau) 1918.

69 K této otázce podrobně viz Wiesflecker, Peter: *Nobilitierungen Kaiser Karl I. von Österreich. Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1992 (zejména s. 59–61).

70 Kromě Becků můžeme zmínit povýšení c. a k. konzula v Bernu Bruno Steinera do stavu sv. pánů s predikátem „von Valmont“, k němuž oficiálně došlo 4. 11. 1918. Se Steinerem ale císař navázal kontakty až v Ženevě. S jeho osobou je pak spojen především skandál zpronevěry rodinných šperků mimořádné ceny, které mu před odjezdem na Madeiru v lednu 1922 svěřila císařovna Zita. Viz Griesser-Pečarová, Tamara: *Zita, poslední císařovna*, Praha 1994, s. 190–191; Galandauer, Jan: *Karel I. Poslední český král*, Praha – Litomyšl 1998, s. 335, 337.

71 To ukazuje i případ bývalého bankéře Siegmunda Thalberga (1865–1933), do roku 1910 majitele bankovního domu Josef Kohn & Co. Když roku 1913 požádal jako generální konzul Spojených států Kolumbie ve Vídni o udělení některého vyznamenání na základě svých humanitárních zásluh, nedoporučil prosbu ani dolnorakouský místodržitel, ani c. k. ministerstvo financí. Thalberg se totiž původně zabýval eticky nepřijatelnými bankovními operacemi a byl roku 1910 odsouzen výnosem komory vídeňské burzy k nejvyšší možné pokutě 5000 K. V důsledku tohoto skandálu se Thalberg stáhl z burzovních obchodů a ukončil i své podnikání v bankovní oblasti. AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten, Sigmund Thalberg, Spis Nr. 4425, kart. 2405 (1913). Jak dehonestující odsouzení jedince v tehdejší společnosti bylo, ostatně ukazuje i mnohem méně závažný případ Samuela Scheina (1852–1937), majitele továrny na výrobu kobereců a nábytku. Ten byl roku 1907 za urážku na veřejnosti odsouzen k pokutě ve výši 180 K nebo k trestu vězení v trvání tří dnů. Rozsudek poškodil jeho pověst natolik, že byl stažen návrh na jeho jmenování císařským radou. Titul získal až roku 1912, kdy při příležitosti císařova 60. panovnického jubilea daroval lázeň-

– Udělení šlechtictví obvykle následovalo až po „vyčerpání“ jiných variant formalizovaného státního díku. Zatímco do poslední čtvrtiny 19. století bývaly šlechtickými tituly často odměňovány osoby předtím jiným způsobem neoceněné, po roce 1900 k takové situaci docházelo jen zřídka. To ostatně jasně naznačuje i následující tabulka zachycující dvacet podnikatelů nobilitovaných v letech první světové války, u kterých se podařilo zjistit důvody udělení titulu, do níž byli pro srovnání zařazeni také Beckové. Většina podnikatelů byla již dříve vyznamenána Řádem Františka Josefa či prestižnějším Řádem železné koruny⁷² (se specifickou výjimkou ženy-podnikatelky Anny von Liebig) nebo získali prestižní titul císařského rady. Přesto se však sociální vzestup většiny z nich zastavil u šlechtického či rytířského stavu. Baronáty jsou v tomto soupise uděleny pouze čtyři a (opět) byly s výjimkou bratrů Becků uděleny jen šlechticům.⁷³

Jméno	Udělený stav* (a predikát)	Datum nobilitace a vydání listiny	Udělené tituly a řády
Anhauch, Max (1863–1945)	R	1917, 11. 08. (1917, 04.12.)	komerční rada, Řád železné koruny III. třídy
Beck, Artur rytíř (1882–1942)	R (Tablaufa)	1918, 04. 11. (nevydána)	Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy
Beck, Edmund (1878–1942)	SP	1918, 31. 10. (nevydána)	Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy
Beck, Otto (1873–1960)	SP	1918, 31. 10. (nevydána)	komerční rada, Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy

skému domu pro důstojníky v Rohitsch-Sauerbrunn (dnes Rogaška Slatina) 35 000 K v hotovosti a kompletní inventář v hodnotě 25 000 K. AVA, Inneres, MdI, Präsidium, kart. 2398/1911.

72 Již bylo konstatováno, že Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy nemůžeme za klasický řád pokládat, protože bylo uděleno za poskytnutí finančních darů.

73 Specifický byl případ Anny von Liebig, vdovy po továrníkovi Ludwigu rytíři von Liebig (1846–1909), která po jeho smrti řídila rodinnou firmu. O titul usilovala proto, aby se vyrovnala příbuzným z mladší linie Liebigů, a získala jej mj. z důvodu, že šlo o vdovu bez potomků. Srov. Županič, Jan: Nobilitace žen v Rakouském císařství. In: Ambrožová, Hana a kol.: Historik na Moravě. Brno 2009, s. 699–710 (zejména s. 706–708).

Berl, Ludwig (1856–1923)	Š	1917, 30. 04. (1917, 01.08.)	důstojnický kříž Řádu Františka Josefa
Bloch, Adolf (1848–1916)	R (Brodnegg)	1914, 09.09. (1915, 05.01.)	císařský rada, Řád železné koruny III. třídy
Czerweny, Franz (1848–1921)	R (Arland)	1918, 10. 04. (1918, 09.11.)	komerční rada, důstojnický kříž Řádu Františka Josefa
Escher,“ Alfred (1847–?)	R	1917, 11. 11. (1918, 30.01.)	Člen panské sněmovny, komerční rada, komturský kříž Řádu Františka Josefa
Escher, Karl (1852–?)	R	1917, 11. 11. (1918, 30.01.)	Řád železné koruny III. třídy
Grab, Emanuel (1868–1929)	R (Hermann-swörth)	1915, 08. 03. (1915, 26.10.)	komerční rada, Řád železné koruny III. třídy, rytířský kříž Řádu Františka Josefa
Grab, Hugo (1872–1937)	R (Hermann-swörth)	1915, 08. 03. (1915, 26.10.)	komerční rada, rytířský kříž Řádu Františka Josefa
Hardy, Wilhelm Eduard (1859–1927)	Š	1918, 29. 10 (nevydána)	Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž I. třídy
Kahler, Arnold (1859–1926)	R	1914, 29. 08. (1914, 10.10.)	rytířský kříž Řádu Františka Josefa
Liebig, Anna von (1855–1926)	SP	1916, 18.07 (1917, 07.02.)	Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy
Mandl, Max (1865–1942)	R (Maldenau)	1916, 30. 12. (1917, 21.03.)	důstojnický kříž Řádu Františka Josefa, Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž II. třídy
Minkus, Eugen (1841–1923)	Š (šlechtic)	1915, 19. 08. (1916, 08.07.)	Řád železné koruny II. třídy, komturský kříž s hvězdou Řádu Františka Josefa

Neurath, Ludwig (1866–1941)	Š (šlechtic von Neudenegg)	1917, 16. 08. (1917, 02.10.)	komturský kříž Řádu Františka Josefa, Řád že- lezné koruny III. třídy
Neureitter, Ferdi- nand (1865–1920)	Š (šlechtic)	1918, 09. 04. (1918, 09. 07.)	Řád železné koruny III. třídy, rytířský kříž Řádu Františka Josefa
Pollack šlechtic von Parnegg, Leopold (1839–1922)	SP	1918, 02. 06. (1918, 08.11.)	komerční rada, komturský kříž Řádu Františka Josefa
Popper, Bernhard (1853–1931)	Š (Artberg)	1915, 19. 08. (1915, 15.09.)	komturský kříž s hvězdou Řádu Františka Josefa, Řád železné koruny III. třídy

* Š = šlechtický, R = rytířský a SP = stav sv. pánů.

** Escherové byli nobilitováni společně s bratrem Theodorem, lékařem a primářem v Terstu.

– Pouze čtyři osoby zmíněné v této tabulce získaly svůj titul po 28. říjnu 1918. Kromě Becků šlo Wilhelma Eduarda Hardyho (1859–1927), spoluvlastníku slévárny a strojírny *Gebrüder Hardy Maschinenfabrik* ve Vídni, který získal 29. října prosté šlechtictví. Odmyslíme-li si fakt, že Hardy byl výrazně zámožnější, než Beckové,⁷⁴ protože tato záležitost nehrála při nobilitacích v Rakousku zásadní roli, nemůžeme přehlédnout velkorysost jeho dobročinných aktivit, jež byly od poslední čtvrtiny 19. století hlavním důvodem nobilitací podnikatelů. I Hardy získal Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž, ovšem vysoce prestižní I. třídu. Zatímco II. třída tohoto ocenění, kterou se pyšnili Beckové, se udílela za dar peněz po zaslání příslušné žádosti, I. třída byla skutečným vyznamenáním udíleným vysoce postaveným osobnostem.⁷⁵ Hardyho nobilitace je navíc nesporná. Nejenže je proces udělení titulu řádně zdokumentován, ale oznámení o něm bylo zveřejněno hned v několika novinách.⁷⁶

74 Zatímco roku 1910 udával roční příjem 343 632 K, o rok později šlo již o 843 400 K, zatímco rodina Becků (otcové Otty, Edmunda a Arthura) dohromady jen 200 257 K, resp. 142 627. Sandgruber, R.: *Traumzeit für Millionäre*, s. 311 a 358.

75 Na stupnici rakousko-uherských řádů stálo mezi komturským a důstojnickým křížem Řádu Františka Josefa. Hardymu bylo uděleno 24. 1. 1918 a spolu s ním jej získal např. velkopřemyslník Arthur Krupp či hlavní akcionář pivovaru Anton Dreher's Brauereien A. G. a člen panské sněmovny říšské rady Anton Dreher jr. *Wiener Zeitung*, 24. 1. 1918, s. 1; *Vorarlberger Volksblatt*, 24. 1. 1918, s. 25.

76 Hardymu také 3. 12 1918 vydal Státní úřad vnitra Německého Rakouska osvědčení o udělení šlechtického titulu. Viz AVA, Adelsarchiv, Wilhelm Eduard Hardy, Adelstand 1918. Oznámení nobilitace: *Wiener Zeitung*, 5. 11. 1918, s. 1; *Reichspost*, 5. 11. 1918, s. 10; *Deutsches Volksblatt*,

– Mimořádný je rozsah nobilitace, kdy byl šlechtický titul udělen všem členům rodiny. K takovým případům sice docházelo,⁷⁷ ale nepřilíží často. Obvyklejší byl postup aplikovaný u rodiny Hardyů, kdy šlechtictví získal jen Wilhelm Eduard coby hlavní reprezentant firmy, zatímco jeho mladší bratr Josef Robert (1862–1919) byl za své finanční dary na humanitární účely oceněn Válečným křížem za civilní zásluhy II. třídy.⁷⁸

*

Z výše uvedených důvodů proto můžeme téměř s jistotou nobilitaci vyloučit, že by k nobilitaci Becků došlo v době existence Rakousko-uherské monarchie. Řada okolností naopak nasvědčuje, že tituly jim byly uděleny až v době císařova exilu ve Švýcarsku. První představuje skutečně velmi neobvyklé oznámení nobilitace. Zatímco zprávy o udělení šlechtictví v posledních dnech monarchie či (tajně) po císařově rezignaci v Eckarstau, sdělovali c. k. ministerstvu vnitra, hlavnímu úřadu pro šlechtické záležitosti, a později Státnímu úřadu vnitra Německého Rakouska, nejvyšší úředníci dvora a státu (a to obvykle do poloviny roku 1919),⁷⁹ v případě Becků se příslušné listiny do šlechtického archivu dostaly až na podzim 1920. Nepředala je navíc žádná důvěryhodná osoba z Karlova okolí, ale jistý Ferdinand Mihoković, o kterém není nic bližšího známo.⁸⁰

Mihoković předal do archivu příslušné listiny nadvakrát (proč není známo): nejprve 28. října 1920 císařské rozhodnutí o udělení baronátu Ottovi a Edmundovi údajně pocházející z 31. října 1918 a následně 8. listopadu 1920 udělení rytířského stavu Arturovi ze 4. listopadu 1918. V obou případech šlo o jediný dokument: panovníkem podepsaný list Karla I. na hlavičkovém papíře s rakouskou císařskou korunou adresovaný poslednímu předlitavskému ministru vnitra rytíři von Gayer.⁸¹ Oba panovníkovy listy ale vyvolávají několik otázek. Jde sice

6. 11. 1918, s. 6 Těž. Hardy, (online) in: <http://www.novanobilitas.eu/rod/hardy> [8. 4. 2020].

77 Roku 1914 byli do šlechtického stavu společně povýšeni bratři a společníci cukrovarnické firmy Franz, Friedrich a Isidor Mayové a to za vložení značných, byť nespecifikovaných, financí na záchranu Nordösterreichische Bank für Industrie, Handel und Landwirtschaft v Brně (HHStA, KK, 1585/1914). Podobné zásluhy u Becků vysledovat nelze.

78 Udělen mu byl 22. 9. 1918. Šlo o prestižní vyznamenání založené roku 1914. Jeho II. třída stála mezi Řádem železné koruny III. třídy a rytířským křížem Řádu Františka Josefa.

79 Srov. zmíněné povýšení Wilhelma Eduarda Hardyho do šlechtického stavu z 29. 10. 1918, které 2. 11. 1918 oznámil c. k. ministru vnitra rytíři von Gayer nejvyšší komoří hrabě Berchtold.

80 Pravděpodobně je totožný s Ferdinandem Mihokovićem (1886–1955), který se roku 1938 připomíná jako státní úředník. Krátce po anšlusu Rakouska byl zatčen a obviněn, že ve svém bytě umožňoval schůzky židů, od kterých prý přijímal doklady a peníze. Jeho další osud není znám, ale muž stejného jména byl pohřben vídeňském jihozápadním hřbitově (Friedhof Südwest). Srov. Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe), 8. 12. 1838, s. 29.

81 Tento list byl později doplněn doprovodným spisem, který obsahuje informaci o Mihokovićově

o strojem napsaný čistopis, jak bylo v kabinetní kanceláři tehdy zvykem, ale každý však obsahuje zajímavou chybu.

V prvním listu, kterým Karel povýšil Ottu a Edmunda do stavu svobodných pánů, je inkoustem opraveno poslední číslo v dataci: osmička u roku 1918. Je těžké věřit, že by takovou chybu Karel nenařídil svým úředníkům opravit. V exilu už na tom ale nezáleželo a zmíněnou korekturu (která je provedena stejným inkoustem jako císařův podpis) mohl provést i sám bývalý císař. Důležitější je ale samotný obsah listu. Zatímco Edmund byl nobilitován za své humanitární aktivity, Otto titul získal „v ocenění dlouholeté vynikající činnosti ve prospěch rakouského národního hospodářství v poli průmyslu a finančnictví v neutrální cizině“.⁸² Jenže firma *Wilhelm Beck & Söhne* před válkou zastoupení v neutrálních státech neměla, pouze v Bělehradě, Sofii a Cařihradu. Zato po válce byl Otto velmi aktivní ve Švýcarsku, kde se roku 1919 usadil i Karel I.

Trochu více světla do případu vnáší další dokument. Jeho originál ve šlechtickém archivu ve Vídni sice uložen není, text je ale doslova přepsán do připojeného spisu z 28. října 1920. Šlo o dopis křídelního pobočníka Karla I. hraběte Wladimira Ledóchowského datovaný 6. srpna 1919 ve vile Prangins, panovníkově rezidenci na Ženevském jezeře: „Vážený pane. Nejvyšší list z 31. října 1918 určený bývalému ministru vnitra rytíři von Gayerovi, kterým jste byli Vy a Váš bratr pan Edmund Beck bez taxy povýšení do dědičného rakouského stavu svobodných pánů, nemohl být v důsledku pohnutých událostí tehdejší doby doručen adresátovi. Protože nyní předání již není možné, dovoluji si Vám jej poskytnout k Vaší potřebě.“⁸³

Je zvláštní, že by si Karel do exilu odvezl tak bezvýznamný dokument, jakým bylo oznámení o nobilitaci obou Becků, vyloučit to však nelze. Nápadnější je skutečnost, že Otto Beck s rodinou od roku 1919 pobýval dlouhodobě ve Švýcarsku a roku 1922 získal na ženevské univerzitě doktorát filozofie.⁸⁴ Ze Ženevy to bylo do exilového sídla bývalého císaře, vily Prangins, jen několik kilometrů. Nic mu tedy nebránilo, aby zde císaře navštívil a udělení titulu pro sebe a bratra si osobně vyjednal. Mohlo k tomu dojít mezi květnem 1919, kdy se Karel v Prangins usadil,⁸⁵ a říjnem 1920, kdy byla jeho nejvyšší rozhodnutí o nobilitacích rodiny Becků předána vídeňskému šlechtickému archivu.

doručení a případně další informace. In: AVA, Adelsarchiv, Beck, Freiherrnstand 1918; tamtéž, Artur Beck, Ritterstand (von Tablaufa) 1918. Nejvyšší listy jsou přetištěny in: Županič, J.: – Fiala, M.: *Nobilitas Iudaeorum*, s. 748–749.

82 Cit. dle: AVA, Adelsarchiv, Beck, Freiherrnstand 1918.

83 Cit. dle: Tamtéž.

84 Schweizerisches Bundesarchiv Bern (BAR), Bestand E4264 (von Beck, Otto, 19. 12. 1873).

85 Karel I. do Švýcarska přijel 24. 3. 1919 a do vily Prangins se nastěhoval 4. 5. (podle jiných zdrojů 20. 5.) 1919.

Ještě zajímavější je nobilitace Artura Becka. V textu nejvyššího rozhodnutí o udělení šlechtictví sice nenajdeme žádný překlep, zato však totální nonsens: „Milý pane rytíři von Gayer! Povýšuji velkopřemyslníka Artura Becka v uznání jeho zásluh v humanitární oblasti v čase války do dědičného šlechtického stavu s čestným titulem rytíř a predikátem Tablaufa.“⁸⁶

Tzv. čestný titul (*Ehrenwort*) bylo ale možné spojit jen s prostým šlechtictvím, nikoli s rytířským stavem. Správně by tedy text měl znít: „do dědičného rakouského šlechtického stavu s čestným titulem Edler a predikátem Tablaufa“ nebo „do dědičného rakouského rytířského stavu s predikátem Tablaufa“. Výše uvedený text nedává smysl, protože přesně nespecifikuje udělený titul. Šlo o chybu mnohem závažnější, než pouhý překlep v dataci u Ottova a Edmundova baronátu, a signaci takového dokumentu panovníkem v době výkonu vlády můžeme považovat za naprosto vyloučenou.

Díky takto formulovanému povýšení navíc později vznikly určité nejasnosti. Zatímco se většina autorů⁸⁷ domnívá, že Karel I. udělil Arthuru Beckovi prosté šlechtictví, jeho syn Georg Wilhelm Beck pokládal za samozřejmé, že byl povýšen do rytířského stavu. To také vyplývá z jeho listu z 1. července 1937, kterým požádal Státní archiv ministerstva vnitra a spravedlnosti (*Staatsarchiv des Innern und der Justiz*) o zhotovení ověřeného opisu nejvyššího rozhodnutí císaře Karla ze 4. listopadu 1918, „kterým byl mému otci, textilnímu podnikateli Arthuru Beckovi, udělen rytířský stav“.⁸⁸

*

Zatím jsme se snažili nalézt odpovědi na otázky, jak a kdy mohly být Beckům tituly uděleny. Nevíme však proč. Z materiálů uložených ve Bundesarchiv Bern a Österreichisches Staatsarchiv nevyplývá, že by hráli nějakou významnou úlohu v době Karlova švýcarského exilu a vzpomínku na ně nenajdeme ani v pamětech osob z panovníkova nejbližšího okolí. Nejpravděpodobnější je vysvětlení, že Otto s bratrem a bratrancem získali své tituly za peníze, jinak řečeno za finanční podporu císaře v exilu. Nejblíže pravdě se zřejmě přiblížil list *Arbeiterwille*, kde 8. října 1921, krátce před Karlovým druhým pokusem o znovuzískání uherského trůnu, vyšel článek s názvem „„Baroni“ excísaře. Wilhem Beck a Karl Habsburk“. Ve Štýrském Hradci vycházející stranický list rakouské sociální demokracie v něm neútočil jen na Karla I., ale též na válečné zbohatlíky a na židy. Článek se odvolával na interpelaci tří sociálnědemokratických poslanců, mezi nimi Alberta Severa, jenž po rozpadu monarchie horlivě vystupoval ve prospěch zrušení šlechtických titu-

86 Cit. dle: AVA, Adelsarchiv, Artur Beck, Ritterstand (von Tablaufa) 1918.

87 Frank-Döfering, Peter: *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien – Freiburg – Basel 1989, s. 237; Kerschbaumer, A.: *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I.*, s. 173.

88 Cit. dle: AVA, Adelsarchiv, Artur Beck, Ritterstand (von Tablaufa) 1918. Georg Wilhelm otcovo jméno uvádí v podobě „Arthur“, přestože v ostatních případech je vždy uvedeno bez „h“.

lů, kteří upozornili, že Karel navzdory své rezignaci na výkon panovnických práv nadále udílí občanům Rakouské republiky šlechtictví a řády. List varoval před tím, že bývalý císař takto získává „významné finanční prostředky pro čile narůstající protirepublikánskou propagandu a pro přípravu monarchistického puče“ a uváděl i konkrétní případ: „Karel Habsburk „povýšil“ v posledních měsících řadu osob, zejména solventních válečných zbohatlíků židovského vyznání, do dědičného stavu svobodných pánů. Mezi nimi například textilního továrníka Wilhelma Becka, bývalého dvorního dodavatele dobře známého z nečisté aféry s předraženým zbožím, kterému v Pragins udělil baronát s melodicky znějícím šlechtickým přídomkem.“⁸⁹ Vyzdvihl také, že všichni tři poslanci požádali rakouského kancléře a ministra vnitřní věci, aby Becka za „nestydaté potupení“⁹⁰ republiky patřičně potrestal.

Z článku v *Arbeiterwille* mezi řádky vysvítá zajímavý fakt: rakouští politici měli v císařově blízkosti informátory, díky kterým měli zprávy o Karlově životě, plánech a stycích.⁹¹ Informace o nobilitaci Becků nebyla sice přesná, obsahovala však pravdivé jádro. Nobilitován samozřejmě nebyl Wilhelm Beck, ale spolumatel firmy *Wilhelm Beck & Söhne* – Otto, Edmund a Artur Beckové. Baronát sice získali jen první dva, poslednímu však byl spolu s rytířským titulem udělen i onen „melodicky znějící šlechtický přídomek“ *Tablaufa*. Popřít se také nedalo, že jejich firma byla vyšetřována z důvodu již podvodů při válečných dodávkách. Jeden článek však šlechtictví rodiny Becků nepochybně a roku 1939 byla baronská linie dokonce zaevidována i v prestižním Gothajském almanachu. Zde byl také poprvé oficiálně zveřejněn erb, který si bratři zvolili, ale jenž jim nikdy udělen nebyl.⁹² S odstupem více téměř jednoho století tak můžeme konstatovat, že se rodině podařilo svůj společenský vzestup dodatečně legitimovat.

*

Beckovská nobilitace byla ale sporným úspěchem, protože oba státy, ve kterých členové rodiny po rozpadu monarchie žili, Československo a Rakousko, šlechtické tituly rychle po sobě v letech 1918 a 1919 zakázaly.⁹³ Spolu se starou říší

89 Cit. dle: Die „Freiherren“ des Exkaisers. Wilhelm Beck und Karl Habsburg, in: *Arbeiterwille*, 8. 10. 1921, s. 2.

90 V originále: „unverschämte Verhöhnung“. Tamtéž.

91 Srov. Galandauer, J.: Karel I., s. 294–302.

92 Dělený štít se srdečním štítkem. Ten je modrý, stříbrně lemovaný, se stříbrnou orlí hlavou s červeným jazykem. Horní pole štítu je zlato-stříbrně dělené, vpravo zlaté černá váha, vlevo kosmo meč se zlatým jílcem šikmo přeložený vřetenem přirozené barvy. V dolním modrém poli stříbrný člun. Na štítě stojí koruna svobodných pánů a na ní korunovaná turnajská přilba s modro-stříbrnými příkrývadly. Klenotem jsou dvě modrá rozevřená křídla se stříbrným břevnem. Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser, Gotha 1939, s. 38; též Beck, (online) in: <http://www.novanobilitas.eu/rod/beck> [20. 4. 2020].

93 V Československu zákonem č. 61 z 10. 12. 1918, v Rakousku zákonem č. 211 z 3. 4. 1919.

také zmizela sláva firmy *Wilhelm Beck & Söhne* a majetek spoluvlastníků se rychle rozplynul. Po zániku Rakousko-Uherska totiž byla zrušena úřednická povinnost nosit uniformy a vojska nástupnických států získaly jiné, s novými elitami provázané dodavatele.

Pro podnik to znamenalo katastrofu. Z válečné půjčky ve výši jednoho milionu korun se jí nepochybně vrátil jen zlomek a její majitelé byli navíc postiženi daněmi z válečných zisků. Ty sice byly zavedeny již roku 1916, ale po vzniku Československa došlo v letech 1919 a 1920 k jejich významnému zvýšení.⁹⁴ Z důvodu zániku jednotného hospodářského prostoru a zavedení ochrannářských opatření jednotlivých států muselo dojít také k administrativnímu rozdělení rodinného jmění. Nejednalo se ani tak o rozdělení majetku, jako spíše o faktickou správu jednotlivých podniků. Hlavní úlohu přitom sehrál územní princip, skutečné vlastnické podíly se zřejmě nezměnily. Továrnu ve Velkém Meziříčí řídil Otto a humpoleckou Edmund, kteří se stali československými občany, zatímco Artur, jenž měl rakouské občanství, vedl vídeňskou pobočku.

Beckové se sice snažili o záchranu firmy, ale jen s malými úspěchy. Edmund v naději na další rozvoj roku 1921 sice investoval do výstavby nové přádelny, potýkal se však s odbytovými problémy. Stejně těžkosti měl i Otto, jehož továrna ve Velkém Meziříčí navíc roku 1920 vyhořela. Nákladná rekonstrukce Becky přinutila vzít si úvěr ve výši 30 milionů Kč,⁹⁵ ovšem ani to podnik nezachránilo. Továrna ve Velkém Meziříčí byla uzavřena roku 1926 a o práci přišlo na 500 dělníků.⁹⁶ Edmundův závod v Humpolci byl také ve ztrátě. Několikrát proto došlo k zastavení výroby, propuštěno bylo na 400 dělníků, a když roku 1928 výše dluhů dosáhla závratné částky 60 milionů Kč, dostala se továrna do konkurzu.⁹⁷ Rakouská továrna *Österreichische Web- und Wirkwarenindustrie, A. G.* v 6. vídeňském okrese zanikla již roku 1925.⁹⁸

94 § 17 císařského nařízení z 16. 4. 1916 říšského zákona č. 103 a československé zákony č. 43/1919 Sb. a č. 79/1920 Sb.

95 Půčku Beckům poskytla Česká průmyslová a hospodářská banka, Länderbank, Brněnská banka a Česká eskomptní banka. Viz Česká průmyslová a hospodářská banka Státnímu pozemkovému úřadu v Praze, 3. 10. 1924, in: Slovenský národný archív, Bratislava, Štátný památkový úrad (SNA, ŠPÚ), Praha, L - 1536, kart. 1647.

96 Kučerová, Lucie: Oslavy 1. máje na Velkomeziříčsku, Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno 2010, s. 13, 34 a 51.

97 Z administrativních důvodů jednání s věřiteli začalo až o pět let později a majetek firmy byl rozprodán. Myška, Milan a kol.: Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století II. Ostrava 2008, s. 28–29; Brzoň, R. – Martínek, Z.: a kol.: Humpolec v zrcadle času. VIII.: Řemesla, průmysl a živnosti, s. 269–272, 296–297, 332–334. Konkurs nad firmou, jako jejíž vlastníci byli ale uvedeni Otto a Arthur Beckové, byl oznámen i v listu Pilsner Tagblatt (5. 10. 1933, s. 6).

98 Továrnu řídil Artur a jejími spoluvlastníky byli Otto Beck a Siegfried Kubie. Wiener Zeitung, 9. 6. 1925, s. 12.

Zatímco o Edmundovi a Arthurovi máme po roce 1918 jen málo informací, o Ottově životě toho víme více. Jako jediný z trojlístků spoluvlastníků se pokusil naplnit kritéria obecně kladená na šlechtice a 30. dubna 1920 – tedy přibližně v době, kdy získal baronát – koupil od Alfreda Murányiho za 1 milion Kč velkostatek Rohov s kaštielem nedaleko slovenské Senice. Šlo doslova o návrat k rodovým kořenům, protože zámek leží necelých šest kilometrů od Sobotište, kde se více než stoletím narodil zakladatel rodové firmy Wilhelm Beck.

Získ panství byl ale spojen s mnoha problémy. Československá pozemková reforma vyhlášená roku 1918 totiž de iure umožňovala existenci velkostatků pouze do rozlohy 150 hektarů zemědělské a 250 hektarů veškeré půdy. Jen výjimečně (se zřetelem k zájmům zemědělského průmyslu, zásobování měst a všeobecné blaho) mohla dosáhnout až 500 hektarů⁹⁹ – a to byl i případ Rohova. Ke koupi a držbě takového majetku ovšem bylo zapotřebí získat zvláštní povolení, o které Otto požádal Státní pozemkový úřad (dále: SPÚ) v Trenčíně. Potýkal se totiž hned se dvěma problémy: chtěl zabránit zabavení části parcelaci velkostatku, ale potřeboval také odvrátit pozornost státu od podezřele nízké kupní ceny.¹⁰⁰

V žádosti uvedl, že velkostatek sice dosahuje mezní hodnoty 500¹⁰¹ hektarů, ale „pozemky koupené nachází se v nejhorším hospodářském stavu. Hospodářské stavení jsou spustlé a potřebují nezbytně rychlé a velké investice.“¹⁰² Z tohoto důvodu se snažil získat sympatie SPÚ a patřičně si upravil svůj etnický původ. Přestože se narodil ve Vídni, kde strávil většinu života, a česky zřejmě neuměl, zdůraznil v žádosti, že „jest československým státním občanem (...) a přechází tímto kupem dosti značný objekt maďarský do rukou českých.“ Vyzdvihl přitom, že chce ze statku vybudovat vzorné hospodářství, úřednická a zřízenecská místa „obsadit dobrými českými lidmi, jednak z okolí Velkého Meziříčí na Moravě, jednak z okolí Humpolce a takto českou kolonii založit. (...) Zanáší se také myšlenkou, že by v tomto zanedbaném kraji nějaký průmyslový, finančně dobře založený podnik zřídil.“ Na statku proto usadil více českých rodin a svěřil pro případ „schválení tohoto kupu provádění veškerých adaptací a investic úplně českým firmám ve Velkém Meziříčí na Moravě“.¹⁰³

99 Paragrafy 2 a 11 československého Zákona č. 215/1919 Sb. ze dne 16. 4. 1919 o zabránění velkého majetku pozemkového (tzv. záborový zákon).

100 Beck koupil Rohov za 1 mil. Kč. Když ale bylo roku 1924 na velkostatek uvaleno zástavní právo, činila jeho hodnota 3,2 milionů Kč. Tamtéž.

101 Podle informací uložených v SNA byl ale velkostatek o něco menší a měl rozlohu cca 423 hektarů. Přídělový komisař Státního pozemkového úřadu v Bratislavě pro Státní pozemkový úřad v Praze k velkostatku Rohov, 13. 1. 1926, SNA, ŠPÚ Praha, L - 1536, kart. 1648.

102 Cit. dle: Otto Beck žádá pozemkový úřad v Trenčanských Teplicích o schválení kupní smlouvy velkostatku Rohov, 1. 9. 1920, in: SNA, ŠPÚ Praha, L - 1536, kart. 1647.

103 Cit. dle: Tamtéž.

SPÚ se však obměkčit nenechal a smlouvu schválil až 24. května 1921 za poměrně přísných podmínek. Otto musel souhlasit s nuceným odprodejem svých pozemků roztroušených mezi selskými majetky, a zavázat se, že přiděl této půdy bude proveden na jeho útraty. Mnohem nepříjemnější však byl fakt, že SPÚ omezil jeho vlastnická práva: protože výměra velkostatku převyšovala 250 hektarů, zůstala jeho část o rozloze 166 hektarů až do roku 1927 v záboru.¹⁰⁴ V opanovaných žádostech SPÚ odůvodňoval Beck větší rozlohu panství hospodářstvím alpského rázu sloužícím výhradně k chovu dobytka, které předpokládá větší výměru půdy. Argumentoval také veřejným zájmem, protože jen nedotčený velkostatek mohl podle něj zaručit nerušené zásobování obce Senica mlékem.¹⁰⁵ Nakonec Beck přišel jen o 56 hektarů půdy, které státu postoupil již v roce 1921.¹⁰⁶

S velkostatkem měl tedy Otto od počátku značné starosti. V roce 1924 navíc zdejší zámek vyhořel a musel být nákladně rekonstruován. Při této příležitosti ho baron nechal zvýšit o patro a komplexně modernizovat. Na své sídlo, do něhož nechal zavést elektřinu a ústřední topení, byl totiž velmi pyšný a na tympanon nechal umístit svůj erb. Vysoké výdaje v době, kdy byly textilní závody rodové firmy v insolvenční, se ukázaly jako neprozřetelné. Díky dluhům si totiž Otto pokojného života venkovského šlechtice příliš neužil. Závazky jej dohnaly i na Slovensku a již krátce po uzavření dohody s SPÚ musel souhlasit se zanesením zástavního práva na velkostatek v celkové výši 3,2 milionů Kč. Jeho finanční situace byla taková, že se dokonce nevyločovala dražba Rohova velkostatku. Pokud by k ní ale došlo, SPÚ si vyhradil, že velkostatek „může býti jen jako celek prodán a to osobě vyhovující“.¹⁰⁷

Z další úřední korespondence je patrné, že se Otto plánů na život velkostatkáře nakonec vzdal. V polovině 30. let pronajal Rohov firmě *Bratia Ueltschi* a postupně stále více upadal do víru dluhů. Po bankrotu továren nebyl schopen uhradit ani daně a právě pohledávka státu ve výši 230 402 Kč byla důvodem, proč berní úřad v Senici požádal 27. prosince 1937 tamní okresní soud o exekuci Rohova. Mi-

104 SNA, ŠPÚ Praha, L - 1536, kart. 1648. Slovo zábor bylo neologismem vyjadřujícím, že nejde o vyvlastnění, protože dosavadní vlastník prozatím zůstával vlastníkem. Byl „jen“ omezen ve vlastnickém právu a nesměl statek prodat, zastavit nebo darovat.

105 „Aby velkostatek plnil svoji hospodářskou funkci, jest nutno udržovati asi 100 kusů hovězího dobytka a 50 kusů mladého dobytka, jakož i 20 – 30 koní.“ Cit. dle: Žádost Otty Becka SPÚ, 1. 9. 1920, in: SNA, ŠPÚ Praha, L - 1536, kart. 1648.

106 Dohoda z 8. 9. 1927. Velkostatek měl rozlohu 397,22 hektarů veškeré půdy, z toho 237,99 zemědělské. Srov. Prezident SPÚ Jan Voženílek Otto Beckovi, 8. 9. 1927, in: SNA, ŠPÚ Praha, L - 1536, kart. 1648. Podle propuštění 166 ha ze záboru zaplatil Beck podle nařízení SPÚ z 19. 9. 1927 administrativní poplatek 7470 Kč. Tamtéž.

107 Cit. dle: přepis prezidenta SPÚ Jana Voženílka na žádosti České průmyslové a hospodářské banky, 3. 10. 1924. Podtržené zdůrazněno J. Voženílkem. In: SNA, ŠPÚ Praha, L - 1536, kart. 1647.

nisterstvo zemědělství 28. dubna 1938 s návrhem souhlasilo pod podmínkou, že podle výnosu SPÚ z roku 1924 bude velkostatek zachován jako celek. Pokud by to nebylo možné, museli by si exekutoři vyžádat dodatečné povolení. Z dochovaných materiálů však nevyplývá, zda k dražbě nakonec došlo. Další zprávy o Rohovu máme totiž až z poloviny druhé světové války. Po vzniku Slovenského štátu roku 1939 se tato oblast ocitla v tzv. německé ochranné zóně a v letech 1943–1944 zdejší kaštieľ sloužil jako ubytovna pro dívky z Hitlerjugend.¹⁰⁸

Je vysoce pravděpodobné, že vlna krachů výrazně ovlivnila život všech členů rodiny, ale konkrétní dopady neznáme. Otto a Edmund zachovali velmi slušný životní standart a převážnou část roku trávili ve Vídni, jejíž poměry jim byli přeci jen bližší, než život v provinčním Humpolci či Velkém Meziříčí.

Jako bankrotář neskončil žádný člen rodiny. Právě naopak. Otto byl v meziválečném období uznáván jako expert v oblasti národního hospodářství. Od počátku 20. let, kdy poprvé dlouhodobě pobýval v Ženevě, navíc udržoval přátelské vztahy s několika osobnostmi z řad švýcarské politické a podnikatelské elity. Podařilo se mu také získat vlivné přátele mezi špičkami československého politického i veřejného života. Z dochovaných kusů zpráv navíc vyplývá, že byl dokonce prostředníkem mezi členem švýcarské spolkové rady, ministrem obrany Rudolfem Mingerem (1881–1955) a československými agrárníky, konkrétně Ladislavem Feierabendem (1891–1869), který od počátku 30. let zastával významné hospodářské funkce (mj. byl od roku 1930 vrchním ředitelem Kooperativy, obchodního ústředí hospodářských družstev při agrární straně a od roku 1932 od roku 1932 předsedou pražské Plodinové burzy) a po Mnichovu se stal ministrem československé a později též protektorátní vlády.¹⁰⁹

Na počátku války se baron Otto von Beck pokoušel na tyto aktivity navázat i v nových poměrech a stát se prostředníkem mezi Švýcarskem a Slovenskem. Poukazoval přitom na možnost prohloubení vzájemných finančních a hospodářských vazeb, zdá se však, že příliš úspěšný nebyl. Je vysoce pravděpodobné, že vzhledem ke svému původu nebyl persona grata.¹¹⁰

Otto si byl rostoucí nacistické hrozby vědom, a proto se také roku 1939 s manželkou přestěhoval do Bernu. Jeho pozice však nebyla zrovna snadná, protože ani jeden nedisponoval švýcarským občanstvím, jen československým, a pravidelně museli žádat švýcarskou stranu o prodloužení povolení k pobytu. To se neobešlo bez komplikací, ale Ottovi pomohly jak osobní vazby k ministru Mingerovi, který se za něj opakovane přimlouval,¹¹¹ tak obchodní aktivity.

108 SNA, ŠOU Bratislava, L - 1536, kart. 353.

109 BAR, Bestand J. I. 108, Archiv-Nr. 691.

110 Tamtéž.

111 Tamtéž, Bestand E 4264, Aktenzeichen P 049430.

Beck totiž na rozdíl od řady jiných totiž ve Švýcarsku nežil jako uprchlík, ale usadil se zde oficiálně jako zmocněnec pro zemědělství pro jednání mezi Protektorátem Čechy a Morava a Slovenskem na jedné a Švýcarskem na druhé straně. Z rasových důvodů ale tuto funkci dlouho zastávat nemohl, a proto přijal místo obchodního zástupce portugalské firmy „Transagrire“, již z Lisabonu řídil jeho syn Fritz (Friedrich).¹¹² Z této funkce organizoval export dobytka a jiných chovných zvířat z Portugalska do střední a východní Evropy a později také do Švýcarska dovážel kakao, ovčí vlnu, kaštiny a vejce.¹¹³ Díky tomu přežil ve Švýcarsku celou válku. Z archivních materiálů nevyplývá, zda po roce 1945 ještě Československo navštívil. Ve Švýcarsku manželé žili až do své smrti. Nikdy však nezískali zdejší občanství a disponovali jen cizineckými pasy.¹¹⁴

Stejně štěstí však neměli Ottovi příbuzní. Edmund žil po krachu své firmy střídavě ve Velkém Meziříčí, kde vlastnil vilu, a Vídni. Po anšlusu Rakouska a okupaci českých zemí se mu již nepodařilo emigrovat. Na poslední chvíli však zajistil, aby byl jeho syn Peter (1923–2003) zařazen do tzv. *Kindertransportu* židovských dětí, které v Protektorátu organizoval Angličan Nicolas Winton (1909–2015).¹¹⁵ Na jaře 1941 byl vystěhován ze svého domu a poslední rok před transportem do Terezína strávil v provizorních podmínkách staré synagogy v Meziříčí přeměněné na židovskou ubytovnu. Zahynul roku 1942 i s manželkou a dcerou v židovském ghettu v Lublinu. Poslední z trojhlavky, Artur, se nikdy neoženil. Svůj život spojil s Vídni, kde jej zastihla i německá okupace. Zahynul roku 1942 v ghettu v polské Izbici.

*

Osud rodiny Becků odráží dynamické proměny společnosti střední Evropy mezi polovinou 19. a polovinou 20. století. Ze skromných poměrů pocházející židovská rodina našla svůj osud v císařské Vídni, kde se postupně vypracovala v textilní velkopodnikatele. Její příklad naznačuje možnosti a limity vzestupu příslušníků středního stavu a jejich touhu po společenském uznání, jejímž vnějším symbolem byl formalizovaný státní dík v podobě vyznamenání, řádu či šlechtického titulu.

Na tomto poli Beckové úspěšní nebyli a vytouženého šlechtictví s pravděpodobností hraničící s jistotou dosáhli až po rozpadu Rakouska-Uherska – od bývalé-

112 Otto měl dva syny. Staršího Friedricha (*1905) a mladšího Rudolfa (*1909). Na rozdíl od otce oba konvertovali k luterství. Gaugusch, G.: Wer einmal war. A–K, s. 123.

113 Tamtéž.

114 Tamtéž, Bestand E7001C, Aktenzeichen 6840.1. Oba zemřeli v Bernu. Ottova žena žena Margarethe (Grete) roz. Schwitzer (1882–1954) zemřela roku 1954, Otto v roce 1960..

115 Jakubcová, Hana: Továrníkův syn byl jedním z Wintonových dětí. Vezl si jen fotku rodičů, (online) in: https://jihlava.idnes.cz/pribeh-wintonovo-dite-peter-beck-velke-mezirici-ftk-/jihlava-zpravy.aspx?c=A170518_2326676_jihlava-zpravy_mv [15. 4. 2020]. Peter Beck v Británii vystudoval a později dosáhl významných pozic ve firmě Shell.

ho císaře Karla ve švýcarském exilu. Z jejich strany šlo zřejmě o prostý kalkul, kdy získané tituly vyvážili penězi, které vyhnaný panovník nutně potřeboval. Nemáme totiž žádné doklady o tom, že by patřili mezi aktivní monarchisty a ani pozdější kontakty barona Otty von Beck s republikánským československým režimem pro tuto teorii nemluví. Ironií osudu bylo toto završení jejich společenského vzestupu spojeno s definitivním úpadkem rodové firmy a s rozprodejem pracně získaného jmění. Příběh rodu končí v pohnutých letech druhé světové války. Vzhledem ke svému původu většina rodiny (bez ohledu na majetek a šlechtický titul) sdílela osudy většiny evropských židů. Jen několika jedincům se podařilo emigrovat, zatímco životy ostatních skončily v nacistických ghettech v okupovaném Polsku.

Adelsstand ohne Monarchie? Die Nobilitierungspolitik Karls I. am Beispiel der Beck-Familie

Am Beispiel der Unternehmerdynastie der Beck beschäftigt sich die Studie mit den Möglichkeiten und Grenzen des Aufstiegs von Einzelpersonen aus dem Mittelstand und verfolgt die Verwandlung eines Familienbetriebs von einer kleinen Handwerkswerkstätte in ein Großhandelsunternehmen, das in der Folge mit einigen eigenen Erzeugungsbetrieben verbunden war. Im Hinblick auf die Ausrichtung der Firma (Uniformfertigung) kam es zu ihrer ausgeprägtesten Blüte paradoxerweise in den Jahren des Ersten Weltkrieges. Der Zerfall der Monarchie, der Untergang des einheitlichen Marktes und die Errichtung der Zollbarrieren brachte dann einen grundlegenden Niedergang der Produktion und in der Folge das Ende der Firma. Nachdem es im letzten Jahr der Existenz der Firma auch zu der Erhebung der drei Hauptrepräsentanten des Betriebes in den Adelsstand gekommen war, wird untersucht, ob ein ähnlicher Aufstieg bei Personen ihrer sozialen Stellung möglich war und unter welchen Bedingungen.

Nobility without Monarchy? Ennoblement Policy of Charles I at the Example of the House of Beck

The paper focuses on the possibilities and limits in the social ascension of middle class members and in particular follows transformation of the family business from a petty artisanal workshop to a wholesale company having several production factories of its own as exemplified on the entrepreneurial Beck family. Due to the production orientation (uniforms tailoring), the biggest boom was brought about by the First World War. The fall of the monarchy, the end of the common market and establishment of customs barriers caused a massive decrease in production and a subsequent decline of the whole business. Since three main representatives of the company were ennobled in the last year of the Austrian monarchy, the paper studies whether such social class mobility was possible and if so, under which conditions.

OSUDY VELKOSTATKÁŘSKÝCH ARCHIVŮ A HISTORICKÝCH KOLEKcí PŘI PRVNÍ POZEMKOVÉ REFORMĚ (1918–1938)¹

KRISTÝNA KAUCKÁ

Osudy archivů velkostatků během první československé pozemkové reformy nejsou z archivního ani historického hlediska nikterak výrazně probádaným tématem. Vezmeme-li přitom v úvahu, že pozemková reforma představovala zásadní zásah do majetkové struktury vznikající Československé republiky, zohlednění vývoje těchto archivních celků a historických kolekcí je nesmírně důležité. Bez nadsázky lze použít slova prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka (1850–1937), že „pozemková reforma je vedle převratu největším činem nové republiky; je dovršením a vlastním uskutečněním převratu.“² Šlechtická panství a jejich majitelé hráli v habsburské monarchii klíčovou roli ve vztahu k politickému, hospodářskému a sociálnímu uspořádání státu a v době předbrežnové dokonce zajišťovali správu říše (tzv. patrimoniální správa). Tuto roli postupně od padesátých let 19. století ztráceli,³ nadále však představovali dominantního zaměstnavatele ve většině regionů a díky svému pozemkovému majetku disponovali i nezanedbatelným politickým vlivem. Je patrné, že se ve fondech šlechtických velkostatků nachází – či přesněji řečeno by měly nacházet – zásadní dokumenty pro porozumění života ve venkovských oblastech v uplynulých staletích. Ačkoliv je pro dnešní porozumění historickému vývoji zcela zásadní konstituování archivní sítě a přebírání velkostatkářských sbírek, toto téma na své soustavnější uchopení stále čeká. Příspěvek si proto klade za cíl analyzovat na dvou konkrétních případech okolnosti utváření péče o cenné historické fondy. Prvním případem jsou písemnosti z rodinných sbírek Fürstenbergů a velkostatku Krivoklát, druhým knihovní sbírky Dietrichsteinů z mikulovského velkostat-

1 Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO:67985921.

2 Deset let Československé republiky, Svazek III. Praha 1928, s. 550.

3 Hlavačka, Milan: Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913. Praha 2006, s. 13–16; Georgiev, Jiří: Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848. Praha 2011.

ku. Záměrně byly vybrány kolekce, které si jsou svými osudy natolik podobné, že dovolují zobecnění interakce mezi rodící se archivní péčí, formujícím se institutem kulturního dědictví a pozemkovou reformou.

Během složitých politických vyjednávání o podobě pozemkové reformy⁴ se otázky spojené s přebíráním velkostatkářských archivů téměř neobjevovaly. Pozornost se soustředila hlavně na výměry půdy, jež budou původním vlastníkům ponechány,⁵ či zda se celý proces provede za náhradu, nebo bez ní.⁶ Pozornost zákonodárců přitahovaly praktické záležitosti, třeba určení orgánu, který tuto složitou agendu dostane na starosti (tím se nakonec stal nově zřízený Státní pozemkový úřad⁷), či jaké osobnosti budou o realizaci reformy spolurozhodovat. Netřeba zastírat, že dohled nad tím, co bylo de facto největším majetkovým přesunem od osvíceneckých reforem, dával ohromnou moc osobám i politickým stranám, jimž se podařilo získat tuto agendu do své gesce. Pozemková reforma samozřejmě otevírala dveře také nepotickým a korupčním praktikám (např. při přidělování atraktivních půdních celků a budov, jež k nim náležely).⁸ První zmínka o velkostatkářských archivech se objevila až v zákonu o hospodaření na zabraném majetku pozemkovém z února 1920.⁹ Ten velkostatkářům v § 2 ukládal povinnost udržování majetku v dobrém stavu, pod čímž bylo v devátém – a zároveň posledním – bodě rozuměno „bezpečné uložení a náležité opatrování archivů, registratur, příručních spisoven a správních knihoven, vyjímajíc věci čistě rodinné“. Podstatné však je, že zákon neobsahoval žádné sankce při nedodržení tohoto paragrafu.

4 Souhrnně o vyjednávání pojednal v roce 1963 Milan Otáhal v publikaci Otáhal, Milan: Zápas o pozemkovou reformu v ČSR. Praha 1963. Tempu, ve kterém byly přijímány první zákony spojené s pozemkovou reformou, věnoval přední národohospodář Cyril Horáček pasáže ve svých pamětech: „To byl ten pověstný zákon záborový z dubna roku 1919, na který socialisté tak spěchali, že zpravodaj Modráček neměl ani času vypracovati písemnou zprávu pro plenum N[árodního] s[hromáždění], nýbrž referoval o jedné z nejdůležitějších akcí zákonodárných jen ústně!“ Blíže viz Herc, Svatopluk (ed.): Cyril Horáček. Vzpomínky z mého života. Praha 2017, s. 229–233.

5 Kompromisní řešení se podařilo najít na 150 ha zemědělské nebo 250 ha veškeré půdy. Zákon však poskytoval různé výjimky. Blíže viz Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n., ze dne 16. dubna 1919, *o zabrání velkého pozemkového majetku*.

6 Dohodnuto bylo, že majetek bude zabrán za náhradu. Podrobněji viz zákon č. 329/1920 Sb. z. a n., ze dne 8. dubna 1920, *o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový*.

7 Státní pozemkový úřad vznikl na základě zákona č. 330/1919 Sb. z. a n., ze dne 11. června 1919, *o pozemkovém úřadě*. Přídomek státní získal v roce 1920, aby bylo jasně deklarováno, že se nejedná o soukromou organizaci.

8 Některé z nich jsou již podchyceny v odborné literatuře, zde lze odkázat na studii: Pšeničková, Jana: Aféry agrární strany související s prováděním pozemkové reformy. *Paginae historiae* 8, 2000, s. 101–117.

9 Zákon č. 118/1920, ze dne 12. února 1920, *o hospodaření na zabraném majetku pozemkovém*.

Je patrné, že materiálům s historickou hodnotou se při koncipování pozemkové reformy nevěnovala výraznější pozornost. Zčásti to jistě bylo zapříčiněno tím, že odborníci z řad archivářů a historiků tehdy čelili mnohem palčivějším problémům, spojeným s konstituováním archivní sítě v Československé republice. Již před 28. říjnem 1918 vedle sebe existovaly dvě koncepce uspořádání archivů v nově vznikajícím státním útvaru. První z nich, jejímž autorem byl Adolf Ludvík Krejčík (1877–1958), požadovala vznik resortního dělení podle státní správy, tj. vytvoření archivních odborů na příslušných ministerstvech.¹⁰ Krejčík měl profesně k velkostatkářským archivům velmi blízko, nejenomže se narodil do rodiny ředitele panství Thurn-Taxis, ale disponoval i zkušenostmi ze služby ve schwarzenberském šlechtickém archivu.¹¹ Vznik Československé republiky jej zastihl jako zaměstnance Zemského archivu v Brně. Aktivně vstupoval do legislativního procesu a dokonce korespondoval se Státním pozemkovým úřadem.¹² Krejčík viděl paralelu mezi provedením pozemkové reformy a událostmi revolučního roku 1848, a proto se na samém sklonku prvorepublikového Československa, v roce 1937, dovolával trpkých zkušeností, „jichž [...] v praxi nabyt, jak kruté bylo namnoze naloženo a nakládáno s archivy velikých statků po zrušení patrimonií, kdy z těchto archivu, do té doby veřejných – úřady patrimoniální byly do té doby nejen hospodářskými úřady velkých statků, nýbrž zároveň prvními stolicemi soudními, správy politické, vojenské, berní a úřady patronátu církevního i školního – staly se soukromými archivy, jimž stát rakousko-uherský nevěnoval dostatečné péče.“¹³

10 K osobnosti Adolfa Ludvíka Krejčíka blíže viz Zaoralová, Marie: Adolf Ludvík Krejčík (jeho působení v Moravském zemském archivu). In: 155 let archivnictví v českých zemích: sborník příspěvků z konference uspořádané u příležitosti 155. výročí založení Moravského zemského archivu v Brně ve dnech 31. května – 1. června 1994. Brno 1995, s. 105–110; Boubín, Jaroslav: Adolf Ludvík Krejčík (1877–1958). Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze: k 30. výročí vzniku SÚA [sv. 1], Medailóny významných archivářů, předchůdců pracovníků Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1985, s. 96–152.

11 Šedesátí let dožil se 14. června 1937 vrchní odb. rada PhDr. Adolf Ludvík Krejčík. Tradice: věstník Svazu českých úředníků a zřízcenců knížete ze Schwarzenberku v Č. Budějovicích 2, roč. 4, duben–červen 1937, s. 38.

12 Janoušek, Emanuel: Vznik a počátky zemědělského archivu (kapitola z historie českého archivnictví). Archivní časopis 18, 1968, s. 163–164.

13 Krejčík, Adolf Ludvík: Pozemková reforma a archivy velikých statků. Praha 1937, s. 3. Viz též Markus, Antonín: Archivy a registratury na zabraném majetku pozemkovém. Časopis Archivní školy 3, 1926, s. 1–12; Görner, Josef: Vlastnické vztahy k archiváliím v I. republice. Archivní časopis 13, 1963, s. 88–101; Krejčí, Marek L.: Zrušení svěření, pozemková reforma a patrimoniální archivy. Právně historické poznámky k přístupu státních orgánů k ochraně písemných památek v meziválečném období. In: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscectví na formování obrazu české minulosti (Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 4, 1998), s. 61–76; Pšeničková, Jana: Ochrana historických památek a přírodních krás při provádění po-

Alternativní koncepce uspořádání archivu v Československu předpokládala zřízení jednotného národního archivu. Představil ji ředitel Zemského archivu v Praze Jan Bedřich Novák (1872–1933) během první odborné porady československých archivářů v listopadu 1918.¹⁴ Mezi její zastánce – i když nikoliv bezvýhradné – patřil i Josef Borovička (1885–1971), taktéž ze Zemského archivu v Praze.¹⁵ Nakonec byla zvolena právě tato druhá varianta, přičemž pro další vývoj je důležité zmínit, že ačkoliv Adolf Ludvík Krejčík na poradě svou koncepci otevřeně nepředstavil, začal ji pomalu uvádět do praxe.¹⁶ Tento přístup se nakonec ukázal jako velmi účelný, neboť zřízení národního archivu jakožto ústřední archivářské instituce se v meziválečném Československu nepodařilo dosáhnout. Důvodem byly na prvním místě kompetenční spory mezi jednotlivými státními institucemi (Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR, Ministerstvo vnitra ČSR, Ministerstvo zemědělství ČSR, Zemský archiv v Praze a místodržitelství archiv, který se záhy přeměnil na Archiv Ministerstva vnitra ČSR). Energii archivářů rovněž odčerpávala archivní a spisová rozluka s Vídní, přičemž jejich počet nečinil v nové republice ani dvacet jedinců, což samozřejmě nevytvářelo předpoklady pro komfortní a efektivní práci.¹⁷

Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR zřídilo v lednu 1919 archivní poradní sbor, který se sešel celkem čtyřikrát. Jeho agendu tvořily i úvahy o způsobech, jakým se naloží s velkostatkářskými (tedy šlechtickými patrimoniálními) archivy. Krejčík aktivně prosazoval myšlenku zřízení zemědělského archivu, fungujícího ideálně při Ministerstvu zemědělství ČSR,¹⁸ jehož zaměstnancem se v únoru

zemkové reformy v ČSR. In: *Rekviem zemědělsko-lesnické archiváře a agrární historičce*. In memoriam PhDr. Jany Pšeničkové. Praha 2010, s. 341–361.

- 14 Drašarová, Eva: Jan Bedřich Novák (1872–1933). Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze: k 30. výročí vzniku SÚA [sv. 1], Medailóny významných archivářů, předchůdců pracovníků Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1985, s. 207–244; Kollmann, Josef: Archivář Jan Bedřich Novák. K 100. výročí jeho narození. In: Kollmann, Josef: *Archiváři*. Sborník studií PhDr. Josefa Kollmanna vydaný při příležitosti jeho nedožitých 90. narozenin. Praha 2010, s. 208–222.
- 15 Kollmann, Josef: Dr. Josef Borovička a Národní archiv. Příspěvek k dějinám archivnictví novější doby. In: Kollmann, J.: *Archiváři*, s. 158–207; Janoušek, E.: *Vznik a počátky zemědělského archivu*, s. 147–180.
- 16 Janoušek, E.: *Vznik a počátky zemědělského archivu*, s. 151–152.
- 17 Ankety pořádané archivní sekci Národního výboru Janem Bedřichem Novákem dne 20. listopadu 1918 se zúčastnilo 23 odborníků; z toho tři archiváři působili po převratu ve vídeňských ústředních archivech, a kromě toho byl přítomen profesor pomocných věd historických Gustav Friedrich. Blíže viz Kollmann, J.: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv*, s. 170.
- 18 Kollmann, J.: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv*, s. 173.; K průběhu prvního zasedání poradního sboru dne 25. ledna 1919 blíže viz Janoušek, E.: *Vznik a počátky zemědělského archivu*, s. 154–155.

1919 stal.¹⁹ Právě tehdy se utvořil pojem „zemědělské archivnictví“, který sice nebyl nikdy naplněn přesnou definicí,²⁰ obecně se však mělo jednat o správu velkostatkářských archivů (v té době často označovaných za patrimoniální). Krejčíkovi se nakonec podařilo prosadit vznik Československého archivu zemědělského při Ministerstvu zemědělství ČSR, který se z pověření Státního pozemkového úřadu zabýval agendou šlechtických velkostatků. Jen během prvního desetiletí činnosti provedli jeho pracovníci soupis 60 archivů a hospodářských registratur z Čech, 26 z Moravy, 5 ze Slezska, 20 ze Slovenska a 2 z Podkarpatské Rusi.²¹ Pracovní podmínky však nebyly zdaleka ideální. Roku 1931 muselo dojít k omezení prohlídek archivů nacházejících se mimo území Čech, jelikož byl na tuto práci alokován pouze jediný úředník. Situaci ještě komplikovala nedůvěra velkostatkářů, kteří nechtěli archiváře do svých sbírek pouštět, takže musel dokonce zasáhnout Svaz československých velkostatkářů, ústřední organizace hájící zájmy majitelů velkostatků.²² Prohlídky archivů a soupisy materiálů přinesly šokující zjištění, že ztráty historicky cenného materiálu činí až 50 %, obzvláště pak z období kolem roku 1848.²³

Pro samotné přejímání archivů byl klíčový § 33 náhradového zákona, který přímo zmiňoval přebírání archivů: „Převezme-li pozemkový úřad celé statky, ať po částech nebo najednou, převezme zároveň jako podstatnou část statku bez zvláštní úplaty archivy a registratury patrimoniální a hospodářské správy. Písemnosti rodinné zůstanou v držení dosavadních vlastníků, podrobí-li se podmínkám stanoveným pozemkovým úřadem v dohodě s ministerstvem školství a národní osvěty, pokud jde o umožnění studia jednotlivých listin nebo knih majících význam všeobecně historický.“²⁴ Samotná dikce paragrafu naznačuje, že byla

19 Janoušek, E.: Vznik a počátky zemědělského archivu, s. 153.

20 Je nutno podotknout, že se nejednalo o žádnou novinku v českých zemích. Například v roce 1915 se teoretickým otázkám spojeným se zřízením agrárního archivu věnoval Josef Borovička. Blíže viz Borovička, Josef: Zřízení agrárního archivu. Agrární archiv 2, 1915, s. 20–33, 70–81. Národopisná výstava československá z roku 1895 přitáhla zájem veřejnosti k venkovskému lidu a jeho dějinám. Blíže viz Kollmann, J.: Dr. Josef Borovička a Národní archiv, s. 162–163. Právě Josef Borovička své stanovisko v porevolučním období zásadně změnil a myšlenku samostatného zemědělského archivu dále nepropagoval. Blíže viz Tamtéž, s. 168.; K pojmové neukotvenosti též Janoušek, E.: Vznik a počátky zemědělského archivu, s. 153.

21 Krejčík, Adolf Ludvík: Příspěvky k soupisu archivů velikých statků. Praha 1929, s. 2.

22 Krejčík, A. L.: Pozemková reforma, s. 9–10.; Hlavní platformy, v nichž se velkostatkáři sdružovali a společně koordinovali postup při provádění pozemkové reformy, byly Svaz československých velkostatkářů a Svaz německých velkostatkářů. O jejich působení blíže viz Kubačák, Antonín: Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919–1943. Sborník archivních prací 2, roč. 37, 1987, s. 325–373.

23 Krejčík, A. L.: Pozemková reforma, s. 10

24 Zákon č. 329/1920 Sb. z a n., ze dne 8. dubna 1920, o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.

tematika formulována velmi obecně a vágně a v zákoně se ani nikde neobjevila definice pojmu „písemnosti rodinné“, což dávalo majitelům značnou volnost při nakládání s jejich archivy.

Velké obavy vzbuzovalo nebezpečí úniku historicky cenných děl za hranice Československé republiky. Právě z toho důvodu byl do zákona o zrušení fideikomisu vložen § 17: „K zajištění sbírek a předmětů umělecké nebo dějinné ceny, archivů, knihoven a registratur, které jsou příslušenstvím svěřenských statků, do doby, než bude zákonem upravena ochrana památek vůbec, nařídí ministerstvo školství a národní osvěty na své náklady jejich soupis znalci na základě soupisů, založených ve svěřenských spisech anebo při inventuře svěřenského majetku upotřebených. Tito vyšetří, které věci z příslušenství svěřenství mají uměleckou nebo dějinnou hodnotu, a sepiší je s podrobnějším popisem. Podle jejich posudku rozhodne ministerstvo školství a národní osvěty, které z těchto věcí mají býti nadále uschovány. Rozhodnutí s opisem seznamu buď sděleno nabyvateli svěřenského jmění. Pokud takové věci nepřešly podle jiných zákonů nebo dohodou ve vlastnictví neb uschování státu, buďtež ponechány v uschování nabyvatele svěřenství, není-li jiné úmluvy. Zciziti sbírky takových předmětů, archivy a knihovny nebo jednotlivé věci z nich není dovoleno bez souhlasu ministerstva školství a národní osvěty.“²⁵ Zároveň si Ministerstvo školství a národní osvěty vyhrazovalo právo rozhodovat o historických a uměleckých sbírkách.²⁶ Tento zákon již sankce obsahoval – v případě neplnění příslušných norem hrozila dotyčným pokuta 100 000 Kč či vězení až na dobu tří měsíců.²⁷ Ani navzdory takto vysokým postihům se však nepodařilo vývozu historicky cenných památek za hranice Československé republiky zabránit.

Rodinné sbírky Fürstenbergů a velkostatek Křivoklát aneb nekontrolovatelný odvoz za hranice

Velkostatek Křivoklát, který vlastnil již od 18. století říšskoněmecký rod Fürstenbergů, se nachází ve středních Čechách. Do samostatné republiky vstupovalo Křivoklátsko poměrně dramaticky – proběhla zde celá řada táborů lidu s hlavním

25 Zákon č. 179/1924 Sb., ze dne 3. července 1924, *o zrušení svěřenství*.

26 Písemnosti a spisy z archivů a registratur mohou býti zničeny jen se svolením ministerstva školství a národní osvěty po odborné prohlídce státními archivními orgány. Opatření podle předcházejících ustanovení, pokud se týkají archivů a registratur, učiní ministerstvo školství a národní osvěty dohodnouc se s ministerstvy spravedlnosti, vnitra a zemědělství. Ustanovení § 2 č. 9. zákona ze dne 12. února 1922, č. 118 Sb. z. a n., se tímto nemění. Viz Zákon č. 179/1924 Sb., ze dne 3. července 1924, *o zrušení svěřenství*.

27 Přestoupí-li vlastník vydaná nařízení, může býti jmenovanými politickými úřady uložen peněžitý trest do 100.000 Kč nebo vězení do tří měsíců. Viz Zákon č. 179/1924 Sb., ze dne 3. července 1924, *o zrušení svěřenství*.

požadavkem po vyvlastnění majetku rodu a Fürstenbergové byli přijímáni krajně nepřátelsky.²⁸ Dokonce i za těchto okolností se místní lidé snažili ochránit historickou hodnotu křivoklátského majetku. Hned v prvních dnech po vzniku státu se iniciativy ujali Sokolové: „Jakmile však došla do Křivoklátska zpráva o převratu, ujali se zmínění bratří a několik žen opět vedení a připravovali jednotu k novému životu. Strážných hlídek v obci potřeba nebylo. Asi 4 bratří však za vedení bratra Eduarda Kotvy, lékárníka v Křivoklátě,²⁹ odebrali se do tamního hradu, majetku to Fürstenbergů, kde zapečetili rytířskou síň, v níž uložen byl archiv a vzácné památky. Odebrali tu klíč a odevzdali jej Národnímu výboru. Po čase sice klíč byl vrácen a na pokyn Národního výboru z Prahy pečeť odejmuta, ale přece jen zabráněno bylo tomu, že v prvních dnech zmatku a rozrušení nedošlo k žádným přehmatům neb škodám.“³⁰

Po spletitých vyjednáváních se Státním pozemkovým úřadem se nakonec Fürstenbergové rozhodli celý velkostatek odprodat československému státu, což bylo stvrzeno smlouvou z května 1929.³¹ Její součástí byl i archiv, který spolu s gotickým oltářem a sbírkami vykopávek obsahujícími keltské mince z oppida ve Stradonicích³², odborníci ocenili na 15 milionů Kč (není bez zajímavosti, že ve svých interních materiálech Státní pozemkový úřad odhadoval, že se tento majetek podařilo získat zhruba za 1 milion Kč).³³ Prohlídky archivu uloženého na hradě Křivoklát v malé rytířské síni, stříbrnici a jednotlivých kancelářích, se ujal Adolf Ludvík Krejčík.³⁴ Za správce archiválií byl ustanoven fürstenberský úředník

28 Křivoklátský lid proti Fürstenberkovi. Sociální demokracie, ze dne 13. května 1921, 13, 19, s. 7. Dále též protesty proti přítomnosti člena rodu na Křivoklátsku v roce 1919 Karel Fürstenberg na Křivoklátě. Rakovnický obzor, ze dne 12. dubna 1919, 40, 15, s. 4. Protest proti Fürstenbergům na Dřevíči z roku 1923 viz Bývalý „knížepán“ Fürstenberg. Sociální demokracie, ze dne 26. dubna 1923, 15, 17, s. 2.

29 Narodil se 7. července 1876 a zemřel 26. února 1939. Blíže viz Nováková, Iva: Dějiny lékařství na Domažlicku. Rigorózní práce. Hradec Králové: Farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2006, s. 41.

30 Národní archiv (NA), fond Česká obec sokolská, kart. 147, Za svobodu vlasti. Persekuce za války světové, účast a ztráty župy ve válce, revoluční činnosti za hranicemi, dějiny župy v době státního převratu a pomoc ohroženému Slovensku. Výňatek z knihy bratra Ant[onína] Hřebíka: „Třicet let sokolské župy Jungmannovy 1897–1927“, s. 173

31 NA, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků (ÚŘSLS), kart. 695, inv. č. 941, sign. Ž 1610, Dohoda o konečném provedení pozemkové reformy na velkostatku Křivoklát.

32 O tzv. Stradonickém pokladu blíže viz Militký, Jiří: Oppidum hradiště u Stradonic: komentovaný katalog mincovních nálezů a dokladů mincovní výroby. Praha 2015.

33 NA, fond Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, soubor L 168–169, kart. 1435, sign. 1D, Návrh výkupu majetku Fürstenberského, s. 8.

34 NA, ÚŘSLS, kart. 696, inv. č. 941, sign. Ž 1610, Protokol sepsaný dne 11. června 1929 na Křivoklátě o odevzdání a převzetí bibliothéky, archivu a muzea.

Rudolf Maxera (1868–1935), který se historii Křivoklátska věnoval i v odborných studiích.³⁵ Majitelé se rozhodli, že některé knihy a archiválie z hradu odvezou, jelikož mohli dle zákonných ustanovení vyloučit ze sbírek pro vlastní potřeby materiály čistě rodinné. Československý státní archiv zemědělský několikrát Fürstenbergý žádal o předání seznamu vyloučených knih.³⁶ Tento seznam však nebyl nikdy dodán, takže nelze ověřit, zda byly odvezené knihy a archiválie skutečně rodinného charakteru a jakého rozsahu jsou ztráty, které skutečně postihly křivoklátský archiv a knihovnu. Pochybení bylo i na straně Československé republiky, jelikož Státní pozemkový úřad při podpisu protokolu o budoucím převzetí Fürstenbergových nemovitostí v prosinci 1928 nevyhotovil žádný soupis příslušenství ani knih. Mezi prosincem 1928 a červnem 1929 bylo na objekty, jež zůstaly v majetku rodu, odvezeno interiérové vybavení z odevzdaných nemovitostí.³⁷ Tento konkrétní příklad ukazuje, že nebylo v silách státních archivářů a knihovníků plně ohlídat a zabezpečit historicky cenné sbírky před únikem za hranice.

Mikulovská zámecká knihovna aneb kontrolovatelný odvoz za hranice

Roku 1918 vlastnil rod Dietrichsteinů na jižní Moravě, nedaleko hranic s Rakouskem, velkostatek Mikulov a na tamním zámku měl deponovanou knihovnu čítající zhruba 30 000 svazků.³⁸ Rod Dietrichsteinů finančně vyčerpávala opatření Československé republiky. V první řadě se jednalo o pozemkovou reformu, důležitou roli však sehrálo i vysoké daňové zatížení nemovitého majetku. Jako východisko z finanční krize se majitelé rozhodli odprodat svoji knihovnu a jako celek ji nabídnout státu.³⁹ Československý stát však nebyl ochoten – a nejspíše ani schopen – investovat dostatečné finanční prostředky k zakoupení Dietrichsteinské rodové knihovny pro některou ze státních knihoven. Majitelé se po tomto odmítnutí rozhodli rozprodat knihovnu prostřednictvím veřejných aukcí (celkem proběhly dvě aukce; jedna ve Vídni a jedna v Lucernu, která byla rozdělena na dvě části). Pro realizaci tohoto záměru si vybrali vídeňskou firmu Gilhofer und Ranschburg. Před zahájením aukčního prodeje byly do Mikulova vyslány přední osobnosti československého knihovnictví Jan Emler (1877–1951), ředitel Veřejné

35 NA, ŮŘSLS, kart. 696, inv. č. 941, sign. Ž 1610, Dopis Vrchní správy státních lesů a statků v Křivoklátě ze dne 2. července 1932.

36 NA, Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, soubor L 168–169, kart. 1484, sign. II G, Dopis Vrchní správy státních lesů a statků v Křivoklátě ze dne 15. listopadu 1929.

37 NA, Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, soubor L 168–169, kart. 1478, sign. I M, Dopis SPÚ ze dne 18. září 1929.

38 Trantírek, Miroslav: Dějiny mikulovské zámecké knihovny. 1. sešit. Mikulov 1963, s. 50.; Lifka, Bohumír: Dietrichsteinská knihovna. Lidové noviny, ze dne 21. listopadu 1933, s. 7.

39 Archiv Národní knihovny, Výroční zpráva za rok 1933, sestavil Jan Emler, s. 36.

a univerzitní knihovny (dnešní Národní knihovna ČR v pražském Klementinu) a Josef Volf (1878–1937), ředitel Knihovny Národního muzea. Cílem jejich „mise“ bylo z prodeje vyloučit rukopisy a inkunábule, jež mají význam pro Československou republiku.⁴⁰ Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR využilo pravomocí, jež čerpalo ze zákona č. 179/1924 Sb., o zrušení svěřenství. Československá republika nepovolila prodat sbírku bohemikálních rukopisů, popsanou ještě v období habsburské monarchie Adolfem Paterou (1836–1912).⁴¹

Prvních 776 vzácností z mikulovské knihovny bylo nabídnuto ve dnech 21. a 22. listopadu 1933 v Lucernu.⁴² Navzdory inspekční cestě Emlera a Volfa uniklo na aukci 30 tehdy známých bohemikálních rukopisů a tisků.⁴³ Jen souhrou náhod se aukce zúčastnil právě Jan Emler, který se v té době nacházel na mezinárodních knihovnických poradách v Avignonu.⁴⁴ Kromě něho nakupovali na aukci také čeští soukromníci, například antikvářka Taussigová či podnikatel Otokar Kruliš Randa (1890–1958) prostřednictvím svého zástupce Antonína Grunda (1904–1952).⁴⁵ Druhá část aukce mikulovské zámekské knihovny se konala v Lucernu ve dnech 25. a 26. června 1934.⁴⁶ Tato akce již proběhla bez přímé účasti československých zástupců (kontakt probíhal pouze písemně). Druhá aukce mikulovské knihovny se konala ve Vídni ve dnech 27. února – 1. března 1934.⁴⁷ Přestože vzdálenost z Československa do Vídně je značně kratší nežli do Lucernu, žádná z veřejných institucí svého zástupce na aukci opět nevyslala (svoji roli zde sehrál nedostatek financí i personálních možností knihoven). Podařilo se však využít účasti soukromé antikvářské firmy Taussig & Taussig, které byly předány instrukce a peněžní limity pro nákupy od Veřejné a univerzitní knihovny v Praze a Univerzitní knihovny v Bratislavě.⁴⁸

40 Archiv Národní knihovny, Výroční zpráva za rok 1933, sestavil Jan Emler, s. 30–31

41 Patera, Adolf: Bohemika knížecí Dietrichsteinské knihovny v Mikulově. Praha 1915. 88 s. Soupis rukopisů knihoven a archivů zemí českých, jakož i rukopisných bohemik mimočeských; č. 3.

42 Bibliothek Fürst Dietrichstein Schloss Nikolsburg: Versteigerung am 21. und 22. November 1933. Luzern [1933]–1934.

43 Grund, Antonín: Dražba mikulovské knihovny. Lidové noviny, ze dne 1. prosince 1933, s. 9.

44 Pro knihovnu získal latinskou Alexandreidu.

45 Petr, Stanislav: Rodové knihovny Ditrichštejnů v Mikulově, jejich osudy a nálezy ditrichštejnských rukopisů v Národní knihovně v Praze. In: Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba: XXIX. Mikulovské sympozium, 11.–25. října 2006. Brno 2006, s. 254.

46 Bibliothek Fürst Dietrichstein II. Theil und anderer Besitz: Versteigerung am 25. und 26. Juni 1934. Luzern 1934.

47 Österreich und die Nachfolgestaaten, wertvolle Bücher und Handschriften aus der Bibliothek Alexander Fürst Dietrichstein. Nikolsburg. Wien 1934. Dostupný z internetu: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/gilhofer_ranschburg_wien1934_02_27 [3. 8. 2019].

48 Archiv Národní knihovny, kart. 1, Dopis ze dne 27. února 1934, podepsán Jan Emler, č. j. 492/1934.

Pražská univerzitní knihovna touto cestou získala dva exempláře pražských kaligrafických sborníků předloh písma ABC-Buch Petra Franzy a Küsela Berky z počátku 19. století.

Rozprodej mikulovské zámecké knihovny názorně ilustruje, jaké osudy mohly v prvorepublikovém období potkat historicky cenné kolekce. Již proklamací o provedení pozemkové reformy, která podlamovala majetkovou základnu šlechtických rodů, byla zavedena příčina k pozdějšímu zpeněžení sbírky. Připočteme-li vysoké daňové zatížení a zrušení institutu svěřeníství (fideikomisu, který právně zamezoval volnému odprodeji jím vázaného majetku),⁴⁹ majitelé byli stimulováni k odprodeji historicky cenných kolekcí. Navzdory snaze státních institucí i předních osobností vědeckého života tyto obchody regulovat se nepodařilo zabránit úniku cenností do soukromých sbírek za hranicemi Československé republiky.

Závěr

Během meziválečného období nevznikla ucelená koncepce ochrany kulturně a historicky cenných památek, ať už se jednalo o velkostatkářské archivy či knihovny. Československá republika nedokázala zabránit unikům unikátních materiálů za své hranice. Ač existovaly legislativní nástroje, jejich vymáhání bylo podmíněno silným personálním zázemím příslušných institucí. Nedostatek školených archivářů a jejich špatné hmotné zajištění zapříčinily, že se do zahraničních soukromých sbírek dostalo nepřehledné množství archiválií a knih, které nelze přesně rekonstruovat. Oba konkrétní příklady ukázaly, že docházelo ke ztrátám i v momentě, kdy příslušné instituce dohlížely nad velkostatkářskými archivy a historicky cennými sbírkami. Majitelé si byli dobře vědomi hodnoty svých kolekcí a je možno, že nechali nejценnější díla před zraky odborníků ukrýt. Tím už se ovšem pouštíme na velmi tenké pole dohadů, které (zatím) nelze nijak podložit. Velkostatkářské archivy se alespoň podařilo udržet v podobě ucelených jednotek vzniklých organickou činností původců, což umožňuje s materiálem strukturálně pracovat skrze optiku šlechtických majitelů i jimi provozovaných úřadů. Spletitost historického a institucionálního vývoje velkostatkářských archivů může badatele demotivovat od snahy detailně porozumět příslušným fondům. Komplexní pochopení této problematiky však slibuje výrazně obohatit badatelské otázky i interpretační východiska, jelikož řada cenných materiálů deponovaných ve velkostatkářských archivech mohla být – z rozličných důvodů – ztracena, vědomě zatajena, anebo dokonce obojí.

49 Šolle, Václav: Fideikomisy a jejich současná archivní problematika. *Archivní časopis* 21, 1971, s. 103–115.; Urfus, Valentin: Rodinný fideikomis v Čechách. *Sborník historický* 9, 1962, s. 193–237.; Georgiev, Jiří: České fideikomisy v posledních letech své existence. Poznámky k aspektům archivním a právním. *Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze* 9, 2001, s. 71–97.

Zum Schicksal der Herrschaftsarchive und historischer Sammlungen bei der ersten Bodenreform (1918–1938)

Das Ziel des Beitrags ist es, die Anfänge der Pflege der wertvollen historischen Bestände im Kontext der ersten tschechoslowakischen Bodenreform darzustellen. Als Beispiele wurden die Herrschaft Křivoklát / Pürglitz (Schriftlichkeiten aus Familiensammlungen des Hauses Fürstenberg) und die Herrschaft Mikulov / Nikolsburg (Buchsammlungen der Familie Dietrichstein) gewählt. In den beiden Fällen kam es zu Verlusten wertvoller Schriftlichkeiten und Bücher. Den Institutionen, die die Umsetzung der Bodenreform in Bezug auf das Kulturerbe beaufsichtigen sollten, standen nicht genug geschulte Mitarbeiter zur Verfügung, um eine solche Entwicklung vorbeugen zu können. Dank einem komplexen Verständnis der Verwicklungen in der historischen und institutionellen Entwicklung der Herrschaftsarchive werden neue Forschungsfragen und Interpretationsausgangspunkte geöffnet. Denn es ist möglich, dass zahlreiche wertvolle, in den Herrschaftsarchiven aufbewahrte Materialien verloren sind oder absichtlich verborgen wurden, beziehungsweise dass beide der Möglichkeiten gelten.

The Fates of Large Estates Archives and Historical Collections after the First Land Reform (1918–1938)

The aim of the paper is to cover the establishment of protection for valuable historical collections in the context of the First Czechoslovak Land Reform. An example of Large Estate Křivoklát (Fürstenberg family papers) and Large Estate Mikulov (book collections of Dietrichstein family) were selected. In both cases, there were losses on valuable papers and books. Institutions that were supposed to supervise the execution of the land reform as for the cultural heritage did not have a sufficient number of trained employees to prevent such an outcome. A comprehensive understanding of the complexity of both historical and institutional development of Large Estate Archives brings up new research questions and interpretations since many of valuable documents deposited in the Large Estate Archives could have been lost, knowingly misplaced, or both.

ČECHOSLOVÁCI VE FRANCOUZSKÉM ODBOJI

JAROSLAV BOUČEK

„Svět bude zachráněn, je-li to vůbec možné, jen nepokořenými. Bez nich by nebylo naší civilizace, naší kultury, nic z toho, co milujeme a co dává naší přítomnosti na zemi tajemný smysl.“

André Gide, Deník 1939

Historické práce věnované československému zahraničnímu odboji ve Francii za 2. světové války se zabývají téměř výhradně vytvářením a činností exilových institucí československého státu a jeho armády.¹ Z hlediska dějin Československa je to pochopitelné a je to také šťastně umožněno tím, že tyto instituce měly svou pevnou organizační strukturu, spisový řád, a jejich archívy se po válce vrátily do Prahy. Je malé povědomí o tom, že v období předcházejícímu 2. světové válce byla Francie po USA zemí, která přijala nejvíc emigrantů, a v meziválečném období žilo ve Francii na čtyřicet tisíc našich krajanů. Jejich počet za války ještě vzrostl o ty, kteří po Mnichovu a 15. březnu odcházeli do Francie, aby unikli nacistické perzekuci nebo se zapojili do zahraničního odboje a později o Čechy, kteří byli okupačním režimem v protektorátu totálně nasazeni ve Francii. Žili rozptýleni na rozsáhlém území Francie, rozdělené linií příměří, zprávy o nich jsou rozptýlené, různé výpovědní hodnoty, prameny k nim nejsou snadno dosažitelné. O těchto našich krajanech dosud chybí česká literatura. Výjimkou je úspěšná monografie Anny Pravdové,² která, jak vyplývá z podtitulu, sleduje výhradně československou uměleckou komunitu ve Francii. Existuje francouzská literatura, která se Čechoslováky zabývá v rámci sborníků věnovaných cizincům ve Francii za 2. světové války.³

1 Z této literatury je možno uvést zejména Kuklík, Jan: Vznik Československého národního výboru a Prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940. Praha 1996 a Svoboda, Gustav: 1. československá divize ve Francii (1939–1940). Praha 2010.

2 Pravdová, Anna: Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii (1939–1945). Praha 2009.

3 O čs. účasti ve francouzském odboji viz kapitola Aux cotés de la résistance française. Les tchécoslovaques ont combattu pour la liberté. In: Laroche, Gaston: On les nommés des étrangers. Paris 1965, s.

Tato materiálová studie je prvním pokusem zachytit československé krajany ve Francii v období 1940–1944 a jejich účast ve francouzském domácím odboji. Vznikla na základě archívních dokumentů, především Archivu Ministerstva zahraničních věcí, fondu Londýnský archiv (AMZV-LA) a Archivu Ústavu TGM, fondu Edvarda Beneše (AÚTGM, f. EB II), z menší části publikovaných v edici Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945. Praha 2005 (ČSFVDJ). Obsahují nejen zprávy úředních či poloúředních činitelů ve Francii, ale i dobová svědectví jednotlivců. Výzkum byl proveden také ve fondu Ministerstva vnitra v Londýně (MV-L) a Ministerstva sociální péče (MSP-L), uložených v Národním archívu (NA), ve fondu Ministerstva národní obrany v Londýně (MNO-L) ve Vojenském historickém archívu (VHA), kde je i fond Ilegalita, ve kterém se zachovala zpráva odbojáře Oty Hromádka Protifašistický boj Čechoslováků ve Francii z r. 1945, a fond dr. Jaromíra Kopeckého, čs. delegáta u Společnosti národů, se zprávou o činnosti čs. střediska v Marseille. Některé informace byly získány i z Archivu bezpečnostních složek (ABS). Z fondů soukromých osob byla využita velmi rozmanitá pozůstalost odbojáře Josefa Fišery, uložená ve Státním okresním archívu v Pardubicích (SOKa Pardubice, f. Fišera), Obsahuje vzpomínky na odboj nejen původce fondu, ale i předsedy výboru čs. odboje Františka Fiedlera a řadu historických dokumentů. Nemohl být proveden výzkum ve francouzských archívech, dokumenty francouzského domácího odboje jsou většinou uloženy ve vojenském archívu Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT) ve Vincennes.

Z tištěných pramenů se nabízely články z krajanského či exilového tisku v USA a v Anglii ve výstřížkovém Zahraničním tiskovém archívu (ZTA), uložené v Národním archívu (NA). Z dobových krajanských časopisů vycházejících ve Francii se dochovalo jen několik čísel Věstníku pařížského Sokola a Nového Československa (nezaměňovat se stejnojmenným časopisem v Anglii), dochovaných v knihovně Náprstkova muzea. Z pamětí vydaných tiskem byly využity vzpomínky Miloše Nekvasila,⁴ Josefa Fišery,⁵ Ladislava Holdoše⁶ a Lise Londonové (manželky Artura Londona).⁷ Zážitky Čechoslováků ve Francii lze porovnat se svědectvím jiných cizinců, kteří se ocitli ve Francii na začátku války, česky vyšly paměti Liona Feuchtwangera.⁸

316–325; Mares, Antoine: Les Tchèques et les Slovaques I. De la demobilisation a la liberation a Fišera, Josef: Les Tchèques et les Slovaques II. Centre d'aide et la Maison d'Accueil, obojí in: De l'exil a la résistance: réfugiés et immigrants d'Europe Centrale en France 1933–1945. Paris 1989.

4 Nekvasil, Miloš: Temoignage sur la résistance tchécoslovaque en France pendant la Seconde guerre mondiale. Matériaux pour l'histoire de notre temps 1993, No. 31, s. 47–56.

5 Fišera, Josef – Fišerová, Eugenie: Vzpomínky, svědectví a naděje. Praha 2002.

6 Holdoš, Ladislav: Svědek Husáková procesu vypovídá. Praha 1991.

7 London, Lise: La Mégère de la ulice Daguerre: souvenirs de résistance. Paris 1995.

8 Feuchtwanger, Lion: Ďábel ve Francii. Praha 1987.

Po porážce Francie

Po porážce Francie v červnu 1940⁹ zůstalo v zemi asi pět tisíc československých vojáků i civilistů, kteří z různých důvodů se nedostali včas do jihofrancouzských přístavů a nemohli být evakuováni, zůstali ve Francii, protože tam měli určité zázemí nebo později uprchli z německého zajetí.¹⁰ Francouzské úřady československé vojáky odmítly demobilizovat a zařazovaly je do tzv. pracovních rot (compagnies de travail). Ve středisku československé jednotky v Agde se tehdy podařilo (ve spolupráci s marockými vojáky) tajně získat demobilizační formuláře a příslušná razítka a asi patnáct set vojáků se podařilo osvobodit.¹¹ Ve Francii žilo dlouhodobě usazených asi 40 000 Čechů a Slováků a tak vznikly první československé výbory z řad našich krajanů ve Francii, které pomáhaly lidem bez kontaktů ve Francii, byli bez „papírů“, aby se jim postupně podařilo dostat z pracovních či zajateckých táborů v jižní, neokupované části Francie, rozdělené podmínkami příměří na severní část okupovanou Německem a jižní tzv. „svobodnou zónou“ (Alsasko s částí Lotrinska bylo přímo anektováno Německem).

Do pracovních či internačních táborů byla zařazena velká část uprchlíků z Československa, bývalých vojáků i civilistů. Podle dekretu z 12. dubna 1939 vznikly cizinecké pracovní rotty Compagnies des Travailleurs Étrangers – CTE, později podle zákona z 27. září 1940 Groupements des Travailleurs Étrangers – GTE). Převážně v jižní „svobodné zóně“, kam se po porážce Francie uchýlila většina cizinců, vznikly tábory ubytovací (camps de hebergement) Bram, Gurs, Noé, Rieucros, kde byli uprchlíci i celé rodiny, často svévolně označené jako „bez prostředků“, „bez trvalého bydliště“, tábory sběrné (camps de rassemblement) Saint Cyprien a Argeles pro španělské uprchlíky, vojáky i civilisty, přestupný tábor (camp de transit) Milles, pro lidi, kteří měli zemi, která by je přijala a čekali na výjezdní povolení, a internační tábory (camps de internement) pro zvláště nebezpečné osoby, „hrozbu pro veřejný pořádek“, například Vernet d'Arriège. Českoslovenští interbrigadisté byli většinou v táboře Gurs, kam bylo na žádost čes-

9 Dne 17. 6. 1940, kdy maršál Petain požádal o příměří, vydal gen. Miroslav (válečný pseudonym gen. Bedřicha Neumanna) divizní rozkaz: „Francie uzavírá s Německem příměří, pro nás však příměří s Němci neexistuje; budeme pokračovat v boji a všichni, kdo se přihlásí, budou dopraveni tam, kde bude možnost dalšího boje proti Německu. MÚA AAV, Archiv Ústavu TGM (AÚTGM), Edvard Beneš (EB) II, kart. 166, sl.157/13 Připomínky gen. S. Ingra ke zprávě pro členy min. komise z 12. 2. 1947 (opis).

10 Zpráva dr. Bohuslava Ečera ze 24. 10. 1940 citovaná v dokumentu Ministerstva práce a sociální péče v Londýně (MSP-L) hovořila o 3100 vojácích a 2783 civilistech. Národní archiv (NA), MSP-L, kart. 73, Zpráva o věcech evakuačních 4. 2. 1941, Francie, s. 2–3 (stroj.).

11 Vojenský historický archiv (VHA), fond Ilegalita, kart. 21, vol. 25/1, Zpráva Oty Hromádka z Paříže 27. 7. 1945 Protifašistický boj Čechoslováků ve Francii. (stroj., 6 s.). Srov. London, L.: Mégere, s. 38.

koslovenské vyslanectví převezeni i ti interbrigadisté, kteří ze Španělska uprchli lodí do severní Afriky a tam byli internováni.

Českoslovenští vojáci byli v pracovních rotách rozdělováni na Čechy, Slováky a Židy a tyto skupiny francouzskými veliteli proti sobě rozeštřívány. Česká rota byla nasazena v departmentu Izère, slovenská v Iriage u Grenoblu. Později bylo možno přejít z jedné roty do druhé, kamarád hledal kamaráda a tak se roty promíchaly, přibyli Poláci a Španělé. Slováci brzy poznali, že protičeské štvánice v Agde byly podvod a že na tom nejsou lépe než Češi. Ubytování bylo ve stodolách, ve stájích, nikdy ne v pořádné ubikaci.¹²

Podle zákona z 1. října 1940 mohli být uprchlí cizinci, kteří se nemohli vrátit do země původu a neměli trvalé zaměstnání, internováni v táborech (Groupements de travail – GTE), spadajících pod ministerstvo práce, které je dávalo k dispozici zaměstnavatelům. Internovaní neměli právo na pravidelnou měsíční mzdu, pouze na „prémii“ za podaný výkon. Podle pozdějšího zákona z 16. listopadu mělo být všem cizincům židovského původu přikázáno místo nuceného pobytu nebo měli být internováni ve zvláštních táborech. (Zákony vlády ve Vichy platily v obou částech rozdělené země).

V pracovních rotách se nejhůře vedlo skupinám, které byly nasazeny na opravu silnic nebo kácení lesa. V zimě pro ně nebyla práce, tedy ani výdělek a internovaní byli závislí na jakémsi příspěvku, který činil 50 centimů denně (tj. 1 americký cent), ale ani ten nedostávali pravidelně. Jídlo tvořila jen vařená řepa a kus chleba v poledne i večer. Pracovali v rozpadávajícím se oblečení, zdraví vojáci byli nuceni přijmout nejhrubší práce v dolech, lesích i v továrnách pracujících pro německý válečný průmysl. Těžká práce, špatné zacházení vedla k demoralizaci a tak se někteří dali naverbovat do Cizinecké legie nebo dokonce do Legie proti bolševismu, jiní se dali repatriovat do protektorátu nebo slovenského státu, kde několik z nich mluvilo proti odboji v bratislavském rozhlase. Nemocní byli někdy pokládáni za simulanty a posíláni do nejhorších koncentračních táborů jako Vernet d'Arriège. Bylo jim slibováno, že budou propuštěni, pokud dodají potvrzení, že mají kam jít. Vzhledem k přerušení poštovního spojení mezi okupovanou částí a „svobodnou zónou“ Francie nebylo snadné si takové potvrzení opatřit.¹³

Na rozdíl od Poláků tam neměli žádného československého vyššího velitele (všichni odjeli do Anglie), což je zcela vydávalo napospas místním úřadům. Ti, kteří byli schopni se prokázat pracovní smlouvou, vízem nebo nějakým solidnějším

12 Archív Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Londýnský archív-důvěrné (LA-D), kart. 195, dopis MUDr. Matouše Poláška, MUC. Ondřeje Paráka a MUC. Ladislava Hůlky z Marseille 4. 4. 1942 (opis) a zpráva o situaci v Marseille npor. Jindřicha Fantla a JUDr. Jana Poppera, Londýn 30. 4. 1942 (opis).

13 Tamtéž.

dokumentem, mohli být propuštěni, ale velitelé táborů měli finanční zájem, aby zůstali, tak jejich propuštění oddalovali. Postupně bylo osvobozeno asi čtyři sta vojáků, třináct studentů, kteří přerušili svá studia ve Francii, aby nastoupili do armády, mohlo pokračovat ve studiu na francouzských vysokých školách.¹⁴

Dvanáct interbrigadistů z tábora Vernet bylo, přes odpor Španělek ze sousedního tábora, který byl nakonec zlomen nasazením vojska, deportováno do táborů Dželfa a Berruaghia na Sahaře, někteří se přihlásili na práci v Německu cílem uprchnout po cestě, což se díky pomocí komunistických odbojářů v Paříži a laxnosti francouzské stráže, která v pařížských kasárnách Tourelles kontrolovala návštěvy jen velmi formálně, v řadě případů podařilo. Internovaným, kteří tam čekali na transport do Německa, se dařilo použít povolení vydané pro návštěvníka, často ženu, která se prohlašovala za snoubenku internovaného, k opuštění kasáren. Když se ocitli na svobodě, byli vybaveni falešnými doklady a ubytováním.¹⁵ To se podařilo například interbrigadistům Otovi Hromádkovi a Aloisi Neuerovi.

Někteří interbrigadisté byli odesláni pařížským vedením KSČ do protektorátu, měli přihlásit na německém pracovním úřadě k práci do Německa a využít tak příležitosti k návratu do Čech a tam se napojit na komunistickou organizaci. Nebo využili slovenské repatriční mise na slovenském konsulátu, kde se od jednoho úředníka podařilo získat slovenské doklady i pro Čechy, Maďary, Jugoslávce aj. Ti, co vrátili do protektorátu, většinou skončili v rukou gestapa.

Koncem roku 1940 v internačních táborech bylo asi šest set československých občanů, mužů, žen i dětí. Spalo na zemi, chyběly příkrývky, prádlo, obuv. Výživa byla zcela nedostatečná, internovaní trpěli podvýživou, avitaminózou, tuberkulózou. Lidé, kteří byli předtím v táborech nacistického Německa, později v táborech vichistické Francie, s černým humorem porovnávali: Německé koncentrační tábory jsou organizované peklo, francouzské koncentrační tábory jsou peklo zcela zdezorganizované.¹⁶

Pražská studentka internovaná v táboře R (pravděpodobně Rieucros) napsala 15. září 1940: „Žijeme v dřevěných barácích. V našem, č. 6, je 67 žen. Spíme na slamnicích. V létě bylo hrozné horko a teď je taková zima, že někdy nemůžeme ani usnout. Minulou zimu jsme měly uvnitř -10 C. Zimě odoláváme jen ztěží, jelikož výživa není dostačující. Skládá se hlavně ze suché zeleniny. Po dlouhé měsíce neměli jsme nic jiného. Jíme tedy dvakrát denně hrách, čočku nebo boby. Dávka chleba byla zmenšena. Devět neděl jsem žila mezi prostitutkami a trestankyněmi. Nemáme vůbec mýdla. Je to hrozné, zvláště teď, kdy vypukla epidemie dyzenterie. Všechny ženy jsou jí postiženy. Nemáme žádných dezinfekčních prostředků.“

14 Právě přijel z Francie (Vyprávění čet. asp. S. přísl. 2. pluku). Naše noviny, Anglie 28. 11. 1942.

15 London, L.: Mégere, s. 112.

16 AÚTGM, EB II, kart. 431, sl. 118, Zprávy z Francie z konce října 1941. New York 8. 12. 1941, s. 7.

Krajan M z tábora A (zřejmě Argeles) psal: „Denně máme 900 gr. chleba, který je černý jako bota, spálený, dvakrát až třikrát týdně plesnivý, to je dávka pro tři lidi, často je ještě menší, tentýž chléb je někdy pro čtyři, šest nebo dokonce dvanáct lidí. První čas jsme nedostávali snídani. Pak jsme začali vařit „logr“ z kávy již dvakrát vyvařený. K obědu a večeři máme vždy stejnou zeleninovou polévku. V posledních dvou týdnech, po skončení zeleninového období, máme se ještě hůře. Málo chleba, polévka z vody, ve které plave patnáct hrášků. Kdybychom neměli možnost nakoupit si trochu kukuřičné mouky nebo krupice (za pomoci zvenčí a výtěžku našeho kolektivu) zemřeli bychom doslova hladu.“ Interbrigadista v táboře Argeles poznamenal: „Naše situace se zhoršila tím, že nám přibýlo čtrnáct kamarádů, kteří, ač bojovali pro Francii, byli posláni do koncentračního tábora a nevěřím, že by měli víc naděje na odchod než my. Že my invalidé, kteří jsme se též přihlásili do naší armády, jsme zde věznění již přes dvacet měsíců, je těžko pochopitelné. Ale vypadá velmi podivně, když sem za ostatní dráty jsou posíláni lidé, kteří nasazovali své životy pro Francii a kteří své protihitlerovské stanovisko již dávno prokázali.“¹⁷

Ustavení střediska československé pomoci v Marseille

1. července 1940 se vrátil do Marseille konsul dr. Vladimír Vochoč, působící předtím na vyslanectví v Paříži a obnovil činnost generálního konsulátu. Pracoval v obtížné situaci, kdy československé úřady, národní výbor, vyslanectví „opustily v trapném a politováníhodném zmatku půdu Francie“.¹⁸ Řada československých občanů měla potíže se svými doklady, které zanechali na konsulátech v Paříži či Lille, když byli v květnu vyzváni, aby je tam odevzdali k ověření. Francouzské úřady ve Vichy vyjádřily souhlas s činností konsulátu, ale pro obavy z německé reakce zastavily vydávání výjezdních povolení občanů okupovaných zemí.

Sociální pomoc byla oddělena od konsulární, byla řízena výborem v čele s představitelem YMCA a organizací American Friends of Czechoslovakia Donaldem A. Lowriem, který v druhé polovině července navštívil konsula Vochoče, opatřil prostředky pro pomocnou akci a jako občan dosud neutrálního státu intervenoval ve prospěch československých vojáků u vojenských úřadů i u vlády ve Vichy. Díky náboženské společnosti Unitářů, kde pomáhal Charles Rhind Joy, manželé Waitstillovi a Martha Scharp, kteří po Mnichově působili v Československu a za 2. světové války z Lisabonu pomáhali uprchlíkům před nacismem,

17 AMZV, LA-D, kart. 68, Výtah ze zpráv 1–5 dr. Dubiny z Marseille, 15. 4. 1941, s. 10–11. Srov. Utrpení našich lidí ve Francii. Husův lid, Chicago 3, 1942, č. 2 (únor), s. 133–134.

18 AMZV, LA-T, kart. 138, Zpráva V. Vochoče z Marseille 23. 7. 1940 o obnovení činnosti čs. konsulátu. Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945. Praha 2005 (ČSFDVJ), dok. 2, s. 42–43.

Lowrie získal 50.000 franků a pak i další peníze. V polovině září 1940 najal místnosti v Marseille a tak mohlo vzniknout Centre d'Aide Tchecoslovaque, středisko československé sociální péče ve Francii.¹⁹ Formálně to byla americká soukromá organizace, předsedou řídicího výboru byl americký občan D. A. Lowrie, jeho zástupcem francouzský evangelický pastor Pierre Charles Toureille, československou vládu zastupoval konsul dr. Josef Lavička, výkonným ředitelem právník dr. Oldřich Dubina.

V únoru 1941 pronajalo středisko za 36.000 franků na předměstí Saint Loup u Marseille zámek La Blancherie, který byl veden jako zemědělská usedlost, kde mohl být provozován chov dobytka, zahradnictví i obuvnická a krejčovská dílna, mohli tam bydlet cizinci, kterým byl pobyt přímo ve městě Marseille zakázán. V roce 1941 tam bydlelo kolem osmdesáti osob. Příjmy byly zpočátku výhradně ze zahraniční pomoci – 6,8 miliónu franků z amerických sbírek – a později také z příspěvku československé vlády, středisko pokračovalo v obstarávání dokumentů pro československé příslušníky, aby tak byli v pořádku vůči francouzským úřadům (celkem 81 osob za období září 1941 – srpen 1942), dosáhlo tak propuštění řady osob z internačních táborů.²⁰ Pomáhalo také v útěku vězňům nacistických koncentračních táborů a těm, kteří se chtěli dostat do Anglie. Tak v létě 1942 pomohli dvěma z pěti účastníků známého útěku z koncentračního tábora Natzweiler v Alsasku, československému důstojníku Josefu Mautneru-Briximu a rakouskému antifašistovi Karlu Haasovi, kteří 2. října 1942 přijeli do Marseille. Středisko jim opatřilo československé náhradní pasy, příslib kanadského víza přes konsula Františka Čejku v Lisabonu, americké, portugalské, španělské tranzitní vízum, přátelé vyrobili padělaná francouzská výjezdní víza a prostředky na cestu přes Španělsko a Portugalsko do Anglie, kam z Marseille 20 minut před příchodem Němců do Marseille 11. listopadu odjeli, 17. listopadu dorazili do Lisabonu. Protože šlo o významné osoby, 21. listopadu nastoupili do britského hydroplánu, který přes irský Shannon dopravil do Anglie, kde byli tři dni vyslýcháni britskými důstojníky. Čechoslováci, například Baťa, Mazurek, Mrkvička, kteří v té době ilegálně překročili španělské hranice, skončili ve španělském vězení.²¹

V září 1941 zůstávalo v internačních táborech Rivasaltes, Gurs, Noe, Récébédou, Vernet, Rieucros, Milles celkem 207 československých civilistů, z toho 110 mužů, 75 žen, 25 dětí.²² Okolo dvě stě padesáti bývalých vojáků zůstávalo v pra-

19 AÚTGM, EB II, kart. 431, sl. 118, dopis reverenda Bohuslava Hrubého z Chicaga 2. 2. 1941 a státního tajemníka H. Ripky kanceláři presidenta republiky ze 4. 7. 1941.

20 AÚTGM, EB II, kart. 431, sl. 118/2, zpráva konzula dr. J. Lavičky z Marseille 18. 2. 1941.

21 Mautner-Brixí Josef: Útěk z koncentračního tábora Natzweiler (ed. J. Plachý). Praha 2017, s. 187–206. Srov. Fišera, J. a E.: Vzpomínky, s. 116–117.

22 Právě přijel z Francie (Vyprávění čet. asp. S. přísl. 2. pluku). Naše noviny, Anglie 28. 11. 1942.

covních rotách. Pokles počtu internovaných vyplýval z toho, že někteří byli propuštěni, uprchli, vystěhovali se z Francie, část se vrátila do protektorátu, nebo i zemřeli, nevydrželi těžké životní podmínky, části se podařilo zařadit do civilního života v obou částech rozdělené země. Během jednoho roku se také podařilo osvobodit z koncentračních táborů přes dvě stě interbrigadistů (mimo asi dvanácti těch, kteří jako zvlášť nebezpeční byli odesláni na francouzskou Saharu).²³

I cizinci na svobodě museli čelit nejrůznějším omezením. Nemohli cestovat bez zvláštního průkazu, nemohli telegrafovat bez povolení policie, které museli odevzdat průklep telegramu, telegramy do ciziny byly podrobovány přísnému zkoumání. Kontrole podléhaly i cizí konsuláty, jimi vydávané pasy a víza, aby se předešlo odjezdu mužů ve vojenském věku. Vláda zrušila vydávání výjezdních víz jednotlivými departementními prefekturami a vyhradila si je sama a tak další evakuaci československých vojáků znemožnila.²⁴

Propuštění vojáci, kteří neměli jiné možnosti, byli většinou umístěni na odlehlé statky v Centrálním masívu, v departmentu Corrèze a Cantal, pronajatých střediskem. Osmdesát procent lidí na statcích, celkem asi sto padesát osob, bylo v pracovních táborech prohlášeno za práce neschopné nebo byli pro špatný zdravotní stav propuštěni z internačních táborů. Zde se mohli zařadit do práce a získat sebevědomí, že i přes svůj zdravotní stav mohou být soběstační. Práci na statcích vedli lidé, kteří si sice zemědělské znalosti teprve osvojovali, ale byli dobrými organizátory. Celkově vedl statky advokát dr. Ervín Weinstein-Svoboda. Hospodářství, podobná ostatním v tomto horském kraji, pěstovala především brambory a žito, měla později osmdesát kusů hovězího dobytka, sto kusů vepřového, stejný počet ovcí a drůbež. Na farmách byla vyplácena mzda 10 franků denně. Zemědělské úřady v kraji měly pro československé podnikání pochopení, neboť traktorem umožnily obdělávat i půdu svých sousedů a tak zvětšit osevní plochu v oblasti. Statky podporovaly Čechoslováky v internačních táborech, věznicích a nemocnicích a pomoc potřebným zasilaly do severní okupované zóny.²⁵

Diplomatické mise okupovaných států byly zrušeny a postupně byly rušeny i jejich konsuláty. Od listopadu 1940 byl konsulát v Marseille veden jako konsulát v likvidaci. V lednu 1941 Německo nařídilo uzavření konsulátů všech okupovaných zemí a policejní prefekt v Marseille zakázal Vochočovi úřední činnost.

23 VHA, fond Ilegalita, kart. 21, vol. 25/1, Zpráva O. Hromádka z Paříže 27. 7. 1945 a London, L.: La Mégère, s. 38, Právě přijel z Francie. Vyprávění četaře aspiranta S., příslušníka 2. pluku. Naše noviny, Anglie, 28. 9. 1942, Zo života našich ve Francii. Zpráva faráře Šimoviče. Slovenský Hlásník, Pittsburg, 18. 6. 1942, Několik slov o situaci Čechoslováků ve Francii. Zpráva z Marseille z 19. 1. 1942. Hlídka, Chicago, duben 1942.

24 AŮTGM, EB II, k. 431, sl. 118/2, zpráva konzula dr. J. Lavičky z Marseille 18. 2. 1941.

25 Právě přijel z Francie. (Vyprávění čet. asp. S. přísl. 2. pluku). Naše noviny, Anglie 28. 11. 1942.

Když neuposlechl, byl mu v březnu 1941 přikázán nucený pobyt ve vnitrozemí, v Lubersac (Corréze), v červenci 1941 se mu podařilo vycestovat a dostat se do Anglie.

Pomocí francouzských přátel na prefektuře v Marseille se podařilo desítkám československých občanů vystavit francouzská doklady na falešná jména. Později pracovník československo-francouzské zpravodajské sítě Rossi kapitán Antonín Rybák opatřit blankety francouzských „recepissés“, faksimile úředních razítek a bylo možno dát lidem řadu dokladů: osobní průkaz, potravinové lístky, dokonce i osvědčení, že nemusí na nucené práce do Německa.²⁶

Pro ty, kteří chtěli Francii opustit, ať již proto, aby připojili k bojujícímu Československu nebo se dostali z dosahu nacistické rasové, či politické perzekuce, byla legální i ilegální cesta na svobodu velmi složitá. Legálně bylo třeba získat vízum cílové země (ani USA neudělovaly víza československým občanům víza nijak ochotně (např. známý spisovatel Egon Hostovský byl nejdříve odmítnut pro údajný panslavismus), to se změnilo teprve po vstupu Spojených států do války. Potom i cizinec musel mít pro odjezd z Francie výjezdní vízum a španělské tranzitní vízum, které nemohli získat muži ve vojenském věku do 45 let. Španělský konsul v Lyonu odmítal uznávat československé pasy, portugalský konsul byl ochotnější, bylo potřebné mít povolení francouzské národní banky na nákup dolarů, bez kterých cizinec nebyl do Španělska vpuštěn, franky se ve Španělsku platit nedalo. Pokud žadatel vyřizoval dokumenty korespondenčně, musel počítat s tím, že korespondence může být zdržována cenzurou.²⁷

Ilegální cesty mohly být úspěšné, pokud byly organizované a uprchlíka čekala na španělské hranici spojka, která mu dala informace, jak dále pokračovat a vybavila peníze a uschovala jeho doklady. Uprchlík se obvykle vydával za Kanadana, který utekl ze zajateckého tábora v Německu, nesměl mít u sebe žádné doklady. Ty ale potom potřeboval pro britský konsulát ve Španělsku, kam je dodala spojka, a pro britské úřady v Gibraltaru a Londýně. Nezastihl-li uprchlík spojku, musel doklady spálit a vydat se Španělskem na vlastní pěst. V druhé polovině r. 1941 již bylo těžší proniknout ilegálně z Francie přes Španělsko do Portugalska. Podle zprávy majora Pána, rezidenta československého vojenského zpravodajství v Lisa-

26 Fišera, J. a E.: Vzpomínky, s. 187.

27 AMZV, LA-D, kart. 195, V–VII. část zprávy Josefa Brože 15. 6. 1942. I s diplomatickým pasem vyřizování těchto formalit v případě úředníka Josefa Brože zabralo sedm měsíců a vlastní cesta z Francie do Velké Británie trvala dva měsíce. Brož vyjel z Francie vlakem 1. dubna 1942, aby 5. dubna po důkladných španělských prohlídkách dorazil do Lisabonu, kde čekání na anglickou nákladní loď do Gibraltaru zabralo tři týdny, plavba dva dni. V Gibraltaru čtyři dni čekal na parník (datum a čas odjezdu byl tajen), který jej za sedm dní přivezl do skotského Glasgow, kde vyloďování trvalo dva dni, patnáct dní strávil ve vyšetřovací stanici v Londýně, odkud byl vypuštěn 28. května 1942.

bonu, jeho španělský agent byl udán jiným Španělem španělské policii, a byl hned první den v Lisabonu zatčen portugalskou policií spolu 23 Poláky a Francouzi bez platných dokladů. Také byl zatčen jeho pomocník ve Figueras na španělsko-francouzské hranici.²⁸

Československý odboj v Paříži

Měsíc po okupaci Paříže, v červenci 1940 gestapo uvěznilo několik členů československé kolonie v Paříži, mezi nimi starostu pařížského Sokola, účetního filiálky Poldiny huti Františka Fiedlera, uvěznilo ho ve věznici La Santé, kde ho vyslýchal česky mluvící major Lehman, který měl za úkol sledovat československý i německý exil ve Francii. Vytáhl na něj jeho protinacistické články, které s podtitulem Fiedler kontra Hitler otiskoval Fiedler ve Věstníku pařížského Sokola.²⁹ V této době, kdy Němci se již pokládali za naprosté vítěze a Lehman se chvástal: „Za čtrnáct dní budeme v Londýně“, nepovažovali Fiedlera za nebezpečného a po pěti měsících ho propustili.³⁰ Propuštěn byl také Ludvík Brzický, francouzský legionář, předseda Sdružení československých dobrovolníků, který provozoval nejlepší českou restauraci v Paříži, za okupace hojně navštěvovanou Němci, kterým se stýskalo po středoevropské kuchyni. Za své návštěvy v Paříži v květnu 1942 tam docházel i Heydrich. Hůře dopadl advokát dr. Ota Flanderka, předseda Československé kolonie ve Francii, který pomáhal krajanům v úředních záležitostech. Byl odveden do koncentračního tábora, kde na konci války podlehl tyfóvé epidemii. Novinář Crkal-Darras sice věznění také přežil, ale po válce skončil v Čechách na psychiatrické klinice.³¹

Po období hluboké deprese francouzské společnosti po kapitulaci, která byla velkou morální ranou, došlo po německém útoku na Sovětský svaz k obratu. Francouzi si uvědomili, že navzdory nacistickým úspěchům se vytváří celosvětová protihitlerovská koalice, záruka budoucího vítězství. Tehdy začaly první ozbro-

28 Československé úřady se například zabývaly možností pomoci do exilu známému francouzskému odborářskému předákovi Léonu Jouhauxovi a jeho sekretářce. Tento starší pán, když byl informován, že všechny schůdnější přechody přes Pyreneje jsou obsazeny policií a bylo by třeba přejít 70 km pustými horami a i přechod španělsko-portugalské hranice byl nejistý, takovou cestu odmítl, a měl mu být poskytnut čs. cestovní pas s kubánským vízem k legální cestě. K tomu však již nedošlo, Jouhaux byl koncem r. 1941 zatčen a později vězněn v Německu s jinými francouzskými prominenty jako býv. premiér Daladier a šéf štábu gen. Gamelin. AÚTGM, f. EB II, kart. 432, 118/13, dopis mjr. Pána z Lisabonu vyslanci J. Smutnému 29. 9. 1941.

29 Viz např. Střední Evropa, životní prostor Němců. Věstník pařížského Sokola, r. III, 1940, č. 2, s. 5–6.

30 SOKA Pardubice, f. Fišera, kart. 12, Vzpomínka Fiedler, F.: Náš „Odboj“ v Paříži, s. 1–2 (stroj. 8 s.).

31 Tamtéž, srov. s deníkem dr. Jana Opočenského v Londýně z 1. 12. 1942: „Brzický má stále restauraci v Paříži a stále je dobrá. I Heydrich, když byl v Paříži, byl u něho. Darras si mnoho uškodil, že se hádal s gestapáky. Flanderku našli, protože prý Gustl zapomněl v Office du Tourisme seznam spolu-ku čs. důstojníků.“ Opočenský, Jan: Válečné deníky J. Opočenského. Praha 2001, s. 256.

jené útoky zvané *actions d'éclat*, partyzánské přepady aut, velitelství, hotelů, kde bydleli Němci, zejména v Paříži, které postupně upevňovali morálku obyvatelstva. Díky postoji většiny Francouzů na konci okupace mohlo se nakonec v Paříži udržet více než 100 000 lidí v ilegaltě, bez dokumentů, uprchlých zajatců, Francouzů, kteří odmítli nastoupit na nucené práce do Německa apod.

Českoslovenští krajané a emigranti ve Francii nezůstali stranou tohoto francouzského domácího odboje. V polovině roku 1941 se spojili Karel Štefka z československé komunistické skupiny *Main d'oeuvre immigrée – MOI*, představitel československé kolonie Jaroslav Vonka a náčelník pařížského Sokola František Fiedler a vytvořili v Paříži výbor, který měl propagovat československý odboj a poskytovat ohroženým krajanům sociální pomoc. Po uvěznění Štefky (měl falešné doklady), výbor doplnil interbrigadista Ota Hromádka-Horník.

V září 1941 získal Výbor československého odboje pevnější organizační strukturu, spojil asi 200–250 krajanů, vydával ilegální časopisy *Nové Československo* a slovenské *Naše zvesti*, cyklostylované s pomocí francouzské odbojářky a přítelkyni Československa Jeanne Thomasové (po válce obdržela Čs. válečný kříž) v *Cité universitaire*. Na výrobě plakátů, letáků i falešných dokumentů spolupracoval například slovenský malíř Imro Weiner-Král. Dále se na vydávání časopisu podílel interbrigadista Osvald Závodský, bývalý velitel praporu Masaryk ve Španělsku, další interbrigadisté Miloš Nekvasil, Ota Hromádka, Ladislav Holdoš, Karel Štefka se svou manželkou, vycházel i časopis pro ženy, informační časopis *Volá Londýn*, hovoří Moskva, redigoval španělák Karel Marek. Na odbojovém tisku spolupracovala Francouzka Jacqueline Mazonová, dcera slavisty André Mazona (po válce pracovnice Francouzského Institutu v Praze), i krajanka Prchalová-Michaličková a fotograf Stanislav Král.³²

Podařilo se navázat první spojení s Londýnem, když Francouzce, rozené Bourgogne, se podařilo odjet za svým českým manželem do Londýna. Na základě její zprávy v září 1942 přinesl první poselství a finanční podporu Jacques Boizard de Guise. Pocházel z rodu francouzské protestantské šlechty a jako místopředseda Francouzského Červeného kříže dojížděl do Ženevy, sídla Mezinárodního Červeného kříže, kde navázal spojení s dr. Jaromírem Kopeckým, československým delegátem u Společnosti národů. Přinesl od Lowrieho 50.000 franků a tak bylo možno rozvinout rozsáhlejší akce v rámci drobné zpravodajské práce a sociální pomoci. Schůzky s ním se konaly v protestantském kostele Vykoupení v ulici Chauchat (Paris 9). Boizard de Guise byl v březnu 1944 zatčen a vyslýchán gestapem v budově francouzského ministerstva vnitra, uvězněn ve věznici ve Fresnes

32 AMZV, LA-D, kart. 72, Zpráva o činnosti během okupace Francie Němci Jaroslava Vonky z 18. 10. 1944, s. 1–4, VHA, f. Ilegalita 25/1, Zpráva O. Hromádka z Paříže 27. 7. 1945, Čs. ilegální tisk v Paříži za okupace. Mladá fronta 7. 12. 1945, Pravdová, A.: Zastihla je noc, s. 124–126.

a později zahynul v německém koncentračním táboře Dora.³³ Podle svědectví J. Vonky: „Jsem mu povinen tímto vším díkem, neboť umožnil, že to málo, co jsme provedli, jsme mohli vůbec provést.“³⁴

I když kolaborační francouzský tisk obecně útočil na Československo jako na zednářský, židobolševický stát, uměle vytvořený Versailleskou smlouvou, od září 1941 oficiální tisk zaznamenával, podle německé agentury DNB i tisku neutrálních zemí, nacistický teror v českých zemích, popravy podle stanného práva, proces ministerského předsedy Aloise Eliáše (popraveného následujícího roku). To vyvolávalo sympatie Francouzů a na základě francouzského vysílání z Londýna mělo široký ohlas v odbojovém tisku. Odbojový časopis *La Verité* měl pravidelnou rubriku Československo, kde informoval o československém odboji a projevech československých státníků v exilu.³⁵

Na začátku r. 1943 Byla svolána širší schůzka delegátů československých spolků, zúčastnili se zástupci Sokola, MOI, Sokola. Ze setkání tak vznikla organizace odboje, Československý národní výbor ve Francii (ČSNV), střídavě používal název Výbor československého odboje, zastupující všechny Čechoslováky ve Francii, od horníků na severu z Pas-de-Calais až po demobilizované vojáky v Marseille. Tento národní výbor navázal kontakt s Londýnem a byl uznán československou vládou za zástupce všech Čechoslováků ve Francii. Nový výbor pracoval ve složení:

Předseda: František Fiedler (Sokol),
místopředseda: Prof. Emanuel Šrámek,
sekretariát: Antonín Svoboda, později opět Hromádko-Horník,
sociální referent: Jaroslav Vonka,
tisk: Miloš Nekvasil-Kašpar,
za Slováky: Imro Weiner-Král.

Výbor začal vytvářet odbočky ve venkovských městech, bojové družiny, udržoval kontakt s francouzskou resistencí, šířil protiněmecká propaganda letáky, vyzýval k sabotážím a pasivní resistenci, v rámci sociální péče podporoval pronásledované, vězněné, nemocné, vyhledával Čechy totálně nasazené v organizaci Todt, kde pracovali především na stavbě Atlantického valu, zejména v Brestu, St. Malo, Pas-de-Calais, šlo několik tisíc mladých lidí ve věku 18 – 22 let, ale byli tam i lidé dostatečně kvalifikovaní, aby poskytovali důležité zpravodajské informace. Výbor napomáhal útěku spojeneckých zajatců, protinacistickou propagandu šířil i mezi vojáky Wehrmachtu, odkud získával, především od Rakušanů,

33 SOKA Pardubice, f. Fišera, kart. 12, Vzpomínka F. Fiedlera Náš „Odboj“ v Paříži.

34 AMZV, LA-D, kart. 72, Zpráva J. Vonky o činnosti během okupace Francie Němci z 18. 10. 1944.

35 AMZV, LA-D, kart. 68, Zpráva Jaroslava Jíry z 9. 1. 1942 Československo ve francouzském tisku v r. 1941.

zpravodajské informace.³⁶ V květnu 1943 bylo vydáno provolání ke krajanům ve Francii (viz dokument 1).

Aktivizace československého odboje ovšem vedla ke zvýšenému zájmu gestapa o naše krajanů ve Francii. V dubnu – květnu 1943 byla řada Čechů v Paříži předvolána na ministerstvo vnitra, kde úřadovalo gestapo. Byli vyslýcháni o tom, kdy přijeli do Francie, zda narukovali do armády, co tam dělali, co dělali po příměří. Asi padesát osob bylo zadrženo a posláno do koncentračního tábora ve Fort Romainville, později do Německa.³⁷

Čechoslováci se od počátku podíleli i na ozbrojených akcích proti okupantům. Na podzim roku 1942, kdy Němci postupovali na Kavkaz a v Paříži německý velitel generál Stulpenagel dal vyvěšovat vyhlášky s odměnami za dopadení teroristů a seznamy zastřelených rukojmí, interbrigadista Osvald Závodský, společně s dvěma dalšími Čechoslováky, Ickevičem a Bukáčkem, podnikl pumový útok na hotel v ulici d'Alesia, kde zahynuli čtyři němečtí důstojníci a dvanáct dalších bylo zraněno.

Podle vzpomínky jednoho z účastníků v armádních novinách československé brigády v Anglii: „Osvald jednoho dne rozestavil hlídky po rozích ulice. Sám pak vzal bombu, již byl 100mm dělostřelecký granát s doutnákem. Zapálil doutnák, otevřel dveře hotelu a vyvalil granát dovnitř. Kámen vržený do okna přivábil Němce do chodby. V ten okamžik granát vybuchl.“³⁸

Při policejních razích proti odboji Němci zajali a 6. října 1943 popravili jiného španěláka Aloise Neuera (pseudonym Pierre Snauko, po válce byla po něm v Paříži pojmenována ulice), jednoho z velitelů cizinecké odbojové organizace MOI v pařížské oblasti, organizátora úspěšných sabotáží strojírenské výroby: „Během dne jsme se potkávali. V závodě, který byl pod německou správou, nechyběly cíle jako lokomotivy, nákladní automobily, motory atd. Využívali jsme společně všech možností a důvěry německých hlídačů, kterou k nám, jako vedoucím skupin měli a tak jsme společně prováděli sabotáž. Zatímco jeden dával pozor, druhý sypal písek do ložisek. Často se stávalo, že krátce po odchodu z práce, když v dílnách už nebyli než Němci, rozhořely se plameny na těžkých nákladních vozech nebo diesellových motorech.“³⁹

V květnu 1944 popravili velitele československého oddílu, devatenáctiletého Slováka z Gennevilliers, Pavla Šimu, který dvakrát sám zaútočil na německé vojáky v Paříži. Jednou z revolveru zastřelil dva německé důstojníky vycházející

36 AMZV, LA-D, kart.73, Zpráva J. Vonky z Paříže ze začátku dubna 1943 a AMZV, LA-D, kart. 73, zpráva ČSNV zaslaná MZV ze 17. 7. 1944. ČSFVDJ, dok. 263, s. 389–91.

37 AMZV, LA-D, kart. 73 Zpráva J. Vonky z Paříže odeslaná J. Kopeckým 7. 7. 1943 z Ženevy.

38 A. S., Náš partyzán. Naše noviny, Anglie, 23. 9. 1944.

39 A. S., Tamtéž.

ze zábavního podniku na bulváru Pigalle, sebral jejich pistole a zmizel v překvapeném davu.

Odboj Čechoslováků po okupaci tzv. svobodné zóny

Dosud legální činnost československého střediska v Marseille ukončila německá okupace jižní „svobodné zóny“ v listopadu 1942. 14. listopadu 1942 okupanti zabrali zámek La Blancherie, aniž by věděli, že jde o československou ubytovnu a 3. prosince středisko na rue de la République obsadilo podle tehdejších zpráv gestapo (později se ukázalo, že šlo o sicherheitsdienst – SD), zatkllo ředitele dr. O. Dubinu a dalších sedmáct osob, které během dne vcházely do budovy. Dubinu, jeho ženu Marii (roz. Zemanovou, neteř Ivana Olbrachta) a deset dalších osob odtransportovali do pařížských věznic a později německých koncentračních táborů, zabavili peníze v pokladně, asi 100.000 franků, a veškerý písemný materiál. Protesty ředitele francouzské správní kanceláře Bureau des Affaires Tchèques A. Blondeau nepomohly, Němci prohlásili, že nejde o Francouze, ale o protektorátní příslušníky říše. Mezi písemnostmi zabavenými ve středisku byly i podrobné dotazníky těch, kteří se ucházeli o podporu střediska. Nejen osobní data, ale i datum příjezdu do Francie a podrobnosti vojenské služby ve Francii, proč se nevrátili do protektorátu a ucházejí se o podporu československé vlády, věci pro které je Němci mohli rovnou zastřelit.⁴⁰

Vojáci a jejich rodiny i další se tak ocitli bez prostředků a ještě mohli každou chvíli očekávat uvěznění a odvlečení Němci. Francouzské úřady pro ně nemohly nic udělat, jen jim doporučily, aby opustili Marseille a odstěhovali se do vnitrozemí. Tak se většinou nechali najmout na práci v zemědělství u Francouzů nebo na československé statky v Corrèze. A tak unikli velkým raziím, které okupanti provedli v lednu – únoru 1943 v Marseille. Útěk do Španělska v době, kdy hranice byla hlídána Němci, byl takřka vyloučen. Asi pět stům osobám se podařilo uprchnout do Švýcarska (např. malíř Jiří Kars, lékařka mezinárodních brigád dr. Vlasta Vese-

40 Podle zprávy J. Jíry pro MZV v Londýně z ledna 1943 o zatýkání čs. občanů v Marseille: „Všichni zazlivali dr. Dubinovi a dr. Brzákově, který podobně jako další pracovník střediska unikl zatčení tím, že chodili do kanceláře později, a byli na ulici varováni francouzským policistou, a dalším úředníkům, že neukryli tyto a jiné písemnosti hned po příchodu Němců 12. 11. 1942. Ředitel Baťovy filiálky Atlas J. Halaška a jiní vyčítali Dubinovi lehkomyšlnost, neboť již předtím byl upozorněn, že koncem listopadu přišel příslušník gestapa do budovy konsolátu a chtěl mluvit s představitelem konsolátu, zde bydlící Jan Kuhajevič mu sdělil, že konsulát již neexistuje, místnosti jsou prázdné a archiv odvezen a zapečetěn. Současně přišel zástupce německého konsolátu s přípisem, aby představitel konsolátu se dostavil na německý konsulát. Dr. Dubina nechal dopis bez odpovědi, místo aby poslal na německý konsulát člena výboru Francouze, kancelář uzavřel a kancelář i veškeré dokumenty přenesl jinam. AMZV, LA-D, k. 70, zpráva J. Jíry MZV z ledna 1943 o zatýkání čs. občanů v Marseille (Dodatek k situační zprávě o Francii). ČSFVDJ, dok. 144, s. 231–234. Srov. Fišera, J. a Fišerová, E.: Vzpomínky, s. 95–102.

lá), jiným, díky vstřícnosti či úplatnosti policejních úředníků, získat francouzské občanské průkazy, což ovšem byla záruka nejistá, protože ministerstvo vnitra začalo zavádět průkazy nové, pro něž bylo třeba doložit řadu dokumentů. Několika studentům vytrženým z universit z Aix-en-Provence a Montpellier se podařilo zapsat na university v Clermont-Ferrant, v Grenoblu a Lyonu, kde dostali stipendia. V Clermont pokračoval lektorát českého a slovenského jazyka, který vedl prof. Jiří Straka.⁴¹ Malá československá kolonie zůstávala v Lyonu, horníci v dolech Grand Combe u Nîmes a ve Viano.

Přes tíživou atmosféru, která zavládla, kdy nikdo nevěděl, jak daleko půjde zatýkání, bylo rozhodnuto pokračovat v činnosti střediska v podmínkách ilegality V soukromém bytě krajana E. Bárty v horské vesnici Mazargues nedaleko Marseille byla ustavena tajná kancelář. Díky spolupráci francouzské pošty se podařilo získat seznam krajanů, které středisko dosud podporovalo. V obtížné situaci, kdy se zhoršily možnosti pomoci internovaným, bylo postupně obnoveno spojení s krajany, kteří dosud zůstávali v pracovních táborech, s krajany v departmentu Gard i se studenty a vojáky, kteří zůstávali v Marseille. Dětský útulek, který středisko vydržovalo, byl přestěhován do departmentu Creuse, na zámek Theil, který patřil rodině malíře Václava Brožíka.⁴²

Zatímco ženy se z internačních táborů dostaly, většinou jako zemědělské dělnice, služky, kuchařky, řada studentů a vojáků byla nucena totiž třetím rokem setrvávat v pracovních rotách s tuhým vojenským drilem, v rozpadajícím se oblečení, dřevácích s zoldem, který sotva stačil na přežití. Někteří se ze zoufalství dali naverbovat na práci do Německa, v té době už německé úřady ani nezjišťovaly jejich minulost, jen když měly pracovní sílu. Před odjezdem napsali dopis československé vládě: „Před odchodem do Německa dočkali jsme se smutných chvil, ale nebylo pro nás jiné pomoci. Pronásledovaní jsme byli v pracovních táborech jako otroci na galejích. 5 franků na den, bosí a holí, přitom hladoví. To jsme dostali odměnu jako dobrovolníci!... Tak nás naše situace dovedla k tomu, že jsme nuceni udělat věc proti vlastnímu srdci.“⁴³

Lowrie, který před příchodem Němců odjel do Ženevy, v telegramu informoval československou vládu o zoufalé situaci Čechoslováků ve Francii s požadavkem zaslání minimálně miliónu francouzských franků měsíčně, nemá-li dojít ke katastrofě. „Naši lidé si vedou statečně, ale budou na konci sil, pokud nedostanou peníze.“⁴⁴

41 Tamtéž

42 AMZV, LA-D, kart. 72, zpráva dr. Stanislava Brzáka MZV z 15. I. 1944. ČSFVDJ, dok. 219, s. 335–336.

43 AMZV, LA-D, kart. 70, zpráva J. Jíry MZV z března 1943. ČFSDJ, dok. 161, s. 258–261.

44 AMZV, TO (telegramy odeslané) 1943, kart. 28, č. 2802. Vláda zasílala pomoc ve švýcarských francích prostřednictvím dr. J. Kopeckého v Ženevě. Viz Zápisy ze schůzí československé vlády

Situace Čechoslováků, jako všech cizinců ve Francii, se zhoršila, Němci věděli, že jsou nebezpečnějšími nepřáteli než Francouzi, ale nepřátelství Němců přinášelo i výhody. Odbojově naladění Francouzi nepochybovali o jejich smyšlení a vycházeli jim vstříc. Zpráva dr. Brzáka, tehdejšího vedoucího střediska, které pokračovalo v podzemí, uváděla: „... jsme ze všech národů, kteří ve střední a jižní Evropě Němcům odporují, nejpopulárnější my. Stane-li se tedy, že se někdy vazalští vojáci proti německému vedení vzbouří – jako se to přihodilo ve Villefranche-de-Rouergue a snad i v Grenoble – povídá se po celé Francii, že vzpouru vyvolali Čechoslováci.“⁴⁵ Na popularitě měly podíl i mezinárodní cesty presidenta Beneše, i když ho kolaborační noviny zostouzely, vždy o něm psaly jako o prezidentu ČSR.⁴⁶

Když se jaře 1944 aktivizovalo partyzánské hnutí v Corrèze, uskutečnilo gestapo velkou razii na československé statky. 19. března za svítání přijelo gestapo ve třech vozech s oddílem hilfspolizei. Vytáhli všechny obyvatele z postele a vyptávali se na vedoucí, dr. Brzáka a dr. Weinsteina, vykradli jejich pokoje, peníze i osobní věci dalších osob. Později přijeli znovu, tentokrát v sedmi nákladních vozech, doprovázeni milicí francouzských fašistů. Našli v úkrytu Brzákův kufr, kde byla falešná razítka, formuláře pro francouzské občanské průkazy, důležité adresy i zprávy o dislokaci německých jednotek, dopis prezidentu Benešovi s podpisem pěti set krajanů. Také zjistili, že vedoucí mají několik falešných legitimací a v následujících dnech gestapo prohlíželo všechny muže v okolí podle fotografií nalezených v Brzákově kufru. Ještě několikrát se vrátili a odvezli celkem věci v hodnotě 100.000 franků. Také odvěkli jedenáct mužů, pět z nich se nikdy nevrátilo.⁴⁷

Po tomto přepadení všichni bojeschopní muži, asi dvě stě československých vojáků, rozptýlených na statcích v jižní Francii, vstouplo do oddílů maquis. Po vylovení Spojenců 6. června se zapojili do bojů, které měly zpomalit přesun německých divízií do Normandie. Tak se četa vedená kadetem Ludvíkem Maníčkem střetla s jednotkou SS divize Das Reich, která v odvetu za akce partyzánů 10. června spáchala pověstný zločin v Oradour-sur-Glane.⁴⁸ Po vylovení Spojenců v Provence 15. srpna se českoslovenští bojovníci zúčastnili osvobozování několika ji-

v Londýně. III.1. Praha 2012 a III. 2. Praha 2013.

45 AMZV, LA-D, kart. 72, Zpráva dr. S. Brzáka o situaci ve Francii z 25. 1. 1944. ČFVDJ, dok. 219, s. 337–8.

46 Tamtéž.

47 SOKA Pardubice, f. Fišera, kart.12. Les Tchèques de Manicé ont pris volontairement les chemins des maquis. Corrèze Magazine (výstřižek časopisu, tisk, b. d.) O pomoci spojeneckým parašutistům viz knv: Pomáhala parašutistům. Naše noviny, Anglie. 26. 1. 1945.

48 Tamtéž. Skupina čs. dobrovolníků, které velel J. Boublík a L. Maníček se později účastnila bojů v Alsasku, osvobození města Belfort. AMZV, LA-D, kart. 74, zpráva J. Jíry z Paříže (po 1.12.1944). ČS-FVDJ, dok. 299, s. 431–2. Maníček byl v 70. letech předsedou Sdružení čs. dobrovolníků ve Francii.

hofrancouzských měst. Interbrigadista Jindřich Hecht (syn profesora lékařství na Karlově universitě H. Hechta) byl zástupcem velitele partyzánské brigády FTPF, která osvobodila středisko departmentu Corrèze, město Tulle. Do ozbrojených oddílů později vstoupilo i sto dvacet československých krajanů v hornické oblasti severní Francie.⁴⁹

Čs. účast na povstání v Paříži

V březnu 1944 byla zahájena příprava povstání v Paříži. Situace se zhoršila, když byl zatčen Boizard de Guise, který zajišťoval spojení s dr. Kopeckým v Ženevě. V dubnu byl J. Vonka vyzván, aby nastoupil na nucené práce v Německu, uchýlil se z Paříže, kde se již po zatčení Boizarda necítil bezpečný, na venkov. Poslední zprávu, kterou de Guise přinesl, byla patrně informace o přípravě vyslání parašutistů z Anglie k navázání přímého kontaktu s národním výborem, začátkem července seskočil západně od Paříže předválečný náčelník Sokola Karel Tichý (vystupoval pod jménem Suchý) a Bohuslav Menšík (výsadek Destroyer), jejich ubytování si vzal na starost Sokol Jan Lukeš.⁵⁰

Koncem července se v bytě F. Fiedlera sešli členové národního výboru, aby projednali československou účast na připravovaném povstání. Weiner-Král hovořil o svých těžkostech s řadou lidí, kteří se vymlouvali, protože měli obavy pustit se prakticky beze zbraní do boje s obrovskou přesilou za situace, kdy už bylo jasné, že Paříž bude brzy spojeneckými vojsky tak jako tak osvobozena. Ota Hromádka-Horník, kterému podléhalo 1 200 cizineckých příslušníků Forces francaises de l'intérieur – FFI v pařížské oblasti, sebevědomě prohlásil, že on ukáže, jak to zvládne.⁵¹

Krátce předtím manželka jednatele Sokola Jiřího Špánka dala jednomu polskému dezertéru z Wehrmachtu adresu Fiedlera, aby se mohl ukrýt. Ten byl bohužel postřelen a zatčen francouzskou policií, která našla tuto kontaktní adresu a pozdě večer vtrhla během schůzky do bytu, zatkla Fiedlera, prof. Šrámka, Halašku, dalšího člena výboru i Nekvasila, který přišel později. Podle seznamu členů bojových družin, který policie našla u Fiedlera, začala zatýkat další odbojáře.⁵²

49 Eska: Čechoslováci v severní Francii za okupace. Naše noviny, Anglie, 11. 12. 1944. O ustavení čs. sekce FFI v Toulouse hovoří zpráva vyslance Františka Černého: „Kpt. Neff dostal kasárna, na kterých vlaje čs. prapor. V kasárnách je zatím asi na 200 mužů z různých skupin maquis, další se shromažďují a svolávají rozhlasem. AMZV, TD (telegramy došlé) 1944, č. 2433, zpráva vysl. F. Černého z 16. 10. 1944. ČSFVDJ, dok. 288, s. 419.

50 AMZV, LA-D, kart. 72, Zpráva o činnosti během okupace Francie Němci J. Vonky z 18. 10. 1944. Tichý si po osvobození stěžoval, že jeho vysílkačka byla špatná a styk s Londýnem téměř k ničemu. Mucha, Jiří: Oheň proti ohni. 3. vyd. Praha 1970, s. 395.

51 Archiv bezpečnostních složek (ABS), sign. 300-101-2, Výpověď Weinera-Krále 3. 4. 1950.

52 Tamtéž, také Nekvasil, M: Temoignage, s. 54–55 a Nekvasilová, Kateřina: Poslední čs. národní výbor v Paříži. Národní osvobození 1999, č. 26, s. 7–8.

Hromádkovi a Královi se podařilo uniknout, oba odešli se schůzky dříve, měli stejnou cestu, a tak mohli varovat ostatní před zatčením a pokračovat v přípravách k povstání. Zatčené odvezli na pařížskou policejní prefekturu. V té době již policie hledala alibi do budoucna a zatčení nebyli předáni gestapu. Byli osvobození 16. srpna, kdy se pařížská policie vzbouřila, obsadila prefekturu a osvobodila uvězněné. Měli velké štěstí, protože gestapo před svým útekem vyprázdnilo řadu francouzských vězení, sedmnáct mladých odbojářů bylo zastřeleno v Boulogneském lesíku a dvacet šest ve Vincennes a stovky dalších vězňů deportovalo do Německa. Podle plánu měli odbojáři zajistit československý majetek v Paříži, budovu vyslanectví, konsulát a budovu československé kolonie. Pro tři sta deset bojovníků bylo k dispozici dvacet revolverů.

Když se 19. srpna ozvaly první výstřely, československý oddíl obsadil v rue Bonaparte 18 památný dům československé kolonie, kde byla říjnu 1918 ustavena československá prozatímní vláda.⁵³ Jiný oddíl, složený z totálně nasazených v organizaci Todt, pod vedením bývalého československého důstojníka obsadil konsulát a následujícího dne byla navráćena do československých rukou i budova vyslanectví na avenue Charles Floquet 15. Jeden z účastníků vyprávěl:

„Šli jsme tam včasné zrána. Zbraně jsme neměli, vzal jsem si tedy do ruky těžké kleště a s těmi jsme dobývali vyslanectví. Jakmile jsem však otevřel dveře, viděl jsem na chodbě kufry zapakované a připravené k odchodu. Němci měli nahnáno. Znamenalo to prohlédnout budovu od sklepa po střeche, není-li někde někdo schován, a s těmi kleštěmi v rukou to příjemná práce nebyla. Ale nenašel jsem nikoho. Za to otevřené okno do zahrady ukázalo, kudy se páni v poslední chvíli vystěhovali.“⁵⁴ Na našem vyslanectví Němci zřídili centrum své propagandy ve Francii a československý oddíl ukořistil celý materiál, jakkoli se zdála jeho cena pochybná. Seznam francouzských kolaborantů a sympatizantů s nacismem byl předán veliteli FFI, generálu Joinvilleovi.⁵⁵

53 Podle zpravidky krajanského časopisu podepsané jako Edit: „Čs. FFI zabrali náš dům prázdný, vyplněný předtím Němci na útěku... Muži a ženy, kteří za povstání se statečně bili, byli vyhladovělí. Mladá Francouzka, žena válečného zajatce, která bydlí naproti domu,... dostavila se hned, jak viděla čs. FFI v domě, aby jim nosila jídlo... Ubytovala u sebe mladé Čechoslováčky a dělila se s nimi o vše, co měla. Každý ví, jak drahocenný byl v této době jeden brambor nebo minuta plynu. Zašla jsem k této Francouzce, abych jí jménem Čs. národního výboru ve Francii poděkovala. Vyprávěla: Bylo to první den pařížského povstání. Vracějíc se ze své práce, viděla jsem, že Němci už v protějším domě nebyli a že tam byli Čechoslováci. Ptala jsem se jí: Znála jste již předtím Čechoslováky nebo Československo? Ne, ale tito lidé byli v mých očích osvoboditelé, kteří pomáhali vyhnat Němce.“ *Nové Československo, Paříž*, r. 5, 1945, č. 11–14, s. 4.

54 AMZV, LA-D, kart. 72, zpráva Jiřího Mucha z 5. 9. 1944 Českoslovenští FFI v boji o Paříž a Čechoslováci v boji o Paříž. Naše noviny, Anglie 18. 9. 1944, Čechoslovák, Londýn 22. 9. 1944.

55 AMZV, LA-D, kart. 72, zpráva Čs. národního výboru ve Francii z 3. 9. 1944.

Československé čety se zúčastnily útoku na poslaneckou sněmovnu, bojů na náměstí Concorde, útoku na sídlo německého velitelství v hotelu Majestic. Francouzský odbojový časopis *La Defense de la France* zaznamenal československé bojovníky na první stránce pod titulem: „Dobylí jsme své vyslanectví tak, jako dobudeme svých hranic“.⁵⁶ Československá skupina ukořistila nedaleko náměstí Etoile německé auto, které potom projíždělo Paříží s československou vlajkou a nápisem FFI tchécoslovaque. I po osvobození zastavovali lidé vůz na ulici a upozorňovali posádku na Němce či kolaboranty, kteří se začali vydávat za československé příslušníky.

Své dojmy z Paříže po osvobození zachytil válečný zpravodaj Jiří Mucha: „Tak jsem ji tedy znovu uviděl – Paříž. Slunečnou, rozzářenou, krásnější než dřív předtím, s barevnými praporky, visícími z každého okna a nad každou ulicí. O návratu do Paříže lze napsat celou knihu. Prvého dne jsou to jen zmatené přehánky dojmů – Champs Élysées, kde se pije aperitiv před kavárnami, Chambre des Deputés s rozstřílenými okny, vyhořelý francouzský tank na Quai d’Orsay obsypaný růžemi, obchody přeplněné voňavkami, elegantní dámy jedoucí do Bois de Boulogne v kočárku taženém hnědým koníkem.“

Město dosud oslavuje svoje osvobození a svou odvahu. Mladí FFI procházejí ve dvojicích ulicemi s barety na hlavách a s páskou na rameni, nákladní automobily naložené vojáky projíždějí hřmotně po nábřeží a lidé se dosud neunavili máváním, rozkošné Pařížanky mají pro každého úsměv a v každém bistru je pro vojáka aperitiv. Na chleba jsou sice fronty – ale šampaňského je dostatek...Večer v Paříži veselí utichá. Není světlo, a tak každý jde domů a místo smíchu se pustými ulicemi ozývá střelba.⁵⁷

Národní výbor vyhlásil v pařížské oblasti mobilizaci do československé armády. Přes technické potíže – nefungovalo metro ani povrchová doprava – se do 9. září přihlásilo sedm set padesát branců.

Ve svém svolání příslušníci československých odbojových organizací uvedli: „Nečekali jsme se založenýma rukama na příchod osvoboditelů. Uposlechli jsme výzvy našeho presidenta dr. E. Beneše a československé vlády a bojovali jsme

56 *La Defense de la France*, Paris 31. 8. 1944. V reportáži novin: „Obrovský germánský stylizovaný dřevěný orel, jehož pařáty pevně svírají hitlerovský kříž, se řítí dolů. Tři muži, v zelených kombinézách, s výložkami ve spojeneckých barvách, zakrvavenými rukama, ale s vítězným úsměvem, vyvěšují trikoloru. Tento pohled ve smutně prázdné hale je prostě nejkrásnější alegorii osvobození sprátené země těmi, kteří od Mnichova nechtěli snášet těžké německé jařmo.“ Tamtéž. Vstupu gen. De Gaulla do Paříže a jeho cesty na pařížskou radnici se přímo zúčastnil jako velitel 1. čety, 5. roty 2. tankové divize gen. Leclerca poručík Ivan Matoušek, který později padl v bojích v Alsasku. Samostatná publikace o něm, viz Matoušek, Alexander: *Válečná cesta Ivana Matouška 1939–1944*. Praha 2016.

57 Mucha, Jiří: *Oheň proti ohni*. 3. vyd. Praha 1970, s. 393–394.

proti Němcům všemi prostředky po boku francouzských vlastenců. Po kapitulaci Francie, při organizování pasivní resistance, sabotáže ve válečné výrobě a dopravě, hráli čechoslovenští vlastenci svou úlohu, jmenovitě v leteckých továrnách v Argenteuil,⁵⁸ ve Villacoublay, v hornických revírech Pas-de-Calais⁵⁹ a jinde. Brzy poté, co přešel francouzský národ k ozbrojenému odporu, objevila se čechoslovenská jména v řadách bojovníků maquis v Savojských horách, v Corrèze i v marseilenském kraji“.⁶⁰

Také představitel De Gaullovy vlády ve veřejném projevu připomněl, že domácí odbojové hnutí ve Francii děkuje za své úspěchy do velké míry cizincům, zejména Španělům, Polákům a Čechoslovákům.⁶¹

Příloha⁶²

Dokument 1

1943, květen, Paříž. – Provolání Výboru čechoslovenského odboje ve Francii
AMZV, LA-D, kart. 73, stroj. kopie.

Krajané!

V Paříži květen 1943

Prožíváme již čtvrtý rok války a její rozhodující období. Hitlerovské Německo utrpělo řadu těžkých porážek na Východě i na Západě. Němci, jejichž sil ubývá, zatímco přibývá sil Spojenců, stojí před katastrofou a doba, kdy konečná porážka Německa a jeho nohsledů stane se skutečností, není daleko.

Hitlerovské Německo hodlá zničit náš národ podle dávno promyšleného plánu. Desetitisíce čechoslovenských vlastenců bylo povražděno, desetitisíce jich hladově v koncentračních táborech, desetitisíce omladiny zotročeno v pracovních táborech, milióny jich trpí morálně i materiálně. Náš národ platí krvavou daň v novém boji za svobodu.

Vymazání Československé republiky z mapy Evropy nebylo nikdy uznáno světovými velmocemi. Všechny svobodné národy uznávají existenci ČSR a její vlády v zahraničí s dr. Benešem v čele jako jediné legální vlády. Program naší vlády je boj za osvobození našeho státu od cizí okupace a znovuzřízení demokratického, republikánského řádu. Naše vláda jasně prohlašuje, že středisko čechoslovenského odboje je doma ve vlasti a že jak vláda, tak i každý příslušník národa, doma i za hranicemi, bude po válce skládat účet za své jednání a za svoji činnost.

58 Jak jsme prováděli sabotáž v letecké továrně u Junkerse. Nové Československo, Paříž, r. 5, 1945, č. 3, s. 3.

59 O sabotáži v Pas-de-Calais. Tamtéž, č. 1, s. 3.

60 Nové Československo, Londýn, 30. 9. 1944.

61 Tamtéž.

62 Dokumenty byly upraveny do současné pravopisné normy.

ČSR stojí po boku Spojených národů jako válčící stát, se zahraniční armádou na západní i východní frontě. Z toho plyne, že každý Čechoslovák si musí denně uvědomovat, že jsme v otevřeném boji proti Německu a jeho spojencům.

Válka se prodlužuje již čtvrtý rok, každý její den znamená nové a nové oběti pro náš národ. Urychlit porážku našich odvěkých nepřátel znamená zkrátit utrpení našeho národa, zachránit před smrtí naše rodiny, naše nejbližší, tisíce těch, na něž německý kat ještě míří. Urychlit porážku Německa a Itálie vyžaduje, aby každý jednotlivec se zařadil do společného boje.

Situace je jasná a tábory jsou jasně vyhraněny. Každý, kdo hodlá a doufá zůstat stranou tohoto spravedlivého společného boje, pomáhá objektivně, vědomě či nevědomě, nepřítelům našeho národa. A za tuto pomoc nepříteli bude zodpovídat.

Iniciativní výbor československého odboje ve Francii se chopil práce, aby ve smyslu činnosti a směrnic naší vlády, zasáhl do boje na vnitřní frontě našich nepřátel. Jsou nás ve Francii tisíce. V této vážné chvíli nesmíme zapomínat, že jsme nepřestali být příslušníky naší národní armády. Změněné poměry nás nutí jenom k tomu, abychom změnili způsob boje, abychom stáli připraveni, všichni do jednoho na významný okamžik, kdy dojde k rozhodné konečné bitvě.

Každý, kdo do této chvíle nenalezl příležitost či odvahu jakkoli přispět k boji, najde tu poslední příležitost splatit svoji národní daň, k níž ho zavazují desetitisíce mučedníků naší krve.

Co do této doby dělat?

- 1) Víme, že Čechoslováci ve Francii zůstali věrnými a uvědomělými vlastenci a z duše si přejí porážku Německa a jeho spojenců. Je však třeba, aby se všichni Čechoslováci seskupili do malých celků, bez ohledu na povolání a sociální postavení.
- 2) Navaž a udržuj osobní styk s krajany, s nimiž se znáš a v něž můžeš mít neomezenou důvěru. Po vzájemné dohodě vytvořte skupinku československého odboje, která bude mít svého představeného, s nímž pak iniciativní výbor bude udržovat styk. Rokujte a dohodněte sami o tom, jak byste podle daných možností mohli bezpečně přispět k našemu boji.
- 3) Všeobecné úkoly, které je třeba plnit bez vyčkávání zvláštních příkazů:
 - a) Sabotáž proti Němcům v práci a v prostředí, v němž žiješ.
 - b) Potírání jakékoliv spolupráce s Němci (kolaborace jen tzv. výdělečného zájmu, neinteresanou ostatně již vůbec u našich nepředpokládáme). Každý případ nebo pokus kolaborace budiž zaznamenán. Kolaborátéra, s nímž se setkáš, upozorni na jeho nečestné jednání. Kdyby se nedal přesvědčit a odvrátit od své kolaborační činnosti, zapsat do černé knihy.
 - c) Vést přesný záznam případných udavačů či vyzvědačů, pracujících z jakýchkoliv pohnutek pro naše nepřátele; sledovat, kontrolovat jeho styky.

d) Odjezdu za prací do Německa či jinak pro Němce má každý povinnost všemi prostředky se bránit proti úřadům německým i francouzským. Jednak nařízení o „releve“⁶³ se cizinců netýká, jednak existuje dosti prostředků, jak tomuto odjezdu uniknout. Stačí k tomu nezištnost, odvaha a věrnost národu. Kdo by přes tuto odvahu odjel na práci do Německa dokonce dobrovolně, stal by se zrádcem národa.

e) Sociální péče o potřebné krajany: krajanská pomoc těm a rodinám těch, kteří, vzhledem k odmítnutí práce pro Němce či v Německu, se ocitají v úzkých, atd.

Tyto a podobné úkoly v našem boji je možno splnit jen semknutím všech sil a úplnou národní pospolitostí.

Propagačním listem a krajanským pojítkem v národním odboji ve Francii je Nové Československo. Rozšiřuj jej po přečtení, dej dále spolehlivému příteli. Sleduj směrnice výboru čs. odboje, přispívej podle svých možností redakčně i finančně na tento list.

Snaž se získat do skupiny národního odboje uvědomělé ženy, jež tvoří významnou složku v našem národním životě. Obracej se jen na ženy takové, jež, vedle ostatních schopností a nadšení, mají schopnost mlčet, kde je třeba.

Nutná bezpečnostní opatření:

O záležitostech našeho hnutí nemluv veřejně, nemluv s kýmkoliv, ani s vlastními přáteli, o jejichž vážnosti a spolehlivosti nejsi plně přesvědčen. Neveď si žádné písemné záznamy (adres, telefonů, informací, atd.), nýbrž snaž se uchovávat si takovéto nutnosti v paměti. Také v korespondenci a v telefonu se vyhni jménům, adresám a poznámkám kompromitujícím. Ve skupinách si stanovte přesné schůzky a dbejte na dochvilnost a chraňte se policie. V zápletkách s policií nesmužně bříme nehody, jež zhusta zůstává bez vážných důsledků, zvláště když pravě nevyzradíš a nebudeš zatahovat do věci jiné krajany. Vyzrazením druhých sobě nepomůžeš (takové sliby policie jsou jenom léčkou), ale jen ublížíš druhým i sobě.

Československý boj má na půdě Francie slavné tradice. Zde vznikl první jednotky naší armády a utvořena byla první československá vláda. Tradicím těmto konejme čest. Události se řítí, konečný útok Spojenců na evropskou pevninu není daleký, budme hotovi k boji za naše osvobození; za osvobození Francie a celé Evropy od germánské a románské nacisticko-fašistické krutovlády. Nebudeme sami, ale – byť i malá složka velké armády – jež náhle vyvstane na půdě Evropy – nebudme poslední.

Krajané, vzhůru do jednotného šiku v boji za svobodu a štěstí našeho národa, Evropy i každého z nás.

Výbor československého odboje ve Francii

63 Střídání Francouzů na nucené práci v Německu.

Dokument 2

1944, 22. srpna, Paříž. – Provolání Čs. národního výboru ve Francii

NOVÉ ČESKOSLOVENSKO. Časopis Čs. národního výboru ve Francii, 22. srpna 1944.

Krajané!

Na pařížských ulicích doznívá poslední ohlas bitev francouzských resistenčních oddílů se zbytky kdysi neporazitelné německé armády. Revoluční oddíly bojující Francie ujaly se moci v hlavním městě. Německé pozice jsou všude rozmetány, celá Francie je v ohni revolučního povstání. Vyhání Němce z měst i krajiny a osvobozovací vojsko Spojenců dosáhlo již bran Paříže, které se zmocní možná dříve, než budou otištěny tyto řádky.

Naše Československé bojové družiny ve Francii zúčastní se bojů v Paříži i na venkově, pokračující tak ve vojenských tradicích bojových skupin, které vedly od r. 1941 nesmiřitelný boj proti společnému nepříteli.

Ve dnech 19. a 20. srpna naše Československé bojové družiny ve Francii obsadily budovy naší republiky: kolonii, konsulát a vyslanectví. Na předměstí a ve středu Paříže účastní se bojů proti německým oddílům po boku francouzské FFI. Naše ztráty jsou dosud nepatrné.

Krajané! Dny německé tyranie jsou zpečetěny. Německo bude rozdrceno vítěznými oddíly spojeneckých armád z východu i ze západu a revolučním povstáním podrobených národů. Náš národ, jehož jednotky bojují na západě i na východě, přechází do útoku proti Němcům i na domácí půdě v naprosté jednotě. Ti, kteří nás chtěli zničit jako národ, budou hanebně poraženi jako žádný národ v dějinách! Náš národ bude opět svobodný, naše republika znovuzřízena!

Ve Francii nás očekávají ještě velké úkoly. Dokud nepadnou poslední výstřely a nezazní hlas vítězné polnice, budeme vést neúprosnou válku proti Německu a jeho spojencům. A pak, pak přijde hodina zúčtování, spravedlivého a nesmiřitelného proti všem, kteří se provinili proti životním zájmům národa. /.../⁶⁴

64 AMZV, LA-D, kart. 73, cykl. Další strana časopisu s pokračováním dokumentu se v archivu nedochovala.

Die Tschechoslowaken im französischen Widerstand

Nach der Eroberung Frankreichs im Juni 1940 sind tausende tschechoslowakische Soldaten in Frankreich geblieben. Französische Organe lehnten es ab, sie zu demobilisieren und in Arbeitslagern zu internieren. Die tschechoslowakischen Immigranten in Frankreich, damals etwa 50.000 Personen, errichteten die ersten tschechoslowakischen Hilfsausschüsse für Menschen, die in Frankreich keine Verwandten hatten und über keine Ausweispapiere verfügten. Einige von ihnen blieben im südlichen, nicht besetzten Teil Frankreichs und arbeiteten auf den vom Centre d'Aide Tchécoslovaque verwalteten Bauernhöfen. Das Zentrum war eine tschechoslowakisch-amerikanische Organisation, die Donald A. Lowrie von der YMCA-Bewegung leitete.

Im September 1941 wurde in Paris der Ausschuss für den tschechoslowakischen Widerstand (Committee of Czechoslovak Resistance) gegründet. Den Ausschuss bildeten 200 bis 250 Vertreter der Sokol-Turnvereine, der tschechoslowakischen Kolonie in Paris und der Kommunisten aus den ehemaligen Interbrigaden in Spanien. Der Ausschuss gab eine illegale Zeitschrift heraus, besorgte Mittel für Finanzierung des Widerstands, führte Desinformationskampagnen unter deutschen Soldaten und half Häftlingen bei Fluchtversuchen aus den Arbeitslagern. Zudem organisierte er Sabotagen in der Kriegsindustrie und den bewaffneten Widerstand. Im Frühling 1944 schlossen sich 200 tschechoslowakische Soldaten in Südfrankreich den französischen Partisanen (maquis) an. Die Partisanenabteilungen bereiteten sich seit März 1944 auf einen offenen Aufstand in Paris vor. Im August 1944 besetzten die tschechoslowakischen Abteilungen die tschechoslowakische Kolonie, die tschechoslowakische Botschaft und das Konsulat und nahmen somit am Aufstand in Paris direkt teil.

Czechoslovaks in the French Resistance

After the fall of France in June 1940, thousands Czechoslovak soldiers remained in the country. The French authorities refused to demobilize them and interned them in labor camps. At that time, the first Czechoslovak committees comprised of Czechoslovak immigrants, who numbered nearly fifty thousand in France, were established in order to help people, who had no relatives in France and were without documents. Some of them remained in southern unoccupied France working on agricultural farms leased by the Centre d'Aide Tchécoslovaque in Marseille, a Czechoslovak-American organization headed by Donald A. Lowrie of the YMCA. In September 1941, the Committee of Czechoslovak Resistance was established in Paris, formed by representatives of the Sokol gymnastics organizations, the Czechoslovak colony in Paris, and Communists from former International Brigades in Spain. The Committee, which was composed of between 200 and 250 people, started to publish an underground review, organized a fund-raising campaign for the resistance, disseminated propaganda among German soldiers, and assisted prisoners escapes from German labor camps, organized sabotage in war industry and the armed struggle. In the spring months of 1944, two hundred Czechoslovak soldiers dispersed in southern France joined the French partisans – the Maquis. In March 1944, partisan units initiated preparations for an uprising in Paris. On the beginning of the Paris uprising in August 1944, Czechoslovak squads occupied the house of Czechoslovak colony, the consulate and the legation of Czechoslovakia and took participation in the Paris uprising.

[illegible]

130

COMITÉ NATIONAL TCHÉCOSLOVAQUE

Aux Tchécoslovaques !

Le Comité National Tchécoslovaque ordonne la mobilisation obligatoire de tous les Tchécoslovaques qui se trouvent à Paris et dans la Région Parisienne.

Ce recensement sera effectué dans la semaine du **1er Septembre** au **10 Septembre** au Siège de la Colonie Tchécoslovaque, 18, rue Bonaparte, Paris-6e.

Les hommes mobilisables de 18 à 50 ans doivent se présenter munis de pièces justificatives.

Paris, le 29 Août 1944.

**Le Comité National Tchécoslovaque
en France**

*Aux Tchécoslovaques! Mobilizační vyhláška Čs. národního výboru ve Francii z konce srpna 1944,
SOKA Pardubice, fond Sdružení čs. dobrovolníků ve Francii*

*Čs. odbojáři za návštěvy primátora Prahy V. Vacka při příležitosti francouzského státního svátku
14. 7. 1945, SOkA Pardubice, fond J. Fišera*

*Sedící zleva: Laco Holdoš, Nelly Štefková-Švejdová, Václav Vacek, František Fiedler, Štefan Bednár,
Jan Lukeš*

*Stojící zleva: Jaroslav Vonka, Imro Weiner-Král, ?, ?, Ota Hromádka-Horník, František Zelený, Miloš
Nekvasil, ?*

KULTURNÍ POLITIKA SVAZU ČESKOSLOVENSKÝCH SKLADATELŮ V OBDOBÍ SOCIALISTICKÉHO REALISMU PERSPEKTIVOU VÁCLAVA DOBIÁŠE¹

JIŘÍ JIRÁČEK

Úvod

Pro výzkum hudebních dějin období československého socialistického realismu² představuje jeden z ústředních zdrojů o myšlení aktérů fond Svaz československých skladatelů.³ Jednalo se o institucionálně ukotvenou dobrovolnou platformu sdružující režimem protežované skladatele a hudební vědce, kteří představovali zásadní element při naplňování kulturní politiky KSČ. Předchůdcem Svazu čs. skladatelů byl Syndikát českých skladatelů, jehož dokumenty se ovšem dochovaly zcela minimálně, což značně znesnadňuje výzkum přerodu československé hudební politiky v roce 1948, tedy v přelomovém období, kdy docházelo k postupné sovětizaci kulturní politiky. Toto pramenné vakuum částečně překleňují dokumenty z Ministerstva informací a Kulturně propagační komise ÚV KSČ.

Na základě zachovaných stenografických záznamů ze schůzí Svazu čs. skladatelů se lze blíže seznámit s charakterem diskuzí mezi angažovanými skladateli a hudebními vědci, kteří debatovali nad odbornými hudebními problémy a nad

1 Text článku vychází z části výzkumu publikovaného v rámci diplomové práce, viz Jiráček, Jiří: Václav Dobiáš (1909–1978) – mezi hudbou a politikou, diplomová práce FF UK. Praha 2017, vedoucí práce Jan Randák.

2 Termín socialistický realismus byl poprvé použit v sovětské publicistice na počátku 30. let 20. století. Zpočátku se termín využíval v oblasti literatury a literární kritiky, od druhé poloviny 30. let začal pronikat i do dalších uměnovědných oborů (včetně hudby). Významnými teoretiky socialistického realismu byli Anatolij Vasiljevič Lunačarskij a Maxim Gorkij, v českém prostředí Bedřich Václavek a Karel Konrád. Oficiálně deklarovanými rysy socialistického realismu byla stranickost, lidovost, pravdivost, sdělnost a realismus. V hudbě byla pro socialistický realismus typická programnost, funkčnost (služebnost) a srozumitelnost, přičemž v českém prostředí navazoval na smetanovsko-dvořákovskou tradici. Protěžovanými žánry byly vokálně-instrumentální formy – masové písně (budovatelské, revoluční), kantáty a opery. Viz Fukač, Jiří, Vysloužil, Jiří a Macek Petr: Slovník české hudební kultury. Praha 1997, s. 851–852.

3 Jedná se o nezpracovaný fond z let 1949–1990 v rozsahu 23,5 bm, který je uložen v Národním archivu (6. oddělení), číslo NAD 361.

směřováním tehdejší oficiální hudební politiky. Závěry a prohlášení byly následně z části zveřejněny v Hudebních rozhledech. V rámci debat skladatelé a hudební vědci definovali například nezávadnou a dle jejich výkladu společensky potřebnou tvorbu, kterou pro období socialistického realismu jednoznačně představovaly masové písně⁴ a jiné větší vokálně instrumentální formy, jako byly kantáty a opery. Navzdory ideologickým limitům tehdejších debat poskytují stenografické záznamy ze schůzí Svazu čs. skladatelů relativně bohatý zdroj informací o charakteru tehdejší oficiální hudby, který byl utvářen sovětskými vlivy i vnitrostátním politickým vývojem.⁵

Vzhledem k rozsahu a šířce debat jsem si zvolil užší pohled čelního představitel Syndikátu čs. skladatelů, vedoucího hudebního oddělení na Ministerstvu informací, poslance Národního shromáždění, člena ÚV KSČ a především mnohaletého předsedy Svazu čs. skladatelů Václava Dobiáše (1909–1978). Tento rodák z podkrkonošské obce Radčice se narodil do muzikantské rodiny. Po absolvování měšťanské školy v Železném Brodě nastoupil na Státní učitelství v Jičíně. V roce 1928 působil na pozici učitele v Mukačevu na Podkarpatské Rusi. Jeho hudební začátky jsou spojeny s jeho odchodem do Prahy v roce 1930, kde nejprve studoval u Josefa Bohuslava Foerster a následně na pražské konzervatoři u Vítězslava Nováka. V letech 1939–1941 absolvoval výuku čtvrttónové kompozice u skladatele Aloise Háby, který jej považoval za potenciálního následovníka v tomto značně avantgardním stylu kompozice.⁶ V rámci pražské hudební scény v letech protektorátu Čechy a Morava již Dobiáš patřil k respektovaným skladatelům sdružujícím se v rámci spolku Přítomnost. Jeho opuštění avantgardních stylů kompozice a přechod k metodám blízkým socialistickému realismu jsou znatelné až ke konci druhé světové války, kdy složil několik mužských sborů. Tyto lyric-

4 Charakteristika masových písní jakožto dominujícího hudebního projevu socialistického realismu je podrobně popsána v příslušných kapitolách muzikologa Josefa Kotka. Viz Kotek, Josef: Dějiny populární hudby a zpěvu (1918–1968). Praha 1998, s. 261–264.

5 Za nejviditelnější projev sovětského vlivu lze považovat přijetí tezí, které v roce 1948 přednesl sovětský politik a kulturní ideolog Andrej Alexandrovič Ždanov. Tento blízký Stalinův spolupracovník vystoupil na sjezdu Svazu sovětských skladatelů s kritikou opery *Velká družba* (resp. *Velké přátelství*) od Vana Muradeliho. Jeho proslov se stal závaznou normou pro definování socialistického realismu jako jediné správné tvůrčí metody („ždanovismus“). Od umělců socialistického realismu se očekávalo, že budou komponovat díla, z nichž by měla vyzařovat stranickost, ideová vymezenost a společenská prospěšnost. Nežádoucí umělecké metody byly označeny za formalistické a kosmopolitní. Viz Ždanov, Andrej Alexandrovič: O umění. Praha 1950.

6 V tomto stylu kompozice složil *Lento pro tři harfy, Klavírní suitu pro čtvrtinový klavír a Koncert pro housle ve čtvrttónovém systému s doprovodem violy, violoncella, kontrabasu a klavíru*. Nutno podotknout, že sám žánr čtvrttónové hudby byl hodnocen po roce 1948 jako příklad hudebního formalismu a sám Dobiáš tuto etapu veřejně zavrhl. Viz Ladmanová, Milada: Václav Dobiáš. Praha 1960.

ké a tradicionalistické kompozice jako například *Gospodine pomiluj ny*, *Pozdrav zemi* a *Slovanská lípa* byly komunistickou hudební kritikou hodnoceny jako díla vlastenecká a společensky potřebná.⁷

Záhy po svém vstupu do KSČ složil Dobiáš první masovou píseň *Budujeme („Vyhrůme si rukávy“)*, která spolu s písní Jana Seidela *Kupředu levá, zpátky ni krok*, představuje dodnes jednu z mála reflektovaných písní celé tehdejší umělecké epochy. Jeho tvorba v letech 1945–1953 reprezentuje jeden z ústředních a umělecky nej kvalitnějších projevů socialistického realismu. Dobiášovy masové písně zcela odpovídaly doktríně veřejně deklarované sovětským ideologem Andrejem Alexandrovičem Ždanovem. Patří sem písně *Pod prapory*, *Bdělá stráž*, *My, Národ muzikantů*, *Píseň o Stalinovi*, *Píseň komunistické straně*, *Festivalová* a *Příchod Rudé armády*. V žánru větších vokálně-instrumentálních skladeb nelze opominout Dobiášovy kantáty *Stalingrad*, *Stalinův Rozkaz č. 368 na osvobození Prahy* a především *Buduj vlast, posílíš mír (Československá polka)*, za kterou v roce 1950 obdržel ve Varšavě Mezinárodní cenu míru.⁸ V případě Dobiášovy tvorby je proměna jeho kompozice od jeho raně avantgardního období k jeho vrcholným opusům skládaným v duchu socialistického realismu zcela jednoznačná. Ovšem vedle této prořežimní tvorby složil několik umělecky významných skladeb, jejichž charakter socialistickému realismu přímo neodpovídá. Mezi tyto kompozice patří *Symfonie pro velký symfonický orchestr a především Sonáta pro klavír, dechové kvinteto, smyčcové nástroje a tympány*.⁹

V čele pokrokových skladatelů

Hudební kariéra Václava Dobiáše byla bytostně propojena s kulturně organizačtorskou činností ve službách Komunistické strany Československa,¹⁰ kam

7 Podrobný Dobiášův životopis s důrazem na jeho uměleckou tvorbu představuje biografie Václav Dobiáš hudebního vědce Jiřího Štilce (Štilec, Jiří [mladší]: Václav Dobiáš. Praha 1985), případně nevydaná diplomová práce hudební vědkyně Milady Ladmanové (Ladmanová, Milada: Václav Dobiáš. Praha 1960).

8 Kompletní výčet Dobiášovy tvorby http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=922 [30. 1. 2020].

9 Sonáta vznikla již v roce 1947, ovšem vzhledem k okamžité kritice v Hudebních rozhledech se Sonáta na koncertní podia vrátila až po odeznění socialistického realismu v roce 1958. Jedná se v uměleckém životě Dobiáše o značně výjimečné dílo, neboť v době, kdy skládal svoje nejznámější masové písně a kantáty, zároveň napsal dílo neodpovídající metodám socialistického realismu. Tento jeho opus tak představuje výjimku a pro tehdejší kritiku škraloup v jeho jinak bezpochybném uměleckém životě. Štilec, J.: Václav Dobiáš, s. 89.

10 O jeho vstupu do KSČ na stránkách napsal: „[...] Vstoupil jsem do KSČ po osvobození v květnu 1945. Připravoval jsem se předtím, pravda, ne důkladně, ale snažil jsem se aspoň o povšechné poznání... Můj vstup do KSČ bylo rozhodnutí převážně citové. Po květnu 1945 život se mnou zatočil pořádně. Vlastně jsem ani do té doby neviděl život v platnosti.“ Dobiáš, Václav: KSČ v mém životě. In: Tvorba 20, 1951, č. 20.

vstoupil v roce 1945.¹¹ O Dobiášově zaujetí pro komunistickou ideologii svědčí i vzpomínky jeho přátel z řad hudebních skladatelů. Například skladatel Jan Hanuš mluvil o Dobiášovi jako o člověku, jenž se dostal do „partajních výšin“ a starým přátelům z Přítomnosti¹² se „ztratil v oblacích“.¹³ Dobiáš záhy po vstupu do KSČ spojil svoje kulturně-politické aktivity s prací na Ministerstvu informací, kde vykonával funkci kulturního referenta pro oblast publikace hudebnin, a ve vedení nově se etablovujícího Syndikátu českých skladatelů.¹⁴

Do Syndikátu podal Dobiáš svoji přihlášku již 15. 6. 1945.¹⁵ V tomto dokumentu zdůraznil svoji „národní a státní spolehlivost“. Řadíme jej tak ke skladatelům, kteří tuto organizaci založili, a do vzniku Svazu čs. skladatelů v roce 1949 patřil k jednomu z neaktivnějších skladatelů tvořících program vlivné hudební organizace období třetí republiky.¹⁶ Už v říjnu téhož roku byl zvolen na schůzi předsednictva členem přijímací komise. Vzhledem k jeho vlivu na přijímání nových členů do Syndikátu se zdá pravděpodobné, že mohl úspěšně participovat na realizaci komunistické kulturní politiky ještě před definitivním uchopením moci KSČ.¹⁷ V Syndikátu tak zastával expertní pozici pro dohlížení nad kvalitou díla

11 Přesné datum vstupu Václava Dobiáše do KSČ není známo, neboť se nezachovala jeho evidenční karta v členské evidenci KSČ, která je uložena v Národním archivu. Nezachovala se ani jeho přihláška do KSČ, která se ztratila již na obvodním sekretariátu. Viz Kučera, Martin: *Drama dirigenta*. Jaroslav Krombholc v osidlech doby. Praha 2018, s. 124.

12 Dobiášovy organizátorské aktivity se poprvé projevy už v Přítomnosti ve druhé polovině 30. let. Jednalo se o spolek skladatelů a hudebních vědců, který byl založen za účelem vzájemného ovlivňování a utužování profesních, případně i osobních vztahů. Formálně zůstal Dobiáš členem Přítomnosti i po roce 1945. Svoji aktivitu přesunul do sféry kulturně-politické. V Přítomnosti zůstal pouze jako formální člen až do 23. 6. 1948. Štílec, J.: Václav Dobiáš, s. 62.

13 Hanuš, Jan: *Labyrint svět*. Svědectví z konce času. Praha 1996, s. 269.

14 Syndikát českých skladatelů vznikl v roce 1946 jako stavovská organizace pro hudebníky. Zanikl v roce 1949, kdy byla jeho působnost nahrazena Svazem československých skladatelů. Účel existence Syndikátu byl zveřejněn v jeho stanovách, které byly přijaty na schůzi Přípravného výboru konané dne 20. prosince 1945. Syndikát měl například vyvíjet činnost směřující k prospěchu hudební tvorby, hájit zájmy českých skladatelů i spisovatelů zhudebněných textů, vědeckých pracovníků a teoretiků (resp. hudebních vědců). Nadále měl zajišťovat spolupráci s ostatními tvůrčími organizacemi a jinými složkami veřejného života. Národní archiv (NA), fond Svaz československých skladatelů (SČSS), kart. 1, Zápisy o schůzích a prezenční listiny od 13. 6. 1945 do 31. 12. 1946, s. 17.

15 Řádným členem Syndikátu se stal ihned po jeho definitivním založení 16. 4. 1946. NA, SČSS, kart. 3, sign. Václav Dobiáš, fol. 5.

16 „Vše, co KSČ podniká a podnikne v hudebním životě národa, musí nést pečeť dokonalosti a hlavně dnes, na prahu budování, musí být položeny pevné základy. Nám nesmí jít o přelétavý úspěch, my [komunisté – pozn. a.] stavíme lepší budoucnosti. Pevný charakter, politicky jasná linie, kvalita musí vést všechny naše kroky.“ NA, fond Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ (KSČ-ÚV 19/7), Memorandum, a. j. 721, fol. 2.

17 NA, SČSS, kart. 3, sign. Václav Dobiáš, fol. 6.

nově přijímaných členů. Taktéž spolu s Aloisem Hábou byl členem propagační komise za „vážnou hudbu“ a od 18. 6. 1947 zastával funkci člena Ústředního výboru Syndikátu.¹⁸

V Syndikátu představoval Dobiáš jednoho z politicky nejspolehlivějších skladatelů, o čemž svědčí mj. jeho činnost v akčním výboru Syndikátu, kde se spolu s Miroslavem Barvíkem¹⁹ a Janem Kaprem²⁰ podílel přímo na probíhajících čistkách uvnitř této organizace. Například je podepsán pod vyloučením lexikografa a hudebního historika Graciána Černušáka ze Svobodných novin, který byl následně nucen ukončit externí spolupráci s Janáčkovou akademií múzických umění a Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity. Tento krok zapadá do snahy komunistických kulturních pracovníků o očištění československé hudební vědy od muzikologů a hudebních kritiků představujících nekomunistický proud. Vzhledem k tomu, že v době existence akčního výboru zastával Dobiáš funkci předsedy, je vysoce pravděpodobné, že s dalšími čistkami musel přinejmenším tiše souhlasit, ba je i přímo iniciovat.²¹

Z akčního výboru Syndikátu odešel Dobiáš na vlastní žádost záhy po ukončení čistek. V dopise ze 17. 3. 1948 uvedl: „Rozhodl jsem se poděkovat z funkce předsedy Syndikátu českých skladatelů z důvodu, jež jsem oznámil hudebně propagační komisi ÚV KSČ.“²² Bohužel z důvodu torzovitosti archivních materiálů Syndikátu nejsou známy konkrétní důvody, které měl Dobiáš na mysli, když vedení Syndikátu opouštěl. Velmi pravděpodobně byl Dobiáš nadměru vytížen, neboť započal práci s dalšími politicky spolehlivými skladateli na budování Svazu čs. skladatelů – ideo-

18 Syndikát českých skladatelů, In: Rytmus, č. 5, 1945–1946, s. 1.

19 Miroslav Barvík (1919–1998), vystudoval skladbu a dirigování na brněnské konzervatoři. V letech 1942–1944 se soukromě vzdělával u Vítězslava Nováka a následně studoval mezi léty 1945–1948 u Jaroslava Řídkého. Vedle skladby se věnoval studiu hudební vědy a estetiky. V roce 1945 se stal členem KSČ. Jako aktivistický skladatel patřil mezi čelní představitele nově založeného Svazu čs. skladatelů. Po XX. sjezdu KSČ v roce 1956 se Barvík začal rozcházet se socialistickým realismem. Od konce 60. let vedl Janáčkovu operu v Brně. Po okupaci ČSSR vojsky Varšavské smlouvy se rozešel definitivně s KSČ, z které byl následně vyloučen. Kolektiv: *Čeští skladatelé současnosti*. Praha 1985, s. 18–19.

20 Jan Kapr (1914–1988) – absolvoval pražskou konzervatoř u Jaroslava Kříčky a Jaroslava Řídkého. V letech 1939–1946 byl hudebním režisérem Čs. rozhlasu v Praze, následně v letech 1950–1953 pracoval jako šéfredaktor národního nakladatelství Orbis a také přispíval jako hudební kritik do Lidových novin. V nejtvrdějších letech politického nátlaku na čs. kulturu představoval člena radikální proudu mezi skladateli. V rámci akčního výboru KSČ posuzoval ideovou kvalitu nových skladeb. Během svého života obdržel celou řadu významných ocenění. Jako reakci na okupaci ČSSR vojsky Varšavské smlouvy vrátil Stalinovu cenu a jeho díla nesměla být hrána. Kolektiv: *Čeští skladatelé současnosti*, s. 130–131.

21 Knapík, Jiří: *Únor a kultura*. Sovětizace české kultury 1948–1950. Praha 2004, s. 27.

22 NA, SČSS, kart. 3, sign. Dobiáš, fol. 8.

logické organizace založené již na sovětském modelu. Na rozdíl od Syndikátu, jenž si oficiálně nikdy nenárokoval svojí ideovou hegemonii, naopak Svaz čs. skladatelů měl být institucí zodpovědnou za plánování a řízení hudební tvorby, vytyčování uměleckých priorit v hudbě, což bylo součástí sovětizace československé kultury. Představoval tak instituci reprezentující, ale zároveň regulující tehdejší hudebně-tvůrčí možnosti skladatelů a hudebně-vědecké poznání v oblasti hudební vědy, což byla součást komunisty uskutečňované kulturní politiky.²³ Po jeho vstupu do KSČ se ovšem Dobiášova činnost neomezila pouze na skládání a organizování Syndikátu. Od roku 1945 se také stal pevnou oporou Ministerstva informací, později Ministerstva informací a osvěty. Na ministerstvu Dobiáš pracoval jako referent publikačního odboru (III. odbor).²⁴ Prostřednictvím tohoto odboru dosahoval Dobiášův vliv i do oblasti hudební literatury, neboť od července 1945 do září 1948 představoval publikační odbor MIO hlavní orgán předběžné literární cenzury.²⁵

O výjimečném postavení Dobiáše v kulturní politice KSČ v letech třetí republiky svědčí i jeho aktivity v hudebním oddělení na Ministerstvu informací a osvěty, které sehrálo zásadní roli v hudební cenze v letech 1945–1947.²⁶ Dobiáš z titulu jeho odbornosti také úzce spolupracoval s rozhlasovým odborem (IV. odbor) na též ministerstvu. Například sestavil cyklus relací s gramofonovými deskami, ve kterých představil švýcarskému, francouzskému a jugoslávskému publiku přehled čs. hudby. Ministerstvo informací a osvěty zastupoval také ve Státní publikační komisi,²⁷ v níž jakožto člen odborné subkomise byl spoluzodpovědný za oblast hudebních tisků.²⁸ Za jeho výše nastíněnou činnost, kterou měl plnit s bezvýhradným zaujetím, byl v roce 1946 ministerstvem informací vyznamenán i finanční odměnou. Dobiášova hudebně-organizátorská aktivita ještě před rokem 1948 byla skutečně velmi bohatá, o čemž svědčí jeho spolupráce s Ministerstvem školství, kde byl hodnocen jako pilný spolupracovník.²⁹

23 Obdobně lze nahlížet na rozdíly ve fungování Syndikátu českých spisovatelů a Svazu čs. spisovatelů. Bauer, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany 2003, s. 11.

24 Nadřazeným Václava Dobiáše v rámci III. odboru byl jeho přítel a autor mnoha textů Dobiášových masových písní František Halas. Knapík, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha 2006, s. 382.

25 Janáček, Pavel: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno 2004, s. 146–147.

26 Například odmítlo vydat povolení k publikování 232 hudebních tisků. Tamtéž, s. 184.

27 Státní publikační komise, jakožto poradní orgán ministra informací, představovala jeden z výrazných nástrojů povětné cenzury. Tato instituce jmenovaná ministrem školství Zdeňkem Nejedlým se skládala ze zástupců Syndikátu českých spisovatelů, Svazu českých knihovníků, Ústřední rady odborů, Svaz čs. mládeže a Čs. lidové armády. Janáček, P.: *Literární brak*, s. 148.

28 Tamtéž, s. 149.

29 NA, fond Ministerstvo informací (MI), kart. 63, sign. D (Dobiáš), Václav Dobiáš – hudební

V rámci výčtu jeho aktivit z tohoto období nesmí být opomenuta ani jeho činnost pro ÚV KSČ, kde sepsal memorandum určené Ministerstvu informací. V tomto dokumentu jako člen publikační komise nastínil potřebu založení komise pro vydávání všech druhů hudebnin a gramofonových desek s pravomocí nad hudebními nakladatelstvími. V memorandu prosazoval centralizaci a kvalitativní kontrolu veškerých hudebnin, což zdůvodnil následovně: „Budujeme-li nový, spravedlivý řád, ve kterém je jedině lid zdrojem moci, je naprosto nemyslitelné, aby se s kulturou obchodovalo. Kdo kazí vkus lidu, dopouští se hanebného vykořisťování, ať to je autor, nebo nakladatel.“³⁰

Zásadnějším a především komplexnějším dokumentem zaznamenávajícím Dobiášovy postoje záhy po jeho vstupu do KSČ je memorandum nazvané „Všem krajům“ z 12. 6. 1945. V tomto dokumentu, jakožto hudební referent, měl zájem seznámit veřejnost s jednotlivými body programu Hudební komise KSČ. Dobiáš v memorandu kladl důraz mj. na tvorbu písní. „Slova a hudba mluví k nám nejsrozumitelněji. Píseň je jich nejdokonalejším tvarem.“³¹ Těsně po válce tak předznamenal diskurz zcela typický po kulturní vývoj po roce 1948, kdy se stala píseň (resp. masová píseň) se svým mobilizačním potenciálem hlavním protežovaným žánrem. Prohlášení „Všem krajům“ také obsahuje program, který je zcela typický pro komunistický výklad lidového umění. Hlavní důraz byl kladen na kvantitativní produkci nových písní – „jedna píseň za měsíc a dvanáct za rok“.³² Dále se program zabíral otázkou vedoucí role skladatelů jako „nositelů odvahy k životu“, jichž cílem je budování nové kultury. V programu se taktéž hovořilo o vydání zpěvníku masových písní,³³ přičemž Dobiáš předkládá tezi, že skladby mají být nejprve prověřeny jednotlivě v novinách, a až následně má dojít k vydání souborného díla.³⁴

V programu „Všem krajům“ se Dobiáš zabíral velkou plejádou hudebních programů od „tanečních skladeb“ až po klasickou hudbu, což lze také považovat za předzvěst budoucích diskuzí ve Svazu čs. skladatelů nad otázkou velkých a malých forem v hudbě a nutnosti jejich vzájemného přiblížení. Dobiášova rétorika programu byla založena na mnohých klišé typických až pro dobu po přijetí Pražského manifestu³⁵

referent IV. odboru.

30 NA, KSČ-ÚV 19/7, Memorandum, inv. č. 721, fol. 1.

31 Tamtéž, fol. 2.

32 Tamtéž.

33 K realizaci vydání zpěvníku nakonec došlo až v roce 1953. Viz Karbusický, Vladimír – Vanický, Jaroslav: *Český revoluční zpěvník*. Praha 1953.

34 NA, KSČ-ÚV 19/7, Všem krajům KSČ, fol. 3.

35 Provolání Pražský manifest byl výstupní dokument II. mezinárodního sjezdu skladatelů a hudebních kritiků, který se uskutečnil v květnu 1948. Sjezd deklaroval čtyři požadavky vedoucí k „odstranění krizové situace v hudbě“. Prvním požadavkem vyzval skladatele k uvědomění

v roce 1948. Jednalo se například o nutnost důkladné revize tanečních skladeb a odstranění veškerého braku z „lehkých žánrů“. V rozporu s vývojem po roce 1948 je ovšem bod týkající se jazzu, se kterým ještě v roce 1945 mělo být počítáno z důvodu jeho všeobecné popularity, ale zásadně se mělo trvat na jeho kvalitě.³⁶

Dobiáš se v části programu věnuje i otázkám spojeným s klasickou hudbou. Pokládal za nutné, aby se klasická hudba uváděla prostřednictvím nejlepších českých orchestrů, což mělo vést k zlepšení reprodukce vybraných děl. V souvislosti s vážnou hudbou se Dobiáš dotkl dalšího ukázkového problému období centralizované řízené kultury. Jednalo se o nutnost srozumitelněji zprostředkovat národní klasiky v regionech. Tohoto záměru mělo být docíleno pomocí přednášek a rozborů o klasických dílech, což mělo vést k získání lidového člověka pro vyšší umění, ovšem podle komunistického výkladu. Nelze také opomenout, že už v tomto prohlášení Dobiáš otevřel další bod kulturní politiky, a to „neoddělitelnost“ české a sovětské hudby.³⁷ Vznesení tohoto požadavku odpovídá Košickému vládnímu programu, jenž deklaroval úzkou spolupráci obou zemí.³⁸

Dalším Dobiášovým stanoviskem reflektujícím požadavky komunistické ideologie byla výchova dětí a mládeže k „nezávadné“ hudbě. Návrh obsahoval doporučení, aby v rámci krajů byly národními výbory vybíráni žáci k přezkoušení kompetentními členy KSČ v hudebně-ideových otázkách, přičemž talentovaným žákům, jakožto budoucím oporám kulturní politiky KSČ, mělo být poskytnuto další hudební vzdělávání.³⁹ Dobiášem přednesené návrhy na reorganizaci hudebního života v krajích ČSR nastínily také potřebu vybudovat hudební archivy a zajistit dostatečnou finanční podporu regionálním hudebním tělesům, jejichž dramaturgie měla odpovídat nově se etabloujícím myšlenkám kulturní politiky KSČ.⁴⁰

si krizového stavu a zřeknutí se krajního subjektivismu. Tím měla hudba získat výraz nových, velkých pokrokových idejí a citů širokých mas. Podle druhého požadavku se měli skladatelé zabírat intenzivněji propojením národních kultur svých zemí a chránit je před kosmopolitismem. Ve třetím požadavku vyzval Manifest skladatele, aby se zaměřili na obsahově nejkonkrétnější formy – opery, kantáty, sbory a písně. V posledním požadavku bylo stanoveno, že umělci se mají snažit působit na široké masy, aby byl odstraněn hudební analfabetismus. V mnohých bodech tak předznamenává nástup „ždanovismu“ v hudbě. Viz Dokumenty z roku 1948. Hudební rozhledy 1, 1948–1949, č. 1, s. 40–42.

36 Jazz se stal nepohodlným hudebním stylem až v roce 1952, kdy byl do češtiny přeložen pamflet Hudba duševní bídý od Gorodinského. Toto nenávistné dílo odsoudilo jazz jako západní dekadentní umění. Viz Gorodinskij, Viktor Michajlovič: Hudba duševní bídý. Praha 1952.

37 NA, KSČ-ÚV 19/7, Všem krajům KSČ, fol. 4.

38 Havlík, Jaromír: *Česká symfonie 1945–1989*. Praha 1989, s. 84.

39 NA, KSČ-ÚV 19/7, Všem krajům KSČ, fol. 4.

40 Tamtéž.

V době rostoucí ideologizace kultury se Dobiáš jakožto přesvědčený komunista podílel na diskuzích o nutném zvyšování ideologické úrovně členů Hudební komise Ministerstva informací, což zůstávalo stále se opakujícím motivem i na pozdějších schůzích skladatelů v rámci Svazu. Dobiášův význam jako čelního komponisty loajálního kulturnímu vývoji ještě před únorem 1948 symbolizuje také fakt, že jeho podpis figuruje v Manifestu Kulturní obce.⁴¹ Dalšími vlivnými skladateli a výkonnými umělci souhlasícími s tímto dokumentem, jenž podpořil cíle nově se prosazující kulturní politiky, byli členové KSČ – dirigent Karel Ančerl, skladatelé Josef Páleníček, Jiří Srnka, Václav Trojan a hudební vědec Mirko Očadlík. Za nekomunisty byly podepsány nejvýznamnější osobnosti české hudební kultury – šéfdirigent České filharmonie Rafael Kubelík, skladatelé Otakar Jeremiáš, Václav Kašlík a dirigent Jaroslav Krombholc. Vzhledem k tomu, že byl Dobiášův podpis uveden mezi komunistickými umělci na prvním místě, lze se domnívat, že Dobiáš v roce 1946 již byl vnímán kulturními pracovníky komunistického smýšlení jako čelní představitel české soudobé hudby.⁴²

Na schůzi Hudební komise v únoru 1947 Dobiáš spolu se Seidlem⁴³ a Stanislavem⁴⁴ schválil program a stanovy soutěže pod patronací Revolučního odborového hnutí „*Zpívejte ve dvouletce*“.⁴⁵ Jeho osobní zájem na prosazení této tendenční

41 „Zakládáme Kulturní obec, organizaci, která soustředí a sdruží kulturní pracovníky všech odborů k práci na široké a pevné ideové základně (...). Vyzýváme všechny, kdo až ve městech nebo na venkově pracují a chtějí pracovat v tomto duchu bojovného a činnorodého humanismu a vědeckého socialismu, aby vstoupili do naší Kulturní obce! Viz Českým kulturním pracovníkům, In: Rudé právo, 6. října 1946.

42 NA, KSČ-ÚV 19/7, Zápis ze schůze Hudební komise při ÚV KSČ ze dne 2. 9. 1946, fol. 7.

43 Jan Seidel (1909–1998) – Před studiem kompozice na pražské konzervatoři studoval technické inženýrské stavitelství, architekturu a výtvarné umění (Akademie výtvarných umění). V roce 1945 byl jmenován uměleckým ředitelem znárodněných Gramofonových závodů. V letech 1958–1964 stál v čele opery Národního divadla. Jako přední funkcionář se spolupodílel na jeho ideovém směřování Svazu čs. skladatelů k metodám socialistického realismu. Vedle této činnosti působil jako ředitel Ochranného svazu autorského a předsedal výboru Pražského jara. Kolektiv: *Čeští skladatelé současnosti*, s. 243–245.

44 Josef Stanislav (1898–1973) – Svoje skladatelské začátky absolvoval v rámci studia skladby na pražské konzervatoři u Josefa Bohuslava Foerster a Vítězslava Nováka. Dále studoval klavír u A. Mikeše, R. Veselého a K. Hoffmeistera. Již ve 30. letech patřil k aktivním členům KSČ, přičemž se aktivně podílel na založení Svazu dělnických divadelních ochotníků československých. Po roce 1945 působil v Syndikátu českých skladatelů, od roku 1948 vyučoval na Akademii múzických umění v oboru lidové tvořivosti. Kolektiv: *Čeští skladatelé současnosti*, s. 269–270.

45 Pro soutěž „Zpívejte ve dvouletce“ bylo stanoveno deset základních bodů: 1) Soutěž musí být veřejná. 2) Soutěž musí najít cestu ke správnému odbornému hodnocení skladeb... 3) Zadání skladeb musí být anonymní... 4) Soutěž musí být permanentní... 5) Soutěž musí být decentralizovaná... 6) Soutěžící musí být poučeni... 7) Výsledek soutěže musí být obrazem nových proudů ve společenském vědomí národa... 8) Soutěž musí přispět k prohloubení obsahu lidových písní, zvláště po stránce textu. 9) Výsledkem je celá řada dobrých písní,

soutěže lze odůvodnit jeho členstvím v ROH, kde měl být „nejvyšším mužem pro oblast hudby“.⁴⁶ O tom, že Dobiáš byl dovedný hudební ideolog znající mentalitu hudebního prostředí, svědčí i jeho vlastní návrh určený Syndikátu na řešení změny harmonizace československé hymny. Základem mělo být zprostředkování původní Škroupovy harmonizace rozesláním not co největšímu počtu kapelníků, již by sami uznali logičnost úpravy, neboť „[...]formou úředního nařízení nelze uplatnit oficiální harmonizaci.“⁴⁷

Konec Dobiášova vlivu v Hudební komisi Ministerstva informací nastal 25. 9. 1947, kdy byl na schůzi odvolán z funkce předsedy s odůvodněním, že nesplnil zadaný úkol, jehož náplní bylo vybudovat koordinační a poradní orgán. „Koordinaci MI v jeho osobě se zráčila [projevovala – pozn. a.] v tom, že ex post informoval komisi o prošlých akcích svého úřadu.“⁴⁸ Pravděpodobným důvodem této kritiky může být jeho zaneprázdněnost. V oné době bylo ještě stále pro něj důležité skládání nové tvorby, nikoliv pouze organizátorství a politika.⁴⁹ Dalších schůzí Hudební komise se již Dobiáš nezúčastňoval. V této souvislosti lze vysledovat problém hromadění funkcí, které se týkalo i Václava Dobiáše.⁵⁰ Například v zápisu z předsednictva Hudební komise ÚV KSČ se píše: „Dobiáš byl [...] tolik zaneprázdněn jinými funkcemi, že práci v komisi věnoval jen ten čas, který strávil ve schůzi.“⁵¹

Dobiášova vytíženost v letech 1945–1948 byla ale typická i pro ostatní aktivistické skladatele. Hudba měla pro komunistické ideology jako prostředek propagace velký vliv. Vzhledem k specifčnosti skladatelského řemesla nebylo komponistů s komunistickým přesvědčením kvantitativně tolik jako spisovatelů, novinářů apod. Z tohoto důvodu na ně byly kladeny velké požadavky pojící se se zastáváním mnoha hudebně ideologických pozic. Není asi překvapením, že v letech budování komunistické kulturní politiky se mnozí skladatelé i přes oficiální proklamace svých organizátorských úspěchů často dostávali do problému s plněním svých závazků vůči KSČ.

zpěvných a významných písní... 10) Soutěž se musí stát všeobecným zájmem našich kulturních institucí. NA, KSČ-ÚV 19/7, Skladatelská soutěž ROH, inv. č. 721, fol. 18–19.

46 Hanuš, Jan: *Labyrint svět* (svědectví z konce času), s. 134.

47 NA, KSČ-ÚV 19/7, Zápis o schůzi předsednictva hudební komise dne 18. 2. 1947, fol. 16.

48 NA, KSČ-ÚV 19/7, Zápis o schůzi předsednictva hudební komise dne 25. 9. 1947, fol. 46.

49 V letech 1945–1948 pracoval na svých nejzásadnějších opusech epochy socialistického realismu, a to na kantátách Stalingrad, Rozkaz č. 368 a Československá polka (Buduj vlast, posilíš mír). Smolka, Jaroslav: *Česká kantáta a oratorium*. Praha 1970, s. 332–336.

50 Ibllová, Michaela: *Česká filharmonie pod tlakem stalinské kulturní politiky v padesátých letech*. Praha 2014, s. 136.

51 NA, KSČ-ÚV 19/7, Zápis o schůzi předsednictva hudební komise dne 18. 2. 1947, fol. 16.

V čele Svazu československých skladatelů

Dobiášova kulturně organizační činnost je pevně spjata s počátky Svazu čs. skladatelů, který byl ustanoven 14. – 15. května 1949 na sjezdu československých skladatelů a hudebních vědců. Této památné schůzi byl přítomen i Dobiáš. Především z důvodu jeho působení v Syndikátu, kde byl členem Ústředního výboru, a také i kvůli jeho ideologické a politické spolehlivosti prokázané vedením akčního výboru byl zvolen členem Ústředního výboru Svazu čs. skladatelů. Podle jeho kádrového posudku vypracovaného skladatelem a kulturním organizátorem Miroslavem Barvíkem nelze v jeho činnosti a osobnosti najít cokoli negativního a z hlediska režimu rozporuplného. „[...] má dobrý poměr k lidem, straně oddaný, politicky vyspělý. Hned po osvobození republiky byl povolán na Ústředí KSČ [...] Ve Svazu čs. skladatelů pracuje velmi aktivně a rád předává své zkušenosti mladým.“⁵²

Od počátku Svazu byl Dobiáš považován spíše za garanta aplikace umělecky kvalitní „pokrokové“ hudby v ČSR než za člena Ústředního výboru Svazu odpovědného za kádrové a organizační fungování Svazu. Navíc i z pozice člověka se zkušeností z Ministerstva informací a ÚV KSČ vystupoval ve Svazu se značným zapálením. Dobiáš se například spolu s Hábou postavil proti rezoluci vedoucí k obvinění odkazu Leoše Janáčka, Otakara Ostrčila a Vítězslava Nováka z údajného formalismu a kosmopolitismu iniciované Miroslavem Barvíkem, Jaroslavem Tomáškem a Antonínem Sychrou. Nelze pochybovat o tom, že vzhledem k nepříliš dobrým vztahům Aloise Háby vůči Zdeňku Nejedlému to byl právě Dobiáš, kdo měl v této kauze největší vliv na definitivní zmírnění vyhocených tezí. Nejedná se ale o překvapující skutečnost, neboť například vůči Novákovi choval úctu jako ke svému učiteli a skvělému skladateli. Uměleckých kvalit a přínosu pro českou národní kulturu si u Janáčka a Ostrčila musel být Dobiáš také vědom.⁵³ Bohužel se ale záznamy ze schůzí Svazu čs. skladatelů v roce 1949 dochovaly pouze torzovitě, což znemožňuje se na danou kauzu podívat podrobněji. Nicméně na základě tohoto zvrácení obvinění odkazu předních českých komponistů z formalismu lze konstatovat, že i v letech nejvyhocenější kulturní politiky soc. realismu rozhodovaly vzájemné vztahy a konexe, jejichž působení na rozhodnutí uměleckých prominentů nebylo nikterak zanedbatelné.

Ačkoliv se Dobiáš v době založení Svazu čs. skladatelů jednoznačně těšil vlivnému postavení, předsedou byl zvolen Otakar Jeremiáš. Jako hlavní důvod této volby se nabízí Jeremiášovo renomé a vážnost již z dob před rokem 1945. Přesto v reálné politice Svazu plnil spíše postavení jakéhosi čestného předsedy, navíc vzhledem k jeho nedobrému zdravotnímu stavu na schůzích Svazu prakticky ne-

52 NA, fond SČSS, kart. 3, Kádrový posudek Václava Dobiáše, vypracovaný dne 12. 6. 1951, fol. 12.

53 Vysloužil, Jiří: Alois Hába. Praha 1974, s. 294.

vystupoval. Naopak Dobiáš byl v rané fázi existence Svazu jedním z hlavních iniciátorů prosazení Smetanovy pětiletky,⁵⁴ již považoval za první masovou akci Svazu. O informovanosti Dobiáše o hudebním vývoji v SSSR svědčí, že ve Svazu často podával zprávy o nešvarech řešených Svazem sovětských skladatelů. Například svoje kolegy ze Svazu čs. skladatelů poučoval o předělávání libret oper v SSSR, k čemuž v Československu dle Dobiáše nemělo docházet. O politických názorech Dobiáše může také vypovídat, že se v letech nejsilnějšího přijímání sovětských vzorů stavěl proti koncepci Československa jako kulturního „mostu mezi východem a západem“. Nepřekročil tak izolacionistické smýšlení české kultury po roce 1948, jež přetrvávalo až do roku 1953.⁵⁵

Již od počátku fungování Svazu skladatelé a hudební vědci debatovali o řešení ideové otázky. Jednalo se o problém, o němž se mluvilo de facto na každé schůzi Svazu v 50. letech jako o hlavním problému. Za ideovou stránku soudobé hudební tvorby měl zodpovídat Svaz, resp. jeho Ústřední výbor – „[...]který jest ideologickou a politickou hlavou SČS“.⁵⁶ V činnosti Ústřední výbor navazoval na akční výbor Svazu vedeného Sychrou, který fungoval ještě před květnem 1949, tedy před založením samotného Svazu v jeho definitivní podobě. Ideovost tak stála na úplném počátku vzniku institucionalizace československé socialistické kultury a zůstávala hlavním motivem kulturní politiky pro období celého socialistického realismu.⁵⁷

Pochopitelně do těchto diskuzí zasáhl i Dobiáš. V mnohých jeho příspěvcích zdůrazňoval nutnost kvalitního vzdělávání a výchovy skladatelských kádru v duchu marxismu-leninismu. Toho mělo být docíleno prostřednictvím školení, jejichž obsahem byla například výuka marxistického pohledu na dějiny, krizi v avantgardní tvorbě, tradice národní hudby, stranickost v kritice a socialistický realismus. I když Dobiáš patřil ke skladatelům propagujícím prospěšnost ideologických školení, nelze jej považovat za hlavního ideologa Svazu. Do této role

54 V květnu 1949 došlo pod záminkou 125. výročí Smetanova narození a 65. výročí jeho úmrtí k spuštění akce s názvem Smetanova pětiletka. Hlavním iniciátorem byl Zdeněk Nejedlý, ovšem za realizaci byl odpovědný nově založený zvláštní pracovní výbor Společnosti Bedřicha Smetany, který byl pověřen Ústředním akčním výborem NF. Tuto akci charakterizovala především poplatnost a političnost, méně již umělecký rozměr. Mezi členy výboru patřil na prvním místě Václav Dobiáš, František Pala, Anna J. Patzáková, Josef Plavec, Přemysl Pražák a Alfons Waisar. Na vypracování koncepce Smetanovské pětiletky se podílela Kulturní rada ÚV KSČ, Syndikát českých skladatelů a Hudební a artistická ústředna. Franc, Martin – Knapík, Jiří: Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 (I. – II.). Praha 2011, s. 836.

55 NA, SČSS, kart. 5, Zápis o schůzi ústředního výboru, konané dne 25. 9. 1949, s. 6.

56 NA, SČSS, kart. 5, Zápis o schůzi ÚV SČS z 10. 6. 1949, s. 3.

57 „Nejde jenom o proměnu organizační, ale především o proměnu obsahovou.“ NA, SČSS, kart. 5, Zápis o schůzi ÚV SČS z 10. 6. 1949, s. 3.

lze spíše pasovat Josefa Stanislava, jenž byl zodpovědný i za školení pro skladatele a zároveň plnil funkci prostředníka mezi Svazem čs. skladatelů a ÚV KSČ. Nelze opominout vliv Miroslava Barvíka odpovědného za organizační záležitosti, na něhož se Ministerstvo informací obracelo s požadavkem vypracovat kádrové posudky kolegů.⁵⁸

Organizátorské zkušenosti v hudebních vydavatelstvích z let třetí republiky Dobiáš zužitkoval i ve Svazu. Spolu s Antonínem Sychrou, Janem Seidlem, Josefem Stanislavem a Janem Rackem pracoval ve vydavatelské komisi. Dobiáš se tedy podílel na formování rámcových plánů vydávaných skladeb a hudebně vědeckých prací. Zdůrazňoval především otázku ideově kulturní, ale také uměleckou stránku hudebních vydavatelství.⁵⁹

Další oblastí, ve které nelze v rané fázi fungování Svazu Dobiášův vliv zpochybnout, je jeho členství v lektorské komisi. Za spolupráce například s Miroslavem Barvíkem, Annou Patzákovou a Antonínem Sychrou vybíral skladby na plenární schůzi Svazu čs. skladatelů, které byly následně odborně i ideologicky rozebírány. Spolurozhodoval tak o tom, jaké tvorbě se dostane pozornosti a bude shledána „nezávadnou“. Hodnocené skladby hodnotitelé rozčlenili na tři skupiny – skladby s kladnými posudky,⁶⁰ skladby se zápornými posudky a skladby s odloženým hodnocením na příští schůzi. Toto posuzování ideové kvality skladeb se dotýkalo i dramaturgie takových institucí, jako byl Československý rozhlas. Například v roce 1949 rozhodoval sám o své dramaturgii, avšak Miroslav Barvík a Anna Patzáková se proti tomuto stavu razantně stavěli a žádali nejvlivnější ideový hudební orgán Ústřední výbor Svazu čs. skladatelů o nápravu.⁶¹ Obdobně se Svaz pod Barvíkovým a Dobiášovým vedením v mnohých případech stavěl skepticky k charakteru dramaturgie České filharmonie. V případě koncertní sezóny 1952/1953 si Svaz čs. skladatelů na stránkách Hudebních rozhledů stěžoval mj. na absenci děl čestného předsedy Svazu Otakara Jeremiáše, který slavil šedesáté narozeniny. Svaz se také vymezoval vůči nezájmu České filharmonie o uvádění děl laureátů státních cen, a to jmenovitě Ladislava Vycpálka, Rudolfa Kubína, Jana Kapra a Václava Dobiáše.⁶² Tento střet poukazuje na limity Svazu, který sám sebe pasoval do postavení dominantní hudebně-ideové organizace kompetentní určovat dramaturgii i čelnímu symfonickému tělesu. Přesto nátlak

58 Tamtéž, s. 9.

59 NA, SČSS, kart. 5, Zápis o schůzi ústředního výboru konané dne 8. 7. 1949, s. 25.

60 Mezi novou nezávadnou tvorbu patřily skladby např. 1948 – slavnostní průvod (Václav Dobiáš), Jdeme a jde (Radim Drejsl), Mír (Alois Hába), Malá kantáta (Jiří Pauer), Stroje, ruce, sirény (J. E. Zelinka).

61 NA, SČSS, kart. 5, Zápis o schůzi lektorské komise pro výběr skladeb ÚV SČS z 10. 6. 1949, s. 78–79.

62 Ibllová, M.: Česká filharmonie pod tlakem, s. 117.

kové prostředky Svazu byly omezené, a přes odmítavé stanovisko světově uznávané umělecké autority, jako byl šéfdirigent České filharmonie Karel Ančerl, se ani v letech vrcholícího stalinismu nedokázal plně prosadit dramaturgický program Svazu čs. skladatelů.⁶³

Svaz v letech dominance socialistického realismu (1949–1953) řídili po organizační a ideologické stránce Miroslav Barvík a Václav Dobiáš. Ti v roce 1952 vystoupili s apelem na své kolegy z Ústředního výboru Svazu čs. skladatelů, aby si byli stále vědomi toho, že Svaz nesmí přestat fungovat jakožto instituce ideová a výběrová. Přesto se Svaz snažil být organizací nemající zájem o masové členství, což naznačují postoje Miroslava Barvíka, Václava Dobiáše a Josefa Stanislava, kteří na poradách deklarovali ideu o Svazu čs. skladatelů jakožto organizaci složené čistě z loajálních straníků. V debatách se jednoznačně zdůrazňovala nezpochybnitelná autorita Ústředního výboru Svazu čs. skladatelů v otázkách ideovosti.⁶⁴

Ústřední výbor SČS měl mimo otázek ideových i zásadní vliv na zahraniční cesty členů. Kladná doporučení Barvíka či Dobiáše měla značnou váhu na to, zda jiní členové Svazu dostanou posvěcení od Ministerstva informací a osvěty k zahraničnímu výjezdu. Nutno ale říci, že vzhledem ke kulturní izolaci z let 1949–1953 se nejednalo o častý problém. Za první větší výjezd čs. skladatelů a hudebních vědců lze považovat návštěvu Sovětského svazu v roce 1953. Václav Dobiáš měl jako nový předseda Svazu spolu s generálním tajemníkem Miroslav Barvíkem hlavní slovo v otázce výběru složení delegace.⁶⁵ Konečné slovo si ovšem uchovalo Kopeckého Ministerstvo informací a osvěty, jehož kádrové oddělení muselo vypracovat posudek na každého potenciálního člena delegace. V otázkách ideových ale Svaz fungoval v relativní nezávislosti. Ve věcech organizačních však zůstával závislý na Ministerstvu informací a osvěty. O této skutečnosti svědčí také, že byl vybrán do delegace i sám Dobiáš, který se ovšem vyjádřil na prezidiu SČS, že ho mrzí, že jede on, neboť již v SSSR byl a měl by tedy jet místo něj někdo, kdo tam ještě nebyl.⁶⁶ Jednalo se však o přání ministerstva, aby delegaci vedl právě on. Z tohoto plyne, že rozhodnutí MIO bylo v tomto případě závazné, případně těžce zpochybnitelné.⁶⁷

63 Svatos, Thomas D.: Sovietizing Czechoslovak Music: The “Hatchet-Man” Miroslav Barvík and his Speech The Composers Go with the People, In: Music and Politics 4, No. 1 (2010), s. 26.

64 NA, SČSS, kart. 5, Zápis ze schůze ÚV SČS z 24. 10. 1952, s. 8/3 ž.

65 Do delegace do SSSR byli vysláni Radim Drejsl, Miroslav Barvík, Boleslav Vomáčka, Jan Kapr, Jan Seidel, Václav Dobiáš, Josef Stanislav, Šimon Jurovský, Andrej Očenáš, Antonín Sychra. Stanislav, Josef: S delegací skladatelů v SSSR. Hudební rozhledy 9, 1953, č. 10, s. 422–423.

66 Dobiáš navštívil poprvé SSSR v říjnu 1951. Posudek vypracoval tajemník české sekce Svazu Miloš Vyroubal, který vyzdvihl Dobiášovu spolehlivost a doporučil ho k zahraniční cestě. „[...] Poměr s. V. Dobiáše k dnešnímu zřízení je naprosto kladný...“ NA, SČSS, kart. 3, sign. Václav Dobiáš, Kádrový posudek, fol. 12.

67 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 1. řádné schůze presidia ÚV SČS konané dne 13. ledna 1953, s. 3.

V roce 1952 Dobiáš jakožto nově zvolený předseda Svazu přednesl Ústřednímu výboru SČS projev, ve kterém poukázal na skutečnost, že se nehledělo na výsledky vlastní tvůrčí práce, ale naopak se členstvo příliš soustředilo na politické vyznění každého slova. V Dobiášově vystoupení zazněly náznaky kritiky vůči centralizovanému vedení Svazu: „Mylná představa, že jeden autor spasí naši hudbu, či že je možná jediná cestička“. ⁶⁸ Nelze se však domnívat, že by šlo v této době mluvit o snaze o opuštění ideovosti v duchu „ždanovismu“, vůči kterému na poradách nezazněly stále žádné kritické hlasy. Explicitně se Dobiáš vyjádřil o nutnosti tvorby s nezbytnou přítomností kulturně-politické připravenosti k zajištění hudby přinášející nové hodnoty. Implicitně jsou v Dobiášově proslovu znatelné obavy z dalšího vývoje, který byl zásadně ovlivněn událostmi spojenými s právě vrcholícím soudním procesem s „protistátním spikleneckým centrem“ v čele s generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským. Dobiášovo vystoupení bylo těmito událostmi bezprostředně formováno a představuje i jedno z prvních jeho vystoupení po kritickém období v první polovině roku 1952, kdy ve zmatku způsobeného zatčením Slánského došlo ke zrušení chystaných porad Svazu. ⁶⁹ Náhlá ideová změna charakteru debat uvnitř Svazu tak plně reflektuje překotný a pro mnohé exponované osobnosti kulturní fronty potenciálně nebezpečný vývoj. Hrozba obvinění ze „slánštiny“ se mohla dotknout kohokoliv spojeného s působením aparátu ÚV KSČ, tedy i Václava Dobiáše, který tak byl nucen v rámci strategie „stranického“ přežití zaujmout dobově „správných“ postojů. ⁷⁰

Počátek roku 1953 přinesl do Svazu znatelné oteplení a nastartoval proces uvolnění vyhroceného třídního boje a vulgarizace stranického radikalismu, který vyvrcholil odchodem generálního tajemníka Miroslava Barvíka. Jeho post již nebyl následně obsazen a rozhodovací kompetence se přesunuly do tvůrčích komisí. Dobiáš v lednu 1953 na prezidiu pronesl na poradě Ústředního výboru Svazu projev, jehož obsahem byla jeho vlastní sebekritika i negativní zhodnocení celé svazové činnosti od jeho úplného počátku. Vedení Svazu proklamovalo, že inspirací k tomuto Dobiášově hodnotícímu vystoupení byla sebekritika Jana Drdy a Milana Lajčiaka, jež byla ve zkrácené podobě zveřejněna v Literárních novinách. Dobiáš se s touto kritikou plně ztotožnil a dal ji za příklad i svým kolegům ve Svazu. ⁷¹ V mnohých bodech Dobiášovy sebekritiky se objevila snaha distancovat

68 NA, SČSS, kart. 5, Zápis ze schůze ÚV SČS z 24. 10. 1952, s. I/2.

69 Svatos, T. D.: *Sovietizing Czechoslovak Music*, s. 22.

70 Tamtéž.

71 NA, SČSS, kart. 3, Zápis z 2. řádné schůze presidia ÚV SČS konané dne 27. 1. 1953, s. 1. „1) Svazová práce trpěla administrativně byrokratickými věcmi, které byly pozůstatkem Syndikátu 2) Svaz spisovatelů posílal spisovatele na různá pracoviště, na komandírovky, mechanicky, bez vedení. Podle toho byly náhodné i výsledky. S. Dobiáš upozorňuje, že podobně jsme vysílali

se od nejproblematičtějších bodů realizace stalinské kulturní politiky, čímž došlo k prvnímu Dobiášovu kritickému hodnocení Ždanovem postulované tvůrčí metody socialistického realismu.

Dobiášovo přijetí Drdovy kritiky může působit jako sebereflexe dosavadních nedostatků mezi skladateli. Kritika poměrů ve Svazu spisovatelů i skladatelů ukázala podle Dobiáše problém hodnocení nové tvorby. Vzpomínal na rok 1947, kdy měl iniciovat založení lektorské komise. Po roce jejího fungování mělo však vyjít na povrch, že nelze z jednoho místa rozhodovat s konečnou platností o skladbě, ani nad všemi institucemi – Čs. rozhlasem, nakladatelstvím Orbis, Gramofonovými závody. Kritikou se Dobiáš vyhradil také proti izolaci vedení SČS vůči členstvu. Ačkoliv již nebylo zdůrazňováno, že Svaz byl především organizací ideovou, jak tomu bylo při jeho vzniku roku 1949, tak se nelze domnívat, že se Dobiáš ve svém vystoupení snažil utlumit ideje socialistického realismu mezi členy. Naopak se pokoušel ideovosti v duchu socialistického realismu dát větší opodstatněnost, kterou jí měly poskytnout svazové diskuze. Ovšem sám koncept diskuzí ve všech uměleckých svazech není stále v rozporu s naplňováním Ždanovových tezí, ve kterých je zdůrazňována nezbytnost kritiky, sebekritiky a diskuze, jež má zamezit rozmáhání se „zatuchlého“ formalismu.⁷²

Lednová schůze Svazu čs. skladatelů v roce 1953 zapříčinila především kádrové změny, kterým předcházelo již několikrát zmiňované kritické vystoupení Miroslava Barvíka, spojené s jeho následným odstoupením z funkce generálního tajemníka Svazu. Barvík se ve své sebekritice ztotožnil s Dobiášovým vystoupením, které dle něj bylo mířeno na jeho práci pro Svaz. Otevřeně deklaroval, že jednal elitářsky, přičemž se veřejně přiznal, že začínal nabývat pocity o své neomylnosti. Ovšem za příčinu tohoto jeho chybného jednání uvedl vliv tehdy již popraveného Slánského,⁷³ čímž de facto dokončil proces vyrovnání se Svazu

i my skladatele. S. Dobiáš vzpomíná, jak před školením v Tatrách myslel, že toto školení bude mít správné výsledky, že by bylo lépe zajet na pracoviště. 3) S. Drda dále uvádí, že zde byla snaha zadupat za každou cenu co nejvíce děl. To se nás týká také. 4) Ideové otázky se řešily bez vztahu k nově vznikajícím uměleckým literárním dílům. [...] 5) Rozdávaly se lehce vavříny, začátečnickům. Dalším nedostatkem byl netrpělivý poměr k starším spisovatelům. Nevěnovali jim dostatek soudružské pozornosti. Utěšovali se tím, že starším přidělovali stipendijní peníze. To platí i o nás. Tím vznikl špatný poměr mezi mladými a starými. 6) Dále provádí s. Drda rozbor tvůrčí komise. Tvůrčí komise je u nás [skladatelů – pozn. a.] ještě horší. Naši členové mají dnes materiál této sebekritiky v ruce a mohou srovnávat. Jestliže tam bylo řečeno, že tvůrčí komise byla proti smyslu její práce, jestliže bylo řečeno, že má/li tvůrčí komise zaručit ideový růst spisovatelů, že by to musil být ÚV, [...] že by to musil být volený organ [...] U nás je to ještě horší.“

72 Ždanov, Andrej Alexandrovič: O umění. Praha 1950, s. 77.

73 24. března 1953 si Státní výbor pro věci umění, který krátce během roku 1953 nahradil Ministerstvo informací a osvěty, nechal vypracovat rámcový rozbor vlivu Slánského skupiny v oblasti umění. Situace v hudební oblasti byla celkově vyhodnocena velmi dobře, čehož si ovšem čelní

s likvidací blízkých kulturních pracovníků generálního tajemníka ÚV KSČ a zároveň deklaroval svoji loajalitu vůči novému hegemonu kulturní politiky KSČ Václavu Kopeckému.⁷⁴ Na Barvíkovo vystoupení navázali další čelní představitelé Svazu, jako byl významný komunistický estetik a muzikolog Jaroslav Jiránek. Ten Dobiášovu kritiku z ledna radikalizoval v dikci Barvíkovy sebekritiky. Za první problém označil maximalismus, čímž myslel přehnané sebevědomí Svazu samozvaně suplujícího roli ministerstva. Dále se vyhradil proti zbytečným ztrátám času na „špičkových poradách“, přílišnému prosazení se úzké stranické skupiny nad ostatními orgány Svazu. V neposlední řadě poukázal v jeho očích na největší nešvar v otázce ideovosti, kdy místo ideové práce propukl ve Svazu ideový ruch – „úpadek do politického formalismu“.⁷⁵

Míra uvolňování v rámci Svazu čs. skladatelů byla ovšem relativní a zdaleka nedošlo k úplnému opuštění autoritativní kulturní politiky stalinismu. Například již výše zmiňovaný Jaroslav Jiránek se s velkou nedůvěrou vyhrazoval proti možné účasti českých a slovenských skladatelů na soutěžích. Zdůraznil obavu ze složení hodnotících komisí, ve kterých by mohli zasedat „západní“ hodnotitelé. Vyhrocené Jiránkovy teze byly stále založeny na předpokladu neobjektivnosti, které by se od těchto hodnotitelů českým a slovenským skladatelům dostalo. Podle jeho výkladu má na soutěž tohoto typu smysl vyslat pouze interpreta, neboť tam je hodnocení z podstaty věci objektivnější. To ovšem nemělo platit u skladatelů. Kdyby totiž nějaký český či slovenský skladatel dostal cenu, neměla to být pro daného laureáta žádná čest.⁷⁶ Jiránkova interpretace potvrzuje skutečnost, že byla stále přítomna neвраživost mezi východním a západním blokem na rovině ideologické i v umění. Tezi podpořil i Dobiáš, když prohlásil hodnotící komisi na soutěži o cenu belgické královny za odpovídající západním požadavkům. Jako řešení podal návrh na neúčast na soutěži a zároveň doporučil výsledky soutěží nezveřejňovat.⁷⁷

Diskuze moderované Dobiášem ukázaly na názorovou nejednotu předních osobností Svazu v otázkách intenzity ideových a organizačních problémů. Jako

představitelé Svazu čs. skladatelů na začátku roku 1953 nemohli být ještě vůbec jisti. V hodnotící zprávě byla pozitivně vyzdvížena role Svazu čs. skladatelů, jehož působením „počaly se na hudební frontě prospěšně rozvíjet správné politické tendence v duchu směrnic daných IX. sjezdem KSČ a v duchu pokynů strany a vlády.“ NA, fond Státní výbor pro věci umění (SVVU), kart. 1, Likvidace následků škůdcovství (Likvidace škůdcovské činnosti v našem hospodářství).

74 Svatos, T. D.: *Sovietizing Czechoslovak Music*, s. 25.

75 NA, SČSS, kart. 5, XIV. schůze ÚV SČS z 27. 2. 1953, s. 6/2.

76 NA, SČSS, kart. 3, Záznam z 2. řádné schůze presidia ÚV SČS konané dne 27. 1. 1953, s. 5.

77 O hudební soutěži v Ženevě se v obdobném duchu vyjádřil hudební kritik Boleslav Vomáčka, který na základě složení její komise (zastoupeno bylo Španělsko, Řecko, Jugoslávie) označil účast českých a slovenských umělců za nežádoucí. Tamtéž.

největší kritik poměrů se projevil Jiří Pauer.⁷⁸ Přišel se zajímavou tezí o tom, že sami skladatelé mají respektovat politickou linii a jejich vlastním umem jí pomáhat. Skladatelé si tak podle Pauera mají vybrat, zda chtějí být dobrými činovníky, nebo kvalitními skladateli. Obojí skloubit mělo jít obtížně, čímž bez veškerých pochyb cílil na generálního tajemníka Miroslava Barvíka. Otevřeně vyzval přítomné skladatele, aby si udělali sami u sebe pořádek.⁷⁹

Tato Pauerova kritika staví Miroslava Barvíka do role jakéhosi obětího beránka z velké části zodpovědného za nedostatky v kulturní politice SČS. Další významný ideolog Svazu Josef Stanislav vystoupil s příspěvkem, v němž se vyhradil proti Pauerovu zobecňování v tom, že by měli jedni pracovat pro Svaz méně, a naopak jiní více. Podle jeho slov věnoval práci pro Svaz vše, stejně tak jako Dobiáš a Sychra. Jako by Stanislav tlumočil obavy dalších předních funkcionářů Svazu z toho, že by měla být jejich vlastní činnost podrobena kritice. Jedná se tak o jistý rozpor tehdejších diskuzí – neustálé vybízení ke kritice a sebekritice na jedné straně a současně obavy aktérů s ohledem na politické procesy z počátku 50. let z jejího průběhu a výsledků. Taktéž Dobiášovy postoje lze vnímat touto optikou, neboť navzdory svým neustálým proklamacím o nutnosti kritiky⁸⁰ si od tohoto tématu diskuze následně udržoval jistý odstup a na Pauerovu kritiku nijak nereagoval. Možná to bylo i jeho snahou být jakýmsi neutrálním kulturním pracovníkem, či vlastním uvědoměním, že tato interní kritika by mohla být vztažena i na něho. Jako relativizaci Pauerovy kritiky lze interpretovat Dobiášovu snahu poukázat na skutečnost, že i v jiných svazech se vyskytují obdobné problémy a nejedná se tak o věc typickou pouze pro Svaz čs. skladatelů.⁸¹

Na schůzích SČS v roce 1953 lze mimo zmíněné ideové diskuze a vrcholící kritiku dosavadní svazové práce poukázat na graduující projev tzv. kultu osobnosti – fenomén zcela typický pro období socialistického realismu. V roce 1953 oslavil své 75. narozeniny Zdeněk Nejedlý, jemuž se Svaz rozhodl věnovat celé jedno dvojčíslo Hudebních rozhledů. Na první stranu tohoto čísla byla vytištěna Slavnostní fanfára, kterou Dobiáš vzdal holt Zdeňku Nejedlému. Ostatní skladatelé a hudební

78 Jiří Pauer (1919–2007) – Po absolvování učitelského ústavu v Kladně v roce 1938 studoval soukromě kompozici. Po absolutoriu na AMU se začal vedle své skladatelské činnosti angažovat taktéž jako funkcionář, který si prošel mnohé významné funkce, a to například na Ministerstvu školství a kultury, v Hudební a artistické ústředně, Ochranném svazu autorském a Československém rozhlasu. Zásadně se podílel na fungování Svazu čs. skladatelů a České filharmonie. V pozdějších letech spojil svůj život s Národním divadlem, kde působil jako ředitel v letech 1979–1989. Kolektiv: *Čeští skladatelé současnosti*. Praha 1985, s. 205–207.

79 NA, SČSS, kart. 5, XIV. schůze ÚV SČS z 27. 2. 1953, s. 4/2.

80 Na závěr schůze ÚV SČS citoval Majakovského báseň o kritice: „Kritiky je třeba nám, rok od roku a stále a více, jak kyslíku pro lidské plíce, jak čistého vzduchu v komnatách.“ Tamtéž, 21/2.

81 Tamtéž, s. 6/2.

vědci deklarovali svými příspěvky s osobními vyznáními svůj profesní obdiv vůči zasloužilému hudebnímu vědci a přesvědčenému soudruhovi.⁸² Tento projev veřejné úcty vůči hudebnímu teoretikovi, jenž se podílel na tvorbě konstruktů o výjimečnosti Smetany jako skladatele revolucionáře, však dává možnost nahlédnout na specifický vztah Nejedlý – Svaz čs. skladatelů. Navzdory čestnému členství ve Svazu a proklamacím uveřejněným v Hudebních rozhledech se Ústřední výbor SČS Nejedlého hudební koncepcí nijak podrobněji nezabýval. Maximálně se na schůzích deklarovala úcta vůči Nejedlému spíše nekonkrétními hesly typu „Svaz vychází názorům Nejedlého pevně vstříc“,⁸³ přičemž ale Nejedlý nebyl předmětem nějakého dalšího hlubšího zájmu zúčastněných. Nejedlého vliv na diskuze uvnitř Svazu čs. skladatelů tak lze hodnotit jako symbolický až marginální.

Obdobně zareagoval Svaz i na úmrtí Stalinovo a Gottwaldovo v březnu 1953. Jako projev veřejně deklarované bezmezné úcty složil Dobiáš Stalinovi Smuteční znělku, která vyšla na titulní straně březnového čísla Hudebních rozhledů. V dubnovém čísle Hudebních rozhledů byly publikovány příspěvky čelních představitelů adorujících Gottwalda, na nichž se domluvili členové předsednictva SČS v rámci mimořádné schůze. Na první stranu byl umístěn začátek partitury písně Na rozloučenou od Emila Františka Buriana. Množství tendenčních článků věnovaných Gottwaldovi od skladatelů a hudebních vědců bylo ještě početnější než v případě úmrtí Stalinova. Dobiáš vzpomenu osobní vztahy s Gottwaldem a stejně jako ostatní přispěvatelé napsal krátký oslavný text k úmrtí prvního dělnického prezidenta „[...] Naše země, náš lid vydali v Tobě zář své ryzosti, souhrn své moudrosti, souhrn čistoty lidství. V Tobě se slila staletí snů a bojů v nejzářivější démant. Naší zemi, našemu lidu záříš na cestu, již jsme nazvali Tvým jménem. Jas Tvého jména, jas slunce, života, sílí naši přísahu: věrně po Tvé cestě, po Gottwaldově cestě.“⁸⁴

Po odstoupení generálního tajemníka Svazu Miroslava Barvíka v červnu 1953 se Václav Dobiáš stal mužem číslo jedna mezi prorežimními skladateli. Ačkoliv funkci úřadujícího předsedy vykonával už od roku 1952, člověkem odpovědným za ideologii, organizaci, kádrové otázky i za vedení Hudebních rozhledů byl až do roku 1953 Miroslav Barvík. Dobiáš do té doby spíše představoval skladatele, jehož umělecké dovednosti měly působit jako garance kvality a tím i větší kádrové důvěry hlavní hudební ideové organizace. Přesto byla neoddiskutovatelná

82 Pro ilustraci uvádím výčet článků z Hudebních rozhledů: Velký učitel národa (Jiránek), Zdeněk Nejedlý umělcům (Sychra), Jdu hledat člověka (Stanislav), Zdeňku Nejedlému (Kapr), Vojáci Zdeňku Nejedlému (Drejsl), Národní tradice v díle Zdeňka Nejedlého (Hořejš), Nezapomenu (Pauer). Viz Hudební rozhledy 6, 1953, č. 2–3.

83 NA, SČSS, kart. 2, Záznam o schůzi vedení SČS konané dne 2. 1. 1953, s. 5.

84 Klement Gottwald. Hudební rozhledy 5, 1953, č. 6, s. 238.

ná i jeho role jakožto hudebního ideologa. Například na I. celostátní konferenci SČS vystoupil s proslovem, kde v několika bodech zhodnotil kritické období let 1949 až 1952. Zdůraznil nerozhodnost vedoucích orgánů při řešení důležitých politicko-organizačních problémů. Dále se dotkl vnitřně společenského napětí a vzájemné nedůvěry a zidealizování rychlého vybudování nové socialistické hudební kultury.⁸⁵ Při dalším zasedání prezidia ÚV SČS se přítomní skladatelé a hudební vědci shodli na skutečnosti, že dosavadní kompetence generálního tajemníka přejdou na předsedu Dobiáše, čímž deklarovali svoje uznání Dobiášovy organizační práce a očekávali od něj, že napomůže ideové stabilizaci uvnitř Svazu čs. skladatelů.⁸⁶

Dobiáš již jako předseda Svazu navrhl řešení spočívající v přizvání expertů v hudebních otázkách a vybídl členstvo k větší aktivitě na plenárních zasedáních, aby nedocházelo k další kritice potencionální izolace ÚV SČS. Za hlavní cíl si však stanovil prosadit fungování tvůrčích komisí, jež se měly stát zodpovědnými za správnou realizaci ideovosti v hudbě, což lze interpretovat jako snahu o decentralizaci a profesionalizaci Svazu.⁸⁷ Dobiáš vnímal tvůrčí komise jako prostředek k odčinění hříchů z předešlých dvou až tří let.⁸⁸ Toto negativní Dobiášovo zhodnocení předešlé kulturní politiky ukazuje, že náznaky kritiky éry nejintenzivnější realizace Ždanovových tezí spadají do období ihned následujícího po smrti Stalina a Gottwalda, nikoliv až do let souvisejících s XX. sjezdem KSSS a následným společenským oteplením v roce 1956. Poprvé došlo i ke kritice soudobé tvorby masových písní, u kterých mělo docházet k poklesu jak v kvantitativním, tak zejména v kvalitativním měřítku. Tento stav měl ale odpovídat i trendům v SSSR, přičemž nejhorší tvůrčí krize měla probíhat v celém východním bloku především v tvorbě opery.⁸⁹ Při zhodnocení problémů masových písní a oper Dobiáš konstatoval hodnotící hlediska obou vokálně-instrumentálních žánrů. Podle Dobiášovy interpretace lze masovou píseň uvést i v případě, že je jen trochu dobrá, operu však lze hrát pouze tehdy, odpovídá-li těm nejpřísnějším uměleckým standardům.⁹⁰ V tomto nahlížení na masové písně předního českého skladatele lze vysledovat, že sami její tvůrci si byli vědomi, že se nejedná o nikterak hodnotné umění, i když o pět

85 Havlík, Jaromír: *Česká symfonie 1945–1975*, s. 111.

86 NA, SČSS, kart. 2, Výsledek XVI. zasedání ÚV SČS, s. 4.

87 ÚV SČS se v červnu 1953 shodlo na následujících tvůrčích komisích a jejich vedoucích: 1. hudebně-dramatické (Seidel); 2. symfonicko-komorní hudby (Pauer); 3. dětské a instruktivní hudby (Sommer); vokální hudby (Sommer); estrádní hudby (Bartoš); hudebně-vědecké (Sychra); zahraniční (Dobiáš). Tamtéž.

88 NA, SČSS, kart. 2, Záznám z 16. řádné schůze prezidia ÚV SČS ze 4. 9. 1953, s. 7.

89 NA, SČSS, kart. 2, Záznám ze 17. řádné schůze prezidia ÚV SČS z 14. 9. 1953, s. 2.

90 Tamtéž.

let dříve Ždanov považoval masovou píseň za příkladnou uměleckou hodnotu.⁹¹ Dobiáš se zde dostal do ideového napětí se Ždanovovým výkladem, ovšem stále pouze na půdě vedení Svazu.

Do té doby spadá zánik Ministerstva informací a osvěty, jehož agenda dočasně přešla pod Státní výbor pro věci umění. Přednostou Hudebního odboru⁹² tohoto úřadu byl jmenován Miroslav Barvík,⁹³ což potvrzuje skutečnost, že Barvík nadále představoval pro režim spolehlivého kulturního pracovníka.⁹⁴ Ovšem už v září 1953 byl Státní výbor pro věci umění zrušen a jeho kompetence přešly na nově zřízené Ministerstvo kultury, v jehož čele stál Václav Kopecký. Svaz čs. skladatelů v otázkách ideových a organizačních navázal spolupráci s Ministerstvem kultury, přičemž hlavním prostředníkem mezi Kopeckým a Svazem byl právě Dobiáš. Kopecký do práce Svazu zasahoval relativně málo, přesto například v otázce opery tlačil na Svaz, aby se podílel na prosazení nově vzniklé Vostřákovy opery *Kutnohorští havíři*, a zároveň apeloval na Dobiáše, aby se Svaz postavil za uvádění Burianových děl u příležitosti jeho 50. narozenin. Dobiáš Kopeckého apel přijal a shledal na plénu *Kutnohorské havíře* jako dílo „užitečné dnešku“. Zároveň ale v této souvislosti zmínil obavy nad nebezpečím malé návštěvnosti.⁹⁵ O pozitivních vztazích Ministerstva kultury a Svazu čs. skladatelů se měl zmínit člen ÚV KSČ a přední funkcionář Svazu čs. spisovatelů Jiří Taufer. Podle jeho slov měl Kopecký zájem o svazovou práci skladatelů a hudebních vědců.⁹⁶

Dobiáš jako předseda Svazu prezidiu ÚV SČS navrhl, aby se pokračovalo v hodnocení práce všech funkcionářů – Jana Kapra, Jaroslava Tomáška, Josefa Stanislava, Antonína Sychry, Jaroslava Jiráčka, Jiřího Pauera, ale i jeho samotného. Ovšem nejdůkladnějšímu zhodnocení měl být podroben Miroslav Barvík. Tyto prověrky měly hodnotit vlivné členy Svazu především z hlediska jejich dosavadní práce ve Svazu, nikoliv dle stranických otázek. Zároveň se Dobiáš na základě Jiráčkova návrhu zaslazoval o to, aby každý skladatel napsal o své svazové činnosti práci.⁹⁷ Ovšem ani čtvrt roku poté se toho v otázkách kritiky a sebekritiky jednotlivých členů Svazu

91 Ždanov, A. A.: O umění, s. 82.

92 Hlavním úkolem Hudebního odboru bylo vedení hudebních a pěveckých těles, estrád a jiných stálých souborů. Dále dohlížel na jejich činnost a řídil a organizoval koncertní život v ČSR. Taktéž do jeho gesce spadala odpovědnost za správné fungování Svazu čs. skladatelů. Knapík, J.: V zajetí moci, s. 297–300.

93 NA, SVVU, kart. 2, Organizační schéma 1953.

94 Definitivně pražskou hudební scénu Miroslav Barvík opustil až v roce 1966, kdy se v Brně stal ředitelem Státní opery Brno. Viz Svatos, T. D.: Sovietizing Czechoslovak Music, s. 27.

95 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 19. řádné schůze presidia ÚV SČS z 28. 9. 1953, s. 1.

96 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 20. řádné schůze presidia ÚV SČS z 8. 10. 1953, s. 1.

97 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 11. řádné schůze presidia ÚV SČS z 9. 6. 1953, s. 4.

příliš nezměnilo, o čemž svědčí, že na konci září 1953 si Dobiáš stěžoval na to, že prochází-li členskou kartotéku, tak má jako předseda stále málo informací.⁹⁸

Na dalších schůzích Dobiáš svoji rétoriku změnil a vyzýval skladatele k nutnosti sledovat hudební trendy v zahraničí. Srovnával situaci kulturní politiky v ČSR a SSSR a konstatoval, že se sovětsí soudruzi v hudbě v rámci tehdejší „mírové politiky SSSR“ již začali zajímat o vývoj nejenom v zemích východního bloku. Vzhledem ke snaze nezůstávat pozadu za vývojem v SSSR byl Dobiáš pohoršen, že v Československu neprobíhá žádná obdobná činnost. „[...] na Svaz se Sověti dívají s velkou důvěrou, hrajeme určitou roli a měli bychom ji hrát lépe.“ Nutno říci, že na tomto příkladu je vidět značný názorový vývoj Dobiáše, který ještě na začátku téhož roku tvrdil, že nemá smysl se zabírat sledováním vývoje soudobé západní hudby. Naopak už v prosinci 1953 navrhl, aby skladatelé a hudební vědci znali jazyků si začali dopisovat se západními a za odměnu měli být i za tuto aktivitu finančně kompenzováni. Za hlavní cíl v rámci nově nastíněné kulturní výměny byla stanovena příprava konference o Antonínu Dvořákovi. Na jejím základě byla poté vydána brožura v několika světových jazycích, čímž došlo k jednomu z prvních průníků československé hudební vědy na mezinárodní úroveň, a to poprvé od Pražského manifestu.⁹⁹

Přes výše nastíněné projevy pomalého opouštění vyhroceného a dogmaticky vnímaného socialistického realismu zůstávala otázka ideová stále přítomna. V letech 1954–1956 se nadále objevovaly, i když v menší intenzitě, Ždanovovy teze jako oficiálně deklarovaný základ „pokrokové“ tvorby. Například v rámci zahájení konference *„Rozezpívejte novou tvorbu city a myšlenkami našeho nového života“* v lednu 1954 přednesl Dobiáš hlavní referát, ve kterém se přihlásil k Ždanovovým tezím, ale zároveň podrobil kritice dosavadní výklady socialistického realismu.¹⁰⁰ Smyslem referátu ovšem byla především snaha zdůraznit zásluhu Svazu: „Svaz a jeho linie boje [...] pomohly překonat formalistickou tvůrčí krizi a tím vrátily skladatelům opět smysl jejich tvorby. [...] Svaz pomáhal odstraňovat neblahé peněžní zájmy z oblasti hudební tvorby a učit naše skladatele novým formám soudružské kritiky a spolupráce.“¹⁰¹

V rámci následujících diskuzí na zasedání Svazu čs. skladatelů dělil Dobiáš politicky žádanou tvorbu na masové písně, kantáty a opery, jejichž charakter měl podle něj zaručit těsné propojení s lidem. V této oblasti referát nepřekročil paradigma tvorby přelomu 40. a 50. let. Ovšem na tyto žánry stáhl lehce odlišná

98 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 20. řádné schůze presidia ÚV SČS z 8. 10. 1953, s. 6.

99 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 23. řádné schůze presidia ÚV SČS z 8. 12. 1953, s. 3.

100 Štilec, J. [mladší]: Václav Dobiáš, s. 99.

101 *Rozezpívejte novou tvorbu city a myšlenkami našeho nového života*. Hudební rozhledy 8, 1955, č. 2, s. 67.

hodnotící kritéria, zmírňující důraz na ideologičnost. Na příkladu Burianovy kantáty *O svazku dělníků a rolníků* se velká část ÚV SČS shodla, že její hudební výraz je příliš nadsazený a sám styl kompozice podléhá schematičnosti. „[...] Avšak tvůrčí smélost, konkrétní život, síla i krása hudební myšlenky někde zaniká v nehotovosti formy, až v naturalisticky popisných místech...”¹⁰² Navzdory zdůraznění schematičnosti tvorby a naturalistické popisnosti, nutno říci jinak typické pro mnoho děl socialistického realismu, se Dobiáš stavěl k takto tvrdé kritice vůči tvorbě Emila F. Buriana s jistou rezervovaností. Jako předseda se totiž mohl obávat, aby se Svaz ve své kritice neunáhlil. Navíc za schematičnost byl v únoru 1952 kritizován ve svém díle i on sám, a to když po premiéře jeho *Nonetu o rodné zemi* vystoupil s veřejnou kritikou na přehlídce nové tvorby pražských skladatelů klavírista a skladatel Josef Páléníček.¹⁰³ Další motivací Dobiáše k mírnění kritiky vůči Burianově kantátě mohla být skutečnost, že si byl vědom prosazování jistých liberalizačních procesů, které by mohly ohrozit postavení Svazu jakožto vedoucí ideové instituce v hudební oblasti.¹⁰⁴ Dobiáš tak může být v této přelomové době vnímán jako mediátor od „ždanovismu“ k tvůrčímu uvolňování. Ovšem často se projevil značně nekonzistentně, jako by lavíroval a hledal nějaký konsensuální status akceptovatelný pro všechny členy Svazu, což jej ale podle všeho značně psychicky vyčerpávalo. Za vyvrcholení této únavy lze považovat i jeho závěrečný výstup na lednové schůzi ÚV SČS z ledna 1955, kdy požádal o tvůrčí volno, čemuž Svaz vyhověl.¹⁰⁵

Po roční přestávce ve vedení Svazu se Dobiáš na konci roku 1955 aktivně vložil do hudebně-ideových debat v rámci Svazu, ovšem tyto diskuze skladatelů a hudebních vědců se nesly ve znamení opouštění ideologie socialistického realismu jako svazové priority. Především se nově začal klást důraz na otázky tvorby, která měla slovy Dobiáše probíhat v rámci tvůrčí práce u všech skladatelů. Tentokrát se Dobiáš poprvé zmínil o tvůrčí svobodě jakožto o nutnosti pro další rozvoj hudby. Zároveň varoval Svaz, aby již nikdy nedopustil kupení funkcí, které se mělo stát jedním ze zásadních důvodů kritického počátečního období

102 NA, SČSS, kart. 8, Zasedání ÚV SČS z 20. 1. 1955, s. 3/2.

103 Sólista České filharmonie a skladatel Josef Páléníček ve své kritice poukázal na překročení únosnosti Dobiášova napodobování klasiků českého romantismu 19. století (především Smetany). Na obranu Dobiáše vystoupil přední hudební vědec období socialistického realismu Antonín Sychra, který ve své knize *O hudbu zítřka* vyvracel Páléníčkovu nařčení Dobiáše z epigonství a uměleckého eklekticismu. V Dobiášově díle mělo dojít pouze k ideovému sblížení, nikoliv k prostému napodobování národních klasiků, přičemž *Nonet o rodné zemi* naplnil koncept novátorství v duchu realismu. Viz Sychra, Antonín: *O hudbu zítřka*. Praha 1952, s. 313.

104 NA, SČSS, kart. 8, Zasedání ÚV SČS z 20. 1. 1955, s. 3/4.

105 NA, SČSS, kart. 8, Zasedání ÚV SČS z 22. 1. 1955, s. 1.

Svazu pod Barvíkovým vedením.¹⁰⁶ Na celostátní konferenci Svazu čs. skladatelů v prosinci 1955 bylo dokonce konstatováno, že masové písně ztratily svoje postavení v souborové aktivitě, tak i veřejný ohlas.¹⁰⁷ V tomtéž roce došlo taktéž po pěti letech k obnovení kontaktů s Mezinárodní společností pro soudobou hudbu (ISCM), čímž Svaz čs. skladatelů legitimizoval vývoj soudobé klasické hudby na západ od železné opony.¹⁰⁸

Zásadní událostí vedoucí k opuštění direktivní stalinistické kulturní politiky bylo zveřejnění Chruščovova projevu na XX. sjezdu KSSS. Debaty nad ideově správnou a politicky uvědomělou tvorbou uvnitř Svazu ovšem nadále navzdory výše zmíněným událostem pokračovaly, ovšem z diskuzí nad uměleckými a ideologickými tématy se již definitivně vytrácel konsensus v otázce socialistického realismu jako jediné správné umělecké metody.¹⁰⁹ V případě žánrové hudební produkce po roce 1956 a faktického opuštění metod socialistického realismu byly masové písně vytlačeny tvorbou jazzovou a populární, která lépe odpovídala malým pódiovým skupinám vhodnějším pro pasivní poslech.¹¹⁰ Skladatelé klasické hudby se opětovně vrátili ke skládání instrumentální symfonické hudby či apolitickým vokálně-instrumentálním formám. Hudební tvorba nabývala nových, komornějších, intimnějších, případně i společensky kritičtějších forem.¹¹¹ Svaz čs. skladatelů ovšem nadále představoval uměleckou instituci nekriticky podporující oficiální politiku KSČ.¹¹²

106 NA, SČSS, kart. 9, Zasedání ÚV SČS z 25. 2. 1956, s. 30/1.

107 Kotek, J.: Dějiny české populární hudby, s. 261.

108 Svatos, T. D.: Sovietizing Czechoslovak Music, s. 26.

109 V roce 1958 vyšel v Hudebních rozhledech překlad usnesení ústředního výboru Svazu sovětských skladatelů. V tomto článku byl čelní sovětskou hudební institucí kriticky zhodnocen proslav Andreje Alexandroviče Ždanova z roku 1948, kdy odsoudil mj. operu Velké přátelství a svým vystoupením následně definoval socialistický realismus jakožto jedinou akceptovatelnou hudebně tvůrčí metodu období pozdního stalinismu. Vydáním této kritické reflexe „ždanovismu“ v hudbě se Svaz čs. skladatelů oficiálně přihlásil k procesu destalinizace v kulturní politice. Viz Usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu o nápravě chyb při hodnocení oper *Velké přátelství*, *Bohdan Chmelnickij* a *Z celého Srdce*. Hudební rozhledy 11, 1958, č. 12, s. 489.

110 Tamtéž.

111 Havlík, J.: Česká symfonie 1945–1989, s. 114.

112 Ilustrativním příkladem podřízení Svazu čs. skladatelů vůči tehdejší politice KSČ i v období po XX. sjezdu KSSS je Prohlášení československých skladatelů, hudebních vědců a koncertních umělců k událostem v Maďarsku z 26. 10. 1956. V tomto zveřejněném dokumentu se představitelé Svazu kriticky vymezili vůči maďarskému povstání a vyjádřili svoji oddanost SSSR. Viz Prohlášení československých skladatelů, hudebních vědců a koncertních umělců k událostem v Maďarsku z 26. 10. 1956. Hudební rozhledy 9, 1956, č. 21, s. 880.

Závěr

V poválečném životě československé hudební scény hrál zásadní roli Svaz čs. skladatelů, založený v roce 1949. Do té doby se skladatelé a hudební vědci organizovali v rámci Syndikátu českých skladatelů, jenž do února 1948 nepředstavoval ideovou organizaci odpovědnou KSČ. To se změnilo se vznikem akčního výboru Syndikátu českých skladatelů, jehož prostřednictvím se komunističtí skladatelé v čele s Václavem Dobiášem zaměřili na kádrovou „očistu“. Teprve až založením Svazu podle sovětského modelu získala hudba platformu, na které mohlo docházet k diskuzím legitimizujícím kulturní politiku KSČ v hudební oblasti. Smyslem Svazu bylo zajistit politicky žádanou tvorbu odpovídající oficiálnímu vývoji v SSSR. Pro sledované období v této studii byla pozornost soustředěna na akceptaci socialistického realismu jakožto jediného legitimního způsobu nové tvorby.

Po personální stránce lze období kulturní politiky Svazu čs. skladatelů v letech dominujícího socialistického realismu charakterizovat jako dominanci „sektářské politiky“ úzké skupiny skladatelů a hudebních vědců, kteří se pasovali do role garantů „nové“ hudby socialistické společnosti. Na tento mnohdy až absurdní stav upozornil ve své korespondenci například skladatel Jaroslav Doubrava, který ač v roce 1945 vstoupil do KSČ, nikdy se s kulturní politikou socialistického realismu plně neztotožnil: „Dokonalou, skupinu“ vidíte hned za předsednickým stolem. Je to skupinka vzájemně se podporujících soudruhů. Soudruh Sychra řekne o s. Barvíkovi, že je to dokonalý organizátor, s. Barvík o Sychrovi, že je to jediný socialistický vědec, a oba se shodnou o s. Dobiášovi, že je to socialistický skladatel. S. Chremnikov, nebo komu to poslali do časopisu Sovětskaja muzyka, to uveřejní – a veřejné mínění je hotovo. Aby nepřišel zkrátka další člen skupiny, prohlásí se s. Stanislav za jakéhosi stařešinu socialistické hudby... A přitom vidí dobře všichni, že s. Barvík psal o koncertu, který se nekonal, s. Sychra je ochoten zítra odvolat všechno, co řekl dneska, právě tak jako již odvolal to, co řekl před půl rokem o s. Očadlíkovi, a právě tak jako před 2 lety odvolával svou habilitační práci, s. Dobiáš napíše rozhlasu, co chce, aby v jeho týdnu se z jeho díla hrálo, a pak to odvolá s tím, že veřejně prohlásí, že s díly, která rozhlas podle jeho přání do jeho pořadů zasadil, nesouhlasí a že je odvolává. S. Stanislav neodvolává tentokrát nic, on již ve své *Rudoarmějské symfonii* vyčistil partituru od sekund v harmonii, a tak si alespoň vyspravil reputaci jako socialistický skladatel.“¹¹³

Hodnocení role Václava Dobiáše v kulturní politice Svazu čs. skladatelů je značně obtížné. Podle dostupných pramenů se Dobiáš jevil jako spontánní, upřímný straník, nikoliv však jako fanatik bez empatie vůči kvalitní hudbě. Například při diskuzích zabývajících se častou nepřítomností Jaroslava Doubravy se

113 Havlík, Jaromír: Jaroslav Doubrava. Skladatel v sevření dvou totalit. Praha 2002, s. 237–238.

snažil poukazovat na jeho špatný zdravotní stav a poukazovat na to, že předtím byl zodpovědným soudruhem.¹¹⁴ Zdá se, že dokonce Dobiášovo členství v KSČ obnášelo i jisté osobní těžkosti. Například skladateli a kolegovi Janu Hanušovi se měl Dobiáš svěřit, že „v noci ho budí telefonem a volají na ÚV, pak mu ale dali bezvýznamný příkaz, který by počkal do rána“.¹¹⁵ Navzdory skutečnosti, že zůstává nadále mnoho nejasností v otázce jeho motivací a reálného vlivu na kulturní politiku, nelze zpochybnit skutečnost, že se jednalo o vlivného kulturního činníka, který veškerý svůj umělecký um vložil do služeb KSČ. Nutno podotknout, že se oficiální kulturní politiky KSČ nikdy oficiálně nezřekl, natož aby ji kriticky zhodnotil. Z důvodu jeho aktivit v rámci vrcholných orgánů kulturní politiky v období stalinismu je dnes Václav Dobiáš řazen mezi nositele škodlivé ideologizace hudby,¹¹⁶ přičemž jeho umělecký odkaz je pod touto tíhou jeho činnosti zcela marginalizován.

114 NA, SČSS, kart. 2, Záznam z 8. schůze presidia ÚV SČS z 18. května 1953, s. 7.

115 Hanuš, J.: *Labyrint svět* (svědectví z konce času), s. 269.

116 Smolka, Jaroslav: *Dějiny hudby*. Brno 2001, s. 616.

Die Musikpolitik des sozialistischen Realismus und der Komponist Václav Dobiáš

Die Studie befasst sich mit der tschechoslowakischen Kulturpolitik im Bereich Musik in der Zeit des sozialistischen Realismus. Diese Periode wird aus der Sicht eines der zentralen Akteure, Václav Dobiáš (1909–1978), analysiert. Dobiáš war ein hoher Kulturfunktionär des Syndikats der tschechischen Komponisten und anschließend der Vorsitzende des Verbands der tschechoslowakischen Komponisten. Er ist ein Beispiel für einen Komponisten, der aus der Avantgarde der Vorkriegszeit ausging, aber nach der Befreiung 1945 der kommunistischen Partei beitrug und sein künstlerisches und politisches Leben mit der KPTsch verband. Seine kulturpolitischen Aktivitäten zeigen, wie das sowjetische, auf der Methode des sozialistischen Realismus basierende Modell der Kulturpolitik schrittweise übernommen wurde. Die erste Hälfte der Studie widmet sich der Tätigkeit Dobiáš' im Syndikat der tschechischen Komponisten und am Ministerium für Informationen, wo er als einer der überzeugtesten und aktivsten Kulturmitarbeiter tätig war. Eine besondere Aufmerksamkeit wird seiner Vision über die richtige und von der Gesellschaft geforderte Kulturpolitik. Die wichtigsten Informationen für diesen Teil bieten Quellen aus dem Ministerium für Informationen, aus der Kommission für Kultur und Propagation des Zentralkomitees der KPTsch und die Personalakte von Václav Dobiáš aus dem Bestand Verband der tschechoslowakischen Komponisten. Der zweite Teil der Studie konzentriert sich auf die Zeit nach der Gründung des Verbands der tschechoslowakischen Komponisten 1949. Dobiáš beteiligte sich regelmäßig an der Tätigkeit seines Zentralkomitees und übernahm 1952 die Funktion dessen Vorsitzenden. Anhand von Debatten unter den Komponisten und Musikwissenschaftlern wird auf spezifische Merkmale der Zeit des sozialistischen Realismus hingewiesen: Diskutiert wurde über Fragen wie richtiges Schaffen, internationale Zusammenarbeit sowie über die interne Arbeit und die Bedeutung des Verbands der tschechoslowakischen Komponisten. Im Blick auf die damaligen Diskussionen wird die Rolle von Dobiáš bei der Umsetzung der neuen Musikkultur akzentuiert, die zu einem propagandistischen Mittel bei der Beeinflussung der damaligen Hörer werden sollte. Dieser Teil der Studie stützt sich vor allem auf Archivbestände des Verbands der tschechoslowakischen Komponisten beziehungsweise auf die vom Verband publizierte Monatszeitschrift *Hudební rozhledy*.

A Music Policy of the Socialist Realism through the Perspective of Composer Václav Dobiáš

The topic of this paper is the Cultural Policy in the field of Music in the time of the Czechoslovak Socialist Realism. This period is analysed from the point of view of one of the central players Václav Dobiáš (1909–1978). This composer, a high cultural official of the Czech Composers Syndicate and subsequently chairman of the Union of Czechoslovak Composers represents a composer that came from the pre-war avant-garde milieu; however, after the liberation in 1945, he joined the Communist party and coupled his artistic and political life with this movement.

*Using his cultural and political activities, the paper tries to demonstrate a gradual adoption of Soviet model of cultural policy that is inseparably linked to the methods of Socialist Realism. The first part of paper focuses on Dobiáš' work in the Czech Composers Syndicate and in the Ministry of Information where he stood out as one of the most confirmed and active cultural workers. An emphasis is put on his vision of the right and socially desired cultural policy. This part is based on sources from the Ministry of Information, Cultural and Propaganda Committee of the Central Committee in the Czechoslovak Communist Party and also on the personal file of Václav Dobiáš from the Archive of Union of Czechoslovak Composers. The other part of the paper focuses on the period after 1949 when the Union of Czechoslovak Composers was established with Dobiáš in its central committee and since 1952 as a chairman. Based on debates with composers and musicologists, the specifics of the socialist realism period are outlined, when the issue of the right composing was being deliberated as well as international cooperation and inner working and importance of the Union of Czechoslovak Composers. The role of Dobiáš and his impact on realisation of a new musical culture that was supposed to represent a propaganda instrument to affect the listener is emphasised. This part is based on the archive of Union of Czechoslovak Composers, alternatively on the monthly journal *Hudební rozhledy* edited by the Union.*

Václav Dobiáš u klavíru (40. léta 20. století), NA, fond Svaz čs. skladatelů, kart. 3, složka Dobiáš.

*Portrét Václava Dobiáše (1948),
NA, fond Svaz čs. skladatelů, kart. 3,
složka Dobiáš.*

*Václav Dobiáš jako kulturní pracovník
(60. léta 20. století),
NA, fond Svaz čs. skladatelů, kart. 3,
složka Dobiáš.*

SVĚDEK POSLEDNÍHO ROZLOUČENÍ S FERDINANDEM PEROUTKOU PROMLOUVÁ. ZVUKOVÝ ZÁZNAM Z POHŘBU VELKÉHO NOVINÁŘE¹

JIŘÍ KŘEŠŤAN – RICHARD MAHEL

Svědkové zašlých časů... Plnicí pero, dýmka, zaprášené brýle s polámanou obroučkou, svazeček dopisů, psaných inkoustem, který pomalu mizí, pár zažloutlých fotografií, něčí spolková legitimace, šachové figurky... Věci dotýkané našimi předky, které zůstávají v rodinách. Často se vytrácí povědomí o těch, kteří vlastnili zanechané předměty. Vzpomínky blednou a předměty ztratí spojitost se jmény konkrétních osob, našich příbuzných. Mosty povědomí se zhroutí. Paměť se v některých místech definitivně propadne a vnikne temná proláklina. Mrtví bez tváří, s nejasnými konturami těl odplouvají definitivně do říše zapomnění a předměty druhdy s láskou dotýkané končí mezi nepotřebným haraburdím. Jsou ovšem rodiny, udržující pevné pouto se svými předky. K nim náleží i vskutku výjimečná „republikánská dynastie“ Stránských.

V roce 2018 mi předal lékař, politik a publicista MUDr. Martin Jan Stránský magnetofonovou pásku,² jež byla pietně uchovávána v jeho rodině a již mu svěřil jeho otec, JUDr. Jan Stránský (3. 12. 1913 – 22. 2. 1998), syn někdejšího ministra školství a osvěty za národně socialistickou stranu prof. JUDr. Jaroslava Stránského a vnuk zakladatele *Lidových novin* a ministra obchodu za národně demokratickou stranu JUDr. Adolfa Stránského. Zastavme se na chvíli u původního majitele zvukového záznamu. Připomeňme, že Jan Stránský byl ve své době významným novinářem. Působil od roku 1930 v „rodinném podniku“ – *Lidových novinách*,

1 Tato studie je rozšířenou verzí článku Křesťan, Jiří: Peroutkův pohřeb jako svědectví. *Přítomnost*, 21. 11. 2019 [online]. *Přítomnost* – nezávislý a neziskový časopis. Revue od roku 1924. Dostupné na www.pritomnost.cz/2019/11/21/peroutkuv-pohreb-jako-svedectvi/ [23. 4. 2020]. Současnou verzí studie uveřejňujeme se souhlasem vydavatele *Přítomnosti*, MUDr. Martina Jana Stránského, jemuž náleží náš dík.

2 Magnetofonová páska, již Martin J. Stránský naší instituci laskavě věnoval, se stane evidenčně součástí fondu Národního archivu Stránský Jaroslav JUDr., který obsahuje i některé archiválie rodinných příslušníků.

publikoval i v Peroutkově *Přítomnosti*.³ Z členského spisu Jana Stránského, vedeního Syndikátem československých novinářů, se dovíme, že zpočátku v *Lidových novinách* redigoval *Hlídku mladých* a od 1. března 1934 se stal redaktorem politické části listu. Od 1. února 1934 pracoval také ve vídeňské filiální redakci listu.⁴ Ve svých 21 letech se stal student práv a redaktor ze dne na den „mediální hvězdou“ – dne 16. května 1934 byl ve Vídni zatčen a „navždy“ vypovězen z Rakouska.⁵ Příčinou tak razantního postupu byl oficiálně Stránského článek o manifestaci fašizující, polovojenské organizace Heimwehr, uveřejněný v *Lidových novinách* na začátku března toho roku.⁶ Ve skutečnosti však do mladíkova života hlučně vstoupila „velká politika“. Bezpříkladný zásah proti novináři, který byl současně synem prominentního československého politika, měl z rakouské strany demonstrovat zhoršení vztahů mezi oběma zeměmi.

Od začátku roku 1937 se začaly v *Lidových novinách* objevovat články čerstvého londýnského zpravodaje Jana Stránského. Zabýval se hlavně zahraniční politikou. Varoval před sbližováním Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku s hitlerovským Německem⁷ a mussoliniovskou Itálií,⁸ s jistými rozpaky sledoval postoj ostrovní říše ke španělské občanské válce,⁹ plédoval za posilování mezinárodní mírové fronty, jejíž součástí měl být i Sovětský svaz, jakkoli kriticky Britové vnímali bolševický komunismus,¹⁰ jednoznačně podporoval masivní britské zbrojení.¹¹ Zůstával optimistou, ale bystře rozpoznal nebezpečné

3 Zaujal hlavně seriál jeho článků, uveřejněných v *Přítomnosti* mezi 17. březnem a 21. dubnem 1937, jež se zabývaly obrazem Československa ve Velké Británii a odhalily značné rezervy v propagaci naší republiky a její kultury. Srv. výstřižky článků in: Národní archiv (NA), sb. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv I (MZV-VA 1), kart. 3967, sl. Jan Stránský.

4 NA, fond Archiv Syndikátu novinářů ČR, členská evidence Syndikátu československých novinářů 1926–1939, kart. 14. Za promptní rešerši v tomto fondu vděčím Romanu Štérovi.

5 Srv. výstřižky z denního tisku, uložené in: NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský – viz zejm. *Lidové noviny* 17. 5. 1937 a 18. 5. 1937, *Večerní České slovo* 17. 5. 1937.

6 Stránský, Jan (článek byl podepsán šifrou H. S.): *Vojáci jdou městem*. *Lidové noviny* 42, č. 108 (1. 3. 1934), s. 1–2.

7 Srv. např. Stránský, J.: *Anglie a Německo*. *Lidové noviny* 23. 6. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

8 Stránský, J.: *Právo a dynamismus*. *Lidové noviny* 31. 3. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

9 Stránský, J.: *Stráže kolem Španělska hlídají mír Evropy*. *Lidové noviny* 21. 4. 1937. Stránský, J.: *Znovu na cestě k evropské solidaritě*. *Lidové noviny* 15. 6. 1937. Stránský, J.: *Britské buď – anebo*. *Lidové noviny* 7. 7. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

10 Stránský, J.: *Mezi Londýnem a Moskvou*. *Lidové noviny* 28. 1. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

11 Stránský, J.: *Pax Britannica*. *Lidové noviny* 7. 3. 1937. Stránský, J.: *Loďstvo Jeho Veličenstva*. *Lidové noviny* 23. 5. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

momenty v britském veřejném mínění, jež zemi tlačily k usmiřování s fašistickými státy. Šlo podle něho o tradiční britskou vizi „skvělé izolace“, o léty zakořeněné germanofilství, projevující se nejen u šlechty a buržoazie. V neposlední řadě se potom jednalo o strach z války a obavu z nepřipravenosti království vstoupit do válečného konfliktu.¹²

Obával se, že hrozba nové války dostává stále reálnější podobu a prorocky předpověděl, že bude válkou globální, světovou: „V příští válce nebude neutrální.“¹³ Tento obsáhlejší výklad jsme uvedli, abychom zasadili do historického rámce Stránského známý článek, v němž se objevila nepřilíši šťastná a dodnes citovaná věta: „Nemůžeme-li zpívat s anděli, budeme výtí s vlky“. Článek vyšel v *Lidových novinách* dne 4. října 1938¹⁴ pod krycím jménem Petr Bílý (autor byl v té době ve vojenské službě a nesměl publikovat k politickým tématům). V článku zaznělo bolestné zklamání z opuštění západními spojenci na mnichovské konferenci a vědomí nutnosti hledání dohody s Německem. Později k němu Jan Stránský napsal: „Článek byl napsán těsně po Mnichovu, pod dojmem zrad, které se na nás tehdejší Daladierova vláda dopustila. Byl napsán ve hněvu, a hněv je, jak známo, špatný rádce: přiznám, že některé z formulací, které Petr Bílý tehdy užil, byly příliš silné, nepřesné, špatně voleny.“¹⁵ Petr Bílý ostatně o týden později přispěchal v *Lidových novinách* s článkem, v němž se jednoznačně přihlásil k zásadám práva v mezinárodních vztazích a k ideálům, na nichž byla postavena Republika československá: „Nemůžeme odvrhnout pravdy, kterým jsme věřili a které zůstávají pravdami, i když dnes byly opuštěny.“¹⁶

Za druhé světové války Jan Stránský s vlky nevyhl. Naopak. Stal se příslušníkem československé vojenské jednotky ve Francii, od roku 1940 působil na předsednictvu československé exilové vlády v Londýně. Můžeme jej počítat k nejbližším spolupracovníkům ministerského předsedy, lidovce Jana Šrámka. Byl jeho tajemníkem a později šéfem jeho kanceláře. Po osvobození pracoval v kabinetu předsedy Prozatímního Národního shromáždění, národního socialisty Josefa Davida a v letech 1946–1948 vykonával mandát poslance Ústavodárného národního

12 Stránský, J.: Pax Britannica. Lidové noviny 7. 3. 1937. Srv. též Stránský, J.: Občanská a politická zbabělost. Evropa se nemusí bát anglického defetismu. Lidové noviny 14. 3. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

13 Stránský, J.: Demokracie se posiluje. Lidové noviny 29. 6. 1937. NA, MZV-VA 1, kart. 3967, sl. Jan Stránský.

14 Stránský, J. (článek podepsán krycím jménem Petr Bílý): Nová Evropa. Lidové noviny 46, č. 498 (4. 10. 1938), s. 1.

15 Stránský, J.: Potřebujeme více důvěry. Svobodné slovo 10. 10. 1945. NA, MZV-VA 2, kart. 1277, sl. Jan Stránský.

16 Stránský, J. (článek podepsán krycím jménem Petr Bílý): Nepolitizovat – hospodařit. Lidové noviny 46, č. 511, 11. 10. 1938, s. 1.

shromáždění za Československou stranu národně socialistickou. Po roce 1945 publikoval ve *Svobodných novinách* a ve *Svobodném slově*.

Nedlouho po únorovém převratu emigroval do Velké Británie, kde působil s otcem v československém vysílání BBC,¹⁷ později přesídlil do Německa a v roce 1952 konečně do Spojených států amerických. Věděl, proč nesmí po puči v únoru 1948 s odchodem z Československa otálet. Jeho činnost byla od roku 1946 podrobně monitorována nechvalně proslulým evidenčním (Švábovým) oddělením ÚV KSČ.¹⁸ Již od 7. dubna 1948 byl policejně stíhán pro „protistátní činnost“.¹⁹ V roce 1950 vydal v Londýně knihu *Východní vítr nad Prahou*, vracející se k vývoji ve vlasti v letech 1945–1948.²⁰ Jeho činnost sledovala československá rozvědka. Ve zprávě ministerstva vnitra Čs. *emigrace a její činnost proti ČSR v poslední době* z roku 1954 se o něm uvádí: „Patří mezi nejaktivnější špiony.“²¹ „Orgány“ si neuměly představit politickou činnost exulantů na Západě jinak, než jako službu imperialismu, řízenou jeho tajnými službami. Jan Stránský v letech 1951–1975 pracoval na různých postech v rozhlasové stanici *Svobodná Evropa*. Spolupracoval zpočátku s Pavlem Tigridem, ve Spojených státech potom především s Ferdinandem Peroutkou, s nímž jej pojily dávné vztahy osobně vřelé, přátelské. To je pro téma našeho článku důležité...

Co víme o pohřbu Ferdinandu Peroutky

Kazeta, v níž je páska uložena, je označena nápisem: „Pohřeb F. P., 4/25/78, P. Vyoral, J. Škvorecký, J. Voskovec, dr. K. Steinbach, hymny.“ Martin J. Stránský od otce věděl, že na pásce je zvukový záznam posledního rozloučení s Ferdinandem Peroutkou. Vyslovil hypotézu, že záznam mohl pořídit někdo ze *Svobodné Evropy*. To byla důležitá indicie. Archivářka Archivu Národního muzea v Praze, kde je uloženo torzo zvukového archivu *Svobodné Evropy*, Mgr. Jitka Hanáková, ochotně vyhledala nahrávku, již mají v archivu k dispozici.²² Popisek k nahrávce

17 Stránský, Martin Jan: Jan Stránský. In: Národní. Místo, kudy chodí dějiny [online]. Webový portál MUDr. Martina Jana Stránského [cit. 23-04-2020]. Dostupné na [www: https://narodni.cz/rodina/jan-stransky/](http://www.narodni.cz/rodina/jan-stransky/) [23. 4. 2020].

18 NA, fond ÚV KSČ – Evidenční oddělení (Šváb – Synková, býv. fond A ÚV KSČ č. 100/36), evidenční karta a spis Jana Stránského.

19 Srv. Stránského spis in: NA, fond Policejní ředitelství v Praze II, 1941–1950, sign. S 6487/18, kart. 11099.

20 Stránský, J.: *East wind over Prague*. London 1950, 244 s.

21 NA, fond ÚV KSČ – Sekretariát Antonína Novotného – tajné, kart. 43. Elaborát Čs. emigrace a její činnost proti ČSR v poslední době z roku 1954, s. 9.

22 „Pohřeb Ferdinanda Peroutky – projevy Josefa Škvoreckého, Jiřího Voskovce (26. 4. 1978)“ [online]. eSbírky – kulturní dědictví on-line. Národní muzeum – Historické muzeum. Československé dokumentační středisko. Fond Zvukový archiv Rádia Svobodná Evropa, série V, inv. č.

uváděl: „Pohřeb Ferdinanda Peroutky – projevy Josefa Škvoreckého, Jiřího Voskovce (26. 4. 1978)“. Nahrávky tedy byly rozdílně datovány. Popisek záznamu z rodiny Stránských doplňuje další osoby, účastníci se pohřbu. Údaje se pokusíme ověřit a kriticky posoudit z jiných pramenů.

V dosavadní odborné i memoárové literatuře kupodivu nenajdeme na jednom místě úplné údaje o Peroutkově pohřbu. Nejobsažnější o posledním rozloučení referuje Pavel Kosatík v knize o „pozdějším životě“ velkého novináře.²³ Autor měl k dispozici některé dokumenty z Peroutkovy rodiny, takže lze předpokládat, že jím uváděné údaje jsou věrohodné. V Kosatíkově publikaci si přečteme, že Peroutka zemřel 20. dubna 1978²⁴ a pohřeb se konal o pět dní později. Pozůstalí a přátelé se sešli v kostele sv. Jana Nepomuckého na rohu První avenue a 67. ulice na Manhattanu v New Yorku, nad rakví podle Kosatíka promluvili lékař Karel Steinbach, spisovatel a nakladatel Josef Škvorecký a herec Jiří Voskovec.

Datum konání pohřbu (25. 4. 1978), uvedené Pavlem Kosatíkem, se shoduje s popisem na kazetě uchované v rodině Stránských, toto datum potvrzuje i dobový krajský tisk.²⁵ Datace záznamu na popisku z Národního muzea může být tedy opravena. Dobový tisk potvrzuje také jména tří smutečních řečníků, uváděných Kosatíkem.²⁶ Pavel Kosatík zapsal řečníky v abecedním pořadí. Díky nahrávce i dobovým periodikům²⁷ víme, že mluvili v pořadí: Škvorecký, Voskovec, Steinbach. Je známo, že smuteční obřad, jehož se údajně zúčastnily vedle Peroutkových přátel „stovky exulantů“, započal přesně ve tři hodiny odpoledne – český hudební skladatel Václav Nelhýbl²⁸ přehrál na úvod skladbu z Dvořákovy *Novosvětské*.²⁹ Dolní část katafalku byla zasypana věnci a květinami.

V 187. Dostupné na [www: http://www.esbirky.cz/predmet/3479979](http://www.esbirky.cz/predmet/3479979) [23. 4. 2020].

23 Kosatík, Pavel: *Ferdinand Peroutka. Pozdější život (1938–1978)*. 2. vyd. Praha 2011, s. 318.

24 Díky vzpomínce očitě svědkyně Jany Erbrtové-Plannerové víme, že Ferdinand Peroutka zemřel 20. dubna 1978 „před ranní vizitou v 7.15“. Peroutka, Ferdinand – Peroutková, Slávka (ed.) – Strnad, Jaroslav (ed.): *Muž přítomnosti*. Curych 1985, s. 102.

25 Smutné loučení s Ferdinandem Peroutkou. *České slovo* (Mnichov) 24 (69), č. 5, květen 1978, s. 4.

26 Kromě článku uvedeného v předchozí poznámce srv. též: Pohřeb Ferdinanda Peroutky. *Zpravodaj* (Mnichov) 11, č. 6, 6. 6. 1978, s. 17–20. Uvedené periodikum se mi nedopadlo při přípravě studie vyhledat, data v něm obsažená čerpám z vynikající bibliografie Knopp, František: *Česká literatura v exilu 1948–1989*. Praha 1996, s. 381.

27 Srv. Smutné loučení s Ferdinandem Peroutkou, s. 4.

28 O Václavu Nelhýblvi, vedle Karla Husy, Karla Janovického ad. našem nejvýznamnějším exilovém skladateli, viz: Nelhýbl, Václav. *Český hudební slovník osob a institucí* [online]. Webový portál Centra hudební lexikografie. Dostupné na [www: http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=1000086](http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=1000086) [23. 4. 2020].

29 Smutné loučení s Ferdinandem Peroutkou, s. 4.

Projevy smutečních řečníků byly v průběhu doby publikovány v různých periodikách a publikacích. Řeč Karla Steinbacha byla otištěna nedlouho po Peroutkově pohřbu v exilovém *Českém slově*.³⁰ V newyorských *Proměnách* najdeme rozloučení Josefa Škvoreckého s Ferdinandem Peroutkou.³¹ Fakt, že právě Škvorecký byl zařazen mezi řečníky, měl patrně symbolizovat jednotu dvou vln československého exilu – té po roce 1948 s tou po roce 1968, jejímž příslušníkem byl právě Škvorecký. Měl doložit shodu dosaženou aspoň nad rakví a nad odkazem velkého novináře a spisovatele, jemuž dal na začátku jeho kariéry důvěru sám zakladatel republiky – prezident T. G. Masaryk.³² Na Škvoreckého chválu češtiny Ferdinanda Peroutky ovšem kriticky reagoval nedlouho po pohřbu v *Národní politice* příslušník poúnorové emigrace, redaktor *Svobodné Evropy* a exilového nakladatelství *Konfrontace* Jaroslav Dresler.³³ Škvoreckého proslov pochopil jako skrytou polemiku se způsobem, jakým Dresler kriticky editoval výbor z Peroutkových esejů z Přítomnosti, jenž vyšel v roce 1977 pod názvem *T. G. Masaryk představuje plukovníka Cunnighama*.³⁴ Dresler dotčeně označil domnělou Škvoreckého polemiku s jeho edičním postupem, jež měla zaznít v řeči na rozloučenou s Peroutkou, za „nevkusnou a nevěcnou“. Škvoreckého pietní vztah k Peroutkově češtině, který demonstroval při vydání jeho románu *Oblak a valčík*,³⁵ charakterizoval Dresler na oplátku jako vysloveně škodlivý. Vzpomínal, že Peroutkovy texty vždy (a to již v době působení v Československu) procházely v redakcích a nakladatelstvích edičními úpravami a autor to podle něho přijímal s povděkem.

Nezatajíme ještě jeden disharmonický tón. O Steinbachově projevu později napsala vdova po Ferdinandu Peroutkovi Slávka Peroutková: „Jako první³⁶ vystoupil Steinbach. Zmínil se o společném školním mládí, ale začátek řeči, až bombastický, mě mrzel: říkal to již dříve na jiném pohřbu.³⁷ A já měla dojem, že u Ferdinandu se to nepatří, že měl být originálnější.“³⁸ Svědectví paní Peroutkové nemůžeme nevnímat v kontextu osobní roztržky, k níž mezi ní a Peroutkovým přítelem z mládí Steinbachem po pohřbu došlo.³⁹ Kritický vztah k části projevu

30 Steinbach, Karel: Projev dr. K. Steinbacha nad rakví F. Peroutky. *České slovo* (Mnichov) 24 (69), č. 6, červen 1978, s. 4.

31 Škvorecký, Josef: Ferdinand Peroutka. *Proměny* (New York) 15, č. 3, červenec 1978, s. 72–73.

32 K tomu srv. Firt, Julius: *Knihy a osudy*. Brno 1991, s. 57–58.

33 Dresler, Jaroslav: Jak psal Ferdinand Peroutka? *Národní politika* (Mnichov) 10, č. 10, říjen 1978, s. 6.

34 Peroutka, F. – Dresler, J. (ed.): *TGM představuje plukovníka Cunnighama*. Curych 1977.

35 Peroutka, F.: *Oblak a valčík*. Toronto 1976.

36 Již víme, že Steinbach nevystoupil jako první, ale jako poslední, tedy třetí ze smutečních řečníků.

37 Tuto skutečnost se nám nepodařilo nikde ověřit.

38 Peroutková, S.: *Třetí ženou svého muže. Třiatřicet let s Ferdinandem Peroutkou*. Praha 2005, s. 141.

39 Srv. tamtéž, s. 142.

či k osobě řečníkově, který možná s paní Slávkou sdíleli i jiní, byl snad jednou z příčin, proč Steinbachův projev nebyl zařazen do pozdějších peroutkovských pamětních sborníků, které zmiňujeme níže (z let 1985 a 1995) a na jejichž přípravě se Slávka Peroutková podílela. Steinbachovu řeč nad Peroutkovou rakví uveřejnil ovšem bez rozpaků Jožka Pejskar ve 4. svazku své *Poslední pocta*.⁴⁰ Text převzal z již citovaného vydání projevu v mnichovském *Českém slově* z roku 1978.

V peroutkovském pamětním sborníku, vydaném v curyšském nakladatelství *Konfrontace* v roce 1985, k 90. výročí jeho narození, byl uveřejněn jiný text Karla Steinbacha – jeho vzpomínka na přátelské styky s Ferdinandem Peroutkou, odvíjející se již od školních let na gymnáziu na Královských Vinohradech.⁴¹ V textu Steinbach zopakoval jednu vzpomínku, kterou použil již v řeči nad Peroutkovou rakví – o tom, jak profesor Václav Flajšhans, budoucí vynikající filolog a literární historik, vydavatel spisů Husových, si přizval do třídy několik kolegů-profesorů češtiny, přečetl slohovou práci žáka Peroutky a označil jej za příštího českého spisovatele. V curyšském sborníku z roku 1985 byl rovněž publikován smuteční projev Jiřího Voskovce.⁴² Škvoreckého proslov do sborníku zařazen nebyl. Ten se, nepatrně zkrácen, objevil až ve sborníku, vydaném o deset let později v Praze, ke stému výročí narození Ferdinanda Peroutky.⁴³ V posledně uvedené publikaci nalezneme také proslov Jiřího Voskovce⁴⁴ a ve srovnání s curyšským sborníkem o málo zkrácený text vzpomínky Karla Steinbacha.⁴⁵ Dodejme pro úplnost, že Steinbachovo vzpomínání na Peroutku využil později Viktor Fischl při přípravě Steinbachovy memoárové knihy.⁴⁶

Zbývá ještě dešifrovat poslední, čtvrté jméno, uvedené na popisku kaze-ty, uchované v rodině Stránských. Je zapsáno jako „P. Vyoral“. Jde o kněze, jenž v kostele sv. Jana Nepomuckého při posledním rozloučení 25. dubna 1978 sloužil zádušní obřady za Ferdinanda Peroutku. „P.“ v tomto případě znamená „páter“, „otec“, nejde tedy o iniciálu křestního jména. Víme bezpečně, že se jedná o otce

40 Pejskar, Jožka: *Poslední pocta*. Sv. 4. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1994. Fallbrook 1994, s. 161–162.

41 Peroutka, F. – Peroutková, S. (ed.) – Strnad, J. (ed.): *Muž přítomnosti*, s. 13–16.

42 Tamtéž, s. 102–104.

43 Peroutka, Ferdinand – Peroutková, Slávka (ed.): *Deníky. Dopisy. Vzpomínky*. Praha 1995, s. 294–295.

44 Tamtéž, s. 291–293. Podle ediční poznámky byl projev převzat z curyšského sborníku z roku 1985 beze změn – srv. Peroutka, F. – Peroutková, S. (ed.) – Strnad, J. (ed.): *Muž přítomnosti*, s. 303. Otištěná podoba tohoto proslovu ale postrádá malou část z promluvy, která původně zazněla mezi zachovaným druhým a třetím odstavcem textu.

45 Peroutka, F. – Peroutková, S. (ed.): *Deníky. Dopisy. Vzpomínky*, s. 240–243.

46 Fischl, Viktor (ed.) – Steinbach, K.: *Dr. Karel Steinbach – svědek téměř stoletý*. Praha 1990, zejm. s. 15–18.

Aloise Vyoral (21. 4. 1920 – 27. 1. 1998),⁴⁷ salesiána, který v Americe působil mezi krajany (mše sloužil od roku 1971).⁴⁸

Po skončení obřadu v kostele sv. Jana Nepomuckého bylo Peroutkovo tělo dopraveno do krematoria. Urna s popelem byla posléze uložena na hřbitově v Kensingtonu (poblíž New Yorku),⁴⁹ na pozemku s krásným mohutným stromem. Pozemek s místem pro tři hroby zakoupila Slávka Peroutková s pomocí manželů Jiřího a Věry Kovtunových. Uložení urny do hrobu byli přítomni jen nejbližší Slávky Peroutkové a jejího zesnulého chotě: Jan a Blažena Stránský, Věra Kovtunová a Karel Steinbach. „Blaženka se za nás za všechny pomodlila,“ vzpomínala s odstupem let vděčně Slávka Peroutková.⁵⁰

Na jaře roku 1991 byly ostatky Ferdinanda Peroutky přeneseny na vyšehradský hřbitov v Praze. Obřadu se dne 14. května 1991 účastnili i prezident Václav Havel a předseda české vlády Petr Pithart. „Vždycky jsem si ho velmi vážil, od dětství jsem četl jeho texty,“ vyznal toho dne Václav Havel novinářům. „Znal jsem se s ním osobně, vedl jsem s ním v roce 1968 dlouhé debaty u něj v New Yorku a jsem rád, že se vrátil domů, kam patří.“⁵¹ Žulový náhrobek, připomínající místo uložení Peroutkových ostatků v letech 1978–1991, v Kensingtonu zůstal.

Vraťme se ještě na okamžik k rozloučení s Ferdinandem Peroutkou v kostele sv. Jana Nepomuckého v New Yorku v roce 1978. Pavel Kosatík zaznamenal zajímavý postřeh: „Mnozí přítomní se shodli, že Peroutkova smrt sice trochu připomíná smutný konec Čapkův, zároveň se od něj ale liší; na rozdíl od Karla Čapka Peroutka nezemřel v beznaději, nýbrž s vědomím, že komunismus dříve či později musí padnout, neboť odporuje lidské povaze.“⁵² Nejsem si zcela jist, zda rok 1978 poskytoval československým exulantům mnoho příčin k optimismu. Uvolňovalo

47 Smutné loučení s Ferdinandem Peroutkou, s. 4.

48 K P. Aloisi Vyoralovi srv.: Jelínek, Václav: Před dvaceti lety zemřel P. Alois Vyoral, první kněz sloužící české bohoslužby v Astorii, N. Y. Proslov pana Václava Jelínka pronesený na vigilii před pohřbem zemřelého otce Aloise Vyoral v New Rochelle, 1. února 1998 [online]. Zvon. Časopis krajanské rodiny v New Yorku, leden 2018. Dostupné na [www: https://docs.wixstatic.com/ugd/29f7ba_eb21e674ce024ca483108191755ff90e.pdf](https://docs.wixstatic.com/ugd/29f7ba_eb21e674ce024ca483108191755ff90e.pdf) [23. 4. 2020]. Lynch, Frank: Evangelium a homilie P. Franka Lynche, faráře u Panny Marie Karmelské na pohřební mši za P. Aloise Vyoral v New Rochelle, v kapli salesiánské školy [online]. Zvon. Časopis krajanské rodiny v New Yorku, 1998, č. 2. Dostupné na [www: http://scriptum.cz/soubory/scriptum/zvon-new-york/zvon_new-york_1998_02_ocr.pdf](http://scriptum.cz/soubory/scriptum/zvon-new-york/zvon_new-york_1998_02_ocr.pdf) [23. 4. 2020]. Zemřel P. Alois Vyoral. Salesiánská rodina, 1998, 8(2), s. 17.

49 Pavel Kosatík uvádí jako místo odpočinku ostatků Ferdinanda Peroutky hřbitov „Kensico“ ve státu New York. Kosatík, P.: Ferdinand Peroutka, s. 318.

50 Peroutková, S.: Třetí ženou svého muže, s. 141.

51 Svoboda je složité dílo. Václav Havel: „Jsem rád, že se vrátil...“ Lidové noviny 4, č. 112, 15. 5. 1991, s. 1. Tři fotografie z pohřbu na Vyšehradě byly reprodukovány in: Otáhal, Milan: Ferdinand Peroutka – muž přítomnosti. Praha 1992, s. 37–38.

52 Kosatík, P.: Ferdinand Peroutka, s. 318.

se mezinárodní napětí a socialistický tábor se zdál stabilizovaný. Analogie s pohřbem Karla Čapka na konci roku 1938 je ovšem silným motivem, byť mohla u některých navodit spíše pocit tísně a nejistoty. Souvislost s oběma rozloučeními byla nejen duševní, ideová, ale díky přítomnosti některých lidí (Karel Steinbach, Jan Stránský) přímo fyzická.

Připomeňme, že Čapkův pohřeb, konaný 29. prosince 1938, se stal národní manifestací – s velkým umělcem se rozloučili nad jeho rakví za spisovatele Josef Hora,⁵³ za divadelní obec kritik Miroslav Rutte, jménem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy profesor Vincenc Lesný, za *Lidové noviny* Eduard Bass, a konečně za jeho přátele promluvil Ferdinand Peroutka.⁵⁴ Posledně uvedený také před tím z kolegiálního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě na hřbitov vynesl rakev spolu s Karlem Steinbachem, hercem, zpěvákem a redaktorem Rudolfem Jílovským,⁵⁵ Janem Stránským, divadelním kritikem a dramatikem Edmondem Konrádem a nakladatelem Juliem Firtem (tehdy se ještě psal Fürth).⁵⁶ Je příznačné, že ze šesti mužů, nesoucích spisovatelovo tělo k poslednímu odpočinku na vyšehradském hřbitově, nakonec po únoru 1948 zůstal ve vlasti jen jediný – Edmond Konrád, postižený ovšem zákazem publikovat. Mimochodem, čtenáře možná zaujme, že zvláštní náhodou jméno kněze, který sloužil pohřební obřady za Karla Čapka, vlídného opata premonstrátského kláštera na Strahově dr. Jana Metoda Zavoral, ⁵⁷ připomíná jméno kněze, který se o čtyřicet let později za katolickou církev naposledy rozloučil s Ferdinandem Peroutkou – Aloise Vyoral.

Svědék Peroutkova pohřbu promlouvá

Zvukový záznam, který z Peroutkova pohřbu dne 25. dubna 1978 v kostele sv. Jana Nepomuckého v New Yorku máme dochován a jenž byl v Národním archivu digitalizován, obsahuje přibližně 48minutový záznam části smutečního obřadu, ve kterém zazní také část zádušní mše. Ferdinanda Peroutku, jak již bylo řečeno, na poslední cestě doprovázel vlídným slovem i modlitbou salesián Alois Vyoral, za smutečního tónu varhan, za které usedl česko-americký skladatel Václav Nelhýbl (1919–1996). Na zvukovém záznamu identifikujeme tři

53 Hora, Josef: Spravedlivý dělník. Projev nad hrobem Karla Čapka. *Lidové noviny* 46, č. 656, 30. 12. 1938, s. 1.

54 Projevy nad hrobem. *Lidové noviny* 46, č. 656, 30. 12. 1938, s. 2.

55 K němu srv. Firt, J.: *Knihy a osudy*, s. 59–69. Jílovský zemřel v roce 1954 v New Yorku. Nad jeho rakví řečnil Ferdinand Peroutka – šlo o jeden z jeho mála veřejných projevů, kterým se jinak vyhýbal. Peroutkova řeč nad rakví Jílovského ze dne 12. 6. 1954 viz Peroutka, F. – Peroutková, S. (ed.): *Deníky. Dopisy. Vzpomínky*, s. 171–174.

56 Jména těchto osob uvádí Firt, J.: *Knihy a osudy*, s. 305 a potvrzuje je i denní tisk. K Čapkově pohřbu srv. též Pernes, Jiří – Ruml, Jiří: *Svět Lidových novin 1893–1993*. Praha 1993, s. 106.

57 K tomu srv. *Poslední cesta Karla Čapka*. *Lidové noviny* 46, č. 656, 30. 12. 1938, s. 1–2.

smuteční proslovy jeho tří avizovaných přátel. Jak můžeme slyšet ze záznamu, po obligátní mši a slovech rozloučení zaznělo prostřednictvím teskného tónu varhan *Largo* ze *Symfonie* č. 9 Antonína Dvořáka *Z Nového světa*, po kterém následovaly promluvy.

Nejprve si vzal slovo Josef Škvorecký. Mimo jiné ve své řeči promluvil o svém prvním setkání s generačně starším Peroutkou, mimo jiné takto: „Byli jsme připraveni na velebného starce a na projev, jaký se očekává od velebných starců [...]. Místo toho jsme poprvé ve svém dospělém životě poznali českého novináře v nejlepší havlíčkovské tradici, žurnalistu na Havlíčkově úrovni“.⁵⁸ Poukázal také na Peroutkův osobitý způsob přístupu k řešení problémů minulosti i dneška, který vždy pramenil ze zdrojů a podstaty masarykovské humanitní tradice. Zdůraznil, že pilíři Peroutkova působení byla na jedné straně osobnost prezidenta T. G. Masaryka a na druhé mistrovství češtiny, byť v jeho případě specifické a pro mnohé snad lehce konzervativní. Litoval toho, že jako mistr pera napsal Peroutka pouze jediný román, neboť próza by byla jistě druhou oblastí, kterou by dokonale ovládal. Přibližně totéž pak Škvorecký pronesl také v anglickém jazyku.

Po další varhanní vsuvce následovala promluva Jiřího Voskovce. V ní mimo jiné zaznělo, že loučit se dnes s Peroutkou je jako loučit se definitivně s první republikou, neboť v symbolické rovině ztělesňoval posledního ze zakladatelů masarykovského státu. Přitom svým myšlením, rozhodováním i jednáním často své okolí provokoval, tak jako o dvě století před ním francouzský osvícenec Francois M. Arouet, zvaný Voltaire (†1778), britký kritik zkorumpovaných monarchistických poměrů 18. století. Co však na Peroutkovi bylo podle Voskovce nejobdivuhodnější, byla jeho novinářská činnost, a to i během amerického exilu. „Byl to muž, který déle než půlstoletí stál sám dobrovolně na pravidelné spisovatelské hlídce k obraně svobody a pravdy“,⁵⁹ pronesl mimo jiné na jeho adresu. Proto také považoval za potřebné, aby jeho novinářské dílo bylo uspořádáno a co nejdříve vydáno tiskem. Dodejme, že k tomu dala podnět paní Slávka Peroutková, a to s odstupem řady let, když iniciovala vydávání jeho rozhlasových komentářů a zaznamenaných rozhovorů.

Třetí z řečníků, Karel Steinbach, poukázal na to, že Peroutkův pohřeb by se pro jeho novinářské zásluhy, ovšem za poměrů demokratických, zcela jistě neobešel bez

58 NA, fond Stránský Jaroslav, JUDr., zvukový záznam (audiokazeta), „Pohřeb F. P., 4/25/78, P. Vyorál, J. Škvorecký, J. Voskovec, dr. K. Steinbach, hymny“, strana A. Část z pohřebních proslovů obsahuje i zveřejněný zvukový záznam na webových stránkách Českého rozhlasu (Před 125 lety se narodil Ferdinand Peroutka. Poslechněte si ukázky unikátních rozhovorů a komentářů. [online]. Ed.: Pavel Hlavatý. Archiv Plus – webové stránky Českého rozhlasu Plus. Dostupné na [www: https://plus.rozhlas.cz/pred-125-lety-se-narodil-ferdinand-peroutka-poslechnete-si-ukazky-unikatnich-8145177](https://plus.rozhlas.cz/pred-125-lety-se-narodil-ferdinand-peroutka-poslechnete-si-ukazky-unikatnich-8145177) [23. 4. 2020]).

59 NA, fond Stránský Jaroslav, JUDr., zvukový záznam (audiokazeta), „Pohřeb F. P., 4/25/78, P. Vyorál, J. Škvorecký, J. Voskovec, dr. K. Steinbach, hymny“, strana A.

návštěvy prezidenta a celé vlády. Zdůraznil, že „byl posledním z přátel a spolupracovníků velkého prezidenta, jehož oblibu, přízeň a přátelství si získal ne, že by s ním ve všem souhlasil, nýbrž právě naopak, z opozice. Neboť Masaryk ve své velikosti měl raději ty, kteří s ním někdy nesouhlasili“.⁶⁰ Vzpomínal též na Peroutkovo mládí, na exemplární příhodu ze školních gymnaziálních lavic z roku 1905, kdy byl Peroutka před svou třídou i dalšími pedagogy pochválen za svou školní práci a svým učitelem ověnčen gloriolou budoucího velkého spisovatele. Steinbach ale připomněl i Peroutkovu prchlivou povahu, často vedoucí k volbě intelektuální samoty či tvůrčího ústraní, kterému dával přednost před otevřeným veřejným prostorem, spojeným s politickými a občanskými aktivitami. Zdůraznil, že Peroutka patřil k posledním představitelům generace původního intelektuálního exilu čtyřicátých a padesátých let, kteří chtěli změnit vývoj v rodné vlasti, čehož se však nedočkali. Jak přímo Karel Steinbach poznamenal, „byli jsme malá skupina na dlani nemilosrdného času“.⁶¹ Poté na zvukovém záznamu zazní z tónů varhan československá státní hymna, kterou dochovaný záznam z Peroutkova pohřbu končí.

I v tomto případě se ukazuje, jak cenným zdrojem historického poznání může být dochovaný zvukový záznam. V případě Ferdinanda Peroutky to samozřejmě není pouze námi pojednaný záznam části smutečního obřadu z roku 1978, ale vše, co se dochovalo na magnetofonových páskách, audiokazetách či gramofonových deskách. Po celou druhou část svého života, strávenou v zahraničním exilu, se věnoval přípravě a finalizaci rozhlasových pořadů i vlastních komentářů v československé redakci vysílání newyorské sekce stanice *Rádía Svobodná Evropa* (RFE), kterými poté víceméně pravidelně promlouval do vlasti.⁶² Zpočátku se totiž většina do vysílání zařazených pořadů předtácela, jak je dostatečně známo, na gramofonové desky nebo magnetofonové pásky.⁶³ Ale i později, kdy Ferdinand Peroutka mohl více zasahovat do programového scénáře a dával přednost především promluvám a komentářům k soudobým i vybraným minulostním událostem spojeným s existencí Československa a s jeho pozicí v Evropě, se mnohé z nich zaznamenávaly na magnetofonový pásek.

Sám Peroutka často rozhlasové vysílání newyorské redakce *Svobodné Evropy* do vlasti, kterému bylo vyčleněno zpočátku několik hodin týdně, ale později se stalo takřka každodenní i celodenní záležitostí, s nadsázkou označoval jako

60 Tamtéž, strana B.

61 Tamtéž, strana B.

62 Jako zaměstnanec i šéf newyorské pobočky *Rádía Svobodná Evropa* od 1. května 1951 do roku 1961 a poté příležitostně do roku 1977. Do jisté míry konkurenční mnichovskou pobočku *Svobodné Evropy* v Německu založil a krátce řídil Pavel Tigrid. Ta nabývala časem na stále větším významu, už vzhledem k její teritoriální blízkosti vůči československým hranicím.

63 Kosatík, P.: Ferdinand Peroutka, s. 152 a 168.

„vydávání časopisu vzduchem,“⁶⁴ čímž narážel na původně vydávanou *Přítomnost* a poté *Dnešek* ještě v rodné vlasti.⁶⁵ Pověstné byly zejména jeho zpravidla týdenní, jím koncipované rozhlasové patnáctiminutové komentáře aktuálních i historicky významných událostí, zpočátku čtené v rozhlasu jím samotným, později jinými redaktory této rozhlasové stanice.⁶⁶ Často jím byl redaktor Jiří Dostál. V rozhlasových pořadech Peroutka obvykle různým způsobem apeloval na československý národ ve své zemi, aby se nesmiřoval s nastalou a stále se horšící situací po roce 1948, aby se národ nebál a nepodléhal politickému útlaku, neustupoval plíživé diktatuře a zakročil proti této upevňující se moci, dokud je to ještě možné a smysluplné, tím spíše, když viděl, že úloha zahraničního exilu v USA není tak silná a homogenní, jak si zpočátku představoval a jak původně doufal a jelikož se mu exilový vliv na dění v Československu jevil jako stále marginálnější, zejména po přelomových letech s marně očekávanými nadějemi na změnu, letech 1956 a 1968.

Ještě v časech čerstvé exilové naděje se snažil takovému možnému scénáři bránit tím, když už v jedné ze svých prvních rozhlasových promluv z 5. srpna 1951, vzkázal mimo jiné do vlasti tuto výzvu: „Slyšíme kroky času a na vás nyní pomalu přechází odpovědnost za národní osud. Vy jste důležitější než my. My, exulanti, jsme zatím ztracená přední stráž. Jsme daleko a je nás málo. Vy jste doma a jste tělo národa. Jste nejdůležitější národní generace za celých posledních sto padesát let. Asi by se vám měla zatočit hlava z pocitu odpovědnosti. Z vašich rukou bude jednou národ muset převzít dobro, nebo zlo, tak jak vy to připravíte. [...] Poněvadž jsem daleko a poněvadž znám síly, které jsou proti vám postaveny, neodvažuji se být soudcem vašich činů.“⁶⁷

S dochovanými rozhlasovými komentáři a rozhovory Ferdinanda Peroutky je možné se v současnosti seznámit dvojím způsobem. Jednak bylo vydáno tiskem několik publikací, obsahujících v chronologické posloupnosti přepis jeho dochovaných či jinak dostupných rozhlasových pořadů (komentářů a rozhovorů),⁶⁸ jed-

64 Tamtéž, s. 156.

65 Ve svém prvním projevu do vlasti z 1. května 1951 mimo jiné prohlásil: „Já i moji přátelé zde začneme tam, kde jsme před třemi lety přestali: budeme vydávat časopis. Budeme to dělat tím jediným způsobem, který ještě zbývá demokratickým Čechům a Slovákům, aby na to tyranská vláda nemohla položit svoji tlapu: budeme jej vysílat vzduchem“ (Bednář, Jan (ed.): Ferdinand Peroutka pro Svobodnou Evropu. Unikátní rozhlasové komentáře. Praha 2013, s. 10).

66 Kosatík, P.: Ferdinand Peroutka, s. 205–206.

67 Fialová, Zuzana (ed.): Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl první: Rozhlasové komentáře, Rádio Svobodná Evropa (1951–1959). Praha 2003, s. 40.

68 Peroutka, F. – Kovtun, Jiří (ed.): Budeme pokračovat. Toronto 1984. Peroutka, F. – Landová, Pavla (ed.): Úděl svobody. Výbor z rozhlasových projevů 1951–1977. Praha 1995. Fialová, Z. (ed.): Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl první: Rozhlasové komentáře, Rádio Svobodná Evropa

nak jsou některé z nich dochovány v podobě autentických zvukových záznamů. Kopie původních záznamů jsou přístupné posluchačům například na webovém portále Českého rozhlasu⁶⁹ nebo ve zvukovém archivu Národního muzea.⁷⁰ Většina Peroutkových zvukových záznamů je však uložena v původním rozhlasovém archivu *Rádía Svobodná Evropa* ve Spojených státech amerických.⁷¹

Pomíjivost lidské existence, síla lidské vůle a přátelství, svornost při práci na společném díle i křížení názorů jednotlivců, sounáležitosti bránící... To vše nám zazní při zamyšlení nad třemi pohřby konanými za nelehké situace v letech 1938, 1978 a 1991, to vše se nám vybaví při poslechu záznamu, který byl uchován v rodinném archivu Stránských. Pavel Tigrid na vyšehradském hřbitově nad hrobem Peroutkovým v květnu 1991 řekl: „Ale co zbylo ještě, kromě písma? Jistě a především: stát, tento stát, tato republika. [...] Znovu jsme, po více než čtyřech desítkách let, zakresleni na té jediné platné mapě, totiž mapě civilizovaného světa.“⁷² Připomněl často Peroutkou opakovaný závazek, že budeme pokračovat v rozvíjení odkazu předků. „I my tu, v srdci Evropy, budeme pokračovat. Už blízka budoucnost ukáže, zda odpovědně nebo marnotratně, zda důstojně nebo hazardérsky. Směrovky jsou dány a jsou naděje,“⁷³ dodal Tigrid. Už o rok později se však již na žádné aktuální mapě neskládal název státu, který

(1951–1959). Praha 2003. Fialová, Z. (ed.): *Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl druhý: Rozhlasové komentáře, Rádio Svobodná Evropa (1960–1969)* Praha 2005. Fialová, Z. (ed.): *Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl třetí: Rozhlasové komentáře, Rádio Svobodná Evropa (1970–1977)*. Praha 2006. Bednář, Jan (ed.): *Ferdinand Peroutka pro Svobodnou Evropu. Unikátní rozhlasové komentáře*. Praha 2013.

69 Úvahy Ferdinanda Peroutky na vlnách Českého rozhlasu 6 [online]. Ed.: Jan Bednář. (Komentované úvahy Ferdinanda Peroutky). Webový portál Českého rozhlasu 6. Dostupné na http://www.rozhlas.cz/cro6/aktuality/_zprava/uvahy-ferdinanda-peroutky-na-vlnach-ceskeho-rozhlasu-6--845270 [23. 4. 2020]. Peroutka Ferdinand. Český spisovatel, dramatik a publicista (6. února 1895 – 20. dubna 1978). [online]. „Témata“ – webový portál Českého rozhlasu. Dostupné na [www: https://temata.rozhlas.cz/ferdinand-peroutka-7984495](https://temata.rozhlas.cz/ferdinand-peroutka-7984495) [23. 4. 2020].

70 Úvahy Ferdinanda Peroutky v podání Jiřího Dostála [online]. eSbírky – kulturní dědictví online. Národní muzeum – Historické muzeum. Československé dokumentační středisko. Fond Zvukový archiv Rádía Svobodná Evropa, série E, inv. č. E 005. Dostupné na [www: https://www.esbirky.cz/predmet/298061?searchParams=](http://www.esbirky.cz/predmet/298061?searchParams=) [23. 4. 2020]. Jedná se o digitalizované MG pásy z archivu Rádía Svobodná Evropa, ev. č. RFE 25702, 25703, 26021, 26065.

71 Inventory of the Ferdinand Peroutka papers. Hoover Institution Archives [online]. Finding aid prepared by Martina Podsklanová. Online Archive of California – California Digital Library. Peroutkova pozůstalost v Hooverově institutu Stanfordské univerzity. Dostupné na [www: http://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt0r29r54s/entire_text/](http://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt0r29r54s/entire_text/) [23. 4. 2020].

72 Tigrid, Pavel: Zasloužil se o stát. Z projevu Pavla Tigrida nad ostatky Ferdinanda Peroutky. Lidové noviny 4, č. 112, 15. 5. 1991, s. 2.

73 Tamtéž.

Peroutka pomáhal budovat a jehož ideu udržoval i v exilu. Název Československo byl antikvován...

Můžeme mít výhrady k působení některých politiků a kulturních pracovníků v exilu po únoru 1948, zejména k jejich nesoudržnosti, lze kriticky pohlížet i na některé jejich kroky již v období před komunistickým převratem.⁷⁴ Nikdo jim však nemůže upřít upřímnou lásku k vlasti, kterou udržovali i v cizině, a převládající niternou úctu k tradicím masarykovského humanismu a demokracie. Na to bohužel zapomínáme, povědomí o odkazu československého exilu se u nás vytrácí. Odkaz českých (a slovenských) lidí z exilu, lidí „roztroušených, ale neztracených“, jak pravilo heslo jednoho významného spolku, spolupracujícího s krajany,⁷⁵ je součástí národního kulturního dědictví, které je nutně vnitřně pluralitní. Bude záležet jen na nás, zda budeme k tomuto dědictví přistupovat odpovědně či je marnotratně odložíme.

74 Zajímavé svědectví o myšlení a duševním rozpoložení exulantů – aktivních účastníků únorových událostí roku 1948 nově přináší pozoruhodná edice Horák, Pavel – Prečan, Vilém (eds): *Únor 1948 očima poražených. Záznam diskusí exilových politiků z let 1949–1950*. Praha 2018. Diskusí se mezi říjnem 1949 a červencem 1950 účastnili Jaroslav Stránský, Jaromír Smutný, Hubert Ripka, Václav Majer, Blažej Vilím, Lev Sychrava, Martin Kvetko a Ferdinand Peroutka.

75 Jedná se o spolek Československý ústav zahraniční, udržující zejména v meziválečném období čilé styky s Čechy a Slováky žijícími v cizině.

Ein Zeuge des letzten Verabschiedung mit Ferdinand Peroutka spricht. Eine Tonaufnahme vom Begräbnis eines großen Journalisten

Im Jahr 2018 erwarb das Nationalarchiv in Prag von MUDr. Martin Jan Stránský aus dem Familienarchiv der Stránský eine Tonaufnahme, durch die ein Teil des Begräbnisses des Journalisten, Publizisten und Dramatikers der 1. tschechoslowakischen Republik Ferdinand Peroutka (†20. April 1978 in New York) aufgezeichnet wurde, der nach der kommunistischen Machtergreifung im Februar 1948 emigrierte. Ziel unserer Forschungen war einerseits die Bestätigung der allgemein bekannten Datierung von Peroutkas Begräbnis in den Vereinigten Staaten (25. 4. 1978), die sich trotzdem bei verschiedenen Kopien der ursprünglichen Tonaufnahme unterscheidet. Andererseits waren wir bestrebt die Bedeutung und den Inhalt der Tonaufnahme zu verstehen, die zweifellos ein bruchstückhaftes, nichtsdestotrotz einzigartiges und bedeutendes Zeugnis für das oben erwähnte, in der Literatur eher spärlich beschriebene Ereignis ist. Daher wenden sich die Autoren der Stránský-Familie zu, bei der die Aufnahme pietätvoll aufbewahrt wurde, insbesondere dem Journalisten Jan Stránský (1913–1998). Trotz des wenig qualitativen und stellenweise schwer verständlichen Tons gelang es nicht nur die Aufnahme digital zu übertragen, sondern vor allem ihren aufgezeichneten Inhalt zu entschlüsseln und zu rekonstruieren und ihn mit den bekannten oder auf andere Weise aufgezeichneten Tatsachen, die sich auf Peroutkas Ableben und sein Begräbnis in den Vereinigten Staaten beziehen, zu vergleichen. Die erwähnte Tonaufnahme beinhaltet den Teil einer Seelenmesse und die Grabreden von drei Freunden Peroutkas: Josef Škvorecký, Jiří Voskovec und Karel Steinbach. Ihre Reden wurden zwar später an verschiedenen Stellen in veränderter Form selbstständig publiziert, doch auf dieser Aufnahme sind sie gemeinsam authentisch so aufgezeichnet, wie sie vorgelesen worden waren. Die Autoren beschäftigen sich auch mit der Frage, warum bei dem Begräbnis Peroutkas gerade diese drei Vertreter der tschechoslowakischen intellektuellen Emigration Reden hielten und welche Stellung sie unter Peroutkas Freunden in der Emigration eingenommen haben könnten.

A witness of the Ferdinand Petoutka's funeral speaks up. A soundtrack of the great journalist's last journey

In 2018, the National Archives obtained a sound record from the family archives of Dr. med. Martin Jan Stránský. This record captures a part of funeral ceremony of the Czechoslovak journalist, publicist, dramatist and emigrant Ferdinand Peroutka (died April 20, 1978 in New York). The goal of our research was both to confirm the generally accepted date of Peroutka's funeral in the United States (April, 25, 1978) that, however, varies in some copies of the original record, and to understand the content and meaning of the record that represent a torso, yet a unique and valuable testimony to the above-mentioned event, rather scarcely depicted in the literature. Therefore, the authors focus also on the Stránský family that respectfully kept the record, especially on the journalist Jan Stránský (1913–1998). Despite the fact that the sound is partially difficult to understand, it was managed to digitally transcript the record and also to uncover and reconstruct its content and to compare it to the known or otherwise captured moments relating to the Peroutka's death and funeral in the United States. The record contains part of the requiem mass and funeral speeches of three of Peroutka's friends: Josef Škvorecký, Jiří Voskovec and Karel Steinbach. Their speeches were, after being redacted, later published, however, this records keeps them together in their original form. The authors address also the question why these representatives of the Czechoslovak emigration were to speak at Peroutka's funeral and what position they might have assumed among Peroutka's friends in the exile.

HLEDÁNÍ A TÁPÁNÍ VZNIKAJÍCÍ LEVICOVÉ OPOZICE V ČESKOSLOVENSKU KONCEM 80. LET A JEJÍ AKTIVITY V LISTOPADOVÝCH DNECH 1989. POHLED NA REFORMNÍ PROUD UVNITŘ KOMUNISTICKÉ STRANY

EMIL VORÁČEK

Od roku pádu komunistického režimu v Československu nás již dělí tři desítky let. Byla vydána řada publikací, studií různé kvality, které se tímto zlomem zabývají. Zde se soustředíme na málo známý obraz hledání a tápání skupiny lidí, kteří věnovali mnoho energie k tomu, aby období přestavby směřovalo k reformě tehdejšího reálného socialismu, tehdy ještě komunistické strany, která již ztratila svoji funkci jako politická strana. Uvědomovali si, že s překonáním režimu zatíženého řadou historických problémů, křivd, včetně zločinů, může dojít i k eliminaci toho pozitivního, co bylo za dobu po r. 1948 vybudováno. Představovali významnou část intelektuálního potenciálu lidí, ať v řadách komunistické strany, či nekomunistické opozice, nejen šedé zóny. Historie tohoto proudu je dodnes prakticky nezmapována, pro veřejnost to pak zejména ve sdělovacích prostředcích vynívá, jakoby skutečně všechno bylo v rukou vítězů sametové revoluce.

Kdo je levice?

Názory o tom, kdo koho považoval za autentické levicové hnutí, se ovšem lišily. Za *jediné autentické a důsledné síly levice* v Československu krátce před prvními svobodnými volbami v červnu 1990 byla podle stati v časopisu *Levé alternativy* „Polarita“, považována levicová politická hnutí, která vznikla jako nezávislé struktury ještě před listopadem 1989, tj. Levá alternativa, Československé anarchistické sdružení a Obroda – Klub za socialistickou přestavbu. Ty se nacházely zcela mimo komunistickou stranu. Možnosti a vliv levicové opozice v období akutní krize a rozpadu byrokratického socialistického systému nelze přeceňovat, je nutno si uvědomit, že ji představovaly nepřilíš početné skupiny, zejména inteligence, které byly velice heterogenní. Samotný pojem levice, jakož

i termínu *reformní komunisté* byl pro veřejnost v listopadových dnech roku 1989, která se podílela na statisícových mítincích, do jisté míry vágním, zprofanovaným, rychle zastíněným občanskými hnutími v čele s Občanským fórem. Pojem levice byl spojován především s poraženým režimem, v podstatě pro velkou část společnosti odepsaným. Nekonstituovaná, heterogenní, levice tedy nemohla sehrát nějakou vysoce významnou roli. navíc prohrála souboj o čas. V procesu rozpadu systému, který sám sebe deklaroval jako levicový a socialistický, byli představitelé části opozičních levicových skupin integrováni do občanské opozice jako celku (např. Obroda, vznikající sociální demokracie atd.), ve smyslu *souborného hnutí*.¹

Institucionální krize postihla celou komunistickou stranu, ne tedy pouze její reprezentaci. Označením institucionální krize však budiž vyjádřeno, že nejde o totální kolaps této strany, která přestala být stranou politickou a stala se státostranou. Jednalo se o kolaps principů a fungování její organizační vybavenosti, výbuch neschopnosti nomenklatury, která sledovala jako každá jiná zájmová skupina své cíle. V nižších složkách se tento kolaps projevil ochabnutím aktivity, neschopností jakékoli racionální akce, v důsledku očekávání příkazu, či rozhodnutí „shora“, které však již nikdy nepřišlo. Domácí hospodářské potíže, narůstající krize sousedních států sovětského bloku, deklarovaný politický obrat vedení KSSS a zklamání z neochoty sovětských perestrojkových vůdců vyjádřit se k roku 1968, na základě teze o nevmešování se do vnitřních záležitostí druhého státu, na straně druhé i mezinárodní situace, která se vyznačovala neústupností Západu a slábnutím sovětského bloku, rychle rozrušovaly quasistabilitu československého normalizačního režimu. I mezi původně jednotnými normalizátory se rozhořel urputný zápas o nové přerozdělení mocenských pozic.

Vývoj veřejného mínění v 80. letech

Normalizační režim přestal plnit základní podmínku jakési nepodepsané, ale většinou akceptované „společenské smlouvy“, totiž zajištění trvalého růstu životní úrovně, a tím se i uvolňovala jeho materiální závislost a zainteresovanost na něm. Obyvatelstvo přestávalo mít zájem na jeho existenci, jak to naznačují i výsledky průzkumy veřejného mínění o vedoucí úloze KSČ. Tím se otevřeně

1 „Souborné hnutí je hnutím reprezentujícím prakticky celou protikomunistickou opozici s cílem zbavit komunistickou stranu moci. Souborné hnutí je názorově velmi heterogenním a může mít různou vnitřní strukturu – od široké koalice politických stran až po vnitřně nestrukturované hnutí. Extrémním příkladem je pak Solidarita, původně „apolitické“ odborové hnutí.“ Cotta, M.: *Building New Party Systems After the Dictatorship. The East European Cases in Comparative Perspective*, nedatováno. Cit. dle: Dostal, Radim: *Komparace formování systémů politických stran Česka a Polska (1989–1998)*. Politologický časopis 3, 1999, s. 290.

začala projevovat kritičnost k politickému systému v ČSSR; téměř jedna polovina respondentů jej považovala za nedemokratický. Dlouhodobě narůstala nespokojenost se způsobem uplatňování vedoucí síly strany. Jestliže v roce 1986, kdy tato otázka byla poprvé položena, považovalo vedoucí úlohu KSČ za důležitou 67% respondentů a 23% za nedůležitou, pak v červnu 1989 odpovědělo kladně již jen 41% a záporně 37%.²

Na tuto otázku odpovídali občané i na přelomu listopadu a prosince 1989 (již v podstatně jiné atmosféře, kdy už se mohli vyjadřovat bez zábran). Souhlas s vedoucí úlohou KSČ vyslovilo pouze 14% a nesouhlas celých 82% respondentů. Miroslav Vaněk v uvedené studii dospěl k závěru: „Údaje za čtyři roky před – sametovou revolucí – potvrzovaly všeobecnou nespokojenost a odklon občanů od KSČ.“

Akutní krize a rozpad režimu

Pro kriticky založenou část komunistů byl nepřijatelný způsob, jakým vedení strany reagovalo na události v Polsku, nejnověji volby do Sejmu v červnu 1989, vývoj v Maďarsku, jeho způsob posuzování pozice vedení SED v čele s Erichem Honeckerem v NDR, způsob vyrovnávání se s faktem, že v zemi stoupá aktivita opozice, vliv disentu (zejména po uveřejnění Několika vět), i jakým způsobem vedení proti opozici postupuje. Souhrnně řečeno, se však již jednalo o něco jiného. Slovy Oskara Krejčího, tehdy politického poradce předsedy vlády Ladislava Adamce: „Na jaře 1989 se nevedl zápas o to, zda se byrokratický socialismus podaří udržet, ale o to, jakým způsobem odejde ze scény – zda v potocích krve, nebo dohodami u kulatého stolu“.³ Kolaps režimu byrokratického socialismu v Československu v roce 1989 byl součástí podstatně širšího geopolitického procesu demokratizační vlny, který již probíhal řadu let, potenciální šance obnovení socialismu byly ztraceny potlačením „Pražského jara“ a následným vývojem v 70. letech.

Reformní směry uvnitř komunistické strany a jejich osudy

Úvodem je nutno souhlasit s obecným zjištěním Anny Grzymala-Busse, že reformní úsilí uvnitř KSČ v 80. letech prakticky prošlo bez ohlasu ať stranických orgánů, tím spíše veřejnosti. Převládala představa, že „KSČ byla stagnujícím, nereformovatelným hrochem, skutečným projevem zkostnatění po pražském jaru 1968 a následných stranických čistkách.“⁴ Autorka ovšem dodává, že i přes tristní

2 Výsledky sociologických výzkumů v 70. – 80. letech souhrnně zpracoval Vaněk, Miroslav: Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989. Analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989. Praha 1994 (Historia Nova, sv. 5).

3 Krejčí, Oskar: Sametová revoluce. Praha 2014, s. 22.

4 Grzymala-Busse, Anna: Reform Efforts in the Czech and Slovak Communist Parties and Their Successors, 1988–1993. In: East European Political Review 12, 1998, No. 3, s. 442–471, zde s. 446.

situaci této státostrany, vzniklo několik pokusů usilujících, resp. směřujících k reformám, pochopitelně v letech 80. Reformní proudy uvnitř KSČ, pokud je takto podmíněně nazýváme, protože jejich skutečný vliv na aparát a vedení byl velice slabý, až mizivý, představovaly spíše „ostrůvky“ tvořené jednotlivými skupinkami, jejichž kontakty, spojení, spolupráce, společné diskuze, s výjimkou v Praze, byly zprvu slabé.⁵

Tvrdé vystoupení jednotek VB proti demonstrantům na Václavském náměstí v Palachovu týdnu, v lednu 1989, vyprovokovalo řadu členů strany k napsání protestních dopisů, které adresovali přímo generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi. Mezi ostré kritiky náležel i Miloslav Ransdorf, vědecký pracovník Prognostického ústavu ČSAV, který se podílel na přípravě petice podepsané více vědeckými pracovníky v téže věci. Ransdorf zaslal i „**přestavbový dopis**“ předsedovi federální vlády L. Adamcovi, jehož jádrem bylo směřování „...k ústavním změnám a škrtnutí článku 4 ústavy“.⁶ V únoru 1989 zejména v Praze proběhla řada vášnivých diskuzí (např. na ČVUT, mj. i v sále Dopravních podniků, kde se v rámci perestrojové atmosféry ostře kritizovala neschopnost vedení KSČ využít manévrovací prostor, který stále existoval, nicméně se rychle zmenšoval.

Jednotliví reformisticky orientovaní členové strany si byli vědomi své roztržitosti, neschopnosti vystoupit jako celek.

Stranické vedení připravovalo návrh nové ústavy, další hospodářské reformy, které měly být odstartovány v lednu 1990. Přípravy však probíhaly více utajeně, natož, aby se o rozsahu reformy a jejich klíčových bodech veřejně a otevřeně diskutovalo, což byla zásadní politická chyba. „Veřejnost se ovšem nedověděla o připravené ekonomické reformě, ani o návrhu ústavy, kde byly velkorysé garance politických a občanských svobod, včetně akceptování vídeňských konvencí o lidských právech. Skutečností je, že jejich přijetí předseda legislativní Rady vlády ČSSR Marián Čalfa spíše brzdil, stejně jako opuštění článku 4 Ústavy ČSSR.“⁷ Tyto nezveřejněné materiály nemohly mít pochopitelně žádný ohlas ve stále kritičtější veřejnosti, ve které se již zvedaly hlasy odporu, byť početně zdánlivě slabé. Naopak vedení strany postupně zostřovalo pronásledování snad jediného potenciálního partnera reformních komunistů, hnutí Obroda (klubu pro socialistickou přestavbu). Je zřejmé, že mezníkem pro vývoj nekomunistické opozice byla setkání Václava Havla s Alexanderem Dubčekem na jaře 1989 a tvrdý postup bezpečnostních orgánů proti Obrodě v červenci 1989.

5 Grzymala-Busse, A.: c. d., s. 442.

6 Ransdorf, Miloslav: Nový dějinný prostor, 1999, rukopis, s. 1, soukromá sbírka Emila Voráčka.

7 Tamtéž, s. 2. Vývojem událostí archivovaný návrh ústavy byl později publikován po 17. listopadu, ve zcela jiné atmosféře.

Společnost Bohumíra Šmerala

Chronologicky nejdříve vstupoval do povědomí (v rámci Prahy), diskusní klub, neformální sdružení levicově orientovaných občanů, převážně komunistů, které vzniklo v průběhu jara–léta 1989. V létě 1989 se rozhodli ustavit Společnost Bohumíra Šmerala. Ještě před tím skalní stalinisté zamýšleli vytvořit Společnost Klementa Gottwalda,⁸ což nenašlo velkou odezvu. Naopak myšlenka utvořit jádro pro reformu strany s odkazem na dílo a politickou činnost B. Šmerala, významného představitele české sociální demokracie zakladatele v dobách Rakouska-Uherska, KSČ ohlas měla. Její aktivní jádro opět tvořili někteří pracovníci Městské politické školy KSČ v Praze (v Praze – Karlín), Kabinetu politické výchovy (v ulici Karoliny Světlé), Miloslav Ransdorf z Prognostického ústavu ČSAV (Opletalova ul.), i z jiných výzkumných institucí mimo stranická zařízení, jakož i užšího okruhu dalších sympatizantů části společnosti, především intelektuálů všech profesí, resp. inteligence.⁹ Klub byl budován na neformálním základu. Jeho počet dosáhl na podzim něco málo přes stovku osob, spojovaných především osobními vazbami. Prostor pro zasedání poskytla MPŠ KSČ v Karlíně. V průběhu roku 1989 probíhaly ve Společnosti neformální diskuse, přidávali se i další zájemci. Radim Valenčík získal skupinu lidí z Vysoké školy ekonomické, mezi nimi i Miroslava Ševčíka a další. Konflikty vznikaly kolem diskusí k programovým otázkám. V diskusích předkládal řadu konceptů, návrhů Miloslav Ransdorf. Požadoval v nich též zrušení výsledků stranických pohovorů z roku 1970, ustavení „opozice v rámci partaje“, možnost spolupráce s již existující Obrodou. V období do listopadu, pokud se nám podařilo zjistit, společnost nevydala žádné prohlášení, jímž by se veřejně prohlásila za reformní skupinu, resp. zveřejnila své stanovisko k některým problémům, kterými společenský vývoj překypoval. Na podzim 1989 se klub připravoval k oficiálnímu ustavení, byly připravovány i základní programové dokumenty, jejichž autorem byl opět M. Ransdorf, ve spolupráci zejména s Rudolfem Převrátilcem, Miroslavem Grossmannem, Pavlem Smutným a dalšími.

V říjnu 1989 se v bytě M. Ransdorfa konala pracovní porada organizátorů, kteří se dohodli na oficiálním ustavení společnosti. 14. listopadu 1989, kdy měl být rozpuštěn Prognostický ústav ČSAV (?)¹⁰ nadřízenými orgány (?), se vedení Společnosti dohodlo, že v průběhu dvou týdnů by se měla změnit v oficiální stranickou platformu. Je do jisté míry příznačné, že první oficiální vystoupení přišlo pozdě, v době, kdy již kritická slova Společnosti vyzněla zcela jinak. Zástupci klubu si totiž 13. listopadu rezervovali místnost v Domu politické výchovy MV

8 Osobní vzpomínka Jiří Malínský, 20. 12. 2017. Soukromá sbírka Emila Voráčka.

9 Bude DFK novou politickou stranou? In: Průboj, 3. 1. 1990, s. 1–2.

10 Ransdorf, M.: c. d., s. 80.

KSČ na první veřejné zasedání klubu a to na 27. listopadu.¹¹ Termín byl směřován před den lidských práv, 10. prosince, kdy se očekávalo vystoupení opozice. Byla to z pohledu snah reformních komunistů „fatální chyba“? V duchu „všechno pozdě?“ Ransdorf ve svých pamětech později připomněl, že v napjatých dnech, které následovaly po 17. listopadu, plných jednání, „pochoopil, že KSČ nemá žádný krizový ani ústupový scénář. Moc vyvanula z budovy ÚV neskutečně rychle, až to opozici zaskočilo“.

Demokratické fórum komunistů

Události 17. listopadu 1989 podnítily členy klubu k urychlenému, ale opožděnému vystoupení. Řada z nich hned poté, co se dozvěděli, co se stalo onoho večera na Národní třídě, rozvinula velice intenzivní činnost. V prvním týdnu sametové revoluce, kdy na Václavském náměstí demonstrovalo denně až sto padesát tisíc lidí, členové Společnosti horečně diskutovali, snažili se zhodnotit situaci, připravovali programové prohlášení, zatímco vedení strany dále mlčelo. Členové Šmeralovy společnosti se sešli až 27. listopadu, aby se dohodli na přejmenování společnosti na „Demokratické fórum komunistů“, jež mělo působit v rámci komunistické strany.

Současně DFK vydalo prohlášení a programové teze.¹² V prohlášení se mj. uvádělo: „Sympatie k myšlenkám socialismu mají v československé společnosti hluboké a mnohostranné kořeny. Avšak stalinský systém přinesl hořká zklamání a velké ztráty. Pokus o zásadní obrat v roce 1968, zdůrazňující neoddělitelnost socialismu a demokracie, vyvolal nové naděje na obrodu KSČ a společnosti a získal straně nebývalou podporu obyvatelstva. Ale tragická a neospravedlnitelná intervence armád Varšavské smlouvy a následující tzv. normalizace zasadila takovým snahám těžkou ránu. KSČ ze svých řad vyloučila tisíce občanů, kteří se pro obrodný proces angažovali. Nekompromisní nastolení monopolu moci znovu nadlouho oddělilo lid a stranu od privilegovaného vedení. Lži a zastrašováním byla umlčena většina členské základny strany a společnosti vůbec. Uvědomujeme si, že mezi členy strany je mnoho osobně čestných lidí s přirozenou autoritou, kteří nepropadli politické a morální korupci, zachovali si demokratické cítění i kritický odstup od politiky strany a nejednou jej vyjádřili. Většina však zatížila své svědomí tím, že nenašla odvahu otevřeně vystoupit se zásadním protestem proti diktátu, lži a pokrytectví. Jsou to poctiví dělníci, zemědělci, vynikající odborníci, pracovníci všech profesí. Bez jejich nadání a obětavosti se československá společnost může jen těžko obejít. Jsme vedeni snahou najít platformu pro jejich obrodnou iniciativu, pro svobodnou a starými předsudky

¹¹ Tamtéž, s. 1.

¹² Programové teze Demokratického fóra komunistů, Praha 27. 11. 1999, originál, 6 stran; in: Soukromá sbírka E. Voráčka.

nezatíženou diskuzí v období před sjezdem KSČ. Očekáváme, že tato platforma zároveň napomůže k rozchodu s těmi, kteří svými postoji a činy kompromitovali KSČ před veřejností.¹³

V období, kdy z KSČ odcházely statisíce členů (kteří byli jejími členy s velice diferencovanými motivacemi), další desetitisíce hledaly cestu pro pochopení vývoje, podporu společenských změn, tu však chápali jako podporu společnosti sociálně-spravedlivé. Na základě výzvy, prvního prohlášení se hlásily do DFK tisíce osob. Údaje, které uvádí polská autorka Anna Grzymala zřejmě nejsou přehnané, tj. odhad mezi 10–60.000, i když bychom se klonili spíše ke středu uvedeného údaje. Dokumentují tak do určité míry stav tehdejší mysli ne nevýznamného počtu členů i nečlenů KSČ, levicově orientovaného, kritického, intelektuálního potenciálu společnosti, kteří viděli význam zvratu po 17. listopadu do značné míry ve smyslu cesty socialistického, resp. sociálně demokratického rozvoje. Sympatizanti DFK (ještě stále uvnitř strany, ale co to znamenalo v dynamicky se vyvíjející situaci) se hlásili z řady míst v České republice; na Slovensku bylo zastoupení nižší, i vzhledem k poněkud jiné situaci. Mezi původní cíle skupiny, vtělené i do programového prohlášení náležela revize a přehodnocení roku 1968, smetení normalizačního *Poučení z krizového vývoje*. Současně byl položen požadavek přetvořit stranu v duchu reformních komunistických stran v Polsku a Maďarsku. V polovině prosince 1989 se DFK vyjádřilo pro přímé volby prezidenta republiky. 14. prosince demonstrovalo před budovou ÚV KSČ a redakcí Rudého práva. DFK mělo podle původních představ působit jako frakce v rámci komunistické strany, o dva týdny později se představy změnily v pojetí působení DFK uvnitř strany a mimo ni. Názory uvnitř fóra se rychle diferencovaly, zejména v otázce zda setrvat v KSČ, či odejít. Rudolf Převrátíl a další se vyjadřovali pro činnost DFK mimo stranu, Ransdorf naopak prosazoval názor, že DFK musí zůstat v rámci KSČ a „podílet se na její přeměně, pokud možno být motorem tohoto procesu“.¹⁴ Cílem bylo otevřené pojetí komunistického hnutí, spojující úsilí o obnovu, současně s kontinuitou. Co se týká analýzy občanské společnosti, navazovaly v mnohém programové teze DFK zejména na myšlenky Antonia Gramsciho.¹⁵ Jedním z významných spoluautorů tezí byl Ransdorf.

Programové teze DFK obsahovaly mnoho z filozoficko-politických úvah M. Ransdorfa. Zejména se jednalo o pasáže „Socialismus a moderní civilizace“ a „Socialismus a nová společenská racionalita“. V části, která se týkala hospodář-

13 Prohlášení demokratického fóra komunistů, 19. 11. 1999. Kontaktní adresa byla Prognostický ústav ČSAV, M. Ransdorf. Ransdorf byl i autorem tohoto programu.

14 Ransdorf, M.: c. d., s. 2.

15 Programové teze DFK 1989. Soukromá sbírka E. Voráčka.

ské problematiky, Ransdorf rozvinul koncept československé hospodářské reformy pro 90. léta vypracovaný v Prognostickém ústavu.¹⁶

„Sjezd bezvýchodnosti“. Mimořádný sjezd KSČ, 19. – 20. prosince 1989

DFK vyvíjelo v hektických dnech po 17. listopadu velký tlak na modernizaci KSČ, své programové názory se pokusilo pronést i na mimořádném sjezdu KSČ, který probíhal 19. – 20. prosince 1989, jehož se zúčastnilo na 1530 zvolených delegátů.¹⁷ Proběhl v nedávno zbudovaném pražském sjezdovém paláci (nyní Kongresové centrum). Režie tohoto jednání byla v rukou špičkových funkcionářů Socialistického svazu mládeže (SSM), zejména Vasilu Mohority, Širokého. Sjezdu se zúčastnilo 50 zástupců DFK, jako pozorovatelé.¹⁸ DFK vydalo v průběhu sjezdu několik čísel Sjezdového zpravodaje DFK. Zástupci měli ovšem velice malé možnosti prezentovat své názory z tribuny sjezdu. Byli často napadáni účastníky sjezdu jako rozbíječi strany, a to ve velice ostrých diskuzích. Přesto však DFK bylo jako takové, vedením sjezdu méně a řadou delegátů daleko více, respektováno, a jeho tiskové konference byly sledovány se zájmem. DFK požadovalo na sjezdu frakční status, organizace DFK, měly mít status základních stranických organizací, k dispozici jim měl být malý aparát, časopis, část finančních prostředků strany. Z těchto požadavků nebylo prakticky splněno nic. DFK svedlo neúspěšnou bitvu na sjezdu, těžko se mohlo prosadit, když kromě jediného vystoupení svého mluvčího nedostalo více slovo. Se závěry sjezdu DFK vyjádřilo nespokojenost. Mezi názory jednotlivých členů DFK, kteří se účastnili prosincového posledního sjezdu KSČ, byly značné názorové rozdíly, odpovídaly i onomu opožděnému hledání, jak reagovat na rychle se vyvíjející politický vývoj. DFK reagovalo na „Sjezd bezvýchodnosti“ dalším kritickým prohlášením a rozhodnutím zahájit budování nových organizací DFK v regionech.¹⁹ Tento tlak však přišel pozdě, až po rozhodující události 17. listopadu, kdy výbuch občanské nespokojenosti (ať už byl iniciován nebo ne), rozmetl představy o reformních změnách. Dynamika společenských a politických změn nabrala zcela jiné tempo a postupně také orientaci, rychle se zde objevil nový, silný společenský proud. Pochopitelně, v tomto proudu uvnitř komunistické strany mnozí členové strany, včetně některých jeho

16 S čím jde DFK na mimořádný sjezd KSČ, 18. 12. 1989, Originál, soukromá sbírka E. Voráček. Srv. také: Převrátil, Rudolf: DFK: jak dál? In: Rudé právo 5. 1. 1990.

17 Počet 50 zástupců DFK, kteří měli statut hostů, byl schválen organizátory sjezdu. Přesto nebylo pro hosty z řad DFK snadné se na sjezd vůbec dostat přes ne zcela přátelsky naladěné kontrolory vstupu do paláce.

18 Zpravodaj Demokratického fóra komunistů, 21. 12. 1989, Nr. 4 (sjezdový). V ostré diskusi v lobby sjezdového paláce na mimořádném sjezdu KSČ bránil M. Ransdorf ještě myšlenku ustavení nové levicové politické strany.

19 Prohlášení DFK k mimořádnému sjezdu KSČ, Praha 21. 12. 1989.

zakladatelů, viděli pouze určitý odrazový můstek, kterým by se dostali mimo stranu a tak by se v očích kritické demokratické veřejnosti „očistili.“ Řada z nich se domnívala, že tempo polistopadové obnovy komunistické strany je pomalé a proto přistupovali i k zakládání jiných politických subjektů. Samotné DFK se počátkem ledna 1990 začalo rozpadat, jeho vliv rychle slábl, sympatizanti přecházeli do jiných uskupení odštěpujících se od komunistické strany.

Tříkrálové jednání DFK 6. ledna 1990

Více než 2500 sympatizantů a aktivistů z celé České republiky se sešlo, aby diskutovali výsledky mimořádného sjezdu KSČ a další vývoj hnutí po 17. listopadu 1989 na jednání 6. ledna 1990 v Praze. Přítomni také byli zástupci KSČ a Obrody.²⁰ Atmosféra na setkání byla velice vzrušená. Ze zástupců Koordinačního výboru DFK zde byli mimořádně aktivní Rudolf Převrátíl, Jaromír Sedlák, Pavel Smutný, Milan Maršálek, J. Maczner a Ladislav Zvolský.²¹

Čilá aktivita DFK přišla jednoznačně pozdě. Výbuch občanské nespokojenosti smetl všechny představy o reformách starého systému a společenská změna nabrala zcela jiný kurs. Pro řadu členů strany bylo tempo obnovy komunistické strany příliš pomalé, částečně oprávněně. Po dlouhém váhání se Koordinační centrum DFK rozhodlo 26. ledna 1990 politický proud, který představovalo, budovat jako samostatnou moderní levicovou politickou stranu.²² Současně se formovalo několik skupin, které se pokusily představit své narychlo formulované programy se socialistickým zaměřením.

Podle názoru některých členů strany „DFK byla houba, která umožňovala, aby se KSČM stala masovou stranou“.²³ Zklamání z neúspěšného startu DFK vedlo k další diferenciaci. Nejdříve se odštěpila skupina, která si dala název Nezávislá levice, poté Československé demokratické fórum, které se jediné zúčastnilo parlamentních voleb v červnu 1990. Zřejmě největší část, především členstvo mimo Prahu zůstalo v KSČ, nyní již KSČM.

20 Dengler, Robert: DFK na rozcestí? Dokumenty k diskusi: Prohlášení k mítinku DF(K). In: Rudé právo, 8. 1. 1990.

21 Jaromír Sedlák byl koncem 80. let činný jako poradce předsedy čs. vlády L. Štrougala a později L. Adamce.

22 Jak dál, in: Lidová demokracie, 27. 1. 1990.

23 Rozhovor autora s M. Grossmanem, 6. 2. 2017. Soukromá sbírka E. Voráčka.

ARCHIVNÍ FONDY

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI RUSKÉ A UKRAJINSKÉ EMIGRACE V ZRCADLE OSOBNÍCH FONDŮ ULOŽENÝCH V NÁRODNÍM ARCHIVU

LENKA KLOČKOVÁ

Osobní fondy významných představitelů emigrace z bývalého Ruského impéria v meziválečném Československu uložené v Národním archivu¹ přinášejí mnohá cenná svědectví o životě těchto osobností i o době, ve které žili, a vhodně doplňují fondy úřední provenience i fondy spolků, které jsou badatelům zabývajícími se touto tematikou dostatečně známe.²

Ve svém příspěvku se věnuji především osobním archivům představitelů Strany socialistů-revolucionářů (eserů), které Národní archiv převzal v roce 2006 jako součást osobního archivu právníka Semjona Nikolajeviče Nikolajeva. Z tohoto celku byly při archivním zpracování o rok později vyčleněny jako samostatné archivní soubory osobní fondy Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské, Vasilije Gavriloviče Archangelského a jeho manželky Larisy Vasiljevny a Borise Nikolajeviče Rabinoviče.

Navzdory skutečnosti, že se jedná o torza původních osobních archivů, které byly ve třicátých letech převážně předány Ruskému zahraničnímu historickému archivu (RZHA)³ a dnes jsou uloženy ve Státním archivu Ruské federace, se

1 6. oddělení Národního archivu, oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek, se od svého vzniku v roce 1996 systematicky zaměřuje na získávání osobních fondů významných představitelů politického a kulturního života, představitele ruské a ukrajinské emigrace v meziválečném Československu nevyjímaje. Díky výjimečné spolupráci s paní Mgr. Anastásií Kopřivovou, která nám pomáhá navazovat kontakty s rodinami potomků ruských emigrantů, se může Národní archiv pyšnit stále rozmanitější kolekcí osobních fondů vztahujících se k tomuto tématu.

2 Jedná se především o čtyři základní fondy, a to Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (MZV-RPA), Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům (KRUS), Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO) a Ukrajinské muzeum (UM).

3 S výjimkou osobního archivu Borise Nikolajeviče Rabinoviče, který nebyl Ruskému zahraničnímu historickému archivu (RZHA) předán. RZHA byl koncem roku 1945 převezen do Moskvy, v Národním archivu je uložen lístkový katalog sbírek RZHA v abecedním pořadí, podle věcných, osobních a zeměpisných hesel. Srv.: Národní archiv, fond Ruský zahraniční historický archiv, lístkový katalog sbírek.

v těchto fondech nacházejí mnohé cenné archiválie, které umožňují skládat střípky mozaiky života ruských emigrantů v meziválečném Československu. Osobní fondy všech jmenovaných původců uložené v Národním archivu mají zpracované inventáře⁴ a jsou zpřístupněny badatelům.

Archivní fondy vztahující se k exilu z bývalého Ruského impéria, ať se již jedná o fondy úřední, písemnosti spolků či osobní archivy, představují důležitou pramennou základnu pro studium problematiky ruské a ukrajinské komunity v Československu i jejich předních představitelů. Naprostou většinu z nich zpracovala anebo se podílela na jejich zpracování a zpřístupnění badatelům Raisa Machatková, prom. hist.⁵ Dnes jsou tyto fondy vyhledávané badateli z celého světa a patří k nejvíce využívaným fondům Národního archivu.

Jedním z významných představitelů ruského porevolučního exilu v Československu byl Vasilij Gavrilovič Archangelskij.⁶ Narodil se ve vesnici Mikuškino dne 1. 3. 1869 v Samarské gubernii v rodině pravoslavného kněze. V roce 1878 byl přijat do pravoslavného bohosloveckého učiliště v Samaře, v roce 1888 pak začal studovat na bohoslovecké akademii v Kazani, poté přestoupil na bohosloveckou akademii v Moskvě. Věnoval se pedagogické práci, vyučoval psychologii a logiku a literaturu v Simbirsku a Tobolsku. V roce 1902 byl jmenován do funkce újezdního inspektora národních učilišť v Samarské gubernii. Poté, co v roce 1905 vstoupil do Strany socialistů-revolucionářů, byl zbaven funkce inspektora, obviněn z nezákonné agitace mezi inteligencí a odsouzen k tříletému vyhnanství ve městě Berezov na Sibiři. V roce 1907 je znovu odsouzen k šestiletému žaláři. Po únorové revoluci 1917 byl v Petrohradu, kam přijel spolu s manželkou Larisou na sjezd Strany socialistů-revolucionářů, zvolen do ústředního výboru strany. Zapo-

4 Inventáře jednotlivých fondů se v současné době digitalizují a zpřístupňují na webových stránkách Národního archivu <http://vademecum.nacr.cz>.

5 Raisa Machatková, prom. hist. (*1932), historička, archivářka a překladatelka. V Národním archivu působila na plný úvazek bezmála půl století, v letech 1963–1996, poté pak do roku 2013 na zkrácený úvazek. Raisa Machatková je autorkou téměř osmi desítek inventářů, katalogů a dalších archivních pomůcek či soupisů a edic dokumentů. Specializovala se především na fondy a sbírky z období první Československé republiky a okupace. Mimořádné místo v její práci zaujímají archivní fondy vztahující se k ruské emigraci v meziválečném Československu: Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO), Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům (KRUS), Ukrajinské muzeum (UM), Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (MZV-RPA) a také osobní fondy představitelů ruské a ukrajinské emigrace. Je také spoluautorkou dvou svazků soupisů pramenů k tomuto tématu. Srv.: Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938. Materiály k dějinám. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice. Praha 1996; Emigrace z Ruska v meziválečném Československu. Prameny v českých, moravských a slezských archivech. Praha 2000.

6 Základní informace o fondu Archangelští, Vasilij Gavrilovič a Larisa Vasiljevna, Machatková, Raisa: Archangelští Vasilij Gavrilovič a Larisa Vasiljevna. 1922–[1965]. Inventář. Praha 2009.

žil se do vydávání eserského časopisu *Zemlja i volja* a za stranu eserů byl zvolen do Ústavodárného shromáždění.

V červnu 1921 přijíždějí s manželkou do Československa. Vedle novinářské práce byl aktivním činitelem Pražské skupiny Strany socialistů-revolucionářů, v roce 1921 se stal spoluzakladatelem a vedoucím představitelem Sjedenocení ruských činitelů městských a venkovských samospráv v Praze (*Zemgor*), vedl Ruskou knihovnu-čítárnu při *Zemgoru*, v červnu 1928 byl jmenován ministerstvem zahraničních věcí správcem Ruského zahraničního historického archivu na návrh jeho vědecké rady. Z písemností uložených v osobním fondu je nejcennější autobiografický text Vasilije Gavriloviče Archangelského *Perezvony* a dále jeho poznámkový sešit, kde vylíčil svoje úvahy a postoje. Zajímavá je také korespondence Larisy Vasiljevny Archangelské s představiteli strany eserů v exilu v Československu.

Další významnou osobností, jejíž osobní archiv je uložený v Národním archivu, je Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská.⁷

„Babuška ruské revoluce“ se narodila 13. 1. 1844 ve staré šlechtické rodině, dětství strávila na panství rodičů v Černigovské gubernii na Ukrajině. Její život byl ovlivněn narodnictvím. Učila děti rolníků ve škole, kterou na její naléhání zřídili rodiče na jejich statku. Po sňatku s Nikolajem Petrovičem Breško-Breškovským manželé zřídili na jejich statku pro rolníky spořitelní pokladnu a knihovnu. Začátkem 70. let opustila manžela i syna Nikolaje a agitovala mezi venkovským lidem za sociální spravedlnost, demokratické zřízení a lásku k vlasti. V roce 1874 byla zatčena a uvězněna, v roce 1878 byla odsouzena k pětileté těžké práci v dolech na východní Sibiři. Celý její další život byl vyplněný pobyty ve vězení, neúspěšnými pokusy o útěk, roky vyhnanství, ilegality a exilu.

Stála u zrodu Strany socialistů-revolucionářů, několikrát byla zvolena členkou jejího ústředního výboru. Léta 1903–1904 strávila v emigraci (mj. v USA). V roce 1905 se vrátila do Ruska, byla znovu zatčena a uvězněna v Petropavlovské pevnosti. V roce 1910 byla odsouzena k doživotnímu vyhnanství na Sibiři pod stálým policejním dohledem. Po únorové revoluci 1917 se vrátila do Petrohradu, agitovala za podporu revoluční vlády. Pod jejím vedením vzniklo nakladatelství *Zemlja i volja*. Po říjnovém převratu 1918 a zákazu strany eserů odjela na Sibiř. Zde se setkala s československými legionáři, zúčastnila se v srpnu 1918 prvního sjezdu československého vojska v Omsku, kde byla prohlášena „babičkou“ československého vojska. Za pomoci československých legií přijela v září 1919 do Prahy.

Život Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské byl naplněný rozsáhlou korespondencí s představiteli ruského exilu a publikační činností.⁸ Její osobní fond

7 Inventář fondu Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská, Machatková, Raisa: Breško-Breškovskaja Jekatěrina Konstantinovna. 1917–1934 (1991). Inventář. Praha 2009

8 Jejími hlavními tématy byly ruské dějiny, rolnická otázka, tehdejší politická a ekonomická situ-

obsahuje mj. Vzpomínky na léta 1873–1918,⁹ dopis Alexandra Fjodoroviče Kerenského z Paříže z roku 1932 adresovaný Jekatěrině Konstantinovně Breško-Breškovské, několik fotografií Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské (samostatně i ve společnosti Alexandra Fjodoroviče Kerenského) a kopie některých dokumentů uložených ve Státním archivu Ruské federace, např. vzpomínky. Život Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské se uzavřel dne 12. září 1934.

K významným osobnostem exilu z území bývalého Ruského impéria, jehož fond je uložený v Národním archivu, bezesporu patří právník Semjon Nikolajevič Nikolajev (1880–1976).¹⁰ Narodil se 20. 4. 1880 v čuvašské vesnici Načar Ubejevo (dnešní Krasnomajsk) v Simbirské gubernii. Navštěvoval pravoslavný bohoslovecký seminář v Simbirsku, později studoval na právnické fakultě Kazaňské univerzity. Působil jako vyšetřující soudce v Simbirsku a smírčí soudce v Čeboksarech. V průběhu studia se zapojil do revolučního hnutí v Rusku, podílel se na vzniku studentské organizace Strany socialistů-revolucionářů v Simbirsku, redigoval ilegální časopis. V revolučních dnech roku 1917 ho čuvašské obyvatelstvo Simbirské gubernie zvolilo do Všeruského ústavodárného shromáždění, stal se spoluzakladatelem Komitétu členů Ústavodárného shromáždění (Komuče). Nikolajev byl v roce 1918 z rozkazu generála Alexandra Vasiljeviče Kolčaka zatčen. Po svém osvobození v roce 1919 působil jako smírčí soudce ve Vladivostoku. Do Československa emigroval v roce 1922.

Svou odbornost právníka využil ve veřejné a publikační činnosti v komunitě ruské emigrace, věnoval se především otázkám jejího sociálního a právního postavení. Tyto možnosti mu poskytlo členství ve vedení přední organizace ruské emigrace v Československu, jíž bylo Sjednocení ruských činitelů městských a venkovských samospráv (Zemgor). V letech 1925–1933 byl jednatelem výboru Zemgoru, knihovníkem Ruské knihovny v Praze, členem vědecké komise Ruského zahraničního historického archivu v Praze. Dne 24. 5. 1945 byl zatčen NKVD a odvezen do Sovětského svazu, odsouzen k pětiletému žaláři a poté k čtyřletému vyhnanství na Sibiři. Do Československa se vrátil v roce 1954.

Osobní archiv Semjona Nikolajeviče Nikolajeva obsahuje písemný, tiskový a fotografický materiál z let 1880–2002. Fond je cenným zdrojem informací o událostech v předrevolučním a revolučním Rusku, kterých byl Nikolajev svědkem a ve svých memoárech je poutavě vylíčil. Právě memoáry¹¹ lze označit za nejcénnější

ace v Rusku, rovnoprávnost žen, výchova mládeže, význam vzdělání a vlastenectví. V jedné ze svých posledních prací *Šťastný člověk* píše: „Není šťastný ten, kdo nic nezažil a síl svých nevyužil.“ Tuto myšlenku lze považovat za životní krédo Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské.

9 Vzpomínky byly napsány v letech 1929–1930.

10 Inventář fondu JUDr. Semjon Nikolajevič Nikolajev, Machatková, Raisa: Nikolajev Semjon Nikolajevič, JUDr. 1880–1976 (2002). Inventář. Praha 2008.

11 Knižní vydání memoárů: Nikolajev, Semen Nikolajevič: Vospominanija. Praga 2002; Nikolajev,

část jeho archivu. Pozornost badatelů zaujmou také články a referáty, které Nikolajev psal jako aktivní představitel ruské emigrantské komunity v předválečném Československu. Cenná je i osobní korespondence, fotografie, tiskoviny, ukázky ruského emigrantského tisku, který vycházel nejen v Československu, ale také ve Francii, Lotyšsku či v Německu.

Pozornost si bezesporu zaslouží také osobní archiv Borise Nikolajeviče Rabinoviče.¹² Ing. Boris Nikolajevič Rabinovič se narodil 19. 1. 1886 v ruském městě Penza v tehdejší Penzenské gubernii, byl geologem. V Rusku vstoupil do Strany socialistů-revolucionářů. Byl pronásledován nejprve carským režimem, později bolševiky. Do Československa přijel v roce 1921.

V Praze se Boris Nikolajevič Rabinovič zapojil do politické práce strany eserů, byl členem redakcí anebo dopisovatelem řady časopisů vydávaných v Československu a v jiných zemích. Koncem dvacátých let se přestěhoval do Chval u Prahy, kde spolu s Larisou a Vasilijem Archangelskými založil a provozoval prosperující drůbežárnu.¹³ Spolu s nimi ve Chvalech bydlela Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská. Dne 30. 7. 1942 byl Ing. Rabinovič pro svůj židovský původ deportován do Terezína a odtud musel v srpnu 1942 nastoupit svoji poslední životní cestu do vyhlazovacího tábora Malý Trostinec, kde zahynul.

Osobní fond obsahuje jen zlomek osobního archivu jmenovaného, jenž udržoval rozsáhlé osobní a písemné styky s významnými ruskými emigranty v různých zemích především díky své publikační a redakční práci. Fond obsahuje korespondenci, dokumenty o publicistické a redakční činnosti a fotografie z let 1921–1935. Přes svůj malý rozsah je zajímavým pramenem k získání informací o předních představitelích ruského exilu patřících do Strany socialistů-revolucionářů: Alexandrovi Fjodoroviči Kerenském, ministrovi obrany, spravedlnosti a později předsedovi Prozatímní vlády v Rusku, jeho synovi Glebu Aleksandroviči Kerenském, Jekatěrině Konstantinovně Breško-Breškovské aj. Dopisy Alexandra Fjodoroviče Kerenského jsou vzácné i tím, že se s výjimkou fondu Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské nevyskytují v žádném jiném fondu uloženém v Národním archivu.

Blíže bych se zastavila u osobního archivu tanečníka choreografa a pedagoga Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského.¹⁴

Semen Nikolajevič: *Vospominanij. Na pervom mestě pravda i toľko pravda*. Praha 2015.

12 Inventář fondu Boris Nikolajevič Rabinovič, Machatková, Raisa: *Rabinovič Boris Nikolajevič, Ing. 1921–1935. Inventář*. Praha 2009.

13 Za okupace podnik převzala Českomoravská banka (pravděpodobně pro nezaplacení půjčky). Boris Nikolajevič Rabinovič byl pak krátce zaměstnán v drůbežárně Václava Bayera jako cizinec bez státního občanství.

14 Základní informace o fondu Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského, Machatková, Raisa:

Narodil se v Kyjevě, kde studoval hru na klavír. V roce 1926 přijel do Československa. Z prostředků Ruské pomocné akce mu bylo umožněno pokračovat ve studiu na Ruském reformním gymnáziu v Moravské Třebové, od roce 1928 pak studoval na Českém vysokém učení technickém. Studium nezakončil složením všech státních zkoušek. V technickém oboru měl v době hospodářské krize malou šanci na uplatnění, pokusil se proto žít jako tanečník. V Praze se seznámil s ruskou primabalerínou Národního divadla Jelizavetou Nikolskou, která zde založila soukromou školu klasického tance. Po jejím absolvování v roce 1935 nastoupil cestu profesionálního tanečníka. Působil nejprve v pražských divadlech (např. ve Švandově divadle), pak v roce 1938 nastoupil v Zemském divadle v Brně jako sólový tanečník. Po návratu do Prahy působil jako externí tanečník, zejména v baletním souboru Jelizavety Nikolské. V roce 1940 byl přijat do baletního souboru Národního divadla. V prosinci 1943 byl zatčen gestapem a do konce války vězněn v Terezíně, Buchenwaldu, Königsteinu (pobočka KT Flossenbürg) a v pobočce uvedeného tábora v Litoměřicích. Po osvobození se vrací do Národního divadla, kde působil do roku 1947. Poté se jeho mateřskými scénami staly Státní divadlo v Brně, Krajské divadlo v Olomouci, Severočeské divadlo v Liberci. Choreograficky se podílel na řadě inscenací. Pracoval zároveň jako pedagog v tanečním oddělení Státní hudební a dramatické konzervatoře v Brně. V roce 1960 se rozloučil s uměleckou činností.

Osobní fond¹⁵ obsahuje písemný, tiskový a fotografický materiál ilustrující uměleckou dráhu Dmitrije Dmitrijeviče Grigoroviče-Barského. Cenná je kolekce kapesních diářů se zápisy deníkového charakteru z let 1936–1982, korespondence s významnými baletními umělci (např. Martou Drottnerovou, Lubošem Ogounem aj.), soubor divadelních fotografií, tisků, náčrty divadelních kostýmů.

Z významných archivů osobností emigrace z bývalého Ruského impéria je možno dále upozornit na osobní archiv významného ruského revolucionáře, člena Strany socialistů-revolucionářů, který se přátelsky stýkal se spisovatelem Lvem Nikolajevičem Tolstým, Jegora Jegoroviče Lazareva.¹⁶ Jeho osobní archiv obsahuje knihu deníkových záznamů o setkáních, rozhovorech, událostech v Rusku v době občanské války, líčí ale také dojmy z prvních měsíců autorova pobytu v Československu v letech 1919–1920. Druhý díl vzpomínek pak zachycuje politické a společenské události z let 1933–1934, mj. autorovo setkání s prezidentem T. G. Masarykem, Janem Masarykem, dále úvahy o marxismu,

Grigorovič-Barský Dmitrij Dmitrijevič. (1898) 1909–1995. Inventář. Praha 2002.

15 Osobní archiv Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského byl do Národního archivu předán v roce 1999. Předání laskavě zprostředkovala Mgr. Anastázie Kopřivová, externí pracovnice Slovanské knihovny a spoluzakladatelka občanského sdružení Výbor Oni byli první.

16 Inventář fondu Jegor Jegorovič Lazarev, Machatková Raisa: Lazarev Jegor Jegorovič 1919–1934. Inventář. Praha 2009.

vzpomínky na některé členy strany eserů, vykresluje život ruské emigrace v Československu.

Upozornila bych také na osobní fondy profesora matematiky Alexandra Alexandroviče Čuprova a na osobní fond ruského malíře a karikaturisty Fedora Petrikovského, v němž je uložena unikátní kolekce kreseb s portréty spoluvězňů ruské a německé národnosti z doby, kdy byl internován v táboře v Novosibirsku (1941–43), v internačním táboře Gorki (1947–1948) a poté v repatriačním táboře Lustdorf u Oděsy (1948).

Významnou akvizicí se v r. 2013 stala i Sbírka Olgy R. Hughees obsahující dokumenty vztahující se čelným osobnostem ruské emigrace v Praze. Nachází se v ní např. korespondence archimandrity Isaakije (vl. jm. Ivan Vasiljevič Vinogradov) a biskupa Sergije Pražského (vl. jm. Arkadij Dimitrijevič Koroljov).

RUSKÁ POMOCNÁ AKCE V ZRCADLE ARCHIVNÍCH FONDŮ ULOŽENÝCH V NÁRODNÍM ARCHIVU V PRAZE

LENKA KLOČKOVÁ – HELENA NOVÁČKOVÁ

Archivní fondy uložené v Národním archivu mají pro studium tzv. Ruské pomocné akce a emigrace z ruské říše v Československu zásadní význam. Soupisy pramenů k této tematice,¹ které byly připraveny – mj. i v reakci na velký badatelský zájem – v letech 1995–2000, zaznamenávají okolo 25 fondů uložených v Národním archivu. Podrobněji připomeneme především čtyři základní fondy, které se problematiky týkají výlučně, a to Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce, Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům, Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace, Ukrajinské muzeum, a dále se soustředíme na osobní fondy některých významných představitelů ruské a ukrajinské emigrace.

Fond Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (MZV-RPA)² obsahuje písemnosti politické sekce (sekce II/2) ministerstva zahraničních věcí z 20. a 30. let 20. století. Právě politická sekce byla v roce 1921 pověřena vedením a organizováním Ruské pomocné akce.³

Spisový materiál druhého oddělení politické sekce Ministerstva zahraničních věcí v Praze byl předán Státnímu ústřednímu archivu Studijním ústavem ministerstva vnitra v roce 1959. Archivní fond Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce zpracovaný v roce 1972 má 448 kartonů, přičemž 381 z nich tvoří části RPA mezinárodní a RPA československá.

1 Srv. Podaný, Václav – Barvíková, Hana (edd.): Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice. Praha 1996; srv. též Podaný, Václav – Barvíková, Hana: Emigrace z Ruska v meziválečném Československu. Prameny v českých, moravských a slezských archivech. Praha 2000; srv. též Soupis pramenů k dějinám národů Ruska, Ukrajiny a Běloruska do roku 1945 z archivů České republiky. Díl I: Státní ústřední archiv. Praha 2002; srv. též Machatková, Raisa: Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938 (1950). Praha 1998.

2 Inventář fondu Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce, 1920–1939, Hain, Zdeněk a kol.: Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce. 1920–1939. Inventář. Praha 1972.

3 Blíže viz též Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha 1924.

Část RPA mezinárodní obsahuje zprávy a informace čs. zastupitelských úřadů MZV v Praze o organizaci akce v jednotlivých zemích, o průběhu příslušných mezinárodních konferencí, o jednáních mezinárodního komitétu pro pomoc Rusku, o stavu Nansenova fondu pro uprchlíky, stanovisku sovětské vlády k pomoci apod. Část RPA československá se týká organizace akce na území Československé republiky a zahrnuje písemnosti vztahující se jednak k pomoci hladovějícím v Rusku a jednak – a to zejména – k pomoci ruské a ukrajinské emigraci v ČSR. Pokud se týká pomoci hladovějícím v Rusku, jsou ve fondu uloženy např. zprávy o situaci v nejvíce postižených oblastech, zprávy o činnosti a korespondence institucí, které se na organizaci pomoci podílely, spisy o peněžitých a věcných sbírkách, zprávy o odesílání transportů zboží a potravin, rovněž celkové vyúčtování akce. Materiál byl v zásadě uspořádán podle hesel vzniklých v registratuře MZV, a proto navazující oddíl „pomoc emigraci“ je členěn na součásti: všeobecná pojednání, osvěta, pracovní tábory, registrace, sociální péče, spolky a státní občanství. Část všeobecná pojednání obsahuje spisy MZV týkající se organizace, finančního zabezpečení a likvidace RPA, jejího hodnocení, statistických údajů o akci; osvěta zahrnuje korespondenci MZV a zprávy o dopravě, uložení a činnosti ruských a ukrajinských archivů, dále o přijímání cizích studentů na československé vysoké, střední a odborné školy a o udělování stipendií; podstatnou položkou jsou zde písemnosti, které se vztahují k ruským a ukrajinským vysokým, středním a odborným školám a vědeckým ústavům a obsahují mj. žádosti o subvence, rozpočty, zprávy o činnosti, studijní řády, seznamy studujících a zaměstnanců, rovněž stanoviska Ministerstva školství a národní osvěty k jejich činnosti a právnímu postavení a také inspekční zprávy; pracovní tábory – zde jsou záležitosti související s bývalým zajateckým táborem v Josefově a táborem ruských a ukrajinských repatriantů v Německém Jablonném, tj. v dnešním Jablonném v Podještědí; v části registrace ruských a ukrajinských emigrantů jsou uloženy žádosti o vystavení, popř. prodloužení povolení k pobytu v ČSR; část sociální péče se týká podpor, bytové a léčebné péče, ošacovací akce, péče o děti; spolky – tato součást řazená podle názvů spolků zahrnuje 185 položek, jež se týkají úředního jednání o založení spolků, schvalování stanov a jejich změn, žádostí o podporu; obsaženy jsou i zápisy z valných hromad apod.; státní občanství – žádosti a udělení státního občanství. Nejobsáhlejšími částmi jsou registrace – 160 kantonů, dále osvěta – 90 kantonů a spolky – 73 kantony.

Při pořádání fondu MZV-RPA v roce 1972 byly vyčleněny písemnosti spolků, z nichž pak byly vytvořeny archivní soubory Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům, Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace a Ukrajinské muzeum v Praze. Fondy byly zpracovány v 70. a 80. letech minulého století. Zde je na místě připomenout, že naprostou většinu těchto fondů – včetně fondu MZV-RPA – zpracovala anebo se podílela na jejich zpracování a zpřístupnění badatelům dlouholetá pracovnice Národního archivu Raisa Machatková.

Archivní fond Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům (KRUS)⁴ obsahuje písemnosti, které dokumentují vznik, organizaci a činnost Komitétu, který se postupně formoval v letech 1921–1926. Dokumenty uložené ve fondu vypovídají o celkové organizaci studentské podpůrné akce a jejím financování, o životě a spolkové činnosti ruské studentské emigrace. Nacházejí se zde také písemnosti, které se vztahují k činnosti bývalých profesorů ruských a ukrajinských vysokých škol, sdružených v tzv. profesorském sboru při Komitétu. Rozsah fondu je 214 kartonů, písemnosti jsou vymezeny roky 1921–1936.

Osobní spisy ruských a ukrajinských studentů, žádajících o podporu prostřednictvím Komitétu, tvoří nejpočetnější signatury – nacházejí se ve 191 kartonech. Ve spisech jsou obsaženy např. cestovní pasy, potvrzení o majetkových poměrech, informace o studiu, žádosti o finanční podporu, žádosti o studium, studijní výsledky, dotazníky apod.

Dalším fondem, který představuje důležitý pramen ke studiu činnosti ruské a ukrajinské emigrace v meziválečném Československu je fond Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO).⁵ Fond obsahuje písemnosti 107 spolků, komitétů, družstev a jiných organizací a institucí jako například politických stran a klubů, kulturních, tělovýchovných, vydavatelských sdružení. Většina spolků působila v Praze, některé v Poděbradech, Josefově a Terezíně. Zpravidla se jednalo o sdružení studentů a profesorů ruských a ukrajinských středních a vysokých škol, profesní sdružení a organizace, dále o sdružení bělogvardějských vojáků a důstojníků, ukrajinských nacionalistů.

Písemnosti jsou uspořádány abecedně podle názvů původců, uvnitř pak podle věcných celků. Fond je uložen ve 205 kartonech, písemnosti jsou vymezeny lety 1918–1945.

Posledním archivním celkem vyčleněným při pořádání fondu MZV-RPA je archivní fond Ukrajinské muzeum, Praha (UM).⁶

Muzeum bylo založeno v roce 1925 ukrajinskou emigrací v Praze sdruženou ve spolku Muzeum osvobozovacího boje Ukrajiny. Zakladatelé spolku se obrátili s výzvou k ukrajinským emigrantům různých zemí, aby zasílali muzeu všechny dostupné materiály a písemné doklady vztahující se k ukrajinskému hnutí za samostatný stát. Různorodé sbírky muzea byly rozděleny do několika oddělení:

4 Inventář fondu Komitét pro umožnění studia ruským a zahraničním studentům, Machatková, Raisa: Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům v ČR, Praha 1921–1935. Inventář. Praha 1986.

5 Inventář fondu Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace včetně naskenovaných dokumentů, Machatková, R. – Kutová, J.: Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR, Praha, Poděbrady. 1918–1945. Inventář. Praha 1978.

6 Inventář fondu Ukrajinské muzeum, Praha, Machatková Raisa: Ukrajinské muzeum, Praha. (1659) 1925–1948. Inventář. Praha 1988.

politicko-diplomatického oddělení, vojenského oddělení (soustředilo archiválie a muzejní předměty ukrajinských armád, internačních a zajateckých táborů), emigrantského oddělení (shromažďovalo archivy institucí, spolků, politických stran, škol i osobní fondy čelných představitelů ukrajinské emigrace), Karpatsko-ukrajinského oddělení, Ševčenkova oddělení (obsahuje materiály k Ševčenkovým slavnostem konaným v různých zemích v letech 1911–1944). Všeobecné oddělení pak soustřeďovalo tisky, plakáty a fotografie. Rozsah fondu je 87 kartonů s archiváliemi z let 1925–1948 a 16 kartonů fotodokumentace.

V současné době probíhá projekt rozsáhlé digitalizace těchto souborů (RUESO, KRUS i UM), v případě fondu RUESO jsou skeny již připojené k inventáři a zveřejněny na webových stránkách Národního archivu. V případě fondů KRUS a UM je digitalizace v závěrečné fázi, před dokončením je připojení skenů k inventářům.

Zajímavá a cenná svědectvím o životě významných osobností i o době, ve které žili, obsahují osobní fondy. 6. oddělení Národního archivu se od svého vzniku v roce 1996 systematicky zaměřuje na získávání osobních fondů významných představitelů politického a kulturního života, představitele ruské a ukrajinské emigrace v meziválečném Československu nevylímaje.

Máme-li upozornit alespoň na některé z nich, je třeba uvést osobní fond Jeekatěřiny Konstantinovny Breško-Breškovské, jedné ze spoluzakladatelů strany eserů, které se přezdívalo „babička ruské revoluce“, a archiválie dalších eserů, kteří udržovali písemný styk například s bývalým předsedou vlády Alexandrem Kerenským. Jmenovitě jde o osobní archivy Semjona Nikolajeviče Nikolajeva,⁷ Vasilije Gavriloviče Archangelského a jeho manželky Larisy Vasiljevny, Borise Nikolajeviče Rabinoviče, Jegora Jegoroviče Lazareva a Alexandra Michailoviče Aristova.

Cenné jsou rovněž osobní archivy profesora matematiky Alexandra Alexandroviče Čuprova, osobní fond ruského malíře a karikaturisty Fedora Petrikovského, či pozůstalost člena baletu Národního divadla v Praze Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského.

Významnou akvizicí se v r. 2013 stala i Sbírka Olgy R. Hughes, v níž se nachází korespondence archimandrity Isaakije (vl. jm. Ivan Vasiljevič Vinogradov) a biskupa Sergije Pražského (vl. jm. Arkadij Dimitrijevič Koroljov).

Náš přehled by nebyl úplný, pokud bychom nezminili významnou akvizici z roku 2014. Je jí osobní archiv diplomata a lékaře Václava Girsy, jehož jméno je nerozlučně spjato s Ruskou pomocnou akcí.

7 Srv. Machatková, Raisa: Osobní archiv Semjona Nikolajeviče Nikolajeva. *Paginae historiae* 17, 2009, s. 299–303. Srv. též Nikolajev, Semen Nikolajevič: *Vospominanija*. Praha 2002; týž: *Vospominanija*. Na pervom meste pravda i toľko pravda. Praha 2015.

Václav Girsu se stal v dubnu 1921 přednostou politické sekce MZV, která byla pověřena organizací Ruské pomocné akce, a zároveň stál v čele meziministerské komise, která Ruskou pomocnou akci koordinovala.

Úctu a obdiv k této významné osobnosti československých dějin chovají potomci příslušníků ruské a ukrajinské emigrace i dnes, stejně jako před 95 lety.⁸ To, jaká tajemství osobní archiv Václava Girsy ukrývá, se dozvíme po zpracování fondu. V jeho osobním fondu (1,5 bm) jsou mimo jiné uloženy osobní doklady, korespondence, fotografie a rozsáhlé vzpomínky tchána Václava Girsy, profesora soudního lékařství na lékařské fakultě Univerzity Karlovy a později děkana této fakulty, Josefa Reinsberga.

Díky akvizičním aktivitám a také díky výjimečné spolupráci s paní Mgr. Anastásií Kopřivovou, která nám pomáhá navazovat kontakty s rodinami potomků ruských emigrantů, se může Národní archiv pyšnit stále rozmanitější kolekcí osobních fondů vztahujících se k tomuto tématu.

8 Srv. MUDr. Václav Girsu – otec kozáků v Československu, dostupné z www.kazaki.cz [20. 9. 2016].

ŽIVOTNÍ OSUDY EVANGELICKÉHO FARÁŘE JANA JELÍNKA

LENKA KLOČKOVÁ

Životní osudy evangelického faráře Jana Jelínka jsou výjimečné, stejně jako je výjimečná jeho osobnost. Část jeho života, ta nejvíce dramatická, je nerozlučně spjatá s ukrajinskou Volyní.

V době druhé světové války, kdy působil jako evangelický kazatel v české obci Kupičov na Volyni, poskytl na své faře úkryt a pomoc pronásledovaným lidem bez rozdílu vyznání či národnosti a díky své šlechetnosti a odvaze zachránil život desítkám lidí. Ne náhodou si Jan Jelínek zasloužil srovnání s Oscarem Schindlerem.

Životní pouť Jana Jelínka, potomka českých pobělohorských exulantů, začala 19. května 1912 v polském Zelově, v části Polska, která tehdy patřila carskému Rusku. Jeho rodiče, Pavel Jelínek a Karolína Jelínková, roz. Jersáková, pracovali jako textilní dělníci. Když byly Janovi dva roky, otec narukoval do carské armády a svého syna spatřil až po jejím skončení.

Od roku 1918 navštěvoval Jan základní sedmitřídní školu v Zelově, v roce 1924 pak začal navštěvovat měšťanskou školu v Suchdole nad Odrou. Prarodiče Jana Jelínka, manželé Jersákoví, se totiž v tomto roce přestěhovali do Československa a třináctiletý Jan, který si k nim vytvořil hlubokou citovou vazbu, podobně jako k mamince, je zakrátko následoval. Kromě školní docházky Jan také pracoval na dědečkově hospodářství.

O tři roky později, v roce 1927, se vrátil k rodičům do Zelova a pracoval v české tkalcovské firmě Jan Sláma. Zde, již v pouhých patnácti letech, vedl celé účetnictví, navíc při práci soukromě studoval textilní průmyslovku.

V letech 1931–1935 pak studoval teologii v Misijní škole v Olomouci. Po jejím absolvování se vrátil zpět do Zelova, kde opět působil ve stejné textilní firmě, kde před lety vedl účetnictví. Tentokrát však již celou továrnu, která se mezitím rozrostla a měla již 150 zaměstnanců, řídil.

Když v roce 1937 dostal nabídku působit jako kazatel v evangelickém sboru na Volyni,¹ rozhodl se ji přijmout. Stal se kazatelem v české obci Kupičov. Právě zde prožil v době druhé světové války nejdramatičtější a také nejnebezpečnější chvíle svého života, ale jak sám Jelínek říká, také roky nejbohatší. Díky své statečnos-

1 Po první světové válce tato část Ukrajiny připadla Polsku.

ti a šlechtivosti, kterou v této době prokázal, získal od českých novinářů přídomek český Oscar Schindler. Jan Jelínek ve svých vzpomínkách, které byly vydány v roce 2003 pod názvem *Pouštěj chléb svůj po vodě*,² na své počátky v Kupičově vzpomíná takto:

„Měl jsem zvěstovat slovo lásky Boží. Dostal jsem se do neznámých končin, do východního Polska, na Volyň, do pěkné české obce Kupičov. Velice jsem si zamiloval tu obec i ten lid. Nejbohatší byla pro mne doba druhé světové války. Tehdy se na mne vztahovala slova z Bible: „Pouštěj chléb svůj po vodě, po mnohých dnech najdeš jej.“ (Kazatel 11,1).³ Druhá světová válka byla na Volyni obzvlášť složitá – přechod front, národnostní konflikty mezi Poláky a Ukrajinci, pronásledování Židů, řádění banderovců...

Fara Jana Jelínka se stala v této těžké a složité době útočištěm pro všechny pronásledované, ať byli jakéhokoliv vyznání, národnosti či přesvědčení. Jan Jelínek ukrýval Židy před Němci, Poláky před banderovci, Ukrajince před Rusy.⁴ Na faře našli úkryt a pomoc mj. židovští manželé Fonkovi, rodina Fischerova, česko-polská rodina Veselých, ukrajinská rodina Luciukova i těžce zraněný Polák Zubkiewicz, jehož rodinu vyvraždili banderovci.⁵

Pomáhal také židovským obyvatelům kovelského ghetta, kam vozil potraviny, přestože mu hrozilo nebezpečí, že bude zajat německými hlídkami. Sám na to vzpomíná: „Z Kovle mi někteří psali, abych se nad nimi smíloval a poslal jim nějaké živobytí. Koupil jsem brambory, mouku, kroupy, sádlo, máslo i další věci a jel do Kovle. Tam nás zastavila německá hlídka. Na dotaz, co vezu, jsem řekl, že kontingent. Němec to spolkl a já šťastně tento proviant zavezl do ghetta.“⁶

Jan Jelínek byl zapojený do činnosti kupičovské domobrany, jejíž akce byly namířeny proti nacistům a banderovcům. Jako jeden z mála v Kupičově vlastnil také rozhlasový přijímač, a tak zachycoval nejnovější zprávy o situaci na frontách a neváhal je dál šířit.

Když se na jaře 1944 blížila fronta (byla mezi Kupičovem a Luckem), Jan Jelínek se stal členem delegace kupičovských mužů,⁷ která se dne 14. dubna vypravila za

2 Srv. Jan Jelínek: *Pouštěj chléb svůj po vodě*. (Mé vzpomínky). B. m. 2003. In: Národní archiv (NA), fond Jelínek Jan, nezprac., kart. 5.

3 Tamtéž, s. 3.

4 Oporu našel Jan Jelínek ve své manželce Anně, roz. Blažkové, s níž se oženil v roce 1942. Spolu prožili bezmála sedmdesát let.

5 Jan Jelínek se těžce zraněného muže vydal hledat do polí, poskytl mu pomoc a úkryt na faře a dokonce se mu podařilo přesvědčit kupičovského lékaře, aby nemocného na faře několikrát navštívil a ošetřil ho. Srv. Jan Jelínek: *Pouštěj chléb svůj po vodě*, s. 110.

6 Srv. Jan Jelínek: *Pouštěj chléb svůj po vodě*, s. 106.

7 Delegaci tvořili Bohuslav Ledvina, Jan Jelínek, Jaroslav Židlický a Jaroslav Šebesta. Srv. Jan Jelí-

frontu, do osvobozeného města Luck, aby nabídla velení československé vojenské jednotky vedené Ludvíkem Svobodou vstup 237 kupičovských obyvatel do jejích řad. Při zpáteční cestě z náborové komise se Jan Jelínek nakazil břišním tyfem a po vyléčení, přestože byl jako duchovní od vojenské služby povinnosti osvobozen, vstoupil i s manželkou Annou jako dobrovolník do čs. vojenské jednotky v SSSR. Nejprve byli oba zařazeni do náhradního pluku, potom Jan Jelínek nastoupil do zbrojního skladu Dělostřeleckého pluku 5, jehož velitelem byl Alois Boček. Manželka působila na velitelství pluku jako spojka mezi československým a sovětským štábem. Manželé Jelínkovi se účastnili bojů u Dukly a osvobozování Československa. Ještě před skončením války absolvoval v Popradě důstojnickou školu.⁸

Jan Jelínek je nositelem řady vojenských řádů a vyznamenání – mj. Československého válečného kříže 1939 a Medaile za zásluhy II. stupně.

Po demobilizaci se s manželkou usadili nakrátko v Žatci, brzy se však přestěhovali mezi kupičovské a zelovské krajany do Oráčova na Rakovnicku a Jan Jelínek opět začal působit jako československý evangelický duchovní. Měl v duchovní správě rozsáhlé území Žluticka. V roce 1946 dokončil studium na gymnáziu a při své práci duchovního jako mimořádný posluchač studoval rovněž Husovu evangelickou bohosloveckou fakultu v Praze.⁹

V letech 1946–1948 pracoval také jako důvěrník Československého ústavu zahraničního. Pomáhal především při repatriaci krajanů z polského Zelova a z Volyně (Ukrajiny a SSSR).¹⁰ Jan Jelínek zažil také perzekuci ze strany minulého režimu. Pro své otevřené názory se ocitl rovněž v hledáčku zájmu StB. Již v roce 1952 odmítl např. požadavek církevního tajemníka, aby přesvědčoval rolníky ke vstupu do JZD s tím, že to není úkol kazatele. V průběhu padesátých let byl StB několikrát vyšetřován, v roce 1953 se ho dokonce marně snažila přimět ke spolupráci. Nakonec byl však dne 10. 1. 1958 přece jen zatčen. StB ho odvedla ze školy v Jesenici přímo z výuky náboženství, tři měsíce byl ve vyšetřovací vazbě ve Vykmanově u Jáchymova a v březnu 1958 byl Lidovým soudem v Podbo-

nek: Pouštěj chléb svůj po vodě, s. 118.

8 Z armády odcházel Jan Jelínek v hodnosti poručíka. V roce 1945 v Rakovniku působil jako hospodář proviantní služby, vedl zvěrolékařský sklad v Kněževsi; koncem září vstoupili manželé Jelínkovi do volyňské vojenské skupiny v Žatci.

9 V roce 1956 složil před Synodní radou farářskou zkoušku a zůstal činným farářem až do svého zatčení v roce 1958. Srv. Vlastní životopis Jana Jelínka. NA, Jelínek, nezprac., kart. 1.

10 V této době Jan Jelínek zachránil nejméně deset ukrajinských emigrantů, kteří se báli vrátit do Sovětského svazu. Vystavil jim křestní listy s razítkem kupičovské farnosti, tím se z nich stali repatrianti z Volyně a s největší pravděpodobností je zachránil před gulagem. Jak říká ve svých vzpomínkách, doklady nechával na sluníčku, aby vypadaly starší. Srv. Jan Jelínek: Pouštěj chléb svůj po vodě, s. 158–161.

řanech ¹¹ odsouzen za pobuřování, za nesouhlas s kolektivizací a za pobuřování proti zakládání JZD ke dvěma letům odnětí svobody, zákazu činnosti duchovního na pět let a k zákazu pobytu v celém Karlovarském kraji a přiléhajících okresech na pět let. Trest si odbykal v nápravném pracovním táboře ve Rtyni v Podkrkonoší, kde pracoval v dole Zdeněk Nejedlý 2.

O pokoře, se kterou přijal i tuto zkoušku, kterou mu život přichystal, vypovídají dopisy, které psal manželce z vězení: „Jsem zde plně spokojen, dost stravy, volna i vycházek. Jedno mi nejde k duhu, to je velké chladno.“¹² Ve stejném dopise dále píše: „Také jsem si již prohlížel pracoviště v podzemí. Ponejprv je to dost strašné, ale myslím, že si zvyknu.“¹³ Jan Jelínek si na těžkou práci v dole zvykl. A přestože při ní utrpěl těžký úraz páteře, na osud nikdy nezhledal.

Propuštěn byl v lednu 1960. Do Oráčova se však nesměl vrátit. S pomocí přátel si našel práci v Praze v podniku Barvy a laky, kde pracoval jako dělník až do svého odchodu do důchodu v roce 1972.

Do Oráčova se vrátil teprve po svém odchodu do důchodu. Léta se marně snažil získat státní souhlas, aby mohl opět působit jako duchovní. Nakonec se mu to podařilo a stal se pomocným farářem bez nároku na plat. Po roce 1989¹⁴ Jan Jelínek působil jako kazatel v Oráčově do roku 2005, do svých 93 let. Když mu bylo 90 let, pomohl zajistit rekonstrukci oráčovského kostela, kterou částečně hradil ze svých vlastních úspor a osobně řídil také stavební práce.

V roce 2007 zaslali rodáci obce Kupačova prezidentovi České republiky návrh na udělení státního vyznamenání Janu Jelínkovi, žel, nebyli vyslyšeni. Této pocty se mu nakonec dostalo. Dne 28. října 2019 Jana Jelínka vyznamenal prezident republiky Miloš Zeman Řádem Tomáše Garrigua Masaryka I. třídy.

Do povědomí širší veřejnosti se životní příběh Jana Jelínka dostal poté, když mu v červenci 2008 náčelník Generálního štábu Armády ČR, gen. Vlastimil Pícek udělil „Plaketu náčelníka generálního štábu“ a „Laudi Memorabilis“ za neokázalé hrdinství a skutky, jimiž zachránil desítky lidských životů nejen za

11 Rozsudek byl potvrzen krajským soudem v Karlových Varech dne 31. 3. 1958. Srv. Rozsudek krajského soudu v Karlových Varech nad Janem Jelínkem ze dne 31. 3. 1958, in: NA, Jelínek, nezprac., kart. 1. Manželka Anna Jelínková se pak dne 1. 6. 1958 obrátila s prosbou o propuštění svého manžela na prezidenta republiky Antonína Novotného. Její prosbě však prezident republiky nevyhověl. Srv. dopis Anny Jelínkové prezidentu republiky Antonínovi Novotnému ze dne 1. 6. 1958, NA, Jelínek, nezprac., kart. 1. Jan Jelínek se soudní rehabilitace dočkal v roce 1990.

12 Dopis Jana Jelínka adresovaný manželce Anně ze dne 27. 4. 1958. NA, Jelínek, nezprac., kart. 1.

13 Tamtéž.

14 Politickou změnu v roce 1989 uvítal, následovalo však zklamání: „Duchovně jsme v otroctví dále. Člověk se neobrací k Bohu, ale chce být pánem všeho.“ Srv. Český Schindler Jan Jelínek. *Magazín Práva*, 18. 10. 2008, s. 17. NA, Jelínek, nezprac., kart. 1.

války, ale také v pohnuté poválečné době. O rok později, dne 3. prosince 2009 Jan Jelínek zemřel.

Osobní archiv Jana Jelínka jsme v roce 2010 převzali do Národního archivu. Jakou cestou se k nám archiválie dostaly? Když 3. prosince 2009 Jan Jelínek zemřel, vysílala ČT 1 ve své hlavní zpravodajské relaci zprávu o jeho skonu. Byli jsme přesvědčeni, že odkaz takových statečných lidí, jakým byl Jan Jelínek, má být uchován v paměti národa pro další generace, proto jsme oslovili pana Josefa Řepíka, který byl v té době předsedou historicko-dokumentační komise SČVP, a poprosili jsme ho, zda by nám pomohl navázat kontakt s rodinou Jana Jelínka. Kontakt s neteří Jana Jelínka, paní Evou Jelínkovou, nám poté laskavě zprostředkovala rodačka z Kupačova, paní Slávka Žáková. Díky této skvělé spolupráci se nám podařilo s rodinou vyjednat předání osobního archivu Jana Jelínka a jeho manželky Anny do Národního archivu.

Jaké dokumenty osobní archiv Jana Jelínka obsahuje? Především se jedná o životopisné materiály (osobní doklady, legitimace), korespondenci (včetně dopisů, které psal Jan Jelínek v době svého věznění v 50. letech své manželce), dokumenty vztahující se k politickému procesu s Janem Jelínkem v roce 1958 a z pozdější soudní rehabilitace, písemnosti související s duchovní službou Jana Jelínka. Dále jsou ve fondu uloženy texty Jelínkových kázání, fotografie, novinové výstřižky o životě Jana Jelínka, rozhovory, které poskytoval tisku atd.

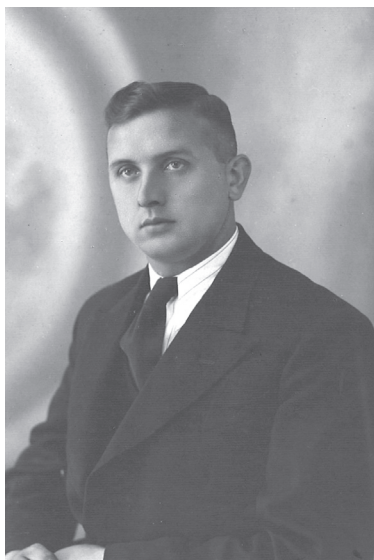
V jednom ze zápisníků¹⁵ uložených v osobním archivu Jana Jelínka, z něhož čerpal při přípravě svých kázání, je moudrost, která charakterizuje přesně hodnoty, kterými se Jan Jelínek v celém svém životě řídil:

„Ptali se jednoho mudrce, která hodina v lidském životě je nejdůležitější, který člověk je nejdůležitější a který skutek je nejdůležitější.
Odpověděl: „Nejdůležitější hodina je vždy ta přítomná, nejdůležitější člověk je vždy ten, který právě stojí před tebou a nejdůležitější skutek je vždy prokázat člověku dobro.“

15 Příběhy, které se skutečně staly. 1. díl, s. 51. NA, Jelínek, nezprac., kart. 5.

Jan Jelínek s maminkou (rok 1916)

*Portrétní fotografie z doby jeho působení
v Kupačově (asi rok 1937)*

S manželkou Annou v čs. armádě (Jan Jelínek je v první řadě zprava)

Manželé Jelínkovi v únoru 1951

POVĚŘENEC PRO ORGANIZACE V PROTEKTORÁTU¹

LEOŠ ZICH

Když bylo v březnu 1938 Rakousko obsazeno nacistickým Německem, byla pro jeho území mezi jinými opatřeními zřízena ve Vídni nová instituce – Stillhaltekommissar für Organisationen, Vereine und Fonds (STIKO).² V pozadí tohoto kroku stála snaha ovládnout početné spolky, nadace a fondy, které na území Rakouska existovaly, podřídit tyto instituce NSDAP, zlikvidovat organizace vnímané jako nepřátelské, jakož i získat přístup k majetku, kterým tyto subjekty disponovaly. To bylo navíc spojeno s argumentem, že odstraněním dosavadní roztržičnosti spolků, nadací a fondů s překrývajícími se účely bude dosaženo významné úspory lidských sil, prostor a finančních prostředků.³

STIKO, jímž byl 18. března 1938 jmenován Albert Hoffmann, disponoval v této souvislosti rozsáhlými pravomocemi, mohl takovéto instituce, jež se musely během stanovené lhůty prostřednictvím vyplněného formuláře přihlásit, svým rozhodnutím uvolnit (tj. zachovat jejich existenci),⁴ přiřadit je nebo včlenit do některé organizace při NSDAP, vytvořit souhrnnou organizaci novou nebo je i zrušit. Zároveň od nich vybíral tzv. příspěvek na výstavbu a správní poplatek, z něhož byla financována činnost jeho úřadu.

Obdobný postup byl použit i po okupaci čs. pohraničí na podzim 1938, kde byl tentýž Albert Hoffmann jmenován do funkce STIKO pro sudetoněmecké území už 14. října. Sídlem úřadu byl v tomto případě Liberec.⁵ Kompetence STIKO

1 Předkládaná studie vznikla při zpracování dílčí části písemností úřadu pověřence pro organizace, které jsou uloženy v archivním fondu Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě. Text se svolením autora upravila Monika Sedláková, která uvedený fond v Národním archivu spravuje.

2 V novější českojazyčné odborné literatuře se objevují dvě varianty překladu tohoto názvu: „Komisař pro pozastavení činnosti organizací, spolků a fondů“ nebo „Likvidační a prolongační komisař pro organizace“. V následujícím textu je pro stručnost používána zkratka STIKO, popř. německý výraz Stillhaltekommissar.

3 Blíže k činnosti vídeňského STIKO viz Rothkappl, Gertrude: Die Zerschlagung österreichischer Vereine, Organisationen, Verbände, Stiftungen und Fonds. Die Tätigkeit des Stillhaltekommissars in den Jahren 1938–1939. Wien 1996 (disertační práce).

4 Stanovy musely být ovšem přizpůsobeny nacistickým zásadám.

5 Činností libereckého STIKO se zaměřením na likvidaci židovských organizací v českém po-

v Liberci byla poněkud širší než v případě vídeňského úřadu, vztahovala se totiž i na konzumní družstva, která byla v Rakousku zlikvidována už předtím. Další rozdíl představovala existence četných českých organizací a nadací, v jejichž případech se kompetence STIKO překrývala s pravomocí gestapa, což platilo i pro židovské organizace.⁶

Ne zcela jasným bylo od počátku postavení STIKO na ose NSDAP-stát, tj. zda jde o instituci primárně stranickou, nebo státní. Představitelé úřadu se podle všeho sami považovali především za straníky-nacisty, z čehož ovšem vznikaly četné kompetenční střety mezi státními a stranickými místy.⁷

Vzhledem k tomu, že úkolem vídeňského i libereckého STIKO bylo ovládnout soustavu spolků, organizací, nadací a fondů na právě obsazeném území, chápala se jejich existence jako dočasná, vázaná na splnění tohoto úkolu. Liberecký STIKO fungoval do 15. resp. 30. listopadu 1939, poté již jen jako STIKO-Abwicklungsstelle, přičemž jeho úkoly postupně převzala personálně s ním propojená organizace „Aufbaufonds“ Vermögensverwaltungs-Gesellschaft m. b. H., která přešla do likvidace až v létě 1941; Ústředí Aufbaufonds pak formálně zaniklo k 31. 12. 1942.⁸

Příznačná pro obě tyto organizace i pro níže popisovaného pověřence pro organizace je jejich značná personální provázanost, zároveň komplikovaná vystupováním zúčastněných osob v rozličných stranických i státních funkcích, takže je mnohdy obtížné určit, jménem kterého úřadu (popř. instituce) ta která osoba právě jedná.

První pověřenec pro organizace (1939–1940)

Vzhledem k tomu, co bylo dosud řečeno, patrně nepřekvapí, že instituce s podobným účelem vznikla záhy po 15. březnu 1939 i v Protektorátu Čechy a Morava, byť pod jiným názvem.

hraničí se zabývaly Markéta Lhotová a Vlastimila Hamáčková v rámci grantového projektu a publikovaly několik studií. Závěrečná publikace viz Lhotová, Markéta: Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu. Severočeské muzeum v Liberci 2015.

6 Lhotová, Markéta: Stillhaltekommissar Reichenberg a Aufbaufonds Gesellschaft Wien-Reichenberg – reorganizace spolkového života v sudetské župě podle rakouského vzoru. In: Fontes Nissae 13, č. 2. Liberec 2012, s. 9–10. Zimmermann, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945). Praha 2001, s. 139–157.

7 Lhotová, M.: Stillhaltekommissar Reichenberg, s. 13. Jako instituci primárně stranickou líčí STIKO čelní představitel tohoto úřadu Hermann Neuburg ve své poválečné výpovědi. Archiv bezpečnostních složek (ABS), Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-139-I, fol. 226–228.

8 Lhotová, M.: Likvidace židovských organizací, s. 30–32. Nevyřízené věci v Sudetské župě převzalo říšské místodržitelství, které je v některých případech projednávalo až do konce války.

Beauftragter für Organisationen im Protektorat Böhmen und Mähren

Základními normami, jež vymezovaly činnost pověřence pro organizace (dále většinou jen BfO nebo pověřenec) v protektorátu, byla dvě nařízení vrchních velitelů armádních skupin 3 a 5 z 26. a 27. března 1939.⁹ Na jejich základě bylo zpětně k 15. březnu 1939 zakázáno nakládání se jměním, nacházejícím se na území Protektorátu Čechy a Morava, náležejícím různým spolkům, nadacím a fondům

- a) majícím sídlo na sudetoněmeckém území, pokud se jejich působnost vztahuje na území protektorátu,
- b) jejichž sídlo bylo v roce 1938 následkem politického vývoje přesunuto ze sudetoněmeckého území na území protektorátu,
- c) jejichž sídlo nebo správa je na území protektorátu, avšak jejich členstvo je zcela nebo převážně na sudetoněmeckém území.¹⁰

Výše uvedená nařízení vrchních velitelů armádních skupin byla provedena opatřeními šéfů civilní správy Konrada Henleina a Josefa Bürckela z týchž dnů, jejichž prováděním byl pověřen Albert Hoffmann jakožto Beauftragter für Organisationen, tj. pověřenec pro organizace. Tento pověřenec získal zároveň zmocnění k vydávání směrnic a opatření nutných k likvidaci jmění uvedených organizací.¹¹ Samotný pověřenec pro organizace vydal 5. dubna 1939 oběžník určený peněžním ústavům v protektorátu, jímž obstavil majetek všech organizací ve smyslu § 2 nařízení z 26. a 27. března 1939. Peněžní ústavy byly na jeho základě navíc povinny do 20. dubna zaslat pověřenci seznamy organizací s údaji o jejich kontech a vlastnictví cenných papírů.¹²

V této první fázi vystupoval pověřenec, dosud stojící mimo rámec Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP), pod názvem Beauftragter für Organisationen im Protektorat Böhmen und Mähren – Pověřenec pro organizace v Protektorátu Čechy a Morava. Již v této době sídlil jeho úřad na adrese Fügnerovo náměstí 4, Praha II.¹³

9 Nařízení týkající se volného nakládání s majetkem organizací jako příloha k Nařízení o úpravě a uspořádání organizací v Protektoratu Böhmen und Mähren z 13. června 1939. Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren (VBIRP), 1939, Nr. 6, s. 43–44. Kompletní znění v Národním archivu (dále NA), Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále ÚŘP), sign. 114-2/5, fol. 4–9, nezprac. část.

10 Viz § 2 cit. nařízení. Podle § 3 byly ze zákazu vyjmuty subjekty sledující výlučně nebo převážně hospodářsky výdělečný cíl a také veřejné fondy.

11 NA, ÚŘP, sign. Armádní skupina 3, kart. 1, opatření šéfa civilní správy z 26. 3. 1939 (K. Henlein). Stejně pověření obdržel A. Hoffmann i od šéfa civilní správy při armádní skupině 5 J. Bürckela. NA, ÚŘP, sign. 114-2/5, fol. 6, nezprac. část.

12 Tamtéž, fol. 4.

13 Svědčí o tom úřední korespondence, kde se tato adresa pravidelně objevuje.

Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren – Beauftragter für Organisationen

Dalším právním předpisem, který se dotýkal organizací a jejich majetku, a tím i instituce BfO, bylo nařízení říšského ministra vnitra ze 13. června 1939 o úpravě a uspořádání organizací v Protektorátu Čechy a Morava.¹⁴ Na základě tohoto nařízení získal říšský protektor v podstatě neomezenou pravomoc ve vztahu k organizacím podle již citovaného § 2 nařízení z 26. a 27. března 1939. Na říšského protektora zároveň formálně přešla všechna práva, jež podle březnových nařízení náležela šéfům civilní správy, popř. pověřenci pro organizace.

Instituce pověřence pro organizace však vydáním tohoto nařízení nezahynula, jen byla formálně začleněna do ÚŘP. Rozhodnutím říšského protektora ze 4. července 1939 byl totiž prováděním nařízení ze 13. června 1939 pověřen tentýž Albert Hoffmann jakožto vedoucí skupiny XXI v rámci ÚŘP, jež byla nazvána „Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren – Beauftragter für Organisationen“.¹⁵ Pověřenec pro organizace tedy tvořil v ÚŘP zvláštní skupinu XXI, jež nebyla přiřčena k žádnému oddělení.¹⁶ Protože A. Hoffmann v protektorátu nepobýval, byl jeho stálým zástupcem jmenován Lothar Schröder.¹⁷ Adresa pověřence zůstala tatáž – Fügnerovo náměstí 4, Praha II.

Tento pověřenec vydal už 12. července 1939 nařízení P 1/39, jímž přikázal spolkům, organizacím, nadacím a fondům ve smyslu § 2 nařízení z 26. a 27. března vyplnit příslušné dotazníky s přehledy o jmění a spolu s exemplářem stanov je do 31. července zaslat na adresu BfO.¹⁸

Platnost nařízení z 13. června 1939 měla původně trvat do 30. září téhož roku, nařízením z 27. září však byla o měsíc prodloužena (do 31. října 1939).¹⁹

Mezitím již od dubna 1939 probíhala jednání mezi zástupci Říše a protektorátu ohledně rozdělení majetku nadací v návaznosti na odstoupení pohraničních území

14 Reichsgesetzblatt (RGL.) I, s. 1012. Přetištěno in VBIRP, 1939, Nr. 6, s. 39–43.

15 NA, ÚŘP, kart. 1290, k začlenění do ÚŘP zejm. fol. 78–79, 114–117. Podle poválečného vyjádření H. Neuburga došlo k formálnímu začlenění pověřence pro organizace do ÚŘP na přání K. H. Franka. Z tohoto důvodu byl prý v protektorátu nazván jinak než ve Východní marce a Sudetech (tj. ne Stillhaltekommissar, ale Beauftragter). ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-139-1, fol. 228–229.

16 NA, ÚŘP, kart. 66, fasc. 1, přehled skupin v rámci ÚŘP k 22. 11. 1939 a přehled pracovníků skupiny XXI z 11. 7. 1939. Stejně zařazení BfO vyplývá i z přehledu z 28. 8. 1939. NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále ÚŘP-ST), sign. 109-2/77, fol. 37, kart. 10.

17 L. Schröder byl činný jako zástupce A. Hoffmanna v Praze již předtím. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/80, fol. 2–13, kart. 115, Hoffmannův dopis K. H. Frankovi z 3. 6. 1939 a záznam o jednání H. Neuburga a L. Schrödera s představiteli ÚŘP 2. 6. 1939.

18 Tamtéž, fol. 89–91, včetně příslušných formulářů.

19 Nařízení o prodloužení nařízení o úpravě a uspořádání organizací v Protektorátu Böhmen und Mähren. VBIRP, 1939, Nr. 25, s. 175–176. K jednáním o prodloužení účinnosti nařízení srv. NA, ÚŘP, kart. 1290, zejm. fol. 59–67.

v říjnu 1938.²⁰ Z protektorátní strany se jednání pravidelně účastnili zástupci Ministerstva vnitra (MV) a Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO), z německé strany především Gottfried Dorer²¹ a Erich Schockherr.²²

Právě v souvislosti s těmito jednáními a v návaznosti na nařízení z 13. června vydalo MV 16. června 1939 výnos adresovaný zemským úřadům. Jeho obsah se týkal především nadací, „*k jejichž požitkům jsou povoláni ať výlučně nebo poměrně státní příslušníci říše Německé, bydlící na území postoupeném této říši*“ a jež spadaly do působnosti MV nebo MŠANO. Zemský úřad (ZÚ) byl povinen o takovýchto nadacích, jež byly v jeho správě, vyplnit dotazník a připojit k němu příslušnou nadační listinu a související spisy. V případě nadací, jež byly ve správě jiných orgánů v obvodu ZÚ, měl zemský úřad tyto orgány vyzvat, aby mu do čtrnácti dnů zaslaly ve vztahu ke každé spravované nadaci vyplněný dotazník s dalšími spisy. Na základě těchto dokumentů měl ZÚ dohledat a připojit i případné další spisy. Dále měly zemské úřady (na základě shromážděného materiálu) sestavit čtyři seznamy nadací podléhajících vydání Říši (nadace v působnosti MV, jež měly být vydány zcela; nadace v působnosti MV, z nichž měla být vydána poměrná část; nadace v působnosti MŠANO, jež měly být vydány zcela; nadace v působnosti MŠANO, z nichž měla být vydána poměrná část). Mimoto měl být vytvořen i seznam nadací, určených pro příslušníky protektorátu, tedy těch, jejichž jmění zatím nemělo být nijak dotčeno. Shromážděný materiál měl být následně „*přezkoumán zástupci říše Německé přímo u zemského úřadu.*“²³

Jednání se zástupci Německé říše byla ukončena podpisem závěrečného protokolu 27. června 1940.²⁴ Podle tohoto protokolu byly nadace

20 Z tohoto důvodu působila v Praze už od 8. 2. 1939, tedy ještě před okupací zbytku ČSR, úřadovna libereckého STIKO (Dienststelle des Ständigen Vertreters des Stillhaltekommissars, Prag). Lhotová, M.: Likvidace židovských organizací, s. 29. Zástupcem STIKO v Praze byl již zmíněný L. Schröder, jehož oficiální titul zněl „Ständiger Beauftragter des Stillhaltekommissars, Prag“. NA, ÚŘP, kart. 1542.

21 Narodil 13. listopadu 1893 v rakouském Gaalu. Podle návrhu na vyznamenání z června 1940 byl tento vedoucí oddělení u ÚŘP činný od 14. 6. 1939. NA, ÚŘP, sign. 114-322/5, fol. 1, 7, nezprac. část.

22 V zápisech z jednání od června 1939 je G. Dorer označován jako „pověřenec pro organizace v Liberci“, E. Schockherr pak vystupuje „za kancelář pověřence pro organizace při úřadu říšského protektora.“ Od ledna 1940 je Dorer uváděn jako „pověřenec pro organizace při úřadu říšského protektora“ a Schockherr jako jeho zástupce. NA, Ministerstvo vnitra I – stará registratura (dále MV I-SR), inv. č. 11597, sign. 9/422/4, kart. 5375 a sign. 9/422/4/1-6, kart. 5376.

23 Čj. 24.001/39-10. NA, MV I-SR, inv. č. 11597, sign. 9/422/4, kart. 5375. Tyto seznamy byly sestavovány v několika vyhotoveních v podobě číslovaných cyklostylových formulářů o šesti kolonkách (resp. pěti, nepočítá-li se kolonka pro pořadové číslo). Dochovaly se jednak ve fondu ÚŘP (pověřenec pro organizace) připojené k některým dotazníkům, jednak ve fondu MV I-SR (zejm. kart. 5375 a 5376.). V největším počtu se nacházejí ve fondu Ministerstvo vnitra I – dodatky (dále MV I-D), kart. 97–115.

24 Čj. 22.283/40-10. NA, MV I-SR, inv. č. 11597, sign. 9/422/4, kart. 5375. Zástupci protektorátu

- a) jichž správa měla své sídlo 1. října 1938 v protektorátu, a jež byly výlučně určeny pro německé poživatelé, pokud tyto nadace nejsou místně vázány v protektorátu,
b) nadace téhož druhu, které však výlučně byly určeny k persolvování v odstoupených sudetoněmeckých územích

celé, spolu se spisy, vydány říšskému pověřenci pro organizace při ÚŘP za účelem vydání stálému zástupci STIKO na sudetoněmeckém území. Obdobný postup v opačném směru byl podle protokolu uplatněn i v případě nadací určených výlučně pro české poživatelé – pokud bylo jejich sídlo nebo majetkové hodnoty situovány na odstoupeném území, pak je měl STIKO vydat zemskému úřadu. Takovéto nadace byly označovány jako výlučné. Jádrem protokolu se však týkalo tzv. nadací smíšených, tj. nadací „jichž správa měla své sídlo v protektorátu, a jež ani nebyly určeny výlučně pro německé nebo české poživatelé, ani neměly v protektorátu místně ohraničený okruh poživatelů.“ Jmenní smíšených nadací bylo děleno podle znění nadačních listin (pokud obsahovaly nějaký národnostní klíč), nebo, což bylo podle všeho častější, se odváděl díl nadačního jmění určený v protokolu.²⁵ Zvláštní způsob dělení byl dohodnut v případě některých významných nadací (Tereziánský šlechtický dámský ústav, Světský dámský ústav u sv. Andělů, Ústav pro zaopatření slepých Palata, Hradčanský ústav pro slepé dívky, Nadace sv. p. Mundyho, Nadace sv. p. z Teuffenbachu, Nadace Jana Petra hrab. Straky, Nadace Julie baronky z Rummerskirchů a Konviktní, Studijní a Jičínské nadání).²⁶

Podpisem závěrečného protokolu byl naplněn účel BfO, takže činnost prvního pověřence pro organizace (tj. skupiny XXI v rámci ÚŘP) mohla být oficiálně ukončena k 30. červnu 1940. Jeho likvidací byla (v součinnosti se STIKO v Liberci) pověřena skupina I 1 v ÚŘP, tvořící součást oddělení I pro správu, justici a vyučování.²⁷

původně žádali, aby byla věc vyřešena úmluvou mezi protektorátní vládou a Říší, s tím však zástupci Říše nesouhlasili s odůvodněním, že je k jednání zmocnil říšský protektor, a ne ústřední říšské úřady. Tamtéž, informace pro p. ministra z 30. 7. 1940, s. 4. Originál protokolu také v NA, ÚŘP, kart. 1290.

25 Záleželo na původním územním určení výnosů nadace. Z nadací pro území celé ČSR mělo být na účet odstoupeného území odvedeno 25%, z nadací pro území Čech, Moravy a Slezska 36%, z nadací pro území Čech 37%, z nadací pro území Moravy 21%, z nadací pro území Čech a Moravy 33%, z nadací pro území Moravy a Slezska 34%, z nadací pro území Slezska 84%, z nadací pro Opavsko 100% a z nadací pro Těšínsko 75%. O několik procent více bylo odváděno v případě nadací určených pro posluchače vysokých škol, kde byl navíc připočítán i podíl obyvatel německé národnosti v protektorátu.

26 Konkrétní úprava je obsažena v přílohách k protokolu z 27. 6. 1940. Zvlášť bylo řešeno dělení, resp. likvidace vojenských nadací, tj. nadací, které dříve spravovalo Ministerstvo národní obrany. Tato záležitost se protáhla minimálně do roku 1943. Srv. zejm. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/4, fol. 81–85a, kart. 108; sign. 109-11/46, fol. 24-26, kart. 140 a sign. 109-4/1519, fol. 1–22, kart. 95.

27 NA, ÚŘP, fasc. 1, kart. 66, oběžník z 18. 8. 1940.

Personální obsazení úřadu prvního pověřence pro organizace

Pokud jde o personální složení BfO, dochovalo se několik seznamů, částečně však bohužel nedatovaných. Nejstarší datovaný seznam (11. 7. 1939) uvádí pouhou řadu jmen bez služebního zařazení: Albert Hoffmann, Lothar Schröder, Anton Roth, Walter Schöppe, Fritz Bauer, Rudolf Neumann, Rudolf Scharf, Josef Bude, Reinhold Prade, Josef Besetzny, Karl Hübner, Josef Komma, Erich Schockherr, Johann Kratina, Alois Morawetz, Else Kirpal, Anna Hedwig Janula, Grete Mayer, Marie Anderlik, Helene Ungar a Irene Jencsa.²⁸

Podle seznamu, pocházejícího patrně z podzimu 1939, byl stálým zástupcem vedoucího skupiny XXI (tedy Alberta Hoffmanna) již zmíněný Lothar Schröder, referenty Anton Roth, Walter Schöppe a Erich Schockherr, účetním Alois Morawetz a vnitřní službu vykonával Johann Kratina. Mimoto pracovalo v úřadu šest stenotypistek.²⁹ Úřad pověřence pro organizace byl sice formálně začleněn do ÚŘP, ale jeho činnost byla financována úřadem stejného určení v Liberci (tj. z prostředků STIKO), kam byli také zařazení jeho zaměstnanci. O jejich přeražení do personálního stavu ÚŘP se jednalo během března a dubna 1940, tedy v době, kdy se činnost prvního pověřence pro organizace již chýlila ke konci.³⁰ V této souvislosti vyplnili zaměstnanci osobní dotazníky, z nichž je možné seznat personální obsazení úřadu na jaře 1940:³¹ stálý zástupce BfO (resp. STIKO) Lothar Schröder,³²

28 NA, ÚŘP, fasc. 1, kart. 66, seznam pracovníků skupiny XXI z 11. 7. 1939.

29 NA, ÚŘP, kart. 1290, fol. 148. Na fol. 149 se nachází mírně odlišný seznam, mimo částečně jiné sestavy stenotypistek se na seznamu vyskytuje ještě jméno Rudolfa Neumanna, bohužel bez služebního označení.

30 NA, ÚŘP, sign. Z-Pres., fasc. 3 (složka Gruppe XXI), kart. 78. Tito zaměstnanci měli být i nadále placeni z Liberce, avšak podle pravidel platných v protektorátu. Finanční nezávislost BfO na ÚŘP zmiňuje v poválečné výpovědi i H. Neuburg. ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-139-1, fol. 229.

31 NA, ÚŘP, sign. Z-Pres., fasc. 3 (složka Gruppe XXI), kart. 78. Dotazníky týkající se stenotypistek ve složce nejsou.

32 Narozen 7. 11. 1902 v Erfurtu. V Praze byl policejně přihlášen od 17. 4. do 6. 12. 1939. NA, Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva (dále PŘ II-EO), krabice 1978, pobytová přihláška L. Schrödera. Po ukončení činnosti prvního BfO působil patrně na obdobné pozici v obsazeném Nizozemí, kde byl zařazen minimálně od září 1940 při úřadu říšského komisaře pro obsazená nizozemská území v Haagu. K 18. 10. 1941 byl činný tamtéž jakožto Bereichsleiter v oddělení Vereinswesen. Bundesarchiv (dále BArch), R 9361-III/554952.

referenti Walter Schöppe,³³ Erich Schockherr³⁴ a Anton Roth,³⁵ účetní Alois Morawetz³⁶ a zaměstnanec (Angestellter) Johann Kratina.³⁷

Kromě samotného BfO při ÚŘP, sídlícího na Fügnerově náměstí 4, Praha II,³⁸ existovali také okresní pověřenci pro organizace, o jejichž činnosti však zatím není možno říci nic bližšího.³⁹

Druhý pověřenec pro organizace (1941–1945)

Vnější aktivita pověřence pro organizace do poloviny roku 1940 souvisela v zásadě jen s vypořádáním se s následky odtržení pohraničních území, tedy s něčím, co by bylo nějak řešeno, i kdyby k okupaci zbytku Československa nedošlo.⁴⁰ Tím se tento BfO odlišoval od institucí STIKO, fungujících postupně v okupovaném Rakousku a Sudetech, jejichž hlavním úkolem byla jak redukce počtu spolků a nadací za účelem efektivnějšího využití lidí, prostředků a prostor,⁴¹ tak, a to především,

33 Narozen 15. 11. 1914 v Ústí nad Labem. V Praze pobýval jako student již před okupací, bydlel zde do května 1940, kdy narukoval. Zemřel 7. 2. 1942 na východní frontě u Pavlovska. NA, PŘ II-EO, krabice 1966, pobytová přihláška W. Schöppeho; a Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950 (dále PŘ II 1941–1950), sign. S 1323/8, kart. 10013.

34 Narozen 3. 11. 1914 v Kielu. Podle pobytové přihlášky byl v Praze hlášen jako student již od roku 1933, po krátkém pobytu v Olomouci na přelomu let 1938 a 1939 se v Praze znovu přihlásil k 11. 2. 1939 a na několika místech zde s přestávkami pobýval minimálně do května 1940, poté zřejmě narukoval. Zemřel 15. 10. 1940, podle pravděpodobně chybného záznamu, na „východní frontě“. NA, PŘ II-EO, krabice 1960, pobytová přihláška E. Schockherra.

35 Narozen 6. 10. 1909 v Drmoulu, u BfO činný od 16. 4. 1939. S tím jsou v podstatě v souladu i údaje policejní evidence. JUDr. Anton Roth byl v Praze hlášen od konce dvacátých let, po několika-měsíční přestávce na přelomu let 1938/1939 znovu do 24. 4. 1939. NA, PŘ II-EO, krabice 1650, pobytová přihláška A. Rotha.

36 Narozen 11. 9. 1896 v Mladých Bukách. V Praze pobýval na různých adresách už od roku 1919 (patrně) až do konce války. K 5. 5. 1945 je připsáno odhlášení pobytu „neznámo kam.“ NA, PŘ II-EO, krabice 1271, pobytová přihláška A. Morawtze.

37 Narozen 12. 9. 1897 v Karlových Varech, u BfO činný od 14. 4. 1939. Zřejmě služebně cestoval do Sudetské župy, popř. Rakouska (Ostmark), za tím účelem mu byla 20. 6. 1939 prodloužena platnost cestovního pasu do 19. 9. 1939. NA, PŘ II 1941–1950, sign. K 5417/7, kart. 5887.

38 Na této adrese sídlil BfO od počátku okupace až do osvobození, přičemž zde podle všeho sídlil už stálý zástupce STIKO v Praze. NA, ÚŘP, kart. 1543, dopis G. Dorera, funkcionáře STIKO v Liberci, adresovaný L. Schröderovi na tuto adresu z 23. 3. 1939.

39 NA, ÚŘP, kart. 1290, fol. 137, nedatovaný seznam okresních pověřenců. Podle tohoto seznamu byl okresním pověřencem v Brně Hans Miksch, v Jihlavě Hermann Löbl, v Moravské Ostravě Franz Utschek a v Českých Budějovicích Franz Tacha.

40 Samozřejmě jiným způsobem a v jiném rozsahu, ostatně i představitelé protektorátu chtěli záležitost řešit formou smlouvy s Říší. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura (dále MV I-NR), inv. č. 761, sign. A 1469, kart. 321.

41 Zimmermann, V.: Sudetští Němci, s. 139. Srv. poválečnou výpověď H. Neuburga: ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-139-1, zejm. fol. 220–221.

ovládnutí německých spolků, organizací, nadací a fondů nacistickou stranou.⁴² Minimálně od června 1939 bylo připravováno vydání nařízení o organizacích německých příslušníků v protektorátu, jež by pověřenci pro organizace umožnilo usměrnit (přetvořit) německé organizace, spolky a nadace v protektorátu v nacistickém duchu a zároveň znemožnit existenci národnostně smíšených organizací (především odborů) za účelem sdružování Němců v jednotných, nacionálněsocialisticky řízených organizacích. Vydání tohoto nařízení bylo výrazně zbrzděno rozpory, které v této věci existovaly mezi německými státními a stranickými orgány, takže k vydání nařízení a k obnově činnosti BfO došlo až v roce 1941.⁴³

K vydání předmětného nařízení došlo 27. května 1941.⁴⁴ Kladlo si za cíl (§ 1), aby německé organizace v protektorátu byly „*usměrněny a vedeny národněsocialisticky*.“ Německými organizacemi ve smyslu tohoto nařízení se rozuměly spolky a organizace s nadpolovičním podílem členů s německou státní příslušností (§ 2 odst. 1) a dále nadace a fondy, „*pokud říšský protektor v Čechách a na Moravě to jednotlivě stanoví*“ (§ 2 odst. 2.).⁴⁵ Za účelem nacionálněsocialistického usměrnění těchto organizací mohl říšský protektor činit téměř jakákoliv opatření, např. začlenit je do jiných organizací nebo je i rozpustit (§ 3).⁴⁶

V přímé souvislosti s vydáním nařízení o organizacích německých příslušníků byla obnovena funkce pověřence pro organizace, jímž byl jmenován Hermann Neuburg⁴⁷ jakožto vedoucí nově vytvořené skupiny I 12 v rámci oddělení I ÚŘP,

42 Zimmermann, V.: Sudetští Němci, zejm. s. 139–157.

43 K přípravě v roce 1939 srv. NA, ÚŘP, kart. 1290. K pozdějším fázím zejm. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/963, fol. 47–83, kart. 53 a sign. 109-6/80, fol. 1–34, kart. 115. Část příslušné korespondence z let 1940 a 1941 je parafrázována v článku Lhotová, Markéta, Hamáčková, Vlastimila: STIKO Liberec a osud majetku židovských obcí a spolků. In: Židé v Čechách. [1.] Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci. Praha 2007, s. 222–223. O konfliktech představitelů NSDAP s představiteli státních úřadů, zejm. říšského ministerstva vnitra, se z hlediska funkcionáře nacistické strany obšírně rozepisuje ve své poválečné výpovědi H. Neuburg. ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, signatury 301-139-1 až 4.

44 Nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě o organisacích německých státních příslušníků. VBIRP, 1941, Nr. 27, s. 264–266.

45 Z tohoto ustanovení je zřejmé, že v případě potřeby mohlo být nařízení uplatněno proti jakékoliv nadaci či fondu, jak se ostatně brzy i stalo.

46 I v tomto případě se nařízení nevztahovalo na organizace sledující převážně hospodářský výdělečný cíl (§ 7).

47 Narozen 10. listopadu 1910 v Krefeldu, zemřel 26. 2. 1979 v Bochumi. U úřadu STIKO působil už v Rakousku, následně byl i zástupcem STIKO (tj. A. Hoffmanna) pro Sudetskou župu v Liberci. Zastával vysoké funkce v NSDAP, po válce byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Liberci k 25 letům vězení, propuštěn byl v roce 1955. Klee, Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Frankfurt am Main 2003, s. 432. Lhotová, M.: Stillhaltekommissar Reichenberg, s. 7. Zimmermann, V.: Sudetští Němci, podle rejstříku. NA, PŘ II 1941–1950, sign. N 861/9, kart. 7881.

jež byla pověřena prováděním tohoto nařízení.⁴⁸ Prováděcí směrnice k nařízení z 27. května 1941 vydal o dva dny později již sám pověřenec pro organizace. Podle nich měla být každá z těchto organizací (spolek, nadace) přihlášena svým odpovědným orgánem ve lhůtě čtrnácti dnů prostřednictvím vyplněného formuláře. Na jeho základě měla pak obdržet rozhodnutí o svém osudu. Výslovně bylo stanoveno, že přihlašovací povinnost se týká i těch organizací, které příslušné hlášení podaly již podle nařízení z 13. června 1939.⁴⁹ Související ohlašovací povinnost se vztahovala i na peněžní ústavy, u nichž měly tyto organizace uložen svůj majetek.⁵⁰ Přihlašovací povinnost se naopak nevztahovala na hospodářské organizace, hasičské spolky a jejich zařízení a různé peněžní ústavy (kampeličky atp.).⁵¹

Na prováděcí směrnici navázal oběžník Zemského úřadu v Praze z 11. června 1941, adresovaný okresním úřadům a magistrátu hl. města Prahy.⁵² Podle něj byly okresní úřady povinny příslušné nadace a fondy pověřenci pro organizace přihlásit, resp. k přihlášení vybídnout jejich správce. To se týkalo nadací a fondů určených alespoň z poloviny pro Němce. O dva dny později vydal obdobný oběžník i Zemský úřad v Brně.⁵³

Platnost nařízení z 27. května 1941 byla původně stanovena na šest měsíců od vyhlášení (institute BfO byla tedy opět chápána jako dočasná), ale nařízení z 26. listopadu 1941 ji prodloužilo až do 31. srpna 1942.⁵⁴

Nadace a fondy, neurčené alespoň z poloviny pro Němce, nemusely být v počáteční fázi činnosti druhého pověřence hlášeny, nicméně na základě požadavku ÚŘP vydalo již 21. prosince 1941 Ministerstva vnitra výnos, který ukládal příslušným orgánům nahlásit pověřenci pro organizace prostřednictvím vyplněných dotazníků všechny nadace a fondy ve lhůtě do 10. února 1942.⁵⁵ Výslovně bylo

48 NA, ÚŘP, kart. 65, fasc. 1, oběžník z 30. 5. 1941. Stálým zástupcem H. Neuburga byl zároveň jmenován Ernst Brase.

49 Viz bod 1. prováděcí směrnice.

50 Viz bod 4. prováděcí směrnice.

51 Anordnung P I/41, Durchführungsbestimmung. NA, Zemský úřad Praha (dále ZÚ) – oddělení církevní, nadační a školské, km. č. 350 ai 1940/odd. 10, kart. 190. Ve složce se nachází kromě materiálu souvisejícího s přípravou celé akce také soubor hlášení jednotlivých (zejm. okresních) úřadů o fondech a nadacích z druhé poloviny roku 1941.

52 NA, ÚŘP, kart. 1290, oběžník ZÚ v Praze čj. 350/1/1940/10.

53 Tamtéž, oběžník ZÚ v Brně čj. 25.686/III-6/41.

54 2. nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě o organisacích německých státních příslušníků. VBIRP, 1941, Nr. 61, s. 652.

55 Výnos č. 38.041/1941-10. NA, MV I-NR, inv. č. 3207, sign. G 1100, kart. 5173. Na témže místě se nacházejí dokumenty vtahující se k přípravě oběžníku z 21. 12. 1941 i následné dotazy úřadů povinných hlásit nadace ohledně rozsahu a způsobu nahlašování, dále duplikáty hlášení nadací, zejm. náležejících do správy Ministerstva vnitra. Ze strany německých úřadů srv. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/270, fol. 2–7a, kart. 26.

přitom požadováno i nahlášení nadací ve správě orgánů bývalé čs. branné moci, církevních nadací a nadací židovských,⁵⁶ které dosud přihlašovací povinnosti nepodléhaly. Opětovně musely být hlášeny i nadace a fondy, nahlášené už během dvou předchozích vln (tj. na základě nařízení z 13. června 1939 a na základě oběžníků zemských úřadů z 11. a 13. června 1941).

V rozhodování BfO o přihlášených nadacích a fondech v druhé fázi jeho existence je již zcela zřejmá snaha o získání kontroly nad co největším objemem finančních prostředků, nejen těch s určením pro Němce. V tomto období zaměřil BfO svou pozornost nejen na nadace německé, jež úřadu podléhaly ve svém celku, ale znovu i na tzv. nadace utrakvistické. Za utrakvistické nadace, míněno nadace určené pro Čechy i Němce, byly považovány všechny nadace, které neměly v textu svých nadačních listin výslovně uvedeno výlučné národnostní určení.⁵⁷ U těchto „utrakvistických nadací“ mělo být jakožto německý podíl zabavováno 40 % jmění, určené k převedení do některé sběrné německé nadace v protektorátu.⁵⁸ Takový postup však neměl platit v tzv. německy vedených obcích,⁵⁹ kde měl být všechn majetek „smíšených“ nadací včleněn do tamějších německých nadací. V případech „politické nutnosti“ mohly být zlikvidovány bez dalšího.⁶⁰

Platnost nařízení z 27. května 1941 byla prodloužena ještě jednou, a to nařízením říšského protektora z 29. srpna 1942, tentokrát „až do dalšího.“⁶¹ Toto nařízení navíc rozšířilo možnost zásahů prakticky na všechny organizace (§ 2), tj. i na organizace bez německé většiny, „pokud se to bude zdát v konkrétním případě potřebným pro zjednodušení správy nebo pro účelnější užití prostředků

56 Židovskými nadacemi byly míněny nadace, jejichž výnosy byly výslovně určeny židům (tedy osobám židovského vyznání).

57 Obecně možno říci, že drtivá většina nadačních listin nevymezovala příjemce podle národnostního hlediska.

58 Ke zřizování ústředních německých nadací v protektorátu srv. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/231, fol. 15–17, kart. 25.

59 Za německy vedené obce měly být považovány Praha, České Budějovice, Brno, Jihlava, Olomouc a Moravská Ostrava. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/231, fol. 11–14, kart. 25.

60 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/168, fol. 12–34, kart. 21. K přednostnímu právu Němců na výnosy sloučených německých a utrakvistických nadací srv. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/231, fol. 8, kart. 25. U některých kategorií nadací byl zvolen specifický postup. Takovým případem jsou např. české vysokoškolské nadace, jejichž rušení bylo projednáváno během let 1942 až 1943. Část jejich jmění byla převedena na nově zřízenou studentskou nadaci Emila Háchy, část na nadaci Reinharda Heydricha a ve prospěch dalších německých institucí. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1468, fol. 19–22, kart. 92; sign. 109-4/251, fol. 1–11, kart. 25; sign. 109-4/1519, fol. 23–25, kart. 95; sign. 109-4/231, fol. 1–6, kart. 25 a sign. 109-4/1520, fol. 1–5, kart. 95.

61 Prodloužení účinnosti nařízení na neurčito navrhoval H. Neuburg v souvislosti s výhledovou likvidací vnitropodnikových nadací a fondů už 30. 5. 1942. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/231, fol. 7, kart. 25.

z kulturních, sociálních nebo hospodářských důvodů.⁶² BfO tak získal možnost zasáhnout i proti čistě českým organizacím, počítaje v to jak zabavení části jejich jmění, tak i úplnou likvidaci.⁶³

Pověřenec pro organizace fungoval až do konce války, přičemž od srpna 1943 byl formálně přiřazen k Německému státnímu ministerstvu pro Čechy a Moravu, konkrétně k oddělení I.⁶⁴ Zdá se, že v pozdějších letech se BfO více zaměřoval na spolky. V tomto kontextu je možno zmínit např. jeho účast na likvidaci českých vysokoškolských podpůrných spolků,⁶⁵ aktivitu související s převodem majetku zrušených spolků Sokol a Orel nacistickým organizacím⁶⁶ nebo rušení německých spolků na udržování škol v protektorátu, které bylo projednáváno ještě v první polovině roku 1945.⁶⁷

Personální obsazení úřadu druhého pověřence pro organizace

Zjistit personální složení úřadu druhého BfO je obtížnější než v případě pověřence prvního.⁶⁸ K dispozici je tu především návrh pověřence Hermanna Neuburga na propůjčení válečných vyznamenání některým z jeho úředníků z 30. července 1942, v němž je zároveň shrnuta jejich dosavadní činnost.⁶⁹ Podle tohoto dokumentu byl od 15. dubna 1942 stálým zástupcem H. Neuburga a tedy skutečným vedoucím⁷⁰

62 Verordnung zur Ergänzung der Verordnung des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren über die Organisationen der deutschen Staatsangehörigen vom 27. Mai 1941. VBIRP, 1942, Nr. 37, s. 237.

63 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1520, fol. 8, kart. 95, opis dopisu H. Neuburga H. Himmlerovi ze 14. 9. 1942.

64 Erlaß über die Gliederung des Deutschen Staatsministeriums für Böhmen und Mähren vom 4. November 1943 (§ 5). Verordnungsblatt des Deutschen Staatsministers für Böhmen und Mähren (VBIDSM), 1943, Nr. 27, s. 147–148. K hlavnímu oddělení I byl pověřenec pro organizace přiřazen už v rámci ÚŘP, srv. Gliederung des Hauptabteilungen und Abteilungen sowie der Sonderabteilung Kulturpolitik (k 15. 4. 1943), NA, ÚŘP, kart. 66. Stejně zařazení BfO k 1. 7. 1943, tedy krátce před zřízením německého státního ministerstva, zachycuje Gliederung der Behörde des Reichsprotektors, přičemž H. Neuburg je označen jako Oberbereichsleiter. NA, ÚŘP, fasc. 1, kart. 65.

65 NA, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (dále NSM), sign. 110-4/497 a sign. 110-4/496, fol. 62–69, kart. 44.

66 NA, NSM, sign. 110-6/1, zejm. fol. 9–21, kart. 60.

67 NA, NSM, sign. 110-4/488, fol. 8–27, kart. 43.

68 Je zřejmé, že minimálně od roku 1940 se tohoto úřadu (tak jako jiných) dotýkalo povolání některých úředníků na frontu. NA, ÚŘP, kart. 1290.

69 Tamtéž. Podle návrhu museli tito úředníci v omezené časové lhůtě do 31. 8. 1942 (dosud se tedy počítalo s ukončením činnosti BfO k tomuto datu) zkontrolovat a zlikvidovat přes 30 tisíc organizací, nadací a fondů.

70 H. Neuburg v návrhu zmiňuje, že pro svou činnost v kanceláři NSDAP v Mnichově se do Prahy dostane jen na několik dní v měsíci.

skupiny I/12 v ÚŘP Anton Roth, činný jako referent u BfO již od 15. dubna 1939.⁷¹ Podle návrhu měl sám A. Roth na starosti likvidaci německých organizací, ale i dělení českoněmeckých nadací. Dalším referentem skupiny I/12 byl Hans Müller,⁷² který původně působil u úřadu STIKO, resp. Aufbaufonds-Vermögensverwaltung GmbH v Liberci. Do úřadu pražského BfO nastoupil až k 15. květnu 1941, tedy v souvislosti s obnovou činnosti. Do jeho působnosti spadala zejména likvidace nadací a fondů v německy vedených obcích, vyřizování záležitostí táhnoucích se ještě z činnosti prvního BfO a společně s A. Rothem zpracovával evidenci všech nadací a fondů. Další z pracovníků, Hans Wagner,⁷³ pracoval od září 1939 (s přestávkami) v revizní službě skupiny XXI a od 15. května 1941 se v úřadu věnoval především finanční správě zabavených majetkových hodnot a měl na starost finanční stránku likvidace nadací. Od 1. července 1942 měl jakožto finanční pověřenec (Finanzbeauftragter) regulovat vytváření německých ústředních nadací z finančního hlediska. Alois Morawetz byl, stejně jako v době činnosti prvního BfO, odpovědným vedoucím účtárny a po této stránce samostatný. Již výše zmíněný Ernst Brase⁷⁴ vystupoval jako stálý zástupce H. Neuburga v době od 10. května 1941 do 15. dubna 1942, přičemž byl zároveň i finančním pověřencem. Z úřadu BfO odešel podle návrhu na vyznamenání k 15. červenci 1942 na vlastní žádost. Dále u BfO působili dva revizoři kontrolující finanční hospodaření organizací, nadací a fondů – Albert Kroneisl⁷⁵ a Anton Dietz, který však z úřadu odešel k 15. červenci 1942.⁷⁶ Jako poslední je v návrhu zmíněn správce vozového parku (Fahrbereitschaftsleiter) Karl Enzelsberger.⁷⁷

71 V mezidobí od 26. 8. 1940 do 15. 5. 1941 působil v obdobné funkci zástupce STIKO v Lotrinsku.

72 Narodil 2. 9. 1911 v Liberci. V Praze po předchozím pobytu v Liberci policejně přihlášen k 3. 9. 1941. NA, PŘ II-EO, krabice 1297, pobytová přihláška H. Müllera. Po skončení války byl 26. 3. 1946 odsunut do americké okupační zóny. NA, PŘ II 1941–1950, sign. M 2727/12, kart. 7467.

73 Narodil 19. 10. 1910 v Moravské Ostravě. V Praze pobýval od 14. 9. 1939. K pobytu se policejně přihlásil k 5. 1. 1940 (příchod z Liberce), opětovně přihlášen k 19. 4. 1941, odhlášen 26. 2. 1943 do Frýdku. NA, PŘ II-EO, krabice 2118, pobytová přihláška H. Wagnera, a PŘ II 1941–1950, sign. V 154/6, kart. 11948.

74 Narodil 1. 7. 1894 v Elberfeldu. V Praze byl policejně přihlášen pouze od 11. 4. do 6. 5. 1942, kdy přišel do Vídně. NA, PŘ II-EO, krabice 155, pobytová přihláška E. Braseho.

75 Narodil 5. 3. 1899 v Holašovicích. Kromě toho prováděl účetní dělení jmění nadací a fondů. V Praze, kam přišel z Liberce, byl policejně přihlášen od 16. 5. 1941. K 18. 9. 1943 se odhlásil do Plzně. NA, PŘ II-EO, krabice 1012, pobytová přihláška A. Kroneisla.

76 Narodil 30. 10. 1897 v Líčkově. Prováděl také oceňování nemovitostí. V Praze, kde pobýval již v 20. a 30. letech, se policejně přihlásil 2. 10. 1941. K 16. 9. 1943 se odhlásil do Plzně. NA, PŘ II-EO, krabice 278, pobytová přihláška A. Dietze.

77 Narodil 12. 5. 1906 ve Vídni. V Praze byl policejně přihlášen od 27. 5. do 7. 8. 1941 a od 18. 11. 1941 do 26. 2. 1943, přičemž v obou případech se odhlásil do Vídně. NA, PŘ II-EO, krabice 352, pobytová přihláška K. Enzelsbergera.

Likvidátoři úřadu pověřence pro organisace (1945–1951)

Květnem 1945 sice skončil nacistický BfO, zdaleka však ještě neskončila úřední činnost s ním spojená. Bylo totiž třeba vypořádat se s jejími následky, tj. zajistit majetek nadací, fondů a spolků, který byl tímto úřadem zabaven a následně provést jeho restituci. Za tímto účelem byli Zemským národním výborem v Praze 24. srpna 1945 jmenováni likvidátoři Emil Dušek (zároveň národní správce Bank der deutschen Arbeit) a Vladimír Pokorný.⁷⁸ Ti vydali 24. září 1945 veřejnou výzvu, aby každý, kdo má ve správě nebo úschově něco z majetkových hodnot BfO, přihlásil tento majetek likvidátorům.⁷⁹ V té době však ještě likvidátoři nedisponovali registraturou BfO, neboť ta byla po osvobození zabavena Ministerstvem vnitra,⁸⁰ likvidátorům byla vydána až 26. listopadu 1945 a zároveň převezena do jiného objektu (Jindřišská 17, Praha II).⁸¹

Z důvodu velmi rozsáhlé působnosti BfO, již bylo možno rozdělit na dvě agendy (nadace a fondy/spolky), byla rozdělena i likvidace úřadu – 17. října 1945 jmenoval ZNV v Praze likvidátory spolkové části BfO Václava Koutného a Františka Janouška,⁸² později vystupující jako „Likvidace úřadu býv. říšského protektora – pověřence pro organizace, jmění spolkové“. Dosavadní dva likvidátoři nadále vystupovali pod obdobným názvem „Likvidátor úřadu býv. říšského protektora – pověřence pro organizace, jmění nadační“.⁸³ Likvidátoři nadační části BfO vydali 17. května 1946 oznámení, v němž vyzývali správy jednotlivých nadací a fondů, aby do 31. srpna 1946 podaly přihlášku zabaveného majetku za účelem budoucího odškodnění.⁸⁴ Tato lhůta byla následně prodloužena do 31. prosince 1946.⁸⁵ Ještě 9. října 1947 uveřejnili likvidátoři v Úředním listu RČS II poslední výzvu nadačním správám k podání přihlášek k restituci.⁸⁶

Činnost likvidátorů nadačního jmění BfO se protáhla až do roku 1950, aniž by do té doby došlo k restituci jmění jednotlivých nadací a fondů.⁸⁷ Následně byla

78 NA, ÚŘP, kart. 1507, opis jmenování E. Duška a V. Pokorného likvidátory. V. Pokorný byl zproštěn funkce likvidátora 2. 5. 1947, avšak i nadále se na likvidačních pracích podílel. NA, ÚŘP, kart. 1507.

79 NA, ÚŘP, kart. 1290, původní pomůcka k písemnostem BfO, s. 25–26.

80 Spisy však fyzicky zůstaly v původním sídle BfO, jen byly všechny shromážděny do dvou místností.

81 NA, ÚŘP, kart. 1507, zpráva likvidátorů pro ZNV v Praze z 19. 12. 1945. Podle likvidátorů se zhruba 75 % předávaného materiálu týkalo nadací a fondů, zbylých 25% pak spolků.

82 NA, ÚŘP, kart. 1507, opis jmenování V. Koutného likvidátorem.

83 NA, ÚŘP, kart. 1290, původní pomůcka k písemnostem BfO, s. 27–28.

84 Tamtéž, s. 28–29. Oznámení bylo otištěno v Úředním listu RČS II z 2. 6. 1946, č. 126, s. 1916.

85 Tamtéž, s. 29.

86 NA, ÚŘP, kart. 1507, zpráva z 23. 10. 1947. Podle likvidátorovy zprávy z 24. 11. 1948 byl nejzazším termínem pro podání přihlášky k restituci 17. červen 1949.

87 NA, ÚŘP, kart. 1507, dopis likvidátora A. Lásky z 26. 4. 1950, adresovaný finančnímu re-

registratura BfO (resp. její část týkající se nadací a fondů) včetně přihlášek k restituci nadačního jmění 31. května 1951 předána posledním likvidátorem BfO Aloisem Láskou Ústřednímu archivu ministerstva vnitra.⁸⁸

Písemná pozůstalost úřadu pověřence pro organizace

Registratura BfO vznikala v souvislosti s činností úřadu, jež postupně zasahovala stále větší a větší okruh organizací, spolků, nadací a fondů.⁸⁹ Spisy týkající se jednotlivých nadací byly převážně řazeny podle signatur, skládajících se z písmen(e) (P, Ps, Pv), čísla signalizujícího typ nadace a v jeho rámci ještě čísla pořadového (tedy např. Pv-91/2130). Fyzicky byly tyto spisy řazeny do pořadačů, což bylo ostatně pro německou správu typické. K orientaci ve spisovém materiálu pak sloužilo několik kartoték.

Ještě předtím, než bude uveden příslušný spisový plán, je zapotřebí učinit několik obecnějších poznámek. Písemná pozůstalost BfO vyvolává dojem nepřehledného systematického úřadování. Pomine-li se nejasné rozhraničení jednotlivých signatur, je nutno především zmínit nepřehlednost celého systému označování a ukládání spisů. V souvislosti s jednotlivými vlnami hlášení nadací, které znovu a znovu zasahovaly tytéž nadace, je sice zřejmá snaha o prioraci, té se ale často nepodařilo dosáhnout, takže se k jedné nadaci mohou vztahovat i tři spisy (příčemž v kartotéce je samozřejmě zachycen jen ten časově poslední). Není výjimkou, že několik odlišných spisů má stejnou signaturu, poměrně časté jsou i omyly v přiřazení signatur jednotlivým spisům.⁹⁰ V zásadě byly spisy v rámci signatur řazeny podle po-

ferátu ONV v Praze 1. Jak vyplývá z téhož dokumentu, ani spolkové jmění nebylo tehdy restituováno; likvidátorem této části BfO byl od 29. 4. 1947 Václav Jonáš ze ZNV v Praze. NA, Archivní registratura – Ústřední archiv ministerstva vnitra (AR-ÚAMV) 1951–1954, ÚŘP 355.2, kart. 42.

88 NA, ÚŘP, kart. 1290, původní pomůcka k písemnostem BfO, s. 38. Restituce jmění nadací a fondů nebyla provedena ani poté, majetek zajištěný likvidátory byl na základě usnesení vlády z 21. 10. 1952 znárodněn. Plašil, Filip: Počátek a konec nadací a chudobince v Jarném u Jihlavy. Právní-historická případová studie k údelu nadací v pohnutých dobách 20. století. In: Jihlavský archivní občasník. Sv. 3. Jihlava 2017, s. 211.

89 Vzhledem k tomu, že se v rámci fondu ÚŘP dochoval spisový materiál BfO, který se vztahuje téměř jen k nadacím, bude dále věnována pozornost především této části původní registratury úřadu.

90 Patrně nejhojněji se tento problém objevuje v rámci signatury Pv-72 (církevní nadace), kde se vyskytují i nadace a fondy na podporu hasičů, které by správně měly nést signaturu Pv-73. Se signaturou Pv-72 se pojí ještě další problém, pravidelně v ní mají dva nesouvisející spisy (tj. vyplněné dotazníky) stejnou signaturu, přičemž jsou spolu sešity, takže je snadno možné druhý spis přehlédnout. Zároveň se v číselné řadě této signatury vyskytují velké mezery (ve stovkách chybějících čísel), které jsou, spíše než výsledkem ztrát, patrně projevem nějakého záměru, popř. způsobu práce, který je však těžko možné rekonstruovat.

řadových čísel, to však neplatí bez výhrady. Některé signatury nejsou pročíslovány vůbec (Pv-90), jiné jen z části (Pv-66, 67, 72, 100). Částečně se vyskytuje i abecední řazení podle lokalit (Pv-72, 82). Nečíslované spisy pak přirozeně nebyly (a ani nemohly být) podchyceny v kartotéce.

Kartotéky, které sloužily pracovníkům BfO k orientaci ve spisech jsou dvojí: průběžné (pro každou signaturu) a místní (společná pro většinu nadačních signatur Pv a zvláštní pro podpůrné a penzijní fondy). Pro vyhledávání spisů je využitelná zejména místní kartotéka, resp. kartotéky – kartotéka k nadacím (krabice č. 1268–1277) a kartotéka k penzijním a podpůrným fondům (krabice č. 1285–1287). Jednotlivé lístky jsou v kartotéce řazeny podle německých zeměpisných názvů⁹¹ vážících se převážně k sídlu správce nadace, v rámci jedné lokality abecedně podle názvů nadací v němčině, resp. klíčových slov v nich.⁹² Kartotéka ovšem nezachycuje všechny spisy, kromě nečíslovaných spisů, o nichž byla řeč výše, v ní nejsou vůbec podchyceny signatury P a Ps a také signatury Pv-72 (církevní nadace) a Pv-82 (negativní hlášení).⁹³

Spisový plán druhého BfO v pozdější fázi jeho existence vypadal následovně:⁹⁴

Einteilung der Stiftungen und Fonds	
Sachgebiet	
I. Armenwesen	
40	1. Geldstiftungen
40a	1a. Ortsarmenfonds (Lokalarmenfond)
41	2. Gebrauchsstiftungen (Siechenhaus, Pfründnerhaus)
42	3. Stiftungen zur Errichtung und zur Erhaltung von Gebrauchsstiftungen oder sonstigen Anstalten
43	4. Freiplatzstiftungen

91 Při využívání kartotéky je vhodné si uvědomit, že v době nacistické okupace bylo nemálo historických německých zeměpisných názvů pozměněno tak, aby působily více německy, tj. např. Mšeno není zařazeno pod Mscheno, nýbrž Wemschen atp.

92 V úřadu BfO zjevně neměli ani jednotný systém určování těchto slov. Pokud v názvu nadace figurovalo příjmení, bývá příslušný lístek zařazen podle něj, avšak v případě jinak volených názvů nadací je již logika řazení méně zjevná, dokonce se vyskytují případy, kdy byla nadace zařazena podle slova „Stiftung“.

93 Negativní hlášení jsou řazena abecedně.

94 Originál spisového plánu se bohužel nepodařilo dohledat, byl tedy převzat z původní pomůcky k písemnostem BfO z roku 1951. NA, ÚRP, kart. 1290.

II. Krankenwesen	
44	1. Geldstiftungen
45	2. Gebrauchsstiftungen
46	3. Stiftungen zur Errichtung und zur Erhaltung von Gebrauchsstiften und sonstigen Anstalten
47	4. Freiplatzstiftungen
III. Jugendfürsorge	
48	1. Geldstiftungen
49	2. Gebrauchsstiftungen
50	3. Stiftungen zur Errichtung und zur Erhaltung von Gebrauchsstiften oder sonstigen Anstalten (Kindergarten, Waisenhäuser)
51	4. Freiplatzstiftungen
51a	5. Schülerunterstützungsstiftungen
IV. Stipendienstiftungen	
52	1. Hochschulstipendienstiftungen
53	2. Mittelschulstipendienstiftungen
54	3. Gemischte und sonstige Stipendienstiftungen
V. An bestimmte Berufe und Eigenschaften gebundene Stiftungen	
55	1. Landwirtschaft
56	2. Arbeiter und Angestellte
57	3. Gewerbetreibende und Handwerker
58	4. Beamte
59	5. Lehrer
60	6. Polizeibeamte
61	7. Rechtswahrer
62	8. Aerzte
63	9. Jäger
64	10. Weibliche Berufe
65	11. Kriegsoffer und gediente Soldaten
VI. Innerbetriebliche Stiftungen und Fonds	
66	1. Pensionsfonds
67	2. Unterstützungsfonds

VII. Kulturelle Stiftungen	
68	1. Dichter und Schriftsteller
69	2. Bildende Künste
70	3. Musiker
71	4. Wissenschaft
81	5. Verschiedene
VIII. Sonstige Stiftungen	
72	1. Rein kirchliche Stiftungen und Fonds
73	2. Feuerwehr- und Rettungswesen
74	3. Stiftungen und Fonds zur Errichtung kultureller Einrichtungen und Schulen
75	4. Licht- und Wasserversorgung
76	5. Wasser und forstrechtl. Fonds
77	6. Armenstiftungen verb. mit Graberhaltungs- bzw. Messenstiftungen
78	7. Jüdische Stiftungen
79	8. Unterstützung (hilfsbed.) Frauen und Mädchen
80	9. Witwen und Waisen
82	10. Leermeldungen
83	11. Wehrmachtsstiftungen
90	12. Rein tschechische Stiftungen und Fonds
91	13. Gem. Armenstiftungen und Fonds (Armenspitäler)
92	14. Gem. Krankenstiftungen (Krüppel-) und Fonds
93	15. Gem. Schulstiftungen und Fonds
94	16. Gem. Jugendfürsorgestiftungen
95	17. Gem. versch. Stiftungen, Kriegerd.
100	18. Freistellungen allgem.

Uvedený spisový plán nebyl znám v době předání písemné pozůstalosti BfO Ústřednímu archivu ministerstva vnitra v roce 1951,⁹⁵ takže musel být při pořádání rekonstruován na základě spisů samých. Toto uspořádání spisů, které ostatně zůstává zachováno dosud, vypadá ve spojení s údaji o uložení a s uvedením vazby na kartotéky následovně:

95 Nalezen byl až po dokončení prací. NA, ÚŘP, kart. 1290, původní pomůcka k písemnostem BfO, s. 20.

Signatura	Obsah	Karton	Kartotéka místní	Průběžná kartotéka
P, Ps-40	Nadace chudinské šlechtické	1291	není	není
P, Ps-41	Nadace chudinské	1291	není	není
P, Ps-42	Nadace chudinské	1291	není	není
P, Ps-43	Nadace chudinské	1291	není	není
P, Ps-44	Nadace pro nemocné, hluchoněmé, slepé, Masarykova liga proti lupusu a rakovině	1292	není	není
P, Ps-46	Nadace nemocniční	1293	není	není
P, Ps-47	Nadace nemocniční lůžkové	1293	není	není
P, Ps-48	Nadace chudinské dívčí a dobročinné pro děti	1293	není	není
P, Ps-49	Nadace zaopatřovací	1293	není	není
P, Ps-50	Zaopatřovací ústavy pro děti	1293	není	není
P, Ps-51	Nadace pro zemskou vychovatelnu	1293	není	není
P, Ps-51A	Nadace žákovské, hlášené Zemskou školní radou pro Čechy	1293	není	není
P, Ps-52	Nadace studentské vysokoškolské	1294	není	není
P, Ps-53	Nadace studentské středoškolské	1295	není	není
P, Ps-54	Nadace studentské smíšené ve správě zemského úřadu	1296– 1298	není	není
P, Ps-55	[Nadace na podporu zemědělců]	1299	není	není
P, Ps-56	Nadace pro dělníky a zaměstnance	1299	není	není
P, Ps-57	Nadace pro obchodníky a živnostníky	1299	není	není
P, Ps-58	Nadace pro úředníky a pro vdovy a sirotky po nich	1299	není	není
P, Ps-59	Nadace pro učitele a vdovy po nich	1299	není	není
P, Ps-60	Nadace pro četníky a policejní zaměstnance	1299	není	není
P, Ps-61	Nadace advokátní	1299	není	není
P, Ps-62	Nadace lékařské	1299	není	není
P, Ps-64	Nadace pro ženská povolání	1299	není	není

P, Ps-65	Nadace pro invalidy, záložníky a sirotky po poddůstojnících	1299	není	není
P, Ps-66	Penzijní fondy	1300	není	není
P, Ps-67	Podpůrné fondy	1300	není	není
P, Ps-68	Nadace pro spisovatele a žurnalisty	1300	není	není
P, Ps-69	Nadace pro výtvarníky	1300	není	není
P, Ps-70	Nadace pro hudebníky	1300	není	není
P, Ps-71	Nadace vědecké	1300	není	není
P, Ps-72	Nadace církevní	1300	není	není
P, Ps-74	Nadace pro církevní konvikty a školské ústavy církevní	1300	není	není
P, Ps-77	Nadace církevní a mešní	1300	není	není
P, Ps-78	Nadace židovské	1300	není	není
P, Ps-81	Nadace různé	1300	není	není
Pv-40	Nadace chudinské německé	1301	1268-1277	1284
Pv-40A	Nadace chudinské německé	1302-1303	1268-1277	1284
Pv-41	Nadace pro zaopatřovací ústavy německé	1304	1268-1277	není
Pv-42	Nadace německé na zřízení chudobinců a chorobinců	1304	1268-1277	1284
Pv-44	Nadace na podporu nemocných a invalidů	1304	1268-1277	1284
Pv-46	Nadace nemocniční (alžbětinky v Praze, německá dětská nemocnice v Praze a v Brně)	1305	1268-1277	1284
Pv-48	Nadace německé sirotčí, vdovské a chudinské	1306	1268-1277	1284
Pv-50	Nadace pro sirotčince a ústavy pro zmrzačené děti	1306	1268-1277	1284
Pv-51	Nadace sirotčí dr. Schwaba a pro strádající děti dr. Mandla	1306	1268-1277	1284
Pv-51A	Nadace školní	1307	1268-1277	1284
Pv-52	Nadace studentské pro vysoké školy	1308	1268-1277	1284
Pv-53	Nadace studentské pro střední školy	1308-11	1268-1277	1284

Pv-54	Nadace žákovské	1312	1268–1277	1284
Pv-56	Nadace živnostenské	1312	1268–1277	1284
Pv-57	Nadace živnostenské a obchodní	1313	1268–1277	1284
Pv-58	Nadace úřednické a pro vdovy a sirotky po úřednících	1313	1268–1277	1284
Pv-59	Nadace pro učitele a pro jejich syny a vdovy	1313	1268–1277	1284
Pv-61	Nadace advokátní	1313	1268–1277	1284
Pv-62	Nadace lékařské	1313	1268–1277	není
Pv-64	Nadace pro učitelky a ženská povolání	1314	1268–1277	1284
Pv-65	Nadace vojenské, invalidní a pro vdovy a sirotky po vojácích a invalidcích	1314	1268–1277	1284
Pv-66 - NEČÍSLOVANÉ	Penzijní fondy okresních hospodářských záložen	1314	není	není
Pv-66, 67 - ČÍSLOVANÉ (jiný systém značení)	Penzijní a podpůrné fondy	1315–1330	1285–1287	1287, 1288, 1289
Pv-67 - NEČÍSLOVANÉ	Podpůrné fondy	1331–1335	není	není
Pv-69	Moderní galerie v Praze, německý odbor	1335	1268–1277	1284
Pv-70	Nadace německé pro hudebníky	1335	1268–1277	1284
Pv-70A/1	Místní odbory Ústřední matice školské	1336–1337	není	není
Pv-70A	Studentské podpůrné spolky	1338–1340	není	není
Pv-70A/12A	Odbory Ligy proti tuberkulóze v Čechách	1341–1342	není	není
Pv-70A/12B	Odbory Ligy proti tuberkulóze na Moravě	1343	není	není
Pv-71	Nadace německé zemědělské	1343	1268–1277	1284

Pv-72	Nadace církevní (vesměs uvolněné)	1344–1362	není	není
Pv-72 – NEČÍS- LOVANĚ (abecedně)	Nadace církevní (vesměs uvolněné)	1363–1370	není	není
Pv-73	Hasičské fondy	1371	1268–1277	1284
Pv-75	[Nadace k regulaci řek, na odvodnění, výstavbu a udržování kanalizace a vodovodu]	1371	není	není
Pv-77	Nadace smíšené chudinské, církevní a mešní	1372–1373	1268–1277	1284
Pv-78	Nadace židovské	1374	1268–1277	1284
Pv-79	Různé německé podpůrné fondy	1374	1268–1277	1284
Pv-80	Různé německé podpůrné fondy	1375	1268–1277	1284
Pv-81	Různé německé podpůrné fondy	1375	1268–1277	1284
Pv-82, A-W	Negativní hlášení abecedně podle místa určení nebo správy nadace	1376	není	není
Pv-83	Nadace invalidní a vojenské ve správě protektorátního Ministerstva hospodářství a práce	1377–1378	1268–1277	1284
Pv-90 - NEČÍSLO- VANĚ	Nadace různé české (uvolněné)	1379–1382	není	není
Pv-91	Nadace české chudinské	1383–1429	1268–1277	1277–1280
Pv-92	Nadace české nemocniční	1430–1433	1268–1277	1280
Pv-93	Nadace české studentské	1434–1481	1268–1277	1280–1282
Pv-94	Nadace české různé pro péči o mládež	1482–1488	1268–1277	1282
Pv-95	Nadace české živnostenské, pomníkové a různé	1489–1503	1268–1277	1283
Pv-100	Nadace různé (uvolněné)	1504–1506	1268–1277	1284
BEZ SIG- NATURY	Nadace různé nezařazené	1507	není	není

Z tohoto členění spisů je možno seznat i některé informace o vývoji registratury BfO. Spisy se signaturami P a Ps pocházejí z doby prvního BfO (s některými posteriory), přičemž signatura P značí, že ve věci rozhodoval ÚŘP, signatura Ps pak udává, že o nadaci rozhodoval STIKO v Liberci. Signaturu Pv nesou spisy pocházející z činnosti druhého BfO (místy s četnými priority).⁹⁶ V rámci signatur Pv lze nalézt i další vrstvy – signatury, jež se číselně kryjí se signaturami P a Ps, mají svůj počátek většinou již v prvních měsících činnosti druhého BfO, kdežto signatury Pv-82, 83, 90, 91, 93, 94, 95 a 100 vznikaly až od počátku roku 1942, tedy v době kdy byla pravomoc pověřence rozšířena prakticky na všechny nadace, fondy a spolky.⁹⁷

Z části registratury BfO, jež se týkala spolků, se ve fondu ÚŘP dochoval jen zlomek; zřejmě jde o spisy, které při dělení likvidace úřadu pověřence na část nadační a spolkovou nebyly omylem předány likvidátorům spolkové části.⁹⁸ Konkrétně jde o poměrně ucelené soubory přihlášek jmění místních odborů Ústřední matice školské (kart. 1336-1337), různých českých, mj. studentských podpůrných spolků (kart. 1338-1340), odborů Ligy proti tuberkulose v Čechách (kart. 1341-1342) a odborů Ligy proti tuberkulose na Moravě (kart. 1343). Kromě výše uvedených kartonů se spolků týká ještě poslední karton (1550), kde jsou uloženy písemnosti vztahující se k regulaci německých divadelních, tiskových a pěveckých spolků v protektorátu. Z jeho obsahu je zřejmé, že jde o nepatrné torzo většího celku:⁹⁹

Německé spolky v Protektorátu Čechy a Morava (ÚŘP, kart. 1550)			
Sachgebiet	Referat	Název spolku	Datce
37 B-1/1	II/234	Volksdeutscher Bühnenbund, Brünn	1941
37 B-1/2	II/235	Verband deutscher Bühnenleiter in Böhmen und Mähren, Brünn	1941
37 B-1/3	II/329	Deutscher Theaterverein in Iglau	1941–1942
37 B-1/4	II/627	Deutscher Journalisten- und Schriftsteller-verein für Mähren und Schlesien, Brünn	1941–1942
37 B-1/5	II/618	Reichsgewerkschaft der deutschen Presse, Prag	1941–1944

96 To neplatí u spisů, kde bylo k původnímu „P“ dopsáno „v“ až dodatečně, přičemž není zcela jasné, zda to bylo provedeno již v době činnosti BfO, nebo zda takto postupovali až likvidátoři úřadu při rovnání zpřeházených spisů.

97 Platí to však např. i pro signatury Pv-66 a 67, jež se týkají penzijních a podpůrných fondů.

98 NA, AR-ÚAMV 1951–1954, ÚŘP 355.2, kart. 42.

99 Tyto spisy sem byly zařazeny patrně až při pořádání fondu ÚŘP v letech 1961–1962, neboť v původní pomůcce k písemnostem BfO nejsou zmíněny.

37 B-1/6	II/233	Zeitungswissenschaftliche Vereinigung in Prag	(1938) 1941–1942
37 B-1/7		Schutzverband Not- und Schutzgemeinschaft inländischer deutscher Bühnengestaltiger und Anwärter (in der ČSR) und Nachfolgeländern Ueberführung zum Bühnenhilfswerk der NSDAP, Brünn*	
37 B-1/8	II/330	Presseverein Vita in Prag	1941–1942
37 B-1/9	II/722	Presseklub von 1939, Prag	1942
37 C 3-2/21	II/155	Friedecker deutscher Männergesangverein, Friedeck	1941–1942
37 C 3-2/22	II/249	Deutscher Musik- und Gesangverein, Littau	1941–1942
37 C 3-2/23	II/79	Deutscher Volksgesang-Verein, Prag	1941
37 C 3-2/24	II/150	Deutscher Männergesangverein, Iglaue	1940–1942
37 C 3-2/25	II/158	Deutscher Gesangverein, Nimlau	(1940) 1941–1942
37 C 3-2/26	II/82	Deutscher Sängerbund, Holleschowitz-Prag VII	1941
37 C 3-2/27	II/137	Deutscher Gesangverein, Prerau	1941–1942
37 C 3-2/28	II/77a	Deutsche Singgemeinschaft, Prag	1941–1942
37 C 3-2/29	II/248	Sängerbund, Mödritz bei Brünn	1940–1942
37 C 3-2/30	II/151	Deutscher Gesangverein, Mähr. Ostrau	1941–1942
37 C 3-2/31	II/246	Altbrünner Männergesangverein, Brünn	1941–1942
37 C 3-2/32	II/138	Deutscher Männergesangverein, Budweis	1941–1942
37 C 3-2/33	II/171	Witkowitz Männergesangverein, Witkowitz	1941–1942
37 C 3-2/34	II/143	Männergesangverein, Olmütz	1941–1942
37 C 3-2/35	II/142	Gesangverein, Olmütz-Neustift	1941–1942
37 C 3-2/36	II/157	Männergesangverein, Schnobolin	1941–1942
37 C 3-2/37	II/610	Deutscher Gesang- und Musikverein, Prossnitz	1941–1942
37 C 3-2/38	II/78	Gesangverein Deutsche Liedertafel, Pilsen	1941–1942
37 C 3-2/39	II/159	Deutscher Männergesangverein, Wischau	1940–1942
37 C 3-2/40	II/81	Deutscher Männergesangverein, Smichow	(1893) 1941

* Spis chybí, název převzat z vloženého elenchu.

Mimo spisů, jež tvořily podstatnou část registratury BfO, se v rámci části fondu ÚŘP dochoval rovněž spisový materiál, který vznikl z činnosti likvidátorů nadační části jmění BfO. Konkrétně jde o 1569 očíslovaných složek,¹⁰⁰ z nichž každá se se váže k jednomu nadačnímu správci, který podal přihlášku k restituci nadačního jmění.¹⁰¹ Obsah jednotlivých složek odpovídá tomu, jak likvidátoři při přípravě restitucí postupovali: 1. Přihlašovatel, tj. správní orgán jedné nebo více nadací či fondů, zaslal likvidátorům přihlášku, v níž vymezil postižené nadace a označil, v jakém rozsahu byly postiženy. K přihlášce musel přihlašovatel připojit opisy příslušných rozhodnutí (výměrů) BfO, aby bylo možné dohledat související dokumenty. 2. Přihláška dostala pořadové číslo (v zásadě patrně odpovídající pořadí, v jakém likvidátorům došla). 3. Likvidátoři k přihlášce připojili účtovací kartu pro každou z dotčených nadací; tyto karty dohledali v účetním materiálu BfO. 4. Dále ještě připojili originály (resp. stejnopisy) souvisejících rozhodnutí pověřence z registratury Bank der deutschen Arbeit, která fungovala jako inkasní místo BfO.¹⁰² Mimo tyto náležitosti byl pro lepší orientaci do každé složky vkládán list papíru se základními údaji o přihlašovatelovi a přihlašovaném majetku.¹⁰³

Patrně jedinou pomůckou, která likvidátorům sloužila k orientaci v rámci očíslovaných složek s přihláškami, byla kartotéka, abecedně řazená podle názvů sídel nadačních správ.¹⁰⁴

Tento soubor spisů, tvořený jednak spisy pocházejícími z činnosti BfO, jednak spisy vzniklými z činnosti likvidátorů jeho nadační části, byl předán Ústřednímu archivu ministerstva vnitra likvidátorem Aloisem Láskou v několika fázích během let 1951 a 1952.¹⁰⁵ Archivář Václav Mikšátko, který měl přejímku spisů BfO na starosti, usiloval i o převzetí části registratury, která se týkala spolků.¹⁰⁶ Jednal

100 Ve skutečnosti je složek obsahujících spis 1507, protože některé přihlášky k restituci byly z důvodu souvislosti dodatečně sloučeny. V takovém případě obsahuje prázdná složka odkaz na složku, do které byl spis přiřazen.

101 Nejčastějšími přihlašovatelí byli místní národní výbory a farní úřady. Úřady tohoto typu nespravovaly obvykle jen jednu nadaci, z čehož vyplývá, že jednotlivé složky se pravidelně týkají většího počtu nadací. Nejvíce nadací k restituci samozřejmě přihlašovaly instituce s širší územní působností, nejvyšší počet nadací (615) přihlásil ZNV v Praze (přihláška č. 7). NA, ÚŘP, kart. 1507, zpráva likvidátorů z 21. 8. 1947.

102 Důvodem k dohledávání stejnopisů rozhodnutí původně určených Bank der deutschen Arbeit bylo to, že zaměstnanci banky na ně přepisovali údaj o tom, kolik a kdy bylo z nadačního jmění skutečně odvedeno.

103 NA, ÚŘP, kart. 1507, zpráva likvidátorů z 21. 8. 1947.

104 NA, ÚŘP, kart. 1551.

105 NA, AR-ÚAMV 1951–1954, ÚŘP 355.2, kart. 42.

106 Podle zprávy likvidátorů pro ZNV v Praze z 19. 12. 1945 tvořil spisový materiál, který se vztahoval ke spolkům, zhruba čtvrtinu registratury BfO. NA, ÚŘP, kart. 1507.

v této záležitosti jak s Václavem Koutným, bývalým likvidátorem této části BfO, tak s posledním likvidátorem Václavem Jonášem, který přípisem z 10. července 1951 projevil ochotu postupně archivu předat spisy, jež měl v držení. Není však bohužel jasné, zda k předání skutečně došlo.¹⁰⁷ Předaný archivní materiál pak uspořádal, resp. k fakticky srovnanému materiálu sestavil inventář již zmíněný V. Mikšátko.¹⁰⁸ Toto archivní uspořádání bylo zachováno při pořádání fondu ÚŘP ve Státním ústředním archivu v Praze v letech 1961 a 1962, došlo pouze k přečíslování krabic, protože spisový materiál BfO byl zařazen na konec fondu.¹⁰⁹

Mimo uspořádané spisy, výše popsané, je ve fondu uloženo pět kartonů nadepsaných v původním inventáři jako „originály a opisy nadačních listin a stanov“.¹¹⁰ Tento soubor obsahuje dokumenty vztahující se k pěti stům nadacím a fondům. Po úvahách o způsobu jeho uspořádání bylo v roce 2019 přijato rozhodnutí řadit dokumenty podle původních signatur BfO, jelikož jde o nadační listiny, jež byly pověřenci pro organizace zaslány jako příloha vyplněných dotazníků, s nimiž měly být také ukládány (spolu s rozhodnutím pověřence), tj. že jde o dokumenty, které ztratily souvislost se spisy, k nimž logicky patří. Signatury spisů vztahujících se k jednotlivým nadačním listinám a stanovám byly tedy dohledány pomocí dobových kartoték a následně ověřeny konfrontací s obsahem spisu. Je tak možné dohledat spis a zjistit osudy konkrétní nadace v době okupace, případně u spisu nalézt další dokumenty, jež byly úřadu pověřence zaslány (např. dodatky k nadační listině).

Další archiválie, jejichž vznik souvisí s činností pověřence pro organizace, se nacházejí roztroušeny v nezpracované části ÚŘP (býv. 114) a v ostatních fondech okupačních úřadů – Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM) a Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP-ST), ale i ve fondech úřadů, jež přicházely s pověřencem pro organizace do styku (zejm. MV, ZÚ, popř. jednotlivé nadační správy, pokud jejich archivní fondy existují).

Písemnosti úřadu pověřence pro organizace, z nichž velká část je uložena ve fondu Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, mají široké badatelské využití. Nabízí se zejména zkoumání této instituce a její činnosti jako celku, zejména uplatňování nacistické politiky vůči nadacím a fondům, a to jak z hlediska národnostního, politického, tak i z hlediska hospodářského. Škoda jen, že nejsou dochovány ve stejném rozsahu i písemnosti BfO vztahující se ke spolkům.

107 NA, AR-ÚAMV 1951–1954, ÚŘP 355.2, kart. 42. Další údaje o osudu těchto spisů se bohužel nepodařilo dohledat.

108 NA, ÚŘP, kart. 1290.

109 Helešicová, Věra: Úřad říšského protektora 1939–1945, Inventární soupis. Praha 1962, s. 11–12. V rámci fondu jde o kart. 1268–1550. K tvorbě inventárního soupisu k fondu ÚŘP srv. NA, Archivní registratura – Státní ústřední archiv v Praze (AR-SÚA) 1955–1967, ÚŘP I/57, kart. 118.

110 NA, ÚŘP, kart. 1545–1549.

ASSOCIATION OLGA HAVEL BRANCHE HELVÉTIQUE (ASOCIACE OLGY HAVLOVÉ, ŠVÝCARSKÁ POBOČKA)

ZORA MACHKOVÁ

Association Olga Havel Branche helvétique vznikla v prosinci 1990 jako sesterská organizace Výboru dobré vůle – Nadace Olgy Havlové ve Švýcarsku. Podle stanov, které byly schváleny ustavující valnou hromadou spolku dne 8. prosince 1990, se jedná o švýcarskou organizaci na podporu nemocných, tělesně postižených a starých osob v České a Slovenské Federativní republice. Za cíle si tento spolek při svém vzniku vytyčil organizování společenských, kulturních, ekonomických a jiných akcí zaměřených na získávání finančních prostředků nebo jiných forem pomoci Výboru dobré vůle – Nadaci Olgy Havlové a tak přispívat k jejímu úspěšnému rozvíjení. Za tímto účelem měl spolek podporovat spolupráci mezi českými nebo slovenskými spolky ve Švýcarsku, které sledují obdobné cíle a úzce spolupracovat s Nadací, jakož i se švýcarskými a československými orgány.¹ Za sídlo Association Olga Havel Branche helvétique bylo zvoleno město Lausanne. Předsedkyní spolku se stala paní Helena Leimgruber-Hájková, psychologka a psychoterapeutka, působící po emigraci z Československa v roce 1968 na Univerzitě v Lausanne ve Švýcarsku. Později byly v několika evropských zemích založeny podle tohoto švýcarského modelu další sesterské organizace Výboru dobré vůle – Nadace Olgy Havlové.

Impulesem pro vznik Association Olga Havel Branche helvétique bylo setkání paní Heleny Leimgruber-Hájkové s Václavem Havlem v Praze a později s jeho manželkou Olgou Havlovou na výstavě fotografií v červnu 1990 v Lausanne. Helena Leimgruber-Hájková a spolu s ní i další krajané ve Švýcarsku byli plni nadšení ze sametové revoluce a chuti pomáhat demokratickému Československu. Olga Havlová se zmínila Heleně Leimgruber-Hájkové, že je v Československu nedostatek slepeckých hodinek. Jednou z prvních pomocných akcí tak bylo získání hodinek pro slepce, což se nakonec podařilo zajistit u švýcarského výrobce hodinek, firmy Au-

1 Viz stanovy Association Olga Havel Branche helvétique čl. 2. Národní archiv (NA), fond Association Olga Havel Branche helvétique (AOH), kart. 1.

guste Reymond,² který byl ochoten na tyto hodinky dát čtyřiceti procentní slevu. Měl však podmínku, že slevu nemůže poskytnout jednotlivci, ale pouze organizaci. Nejprve se uvažovalo o vzniku nadace, na tu však neměla paní Helena a její přátelé peníze. Zvolili si tedy formu asociace a Olga Havlová svolila, aby si do názvu dali její jméno.

Brzy po svém vzniku Asociace rychle získala asi 150 členů převážně českého původu, ale zapsali se do ní i četní Švýčari.³

Činnost Asociace navázala na tradici kulturních a společenských akcí švýcarské krajanské komunity, které však dostaly benefiční charakter a byly obohaceny mimo jiné o prodej českého lidového umění na švýcarských trzích (např. o prodej vizovického pečiva, velikonočních kraslic, lidových výšivek). Výtěžek z těchto akcí, spolu s členskými příspěvky a dary, představoval podstatný zdroj financí Asociace.⁴ Mateřský Výbor dobré vůle nadace Olgy Havlové pomáhal asociaci vytipovat potřebné instituce, kterým by bylo zapotřebí dodat zdravotnický materiál, technická zařízení či výpočetní techniku anebo finanční pomoc.

Z podnětu Olgy Havlové, která si při jedné své švýcarské návštěvě pochvalovala čistý švýcarský vzduch, se začaly pořádat pravidelné ozdravné pobyty českých dětí z regionů se znečištěným ovzduším. Často se jednalo o astmatiky a o děti z dětských domovů. Místní Švýčari byli k organizátorům pobytu velmi vstřícní a snažili se zapojit do pomoci dětem.

Proslulá byla i benefiční divadelní představení, která režírovala Marcela Salivarová-Bideau, současná předsedkyně Association Olga Havel Branche helvétique. Využila při nich talentu svého manžela, filmového a divadelního herce Jean Luca Bideau.⁵ Asociace rovněž pořádala řadu benefičních koncertů a folklórních představení.⁶

V roce 2001 byla Association Olga Havel Branche helvétique udělena Čestná medaile Ministerstva zahraničních věcí ČR za její neutuchající humanitární činnost ve prospěch českých dětí a za příkladnou propagaci české kultury ve Švýcarsku.

V roce 2017 byl Národní archiv kontaktován Ing. Jaroslavem Havelkou, místopředsedou Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku. Pan Ing. Havelka nám sdělil, že jednal se současnou i bývalou předsedkyní Association Olga Havel Branche helvétique o možnosti uložení archiválií spolku v Národním archivu. Požádal nás také o pomoc při výběru archiválií uložených u paní Leimgruber-Hájkové

2 NA, AOH, tamtéž.

3 Cibulová, Vlasta: Ženevská krajanka se srdcem v Čechách. Revue 50 plus, 2011, č. 2, s. 10.

4 Krchov, Pavel: Pět minut s paní Helenou Leimgruber-Hájkovou, představitelkou Asociace švýcarských krajanů v Lausanne. Břevnovan, nezávislý časopis pro občany Prahy 6, 1992, č. 11, s. 2.

5 Sedlická, Dagmar: Švýčari nám otevřeli náruč. Příloha Literárních novin, 2018, č. 9, s. 2.

6 NA, AOH, kart. 3 a 4.

v Lausanne. V následujícím roce se uskutečnila služební cesta pracovnice Národního archivu Mgr. Zory Machkové do Švýcarska, při které byly vybrány, utříděny a sepsány archiválie asociace. V roce 2019 se pak díky velké pomoci našeho velvyslanectví v Bernu uskutečnil jejich převoz do Národního archivu.

Archivní fond Association Olga Havel Branche helvétique obsahuje stanovy, zápisy z valných hromad (včetně ustanovující hromady v roce 1990), zápisy ze zasedání výboru, výroční zprávy, smlouvu o partnerství mezi AOH a Výborem dobré vůle – Nadací Olgy Havlové, dokumenty z vlastních akcí a projektů (ozdravné pobyty českých dětí ve Švýcarsku, benefiční koncerty a divadelní představení, galavečery), vlastní propagační tisky, korespondenci s Olgou Havlovou a děkovný dopis Václava Havla. Určitou roztomilostí je pak text písničky v češtině a francouzštině složené krajany pro Olgu Havlovou, jí vlastnoručně podepsaný.

Fotografie zakladatelky spolku Heleny Leimgruber-Hájkové a Zory Machkové při výběru archiválií v Etoy ve Švýcarsku.

*Velvyslanec České republiky ve Švýcarsku
Jaroslav Šedivý*

uděluje

*Čestnou medaili Ministerstva zahraničních věcí
České republiky*

***Asociaci Olga Havel
v Ženevě***

*za její neustávající humanitární činnost ve prospěch
českých dětí*

*a za příkladnou propagaci české kultury ve
Švýcarsku*

V Bernu, dne 23. listopadu 2001

.....
velvyslanec

Udělení čestné medaile MZV ČR Asociaci Olgy Havlové.

ARCHIVNÍ FOND STÁTNÍ ÚŘAD PLÁNOVACÍ I

ADAM ZÍTEK

Obraz centrálně řízeného hospodářství se v československých podmínkách obvykle pojí především s obdobím vlády Komunistické strany Československa (KSC) v letech 1948–1989. Ústřední plánování, částečné zestátnění průmyslu a jeho centralizace ale byly jevy, které se projevily již po druhé světové válce. Špatná zkušenost s nestabilitou tržní ekonomiky, která na počátku 30. let přivedla hospodářskou krizi, nutnost poválečné obnovy země, ale též výrazný posun společnosti k levicové politice, to vše byly faktory, které stály za těmito zásadními změnami československého hospodářství. Nutno podotknout, že Československo ale nebylo v tomto ohledu jediné, centrální plánování bylo aplikováno i v řadě dalších zemích Evropy, jako Velké Británii, Francii či Norsku.¹ V československých podmínkách se jednalo se především o znárodnění klíčových odvětví hospodářství (např. hutnictví, hornictví, ale též např. film), konfiskaci nepřátelského majetku a jeho přidělení do národních správ, jakožto i ústřední plánování výroby, pracovních sil a dalších nezbytných součástí hospodářství.

Shodně s těmito závěry byla na základě dekretu prezidenta republiky č. 63/1945 Sb. povolána Hospodářská rada (dále jen HR), která se měla plánováním hospodářství zabývat. Rada byla poradním orgánem vlády a v jejím čele proto stál předseda vlády. Vedle něho v tomto orgánu zasedali také ministři či státní tajemníci příslušných rezortů (např. průmyslu, financí, obchodu atd.), dále zástupci Slovenské národní rady (dále jen SNR), Národní banky Československé (dále jen NBC), ústředních organizací (např. Ústřední rada odborů, Ústřední rada družstev atd.), ale též přízvaní odborníci.² Při Úřadu předsednictva vlády (ÚPV) byl dle uvedeného zákona zřízen též generální sekretariát, jako výkonný orgán HR. Podle § 8 zmínovaného zákona byl dále zřízen Státní úřad plánovací (dále jen SÚP) jako

1 První zemí, která v moderní historii aplikovala centrální řízení ekonomiky, byl Sovětský svaz v podobě pětiletých plánů. Čtyřleté hospodářské plány byly využívány i v nacistickém Německu, avšak na rozdíl od SSSR při zachování soukromého sektoru. Šulc, Zdislav: Systém centrálního plánování. In: Kocian, Jiří (ed.): Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989. Praha 2006, s. 29. (http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf [1. 2. 2019]).

2 Srov. Zítek, Adam: Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát Hospodářské rady. Nástin dějin původce a archivního fondu. *Paginae historiae* 26/1, 2018 s. 295–296.

technická složka HR, přičemž jeho organizaci, působnost a složení stanovila vláda svým nařízením.³

Stalo se tak podle vládního nařízení č. 145 z 23. listopadu 1945. Dle této úpravy stáli v čele úřadu předseda a jeho náměstek, podobně jako v případě Generálního sekretariátu HR (dále jen GSHR) i zde platil národnostní klíč, tedy byl-li předseda Čech, pak náměstkem byl Slovák a naopak. Obě funkce podléhaly jmenování vlády, přičemž předseda SÚP byl podřízený přímo předsedovi vlády. Prvním předsedou SÚP byl doc. JUDr. Karel Maiwald.⁴ Jak předseda, tak i jeho náměstek řídili chod úřadu a zastupovali ho navenek, např. při jednáních HR, na kterých disponovali poradním hlasem. Co se týče vlastní činnosti SÚP, ta byla v zákoně definována následovně: „Úkolem plánovacího úřadu je vypracovati na podkladě soustavného studia stavu a vývoje hospodářství pro Hospodářskou radu návrh hospodářského plánu a technické podklady pro opatření veřejné správy zásadního rázu, která mají ovlivniti hospodářský život.“⁵ Pro zajištění podkladů pro hospodářské plánování měl SÚP zákonnou pravomoc tyto údaje požadovat od fyzických i právnických osob v okruhu své působnosti, přičemž mu náležela i určitá sankční opatření v případě neplnění těchto povinností. SÚP ale HR nepředkládal jen návrhy týkající se hospodářského plánování, ale též výsledky své vlastní činnosti, z tohoto hlediska jí tedy podléhal. Pro plnění úkolů plánovací úřad disponoval jak stálými, tak smluvními zaměstnanci.

Vedle SÚP byly zřízeny i další pomocné orgány, jako Nejvyšší úřad cenový (dále jen NÚC), Nejvyšší účetní a kontrolní úřad (dále jen NÚKÚ) a Státní úřad statistický (dále jen SÚS). Na Slovensku navíc dle nařízení SNR č. 48/1945 Sb. z 26. května 1945 vznikly Slovenský plánovací a statistický úřad.

Nastíněná organizace hospodářského plánování ale v praxi nefungovala. Již od poloviny roku 1946 se totiž přestala scházet HR a hlavní úlohu převzala tzv. komise odborníků – Ústřední plánovací komise (ÚPK).⁶ Další problém představovala určitá dvojkolejnost v plánovací činnosti a kompetencích GSHR a SÚP. S kritikou

3 Sbírka zákonů 1945, § 8 zákona č. 63/1945 Sb. Praha 1945.

4 Karel Maiwald se narodil 3. 10. 1902 v Oslavenech u Brna. S vyznamenání vystudoval reálné gymnázium, načež vystudoval práva na Masarykově univerzitě v Brně. Na Právnické fakultě Univerzity Karlovy získal později titul docenta v oboru hospodářské teorie. Do poloviny roku 1929 působil v soudcovské službě, poté již na Masarykově univerzitě jako asistent. Od 1. 4. 1931 pracoval ve Státním úřadu statistickém, a to až do 19. 5. 1945, kdy se stal předsedou nově vzniklého SÚP. NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (ÚPV-b), signatura (sign.) 110, inv. č. 628, kart. 43, **návrh na jmenování Karla Maiwalda, 19. 4. 1948**. Tamtéž, sign. 43, inv. č. 2506, kart. 322, **JUDr. Karel Maiwald, jmenování předsedou SÚP 7. 12. 1945**.

5 Sbírka zákonů 1945, § 2 vládní nařízení ze dne 23. listopadu 1945 o složení, organizaci a působnosti Státního úřadu plánovacího. Praha 1945.

6 Blíže: Zítek, A.: Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát Hospodářské rady, s. 297.

tohoto stavu přitom vystupovala především KSČ.⁷ Spory mezi sledovanými orgány ale patně nevyplývaly jen z nejasného rozdělení příslušných kompetencí a působnosti, ale rovněž z celkového pojetí hospodářství a politické orientace. V plánovacím úřadu totiž měli komunisté větší vliv než v GSHR, přestože ani zde nebylo postavení KSČ zcela uspokojivé. Většinu vedoucích pozic (přednostů odborů) totiž zastávali členové sociální demokracie včetně funkce předsedy úřadu, jímž byl Karel Maiwald. Byl to ale právě jeho úřad, který prosazoval plánování hospodářství dle sovětského vzoru. Československá strana sociálně demokratická (ČSSD) po druhé světové válce totiž leckdy prosazovala radikálnější změny v hospodářské soustavě než sami komunisté. Názorový střet politické levice a pravice se plně projevil během přípravy prvního pětiletého plánu v říjnu 1947, kdy „představitelé KSČ akcentovali zejména normativnost a závaznost státních plánů,“ zatímco „představitelé ostatních politických stran preferovali spíše indiktivní (orientační) charakter centrálního plánu a uplatňování státní regulace odpovídající spíše keynesovskému pojetí“.⁸ Dle názorů komunistických národohospodářů měl SÚP v budoucnu odpovídat sovětskému Gosplanu (Státnímu plánovacímu výboru). Za tímto účelem měli např. pracovníci SÚP podnikat studijní cesty do SSSR. Čerpání inspirace v sovětském plánování ale někdy pokulhávalo za přáním členů KSČ, kteří tak s hořkostí konstatovali „opovrhování silnými zkušenostmi Sovětského svazu“.⁹ Pracovníci SÚP v poválečných letech ale získávali zkušenosti s hospodářským plánováním nejen v SSSR, ale též v Belgii, Jugoslávii či Latinské Americe.

Ačkoliv bylo zástupcům ČSSD i KSČ zřejmé, že organizace plánovací služby, tak jak byla vytvořena po válce, není životaschopná, představy o její konkrétní podobě se v mnoha detailech rozcházely. Obě strany sice navrhovaly vznik Československého úřadu plánovacího (ČÚP), který měl v podstatě nahradit SÚP, avšak model sociálních demokratů neměl dle hodnocení KSČ odstranit dosavadní dualismus a navrhovaný ČÚP měl být jen „mocný, byrokratický aparát bez vlivu“.¹⁰ Změnu v organizaci i celkovém pojetí hospodářského řízení země ale přinesl až únor 1948 a období následné. V jistém ohledu se jednalo o vyústění centralizačních tendencí shodně s politikou KSČ. Tendencí, které se ale v určité míře projevíly již po druhé světové válce v podobě dvouletého hospodářského plánu, v rámci kterého ale byla zachována soukromá sféra.

Přípravě a provedení dvouletého plánu obnovy hospodářství odpovídala i organizace a zaměření nejvyšších plánovacích orgánů, SÚP nevyjímaje. Již v počát-

7 Tamtéž, s. 303.

8 Srov. Šulc, Zdislav: Systém centrálního plánování, s. 29.

9 NA, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 (KSČ-ÚV), Klement Gottwald (100/24), svazek (sv.) 69, archivní jednotka (a. j.) 990, zpráva o činnosti SÚP, 5. 3. 1946.

10 Tamtéž, Národohospodářská komise (100/12), sv. 6, a. j. 53, podklad k jednání.

ku činnosti tohoto systému se ale projevila některá jeho úskalí, např. nedostatečné podklady. Zcela klíčová zde proto byla spolupráce s dalšími zúčastněnými orgány, jako např. statistickou službou, příslušnými ministerstvy, ředitelstvím znárodněného průmyslu či správními orgány (MNV, ONV). Podklady byly získávány např. formou dotazníků vyplněných výše uvedenými institucemi, na základě kterých SÚP vypracovával tzv. ideové plány, jakožto i memoranda a žádosti jednotlivých okresů (prostřednictvím MNV a ONV). Právě v oblasti plánování a provádění plánů na nižších úrovních byly spatřovány nedostatky, které mělo odstranit zřízení krajské plánovací služby při KNV, čímž mohlo být též přikročeno k vytváření potřebných rozborů a průzkumů (hydrologických, geologických atd.) nutných jako podklady pro centrální plánování a zároveň zohledňující možnosti a požadavky konkrétních lokalit.

V letech 1945–1949 organizační struktura SÚP odpovídala jednotlivým plánovacím kapitolám dvouletého resp. pětiletého plánu. Rovněž v pozdějším období totiž bylo členění úřadu v podstatě zachováno a odpovídalo potřebám plánování. Jak již bylo řečeno, v čele SÚP stál předseda. Jeho úkolem bylo řízení úřadu, vyjadřování se či podávání návrhů k zákonům a dalším opatřením prezidenta republiky či vlády. Zastupováním předsedy v době nepřítomnosti a rovněž zajišťováním styku se slovenskými orgány byl pověřen náměstek, jímž byl dr. Jozef Staněk. Zajištění chodu úřadu bylo úkolem prezidia. Jednotlivé okruhy plánování se do organizace SÚP promítly v zaměření odborů (celkem 17), které se dále dělily na oddělení. V čele každého odboru stál přednosta, dále to byl přednosta oddělení a referenti.¹¹ V počátku se plánovalo, že SÚP bude disponovat až 1 200 zaměstnanci,¹² ve skutečnosti se počet pracovníků pohyboval okolo tří set.¹³ Jak je tedy patrné, nejednalo se o personálně rozsáhlý úřad.

V roce 1946 byla organizační členění SÚP následující,¹⁴ včetně okruhů činnosti:

Předseda

Prezidium: tiskové a osobní oddělení, účtárna, hospodářská a kancelářská správa, knihovna a archiv

Odbor I. – Ústřední hospodářský a kulturní plán: koordinační a kontrolní oddělení, organizační a propagační oddělení, studijní oddělení, referát pro Slovensko, legislativní oddělení, ústřední hospodářské a kulturní oddělení, mimořádné úkoly

Odbor II. – Práce a odborné vzdělání: distribuce pracujících, výkonnost práce, příprava pracovních kádřů, mzdová politika

11 NA, fond Státní úřad plánovací I (SÚP I), in. č. 33, kart. 5.

12 NA, KSČ-ÚV (1945–1989), 100/12, sv. 6, a. j. 53, záznam o poradě, 27. 7. 1945.

13 V roce 1949 počet zaměstnanců SÚP čítal 304, v GSHR to bylo 208, ve statistickém úřadu 976. NA, f. KSČ-ÚV (1945–1989), Hospodářská rada (100/17), sv. 4, a. j. 62, důvodová zpráva.

14 NA, SÚP I, inv. č. 34, kart. 5, prozatímní organizace SÚP.

Odbor III. – Kulturní výstavba: vědy duchovní, náboženství a výchova, literatura, tisk a hudba, divadlo, rozhlas a film, výtvarné umění, muzejnictví, archivnictví, knihovnictví, folklor

Odbor IV. – Vědecký výzkum: potřeba výzkumu, koordinace badatelské práce, technologický výzkum, sociologický výzkum, studijní odd.

Odbor V. – Spotřeba: formy spotřeby a rozvoj životní úrovně, výživa, osobní vybavení, sociální a kulturní potřeby, racionalizace provozu domácnosti

Odbor VI. – Plánování investiční činnosti: příprava investičního programu, rozbor prostředků k uskutečnění investic, úhrnný investiční plán

Odbor VII. – Hospodaření s hmotami a energií: přírodní zdroje, energie, hmoty domácí a dovážené

Odbor VIII. – Plánování oblastní: organizace oblastí, výchova kádrů a propaganda, jednotlivé oblasti, zemské plánování, souhrnný oblastní plán

Odbor IX. – Zemědělství a lesnictví: technické předpoklady, organizace výrobních jednotek, rostlinná výroba, živočišná výroba, lesní výroba, celkový plán

Odbor X. – Průmysl a řemesla: základy výroby a statistika, chemický, energetický, papírenský a grafický průmysl, zemědělský, lihovarnický, pivovarský, sladovnický, mlynářský a potravinářský průmysl, hornictví, hutnictví, výroba kovů, strojírenství, zbrojní průmysl, dřevozpracující průmysl, keramický a sklářský průmysl, textilní průmysl, řemesla, studijní odd., zvláštní úkoly, výrobní plán

Odbor XI. – Doprava: dlouhodobá výstavba, potřeba dopravy, železnice, silniční, letecká, vodní doprava, spojovací služba, celkový dopravní plán

Odbor XII. – Vnitřní obchod: distribuční síť, provoz distribučních jednotek, řízení trhu

Odbor XIII. – Zahraniční obchod: dovoz, vývoz, celkový plán zahraničního obchodu

Odbor XIV. – Peněžnictví a pojišťovnictví: měna, úspory – úvěrová služba, síť a provoz peněžních ústavů, pojištění, národní pojištění

Odbor XV. – Sociální péče, zdravotnictví, rekreace, cizinecký ruch: ochrana práce, bytová, sociální a zdravotní péče, národní pojištění, charita, populace, péče o mládež, rekreace a tělesná výchova, lázeňství a cizinecký ruch

Odbor XVI. – Státní správa a finance: z hospodárnění státní správy, dlouhodobý finanční plán, rozpočet, rozpočty národních podniků

Odbor XVII. – Samospráva: z hospodárnění samosprávy, úkoly, výstavba a plánování měst a obcí, podniky samosprávy, financování

Jak je z představeného schématu patrné, oblasti, jimiž se SÚP v rámci příprav a provádění hospodářského plánu zabýval, byly poměrně široké a vedle logicky příslušejících odvětví jako průmysl, obchod či zemědělství zahrnovaly rovněž i kulturní, sociální či zdravotní oblast. Činnost SÚP v tomto směru ale vyvolávala

u jiných orgánů nevoli. Dobrým příkladem je ostrá zpráva Ministerstva ochrany práce a sociální péče (MOPSP) adresovaná Úřadu předsednictva vlády, ve které se mimo jiné píše: „Ministerstvo ochrany práce a sociální péče však pozoruje, že Státní úřad plánovací jednak vyvíjí činnost, která překračuje působnost mu zákonnými normami svěřenou a zasahuje do působnosti jednotlivých ministerstev, zejména zdejšího ministerstva, jednak nepostupuje v dohodě s ministerstvem ochrany práce a sociální péče a provádí šetření uskutečňované zdejším ministerstvem v rámci jeho působnosti.“¹⁵ Trnem v oku Šoltészova ministerstva bylo právě zařazení rekreace a sociálních záležitostí do kompetencí SÚP, jakožto i šetření ve věci výchovy dorostu a jeho zařazování do výrobního procesu, které v rámci své činnosti provádělo ministerstvo. „Tato činnost Státního úřadu plánovacího není pouze náhodným překročením působnosti tomuto úřadu zákonnými normami svěřené,“ pokračuje zpráva. „To plyne ze zatímní organizace plánovacího úřadu, podle které tento není organizován jako technická složka Hospodářské rady, nýbrž spíše jako orgán mající koordinovati činnost veškeré veřejné správy. [...] Zdejší ministerstvo nemůže pochopiti vztah mezi hospodářským plánem a sledováním věd duchovních, náboženství, výchovy, literatura [...]“ Odpověď SÚP byla neméně emotivní, osobní tajemník Karla Maiwalda a vedoucí jeho sekretariátu JUDr. Jaroslav Krejčí k přípisu MOPSP mimo jiné uvedl: „Každému aspoň trochu školenému národohospodáři je jasno, že sociální poměry jsou jistým výrazem poměrů hospodářských. [...] Úzké chápání hospodářského plánování je výrazem naprostého nepochopení poznatku o vzájemné souvislosti všech rozhodujících jevů, poznatku, který je náležitě respektován jak rozhodující většinou národohospodářských škol, tak hlavně plánovací praxí (sic) těch států, kde bylo plánování zavedeno.“¹⁶ Citované pasáže naznačují spory ohledně vymezení působnosti zúčastněných orgánů.

Zásadní změny v plánovací politice ale nastaly až po Únoru, kdy mohlo být plně aplikováno komunistické pojetí plánovací služby a další směřování hospodářství státu. Klíčovým se přitom jevilo přejímání zkušeností a norem ze Sovětského svazu. Již v dubnu 1948 proto byla připravena další delegace pracovníků SÚP, kteří měli návštěvou sovětských podniků, kolchozů, sochozů a moderních měst získat „další iniciativu a elán pro svou plánovací práci“.¹⁷ Českoslovenští národohospodáři nezískávali poznatky pro další rozvoj plánování jen v SSSR, ale také prostřednictvím sovětských expertů, kteří v ČSR působili. Československé hospodářství se napříště nejenže vzorovalo na fungování hospodářství sovětského, ale v mnoha ohledech rovněž zohledňovalo jeho potřeby.

15 NA, ÚPV-b, sign. 1431/19, inv. č. 5210, kart. 1167, činnost SÚP, l. 4. 1946.

16 NA, SÚP I, inv. č. 42, kart. 7, připomínky k odpovědi na přípis MOPSP, 15. 4. 1946.

17 NA, KSČ-ÚV (1945–1989), 100/24, sv. 69, a. j. 990, podání předsedovi vlády.

Součástí reorganizace plánovací služby bylo i odstranění tolik kritizované dvoukolejnosti v podobě SÚP a GSHR. Akční výbor SÚP (AV SÚP) vystoupil již v březnu 1948 s rezolucí, ve které bylo požadováno zrušení dosavadního stavu a vznik jednotného celostátního plánovacího orgánů, který zajistí „rozmach a rozkvět, prohlubování a rozšiřování plánovacích prací a přípravu pětiletky“.¹⁸ Změny se nevyhnuly ani personální oblasti. Ještě v rámci únorových čistek byli z vedoucích pozic odstraněni někteří přednostové odborů SÚP. Na druhou stranu měla KSČ o služby některých hospodářských odborníků zájem, např. bývalý generální sekretář HR Eduard Outrata byl od roku 1949 jedním z náměstků předsedy-ministra SÚP.¹⁹ Plánovací úřad naopak opustil jeho dosavadní předseda Karel Maiwald, jenž byl v dubnu 1949 nahrazen dosavadním ministrem financí Jaromírem Dolanským. Za zmínku stojí, že postoj Karla Maiwalda k poúnorové realitě nebyl kladný. Ve velmi emotivním a odvážném dopisu prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi a předsedovi vlády Antonínu Zápotockému totiž zcela otevřeně kritizoval nastalé poměry v zemi.²⁰

Změny postavení SÚP upravoval zákon z 22. února 1949 č. 60/1949 Sb. o hospodářském plánování.²¹ Na jeho základě došlo ke zrušení GSHR a SÚP v dosavadní podobě a vzniku ústředního úřadu, který měl zajišťovat přípravu, provedení a kontrolu hospodářského plánování a hospodářské politiky. Zrušen byl rovněž Slovenský plánovací a statistický úřad v Bratislavě a jeho kompetence převzal Slovenský plánovací úřad. V čele SÚP stál předseda-ministr, jmenovaný prezidentem republiky. Některé předchozí nejasnosti ohledně vymezení působnosti plánovacího orgánů vysvětloval nový zákon tím, že „věcmi hospodářskými se rozumějí zejména věci výroby, oběhu a spotřeby statků i služeb včetně dopravy a služeb sociálních (péče sociální, zdravotní a kulturní a výchovné), věci finanční, věci cenové, jakožto i věci mezd, platů a důchodů vůbec“.²² Oproti předchozímu stavu tak

18 NA, ÚPV-b, sign. 1431/4/2, inv. č. 5239, kart. 1169, rezoluce AV SÚP, 3. 3. 1948.

19 Eduard Outrata byl v letech 1946–1949 rovněž místopředsdou ÚPK, náměstkem předsedy, resp. předsedy-ministra SÚP byl do roku 1951, kdy byl zatčen a o tři roky později ve vykonstruovaném procesu odsouzen. Dalšími náměstky byli v roce 1949 jmenováni též Jozef Púčik, bývalý Outratův náměstek v GSHR, Jaroslav Fukátko, generální tajemník Ústředního svazu průmyslu, Antonín Volavka, generální tajemník Československé akademie zemědělské, a Josef Goldmann, ředitel Ústavu pro sociální a hospodářský výzkum. Tamtéž, jmenování členů ÚPK, nedatováno.

20 Maiwald se v dopise obával eskalujícího napětí mezi Východem a Západem a postoje ČSR. Kritizoval vládu KSČ, především pak nekompetentnost jejích funkcionářů, volal po vyhlášení amnestie pro politické vězně, obnovení politických a společenských svobod, provedení svobodných voleb pod dohledem OSN a zapojením dalších politických stran do správy země. NA, KSČ-ÚV (1945–1989), 100/24, sv. 106, a. j. 1312, dopis Karla Maiwalda prezidentu republiky. 25. 9. 1949.

21 Sbírka zákonů 1949, zákon č. 60/1949 Sb. Praha 1949.

22 Tamtéž, § 2, odst. 2.

dochází k centralizaci ústřední plánovací služby, v jejímž čele stanul právě SÚP. Rozšířeny pochopitelně byly i pravomoci a působnost reorganizovaného úřadu. S rostoucím významem SÚP se zvětšoval i vlastní aparát úřadu, proto bylo v roce 1949 přistoupeno k jeho přestěhování z dosavadního sídla v Platněrské ulici do budovy bývalé Dělnické úrazové pojišťovny na nábreží Kapitána Jaroše v Praze-Holešovicích. Přestěhováním do nového objektu tak symbolicky končí období SÚP jako pomocného orgánu plánovací služby a začíná období centrálně řízeného hospodářství se závazným přístupem k sovětským normám a záměrům.

Historie archivního fondu

Písemnosti vzniklé z činnosti Státního úřadu plánovacího byly až do roku 1975 v držení Státní plánovací komise (SPK) – nástupce SÚP od roku 1959. Osud písemností do jisté míry odráží tehdejší fungování spisoven a archivování. Do roku 1975 totiž byl spisový materiál uložen v provizorním místě suterénu budovy SPK na nábreží Kapitána Jaroše, což se dramaticky podepsalo na fyzickém stavu dokumentů, které byly značně poškozené. V letech 1975–1976 zajistila SPK brigádníky, kteří provedli vytrídění spisů a jejich částečné zpracování spisů. Byly např. vyřazeny a skartovány duplicity či materiál zcela bezvýznamný. Celkem bylo vyřazeno 1 065 balíků (cca 55 q). Zachovalé písemnosti byly utříděny a uloženy dle věcných skupin: spisy týkající se činnosti jednotlivých oborů SÚP v letech 1945–1951 (171 balíků), spisy týkající se dvouletého plánu a plánování v letech 1945–1949 (25 balíků), spisy týkající se příprav a realizace prvního pětiletého plánu v letech 1947–1949 (37 balíků), legislativní spisy z let 1946–1950 (8 balíků), písemnosti reflektující vědecko-technickou spolupráci z let 1946–1953 (28 balíků), část původní spisovny GSHR z let 1945–1949 (9 balíků) a část spisovny Ústředny hmotného zásobování z let 1949–1952 (11 balíků, včetně balíků s kartotékou). Celkem se tedy jednalo o 289 balíků písemného materiálů, který byl do tehdejšího Státního ústředního archivu (SÚA) se sídlem v Karmelitské ulici předán v říjnu 1977. Další přejímky z SPK proběhly v letech 1979, 1980, 1981 a 1983.

Jak je z představeného výčtu patrné, k archivnímu uložení byly předány nejen dokumenty vzniklé z činnosti SÚP, ale též dalších orgánů hospodářské správy. Pracovníky SÚA pod vedením PhDr. Aleny Noskové proto bylo přistoupeno k dalšímu třídění spisového materiálu a jeho archivnímu zpracování. Po jeho provedení fond čítal celkem 243 kartonů. Nepříznivé uložení spisového materiálů a manipulace s ním se podepsaly na jeho ucelenosti. Jednací protokoly, kartotéky a rejstříky byly jednak vážně poškozené, jednak zčásti ztracené. Neoznačené a neidentifikované rejstříky byly skartovány. Do archivu byl předán jen vzorek vedené evidence v podobě 15 podacích protokolů a indexu. Celkový rozsah fondu po jeho uložení v archivu činil 31,5 bm. V roce 1987 byly práce nad zpřístupněním fondu ukončeny a pro další využití byl vyhotoven rukopisný soupis fondu v podobě kartotéčních lístků.

Další kroky ke kompletnímu zpracování fondu byly provedeny v letech 2017–2018, kdy byla Mgr. Adamem Zítkem a brigádníky na základě rukopisného soupisu provedena kompletní revize utříděného materiálu a jeho uložení. V rámci této činnosti byly provedeny některé dílčí úpravy. Po dokončené revizi fond čítal 236 kartonů, ve kterých byl proveden popis a očíslování inventárních jednotek, jejichž počet činí 726.

Fond obsahuje písemnosti z let 1945–1949. Vzhledem k charakteru původce se některé dokumenty vzniklé z jeho činnosti týkají i období mladšího (např. první pětiletý plán, plány na rok 1950 atd.), naopak jako podkladový materiál leckdy sloužily údaje a studie ze třicátých let. Vzhledem k nastíněné historii archivního celku je zřejmé, že není zcela kompletní. To se týká jak registraturních pomůcek, tak spisového materiálu. Mezi registraturními pomůckami se nachází podací protokoly z let 1945–1948 (13 protokolů), protokoly průmyslového odboru (2 protokoly) a index. Vzhledem k měnící se struktuře původce byl spisový materiál utříděn na základě věcných skupin, které ale v podstatě odpovídaly jednotlivých plánovacím kapitolám v rámci dvouletého hospodářského a částečně též prvního pětiletého plánu a organizačnímu členění SÚP. Po utřídění se jedná o tyto skupiny:

Prezídium

- Organizace
- Normativní opatření
- Studijní a publikační oddělení
- Statistické oddělení
- Tisk, dokumentace a knihovna
- Organizace plánovací služby
- Plánování před dvouletým plánem
- Příprava dvouletého plánu
- Legislativa

Ústřední plán (I. odbor)

- Příprava prvního pětiletého plánu
- Roční plány
- Systemizace SÚP
- Finanční záležitosti
- Školení plánovatelů
- Vnitřní správa
- Studijní materiály o dlouhodobém plánování

Práce a odborné vzdělání, kulturní výstavba (II. a III. odbor)

- Komise pro mobilizaci pracovních sil
- Dorost
- Vysokoškoláci

Ženy, ostatní
Pětiletý plán pracovních sil
Práce, mzdy, výkonnost
Kultura
Vědecký výzkum (IV. odbor)
Státní výzkumná rada, organizace
Dvouletý plán
První pětiletý plán
Hmoty, energie, suroviny (VII. odbor)
Prostorový (oblastní) plán, samospráva (VIII. a XVIII. odbor)
Porady, konference
Příprava oblastního plánování
Hospodářsky slabé kraje
Klasifikace průmyslových podniků v pohraničí
Slovensko
Výroba
Investice
První pětiletý plán
Samospráva
Státní správa (XVI. odbor)
Peněžnictví a pojištnictví (XIV. odbor)
Dvouletý plán
První pětiletý plán
Státní závěrečný účet
Ceny a mzdy
Legislativa
Rozpočetnictví
Banky
Pojištění
Spotřeba (V. odbor)
UNRRA
Zahraniční obchod (XIII. odbor)
Plánování
Plnění plánu zahraničního obchodu
Účast Československa v mezinárodních organizacích
Spolupráce s jednotlivými zeměmi
Vnitřní obchod (XII. odbor)
Zemědělství a lesnictví (IX. odbor)
Zemědělská dvouletka
Legislativa

Lesnictví, těžba dřeva
 Zemědělská pětiletka
 Meteorologie
 Průmysl a řemesla (X. odbor)
 Průmyslová komise
 Kvalitativní plánování
 Textil
 Stavební hmoty a sklářský průmysl
 Papír, celulóza
 Doly a hutě
 Elektrotechnika
 Kovoprůmysl
 Dřevoprůmysl
 Chemický průmysl
 Průmysl výživy
 Řemesla
 Plánování
 Investice (VI. odbor)
 Dvouletý plán
 Pětiletý plán
 Stavebnictví (pozdější VIII. odbor)
 Dvouletý plán
 Pětiletý plán
 Doprava (XI. odbor)
 Dvouletý plán
 Pětiletý plán
 Sociální péče, zdravotnictví, rekreace, cizinecký ruch (XVI. odbor)
 Sociální péče
 Bytová výstavba
 Zdravotnictví
 Lázeňství
 Lidová rekreace
 Tělesná výchova a sport
 Populační politika
 Cestovní ruch
 Studie SÚP (týkající se vodohospodářství, energetiky, průmyslu, výrobních kapacit, mlýnů)

Spisová část má v převážně většině podobu strojopisů, a to především v českém, případně slovenském jazyce. Vyskytují se rovněž dílčí dokumenty v dalších

evropských jazycích (především v zahraničních záležitostech), např. angličtině, polštině či ruštině. Vedle strojopisných písemností jsou ve fondu poměrně početně zastoupeny rovněž různé grafy, plánky, případně mapky, které sloužily jako podklady hospodářských studií a šetření. Fyzický stav uloženého materiálu je poměrně dobrý, pouze některé dokumenty vykazují známky poškození (především průklepové papíry), nejčastěji od železných sponek a dalších železných prvků, která byla během revize fondu z větší části odstraněny.

Věcné členění sledovaného fondu ve velké míře též napovídá o obsahové stránce uložených písemností. V prezídiu a též části I. odboru (ústřední plán) se nacházejí dokumenty podchycující vlastní organizaci úřadu (spisový řád, finanční hospodaření, systemizace, zaměstnanecké záležitosti apod.). Vedle toho jsou zde uloženy rovněž písemnosti vztahující se k legislativním záležitostem (připomínky k zákonům, oběžníky atd.), studijní a vydavatelská činnost (studie, podklady), jakožto i vlastní plánování a jeho příprava. Převážná většina spisového materiálu v tomto fondu ale reflektuje jednotlivá odvětví hospodářství v rámci příprav a realizaci dvouletého a prvního pětiletého plánu. Součástí jednotlivých plánovacích kapitol (odborů) jsou obvykle zápisy z porad příslušných komisí a podkomisí (nejsou ale vždy dochované či kompletní), dále spisy vztahující se k jednotlivým odvětvím v rámci příslušné kapitoly, např. v rámci dopravy části týkající se letecké, pozemní, železniční či vodní dopravy. Vedle tohoto členění jednotlivé odbory obvykle obsahují rovněž dokumenty legislativní povahy (zákony, připomínky k zákonům, nařízení atd.). V rámci vlastního plánování jsou v některých případech ještě odděleny písemnosti vztahující se přímo k přípravě a realizaci dvouletého hospodářského plánu a prvního pětiletého plánu. V případě XII. odboru (zahraniční obchod) není spisová část členěna dle plánovacích kapitol, ale geograficky a dle institucí. Tyto dokumenty přibližují činnost ČSR v mezinárodních organizacích a jednáních (OSN, EHK, Pařížská mírová konference), jakožto i spolupráci s jednotlivými státy (Francie, Polsko, SSSR, USA atd.).

Vzhledem k poslání SÚP představuje tento fond významný zdroj k poznání hospodářského plánování a rozvoje po druhé světové válce, a to nejen z perspektivy centrálního úřadu, kde tyto plány vznikaly, ale rovněž z hlediska jednotlivých regionů a oblastí (např. pohraničí, Slovensko) či měst, kde pak byly tyto plány aplikovány. Jak již bylo naznačeno, výklad toho, co pod plánování ještě spadá, byl poměrně široký, vedle čistě hospodářských záležitostí je proto ve fondu možné nalézt i dokumenty vztahující se k cestovnímu ruchu, kultuře či zdravotnictví. Sledovaný fond představuje velmi hodnotný zdroj pro studium dvouletého hospodářského plánu, jeho průběh a realizaci, jakožto i vývoj jednotlivých hospodářských odvětví. Částečně pak umožňuje náhled na přípravu prvního pětiletého plánu. Písemnosti tohoto fondu mohou posloužit rovněž ke

studiu poválečné situace v Československu, částečně pak jeho domácí i zahraniční politice.

Po provedení revize fondu v letech 2017–2018 bylo přistoupeno k přepisu dosavadních kartotéčních záznamů do systému JANUS, načež byl následně vyhotoven rukopis inventáře. Vedle samotného inventárního seznamu byly vypracovány též příslušné rejstříky (věcný, místní a institucí). V následujícím roce byl Mgr. Adamem Zítkem sepsán úvod a vytvořena tak ucelená pomůcka. Fond obsahuje celkem 236 kartonů a 762 inventárních jednotek, včetně registraturních pomůcek.

ZPRÁVY

NÁRODNÍ ARCHIV V ROCE 2019

EVA DRAŠAROVÁ

Úvod

V uplynulém roce 2019 se Národní archiv věnoval naplňování svého poslání, které vyplývá nejen ze zákonných ustanovení a z odkazu jeho minulosti, ale i z nevyřčeného, nezakotveného, přesto osazenstvem sdíleného kodexu závazků vůči společnosti i vůči čemusi, co nás přesahuje. Směřování tohoto typu kultivované spolupracovnice a spolupracovníky povětšinou uspokojuje a zároveň podněcuje k usilování o neustálé zlepšování, např. ve srovnávání s výkonnými a úspěšnými paměťovými institucemi. Ano, „akumulovali“ jsme a „kapitalizovali paměť“, konzervovali stopy minulosti. Jistojistě jsme důvěryhodní a důstojní opatrovatelé i „investigativní“ shromažďovatelé nosičů paměti. Dbáme o systematičnost, proporcialitu a také efektivnost při budování kolektivní paměti. Navzdory zásadní změně společnosti dané technologiemi uznáváme nadále závazky z „doby papírové“. Řešíme tudíž technické instrumenty pro zpracování a zpřístupnění stále ještě analogových pramenů, ovšem pro člověka – uživatele „v síti“.

Při prezentaci na veřejnosti to máme poněkud těžší než muzea a galerie, nebo i knihovny. Nejsme prvoplánově ani akademická instituce, přesto vědecká práce podepírá většinu našich aktivit. Také nejsme pouze úřad, avšak pro veřejnou správu poskytujeme nezbytné informace. Tytéž zdroje po „vychladnutí“ jejich správního potenciálu slouží společenským vědám a zejména historiografii. Zvláštnost úkolů neznámá, že nutně musíme být světem existujícím jen sám pro sebe. Sloužíme v dobrém smyslu slova, neposluhujeme. Vždyť máme v sobě zakódovaný onen výše zmíněný imperativ nezpřonevřit se svému poslání.

Personální situace

V roce 2019 bylo v Národním archivu systemizováno celkem 159 pracovních míst. Proběhla výběrová řízení na celkem 8 systemizovaných míst ve státní službě, z toho 1 na místo představeného.

Byl realizován schválený plán vzdělávání a pokračovalo i individuální zvyšování kvalifikace. Bakalářskému studiu se věnovaly 3 osoby, magisterskému 6 osob a doktorandskému 9.

Celkové množství uložených archiválií

K 31. 12. 2019 spravoval Národní archiv ve své základní evidenci celkem 2091 archivních souborů v rozsahu 131 051,83 bm (oproti stavu k 31. 12. 2018 se jedná o nárůst o 26 archivních souborů a 611,82 bm). Digitální velikost spravovaných souborů činila 4431876 MB. Z uvedených 2091 archivních souborů bylo celkem 2023 souborů (126 237,58 bm, 4381160 MB) evidováno jako soubory v přímé péči archivu, 64 souborů (4774,50 bm, 50715 MB) bylo v NA uloženo na základě depozitní smlouvy a 4 archivní soubory NA (39,75 bm) byly na základě smlouvy uloženy mimo archiv. V roce 2019 bylo provedeno celkem 822 aktualizací evidenčních listů NAD, které se týkaly 438 archivních souborů.

Do evidence archivních pomůcek bylo v roce 2019 zapsáno celkem 10 nových archivních pomůcek, zrušena byla 1 archivní pomůcka.

Do evidence vnějších přírůstků a úbytků bylo v roce 2019 zapsáno celkem 253 vnějších změn (tj. o 20 více než v roce 2018). Celkem bylo evidováno 247 přírůstků (245 přírůstků výběrem a 2 přírůstky delimitací) a 6 úbytků (úbytek delimitací). Jedná se o největší počet přírůstků evidovaných v jednom roce od roku 2005, kdy je evidence vnějších změn vedena podle zákona č. 499/2004 Sb.

Do druhotné evidence NDA předalo Národnímu archivu v roce 2019 údaje ze své základní evidence celkem 24 archivů a 8 kulturně vědeckých institucí. Do centrální evidence Národního archivu bylo v roce 2018 předáno celkem 14 stejnopisů archivních pomůcek (vše Archiv hlavního města Prahy). Do evidence archivních pomůcek v programu PEvA bylo v roce 2019 zapsáno 23 stejnopisů archivních pomůcek.

K 31. 12. 2019 měl Národní archiv ve své péči celkem 1 národní kulturní památku a 26 archivních kulturních památek.

Výběr archiválií ve skartačním řízení

V roce 2019 vykonával Národní archiv předarchivní péči u 171 veřejnoprávních původců. V roce 2019 přibyl jeden nový původce – Národní sportovní agentura, která od roku 2020 převezme sportovní agendu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. K 30. 6. 2019 zanikl Fond dalšího vzdělávání – veškerou agendu tohoto původce převzalo Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Archiváři 5. oddělení provedli v roce 2019 výběr ve skartačním a mimo skartační řízení celkem u 84 veřejnoprávních původců. Při těchto řízeních sepsali 190 protokolů (179 skartačním řízení a 11 v mimoskartačním řízení). Tyto ukazatele jsou statisticky sledovány od roku 2005. Poměříme-li tyto výkony s výsledky z minulých let, můžeme konstatovat, že počet skartujících původců byl historicky druhý nejvyšší (shodný s rokem 2018), počet vyhotovených protokolů ve skartačním řízení byl opět velmi vysoký. Celkově bylo ve skartačním řízení posouzeno 8 884 bm dokumentů a vybráno z nich bylo 366 bm archiválií. Poměr vybraných

archiválií k navrženým by byl 4,1%, což je o polovinu více než předchozím roce, ale z menšího množství. Mimo skartační řízení bylo navrženo pouze 30 bm a bylo vybráno 27 bm. Institut mimoskartačního řízení byl na rozdíl od uplynulých let využit k akvizici archiválií nikoli k masivní skartaci u původce. V roce 2019 se oproti roku 2018 výrazně zvýšil počet skartačních řízení analogových dokumentů prostřednictvím systémů elektronických spisových služeb a Národního archivního portálu. Provedení elektronického skartačního řízení (formou SIP balíčků) prostřednictvím Národního archivního portálu dosud využilo 205 původců (testovací portál využilo 551 původců) spadajících do péče státních archivů. Z původců Národního archivu 28, konkrétně: Ministerstvo vnitra, Ministerstvo kultury, Ministerstvo průmyslu a obchodu, Ministerstvo životního prostředí, Ministerstvo spravedlnosti, Český telekomunikační úřad, Drážní úřad, Český báňský úřad, Úřad na ochranu osobních údajů, Správa základních registrů, Nejvyšší kontrolní úřad, Generální inspekce bezpečnostních sborů, Státní fond životního prostředí, Kancelář veřejného ochránce práv, Rada pro veřejný dohled nad auditem, Zařízení služeb MV, Zdravotnické zařízení MV, Muzeum policie, Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, Czechinvest, Státní fond rozvoje bydlení, Generální finanční ředitelství a Nejvyšší správní soud, Česká obchodní inspekce, ÚZSVM, Státní veterinární správa, Státní zemědělská a potravinářská inspekce, Česká správa sociálního zabezpečení.

V roce 2019 bylo prostřednictvím portálu podáno 361 skartačních návrhů, z nichž archiváři dokončili 319. Na tato řízení navázalo 64 přejímek, v jejichž rámci byla uložena data v podobě AIP o celkové velikosti cca 43 GB.

Proběhla dvě, již ukončená přestupková řízení, třetí nebylo dosud ukončeno z důvodu odvolání a došetřování.

Kontroly spisové služby a správní řízení

V roce 2019 provedl Národní archiv 2 kontroly výkonu spisové služby v elektronických systémech spisové služby – řádnou kontrolu u Ministerstva financí (únor–září 2019) a mimořádnou kontrolu u Ředitelství vodních cest (květen–červen 2019). V žádném případě nebyla udělena pokuta.

Řádná kontrola u Vrchního státního zastupitelství (VSZ) v Praze, která byla Národním archivem zahájena v říjnu 2017, byla následně zastavena z důvodu sporu o příslušnost k výkonu kontroly, resp. výkonu předarchivní péče, který otevřelo Vrchní státní zastupitelství v Praze. Od listopadu 2017 doposud se řešením věci zabývá Ministerstvo vnitra (MV), které rozhodnutím ze dne 2. 7. 2019 čj. MV-147625-11/AS-2018 rozhodlo o přenesení předarchivní péče u VSZ na Národní archiv. VSZ nesouhlasilo se způsobem, jakým byly procesně řešeny jeho námitky k řešení příslušnosti archivu a provedení kontroly odvolacím orgánem, kterým je Ministerstvo vnitra a podalo žalobu k Městskému soudu, kterou se do-

máhá ochrany proti nečinnosti Ministerstva vnitra. Městský soud usnesením č. j. 8 A 138/2019- 43 nařídil Národnímu archivu zdržet se kontroly do doby, než se o věci mezi žalobcem (VSZ v Praze) a žalovaným (MV) rozhodne.

Pracovníci 5. oddělení průběžně vedou nad rámec zákonných povinností náročné individuální konzultace pro původce k elektronické spisové službě a ke spisovým normám. Nejčastějším tématem byl výkon spisové služby v elektronickém systému spisové služby, správa dokumentů v samostatných elektronických evidencích (různé informační systémy, databáze apod.) a skartační řízení z nich.

Samostatnou agendu představovaly průběžné konzultace s dodavateli eSSL, zejména na téma příprava elektronických skartačních řízení, tvorba a nastavení struktury SIP balíčků podle národního standardu pro elektronické systémy spisové služby (mj. M.I.T., Gordic, ICZ atd.). Náročné bylo zejména poskytování podpory při testování SIP balíčků, konzultace k workflow elektronických skartačních řízení či použití datových formátů pro ukládání v eSSL a předávání do archivu jak pro původce v předarchivní péči Národního archivu, veřejné archivy i jednotlivé dodavatelské firmy. Nedílnou součástí této činnosti je poskytování, podpora a kontinuální vývoj validátoru SIP balíčků, který je využíván jak v rámci Národního archivního portálu, tak ve formě veřejně on-line přístupného nástroje umožňujícího původcům a dodavatelům provedení strojové kontroly souborů.

V rámci provozu Národního archivního portálu byla prostřednictvím platformy Redmine a zejména pomocí helpdesku (dostupný pro vnější uživatele na e-mailové adrese helpnda@nacr.cz) zajišťována průběžná metodická a technická podpora všech zúčastněných (původců, archivářů, dodavatelů) a kontinuálně byly řešeny případné provozní problémy.

Výběr archiválií mimo skartační řízení

Rok 2019 přinesl Národnímu archivu zásluhou pracovníků oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek 58 přírůstků (138,53 bm a 1538 evidenčních jednotek), z toho 26 přírůstků (38,86 bm, 281 evidenčních jednotek) se vztahovalo k osobním fondům nebo rodinným archivům (22 archivních souborů).

V oblasti předarchivní péče u soukromých právnických osob se nadále dařilo úspěšně naplňovat dlouhodobou koncepci spolupráce s našimi původci z řad politických stran a hnutí, spolků, odborových organizací, profesních komor, nadací, obecně prospěšných společností a vybraných zřizovatelů soukromých archivů.

K cenným akvizicím uplynulého roku bezesporu patří přejímky dalších částí archivů dvou organizací s mezinárodním prvkem, sídlících před rokem 1989 v Praze: Mezinárodní organizace novinářů a Mezinárodního svazu studentstva. Písemnosti Mezinárodní organizace novinářů postupně přebíráme od roku 2018 od bývalého předsedy organizace, profesora Kaarle Nordenstrenga a PhDr. Markéty Ševčíkové. Poslední část přejímky je naplánována na rok 2020.

Archiválie Mezinárodního svazu studentstva jsme převzali od JUDr. Josefa Komárka, někdejšího pracovníka této organizace. Přípravovali jsme se také na převzetí další části dokumentů z norského Fondu na podporu Charty 77 (Støttefondet for Charta 77) a dánského Dialogu s Chartou 77 (Dialog med Charta 77). Obě organizace se před rokem 1989 podílely na shromažďování finančních prostředků na podporu československého disentu, informovaly o represích ze strany tehdejšího československého režimu a působily na západoevropské politiky a veřejně činné osobnosti. Pokračovali jsme také v jednáních o převzetí písemností Mezinárodního vydavatelství „Mír a socialismus“. Dokumenty této organizace, které uchovává její poslední šéfredaktor, Ing. Lubomír Molnár, převzeme v průběhu roku 2020.

Archivní fondy právnických osob byly v loňském roce obohaceny mj. o archiválie Archivu Národního divadla, České stomatologické komory, České unie sportu, Českého svazu žen, Českého volejbalového svazu, Hospodářské komory, Konfederace politických vězňů ČR, Mezinárodní organizace novinářů, Mezinárodního svazu studentstva aj. Ve dvou případech se uskutečnila přejímka archiválií již zaniklých subjektů: Československého svazu žen a Svazu československo-sovětského přátelství.

V roce 2019 jsme byli úspěšní v rozvíjení spolupráce s politickými stranami. Byla mj. podepsána darovací smlouva, na jejímž základě bude předávat své písemnosti do Národního archivu Česká pirátská strana. Přejímka písemností tohoto politického subjektu bude realizována v roce 2020. V loňském roce jsme také navázali kontakt s představiteli Hnutí ANO 2011. Pokračovali jsme rovněž ve spolupráci s politickými stranami, se kterými jsme dlouhodobě v pravidelném kontaktu – ČSSD, KDU-ČSL, ODS, KSČM. Na úzké spolupráci jsme se domluvili také s ODS.

Úspěšně se v loňském roce rozvíjela také spolupráce s profesními komorami zřízenými zákonem. U České stomatologické komory proběhlo jako každoročně skartační řízení, archiválie byly předány do Národního archivu. Skartační řízení se uskutečnilo také u Hospodářské komory, Česká unie sportu. Zástupcům Agrární komory, České komory autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě (ČKAIT) a Hospodářské komory jsme poskytovali metodickou pomoc při tvorbě spisových norem.

Od svého vzniku v roce 1996 se oddělení fondů nestátní proveniencí a archivních sbírek systematicky zaměřuje na získávání osobních fondů významných představitelů politického a společenského života. Z archivů čelných politiků, které byly získány v uplynulém roce, představují cenné přírůstky rovněž dodatky k osobním archivům Ing. Karla Hoffmanna, CSc., prof. JUDr. Zdeňka Jičínského, DrSc., či prof. JUDr. Zdeňka Mlynáře, CSc. V loňském roce jsme vedli jednání o převzetí osobních archivů (nebo jejich dodatků) mj. historičky Evy Hahn, politi-

ka a diplomata, někdejšího ministra školství a ministra zahraničních věcí, mluvčího Charty 77 prof. Jiřího Hájka, bývalého generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše, jaderného fyzika a zakladatele Nadace Charty 77 prof. RNDr. Františka Janoucha, CSc., ekonomky a překladatelky prof. Ing. Zoe Klusákové-Svobodové, CSc., skladatele, textaře, básníka a hlavního představitele československého protestsongu v letech 1963–1989 Karla Kryla (jednalo se o složité jednání o darovací smlouvě, vyčíslení hodnoty daru, autorských právech ad.), bývalého ředitele Národní galerie v Praze a rektora Akademie výtvarných umění profesora Milana Knížíáka, někdejšího ministra financí Ing. Leopolda Léra, CSc., bývalého ministra vlád ČSR a vědce prof. Ing. Karla Löbla, DrSc., právníka a předsedy Hlávkovy nadace prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc., bývalého předsedy české vlády v rámci federace a bývalého předsedy a dlouholetého místopředsedy Senátu Parlamentu ČR doc. JUDr. Petra Pitharta, dr. h. c. (jednáno v součinnosti s LA PNP), političky KSČ Jarmily Taussigové-Potůčkové, politika KSČM, poslance Evropského parlamentu, filozofa a historika PhDr. Miloslava Ransdorfa, CSc. (jednání v součinnosti s Muzeem dělnického hnutí), politika, novináře a právníka prof. JUDr. Jaroslava Stránského, bývalého ministra zahraničních věcí PhDr. Jaroslava Šedivého, CSc., politika a předsedy agrární strany Antonína Švehly (jednání o převzetí peněžního daru Antonína Švehly ml., který bude využit na nákup archiválií a na restaurátorské práce) ad.

Spolupráce s akreditovanými archivy a péče o archiválie uložené mimo archiv

V roce 2019 jsme úzce spolupracovali také s akreditovanými archivy – Archivem České strany sociálně demokratické (AČSSD) a Všeodborovým archivem Českomoravské konfederace odborových svazů (VOA ČMKOS), v případě VOA především vzhledem k situaci, k níž došlo v souvislosti s prodejem budovy, v níž VOA sídlí. V roce 2019 byl dokončen prodej budovy dosavadním majitelem budovy (Majetkovou, správní a delimitační unií odborových svazů) soukromému investorovi. Zřizovatel VOA, Českomoravská konfederace odborových svazů, nemá od nového majitele garanci dlouhodobého zajištění podmínek další existence VOA. Smlouva s novým majitelem údajně garantuje zachování stávajících podmínek po dobu 6 let, ale hned po předání budovy byla zahájena rekonstrukce, jež komplikuje provoz archivu. Je tedy více než pravděpodobné, že vedení ČMKOS požádá MV o odnětí akreditace archivu a archiválie předá Národnímu archiv. Bylo by nám předáno více než 1 800 bm archiválií a rozsáhlá knihovna (130 – 140 000 svazků, tj. asi 3 bkm).

V roce 2019 průběžně probíhala předarchivní péče v Ústředním archivě Českobratrské církve evangelické, v Benediktinském arcipopatství v Břevnově, Královské kanonii premonstrátů na Strahově, Arcibiskupství pražském a v dalších církevních institucích. Proběhla předběžná jednání s paní Slávkou Švehlovou, tajemnicí Historické komise Bratrské jednoty baptistů, o plánovaném uzavření depozitní

smlouvy a uložení archivu baptistů v Národním archivu. Ze strany baptistů bylo dokončení jednání přesunuto na rok 2020. V roce 2019 se na 1. oddělení obrátila také Konference vyšších představených ženských řeholí s žádostí o výběr dokumentů týkajících se zrušených ženských řeholí. V rámci spolupráce s Benediktinským arcipátrstvím sv. Markéty v Praze na Břevnově byl také proveden výběr archiválií Broumovského kláštera. 1. oddělení provádí také předarchivní péči v akreditovaném Archivu Židovského muzea v Praze. Výběr archiválií Židovského muzea ve skartačním řízení probíhá každoročně, vždy na přímou žádost.

Zpracování archiválií

V oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí byla věnována pozornost pokračování zpracování fondů církevní provenience (Archiv pražského arcibiskupství – Ordinariát, Archiv pražského arcibiskupství IV, Českobratrská církev evangelická – Farní sbor Smíchov byly dokončeny, Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické, Maltézští rytíři – české velkopřevorství a konvent Praha, Premonstráti – klášter Strahov).

V roce 2019 byl schválen a zpřístupněn inventář fondu Genealogické sbírky různé. Pokračovaly práce na inventáři k fondu Židovské kontrolní matriky. Nový inventář soupisu listin přejatých z Vojenského historického ústavu je připraven pro zapsání do nové databáze ProArchiv II, tento úkol by tedy měl být definitivně ukončen v roce 2020. Pokračoval průzkum fondu, hrubé třídění a soupis signatur v rámci revize dřívějšího uspořádání a třídění fondu Valdštejniana, Jičín. Za pomoci externího pracovníka pod vedením kmenové pracovnice pokračovala revize inventarizace a konverze inventáře fondu Nová manipulace do databáze Janus.

Nově začaly práce na Katalogu nobilitačních spisů fondu České dvorské kanceláře, který bude rozšířením Evidence dochovaných vyobrazení šlechtických erbů v nobilitačních spisech České dvorské kanceláře. V roce 2019 začala probíhat revize a nová adjustace Sbírkový typářů.

V souvislosti s digitalizací se pracovalo na zpřístupnění listin po roce 1526 fondů České gubernium – listiny a Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II. na českém národním portálu v rámci virtuálního archivu Monasterium (mezinárodní spolupráce s centrem ICARUS). Dokončen byl Soupis pečeti Archivu České koruny. Nadále se zhotovovala metadata ke zdigitalizovanému fondu Archiv českých stavů – Reversy k zemi (300 záznamů). Pokračovala tvorba metadata pro matriční listiny (prohlášení za mrtva) fondu Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích (4723 záznamů z 8 kart.). Pokračuje zveřejňování matričních zápisů z let 1912–1917.

V rámci revitalizace mapového depozitáře byla prováděna revize a nové ukládání map Sbírkový map a plánů, probíhala revize a nové ukládání map fondu

Reambulované mapy. Přemístěny a zatím provizorně uloženy musely být i Staré katastrální mapy A. Zrevidována a uložena do nových obalů byla také Sběrka grafických listů.

V oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1848–1918 pokračovalo zpřístupnění fondu České místodržitelství – všeobecné probíhající po jednotlivých signaturách. V roce 2019 se pracovalo pouze na signatuře 27 (technické školství) a 20 (vystěhovalectví). Intenzivně se pracovalo na kontrole a vytvoření nové pomůcky pro fond Policejní ředitelství Praha I – prezidium 1916–1920. Dokončen byl inventář menšího fondu Zemský pomologický ústav Praha Troja.

Oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1918–1945 pracovalo na prohloubeném inventáři fondu Prezidium ministerstva vnitra (dříve fond SÚ MV ČR č. 225). Bylo dokončeno období 1918–1924, provedena redakce textu, dokončují se opravy a připravuje se úvodní text k této části pomůcky. Paralelně probíhalo zpracování 2. manipulačního období (1925–1930), z něhož je v současné době hotovo celkem 118 kartonů. Pokračováno bylo v inventarizaci a bylo zpracováno dalších 10 kartonů fondu Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (dř. fond SÚ MV ČR č. 114). V témže fondu, v části nazvané Pověřenec pro nadace (v souvislosti s likvidací nadací za nacistické okupace) byl sepsán obsah kartonů 1545–1549, tj. originály a opisy nadačních listin a stanov. Reinventarizoval se fond Okupační vězeňské spisy. Prohlubovány byly pomůcky k fondům Ministerstvo zemědělství, Praha I (1935–1951), Policejní ředitelství, Praha – evidence obyvatelstva, část domovní archy, Policejní ředitelství Praha II – prezidium, Ministerstvo školství I a Sčítání obyvatelstva Republiky československé v roce 1930.

Oddělení fondů státní správy z let 1945–1992 rozvinulo slušně zpracování fondů navzdory dalším úkolům. Bylo vypracováno pět nových archivních pomůcek: inventář fondu Státní úřad plánovací I 1945–1949 (1950), (schválen), dílčí inventář fondu Ministerstvo dopravy I, Praha – Výstřižkový archiv (schváleno), inventář fondu Státní úřad plánovací I 1945–1949 (1950), (schváleno), dílčí inventář fondu KSČ-ÚV (1945–1989)-Antonín Novotný-tajné, Praha (schváleno), o dílčí inventář fondu KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Kancelář tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše 1977–1989 (dokončen koncem roku 2019, probíhá lektorece), inventář fondu Československé závody sklářské, n. p. Praha 1946–1951 (dokončen koncem roku 2019, probíhá lektorece). K fondu Ministerstvo financí II bylo vyhotoveno 155 rejstříkových hesel k 8 kartonům.

Další zpřístupňovací práce probíhaly ve fondech Státní úřad plánovací II, Ministerstvo vnitra ČSR/ČR, Praha – CSÚ, Ministerstvo vnitra II, Ministerstvo zemědělství II – 9. Odbor, Československá akademie zemědělská – federální, Ministerstvo školství a kultury, Praha – Ústřední likvidační správa, Ministerstvo zdravotnictví ČSR, Ústav vědeckých lékařských informací, Lesprojekt – ústav pro hospodářskou úpravu lesů, Brandýs nad Labem, DAREX, organizace zahraniční-

ho obchodu, TUZEX, organizace zahraničního obchodu, Rozhodčí soud při Československé obchodní komoře, organizace zahraničního obchodu, Československá námořní plavba, a. s., Čechofracht, a. s., Polytechna, organizace zahraničního obchodu, Národní sčítání 1950.

Dále se zpracovávaly dílčí fondy KSČ – Ústřední výbor z období 1945–1989. V oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů byly přemanimulována přejímka z Ústavu pro informace ve vzdělávání do archivních kantonů, proběhlo hrubé pořádání fondu Ministerstvo zdravotnictví – Český inspektorát lázní, Karlovy Vary, fondu Centrum kupónové privatizace, fondu Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, fondu Středisko cenných papírů, fondu Vězeňská služba ČR. Adjustace spolu s vypracováním podrobnějších seznamů pak proběhla ve fondech CzechTrade, Úřad předsednictva vlády, Generální ředitelství cel, Vrchní státní zastupitelství v Praze,

V oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek pokračovalo zpřístupnění několika částí složitějšího fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků: Listiny, Josef Ferdinand, Leopold II. /2 část, Leopold II. – Dodatky.

U Sbírk map a plánů a ve Sbírce montánních map v roce 2020 dojde ke konverzi stávajících pomůcek do nového pořádacího softwaru ProArchiv a bude nutná kontrola migrace dat. Vnitřní oponenturou v rámci oddělení prošly dokončené inventáře: Český svaz protifašistických bojovníků – soutěž historických, vzpomínkových a dokumentačních prací, Spolek pro chemickou a hutní výrobu (části Technický sekretariát, Výrobní postupy a Výzkumné zprávy), Stavební družstvo zaměstnanců státních lesů a statků. Probíhá zapracování připomínek. Inventář Sudetoněmecká strana – dodatky II je odevzdán a probíhá lektorace. V roce 2019 byly schváleny inventáře k fondům Špiritová Alexandra a Czernin Ottokar.

Zpracování probíhalo i u foto-, fono- a kinodokumentů. V roce 2019 byla schválena archivní pomůcka k souboru Bruner-Dvořák Rudolf.

Zpracování fotografií fondu Druhá světová válka představuje dlouhodobý úkol. Soubor je vzhledem k nevyhovující původní pomůcce nově databázově zpracováván. Dokončena je necelá polovina fondu, ke zpracovaným záznamům jsou zároveň připojeny náhledy. Byl proveden export do databáze ProArchiv. Souběžně probíhající digitalizace byla dokončena v létě roku 2018.

Pořádací resp. inventarizační práce na souboru nitrocelulózových kinofilmů s reportážemi z různých akcí SdP a NSDAP v Sudetech fondu Henlein Konrád o rozsahu více než 48 tisíc polí probíhají nárazově vzhledem k tomu, že jsou zcela závislé na výstupech z digitalizace (náhledy). Počátkem roku 2018 bylo dokončeno vytváření archivní pomůcky fondu Pluhař Josef. Fotografický archivní soubor, obsahující 1 286 archiválií, byl databázově zpracován do 1 113 evidenčních jednotek. V roce 2018 byla dokončena digitalizace fotografií, zahájena kontrola digitalizovaných re-

produkcí a označení fotografií ukládacím číslem u dílčího fondu Kriegel František, MUDr. – fotografie. Soubor Sbírka Klement Gottwald o rozsahu 9,69 bm obsahuje 1 277 negativů různých formátů uložených v šanonech a 14 439 náhledových fotografií vylepených v 15 albech. Jedná se o snímky vztahující se k osobě Klementa Gottwalda jako předsedy vlády, prezidenta republiky, k jeho stranické činnosti aj. Přes existenci soupisu, vytvořeného v Archivu Ústavu dějin Komunistické strany Československa v roce 1958, se fakticky jedná o nezpracované archiválie. S ohledem na Základní pravidla byly doplňovány ve sbírce Fotodokumentace 1897–1981 chybějící datace u jednotlivých záznamů, včetně rejstříků. V roce 2019 byly zpracovány fotografické archiválie fondu Centrotex, organizace zahraničního obchodu – kinematografické filmy a fotografie, Praha (převážně barevné diapozitivy a negativy, v menším počtu i fotografie na papírové podložce).

Fotografická pozůstalost vysokoškolského pedagoga (ČVUT, FAMU) a fotografa doc. Ing. Jiřího Všetečky o rozsahu 37 bm byla předána archivu na jaře 2019 na základě darovací smlouvy. Obsahuje velké množství pozitivů, diapozitivů a negativů (v řádu stovek tisíc kusů) v různých formách, formátech a způsobech uložení, dále autorovy publikace a jejich makety, účty, korespondence, kompaktní disky, audiokazety, několik trojrozměrných předmětů aj. Po převzetí tohoto obsáhlého archivního souboru probíhalo jeho třídění, a to především z důvodu badatelských požadavků a využití pro výstavy.

Zpracování kinematografických filmů (inventarizace, katalogizace) a jejich následné poskytování badatelům je odvislé od jejich fyzického stavu a od finančních možností archivu. V roce 2019 byly obsahově zpracovány archivní soubory obsahující kinematografické filmy, které byly předtím digitalizovány. Jedná se o Federální úřad pro tisk a informace – obrazové a zvukové záznamy, Praha.

Dílčí archivní soubor KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – obrazové a zvukové záznamy, Praha obsahuje celkem 188 ukládacích jednotek, obsahující kinematografické filmové pásy (duplikační kopie, kombinované kopie, negativy obrazu, negativy zvuku) se záznamem z politického procesu s Rudolfem Slánským a spol., který vyrobilo Studio zpravodajských filmů Praha v roce 1952. V druhé polovině roku 2018 došlo k průběžné externí digitalizaci filmů (Kinosevis, s. r. o., Zlín) a souběžně s tím i k třídění a obsahovému zpracování na úrovni složek v MS Word, které pokračovalo i na počátku roku 2019, kdy byly takto zpracovány negativy obrazu a zvuku (celkem 96 jednotek popisu). Vše bylo zpracováno pro fond Slánský Rudolf – obrazové záznamy. Obsahuje dva filmové záznamy z rodinného prostředí Rudolfa Slánského a skupiny mladších osob odjíždějících z Prahy na venkov.

V roce 2019 proběhlo po digitalizaci videokazet VHS obsahové zpracování kinematografických filmů z dílčího archivního souboru Ministerstvo vnitra ČR – obrazové a zvukové záznamy, část videokazety (10 kza).

Z nezpracovaného archivního souboru Mezinárodní organizace novinářů, Kodaň, Praha byly vybrány kinematografické filmové pásy, magnetofonová páska a videokazeta. Ty byly po kontrole a ošetření (ve spolupráci s restaurátory) seříděny a popsány v MS Word. Jedná se celkem o 17 jednotek popisu.

Další zpracování probíhalo ve fondu Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka – kinematografické filmy, Kusý Jaroslav, Sviták Ivan, Centrotex, Strojimport.

Při zpracování zvukových archiválií je prioritně věnována pozornost především konverzi do digitální podoby, a to především z důvodu nestability původního nosiče. Z dílčího souboru záznamů ze zasedání předsednictva vlády republiky (Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR – zvukové záznamy) byly v roce 2019 popisovány nahrávky z období dubna a května 1990. V rámci testování pořádací aplikace ProArchiv pokračovalo zpracování dílčího souboru zvukových archiválií Domu slovenské kultury, a to jeho dvou programových cyklů – pořad „Slova na strunách“ a literárně-dramatický pořad rozhovorů s umělci „Herecké zastavenie“.

Soupis pečeti

Při Soupisu pečeti bylo pořízeno 1102 záznamů pečeti listin fondu Archiv České koruny. Celkem databáze obsahuje 5884 záznamů. Práce jsou ukončeny.

Seznam nových archivních pomůcek

Sbírky genealogické – různé 1556–2007. Inventář, 2019, 52 s., Věra Beránková – Rastislav Luz – Petr Mareš, 130 jednotek popisu [17 listin do roku 1850, 7 listin po roce 1850, 14 kartonů, 19 rolí, 32 grafických listů, 106 samostatných pečeti].

Zemský pomologický ústav Praha Troja 1872–1952. Inventář, 2019, 846 s., Jiřina Junčová, 156 jednotek popisu [152 úředních knih, 1 podací protokol, 1 karton].

Ministerstvo dopravy I, Praha – Výstřižkový archiv. Inventář, 2019, 7 s., Vít Šebesta, 7 jednotek popisu [13 kartonů].

Státní úřad plánovací I 1945–1949 (1950).

Inventář, 2019, 137 s., Alena Nosková – Adam Zítek, 762 jednotek popisu [236 kartonů, 15 podacích protokolů, 1 index].

KSČ-ÚV (1945–1989) – Antonín Novotný – tajné, Praha. Dílčí inventář, 2019, 252 s., Milena Marešová – František Štverák – Adam Zítek, 927 jednotek popisu [79 kartonů].

Rodinný archiv toskánských Habsburků – Listiny 1606–1900. Dílčí inventář, 2019, 17 s., Jan Kahuda, 40 jednotek popisu [25 listin do roku 1850, 15 listin po roce 1850].

Rodinný archiv toskánských Habsburků – Josef Ferdinand 1891–1913. Dílčí inventář, 2019, 14 s., Pavel Koblasa, 33 jednotek popisu [2 podací protokoly, 17 kartonů].

Czernin z Chudenic Ottokar 1903–1919. Inventář, 2019, 21 s., Martin Klečacký, 162 jednotek popisu [2 kartony].

Špiritová Alexandra, Mgr. (1873) 1936–2013. Inventář, 2019, 19 s., Jan Krlín, Jan Kahuda, 268 jednotek popisu [15 kartonů, 2 kartotéky, 7 tubusů, 9 fotoalb, 216 fotografií na papírové podložce, 2 předměty faleristické povahy].

Bruner-Dvořák Rudolf. Manipulační seznam 2. typu, 2019, 30s., Iveta Mrvíková, 191 jednotek popisu [27 fotografií na papírové podložce, 164 fotografických desek].

Využívání archiválií

Badatelny

V uplynulém roce studovalo ve studovně oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí 482 badatelů (454 domácích, 28 cizinců), kteří zde vykonali 2144 badatelských návštěv (2029 návštěv domácích badatelů, 115 návštěv cizinců). Návštěvnosti odpovídá i pohyb archiválií: 6230 zapůjčených evidenčních jednotek; 45 evidenčních jednotek bylo zapůjčeno na základě reversů.

V roce 2019 bylo zaregistrováno v centrální badatelně NA v Praze na Chodovci celkem 1663 badatelů. Z celkového počtu badatelů bylo 249 cizinců. Badatelé uskutečnili celkem 5509 badatelských návštěv (z toho 753 zahraničních).

V Informačním systému Badatelna bylo zaevidováno celkem 26 373 objednávek. Nejvíce vytěžovaným archivním souborem bylo Policejní ředitelství v Praze -5745 objednávek ze všech částí fondu. Následuje archivní soubor ÚV KSČ-3478 objednávek a Ministerstvo školství 614 objednávek. V roce 2019 bylo v badatelně pořízeno celkem 14 471 reprodukcí archiválií pro badatele i pro služební potřebu.

Správní činnosti – opisy, výpisy a kopie pro občany, veřejnou správu, soudy, rešerše

V elektronickém systému spisové služby GINIS bylo v roce 2019 zaevidováno celkem 4705 jednotlivých žádostí. Datovou schránkou bylo přijato 2149 a odesláno 2299 datových zpráv. Z celkového počtu 4 554 spisů bylo 2135 č.j. spisů vyřízeno v režimu správní nahlédací agendy: 675 spisů se týkalo státního občanství a sčítání lidu (o cca 100 méně než v loňském roce, kdy klesla agenda o 200 kusů); 288 č.j. spisů se týkalo agendy 3. odboje dle zákona č. 262/2012 Sb. (opět malý pokles oproti roku předchozímu) a 633 č.j. – majetkových záležitostí (z toho zákon č. 428/2012 Sb. – 11 č.j., což je nárůst o více než sto žádostí); 261 spisů bylo vyřízeno v rámci agendy badatelské, 274 spisů se týkalo poskytnutí souhlasu s jednorázovým užitím reprodukcí archiválií. Rešerše a reprodukce archiválií byly zpracovány pro 659 domácích a 272 zahraničních žadatelů.

Správní agendy vyplňují většinu pracovního času ve dvou odděleních Národního archivu – oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1918–1945 a oddě-

lení fondů státní správy z let 1945–1992. Jednalo se především o žádosti týkající se nemovitého majetku, žádosti ukrajinských občanů o doložení československého státního občanství, státoobčanské žádosti a žádosti dle zákona č. 262/2011 Sb.

Výstavy

Vlastní výstavy

V roce 2019 věnoval Národní archiv značné úsilí přípravě vlastní výstavy Havel na Hrad. Příběh roku 1989 (autorka Zora Machková) realizované ve dnech 6. 11. – 15. 12. 2019 u příležitosti třicátého výročí přelomových událostí roku 1989. Výstava představila bohatství archivních fondů a sbírek Národního archivu odborné i laické veřejnost se zájmem o historii našeho státu. Výstavu navštívilo celkem 1327 návštěvníků. Výstava se setkala i se zájmem ze strany škol a byla přijata veřejností velmi kladně. O výstavě referovala řada českých deníků a Český rozhlas, reportáž z výstavy přinesla i Česká televize.

Ad mandatum domini Regis: Z královské kanceláře a knihovny Václava IV. Národní archiv ve spolupráci s Oddělením rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR k výročí 600 let od úmrtí římského a českého krále Václava IV. Národní archiv, 3.–20. září a 19. listopadu–20. prosince 2019, Národní knihovna ČR, 24. září–16. listopadu 2019. V roce 2020 bude přeneseno do budovy Chodovec.

Pavel Tigrid. Hlas svobody, Národní archiv a Národní muzeum, přenesena panelová část výstavy do vestibulu Národního archivu, 8. dubna až 31. května 2019 Strážce státu. Rezort vnitra a vznik Československa, bannerová výstava pro příležitost zpřístupnění části historické budovy Ministerstva vnitra na Letné o státním svátku 28. 10. 2018, v roce 2019 putovní výstava v budovách Ministerstva vnitra a v dalších institucích v rámci rezortu.

Handel im Herzen Europas: deutsch-tschechoslowakische Wirtschaftsbeziehungen 1918–1992, 5. prosince 2018 až 4. února 2019 putovní výstava v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově. Česká verze této výstavy, tj. Obchodování v srdci Evropy – československo-německé hospodářské vztahy 1918–1992, od 7. října do 1. listopadu 2019 v prostorách Moravského zemského archivu v Brně. Na podzim roku 2019 bylo dojednáno s Muzeem města Ústí nad Labem představení obou jazykových verzí výstavy v jeho prostorách, a to od ledna do března 2020.

Připravované výstavy

Translokační plány židovských obydlí v 18. století. Národní archiv, září–říjen 2020

Bílá hora v českých dějinách. Národního archivu a Opatství Venio– klášter benediktinek Praha – Bílá Hora, 9. září – 29. listopadu 2020, v poutním areálu P. Marie Vítězné na Bílé Hoře. Paralelní výstava v prostorách budovy archivu Milady Horákové.

Spolupráce na výstavách a zápůjčky

Kláster Svatého Kříže v městě Písku od lidí zlých, kacířských zkažen jest. Prácheňské muzeum v Písku, 14. srpna – 29. září 2019.

Český a římský král Václav IV. Gotické umění krásného slohu kolem roku 1400. Správa Pražského hradu, 16. srpna – 3. listopadu 2019.

Litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna a jeho svět. Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích, 6. prosince 2019 – 8. března 2020.

Neoklasicismus mezi technikou a krásou: Pietro Nobile (1776–1854) v Čechách. Západočeská galerie v Plzni, 19. listopadu 2019 – 9. února 2020.

Sametová revoluce. Historická budova Národního muzea, Praha; 17. prosince 2019 – 30. března 2020.

European Digital Treasures. Mezinárodní multimediální výstava. Spolupořadatel ICARUS. Restless Youth“/ Neklidné mládí. Dům evropských dějin při Evropském parlamentu v Bruselu European Parliament – House of European history, Brussel, zahájení duben 2019

Pavel Aretin z Ehrenfeldu: mapa mezi defenestrací a Bílou horou. Přírodovědecká fakulta UK, 15. května – 30. září 2019. V lednu – únoru 2020 přenesena do budovy Národního archivu Chodovce.

Pravda vítězí (Československo 1918–1992). Děkanát Technické univerzity v Liberci, připraveno Národním archivem ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky, v. v. i.

Praha ve službách Československého červeného kříže. Muzeum hl. m. Prahy. Venkovní panelová výstava umístěna před hlavní budovou muzea na Florenci. Vernisáž 19. března 2019.

Zdeněk Nejedlý známý? Neznámý? Svědectví fotografií. Vestibul Národního archivu, 21. února – 5. dubna 2019. Putovní výstavy připravena ve spolupráci s Masarykovým ústavem a Archivem Akademie věd České republiky v. v. i..

Advokáti proti totalitě, Česká advokátní komora, výstava zahájena 5. 11. 2019.

Rytíři nebes – 311 stíhací peruť, výstava zahájena 15. 10. 2019 v Brně

Kancléř Metternich a jeho vize míru. Vestibul Národního archivu; 7. června–31. července 2019, připraveno ve spolupráci s Národním památkovým ústavem,

Velký malý muž – Milan Rastislav Štefánik. Vestibul Národního archivu; 11. září–30. října 2019, připravil Slovenský národný archiv (SNA) u příležitosti 100. výročí úmrtí generála Štefánika. Doplněno dvěma panely z fondů Národního archivu

Spolupráce s médii

V roce 2019, stejně jako v předchozích letech, spolupracoval Národní archiv s médii. O kmenové výstavě Národního archivu připravené k třicátému výročí událostí listopadu 1989 Havel na Hrad. Příběh roku 1989 referovala řada českých

deníků (MF Dnes, Právo, Blesk) a Český rozhlas, reportáž z výstavy přinesla i Česká televize v rámci zpravodajského bloku Studio 6. Informace o výstavě a doprovodných přednáškách přinesly také některé internetové portály.

Znovu otevřený případ úmrtí Jana Masaryka přinesl zvýšený zájem o natáčení souvisejících dokumentů uložených v Národním archivu Česká televize a internetová televize Seznam. Česká televize rovněž natáčela reportáž o převzetí archiválií Association Olga Havel Branche helvétique ze Švýcarska. S Českým rozhlasem jsme spolupracovali na přípravě rozhlasového seriálu o historii Dálnice D1. Drobné vstupy se pak objevovaly aktuálně i k jiným tématům. Dne 14. září 2019 probíhalo natáčení České televize Ostrava pro cyklus Osudová setkání (Metternich – Zaháňská). Miroslav Kunt pokračoval v přípravě komentovaných historických filmů s železniční tematikou pro pořad Pozor vlak! (společnost AŽD, Jiří Dlabaja), který je k dispozici na Youtube a vysílán na televizní stanici Sport5TV.

Značné časové nároky si vyžádala spolupráce Jiřího Křesťana na dokumentárním filmu České televize o Zdeňku Nejedlém „Rudý dědek. Muž s peřím ve vlasech“ (režisér Josef Císařovský). Jmenovaný pracovník se podílel jako odborný konzultant a komentátor-moderátor na filmu, který bude mít premiéru 26. února 2020 na ČT art. Jmenovaný vystoupil rovněž 17. května 2019 v pořadu ČT 1 a ČT 24 Studio 6 po udělení 3. ceny Gloria musaealis litomyšlské výstavě Já jsem... Zdeněk Nejedlý (viz kapitola o výstavách). Týž rovněž spolupracoval jako konzultant a zajistil rešerši ve fondech archivu pro PR oddělení fotbalového klubu AC Sparta pro osvětovou kampaň proti antisemitismu a rasismu. Šárka Steinová, Filip Paulus a někteří restaurátoři se podíleli jako konzultanti na přípravě pořadu Věda 24, věnovanému na ČT 24 dne 2. června 2019 problematice restaurování plánů z 18. století.

V listopadu 2019 proběhlo v České televizi natáčení rozhovoru s Alenou Šimánkovou pro dokumentární film Martina Vadase o procesu s Rudolfem Slánským.

Koncem roku se na nás obrátila francouzská produkce Constance films, Paris s obnovenou žádostí o povolení natáčet film v prostorách Národního archivu, při kterém by byly použity dokumenty z fondu ÚV KSČ a pohovořeno o roli Národního archivu.

Exkurze

V oddělení nejstarších fondů se v roce 2019 uskutečnilo 18 exkurzí, jichž se zúčastnilo celkem 214 návštěvníků. Na Chodovci se uskutečnilo celkem 28 exkurzí s celkovým počtem 463 účastníků.

Knihovna

V uplynulém roce knihovna fungovala v základních činnostech a službách na takové úrovni, aby opět dostala rozsahu služeb uživatelům, daném a vyplývajícím z jejího postavení základní knihovny se specializovaným fondem dle §12 zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb a splnit nebo pokračovat v řadě úkolů specifického, dlouhodobého a mimořádného charakteru. V konkrétní podobě toto představuje širokou škálu úkolů a činností v oblasti péče o historické knihovní fondy a sbírky, které jí byly v procesu minulých let svěřeny do péče, úkolů v oblasti tvorby a zpřístupňování oborově zaměřeného knihovního fondu archivní knihovny, tvorby a zpřístupňování informačního oborového fondu, ať již v podobě oborových dokumentačních databází nebo v podobě sestavování a vydávání oborových bibliografií, úkolů a činností v oblasti využívání těchto fondů formou poskytování nejrůznějších služeb výpůjčních, referenčních a řady specifických služeb knihovny – při využití nových technologií – širokému okruhu uživatelů knihovny. Knihovna Národního archivu je veřejná knihovna. S více jak půl milionem svazků je největší archivní knihovnou v České republice. Zpřístupňuje domácí a zahraniční knihovní dokumenty, především z oborů archivnictví, dějin správy a práva, historie a pomocných věd historických.

V roce 2019 registrovala knihovna 298 čtenářů, kteří uskutečnili 23 595 výpůjček. Celkem 49 výpůjček bylo realizováno prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby.

V závěru roku proběhla reinstalace a upgrade (verze 5.4.2) systému Kramerius. V ostatních knihovních systémech docházelo pouze k standardním úpravám.

Knihovna pokračuje ve spolupráci se Souborným katalogem ČR (dále jen SK ČR), kam pravidelně zasílá záznamy monografií. Od roku 2019 se do SK ČR dávko- vě zasílají i nové záznamy seriálů. Celkem bylo do SK ČR zasláno 24 524 záznamů monografií a 826 záznamů seriálů (údaje k 31. 12. 2019).

Na adrese <https://kramerius.nacr.cz/> zpřístupňuje knihovna především výsledky projektu Digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru v podprogramu VISK7 (Kramerius). Druhá etapa projektu digitalizace rozsáhlých vládních novin Prager Zeitung pokračovala částí leden 1830 až březen 1839 (celkem 37 svazků, tzn. 38 392 stran včetně metadat). Mimo projekt VISK7 pak knihovna digitalizovala 41 svazků titulu Výroční zpráva Ministerstva dopravy za rok... pro léta 1954–1989 a 1 svazek Statistická ročenka republiky Československé 1948.

Do knihovny bylo v roce 2019 nakoupeno 612 knihovních jednotek. Svázaná periodika byla zapsána v počtu 117 nových jednotek a 52 svazků novin. 598 publikací bylo získáno zdarma formou darů, výměn, povinných výtisků badatelů, přejímek a z produkce Národního archivu. Knihovna odebírala 356 titulů (398 exemplářů) časopisů. Celkem bylo do knihovního systému zavedováno 1 327 knihovních jednotek, další přírůstek zůstávají v pomocných evidencích.

Do depozita Maltéžská knihovna, resp. Knihovna Frà Horkého byl začleněn 1 starý tisk, 17 svazků tisků 19. a 1. poloviny 20. století a 15 svazků moderních rádo- vých tisků předaných Českým velkopřevorstvím maltéžského řádu. Také se usku- tečnila přejímka 625 publikací vyčleněných z osobního fondu Marie Kaplanové.

Kromě zpracování ročních přírůstků se knihovna také věnovala zpětnému zpracování starších fondů.

V roce sběru 2019 bylo celkem nahlášeno do Rejstříku informací o výsledcích (RIV) 37 výsledků vědy a výzkumu NA, z toho bylo předáno poskytovatelům: Mi- nisterstvo vnitra (29 výsledků), Grantová agentura ČR (7 výsledků), Ministerstvo kultury (1 výsledek). Jako excelentní výsledek byla nahlášena publikace: ŠEPTÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a autoritářstvím: rakouská vnitřní a zahraniční poli- tika v letech 1931–1934*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2806-8. Publi- kační činnost pracovníků, kterou zpracovává knihovna v rámci bibliografických činností, je součástí této zprávy.

Knihovna již čtvrtým rokem spolupracuje s Historickým ústavem AV ČR na vytváření mezinárodního projektu Souborného katalogu Bibliografie české a slovenské historiografie. Katalog vznikl jako výstup projektu velkých infra- struktur pro VaVal Bibliografie dějin Českých zemí. Knihovna pomocí externistů zpracovává Bibliografii českého archivnictví, která zaznamenává českou vědeckou a odbornou knižní produkci v oblasti archivnictví a příbuzných oborů.

Vědecký výzkum

Národní archiv, v souladu s předmětem činnosti stanoveným zákonem o ar- chivnictví, dlouhodobou koncepcí rozvoje výzkumu a v neposlední řadě i histo- rickou tradicí starou více než sto padesát let, pokračoval i v roce 2019 ve svých výzkumných aktivitách. Archiv provádí vědeckou a výzkumnou činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a v příbuzných vědních oborech; plní úkoly ústředního vědecko-výzkumného pracoviště na úseku preventivní péče o archiválie, konzervace a restaurování archiválií, uchovávání a zpřístupňová- ní nových forem nosičů informací, včetně dokumentů v digitální podobě; v této oblasti vykonává funkci odborného, metodického a školícího centra. Základním posláním archivů bylo a je uchovat a zpřístupnit informace pro současné a bu- doucí potřeby společnosti. Vědecké, výzkumné a inovační aktivity tedy oscilují kolem tohoto fundamentu a spolu s vývojem společnosti se proměňují reagující na informační poptávku a na vnější rámec existence a fungování archivů, přes- něji na potenciální rizika, znemožňující plnit základní poslání. Národní archiv se stal i na tomto poli uznávanou výzkumnou kapacitou, potvrzenou výsledky a poměrně úspěšným získáváním dotací z nejrůznějších zdrojů na vědu a výzkum. Základní směr výzkumu je definován v dlouhodobé koncepci Národního archivu, nicméně tato koncepce podléhá operativní každoroční vnitřní evaluaci formou

aktualizace pracovního plánu na příslušný rok a reaguje tak na aktuální stav oboru, rozvoj spolupráce s partnerskými institucemi v ČR i v zahraničí a v neposlední řadě rovněž na aktuální potřeby státní politiky a administrativy a její informační poptávku.

Základní výzkum

Národní archiv spravuje archiválie téměř ze všech oborů lidské činnosti v širokém časovém rozpětí od 12. století do současnosti. Organizačně musí být proto odpovídajícím způsobem strukturován a jeho vědecktí pracovníci specializováni. Cílem je získávat přiměřené množství excelentních grantů v pozici řešitelů nebo spoluřešitelů, tak, aby nedošlo k zahlcení malého počtu servisních pracovníků. Dále je třeba podporovat vědecký výzkum zpracováním a zpřístupňováním vlastních fondů, jejich odbornou fruktifikací v publikačních výstupech edičních, monografických i v podobě dílčích kapitol a statí. Nezanedbatelné je i mapování historie vlastního odboru. Přínosná je v přiměřené míře spolupráce s ostatními odbornými institucemi na jejich konkrétních projektech. Postupně pronikáme do renomovaných nakladatelství a vlastní aktivity usměrňujeme vědeckou radou a ediční radou s účastí významných externích vědeckých pracovníků.

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – hlavní řešitelé

Grantový projekt GA ČR, reg. č. 16-25192S: Ludvík Salvátor Toskánský 1847–1915. Život a dílo vědce a cestovatele, řešitelka Eva Gregorovičová.

Grantový projekt GA ČR, reg. č. 17-02120S: Česko-německé vztahy v předvečer I. světové války, řešitelka Eva Drašarová.

Projekt DG18P02OVV044 programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI II 2018–2022: Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1939–1989 na území České republiky, hlavní řešitelka projektu příjemce Výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického, v.v.i. Šárka Steinová.

Projekt DG16P02R037 programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI II 2016–2020 Obory a bažantnice – opomíjená hodnota kulturního dědictví (spoluřešitelka projektu příjemce Výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického, v.v.i. Šárka Steinová.

Projekty nepodpořené dotací (spolupráce na projektech jiných příjemců)

Projekt NAKI, DG18P020VV025: Vývoj moderní parlamentní kultury v českých zemích a Československu (Národní muzeum, Masarykův ústav a archiv AV ČR, Ústav pro studium totalitních režimů). Martin Klečacký se podílel na řešení projektu jako koordinátor rešeršní činnosti k jednotlivým poslanecům biografům.

Projekt NAKI, DG18P020VV026: Mezinárodní korespondenční síť T. G. Masaryka a vznik ČSR v roce 1918 (Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Středisko společných činností AV ČR). Jan Kahuda se podílel na části projektu – edici korespondence TGM – Rakousko.

Jakub Šlouf byl řešitelem projektu Převzetí, upevnění a proměny panství KSČ v Českých zemích 1945–1956, regionální komparace. Jednalo se o interní projekt č. 35 Ústavu pro studium totalitních režimů. Projekt byl úspěšně zakončen vydáním knihy Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956.

Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948, GAČR reg. č. 13-102795. Hlavním cílem projektu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Slezské univerzity v Opavě bylo vydat v letošním roce základní monografii o dějinách dělnictva v letech 1938–1948 a na ni navazující edici klíčových dokumentů. Na edici dokumentů se podíleli odborní pracovníci Národního archivu David Hubený, Zdeňka Kokošková a Monika Sedláková.

Kolektiv pracovníků oddělení, jež spravuje fondy po roce 1945, se podílel na projektech Proměny vězeňství v českých zemích v letech 1965–1992, Revize politických procesů a soudní rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu (Ústav pro studium totalitních režimů), Prosazování marxismu-leninismu ve společnosti (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR).

Projekty podpořené jinou tematickou dotací, IP nebo vlastní výzkum

Korespondenci papežského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana 1592–1598, sv. 4–5 pro léta 1595–1596 (Alena Pazderová).

Archiv České koruny VI/1 a VI/2, 1419–1468 (Věra Beránková, Denko Čumlivski, Alena Pazderová, Jan Vojtíšek, Lucie Vojtíšková)

Berní rula 16, 17, Kraj Chrudimský sv. I., II. (Iva Čadková, Magda Zahradníková)

Karel Kazbunda: Mé archivní poslání ve Vídni 1919–1923 (Jan Kahuda)

Sborník prací PhDr. Josefa Nožičky, CSc. (Jiřina Juněcová, Jiří Šouša, Vladimír Waage)

100. výročí založení Státní archivní školy, konference Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK a Národního archivu ve dnech 7.–8. listopadu 2019

C. a k. soukromé a rodinné statky za vlády císaře Františka Josefa I. (Pavel Koblasa).

Vytvoření databáze Rodinný archiv toskánských Habsburků – fotografie (Eva Gregorovičová)

Státní správa na Podkarpatské Rusi (David Hubený)

Vývoj stavebnictví v padesátých letech 20. století (Šárka Steinová, Filip Paulus)

Výstavnictví 1947–1990 (Renata Kuprová)

Aplikovaný výzkum

V této oblasti Národní archiv navazuje na základní výzkum. Společenský i geografický dosah je však u aplikovaného výzkumu mnohem širší. Disponujeme širokou mezinárodní sítí spolupracovníků v řadě projektů financovaných z programů Evropské unie. Vědecké výsledky se snadněji využívají nejen ve vysokoškolské výuce, ale i pro osvětové účely díky jejich digitálnímu rozměru. Část výzkumné produkce u některých témat představují i výstavy. Jejich prezentace v podobě panelových výstav je snadněji přenositelná i do zahraničí, než u reprezentativnějších výstav z originálů. Čilá spolupráce se rozběhla i s partnerským Slovenským národním archivem v Bratislavě, a to nejen při výměně výstav a účastí na konferencích.

Evropské projekty

Také v roce 2019 se oddělení s nejstaršími fondy nadále aktivně podílelo na činnosti mezinárodního centra pro archivní výzkum (International Centre for Archival Research, ICARUS), jehož je Národní archiv zakládajícím členem. K založení došlo v roce 2004. Alena Pazderová a Jitka Křečková jsou členkami představenstva. ICARUS je v současné době neopominutelnou platformou na poli mezinárodního archivního výzkumu směrem k digitálním technologiím významným pro uchovávání a zpřístupňování celosvětového archivního kulturního dědictví. Je angažován v celé řadě propojujících a propojených projektů v tzv. digital humanities.

Národní archiv je od roku 2017 také asociovaným partnerem projektu Time Machine, z něhož v roce 2019 vznikla Time Machine Organisation (TMO) jako profesní organizace pro mezinárodní spolupráci v oblastech technologie, vědy a kulturního dědictví. Projekt byl původně připravován v rámci rámcového programu EU pro výzkum a inovace s názvem Horizont 2020 a programu financování FET Flagships (Future and Emerging Technologies). Na přípravě projektu se podílely týmy odborníků z mnoha evropských institucí.

Povinností Národního archivu v rámci projektu Community as opportunity, the creative archives' and users' network (CO:OP), který skončil v listopadu roku 2018, byla spolupráce na virtuálním archivu Topotéka, který umožnil ukládání místních historicky relevantních materiálů pocházejících většinou ze soukromých rukou, které je možno zpřístupňovat veřejnosti. Do Topotéky byly zařazeny 3 obecní archivy, na nichž pod odbornou gescí pracovníků Národního archivu spolupracovali místní kronikáři společně s obyvateli obcí a vytvářeli tak své virtuální obecní archivy fotografií a dalších dokumentů.

Aktivita

Dne 1. září 2018 začal ze strany Národního archivu probíhat grantový projekt HOME – History of Medieval Europe, identifikační kód 8F18002, hlavní řešitelka

za Národní archiv: Jitka Křečková. Hlavním realizátorem projektu je francouzský Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (IRHT), který je provozován Národním výzkumným centrem (Centre national de la recherche scientifique). Projekt je zaměřen na zpracovávání textů naskenovaných dokumentů středověkých kancelářů. Institucionální podporu poskytuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy na základě výzvy s názvem „Digitální dědictví“ (Digital Heritage) v rámci iniciativy společného programování „Kulturní dědictví“ (JPICH), do kterého se Česká republika zapojila. Pět vědeckých pracovníků oddělení nejstarších fondů archivu připravuje korpus listin v německém, latinském a českém jazyce, na nichž je automatické rozpoznávání zkoušeno. Následně by mělo být automatické rozpoznávání textů aplikováno na portál projektu Monasterium (zpřístupněné digitalizované evropské listiny).

Ve dnech 27. – 29. března 2019 se konalo zasedání ICARUS v Pule spojené s mezinárodní konferencí Interactive Archives: Digital Challenges & Collaborative Networks, a ve dnech 23. – 25. září 2019 v Bělehradě, spojené s mezinárodní konferencí Archives and Archival Research in the Digital Environment.

Ve dnech 10. – 11. října 2019 se Jitka Křečková a Kateřina Zenklová zúčastnily konference Time Machine 2019, která se konala v Německém muzeu hygieny v Drážďanech. Konference byla platformou pro sdílení zkušeností mezi společnostmi a firmami vyvíjejícími nové technologické programy pro humanitní obory a mezi akademickými, archivními a dalšími kulturními institucemi celé Evropy.

V roce 2019 byla dokončena digitalizace pečeti Archivu České koruny a vytváření příslušné databáze Soupisu pečeti Archivu České koruny. Tyto práce v letech 2015–2018 probíhaly v rámci plnění závazků projektu Community as opportunity, the creative archives and users' network (zkratka CO:OP). Po dokončení tvorby metadat obsahuje databáze pečeti celkem 5884 záznamů, v roce 2019 bylo zhotoveno 1102 záznamů.

Projekty podpořené tematickou dotací – domácí, spoluřešitelé, v přípravě

Národní archiv připravil a podal ve spolupráci s Výzkumným ústavem meliorací a ochrany půdy, v.v.i. žádost o podporu projektu v rámci 3. veřejné soutěže Programu na podporu aplikovaného společenskovědního a humanitního výzkumu, experimentálního vývoje a inovací ÉTA s názvem Geografické informační systémy a plnění povinností legislativy v oblasti archivnictví.

Projekty podpořené tematickou dotací – domácí, spoluřešitelé

Projekt Programu bezpečnostního výzkumu Ministerstva vnitra ČR Analýza zpracování osobních údajů v archiváliích, identifikační kód VI20192022125, hlavní řešitel Státní oblastní archiv v Praze. Projekt byl zahájen v červenci 2019 a bude ukončen v prosinci 2022.

Projekty podpořené tematickou dotací – spolupráce

Výzkumný úkol Ministerstva spravedlnosti ČR a Vězeňské služby ČR Uložení ostatků popravených a vězněných politických vězňů.

Mezinárodní projekt proti totalitě Mene Tekel (Národní archiv, Univerzita Karlova, Ústav pro studium totalitních režimů, Ministerstvo kultury, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy).

Proměna venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století. Projekt podporovaný MKČR v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity – NAKI (Ústav dějin umění Akademie věd, České republiky v. v. i. ve spolupráci s Českým vysokým učením technickým v Praze, Fakultou stavební).

Dokumentace historických staveb sloužících pro zpracování chmele. Financováno z programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity republiky (NAKI) financovaného Ministerstvem kultury České republiky.

Mezinárodní výzkumný projekt COURAGE (Kulturní opozice – porozumění kulturnímu dědictví disentu v zemích bývalého socialistického bloku), financovaný z Horizont 2020, Rámcového programu pro výzkum a inovace EU.

Projekty podpořené tematickou dotací a částečně z institucionální podpory vědy

Politické procesy. Projekt kompletního zpřístupnění materiálů z politických procesů formou internetového portálu (Národní archiv, Český rozhlas, Ústav pro studium totalitních režimů, vedoucí projektu Marek Janáč z Českého rozhlasu).

Také v roce 2019 jsme věnovali maximální pozornost filmovým archiváliím, které byly nalezeny v březnu 2018 v Panenských Břežanech. Ihned po jejich převzetí jsme společně s restaurátory zahájili průzkum fyzického stavu a bylo zjištěno, že veškeré filmové záznamy byly zhotoveny na hořlavý materiál, který již vykazuje některé fáze rozkladu (počáteční i pokročilé). Digitalizace filmových pásek (Kinoservis s.r.o. ve Zlíně) byla dokončena v roce 2018 a průběžně jsme digitalizovaná data (celkem cca 150TB dat filmových záznamů) jak zvuková (digitalizoval AČRo), tak i filmová zpřístupňovali veřejnosti na webových stránkách NA. V roce 2019 byly filmové pásy (48ks) s negativním záznamem (originál) uloženy na bezpečnou filmovou podložku (Kinoservis). Proběhla též kompletace přepisů stenografických záznamů z procesu s Rudolfem Slánským. Proces bylo nutno rekonstruovat z dokumentů čtyř fondů (ÚV KSČ, Generální prokuratura, Nejvyšší soud, Správa sboru nápravné výchovy) uložených v oddělení fondů státní správy z let 1945–1992 Národního archivu.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, mezinárodní, částečně z institucionální podpory vědy

Pokračovaly přípravné práce na chystaném mezinárodním projektu edice archivních materiálů k československo-polským vztahům z fondů komunistic-

kých stran v letech 1945–1989. Byl ustanoven tým spolupracovníků z české strany a dále probíhala jednání s představiteli polské archivní správy (Naczelnia Dyrekcja Archiwów Państwowych) a s Archiwum Akt Nowych.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – mezinárodní spolupráce

Výstava Domu evropských dějin při Evropském parlamentu v Bruselu/European Parliament – House of European history, Brussel nazvaná Restless Youth/Neklidné mládí.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – domácí spolupráce

Výstava Pavel Tigrid. Hlas svobody. Výstava realizovaná ve spolupráci s Národním muzeem. V roce 2019 byla přenesena panelová část výstavy do Národního archivu, kde ji bylo možno shlédnout ve dnech 8. dubna–31. května 2019.

Výstava Advokáti proti totalitě České advokátní komory, výstava Rytíři nebes – 311 stíhací perut' – zahájena 15. října 2019 v Brně. I v těchto případech byly provedeny rešeršní práce a poskytnuty digitalizáty.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

Slovník představitelů politické správy v letech 1850–1918 (Martin Klečáček, Pavla Lutovská, Jan Kahuda, Pavel Koblasa)

Nacistická okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava a její představitelé (Zdeňka Kokošková, Monika Sedláková a Jaroslav Pažout)

Slovník představitelů československé meziválečné justice (Jan Kouřimský, Helena Nováčková a Alena Skipalová)

Biografický slovník železničářů (pracovní název) zahrnující období 19. a 20. století (Miroslav Kunt).

Databáze obyvatel Prahy 1850–1918 (Milan Vojáček, Pavel Koblasa, Pavla Lutovská)

Československo-německé hospodářské vztahy v dokumentech – výstava a doprovodná publikace (Pavel Dufek, František Frňka a David Hubený)

Ve dnech 23. – 25. dubna 2019 se konala 18. celostátní archivní konference v Plzni, které se aktivně zúčastnili pracovníci Národního archivu, a to nejen organizačně. Zajistili účast v hlavních diskusních blocích: Osobní údaje v archivnictví, GDPR a obecné trendy a překážky v akvizici a zpřístupňování archiválií s osobními údaji (Karolina Šimůnková, Miroslav Kunt), Ve víru bezradnosti. Archivní výběr dokumentů z informačních systémů veřejné správy (Milan Vojáček, Miroslav Kunt), Elektronická spisová služba – konec archivnictví? (Miroslav Kunt), Vzdělávání archivářů a specialistů pro správu dokumentů a záznamů ve 21. století (Zbyšek Stodůlka), Provenience a autenticita v postfaktickém věku: „Originály“

ve 21. století (Zbyšek Stodůlka). Jitka Křečková moderovala společně s Hedvikou Kuchařovou ze Strahovské knihovny sekci Možnosti a limity spolupráce mezi církevními a státními archivy. Sekce byla zaměřena na některé základní a aktuální problémy v oblasti péče o písemnosti vzniklé z činnosti církví a na možnosti spolupráce církevních archivářů v rámci sítě státních a církevních paměťových institucí. Byla rozdělena na dvě části: archivy římsko-katolické církve a archivy nekatolických církví. S příspěvkem týkajícím se problematiky péče o Archiv Arcibiskupství pražského vystoupila Jarmila Dubská, korespondentkou sekce byla Kateřina Zenklová. V sekci věnované pivovarnictví přednesl Pavel Dufek příspěvek Vývoz československého pivovarnictví a lihovarnictví v období první republiky.

Informatika, dlouhodobé ukládání, zpracování a využívání dokumentů v digitální podobě

Jedná se o výzkumné povinnosti uložené zákonem o archivnictví včetně expertních služeb pro archivnictví a veřejnou správu. Souvisí s celkovým posláním archivnictví uchovat archiválie v jakékoliv materiální i nemateriální podobě. Vlajkovou lodí Národního archivu je projekt Národního digitálního archivu, jehož současný rozvoj je financován z prostředků státního rozpočtu a zejména z dotací Evropské unie. Kolem tohoto základního úkolu osciluje celá škála výzkumných směrů a nedorozhodnutých problematik, na nichž pracujeme s mnoha mezinárodními platformami. Jde o nejdynamičtější, nejvýznamnější a velmi společensky žádoucí výzkum a současně budování infrastruktury se značným potenciálem sdělování výsledků veřejnosti. Ve spojení s trendem digital humanities se nabízí PR dosah do nejširšího obecnstva.

Projekty podpořené tematickou dotací – řešitelé

V souvislosti s dlouhodobým ukládáním digitálních archiválií se archiv věnuje aplikovanému výzkumu v této oblasti. Národní archiv podal 4. července 2016 žádost o finanční podporu v rámci výzvy č. 17 v Integrovaném operačním programu (IROP) strukturálních fondů Evropské unie na projekt Národní digitální archiv (NDA) II. Tato žádost byla schválena a projekt v listopadu 2016 vstoupil do realizační fáze (číslo projektu CZ.06.3.05/0.0/0.0/15_019/0001523). V rámci Strategického rámce rozvoje veřejné správy České republiky pro období 2014–2020, strategický cíl 3 – Zvýšení dostupnosti a transparentnosti veřejné správy prostřednictvím nástrojů eGovernmentu se od listopadu 2016 realizuje projekt Národní digitální archiv II (NDA II). Jeho úkolem je zvýšit stabilitu a bezpečnost informačního systému NDA, rozšířit jeho funkcionality o Přístup (bezpečné poskytování informací a dokumentů z NDA) a badatelná. Má se rozšířit možnost přímé komunikace tohoto systému s elektronickými spisovými službami. Naplní se tak příslušné požadavky zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě

a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Provede se atestace shody informačního systému Archivní portál jako informačního systému veřejné správy.

Informační systém NDA bude po naplnění cílů projektu provozován na dostatečně dimenzovaném hardware. Infrastruktura bude obsahovat hardwarové i softwarové bezpečnostní prvky umožňující včasné odhalení bezpečnostních hrozeb. Uvedené umožní v NDA bezpečně ukládat digitální archiválie i digitální reprodukce tradičních archiválií (bezpečnostní i studijní). Na základě požadavku oprávněného uživatele pak bude možno relativně jednoduchým procesem k uloženým digitálním archiváliím či reprodukcím přistupovat. Výstupem projektu se stanou též nové funkcionality subsystému Archivní portál. Archivní portál se po naplnění cílů projektu stane uživatelsky komfortním místem, jež umožní oprávněnému uživateli formulovat požadavek na informace a data uložené v NDA a tyto informace a data mu poskytne a zobrazí. Zejména se jedná o možnost elektronického badatelského listu. V neposlední řadě též portál umožní automatizaci procesu skartačního řízení či žádosti o poskytnutí dokumentů. Činnost oprávněného pracovníka orgánu veřejné moci by se tak zredukovala na potvrzení požadavku, odmítnutí požadavku či jeho vzetí na vědomí.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, mezinárodní spolupráce, částečně z institucionální podpory vědy

Národní archiv uspořádal ve spolupráci s Ministerstvem vnitra ČR ve dnech 12.–13. března 2019 dvoudenní mezinárodní konferenci k digitální archivaci – 23. zasedání pracovní skupiny pro digitální dokumenty s názvem Archivierung der Unterlagen aus digitalen Systemen. Jednacími jazyky byla němčina a angličtina. Konference se zúčastnilo 157 osob (112 ze zahraničí). Zahraniční i domácí účastníci ocenili výběr témat a možnost diskusí v paralelních jednacích skupinách. Konference včetně společenského večera byla dobrou příležitostí pro navázání odborných kontaktů. Z konference vznikla kolektivní monografie, která je v tisku (předpoklad leden 2020).

Výzkum možností implementace formátu SIARD a využití SW SiardSuite pro ukládání databází. V roce 2019 pokračovalo testování formátu SIARD a příslušných aplikací k archivaci digitálních dat uložených v informačních systémech. Ve spolupráci s Archivem Republiky Slovinsko se podařilo uspořádat v Národním archivu mezinárodní workshop o archivaci databází a možnostech jejich badatelského zpřístupnění. Workshop byl veden v anglickém a českém jazyce a zúčastnilo se ho cca 20 osob z archivní sféry a z dalších pamětových institucí. Na přípravě se podílel ze slovinské strany Boris Domajnko a za Národní archiv Martin Rechterik.

Martin Rechterik je v úzkém kontaktu s vývojáři ze Slovinska, Švýcarska a Portugalska. Zároveň došlo k praktickému využití výsledků při akvizici u pů-

vodců. Ve spolupráci s Ministerstvem financí byl vytipován jako pilotní informační systém IS ARIS (Automatizovaný rozpočtový informační systém) s daty z let 1993–2009, otestován a připraven k převzetí. Převzaty byly na základě předchozích jednání první exporty databází Správy uprchlických zařízení (Martin Šisler, Matěj Trepeš, Miroslav Kunt, Milan Vojáček). Přebírání digitální stavební dokumentace ze Správy železniční dopravní cesty, s.o. a dat Celostátního informačního systému jízdních řádů na základě jednání započatých v minulých letech nebylo zatím realizováno (Miroslav Kunt).

Pavla Nimrichtrová a Martin Rechtorik se ve dnech 6.–7. května 2019 zúčastnili mezinárodní konference CEF eArchiving Building Block Geopreservation Conference v Lublani, kterou společně pořádali Archiv Republiky Slovinsko, Connecting Europe Facility (CEF) eArchiving Building Block Evropské komise včetně konsorcia E-ARK4ALL, DLM fórum a společnost Geoarch. Cílem konference bylo definovat klíčové faktory, které mají vliv na práci s geodaty, jejich vznik, životní cyklus a zejména návaznost na možnost jejich dlouhodobého uchovávání a využití. Setkání se účastnili zástupci z různých částí spektra komunity zabývající se prací s geodaty, tzn. původci geodat, dodavatelé softwaru a služeb, legislativci a tvůrci standardů, historici a archiváři.

Konference iPRES, která se konala v Amsterdamu ve dnech 16.–20. září 2019, se účastnili Milan Vojáček a Zbyšek Stodůlka. Vedle prezentace aktuálních řešení v oblasti digitální archivace (např. projekty k archivaci e-mailů, emulaci, specifikaci úložišť atd.), jejichž případná implementace rozšíří schopnosti Národního archivu v těchto oblastech, se prohloubily kontakty a výměna zkušeností s dalšími pracovišti (např. kanadská Národní knihovna a archiv, britský Národní archiv a Kongresová knihovna Spojených států).

Národní archiv se v roce 2019 stal novým členem mezinárodního sdružení DLM Forum, a proto se jeho zástupci zúčastnili obou letošních setkání. První se konalo v Bernu ve dnech 20.–23. května 2019. Organizováno bylo Švýcarským federálním archivem a na konferenci byl prezentován v příspěvku National Digital Archives of the Czech Republic: Context – Practise – Tools vývoj digitálního archivnictví v ČR. Dále zde byly navázány a utuženy kontakty s kolegy zabývajícími se digitální archivací ve Švýcarsku, Skandinávii, Pobaltí a Slovinsku (Pavla Nimrichtrová, Milan Vojáček). Další setkání se uskutečnilo v Helsinkách ve dnech 14.–15. listopadu 2019 za účasti Zbyška Stodůlky s tématem důvěryhodnosti digitálních repozitářů/digitálních archivů a představení plánu řešení a výstupů projektu EARK3 v návaznosti na program Evropské komise CEF Building Blocks eArchiving, Národní archiv se zároveň přihlásil k účasti na nově ustavené platformě DLM GeoForum.

Ve dnech 19.–22. listopadu 2019 zúčastnil Martin Rechtorik v Lublani 4. mezinárodní konference o digitální archivaci a rozvoji digitálního archivu Archivu

Republiky Slovinsko s názvem Preteklost na doseg kliku/The past is just a click away. Cílem konference bylo informovat zúčastněnou veřejnost s postupem projektu digitálního archivu e- h.si, s výzvami, kterým kolegyně a kolegové ze slovinských archivů čelí a představit příklady dobrých přístupů a řešení ze Slovinska a zahraničí, a to především kvůli zvýšení důvěry v elektronická řešení. Na závěr dopolední sekce 2. Konferenčního dne Martin Rechtorik představil autorizovanou konverzi mezi analogovou a elektronickou formou dokumentu a naopak. Pozornost byla věnována legislativnímu zakotvení tohoto nástroje a následně dobrým i špatným příkladům z praxe s tímto nástrojem u původců v péči Národního archivu. Prezentace vyvolala zajímavou diskusi, neboť tuto konverzi slovinská legislativa nezná a archiváři jsou nuceni dokumenty ukládat ve formě, kterou dokumenty vznikly. Tj. analogové jsou ukládány analogově a elektronické elektronicky.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, domácí, částečně z institucionální podpory vědy

Příprava metodických pokynů z oblasti péče o dokumenty v elektronické podobě. Výsledky jsou průběžně zveřejňovány v Informačním listu Národního archivu (Bulletin pro otázky elektronické spisové služby a dokumentů v digitální podobě), jež začalo vydávat oddělení pro elektronické archiválie v elektronické podobě. Úkolem informačního listu je překlenout legislativou nedefinovaná místa a procesy související s elektronickým úřadováním a skartačním řízením a usměrňovat, doplňovat a specifikovat technické parametry skartačního řízení v současných nástrojích digitálního archivu (včetně validátoru elektronických formátů a validátoru SIP dle platného Národního standardu pro elektronické systémy spisové služby). Informační list je před vydáním podrobován oponentnímu řízení ze strany státních oblastních archivů a Archivu hlavního města Prahy a také ze strany dodavatelů eSSL. V roce 2019 byla vydána 2 čísla, která se věnovala cca 20 tématům a otázkám z oblasti elektronického skartačního řízení a spisové služby.

Metodika pro akreditaci digitálních archivů v ČR. Ministerstvo vnitra zveřejnilo v září 2019 Metodický návod pro akreditaci digitálního archivu na svých webových stránkách. Na přípravě metodiky se podíleli také pracovníci oddělení pro elektronické archiválie Národního archivu a jedním z jejích autorů byl Milan Voják. Metodika vychází z autorizovaného českého překladu metodiky pro audit a certifikaci digitálních archivů Erläuterungen zum Nestor Siegel für vertrauenswürdige digitale Langzeitarchive. Cílem metodiky je poskytnout pro žadatele návod, jak připravit konkrétní podklady pro akreditaci digitálního archivu a jak při podání žádosti postupovat. Metodika se skládá z popisu problematiky akreditačního řízení, přináší odkazy na platnou právní úpravu a normy a doporučení v oblasti digitální archivace.

Na konferenci IT mezi paragrafy dne 14. března 2019 zastupovala Národní archiv Karolína Šimůnková příspěvkem Dlouhodobá důvěryhodnost elektronických dokumentů z pohledu Národního archivu a 24. září 2019 vystoupením Komplexní pohled na novelizace právních předpisů v oblasti archivnictví a spisové služby. Miroslav Kunt spolu s ministerským kolegou Pifflem prezentovali Jak vybírat eSSL a ISSD.

22. ročník mezinárodní konference Internet ve státní správě a samosprávě v Hradci Králové se konal ve dnech 1.–2. dubna 2019. V bloku Spisové služby a archivace vystoupili s příspěvky Automatizace výběru archiválií ve skartačním řízení: co všechno ještě chybí? (Zbyšek Stodůlka), Zpráva o aktuálním stavu – Národní digitální archiv (Jiří Bernas), Typový spis a jiné nadávky (Miroslav Kunt).

Nadále zůstává aktivní domácí pracovní fórum k problematice elektronických dokumentů a digitálních archiválií, jehož se účastní archiváři z Národního archivu, státních oblastních archivů, specializovaných archivů a archivů samosprávy. V roce 2019 zorganizoval Národní archiv dvě zasedání Metodické platformy elektronický dokument (Moped): 4.–5. června 2019 (hostitelem setkání byl Státní oblastní archiv v Zámrsku) a 12.–13. prosince 2019 (hostitelem setkání byl Státní oblastní archiv v Praze). Účelem setkání byla výměna zkušeností a řešení aktuálních témat např. legislativní novinky, NDA, zkušenosti s výběrem z eSSL ve skartačním řízení, zkušenosti s dodavateli eSSL a jejich produkty a další aktuální problémy.

Kulatý stůl CNZ proběhl dne 14. května 2019 na téma kontrola výkonu spisové služby. Ministerstvem vnitra byly představeny výsledky analýzy informačních systémů pro správu dokumentů u vybraných organizačních složek státu na základě usnesení vlády č. 630 z 3. října 2018. Tuto akci zajišťoval Národní archiv prostřednictvím pracovníků 5. oddělení pouze organizačně.

Obdobným způsobem, organizačně, byly zajištěny dva semináře České agentury pro standardizaci (18. září 2019 a 15. října 2019), na kterých bylo představeno zavádění metody projektování staveb BIM, která je významná i z hlediska dlouhodobého ukládání projektové dokumentace a tvoří jednu z částí nové koncepce stavebního řízení. Pro digitální archiv šlo tedy o významné informace.

Každoroční, již čtrnáctá, konference CNZ Konec elektronického dokumentu v roce 2020 proběhla v Národním archivu dne 8. listopadu 2019. Debaty se jako panelisté účastnili Karolína Šimůnková a Zbyšek Stodůlka.

V Národním archivu proběhl 22. listopadu 2019 Kulatý stůl – novela zákona o registru smluv a podpora strojově čitelných formátů – jednání o formátech elektronických dokumentů a strojově čitelné vrstvě v návaznosti na výstupní a archivní datové formáty. Vystoupili Jiří Bernas, Zbyšek Stodůlka, Karolína Šimůnková.

Dne 4. prosince se pracovníci oddělení pro elektronické dokumenty zúčastnili workshopu s názvem Management and preservation of cultural heritage in

digitized and natively digital form pod vedením Bertrama Lyonse (bývalý archivář Kongresové knihovny a odborník na digitální archivaci), který organizoval v rámci 20. konference Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2019 Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky. Předmětem příspěvku byla mj. certifikace digitálních archivů, normy a pečeti Nestoru.

Celoroční pozornost jsme věnovali nasazení pořádacího softwarového systému ProArchiv. Již v roce 2018 byl sestaven projektový tým pro jeho implementaci. V roce 2018 bylo též zahájeno testování Informačního systému pro zpřístupnění archivních pomůcek Vademecum, který nahradil dosud využívaný systém badatelna.eu. V roce 2019 byla dokončena implementace a dána k dispozici badatelům pro on-line přístup k archivním pomůckám i archiváliím. Máme tak všechny infrastrukturní prvky v jednotném systému dodaném jedinou firmou, bez rizika a nutnosti rozvíjet produkt v konsorciu s ostatními archivy.

Péče o fyzický stav archiválií

Také tato oblast je upravena zákonem o archivnictví a v politikách platí obdobné zásady jako v ostatních výzkumných oblastech – přiměřené množství grantů a rozvoj infrastruktury za pomoci institucionální podpory vědy. Podobně jako informatice se i v tomto oboru znatelně rýsuje expertní role kolektivu. Vzhledem k menší velikosti výzkumného pracoviště bude možné obnovit ve větší míře mezinárodní dimenzi až po dokončení velkých projektů. Prozatím je cíleno více na domácí scénu, včetně sdělování výsledků veřejnosti. Předchozí etapa velmi silné mezinárodní spolupráce se nesmí promarnit a pro předsednictví České republiky v Evropské unii je třeba ji opět využít. Patentem chráněné výsledky jednoho z projektů bezpečnostního výzkumu se to nabízí.

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – hlavní řešitelé

V rámci programu NAKI II Ministerstva kultury pokračoval projekt Vývoj metod konzervování pečeti a jejich textilních závěsů (DG16PO2R040). Jedná se o společný podnik více příjemců (konsorcium příjemců), v němž Národní archiv přijal roli příjemce – koordinátora (Benjamin Bartl). Příjemce na základě smlouvy se stala Vysoká škola chemicko-technologická v Praze. V roce 2019 byla hlavní pozornost věnována porovnání vlastností vybraných fosilních vosků s vlastnostmi nového a historického včelího vosku. Z fosilních vosků byly testovány mikrokryсталický vosk Cosmoloid H80, cerezín Permulin 3274, parafin o teplotě tání 52–54 °C a některé jejich směsi.

Zvláštní kapitolou je výzkum vlivu konzervátorských metod, používaných při konzervaci papírových dokumentů, na stabilitu přitištěných pečeti na bázi pryskyřic. Vzorky historických pečeti a modelové pečetní směsi byly vystaveny jednak vlivu par butanolu, tedy běžným podmínkám používaným při dezinfekci archivá-

lií, jednak působení roztoků hydroxidu vápenatého, který je příkladem agresivnějších odkyselovacích prostředků používaných v restaurátorské praxi.

Světelná stabilita obarveného hedvábí během stárnutí je testována v prostředí simulovaného denního světla s podílem UV záření. Vzorky hedvábí byly obarvené přírodními barvivy v kombinaci s mořidly nebo kypovými barvivy či barvivy přírodními. Během stárnutí je sledován průběh změny barevnosti jednotlivých vzorků v závislosti na osvitu. Cílem experimentu je porozumět nelineárnímu průběhu barevných změn, kterým v průběhu dlouhodobého přirozeného stárnutí a vystavení působení světla podléhají barevné hedvábné závěsy pečeti.

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – spoluřešitelé

Na základě rozhodnutí Odboru bezpečnostního výzkumu Ministerstva vnitra (OBV) ze dne 19. 8. 2015 se Národní archiv stal spolupříjemcem účelové podpory, která je realizována formou dotace z výdajů státního rozpočtu určených na výzkum, experimentální vývoj a inovace. V projektu Pokročilý identifikační element pro rozpoznávání archiválií, identifikační (kód VI20162019037, trvání projektu 2016–2019), je hlavním řešitelem Vysoké učení technické v Brně. Práce jsme vykonávali spolu s partnery (Vysoké učení technické v Brně, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Centrum organické chemie, s. r. o., Ústav chemických procesů Akademie věd České republiky). Výzkumný tým Národního archivu tvoří Benjamin Bartl, Hana Paulusová, Štěpán Urbánek. Hlavním cílem projektu byl experimentální vývoj označení vybraných typů archiválií, která byla obtížně odhalitelná.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

V roce 2019 probíhal výzkum opět ve všech čtyřech oblastech zájmu, uvedených ve výzkumném programu Národního archivu: preventivní ochrana archiválií, studium degradace materiálů archiválií, charakterizace materiálů určených k ochraně archiválií, vývoj konzervátorských a restaurátorských postupů.

V roce 2012 byla zprovozněna technologie hromadné odkyselování BCP C500 (Bückerburgský konzervační proces) za pomoci institucionální podpory vědy. I v roce 2019 pokračovala konzervace archiválií Národního archivu hromadným odkyselováním za využití technologie Bückerburg Conservation Process díky získané institucionální podpoře. Konzervované archiválie jsou následně digitalizovány a zpřístupňovány. Pokračoval i projekt Optimalizace procesu odkyselování pomocí prostředku Bookkeeper.

Projekt Identifikace a analýza fotografického materiálu z fondu Svaz nuce-ně nasazených byl zahájen v roce 2012 ve spolupráci oddělení nestátních fondů s oddělením péče o fyzický stav archiválií, které zadává a garantuje část prací. Je podporován v rámci institucionální podpory. Cílem projektu je rozbor fondu, re-

flektující jeho genezi, obsahovou skladbu i analýzu použitých technik při jeho ad-justaci s ohledem na budoucí restaurátorské zásahy. Dochází k postupné evidenci materiálu, analýze použitých lepidel a následné konzervaci.

V roce 2019 jsme věnovali pozornost i přípravě dat k uložení do bezpečného 35 mm mikrofilmu. Technologie COM, dodaná NA v březnu 2012 představuje jednoduchý způsob jak zabezpečit reprodukce archiválií pořízené jejich digitalizací, ale i dokumenty existující pouze v elektronické podobě. Pro uložení do bezpečnostního mikrofilmu pokračovala příprava dat z archivního souboru Státní soud, který je předmětem digitalizace pokračujícího bezpečnostního výzkumu. V roce 2019 bylo zhotoveno 60 svitků bezpečnostních mikrofilmů, což představuje zabezpečení cca 60 000 stran písemností. Kromě toho byly do bezpečnostního mikrofilmu uloženy mapy plánů židovských obydlí ze Sbírky map a plánů, jejichž prohlášení za památku UNESCO se připravuje.

Členství v odborných profesních spolcích, redakčních a vědeckých radách, komisích

Akviziční a metodická komise Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR (Jan Kahuda, Jiří Křesťan)

Archivní konsorcium Czechoslovak Society of Arts and Sciences v New Yorku (Jiří Křesťan)

Česká komise pro UNESCO; členka Sekce pro kulturu a komunikaci České komise UNESCO; expertní člen programu Paměť světa (Emilie Benešová)

Česká komise pro UNESCO, pracovní skupina pro kartografické dědictví (Filip Paulus)

Česko-ruská komise historiků a archivářů (David Hubený, Jiří Křesťan)

Ediční rada Národního archivu – Emilie Benešová (předsedkyně), Martin Klečáček, Jakub Šlouf, Alena Pazderová, Eva Tamchynová (tajemnice)

Expertní skupina Magistrátu hl.m. Prahy k exhumaci ostatků Zdeny Mašinové (Alena Šimánková)

Historická komise vzdělavatelského odboru České obce sokolské (Zora Machková)

Historicko-dokumentační komise Českého svazu bojovníků za svobodu (Maria Chaloupková)

Knihovná rada Národního archivu (Eva Drašarová, David Hubený, Markéta Hrdličková, Richard Mahel, Zbyšek Stodůlka, Roman Straka, Eva Uzlová)

Kolegium Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky (Alena Šimánková, Alena Nosková)

Komise Českého historického ústavu v Římě při AV ČR (Eva Drašarová, Alena Pazderová)

Komise pro vyhlašování NKP a KP při OASSS (Lenka Matušíková)

Komise pro výstavbu archivních budov při OASSS (Milan Čadek, Michal Ďurovič)

Komise pro závěrečné bakalářské zkoušky oboru restaurování papíru Fakulta restaurování Univerzity Pardubice (Michal Ďurovič)

Komise pro závěrečné magisterské zkoušky oboru restaurování papíru Fakulta restaurování Univerzity Pardubice (Michal Ďurovič)

Koncepční rámec ICT resortu MV 2018+ (Milan Vojáček)

Maturitní komise Střední průmyslové školy grafické v Praze (Libuše Holakovská, Štěpán Urbánek, Blanka Hnulíková)

Mezinárodní centrum pro archivní výzkum, představenstvo (ICARUS) (Jitka Křečková, Alena Pazderová)

Ministerstvo kultury ČR – odborní oponenti projektů NAKI II (Eva Drašarová, Michal Ďurovič, Šárka Steinová, Filip Paulus, Milan Vojáček)

Nákupní komise Archivu hl. m. Prahy (Denko Čumlivski)

Nákupní komise Národního archivu (Lenka Caltová, Denko Čumlivski, Jiří Křesťan)

Oborová rada Judaistiky na Husitský teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze (Zdeňka Kokošková)

Oborová sekce Poradního sboru pro sbírkotvornou činnost Archivního úseku Historického muzea Národního muzea v Praze (Jiří Křesťan)

Odborná komise pro výzkum RK a RZ v Národním muzeu v Praze (Hana Paulusová)

Pobočný spolek České informační společnosti, z. s. při Národním archivu (předsedkyně Lenka Matušíková, Roman Straka, revizní komise Eva Gregorovičová)

Poradní okruh metodiků předarchivní péče OASSS (Soňa Ambrožová, Jiří Bernas, Lenka Kločková, Miroslav Kunt, Zbyšek Stodůlka, Karolina Šimůnková, Milan Vojáček)

Poradní rada (Advisory Council) SML – Sokol Museum & Library, Chicago (Zora Machková)

Pracovní skupina Centrální správa archivních entit (CAM) (Zdenka Kokošková, Miroslav Kunt)

Pracovní skupina Digitální utajovaný dokument při Národním bezpečnostním úřadu (Miroslav Kunt)

Pracovní skupina k digitálním archivům (Jiří Bernas, Zbyšek Stodůlka, Milan Vojáček)

Pracovní skupina k NSESSS (Pavla Nimrichtrová, Miroslav Kunt, Karolina Šimůnková, Martin Rehtorik)

Pracovní skupina k projektu Řízení kvality (Eva Drašarová, Zdena Jindrová, Monika Sedláková, Karolina Šimůnková)

Pracovní skupina Ministerstva vnitra pro spisovou službu Ministerstva vnitra (Miroslav Kunt)

Pracovní skupina pro akreditované archivy OASSS (Jiří Křesťan)

Pracovní skupina pro implementaci webové aplikace ProArchiv v Národním archivu a pro tvorbu interní metodiky pro popis archiválií (Zdeňka Kokošková (vedení), Petr Dörner, Miroslav Kunt, Pavel Baudisch, Emilie Benešová, František Frňka, Markéta Hrdličková, Jan Kahuda, Zora Machková, Filip Paulus, Monika Sedláková)

Pracovní skupina pro implementaci pro úpravu a implementaci portálu pro zveřejňování archivních pomůcek a archiválií VadeMeCum v Národním archivu (Emilie Benešová (vedení), Pavel Baudisch, Jiří Bernas, Petr Dörner, Magda Fišerová, Jaroslav Horáček)

Pracovní skupina pro kontrolní činnost archivů a přestupkové řízení (Zdena Jindrová, Karolina Šimůnková, Matěj Trepeš)

Pracovní skupina pro Metodický pokyn k archivnímu zpracování osobních fondů OASSS (Lenka Kločková)

Pracovní skupina pro Metodický pokyn k archivnímu zpracování map a plánů OASSS (Filip Paulus)

Pracovní skupina pro Metodický pokyn k archivnímu zpracování spolků a společenských organizací OASSS (Jakub Šlouf)

Pracovní skupina pro tvorbu slovníku archivní terminologie OASSS MV (Emilie Benešová)

Pracovní skupina pro vlastnictví archiválií OASSS (Jiří Křesťan)

Pracovní skupina OASSS ke zpřístupňování archiválií (Emilie Benešová (vedení)

Pracovní skupina právníků jednotlivých archivů (Zdeňka Jindrová, Karolina Šimůnková, Matěj Trepeš)

Pracovní skupina pro vymezení a pořádání archivních souborů OASSS (Zdeňka Kokošková, Jiří Křesťan)

Pracovní skupina při Ministerstvu pro místní rozvoj pro konzultace „Právní úpravy ochrany jam s ostatky politických vězňů a příslušníků odboje“ (Alena Šimánková)

Pracovní skupina při Ústavu pro studium totalitních režimů pro III. odboj (Alena Šimánková)

Projektový tým projektu IS Program pro evidenci archivu, veze II (též IS Peva II) (Jiří Bernas, Zbyšek Stodůlka)

Rada studijního programu Česko-německá areálová studia, bakalářský studijní obor; navazující magisterský studijní obor, Ústav česko-německých areálových studií a germanistiky, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita (Miroslav Šepták)

Redakční kruh ediční řady Korespondence T. G. Masaryka Masarykova ústavu a Archivu AV ČR (Jan Kahuda, Jiří Křesťan)

Redakční kruh Archivní časopis (Jiří Křestan, Miroslav Kunt)

Redakční kruh sborník *Paginae historiae* (Eva Drašarová, Emilie Benešová, Jan Kahuda, Tomáš Kalina, Jiří Křestan, Lenka Matušíková, Monika Sedláková)

Redakční kruh *Soudobé dějiny* (Jiří Křestan)

Redakční rada *Archivium mentis. Studi di Filologia e Letteratura umanistica* (Eva Gregorovičová)

Redakční rada ediční řady EGO Nakladatelství Lidové noviny a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR (Jiří Křestan)

Redakční rada časopisu *Historická fotografie* (Emilie Benešová (šéfredaktorka), Pavel Baudisch (tajemník))

Redakční rada *Marginalia historica* (mezinárodní) (Jiří Křestan)

Redakční rada Masarykův sborník (Jiří Křestan)

Redakční rada *Securitas imperii* (Jakub Šlouf)

Redakční rada Sborník archivních prací (SAP) (Eva Drašarová, Lenka Matušíková)

Redakční rada Sborník ABS (Zdeňka Kokošková)

Redakční rada Sborník *Judaica Bohemiae* (Lenka Matušíková)

Redakční rada *Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí* (Pavel Koblasa)

Rozkladová komise ministra obrany k zákonu č. 255/1946 Sb., o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození (David Hubený)

Sbírková komise Svazu Českých fotografů (Naďa Slezáková)

Správní rada Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, o. p. s., se sídlem Terezín (Eva Drašarová)

Time Machine Organisation (TMO, vznik 2019, asociované členství Národního archivu, ambasadorky (Jitka Křečková, Kateřina Zenklová)

Vědecká archivní rada (Michal Ďurovič)

Vědecká rada Masarykova ústavu a Archivu akademie věd ČR (Eva Drašarová)

Vědecká rada Národního archivu (Benjamin Bartl, Miroslav Kunt, Jiří Křestan, Petr Mareš)

Vědecká rada Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy – Archivu UK (Jan Kahuda)

Výbor Lutherovy společnosti (společnost se zabývá vydáváním publikací, pořádáním přednášek, konferencí, kursů a dalších akcí týkajících se odkazu Martina Luthera a historie luterské reformace) (David Hušek)

Ediční a publikační činnost

Ediční činnost byla realizována v souladu s edičním plánem na rok 2019. Národním archiv v uplynulém roce připravil a vydal následující publikace:

- Křečková, Jitka – Modráková, Renata – Svobodová, Milada – Vojtíšková, Lucie – Vojtíšek, Jan: *Ad mandatum domini Regis. Z královské kanceláře a knihovny Václava IV.* Praha 2019, 50 s. (společně s Národní knihovnou ČR)
- Koblasa, Pavel: *C. a k. soukromé a rodinné statky za vlády císaře Františka Josefa I.* Praha 2019, s. 151 s.
- Ebelová, Ivana (red.): *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945).* Praha 2019, 271 s. (společně s Filozofickou fakultou UK)
- Dufek, Pavel (red.): *Obchodování v srdci Evropy. O dějinách a pramenech česko-slovensko-německých hospodářských vztahů (1918–1992).* Praha 2019, 183 s.
- Kuprová, Renata (ed.): *Václav Davídek. Cestou necestou.* Praha 2019, 422 s.
- Juněcová, Jiřina – Šouša, Jiří – Waage, Vladimír (red.): *Zemědělsko-lesnický archivář – špičkový historik lesa. Na paměť PhDr. Josefa Nožičky.* Praha 2019, 484 s.
- Paginae historiae* 27/1, 2019: K životnímu jubileu PhDr. Evy Drašarové, CSc., 848 s.
- Paginae historiae* 27/2, 2019: Československo-rakouské vztahy ve 20. století, 356 s. Historická fotografie. Sborník pro prezentaci historické fotografie 2019, 88 s.

Pedagogická činnost

V centrále na Chodovci probíhala výuka dalšího ročníku studentů bakalářského a magisterského studia archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy na základě smlouvy mezi Národním archivem a Katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (předměty Spisová služba, předarchivní péče a výběr archiválií; Seminář ke zpřístupňování archiválií; Archivní provoz a technika a Archivní legislativa). Pro totéž pracoviště byla zajišťována také výuka v rámci oboru Veřejná správa a spisová služba.

Pracovníci Národního archivu působili rovněž jako externí vyučující na dalších školách (Národohospodářská fakulta Vysoké školy ekonomické, Filozofická fakulta UK, Filozofická fakulta UJEP Ústí nad Labem, Husitská teologická fakulta UK, Střední průmyslová škola a Vyšší odborná škola grafická v Praze, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze).

Zahraniční styky

V roce 2019 bylo realizováno celkem 41 zahraničních služebních cest. Jednalo se o cesty uskutečněné na základě mezinárodních dohod, z institucionální podpory, z grantových prostředků a z rozpočtu Národního archivu.

Tematicky se zahraniční cesty týkaly několika okruhů: základní a aplikovaný výzkum, účast na mezinárodních konferencích a seminářích, účast na zasedáních mezinárodních komisí, získávání zkušeností v oblasti archivnictví v zahraničních archivech, prezentace Národního archivu a českého archivnictví v zahraničí

a spolupráce při akvizicích, školení v rámci mezinárodní pomoci.

Finsko

Zbyšek Stodůlka (účast na konferenci DLM Forum v Helsinkách)

Francie

Lucie Vojtíšková, Jitka Křečková (schůzka k projektu HOME)

Chorvatsko

Kateřina Zenklová, Jitka Křečková, Roman Novák (účast na zasedání spolku ICARUS)

Itálie

Adéla Růžičková, Benjamin Bartl, Libuše Holakovská (účast na kongresu International Congress of Wax Modelling v Padově)

Pavel Koblasa (výzkum ve Státním archivu v Benátkách)

Alena Pazderová (výzkum bohemik k edici nunciatury Cesare Speciana)

Německo

Pavel Dufek, Zdeňka Kokošková (výzkum k problematice nejvyšších představitelů okupační správy)

Zdeňka Kokošková, Monika Sedláková (výzkum k projektu Nacistická okupační správa)

Jitka Křečková, Kateřina Zenklová (zasedání projektu Time Machine v Drážďanech)

Karolína Šimůnková (výzkum k problematice zpracování osobních údajů ve Spolkovém archivu v Berlíně)

Pavel Dufek, František Frňka (účast na setkání při příležitosti deseti let česko-bavorské archivní spolupráce)

Nizozemí

Milan Vojáček, Zbyšek Stodůlka (účast na mezinárodní konferenci iPRES 2019)

Polsko

Štěpán Urbánek, Kateřina Beranová (účast na XIV. kongresu IADA)

Adam Zítek (studium v Archiwum Akt Nowych ve Varšavě)

Blanka Hnulíková (účast na semináři Advanced restoration of photographic negatives ve Varšavě)

Rakousko

Miroslav Šepták (průzkum fondů k československo-rakouským vztahům v Rakouském státním archivu)

Mikuláš Zvánovec (práce na projektu Česko-německé vztahy v předvečer 1. světové války)

Pavel Koblasa (studium pramenů k nemovitostem císařské rodiny)

Eva Drašarová (práce na projektu Česko-německé vztahy v předvečer 1. světové války)

Jitka Křečková, Libuše Holakovská (účast na konferenci En route to shared Identity ve Vídni)

Milan Vojáček, Jan Kahuda (výzkum v Rakouském státním archivu)

Slovensko

Kateřina Paulusová (účast na konferenci ve Slovenském národním archivu)

David Hubený, Lucia Holanová (studium ve Slovenském národním archivu)

Pavel Vaško (výzkum v Ústředním archivu SAV)

Pavel Dufek, Jan Kouřimský (převoz výstavy o Milanu R. Štefánikovi)

Jiří Bernas (účast na konferenci CDA 2019)

Pavel Dufek, Jan Kouřimský, David Hubený, Roman Novák (účast na konferenci Politická korupcia na území SR a ve strednej Európe v 19. a 20. storočí)

Zora Machková, Alena Šimánková (účast na mezinárodní vědecké konferenci Annus mirabilis 1989)

Soňa Ambrožová, Dorota Müllerová, Jiří Jiráček, Ondřej Kopřiva (konzultace k problematice předarchivní péče)

Slovinsko

Pavčina Nimrichtrová (účast na konferenci Geopreservation v Lublani)

Magdaléna Čtrnáctová, Kateřina Beranová (účast na konferenci Works of art on parament and paper v Lublani)

Martin Rechtorik (účast na mezinárodní konferenci The past is just a click away v Lublani)

Srbsko

Jitka Křečková, Kateřina Zenklová, Roman Novák (zasedání spolku ICARUS)

Španělsko

Jitka Křečková, Kateřina Zenklová (účast na projektové schůzi HOME)

Švédsko

Jakub Šlouf (jednání o převzetí osobního archivu Františka Janoucha)

Švýcarsko

Pavčina Nimrichtrová, Milan Vojáček (účast na kongresu DLM Fora v Bernu)

Ukrajina

David Hubený (studium archiválií k československé správě Podkarpatské Rusi)

Velká Británie

Pavlaína Nimrichtrová (výzkum k projektu zpracování osobních údajů v archiváliích)

Preventivní péče o archiválie a průzkumy jejich fyzického stavu

Pravidelná prověrka fyzického stavu archivních kulturních památek se uskutečnila ve dnech 26. listopadu a 4. prosince 2019 a hloubková kontrola listin fondu Archiv České koruny byla provedena 4. prosince 2019.

Vedle kontroly fyzického stavu archiválií byl sledován i stav archiválií z hlediska mikrobiologické čistoty. Kromě Národního archivu byly kontroly prováděny také pro další instituce. Celkem bylo provedeno 68 kontrol (601 stěrů), v případě pozitivních nálezů byla provedena identifikace mikroorganismů. Dalších 25 kontrol (150 stěrů) se týkalo pravidelných kontrol účinnosti sterilizační linky Národního archivu. V případě pozitivních nálezů byla provedena identifikace mikroorganismů.

Během roku 2019 bylo dezinfikováno 2 610 bm archiválií většinou jiných veřejných archivů. V roce 2019 prošlo odkyselovací linkou celkem 58 295 archiválií (60 kartonů). Dokončili jsme hromadné odkyselování archiválií fondu Archiv Huberta Ripky za využití technologie BCP C500 (Bückerburgský konzervační proces). Započalo hromadné odkyselování archiválií fondu Československé dráhy – technická ústředna za využití technologie BCP C500 (Bückerburgský konzervační proces).

Konzervace a restaurování archiválií

Restaurátorské pracoviště v budově Milady Horákové 133 pokračovalo v konzervaci listin z fondu Maltézští rytíři – české velkopřevorství a konvent (celkem 91 listin). Probíhaly rovněž práce na odkyselování knih Desek zemských větších (7 knih).

Restaurátorské pracoviště na Chodovci pokračovalo v systematickém restaurování a konzervování archiválií přijatých již minulých letech nebo zahájilo práce na nově přijatých archiváliích. Šlo zejména o fondy Archiv České koruny, Desky zemské větší, Archiv pražského arcibiskupství, Archivy zrušených klášterů, Řád františkánů, Maltézští rytíři – české velkopřevorství, Řád premonstrátů, Řád augustiniánů Ročov, Úřad desk zemských, Valdštejniana, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha, Rodinný archiv Metternichů, Rodinný archiv toskánských Habsburků, Sbírka map a plánů, Marie Kaplanová, Vladimír Menšík, Pavel Vranský, Všeobecná československá výstava 1991, Pluhař Josef.

Za velké pozornosti pokračovalo restaurování mikrofilmů dokumentujících proces s R. Slánským. Dále byly restaurovány některé části knihovního fondu knihovny Národního archivu (zejména noviny).

Digitalizace

V roce 2019 probíhaly digitalizační práce v rámci pokračujících i nově plánovaných projektů. Vedle institucionálních aktivit probíhaly digitalizační práce a tvorba metadat k digitalizátům v rámci evropských projektů multistátní spolupráce.

Na digitalizačním pracovišti na Milady Horákové byla dokončena digitalizace pečeti fondu Archiv České koruny (1309 snímků). Dále byla provedena nová digitalizace kulturních památek, u kterých nebyly dostatečně kvalitní studijní fotografie, probíhala digitalizace 10 kopií a register potřebných pro projekt HOME a bylo zdigitalizováno 14 knih z fondu Desky zemské větší. Celkem bylo v roce 2019 nafotografováno 31 717 snímků (368,5 GB).

Na Chodovci bylo digitálním přepisem vytvořeno 1 001 991 digitalizátů (včetně audiovizuálních a zvukových archiválií) v celkovém datovém objemu 110 765,526 GB.

V roce 2019 byla zahájena digitalizace úředních knih z fondu Zemská porodnice a nalezinec, Praha. Od druhého čtvrtletí roku 2016 pobíhá digitalizace pobytových karet z fondu Policejní ředitelství, Praha – evidence obyvatelstva. V současné době je hotovo již 1051 kartotéčních krabic, přičemž letos se podařilo zdigitalizovat dalších 225 krabic. Po čtyřech letech byla ukončena digitalizace sčítacích operátů ze sčítání obyvatelstva RČS v roce 1930 (pro území Podkarpatské Rusi). Na podzim 2019 bylo započato s digitalizací fondu Londýnský archiv – sbírka dokumentů, zatím bylo předáno prvních 10 kartonů.

Nadále probíhala náročná příprava a předávání spisových celků Státního soudu pro digitalizaci (členění spisů podle věcného schématu). Dokončila se digitalizace souboru fondů Šváb (část fondu KSČ – Ústřední výbor 1945–1989).

Informatika

Od 1. listopadu 2014 je spuštěn provoz NDA. Národní archiv tím naplnil základní legislativní požadavky, tj. především umožňuje provedení skartačního řízení z eSSL, realizaci přejímky elektronických dokumentů vybraných za archiválie a jejich bezpečné uložení v digitálním archivu. Archiv také poskytne na požádání příslušného archivu uložené archiválie pro potřeby orgánů činných v trestním řízení, orgánů veřejné správy a původce. Činnost týmu NDA se v roce 2019 soustředila stejně jako v předchozím roce na dva hlavní okruhy činností: zajištění provozu stávajících systémů a projekt Národní digitální archiv II.

Zajištění provozu stávajících systémů se soustředilo zejména na zajištění provozu archivního portálu a rozvoj a dokumentaci validátoru SIP. Činnost v rámci projektu NDA II se sestávala zejména ze spolupráce s dodavatelem v rámci veřejných zakázek na vývoj nových modulů IS Archivní portál a IS NDA a na instalaci hardware.

Od spuštění NDA (od roku 2015) bylo prostřednictvím Národního archivního portálu archiváři posouzeno 1.083.486 SIP a do NDA bylo uloženo 14.933 AIP

o celkové velikosti 127 GB. Vedle těchto AIP spravuje NDA 180 TB digitálních a digitalizovaných archiválií uložených na diskových polích. V roce 2019 bylo do evidence zapsáno celkem 21 přírůstků, které obsahovaly digitální archiválie o celkové velikosti 137 682 MB (podrobně viz příloha). Vedle 28 původců Národního archivu využilo portál dalších 177 původců spadající do kompetence ostatních archivů, jež služeb NDA využívají.

Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2019

Sestavila Kateřina Paulusová

Bartl Benjamin

Směsi na bázi fosilních vosků. In: Fórum pro konzervátory – restaurátory 9, 2019, č. 2, s. 75–80, spoluautoři Lenka Bílková, Štěpán Urbánek, Libuše Holakovská, Monika Krejčí Slavíková, Martin Zapletal

Why do historical beeswax seals become brittle over time? In: Studies in conservation 64, 2019, No. 3, s. 138–145, spoluautoři Martin Zapletal, Štěpán Urbánek, Monika Krejčí Slavíková, Jiří Trejbal, Zdeněk Hrdlička

Baudisch Pavel

Národní archiv získal fotografický archiv Pražského chodce Jiřího Vsetečky. Historická fotografie 2019, s. 56–64.

Protektorát Čechy a Morava 1939–1945: srdce Třetí říše. Historická fotografie 2019, s. 80–81.

Bernas Jiří

Certifikace NESTOR. In: LPT 2019. Bratislava 2019, s. 106–114, spoluautoři Zbyšek Stodůlka, Milan Vojáček

Bílková Lenka

Směsi na bázi fosilních vosků. In: Fórum pro konzervátory – restaurátory 9, 2019, č. 2, s. 75–80, spoluautoři Benjamin Bartl, Štěpán Urbánek, Libuše Holakovská, Monika Krejčí Slavíková, Martin Zapletal

Drašarová Eva

Ediční zpracování německy psaných pramenů 20. století vztahujících se k českým zemím. Sborník archivních prací 68, 2018, s. 443–465, spoluautorka Zdeňka Kokošková

Národní archiv v roce 2018. *Paginae historiae* 27, 2019, s. 237–287.

Dufek Pavel

Angažování bývalých šlechticů v akciových společnostech v meziválečném Československu: nástin možného výzkumu a jeho výsledků. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 554–564.

K souvislostem a okolnostem státní zemědělské politiky v letech 1945–1947. In: Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době. Praha

2017, s. 341–351.

Prodeje pivovarů v průběhu první pozemkové reformy. In: Veselý, Martin (ed.). *Orošené dějiny*. Ústí nad Labem 2019, s. 219–232.

Proměny vlastnictví velkostatků na Slánsku ve 20. a 30. letech 20. století, aneb zemřeli by jejich majitelé jako slánští velkostatkáři? In: *Život a smrt v kraji pod Slánskou horou*. Slaný 2019, s. 11–29.

Gregorovičová Eva

Per la biblioteca di Stanislao da Gnezna, Professore nell' Università di Praga nel Quattrocento. *Archivum mentis* 8, 2019, s. 131–146.

Prameny k toskánským dynastickým řádům v Rodinném archivu toskánských Habsburků. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 184–200.

The Habsburg-Tuscany Family Archive Digitisation Projects: presentazione alla conferenza internazionale ICARUS/ENArC. *Archivio di Stato di Firenze* [online]. Praga 2015 [cit. 2019-12-30]. Dostupné z: <http://www.archiviodistato.firenze.it/asfi/index.php?id=95>

Hanousek Jan

Několik úvah editora nad zpřístupněním Pozůstatků desek zemských. In: *Mikulovské kolejní kabinety pomocných věd historických II*. Brno 2019, s. 86–96.

100 let Úřadu průmyslového vlastnictví v historické zkratce. In: *Vědci, vynálezci a podnikatelé v českých zemích*. Praha 2019, s. 117–124.

Holakovská Libuše

Směsi na bázi fosilních vosků. In: *Fórum pro konzervátory – restaurátory* 9, 2019, č. 2, s. 75–80, spoluautoři Benjamin Bartl, Štěpán Urbánek, Lenka Bílková, Monika Krejčí Slavíková, Martin Zapletal

Hubený David

K vojensko-bezpečnostním otázkám meziválečné Podkarpatské Rusi. In: *Rusíni a Československo (1918–1938)*. Bratislava 2018, s. 39–49.

Losing the contest – the German Business School. In: *History of the University of Economics, Prague, (I), The history of economic higher education in the Czech lands*. Prague 2019, s. 63–80.

Moudrý uviděl neštěstí a šel se skrýt - odbojová činnost Floriána Ostrčila. In: *Život a smrt v kraji pod Slánskou horou*. Slaný 2019, s. 101–129.

Odškodňování československých státních příslušníků za majetky zanechané na území Podkarpatské Rusi v letech 1945–2017/2018. *Dvacáté století* 10, 2018, č. 2, s. 62–85.

Pohled československých vnitřních bezpečnostních složek na ruskou emigraci v meziválečném období. *Historica Olomucensia* 56, 2019, s. 185–198, spoluautorka Naděžda Kruglová

Polní četnictvo na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1920. In: *Československo 1918–1938/2018*. České Budějovice 2018, s. 154–169.

Řízení před vojenskými soudy (1918–1939). In: Schelle, Karel a Jaromír Tauchen (eds.): Encyklopedie českých právních dějin, XI. svazek, Řízení. Plzeň 2018, s. 537–544.

Sjezd Odborové skupiny československé ve Velké Británii v roce 1944. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 674–686.

Soud patentní. In: Schelle, Karel a Jaromír Tauchen (eds.): Encyklopedie českých právních dějin, Sv. XIV, Soudnictví. Plzeň 2019, s. 350–357.

Státní rada v Londýně. In: Schelle, Karel a Jaromír Tauchen (eds.): Encyklopedie českých právních dějin, Sv. XVI, Správa veřejná – Suché. Plzeň 2019, s. 323–328.

Střelba mezi slánskými cyklisty v Gossengrünü. In: *Život a smrt v kraji pod Slánskou horou*. Slaný 2019, s. 89–100.

The Patent Office in Prague during the nazi occupation, 1939–1945. In: *Science, occupation, war: 1939–1945*. Prague 2019, s. 33–34.

Výběrová bibliografie k dějinám bezpečnostních složek na území Československa v letech 1918–1991 [online]. [Praha] 2019 [cit. 2020-01-09], 160 s., Dostupné z: <https://www.nacr.cz/badatelna/bibliografie-k-dejinam-bezpecnostnich-slozek>, spoluautor Luboš Kokeš

Jílková Stanislava

Udělování svátosti nižšího a vyššího svěcení pražskými světícími biskupy Janem Matoušem Schweibererem a Erasmem Divišem Kriegerem. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 201–233.

Juněcová Jiřina

Zemědělsko-lesnický archivář špičkový historik lesa: na paměť PhDr. Josefa Nožičky. Praha 2019, 484 s., spoluautoři Jiří Šouša, Vladimír Waage

Kahuda Jan

K životnímu jubileu Jiřiny Juněcové. *Archivní časopis* 69, 2019, s. 212–213.

Kariolová pošta v českých zemích. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 283–311, spoluautor Tomáš Kalina

Mezinárodní vědecká konference Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915): vědec a cestovatel. *Studie a zprávy* 7, 2019, č. 1, s. 77–78.

Nerovný dialog: čeští archiváři a hornouherské šlechtické archivy po zrodu Československa. In: Ducháček, Milan, Jitka Bílková a kol.: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Liberec 2018, s. 192–201, spoluautor Pavel Koblasa.

Významné životní jubileum Ing. Václava Hásky. *Genealogické a heraldické listy* 39, 2019, č. 2, s. 51–53.

Kalina Tomáš

Kariolová pošta v českých zemích. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 283–311, spoluautor Jan Kahuda.

Klečácký Martin

Kapitoly z dějin moderní veřejné správy na našem území, (I.), Od tereziánských

reforem k prvním výrazným změnám. *Veřejná správa* 30, 2019, č. 5, s. 24–27.

Kapitoly z dějin moderní veřejné správy na našem území, (II.), 1859: prohraná válka a co z toho vzešlo. *Veřejná správa* 30, 2019, č. 7, s. 24–27.

Kapitoly z dějin moderní veřejné správy na našem území, (III.), Svobodná obec jako základ svobodného státu. *Veřejná správa* 30, 2019, č. 12, s. 20–23.

Kapitoly z dějin moderní veřejné správy na našem území, (IV.), Stát, škola a žák ve druhé polovině 19. století: v práci a vedení jest naše spasení. *Veřejná správa* 30, 2019, č. 19, s. 22–25.

Správní kousek ministra Hohenburgera: rakouská justice a česko-německé vyrovnání před první světovou válkou. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 482–495.

Úředník sluhou mnoha pánů?: nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948. Praha 2018, 268 s.

Kločková Lenka

K okolnostem zákazu pamětí Ludvíka Svobody ve světle archivních pramenů. In: Petráš, Jiří a Libor Svoboda (eds.): *Bezčasí: Československo v letech 1972–1977*. Praha 2018, s. 282–291.

Koblasa Pavel

C. a k. soukromé a rodinné statky za vlády císaře Františka Josefa I. Praha 2019, 151 s.

Hraběnka z Trauttmansdorffu a novobystřické panství. *Výběr* 56, 2019, č. 1, s. 3–7.

Landštejnské panství v Táborském kraji jako reálné svěření v držení hrabat z Herbesteinu. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 61–69.

Nástup nového císaře na trůn pohledem hraběte Černína. *Obnovená tradice* 30, 2019, č. 60, s. 16–20.

Nerovný dialog: čeští archiváři a hornouherské šlechtické archivy po zrodu Československa. In: Ducháček, Milan, Jitka Bílková a kol.: *Václav Chaloupecký a generace roku 1914*. Liberec 2018, s. 192–201, spoluautor Jan Kahuda.

Obyvatelstvo vsi Albeře na Novobystřicku. *Obnovená tradice* 30, 2019, č. 59, s. 12–17. 47.

Rozdělení Sasko-Lauenburských statků po smrti Julia Františka Sasko-Lauenburského = Aufteilung der Sachsen-Lauenburgischen Herrschaften nach dem Tode des Julius Franz von Sachsen-Lauenburg. In: *Sborník příspěvků z mezinárodního historického sympozia „Významné ženy Ostrova/Schlackenwerthu“*. Ostrov 2019, s. 98–104.

Tři desetiletí vlády uherských hrabat Somssichů na Českém Šternberku. *Středočeský sborník historický* 44, 2018, s. 91–102.

Kokošková Zdeňka

Dvacet let v čele Národního archivu: rozhovor s PhDr. Evou Drašarovou, CSc. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 796–807.

Eva Drašarová jubilující. Archivní časopis 69, 2019, s. 214–218, spoluautor Jan Kahuda.

Porady německého státního ministra K. H. Franka s oberlandráty-inspektory 1943–1944: edice dokumentů. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 639–673, spoluautor Stanislav Kokoška.

Ediční zpracování německy psaných pramenů 20. století vztahujících se k českým zemím. Sborník archivních prací 68, 2018, s. 443–465, spoluautorka Eva Drašarová

Krlín Jan

Boj o státní hranice Slovinska od roku 1918 do roku 1920 se zaměřením na slovinsko-rakouské hranice v oblasti Korutan. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 533–544.

Bouřlivá léta 1918–1920 v Kašperských Horách i jinde v česko-rakouském i česko-německém pohraničí z pohledu státní správy. *Zlatá stezka* 26, 2019, s. 269–293.

Nové slovinské archivní publikace. *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 337–340.

Vedoucí představitelé Komunistické strany Československa v novém biografickém slovníku. *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 327–333.

Křečková Jitka

Život sester alžbětinek Na Slupi v zrcadle statut. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 234–253, spoluautorka Hedvika Kuchařová.

Křestán Jiří

[Bílek, Karol: Profesor Josef Novák, botanik z Malechovic. Libošovice, Obec Libošovice 2018, 64 s.]; *Časopis Matice moravské* 137, 2018, č. 2, s. 477–479.

[Boštlík, Martin – Vosyka, Stanislav: Počátky festivalu Smetanova Litomyšl. Litomyšl, Smetanova Litomyšl, o.p.s. – Regionální muzeum v Litomyšli 2018, 68 s.]; *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 1, s. 203–204.

[Brabec, Vladimír et al.: Osmašedesátý očima tří generací. Fakta – Úvahy – Ná-zory. Praha, Syndikát novinářů České republiky – Klub novinářů Pražského jara 2018, 364 s.]; *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 1, s. 209–210.

[Caccamo, Francesco: La Cecoslovacchia al tempo del socialismo reale. Regime, dissenso, esilio. Roma, Società Editrice Dante Alighieri 2017, 266 s.]; *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 1, s. 207–208.

[Hájková, Anna (ed.): Čekám, až se vrátíš. Rodinné deníky z války. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, 102 s. Knižnice Dějiny současnosti, sv. 67]; *Soudobé dějiny* 26, 2019, č. 2–3, s. 415–416.

[Löbl, Karel: Od omylů k nadějím. Čtrnáct kroků Federálního shromáždění k demokracii za účasti poslanců Československé strany socialistické (listopad 1989 – květen 1990). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2017, 399 s.]; *Soudobé dějiny* 25, 2018, č. 3–4, s. 656–657.

[Macháček, Michal: Gustáv Husák. Praha, Vyšehrad 2017, 631 s.]; Časopis Matice moravské 137, 2018, č. 2, s. 458–465.

[Škrabalová, Iveta: Jaroslav Šalda – portrét titána tisku. Praha, Academia 2016, 217 s. Edice: Studentské práce]; Soudobé dějiny 25, 2018, č. 3–4, s. 658–659.

„Jednou uvidí světlo boží, až bude vhodná doba“: tajemství zapečetěné obálky s posledními slovy T.G. Masaryka. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 565–575.

Československá identita poněkud jinak a – inspirativně. [Bartlová, Milena a kol.: Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity. UMPRUM, Praha 2017, 271 s.]; *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 319–323.

Klikatá cesta, pevný cíl...: jubilant Václav Bartůšek. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 52, 2018, č. 1–2, s. 337–341.

Miloš Jakeš. In: Anev, Petr a Matěj Bílý (eds.): Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), Sv. 1, A–K. Praha: Academia, 2018, s. 524–529.

Peroutkův pohřeb jako svědectví. Přítomnost [online]. 21. 11. 2019 [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <http://www.pritomnost.cz/2019/11/21/peroutkuv-pohreb-jako-svedectvi/>

Podnětná analýza českých historických stereotypů a předsudků o Čechách.

[Hahnová, Eva: Češi o Čechách. Dnešní spory o dějiny. Academia, Praha 2018, 268 s.]; *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 315–318.

Talich: on the problem of national purification. Part 2. *Czech music* 26, 2017, s. 103–133.

Závažná sonda do světa dětí a mládeže v českých zemích v letech 1948–1970. [Knapík, Jiří – Franc, Martin a kol.: Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970. Academia, Praha 2018, 727 s.]; *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 324–326.

Zdeněk Nejedlý. In: Anev, Petr a Matěj Bílý (eds.): Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), Sv. 2, L–Z. Praha 2018, s. 102–106.

Kunt Miroslav

Železničář Victor Cibich. In: Veselý, Martin (ed.): Orosené dějiny. Ústí nad Labem

2019, s. 213–218.

Lutovská Pavla

Prání PhDr. Marcela Zdrubecké. Středočeský sborník historický 44, 2018, s. 289–290.

Psi, pejškaři a zavádění daně psové v druhé polovině 19. století v Praze. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 312–324.

Mahel Richard

„Lze se nadíti, že Moravě dostane se historického díla, důstojného jejich mecenášů a reprezentantů“: několik poznámek k zpřístupňování písemných archiválií historikem Bedou Dudíkem. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 254–272.

Zpráva o mezinárodní konferenci „Morava v době převratů a změn 1848–1918“, konané ve dnech 6. a 7. června 2018 v Kroměříži a vydaném Sborníku konferenčních příspěvků. *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 288–290.

Machková Zora

Osobní archiv Pavla Tigrida v Národním archivu. In: Hanáková, Jitka a kol.: Pavel Tigríd: svědek dvacátého století. Praha 2018, s. 90–100.

Písemná pozůstalost Pavla Tigrida v Národním archivu. In: Dny Pavla Tigrida v Semilech 2017. Semily 2019, s. 80–85.

Nimrichtrová Pavlína

Mezinárodní konference Archivace záznamů z informačních systémů Praha 2019. *Archivní časopis* 69, 2019, s. 198–207.

Německý e-government a digitální archivnictví: (23. Archivwissenschaftliches Kolloquium der Archivschule Marburg 2018). *Archivní časopis* 69, 2019, s. 50–59, spoluautor Zbyšek Stodůlka

Paulus Filip

[Kučera, Zdeněk – Hofman, Jiří: Staré mapy středního Polabí. Olomouc 2016, 64 s.]. *Středočeský sborník historický* 44, 2018, s. 199–201.

Jewish settlement plans in Bohemia from the first half of the 18th century. *Advances in Cartography and GIScience of the International Cartographic Association* [online]. [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <https://www.adv-cartogr-gis-science-int-cartogr-assoc.net/1/5/2019/>, spoluautoři Jiří Drozda, Šárka Steinová
Prohlášení separačních plánů z let 1727–1728 za archivní kulturní památku. *Archivní časopis* 69, 2019, s. 402–403, spoluautorka Šárka Steinová.

Resettlement maps of Jewish in the lands of the Bohemian Crown, 1727–1728.

Judaica Bohemiae 2019, s. 87–104, spoluautorka Šárka Steinová.

Translokační plány židovských obydlí v Karlovarském kraji z roku 1727. *Sborník Muzea Karlovarského kraje* 27, 2019, s. 37–56, spoluautorka Šárka Steinová.

Pazderová Alena

Snahy o konverzi Petra Voka z Rožemberka aneb co v Březanově kronice nebylo. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 104–125.

Pluskařová Tereza

17. celostátní archivní konference v Liberci. *Archivní časopis* 69, 2019, s. 78–93.

Rechtörík Martin

Zpráva o návštěvě delegace z Archivu republiky Slovinsko. *Archivní časopis* 69, 2019, s. 207–211.

Steinová Šárka

Jewish settlement plans in Bohemia from the first half of the 18th century. *Advances in Cartography and GIScience of the International Cartographic Association* [online]. [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <https://www.adv-cartogr-gis-science-int-cartogr-assoc.net/1/5/2019/>, spoluautoři Jiří Drozda, Filip Paulus

- Prohlášení separačních plánů z let 1727–1728 za archivní kulturní památku. Archivní časopis 69, 2019, s. 402–403, spoluautor Filip Paulus
- Publication of maps and plans of Jewish settlement from the first half of the 18th century. Proceedings of the International Cartographic Association [online]. [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <https://www.proc-int-cartogr-assoc.net/2/120/2019/>
- Resettlement maps of Jewish in the lands of the Bohemian Crown, 1727–1728. Judaica Bohemiae 2019, s. 87–104, spoluautor Filip Paulus
- Specializovaná mapa obor a bažantnic – historické areály v časových osách [online]. Zdiaby: Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, [2019] [cit. 2019-12-31], 4 s. Dostupné z: http://knihovna.vugtk.cz/record/193742/files/Nmap01_Obory_Pruvodni_zprava.pdf, spoluautoři Robin Ambrož, Jiří Drozda
- Specializovaná mapa obor a bažantnic – současné areály [online]. Zdiaby: Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, [2019] [cit. 2019-12-31], 4 s. Dostupné z: http://knihovna.vugtk.cz/record/193743/files/Nmap02_Obory_Pruvodni_zprava.pdf, spoluautoři Robin Ambrož, Jiří Drozda
- Translokační plány židovských obydlí v Karlovarském kraji z roku 1727. Sborník Muzea Karlovarského kraje 27, 2019, s. 37–56, spoluautor Filip Paulus
- Velká válka a zahradní architekt Josef Vaněk. Zahrada – park – krajina 29, 2019, č. 1, s. 8–11, spoluautorka Stanislava Ottomanská.
- Výstavba sídlišť a veřejná zeleň v letech 1949–1953: (úvodní studie). In: Zámečník, Roman (ed.): Zahradně-architektonická tvorba 20. století v Československu I. Zdiaby 2019, s. 142–151.
- Vývoj demonstračního loveckého objektu Lánská obora. Praha 2019, 254 s., spoluautoři Robin Ambrož, David Tůma
- Z péče o pražské městské sady na konci 19. a počátkem 20. století. Zprávy památkové péče. 79, 2019, č. 1, s. 61–67.
- Stodůlka Zbyšek**
- Bárta Stanislav: Digitální archivnictví [online]. Brno 2019, 134 s. [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9450-2019>, člen autorského kolektivu
- Certifikace NESTOR. In: LPT 2019. Bratislava 2019, s. 106–114, spoluautoři Jiří Bernas, Milan Voják
- Šepták Miroslav**
- Bude mít Kurz odvahu k experimentu se Zelenými? Demokratický střed [online]. 2019, roč. 8, č. 3 [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <http://www.demokratickystred.cz/bude-mit-kurz-odvahu-k-experimentu-se-zelenymi/>
- Debakl jako katalyzátor nutného restartu SPÖ. Hospodářské noviny 2019, 27.–29. 9. 2019, č. 188, s. 13.
- historii/
- Kniha o zemských volbách v Rakousku v letech 1919–1932. Paginae historiae

27/2, 2019, s. 334–336 [Radikale Phrase, Wahlbündnisse und Kontinuitäten: Landtagswahlkämpfe in Österreichs Bundesländern 1919 bis 1932. Wien: Böhlau, 2017. 607 s.].

Po květnové ledové sprše čeká Rakousko horký podzim. Demokratický střed [online]. 2019, roč. 8, č. 2, s. 5–6 [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <http://www.demokratickystred.cz/po-kvetnove-ledove-sprse-ceka-rakousko-horky-podzim/>

Přehled archivních fondů a historiografické produkce k československo-rakouským vztahům. *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 11–36.

Sebastian Kurz jako na houpačce. Demokratický střed [online]. 2019, roč. 8, č. 2 [cit. 2019-12-31]. ISSN 1805-6202. Dostupné z: <http://www.demokratickystred.cz/sebastian-kurz-jako-na-houpace/>

Sebastian Kurz nadále přepisuje historii. Demokratický střed [online]. 2019, roč. 8, č. 3 [cit. 2019-12-31]. Dostupné z: <http://www.demokratickystred.cz/sebastian-kurz-nadale-prepisuje>

Šlouf Jakub

Nervová vlákna diktatury: regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956. Praha 2019, 303 s., spoluautoři Matěj Bílý, Marián Lóži

Pašek Václav. In: Anev, Petr a Matěj Bílý (eds.): Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), Sv. 2, L–Z. Praha 2018, s. 148–151.

Plzeň v letech 1945–1948. In: Skála, Adam a kol.: Dějiny města Plzně 3, 1918–1990. Plzeň 2018, s. 109–124.

Plzeň v letech 1948–1953. In: Skála, Adam a kol.: Dějiny města Plzně 3, 1918–1990. Plzeň 2018, s. 125–150.

Poláček Karel. In: Anev, Petr a Matěj Bílý (eds.): Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), Sv. 2, L–Z. Praha 2018, s. 202–205.

Retribuční justice soudí revoluci: konflikty Mimořádného lidového soudu v Praze a Oblastní úřadovny StB v Praze v letech 1946–1947. *Securitas imperii* 34, 2019, č. 1, s. 100–117.

Štér Roman

Český Malín – Lidice volyňských Čechů. *Slovanská vzájemnost* 22, 2019, č. 24, s. 4.

Člověk se srdcem na dlani: nová publikace Národního archivu. Legionářský směr 3–4, 2018, s. 87. [Štér, Roman: Člověk se srdcem na dlani: deník Josefa Holce z konce II. světové války a prvních poválečných měsíců. Praha 2018, 182 s.]

Krasavice s přesnou puškou. *Válka revue* 1–2, 2019, s. 28–31, spoluautorka Alena Flimelová

Martinková, Dagmar (ed.): *Návraty volyňských Čechů*. [Praha 2018], 63 s., člen autorského kolektivu

Návrat do vlasti předků. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě* 2019, s. 40–42.

Neviditelní, ale potřební. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě*

2019, s. 68–69.

Odměna za účast v bojích. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě* 2019, s. 47–75.

Otevírali cestu. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě* 2019, s. 62–63.

Sovětská anabáze. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě* 2019, s. 8–11.

Velitel s lidskou tváří. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě* 2019, s. 14–18.

Zasloužená oslava. *Válka revue. Speciál, Čechoslováci na východní frontě* 2019, s. 94–95.

Trnka Pavel

Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze. *Bibliotheca Antiqua* 2019, s. 16–27.

Historiam scribere: řádová historiografie raného novověku II. Biografický slovník. Praha 2018, 881 s., člen autorského kolektivu

Hroznata a úřad probošta v Teplé. *Minulostí Západočeského kraje* 52, 2017, s. 239–245.

Konec třebského konventu benediktinů. In: Chládek, Oldřich, Tomáš Petrářek, Jan Sič a Veronika Kucrová (eds.): *Jdi svou cestou a nech lidi mluvit*. Praha 2018, s. 110–128.

Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 70–90.

Správa kláštera Teplá ve středověku. *Bibliotheca Strahoviensis* 13, 2018, s. 7–236.

Vztah Chotěšova k Teplé na konci středověku. *Minulostí Západočeského kraje* 52, 2017, s. 36–46.

Urbánek Štěpán

Why do historical beeswax seals become brittle over time? In: *Studies in conservation* 64, 2019, No. 3, s. 138–145, spoluautoři Martin Zapletal, Benjamin Bartl, Monika Krejčí Slavíková, Jiří Trejbal, Zdeněk Hrdlička

Směsi na bázi fosilních vosků. In: *Fórum pro konzervátory – restaurátory* 9, 2019, č. 2, s. 75–80, spoluautoři Benjamin Bartl, Lenka Bílková, Libuše Holakovská, Monika Krejčí Slavíková, Martin Zapletal

Vojáček Milan

[Keitel, Christian: *Zwölf Wege ins Archiv: Umrisse einer offenen und praktischen Archivwissenschaft*. Stuttgart: Franz Steiner, 2018, 285 s.]; *Archivní časopis* 69, 2019, s. 222–223.

[Owens, Trevor: *The theory and craft of digital preservation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2018. x, 226 s.]; *Archivní časopis* 69, 2019, s. 220–222.

[Ryan, Heather a Walker Sampson. *The no-nonsense guide to born-digital con-*

tent. 1. Pub. London: Facet publishing, 2018. xxvii + 207 s.]; Archivní časopis 69, 2019, s. 219–220.

Certifikace NESTOR. In: LPT 2019. Bratislava 2019, s. 106–114, spoluautoři Jiří Bernas, Zbyšek Stodůlka

Stav a perspektivy digitálního archivnictví v ČR. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 758–771, spoluautor Miroslav Kunt.

Waage Vladimír

Od textu k mapám v Hesseliíve urbáři. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 143–165.

Zemědělsko-lesnický archivář špičkový historik lesa: na paměť PhDr. Josefa Nožičky. Praha 2019, 484 s., spoluautoři Jiří Šouša, Jiřina Junčová

Zítek Adam

Czeska mniejszosc na Wołyniu w latach okupacji niemieckiej (1941–1944). *Pamięć i Sprawiedliwość* 32, 2018, č. 2, s. 502–519.

Demonstrace v Brně v srpnu 1969. *Paměť a dějiny* 13, 2019, č. 3, s. 89–96.

Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v letech 1948–1989. Praha 2019, 346 s., spoluautor Jaroslav Pažout

Raporty o Polsce: za materiałów Wydziału Ewidencyjnego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji. *Komunizm* 7, 2018, s. 459–466.

DOBRODOŠLI V LJUBLJANU, ANEB SLOVINSKÉ ARCHIVNICTVÍ OČIMA ČESKÉHO BADATELE

JAN KRLÍN

Slovinsko je sice malá země s jedním miliónem obyvatel, ale má zajímavé archivní fondy. Slovinská archivní síť je rozsáhlá a několika stupňová. Na prvním místě je tu centrální archiv Arhiv republike Slovenije (dále ARS), který má jako pobočku oddělení moderních slovinských dějin. Pak jsou zde archivy podobné našim oblastním archivům, které zase mají pobočky, podobné našim okresním nebo městským archivům. Pro příklad uveďme Zgodovinski archiv Ljubljana (česky historický archiv Lublaň) srovnatelný s naším Archivem hlavního města Prahy. Ten má několik poboček, v Kranji, Škofje Loce, Idriji a Novem Meste.

Další zgodovinske archivy jsou v Celji, Ptuji a v Nove Gorici. Následují Maribor s pobočkami v Ravne na Koroškem a v Lendavě. Konečně tu máme archiv v Koperu s pobočkou v Piranu. Církevní archivy mají svoji vlastní archivní síť. Centrála je při arcibiskupství v Lublani (Nadškofjski arhiv Ljubljana), pobočky jsou při biskupstvích v Mariboru (Škofija Maribor) a v Koperu (Škofija Koper). Matriky ve Slovinsku zpravuje církev, konkrétně uvedené tři instituce.¹ Starší matriky mají většinou přefotografované na mikrofilmech.

Slovinské země byly v historii součástí celkem čtyř států. Ale většinu jejich území spojuje společná historie s rakouskými a českými zeměmi, např. stejné šlechtické rody (Eggenberkové aj.) Slovinsko-české vztahy mají také dlouhou tradici od společného státního útvaru Sámovy říše v 7. století, říše českého krále Přemysla Otakara II. až po spolupráci českých a slovinských politiků ve vídeňském parlamentu. Důležitá byla též aktivita českého bankovního kapitálu spořitelna a dalších firem, ale i např. vinařů na území dnešního Slovinska. Do slovinštiny byla převzata např. slova jako lékárna, kavárna, cukrárna.

Pro českého badatele je rovněž důležitým poznatkem, že podobně jako v ČSR v letech 1920–1923 proběhla i archivní rozluka mezi královstvím SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca), pozdější Jugoslávií, a Rakouskem, takže jihoslovanské části rakouských ministerstev se nacházejí v ARS. Ochotou tehdejšího ředi-

1 Krampač, T.: Vodnik po matičnih knjigah Nadškofjskega arhiva Ljubljana. Ljubljana 2008.

tele archivu Dr. Vladimira Žumera se mi podařilo zajistit kopie inventářů těchto fondů pro Národní archiv v Praze. Pro případné zájemce jsou uloženy ve sbírce inventářů II. odd. Národního archivu. Zde uvádím jejich seznam:

AS 188, AS 1475, Drnovšek, D. – Serše, Al.: Direkcija državnih železnic v Ljubljani s predhodniki 1896–1940.

AS 33, Serše, Al.: Deželna vlada v Ljubljani 1861–1918. Popis konvolutov s konkor-dačno tabulo (2 sv.)

inv. č. 4821 Jugoslovanski klub na Dunaju (Jihoslovanský poslanecký klub ve Vídni) 1917–1918

AS 184, C. Kr. ministrstvo za deželno brambo Dunaj (c. k. ministerstvo zeměbra-ny Vídeň) 1917–1920

inv. č. 4828 C. Kr. Trgovinsko ministrstvo Dunaj obrtni spisy (c. k. Ministerstvo obchodu Vídeň) 1882–1914

AS 660, Hančič, D.: Narodni svet za Koroško, Velikovec 1919–1920

inv.č. 4827, Umek, E.: C. Kr. Ministrstvo za bogočastje in pouk (c. k. Ministerstvo kultu a vyučování) 1850–1918

AS 1091, Umek, E.: C. Kr. Pravosodno ministrstvo (c. k. Ministerstvo spravedl-nosti) 1857–1919

AS186, Umek, E.: C. Kr. Kmetijske ministrstvo (c. k. Ministerstvo zemědělství) 1876–1918

inv. č. 4831, Seznam arhivskega gradiva jugoslovanskih železnic, ki sa ga Nemci v 1.1941 vzeli na železniški direkciji v Ljubljani in ga odpeljali na Dunaj. Z Du-naja je restituiran in pripeljan v prostore Državnega arhiva LRS 5. července 1955 (Seznam materiálů jihoslovanských železnic, který Němci v lednu 1941 zabavili na železničním ředitelství v Lublani a odvezli ho do Vídně. Z Vídně byl restituo-ván a předán předchůdce ARS LRS 5. 7. 1955)

AS 185 (inv. č. 4825), Ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju (c. k. Ministerstvo zahraničních věcí Vídeň) 1848–1918

Autor článku navštívil ARS, Zgodovinski arhiv Ljublana, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Koper a jeho pobočku v Piranu, Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Pokrajinsku arhiv v Mariboru, Zgodovinski arhiv v Ptuji a Pokra-jinski arhiv v Celje.

Moje bádání se týkalo jihoslovanských částí vídeňských fondů. Dále též odliš-ného a společného mezi oběma národy, především kolem roku 1918, národnostní otázky ve Slovinsku kolem roku 1918, otázky stanovení hranic mezi Itálií a Krá-lovstvím SHS a určením hranic mezi Královstvím SHS a Rakouskem ve Štýrsku a Korutanech. Rovněž tak hranic s Maďarskem v oblasti Predmurje (Murska Sobota aj.) V neposlední řadě jsem studoval archiválie týkající se slovinských národních výborů a národního výboru pro Korutany ve Velikováci (1918–1920).

Fondy které jsem potřeboval ke studiu se nacházejí v ARS, Zvezdarska ulice č. 1. Ten je situován v centru Lublaně, dostupný MHD nebo i pěšky. Režim zde panuje podobný jako u nás v Národním archivu. Na vrátnici si zapíší číslo pasu nebo občanského průkazu. Osobní věci si badatel uloží do skříňky.

Do studovny, která je hlídána kamerou (videonadzor) si smí badatel vzít jen věci potřebné k práci, tj. psací potřeby, blok nebo papíry, notebook, fotoaparát (je zde možno fotit fotoaparátem bez blesku), nebo mobilní telefon. U obsluhy badatelny vyplní badatelský list a objednávku na archivní materiál. Upozorňuji, že archiválie zde nepůjčují na počkání, tak je lepší si je e-mailem objednat předem podobně jako ve studovně v Národním archivu na Chodovci. Obsluha je ve studovně dvojčlenná.

Literatura k soupisu archivních fondů v ARS je např. publikace Archiv republike Slovenije krátké představení, zpracovávání archivního kulturního dědictví autorů Šmida, G a Vl. Žumera. Ljubljana 1999; Nared, A.: Arhivi zakladnice spomina. (archivy základ paměti) Ljubljana 2014. Dále se zaměřím především na literaturu k 1. světové válce – Volčjak, J.: Vodnik po arhivskem gradivu 1. svetovne vojne. Ljubljana 2017 (průvodce po archivním materiálu k 1. světové válce); Nared, A.: Arhivi zakladnice spomina. Ljubljana 2014; Ribnikar, P.: Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnych vlad za Slovenijo (zápisy ze schůzí národní vlády Slovinců, Chorvatů a Srbů v Lublani a zemských vlád pro Slovinsko 1. listopad 1918 – 9. červenec 1921. Ljubljana 1998–2002 aj. Arhiv Republike Slovenije opatruje množství zajímavých archivních fondů od středověku po současnost.

LITERATURA

ČORNEJŮV ŽIŽKA – ŽIŽKŮV ČORNEJ?

JIRÍ KŘEŠTAN

Požehnán je každý, v němž hoří a neuhasínají ohníčky dětských snů! Pacholata obvykle dokážou snít s nadšením, nezastavujícím se před překážkami, a také nevypočítavě, z čistého zájmu a z nesobecké lásky. Na vrchu Vítkově v Praze dupal kdysi o dávno zašlých časech chlapec sotva školou povinný. Ve stínu Kafkova monumentálního pomníku husitskému hejtmanovi se jeho prsty s rozechvěním dotýkaly Žižkovy postavičky na Malejovského dveřích k Památníku odboje. Hrdina s palcátem v ruce právě zaháněl křižáka v plátové zbroji. Nedaleko odtud, ve vřavě legendární bitvy, vojevůdce málem přišel o život. Příběh o neohroženém rekovi rozněcoval hochovu fantazii. A již tehdy si předsevzal, že jednou napíše knihu o nikdy neporaženém veliteli.

Nyní před námi stojí historik na vrcholu odborné dráhy, jeden z nejrespektovanějších v oboru, a s rukou na objemném svazku praví s jistým patosem, rezonujícím s dávnými hrdinskými příběhy: „Nebylo zbylí. [...] Závazek plním.“ Necht' zazní velebné tóny chorálu! Knihu prý musel napsat, aby „zůstal sám sebou“. A s moudrostí člověka, jenž si je vědom nekonečnosti otázek lidského poznání a limitů každého jedince, předstupuje před čtenáře „se svíravým pocitem, že se mi dílo zdaleka nepovedlo tak, jak jsem si vysnil“ (s. 658 recenzované knihy). Je nutno hned říci, že kniha představuje jednu ze špiček současné české historiografické produkce, možná pro někoho i v budoucnu vzor toho, jak lze psát biografie o velkých postavách středověku.

Problém představuje, že životopisec stojí před středověkým hrdinou často se splasklou mošničkou. Dobové prameny o Žižkovi jsou chudí: „Pár listů, stylizovaných navíc vojevůdcovým kaplanem, takzvaný vojenský řád a několik písemností úředního charakteru představují v souhrnu příliš úzký a fragmentární materiál. Podstatně jej nerozmnoužují ani delší či kratší kronikářské záznamy, zmínky v korespondenci, stručné úřední záznamy, ba ani verše sem tam rozeté v básnických skladbách. Toť z období Žižkova života vše.“ (s. 589) Mezerovitost pramenů je vskutku fatální: „Tápeme tudíž v temnotách, úpěnlivě hmatáme po náhodných oporách a jsme vděční za každý záblesk, který aspoň na chvíli matně osvětlí osamocený detail, aniž máme jistotu, že neklopýtáme za mámivou bludičkou,“ píše Petr Čornej (s. 477) Autor se musí uchýlovat k hypotézám, k logickým či jen duchaplným konstrukcím, jež ovšem mohou plavat na vodě. S ostražitostí může využít mladších pramenů.

Petr Čornej si připomíná postupy historika Wilhelma Diltheye. Ten měl za to, že mimořádné osobnosti jsou klíčem k pochopení epochy. Náš autor se rozhodl diltheyovskou metodu obrátit a „pokusit se o rekonstrukci Žižkova vnitřního světa s pomocí ducha doby, v níž nepřemožený hejtman žil“. Jak na to šel? „Poznatky o tehdejší mentalitě, religiozitě a každodennosti, čerpané ze širokého okruhu pramenů, z textů Bible i dešifrování pozdně středověkých kulturních kódů, v nichž je historická skutečnost často zakleta, byly bází, z níž jsme při pokusu o vojevůdcovu nutně neúplnou biografii vycházeli.“ (s. 589) Tím se ovšem problém heuristické základny zásadně proměňuje.

Úkol vcítit se do myšlení a emocí člověka je úkolem nesmírně obtížným. Nedokážeme to často ani u svých blízkých či současníků. O to těžší je to u bojovníka, který žil před šesti sty lety a o kterém toho vlastně tolik nevíme. Petr Čornej zkoumá prostředí, v němž přebýval, i jeho sociální vazby.¹ Žižkův zájem o reformní hnutí lze například odvodit už z jeho příslušnosti ke dvoru Václava IV. a z jeho života v pražském souměstí... Ale autor jde dále: „Osobnost však není průsečíkem vnějších vlivů a společenských kontaktů. Je především souborem intelektových, emočních a konativních faktorů a zároveň strukturovaným celkem složeným z vrozených a získaných dispozic. Každý člověk, ač má shodné rysy s ostatními členy své sociální skupiny, je unikátní, a to v neposlední řadě díky svým životním zkušenostem. Lidská osobnost se však neustále přetváří v souvislosti s biologickým věkem a s životní praxí, není setrvalá, v každém okamžiku svého bytí je souhrnem převládající konstantní složky (genetický základ) i proměnných dílčích komponent.“ (s. 131) Žižka je nám představen jako muž cholericko-sangvinického temperamentu, podléhajícího sice někdy emocím, ale současně schopný i ve vypjatých chvílích zachovat chladnou hlavu a zvolit optimální prostředky k dosažení cíle.

Petr Čornej se v knize opakovaně vrací k otázce Žižkovy víry. Ta se mu zdá patrně klíčem k pochopení jeho vnitřního světa. Hejtmanova víra se mu jeví jako „upřímná, čistá, hluboká, ale také přehledná a jednoduchá“ (s. 527). Touha přiblížit se k ideálu božího bojovníka vedla Žižku ke stále důraznějším činům. Sám sebe chápal jako součást Bohem vyvoleného zástupu. Čornej se zamýšlí nad tím, zda vize vyvolenosti nehraničila s pýchou. „Žižka však hodlal pevně sedět v sedle a proto pýchu přemáhal pokorou, [...] vzrostlé sebevědomí vyvažoval a korigoval akcentováním vlastní nedokonalosti.“ (s. 528) Skromnost a pokora mu dodávaly legitimitu a věrohodnost. Autor ovšem zaznamenává, že přinejmenším v posled-

1 Registruji, ale při vši úctě k autorce úplně nesdílím její námitku vůči Čornejově Žižkovi: „„Doba“ častěji zůstává pozadím, před nímž jako před kulisami odehrává hrdina své jedinečné životní drama. V knize nenajdeme jasně pojmenovaný průzkum mocenských vztahů a společenských struktur, rodové vzorce ani diskursivní analýzy.“ Bartlová, Milena: Ani národní hrdina, ani macho válečník. O knize Jan Žižka Petra Čorneje. In: Alarm, 20. 1. 2020, dostupné z: <https://a2alarm.cz/2020/01/ani-narodni-hrdina-ani-macho-valecnik-o-knize-jan-zizka-petra-cornej/> [31. 5. 2020].

ních osmnácti měsících života svou nekompromisností a neochotou brát v potaz jiné názory více rozděloval, než spojoval – jeho postupy tehdy vyvolávaly odpor v pražském svazu i v starotáborském uskupení (srv. s. 577–578). Jeho přímočarost a zásadovost ústily často v nekompromisnost. „Kompromisu schopen nebyl. Představoval si, že mantinely jednoty bude určovat sám.“ (s. 595) Obraz, který v recenzované knize nalézáme, tedy není statický a jednoduchý.

Myšlení Jana Žižky jeví podle autora rysy českého mesianismu, jeho češství je instinktivní a upřímné, přitom obecné křesťanské zásady nadřazuje etnické příslušnosti (nenávidí „špatné křesťany“, tedy i „nevěrné Čechy“ – srv. s. 592). Přes svou neuvěřitelnou mobilitu byl ve své podstatě konzervativním člověkem, pevně zakotveným ve svých stereotypech, neměnil ani životní styl. Měl nesporné osobní charisma. Niterná zbožnost ústila u tehdejších lidí v pocit tísně a nejistoty. Ten byl umocněn očekáváním blížícího se Posledního soudu. Žižka v tomto směru patrně nebyl výjimkou. „Jeho motivace pramenila z upřímného osobního zaujetí i náboženského přesvědčení, zasaženého podmanivou vizí blízkého Kristova příchodu, kterému svým úsilím připravoval cestu. Tvrdit, že vůči adventismu zůstal imunní, by bylo příliš odvážné.“ (s. 198) Platilo to jistě pro období Žižkova pobytu v Plzni na jaře roku 1420, kdy se svými „krvavými anděly“ patrně chtěl připravovat podmínky a čistit terén pro nástup Kristova království (srv. s. 593).

Náboženské vytržení v rozjitřené době, plné obav z nejistoty spasení a z rizika věčného zatracení, je pro dnešního člověka dosti nesnadno pochopitelné. Petr Čornej vykresluje psychické rozpoložení lidí v té době velmi podmanivě: „Temný Antikristův přízrak se objevuje na obzoru s počínajícím soumrakem. Působivá metafora označovala blížící se finále dějinného času, v jehož závěrečných úsecích Antikristovy útoky na věrné křesťany zesílí, aby se vystupňovaly v šestém věku pozemské historie. Po něm, nedostaví-li se přechodné zklidnění, už přijde na řadu rozhodující zápas s Antikristem a drama Posledního soudu.“ (s. 113) Žižka k stáru učinil pokání součástí své existence. Jistotu pevné víry a naději ve spasení našel v husitském programu (srv. s. 135).

Při líčení Žižkova života narazil Petr Čornej dosti brzy na problém, pro současného člověka zásadní – válečník se nerozpakoval zabít bližního svého, a to nejen ve férovém boji muže proti muži. Setkává se s tím již při popisu Žižkova angažmá v lapkovských bratrstvech. „Z pohledu tehdejšího práva byl jednoznačně zločincem, s jedním, spíše však s několika zářezy, označujícími počet zabitých v neregulérním zápase.“ (s. 53). Autor na tomto místě upozorňuje na kolizi mezi morálkou rytíře (Žižka například téměř důsledně dodržoval zásadu ochrany žen, vdov, dětí a nemocných – s. 321), který musel prolévat krev, a etickými zásadami Desatera i novozákonním ideálem nenásilí.

Odmítá Žižkův životopis retušovat. „Hranice mezi oslavovaným hrdinstvím a odsudkem či přímo zatracením bývá tenká, lehce propustná, obvykle i reflektu-

jící psychický rozměr osobnosti, slučující v sobě zdánlivé paradoxy, jako například vypjatý smysl pro spravedlnost se sklony k násilí. Nic však nedevaluje historickou vědu (kromě jejího podřizování politickým zájmům) tolik jako černobílé interpretace a snahy omlouvat nepohodlné skutečnosti za každou cenu.“ (s. 53) Těm, kdož odmítají jako pomluvu tvrzení o brutálním násilí husitů, k němuž docházelo i pod Žižkovým vedením, adresuje Petr Čornej slova: „Tváří v tvář drsnému šklebu minulosti náhle zapomněli, jakých zvráceností jsou i dnes schopni lidé, jejichž ruce vede představa vlastní výlučnosti, násobená příslušností k odhodlanému davu, a jejichž činy motivuje zběsilá touha po pomstě za utrpená příkoří.“ (s. 228) Uvádí řadu případů násilí v dávných i nedávných dobách. A brutalita byla ostatně charakteristická i pro Žižkovy dobové protivníky – například s hromadnými exekucemi kněží začali prokazatelně katolíci.

Žižkův příběh a celý vývoj husitství zasazuje Petr Čornej do celkového evropského kontextu. Ten si pochopitelně nemuseli aktéři dění ani uvědomovat. „Husitství propojilo snahu o reformu církve s úsilím o změnu politického zřízení v zájmu krystalizující stavovské společnosti, tj. vyšší i nižší šlechty a královských měst.“ (s. 162). Za zásadní krok k vytvoření stavovského systému a skutečný mezník v české politice považuje Čáslavský sněm. Ten má v sobě demokratizační náboj, typický pro tehdejší evropské proudy (s. 391–392).

Čtenář se v recenzované knize doví mnoho informací, jež možná v jistých případech poněkud naruší ustálený obraz husitského hejtmana a hnutí, jehož vůdčím představitelem byl. V přijímání pod obojí, zavedeném Jakoubkem ze Stříbra, například autor recenzované knihy nevidí demokratizační opatření, stírající rozdíl mezi knězem a laikem, jak se často uvádí. Podle něho šlo především o „bezprostřední kontakt s Bohem“ (s. 115), jenž měl dodat posilu pro nadcházející boj s Antikristem. Některý čtenář možná bude zklamán, když mu Petr Čornej potvrdí, že vojenská taktika husitů (včetně legendárního použití vozové hradby a bijáků blízkých náčiní zemědělců) nebyla vynálezem Jana Žižky, ale vycházela ze starších zkušeností a byla utvářena více husitskými veliteli (srv. zejm. s. 176, 210 a 254). „Byli to však teprve husité, kteří dřívější náběhy dokonale zužitkovali a jednotlivé komponenty propojili ve funkční celek.“ (s. 593) Jan Žižka navíc v bojových akcích projevil mimořádnou schopnost improvizace.

Dovíme se, že první Žižkovou husitskou bitvou nebylo legendární střetnutí u Sudoměře, ale již téměř zapomenutá vítězná srážka mezi Plzní a Nekmíří, jež se odehrála někdy na přelomu let 1419 a 1420 (s. 188–189). Jako věcný nesmysl potom autor odmítne historku, zachycenou Eneou Silviem, že vítězství u Sudoměře napomohly ženy, jež naházely na zem závoje, do nichž se rytíři zapletli ostruhami (s. 214). Trpělivě rovněž koriguje přehnané údaje o počtu protivníků husitů v jednotlivých bitvách, jak je zachytili kronikáři. Upozorňuje na to, že popis bojových střetů je jen „více či méně pravděpodobnou rekonstrukci“ (s. 292) Jejich

líčení kronikáři je často ovlivněno biblickými vzory či dalšími dobově populárními heroickými texty, například Alexandreidou. Petr Čornej rozvíjí (ve shodě s tezemi Václava Chaloupeckého) atraktivní hypotézu, že Žižka u Rabí neoslepl zcela a uchoval si zbytky zraku (s. 401–405). Nezamlčuje při tom ani hrůznou indicii, jež by svědčila pro tuto hypotézu – Žižka před Hradcem Králové v roce 1423 zabil palcátem kněze, nesoucího předtím monstranci pražské strany (s. 515–517). Kniha definitivně odmítá Žižkovo údajné tažení do Uher jako zcela nedoložené (s. 535n), byť o něm barvitě psali Palacký i Jirásek a mnozí jiní.

Vedle hlavního hrdiny je kniha zabydlena dalšími zajímavými osobnostmi. To je její nespornou předností. Přináší informace o nich i o jejich vztazích s Janem Žižkou. Objektem Čornejova pozorování se stávají například Václav Koranda, Mikuláš z Husi či Jan Želivský, zkoumá Žižkovy vztahy s dalšími představiteli pražského souměstí, Plzně, Tábora či Hradce Králové, poměrně velkou pozornost věnuje mimo jiné také Diviši Bořkovi z Miletínka, vůči němuž se mimochodem podle Čorneje dopustil Žižka nečekaným ovládnutím Hradce Králové „zrady, věrolomnosti a podrazu“ (s. 518) Zajímavý je pokus konfrontovat duševní svět Jana Žižky a Petra Chelčického (srv. zejm. s. 603–604). Čtenář se doví mnohé o fungování dvora Václava IV. a autor se nevyhne ani jeho nevlastnímu bratrovi a nástupci na českém trůnu – Zikmundu Lucemburském. Dokáže uznat jeho přednosti: „Jako jeden z prvních nejvýše postavených hodnostářů západokřesťanské Evropy pochopil, že k urovnání konfliktu s husity a případnému vítězství může vést jen trpělivá cesta politických a diplomatických tahů.“ (s. 453)

Obhájcům českých heroických bájí bude znít téměř svatokrádežně Čornejův závěr při výkladu o obléhání Prahy v roce 1420, že totiž ryšavý panovník si zachoval střízlivý odhad situace: „Zikmund husitskou Prahu vojensky dobývat nechtěl.“ (s. 280) Z vojenského i ekonomického hlediska skončila Zikmundem vedená křížová výprava krachem, ale politicky slavil „starý lišák“ úspěch – pod ochranou křížáckých zbraní se dal korunovat českým králem, zmocnil se korunovačních klenotů a zkomplikoval postavení husitů na mezinárodním poli. (s. 291) Petr Čornej se tedy nesnaží vcítit jen do duševního světa Jana Žižky a jeho spojenců, ale i do myšlení těch, kteří stáli na opačné straně. Podnětné je například už jeho zamýšlení nad nebezpečím Husových názorů pro jeho „kostnické soudce“ – ti hájili názor, že společnost se spravuje církevními a světskými zákony, nikoli mravními kategoriemi. „Právo prostě není (a ani nemůže být) totožné se spravedlností, kterou v dokonalé podobě nelze na pozemském světě uskutečnit.“ (s. 117)

Čornejův výklad má v sobě mnohé filozofické přesahy. Je zřejmé, jakou výhodou je, když biografii píše člověk vyzrálý, s bohatými životními zkušenostmi. Povšimněme si například, kterak uzavírá pasáž o ataku Jana Želivského a jeho stoupenců proti univerzitě jako nadřazené elitě: „V husitské epoše i v pozdějších dobách vycházely útoky proti tradiční vzdělanosti a vzdělancům vstříc náladám

prostých, z velké části negramotných obyvatel, jejichž hodnotové priority (pomíne-li víru) bývají pochopitelně jiné než v případě univerzitních učenců. Snadno tudíž pochopíme hlas pražské ulice, volající po utopení mistrů či alespoň po jejich spektakulárním vyhnání smečkou psů. Tehdy i v novověku však tyto útoky iniciovali a vedli mladí, radikálně smýšlející vzdělanci, snící o změně kulturního paradigmatu a zároveň se přirozeně vymezující proti generaci učitelů i otců. Tím krutější a bolestnější bývalo (a bývá) jejich vystřízlivění z revoluční euforie.“ (s. 437) Petr Čornej již přečetl mnoho knih, hodně toho prožil a vyslechl...

Poněkud úsměvné je, s jakým nadhledem (nezbaveným ovšem jistých obav) očekává ohlasy na svou knihu: „I když jsem „neobsluhoval anglického krále“, dokážu ve svém věku bezpečně předpovědět, kdo knížku pochválí, kdo ji odmítne, kdo se pozastaví nad její staromódností i (zdánlivě) chabým teoretickým záze-
mím a kdo s gustem předešle, co všechno v ní chybí, kde jsem se dopustil chyb, přehlédnutí i překlepů. Patří to k věci.“ (s. 659) Popravdě řečeno, hledači faktických a formálních pochybení budou mít nesnadnou práci – také díky tradičně vynikající práci nakladatelství Paseka s autory (ne náhodou se skví v tiráži jméno skvělého redaktora Viktora Bezdíčka). Těžko hledáš i sebemenší překlep (jen na s. 589 chybí písmeno „t“ ve slově Zeitgeist) nebo omyl (přispěju upozorněním, že legendární ruský mystik Rasputin se nestal obětí bolševické revoluce, ale byl zabit již na konci roku 1916 – s. 309).

Graficky velmi hezky vypravená kniha obsahuje bohatou obrazovou přílohu (s připojenou informací o jejich původu), výběrový seznam pramenů a literatury (obsahující v sobě imponující přehled Čornejových prací k tématu), rejstříky osobní a místní a anglicky psané resumé. Poznámky a odkazy nejsou umístěny pod textem, ale na konci publikace, což asi potěší běžného čtenáře, ale poněkud zarmoutí ty, kteří s knihou budou pracovat jako s vědeckým textem, jehož součástí poznámkový aparát je. Čornejův Žižka je psán velmi hezkým stylem. Některé pasáže jsou ovšem, z důvodů celkem pochopitelných, zatíženy popisem faktů. Autor přitom text občas výrazově oživuje – nazývá například příslušníky bojových družin „ostrými hochy“ (s. 47), kteří své zapojení do loupeživých tlup chápali také jako „riskantní „sport“, který jim zvyšoval sebevědomí i adrenalin a obohacoval jejich život o dobrodružný rozměr“ (s. 51). Se čtenáři komunikuje občas s osobitým humorem. Při výkladu sporů o svátost oltářní, tedy mezi stou-
penci transsubstanciace a příznivci remanence, poznamená: „Čtenář, který tento (notně zjednodušený) výklad opravdu pochopil, si zaslouží obdiv. Jisté je, že prostí středověcí věřící, a mezi ně můžeme počítat také Žižku, podobným teologickým, filozofickým a logickým argumentům nerozuměli.“ (s. 370)

Čornejův obraz Jana Žižky je strhující, podmanivý, monumentální a přitom mimořádně citlivě prokreslený. Je přesvědčivý, přestože víme, že řada míst je doplněna rekonstrukcí, analogiemi či hypotézami. Petr Čornej se svým činem

staví po bok vynikajícím českým historikům a filozofům, zajímajícím se o Žižkovu osobnost, počínaje Františkem Palackým, V. V. Tomkem, Josefem Pekařem či T. G. Masarykem a konče třeba Čornejovým současníkem Františkem Šmahalem. Specialisté budou v příštích letech pečlivě vážit přínos recenzovaného opusu.

Kniha zaujme po právu všechny historiky dějin středověku a další zájemce o naši minulost. Má šanci oslovit i běžné čtenáře, pro které je záliba v dějinách koníčkem. Někteří z nich možná přeskočí popisné pasáže bitev či kritické analýzy pramenů, ale soustředění jistě udrží. Přejme si, aby se publikace stala rovněž inspirací a objektem kritického posouzení zejména pro mladé, začínající historiky. Vedle povinných a rychlých výstupů, jež musí každoročně vrhat do nenasytného „vědeckého kafemlejnku“, by si měli pěstovat své dětské a mladické badatelské sny a naplňovat je třeba po desetiletích, stejně jako to učinil Petr Čornej. Žižkův obraz, který jsme prozkoumali, nese zřetelné rysy historikovy práce, pečť jeho zkušeností a schopnosti kriticky pracovat s prameny. Má v sobě naopak i Petr Čornej něco ze středověkého hrdiny? Vyznává opatrně, že určité hejtmanovy rysy přijímá s respektem, nezastírá však ani jeho temnější stránky. Autor na svých spanilých jízdách po archivech a knihovnách potkal nakonec jiného muže, než jakého si vysnil malý chlapec přemítající na vrchu Vítkově o dobách heroických. Dokázal však naslouchat jemu i příběhům jeho doby a něco si z toho s sebou do naší současnosti vzít.

Čornej, Petr: Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka, Paseka. Praha 2019, 856 s.

KNIHA O ZDEŇKOVĚ BRTNICKÉM Z VALDŠTEJNA MEZI BIOGRAFIÍ A ROZBOREM CESTOPISU

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Zdeňk Brtnický z Valdštejna, poslední představitel této valdštejské rodové větve, patřil mezi příslušníky bohaté moravské aristokracie a zároveň mezi velice vzdělané muže své doby. O to překvapivější však možná je, jak málo prostoru se mu dostalo v současné historiografii. Tuto mezeru se pokouší zaplnit monografie Ondřeje Podavky, která vyšla jako 25. svazek ediční řady „Velké postavy českých dějin“. Nejde o první autorovu práci k osobnosti Zdeňka Brtnického, neboť již dříve k tomuto tématu napsal několik studií¹ a disertační práci obhájenou v roce 2017.

Autor upozorňuje hned v úvodu této knihy na nedostatek pramenů, přičemž také charakterizuje ty nejvýznamnější, podle nichž zároveň zásadním způsobem utvářel výslednou podobu knihy. Těmi jsou Brtnického latinský deník (*Diarium*), který si vedl především v době svých studií a kavalírské cesty, a dále památník (*Stambuch*). Oba zachycují jen část jeho života, nejlépe pak léta 1596–1600, kdy si je Valdštejn vedl současně. Jinak se však nedochovalo mnoho biografických údajů, což Podavku vedlo ke zvolení poměrně netypické struktury. Životopisnou povahu má pouze několik prvních a posledních kapitol, mezi nimiž je v několika tematických celcích rozbor cestovního deníku.

Zdeňk Brtnický se narodil patrně 12. května 1582, ale okolo data panují nejasnosti. Jejich vysvětlováním se však autor nezabývá a odkazuje čtenáře na jinou svoji studii (s. 21). Přitom právě vědecká monografie je ideálním prostorem pro komplexní pojednání, ne-li dokonce přímo očekávaným. Při popisu rodinných předků zaujme skutečnost, že členové rodu patřili mezi vzdělané osobnosti své doby (s. 12). Několik z nich studovalo na univerzitě ve Wittenbergu a vychovatelem Zdeňkova strýce Hynka Brtnického byl Petr Codicillus, význačný humanista z pražské university. Po časně smrti Zdeňkova otce Jindřicha Brtnického byl právě Hynek jedním z jeho poručníků a svého synovce také učinil dědicem, čímž pozdě-

1 Podavka, Ondřej: Památník Zdeňka Brtnického z Valdštejna z let 1591–1600. *Folia historica bohemica* 29, 2014, č. 1, s. 103–132. Dále též: Formování náboženského přesvědčení Zdeňka Brtnického z Valdštejna a Ladislava Veleny ze Žerotína. *Studia Comeniana et historica* 46, 2016, č. 95–96.

ji došlo ke spojení všech panství Brtnických z Valdštejna (Brtnice, Sádek a Moravské Budějovice) v jedné ruce. Zároveň však mladý šlechtic během dětství a dospívání ztratil téměř celou svoji rodinu a nejbližší mu byla babička Alena Berková z Dubé, rozená Meziříčská z Lomnice, z poručníků pak Smil Osovský z Doubravice, byť mezi nimi později došlo k jistým sporům při předávání dědictví. Další pasáže jsou věnovány vzdělání. Vedle míst a škol Podavka zmiňuje samozřejmě také osobnosti, které Brtnického formovaly. Jeho preceptorem byl po celou dobu Adam Ropal z Ryfímberka, ale měl možnost navazovat bližší kontakty i s celou řadou dalších osobností jak na domácí Moravě, tak i během pobytu ve Slezsku. Asi nejvýznamnějším byl Matyáš Borbonius z Borbenheimu.

Mnoho dalších příležitostí pak nabídla kavalírska cesta, kterou Zdeněk Brtnický podnikl v letech 1599 až 1602 a vedla přes Štrasburk do Francie, obou částí Nizozemí, Anglie, Švýcarska a Itálie. Přiložená mapa cesty na s. 33 bohužel není nijak podrobná a přehledná, cestovní itinerář je však shrnut alespoň v jejím popisu, bohužel však jen ve formě názvů obcí bez dat. Právě k této cestě poskytují výše zmíněné prameny celou řadu zpráv, byť se jejich četnost i informační obsažnost v čase proměňují, stejně jako zájmy urozeného cestovatele. Zde před námi vyrůstá obraz všestranně humanisticky vzdělaného aristokrata ovládajícího několik jazyků, živě se zajímajícího o celou řadu oborů a navazujícího osobní kontakty s předními učiteli své doby.

Samotný popis kavalírské cesty Podavka dělí do šesti tematicky vymezených kapitol. V nich se zabývá Valdštejnovými studiemi, intelektuálními zájmy, městským prostředím a krajinou, každodenností na cestách, navazovanými společenskými kontakty a vzbami a nakonec též vztahem k náboženství. Takto vytěžená zjištění autor srovnává s dalšími známými cestami i dobovými reáliemi. Velké úsilí bylo věnováno rovněž identifikaci navštívených míst, jejichž jména a názvy český cestovatel zapisoval tak, jak jim byl schopen porozumět. Cenné jednotlivosti bohužel nevyvažují skutečnost, že separací jednotlivých informací se zásadně ztrácí celkový a komplexní obraz cesty, jak ji Brtnický absolvoval a jak také vypovídá o jeho životě v tomto období. Klade to značné nároky na paměť čtenáře, který je nucen k neustálé komparaci mezi kapitolami, protože jedině tak se z knihy dozví alespoň trochu komplexně, čemu všemu věnoval Brtnický pozornost a čas na konkrétních místech a jak se jeho zájmy a pozornost během několikaleté cesty proměňovaly napříč rámcem stanovených témat. Ani to však nenahradí popis cesty v takové plnosti, jakou lze od biografické knihy očekávat tím spíše, že Podavkovo dílo vyšlo v ediční řadě životopisů významných českých osobností. Tento způsob výkladu s sebou vedle fragmentárnosti nese také poměrně časté duplikování informací, neboť je logicky třeba některé z nich opakovat kvůli jiným souvislostem. Bez celkového kontextu deníku též není možné řadu věcí z pozice čtenáře/uživatele posoudit a podobné je to i s některými prezentovanými výklady autora. Příkladem může být třeba hudba

(s. 72–73). Je dosti sporné, že by označení hudebního zvuku za krásný bylo samo o sobě projevem Valdštejnovy schopnosti ocenit (a tedy posoudit) hudební kvalitu, stejně jako jeho zájem o varhany mohl být veden třeba i jejich technickou či výtvarně-uměleckou hodnotou. Rovněž málo zmínek o koncertech, na které autor knihy upozorňuje, může být dáno vcelku prozaickými důvody. Veřejné koncerty se totiž v té době ještě nepořádaly a vedle panovnických a šlechtických² dvorů se hudba hrála nejčastěji v kostelích při bohoslužbách. A jak sám Podavka uvádí jinde, těch se v katolických zemích Brtnický jako evangelík patrně moc neúčastnil.

Značné limity tohoto přístupu vnímám také v otázce konfese, na kterou čtenář více či méně latentně naráží v podstatě již od prvních stránek o rodině a vzdělání, aby explicitně řečené odpovědi našel až v kapitole od strany 190. Přitom problematika latinských škol, stejně jako minimálně část významných společenských i politických vazeb mezi šlechtou s otázkou náboženské orientace úzce souvisí. Podavka zde jinak přináší přínosné informace a na jejich základě Brtnického identifikuje za luterána filipistického směru, který u nás nebyl příliš rozšířen.

Následně se kniha vrací k biografickému výkladu a zabývá se Valdštejnovým životem po návratu do českých zemí. Jak dokládá dochovaná korespondence, kontakty mladého aristokrata byly v zásadě definovány prostorem západní Moravy, v němž se pohyboval také Smil Osovský z Doubravice, stejně jako kontakty Karla st. ze Žerotína, předáka moravských nekatolických stavů, jenž rovněž patřil mezi velmi blízké podporovatele mladého brtnického pána. Z okruhu evangelické šlechty pocházely též obě jeho manželky: Magdaléna z Thurnu a Kateřina Křinecká z Ronova.

V další kapitole se čtenář seznamuje s hospodařením Valdštejna coby brtnické vrchnosti. Zde Podavka upozorňuje na pozoruhodnou skutečnost. I přes svůj původ a pozemkový majetek fakticky až do stavovského povstání nevystupoval v domácí politice a nevykonával ani žádnou ze zemských funkcí, což se změnilo až s připojením Moravy k povstání a nástupem Fridricha Falckého, k jehož dvořanům Valdštejn patřil. Vliv mohla mít jednak jeho konfesní profilace, která samozřejmě v době vyostřujícího se konfliktu s katolíky kolem císařského dvora nebyla výhodou, ale zřejmě také dluhy, které musel řešit po návratu z cest. I přes zajímavé ekonomické detaily, jež zde autor knihy uvádí, není popis tak úplný, jak by mohl být a jak umožňují dostupné prameny. Zcela schází například důležitý popis tehdejších valdštejnských panství a čtenář se tedy o rozsahu pozemkových majetků brtnických Valdštejnů nic nedozví. Je sice pravda, že z doby správy Zdeňka Brtnického se mnoho pramenů nedochovalo, ale např. pro brtnické panství

2 Zde je však třeba připomenout, že fenomén zámeckých či šlechtických kapel se naplno rozvinul až v baroku.

jsou urbářové informace z doby jeho předchůdců,³ stejně jako konfiskační odhad ze 17. listopadu 1622.⁴ Tento konfiskační dokument byl vytvořen po Valdštejnově uvěznění na brněnském Špilberku, kde také kvůli špatným podmínkám a patrně dlouhodobě nedobrému zdravotnímu stavu zemřel.

Jistým zklamáním jsou také poměrně omezené obrazové přílohy. V barvě zde nacházíme jen dobové veduty ze spisu *Civitates orbis terrarum*, ukázky z Valdštejnova památníku jsou pouze černobílé. Další vyobrazení ilustrují většinou současnou podobu míst navštívených při kavalírské cestě. Z domácích sídel brtnických Valdštejnů je v knize zařazena pouze jediná fotografie zámku v Brtnici, ale Sádek či bývalý luteránský kostel v Brtnici, v němž také Hynek Brtnický zřídil rodovou hrobku, již nikoliv.

Z mnoha aspektů knihy je patrná výrazná orientace autora na zpracování Valdštejnova deníku a jeho další interpretaci. Náročně vytvořené tematické celky by měly smysl spíše jako analytický doplněk cestopisu, který by byl hlavní částí publikace (třeba v podobě latinského originálu se souběžným překladem). Bez celkového deníkového líčení však uvedené informace ztrácejí svůj kontext a pro uživatele životopisné publikace tedy nutně i část výpovědní hodnoty. Edici deníku ostatně autor avizuje jako svůj budoucí zájem. Namísto radosti z vydání odborného životopisu opomíjené osobnosti Zdeňka Brtnického z Valdštejna tedy převládají spíše rozpaky.

Podavka, Ondřej: Zdeněk Brtnický z Valdštejna. Učený šlechtic a jeho deník z cest. Velké postavy českých dějin, sv. 25, Vyšehrad. Praha 2017, 280 s.

3 Janák, Jan a kol.: Dějiny Brtnice. Brno – Třebíč 1988, s. 112–115.

4 Tamtéž, s. 124–125.

CÍSAŘSTÍ HUDEBNÍCI V ÚČTECH DVORA RUDOLFA II.

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Rudolfinský dvůr v Praze je dostatečně znám jako jedno z nejvýznamnějších center umění a vzdělanosti v tehdejší Evropě. Na vysoké úrovni byla také zdejší císařská kapela, jež přitahovala hudebníky z celé Evropy, kteří se zde snažili nalézt uplatnění. Z osudů některých osobností však také víme, že končily svůj život ve velmi neutěšených poměrech, zatímco jim císařská komora zůstávala dlužna nezřídka i významné částky za jejich práci pro dvůr. Právě na finanční problematiku se zaměřila Michaela Žáčková Rossi ve své knize, která představuje součást dlouhodobého badatelského zájmu o rudolfinské hudebníky. Zatímco vlastní hudební problematice (tedy např. organizace hudby, hudebníci, repertoár atd.) byla alespoň v dílčích tématech věnována již celá řada prací, autorka problematiku poprvé nazírá prostřednictvím účetních dokumentů.

Zdrojem z této publikaci zpracovávaných údajů jsou knihy dvorské pokladny uložené v oddělení Hofkammerarchiv v Rakouském státním archivu ve Vídni, jež byly vedeny mezi lety 1576 až 1613/14. Z této téměř kontinuální řady se nedochovalo účetní knihy z let 1578, 1579 a 1580, některé další knihy jsou pak dochovány neúplně. Excerpce a zpracování těchto archivních údajů představují detailní a nesmírně cennou práci, která poskytuje podrobný pohled do personálního obsazení a nákladů dvorní kapely. V celkových přehledech jsou získané údaje shrnuty v grafech, jež sledují roční vývoj mzdových nákladů jak v celkových kategoriích, tak i na některých vybraných pozicích (Hofcaplan, Organist, Basist ad.). Tyto grafy jsou spíše orientační, protože jejich tiskové provedení bohužel není příliš přehledné (některé linie nejsou téměř viditelné).

Hlavní část knihy představují soupisy, které jsou rozděleny na čtyři typy a rámovány lety 1576 až 1612. První představuje abecední seznam hudebníků včetně jmenných variant, administrativního zařazení, oblasti profesního působení, datace jejich služby u dvora, výše platu a případných doplňujících poznámek. Další seznam uvádí rudolfinské hudebníky a jejich platy tak, jak je zachycují záznamy v účetních knihách. Žáčková Rossi zde zachycuje široké spektrum údajů od účetního roku a konkrétního folia, kde se daný záznam v prameni nachází, přes konkrétní pozici hudebníka, vyplacenou částku v měsíční i roční výši, termíny, za které byla výplata prováděna, až po kvitance potvrzující převzetí financí. Díky

abecednímu řazení podle příjmení je možné údaje z jednotlivých let velmi přehledně srovnávat. Následují seznamy učitelů žáků na trubku (1581–1611) a Singerknaben, tedy chlapců choralistů (1576–1616).

Už z popisu předchozího odstavce je zřejmé, že kniha představuje mimořádně cenný zdroj informací, jež v rámci možností dochovaných pramenů zprostředkovávají jak souhrnný přehled o hudebnících zaměstnaných u císařského dvora Rudolfa II., tak především detailní vhled do financování personálních nákladů této oblasti dvora. Publikace tedy může být přínosná nejen pro hudební historiky či historiky zaměřené na rudolfinskou epochu, ale též pro badatele, jež se zaměřují na problematiku raně novověkého účetnictví a řízení financí v dvorském prostředí.

Žáčková Rossi, Michaela: The Musicians at the Court of Rudolf II. The Musical Entourage of Rudolf II (1576–1612) Reconstructed from the Imperial Accounting Ledgers, KLP – Koniasch Latin Press. Prague 2017, 255 s.

MANSFELD A DOBYTÍ PLZNĚ ROKU 1618

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Počínaje rokem 2018 se naskytá řada příležitostí reflektovat historické události třicetileté války ve spojení s jejich 400. výročím. Jedním z těchto „připomínkových“ příspěvků je též kniha Jana Kiliána **Dobytí Plzně 1618**, která již podle svého názvu pojednává o důležité vojenské akci z počátků první fáze mnohaletého válečného konfliktu a rovněž o jednom z nejvýznamnějších vojenských vítězství českých stavů.

V úvodu knihy autor shrnuje dosavadní stav bádání a ohlasů, které sleduje již od relace přímého účastníka obléhání západočeské metropole, mansfeldského polního kazatele Johanna Jacoba Heilmanna, až po nejnovější historiografické práce. Následně se již pouští do výkladu vlastních událostí. Plzeň na počátku stavovského povstání popisuje jako sebevědomé královské město s hrdou minulostí pevné katolické hráze, kterou nedokázali pokořit ani husité. Z toho pramenilo přesvědčení o nedobytnosti města, jehož fortifikace však od pozdního středověku začala zaostávat za vývojem obléhacích i opevňovacích technik. Kilián nicméně upozorňuje, že i po husitských válkách zde žili nekatolíci. V roce 1574 dokonce utrakvisté a evangelíci získali většinu v městské radě, ačkoliv jinak ve městě tvořili menšinu. Ta však čelila neustávajícímu katolickému tlaku, který vyvrcholil v druhé polovině 70. let 16. století, kdy byli nekatolíci svých pozic zbaveni a s pomocí represivních nařízení marginalizováni.

Politická orientace Plzně tedy byla zřejmá. Bezprostředně po defenestraci začalo město zbrojit, přijalo do svých hradeb posilu císařských oddílů pod velícím Felixe Dornheima a zaujalo otevřeně nepřátelský postoj. Ten se projevoval jak povýšeným jednáním se stavovskými direktory, tak i vojenskými aktivitami. Souběžně s tím se odehrávala jednání mezi Petrem Arnoštem II. z Mansfeldu a savojským vévodou Karlem Emanuele. Zde Kilián upozorňuje na Mansfeldovo napojení na markraběte Jáchyma Arnošta Braniborsko-Ansbašského, u jehož dvora zastával významné postavení, a Kristiána I. z Anhaltu, jenž byl již tehdy ve službách vůdce protestantské Unie, kurfiřta Fridricha Falckého. Jak autor uvádí, patrně právě na Anhaltův popud se savojský vévoda rozhodl využít Mansfelda v rámci svého záměru na získání císařské koruny a podpořit s jeho armádou české stavy v započatém zápase s Habsburky.

Dílčí vojenské střety kniha zmiňuje ještě před samotným obléháním. Zatímco direktorium stále doufalo v dohodu a snažilo se Plzeň přimět alespoň k neutralitě,

když už nebylo možné doufat ve spojenectví, plzeňská posádka podnikala výpady do okolí. Při nich svedla menší boje s krajskou hotovostí, se sousedním Stříbrem a dokonce měla zadržet a uvěznit několik rytířů. V rámci příprav na hájení města také spálili jen nedokonale opevněné předměstí, aby nemohlo být využito jako opěrný bod ze strany obléhatelů. Samotná krajská hotovost však nedisponovala dostatečnou silou k regulárnímu obležení města. K němu došlo až mezi 19. až 22. zářím 1618, kdy ho Mansfeldovy oddíly poprvé uzavřely. Kvůli chybějící těžké artilerii, bez níž bylo v podstatě nemožné opevněné město dobýt, a příkazům direktorů, kteří měli obavy o zničení Plzně, se však vojsko vrátilo do svého předchozího ležení. Po dalších neúspěšných jednáních s městskými představiteli však bylo město již 28. září znovu obleženo.

Při líčení vlastního obléhání Kilián nejprve popisuje plzeňskou fortifikaci, která sestávala ze sice zastaralých středověkých hradeb, ovšem efektivně zesílených korytem řeky Mže a hlubokými vodními příkopy. Posílené však bylo také Mansfeldovo vojsko, a to především o těžké dělostřelectvo, s jehož pomocí mohlo začít regulární dobývání opevněného města. Dál v textu se pak již autor věnuje vlastnímu taktickému postupu, kdy došlo k citelnému poškození hradeb na několika místech a k několika neúspěšným pokusům o jejich zdolání. Důležitý průlom se podařil u Pražské brány a tzv. císařského domu, který na hradbách nechal postavit Rudolf II. a jež se podařilo obléhatelům také obsadit. V přiloženém dobovém vyobrazení Plzně na stranách 44 a 45 je sice tento dům zvýrazněn, bohužel však vychází do knižní vazby a není tedy příliš viditelný. 21. listopadu byl po několikadenním odkladu vyhlášen generální útok a díky taktické pozici v císařském domě a úspěšnému ostřelování se Mansfeldovým vojákům podařilo do města vstoupit dnešní Dřevěnou ulicí, jež v pozdější minulosti nesla též název Mansfeldova. Kilián zmiňuje i pokusy o průlomy na jiných místech za pomoci tzv. petard (děl s krátkou hlavní umístěných na bránu), které však nebyly úspěšné. I po ztrátě pozic u Dřevěné ulice však obránci kladli tuhý odpor, opevnili se na náměstí a založili ve městě oheň. Ten znesnadňoval postup obléhatelů, kteří směrem k náměstí postupovali probouráváním se z jednoho domu do druhého. Po stažení městské posádky do poničeného františkánského kláštera město nakonec kapitulovalo a stalo se na dva roky Mansfeldovou hlavní základnou. Kilián zdůrazňuje zejména v té době mimořádnou disciplínu vojska, které zachovalo nevídanou kázeň a podle důrazných pokynů Mansfelda, opakovaně instruovaného českými stavy, město nevyplenilo.

Výklad knihy zde však nekončí a krátce shrnuje ještě následující události, kdy Mansfeld postupně obsadil různé opěrné body v západních a jižních Čechách, zároveň však utrpěl důležitou porážku v bitvě u Záblatí, která otřásla jeho pozicí. Následkem toho byl v Plzni připravován neúspěšný pokus o převrat. Se svolením Fridricha Falckého navíc skončila podpora ze strany Karla Emanuela Savojského a Mansfeld tedy přešel plně do českých služeb. Kilián samozřejmě neponechává

stranou ani události těsně před bělohorskou bitvou a otázku tzv. Mansfeldovy zrady. V té souvislosti zmiňuje, že pokud by Mansfeld uposlechl rozkazu a chtěl své jednotky připojit ke stavovskému ležení u Rokycan, musel by prorazit přes pozice císařských a ligistických vojsk, což se mu jako zkušenému stratégovi muselo i s ohledem na výraznou početní disproporci jevit jako velice riskantní. Vzhledem k situaci proto raději uzavřel s nepřátelskými vojsky několikadenní příměří a pokračoval v diplomatických jednáních, která však již nic dalšího Mansfeldovi nepřinesla. Během jara a léta roku 1621 postupně přišel o většinu pozic v západních a jižních Čechách, 21. března mansfeldská posádka (v době Mansfeldovy nepřítomnosti) dokonce vydala samotnou Plzeň vojsku ligistického generála Jana Tserclaese Tillyho.

Rozsahem nevelká práce tedy podává stručný, ale ucelený pohled na dobytí Plzně v širším kontextu událostí stavovského povstání. Text navíc doprovází celá řada především dobových vyobrazení, což knize nesporně dodává na atraktivitě pro širokou obec čtenářů.

Kilián, Jan: Dobytí Plzně 1618. Edice Útrapy a hrůzy třicetileté války 2, Veduta. České Budějovice 2018. 96 s.

JOSÉ BURGÉS: 1696 A PICTURE OF THE PIOUS SCHOOLS IN CENTRAL EUROPE AT THE END OF THE XVII CENTURY

VÁCLAV BARTŮŠEK

Pozoruhodné dílo o dějinách piaristického řádu napsal v souvislosti se svým nástupem do funkce řádového generálního historiografa piaristického řádu při piaristické generální kurii v Římě (Piazza dé Massimi 4) ve školním roce 2015/16 P. José Burgés Dalmau. Bylo věnováno významné události, která se odehrála v piaristickém řádu na konci 17. století. Jednalo se totiž o první generální vizitaci do zaalpské oblasti, kde se piaristický řád rozšiřoval od svého příchodu do Mikulova na Moravě v roce 1631. Na konci 17. století bylo kvůli dalšímu zakládání poměrně velkého množství řádových kolejí se středním i vyššími řádovými učiteli, většinou gymnázii. Často záleželo na tom, jaké úsilí vyvine v tomto směru i generál piaristického řádu, zejména pokud se nové založení směřovalo do některého hlavního města zaalpského státu. Vizitaci prováděl se svými sekretáři řádový generál P. Joannes Franciscus Focci a S. Pietro. Ten si při ní chtěl nejen zkontrolovat zaalpský prostor, kde vznikalo a postupně se vytvořilo i několik řádových provincií a odkud začínali na místa generálních asistentů přicházet významní členové piaristického řádu. Většinou bývali třetími generálními asistenty, pod jejichž kompetenci spadalo i sestavování a redigování dějin nejen na území Itálie, ale celého řádového teritoria, tedy i zaalpských piaristických oblastí a provincií a přitran-ských regionů. Významný řádový generál Focci asi rovněž chtěl prověřit dopad a dodržování svých nových školních reforem, které vydal před nedávnou dobou prostřednictvím generální řádové kapituly.

Autor knihy středního rozsahu, která vyšla v anglické a španělské mutaci v městě Quezon City na Filipínách v piaristické koleji New Manila v roce 2017 a byla doplněna černobílými i barevnými obrázky a plány si připravil rozsáhlý a poměrně dosti komplexně pojatý výklad látky odvíjející se od základního námětu generální vizitace piaristického řádu v letech 1695 a 1696 v zaalpské a tatranské (karpatské) oblasti střední Evropy. Jak důležitá problematika pro dějiny celého piaristického řádu je, ukazuje také to, že materiály již jednou vydal piaristický historik a generální archivář P. Osvaldo Tosti (†2000?) v polovině 20. století, tedy v souvislosti s historickým výročím události ve sborníku *Archivum Scholarum*

Piarum, určeném pro vydávání příspěvků o řádové historii a především edic nejdůležitějších pramenů k piaristickým řádovým dějinám.¹ Původní verzi knihy však dokončil již v roce 2015. Předložil ji tehdy na jednáních piaristické řádové generální kapituly v témže roce (2015) v digitalizované podobě pod názvem *1696 Fotografía de las Escuelas Pías en Europa Central a finales del siglo XVII en 2015*,² jako její doprovodný program na hlavním zasedání.

Po velmi stručném uvedení knihy tehdejšími (a zatím stále v Římě působícím, tedy i současným) generálem piaristického řádu P. Pietrem Aguadem (Prologue) se zdůrazněním významu nové knihy i historické práce José Burgése a oceněním předpokladů pro jeho novou funkci řádového historiografa,³ následuje vydání celého textu díla. Orientaci v něm usnadní hned na úvod zařazený obsah. Kromě hlavního textu obsahuje totiž zde předkládaná kniha poměrně velký počet dalších příloh a přídavek včetně plánů, fotografií, především barevných, a map. Některé podobné dokumenty jsou průběžně zařazeny rovněž v souladu s obsahem do textu knihy.

Po svém vlastním o něco delším úvodu o nejdůležitější literatuře (Introduction) a pramenech, které se nacházejí v Generálním archivu a historické knihovně piaristického řádu u kostela sv. Pantaleona v Římě, jež je vlastně i jakýmsi archivním i knihovním miniinventářem pro badatele, který by se rozhodl v této problematice na dílo P. José Burgése navázat. Připomněl zde i některá v naší historiografii dosud nevyužívaná díla. Jedná se především o knihu piaristického provinciála z Neapole P. Antonia Del Monte generálního řádového visitátora, který se stal nakonec v roce 1706 profesorem teologie v Římě.⁴ Toto dílo otevírá totiž i další možnosti k novým poznatkům o piaristické historiografii a v našich zemích zatím nemohlo být plně využito.⁵

Dále následuje přehled kolejí, v nichž vizitace proběhla, nebo se jich týkala. Podobnou otázku a přehled, avšak spíše na základě okolností rozšíření piaristického řádu ve střední Evropě řešil o již v roce 2010 i Václav Bartůšek,⁶ takže je možné

1 Tosti, Osvaldo: *Visitatio generalis et Apostolica Provinciarum Ultramontanum in Germania et Polonia* (1695). Archivum Scholarum Piarum (ASP) 38, 1995, s. 14–67; ASP 39, 1996, s. 1–62 a ASP 40, 1996, s. 95–149.

2 Burgés Damlaui, José: *1696 A Picture of the Pious Schools in Central Europe at the end of the XVII century*. ASP 82, 2017, s. 223, 224.

3 Vystřídal P. Adolfa Garcíu Durana z Barcelony.

4 Del Monte, Antonii (* říjen 1661 Neapol, † 12. 2. 1709 Řím); Bandrés Rey, Luis María – Vilà Palà, Claudio (eds.): *Diccionario enciclopédico escolapio II. Biografías de escolapios*. Salamanca 1983.

5 Srov. Bobková-Valentová, K. – Kašpárková, J. a kol.: *Historiam scribere II.*, Praha. Olomouc 2018, 884 s. (dále *Historiam scribere II.*).

6 Bartůšek, Václav: *Die Piaristen und ihre Ordenshäuser in Mitteleuropa*. In: *Piaristen und Schulwesen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17. – 19. Jahrhundert. Konferenzbericht*. (Svätý Jur 30. 9. – 2. 10. 2010). Bratislava 2012, s. 9–21, s. 45–49; srov. týž: *Der Unterricht der doppelten Buchhaltung in mitteleuropäischen Piaristenschulen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*. In:

poměrně dobře problematiku poznat z několika úhlů, což vrcholilo i knížkou sepsanou v roce 2017 k výročí piaristického řádu.⁷ Kniha je ve střední Evropě lépe dostupná, podobně jako další dílo s názvy kolejí a recipročními informacemi.⁸ Je možné v ní Burgésem uváděné koleje dohledat. Uvedu zde ve výčtu z Burgesovy knihy pouze názvy lokalit podle oblastí, z nichž se postupem doby staly řádové středoevropské provincie.

Z piaristické provincie Germania, kam tehdy náležely české země a Rakousko, jsou zde uvedeny koleje v Mikulově, ve Strážnici, v Lipníku nad Bečvou, v Litomyšli, v Hornu, ve Slaném, Ostrově nad Ohří, Kroměříži, Kosmonosech, Stará Voda u Libavě a Příbor. Z oblasti Uher (zahrnovala vlastně Slovensko) je to Prievidza a Brezno. Z bývalé piaristické provincie Polonia, kam spadaly i některé koleje z Litvy a Ukrajiny, jsou jmenovány koleje ve Varšavě, v Podolinci (na Spiši na Slovensku), v Řešově, v Krakově, v Chelmu, v Lowiczích, v Piotrkově, v Goře (Kalwarii), v Radomi, v Dabrowici, ve Warezu, ve Vieluni a v Lubieszově. U každé koleje uvedl autor vyobrazení důležitých, hlavně architektonických materiálů, podle dokumentů dostupných v generálním archivu piaristického řádu v Římě s odkazem na jeho uložení. Informace o stručné historii koleje, která obsahovala též údaje o fundaci a fundátorovi. Připojil ještě seznam členů koleje nebo residence s jejich povinnostmi v řádu z dané lokality na základě soupisu pořízeného pro řádového generála pro školní rok 1695/96. Případně byla také připojena velmi stručná informace o studentech vzdělávacího ústavu působícího při konkrétní koleji i o soukromých řádových učilištích, tedy o noviciátu a soukromých studiích, především filozofie a teologie. Tento popis poskytl základní data pro práci autora a zabral asi třetinu knihy.⁹

Z těchto faktů vyexcerpovaných z pramenů získal Burges data pro další zpracování a líčení průběhu vizitace vzhledem k jejímu poslání a cílům. Prvním jejím úkolem byla příprava podmínek pro založení residence a posléze piaristické koleje v hlavním městě habsburské monarchie Vídní. Vizitace se měla dále zabývat polskou piaristickou provincií a jejím rozvojem. Bylo nutno vyřešit i vztah piaristických kolejí v Uhrách k piaristické provincii Germania, k níž byly zatím pouze dočasně připojeny a řízeny přes provinciála piaristické provincie Germania. S tím souvisel také vznik paralelní viceprovincie Hungaria, v jejímž čele stanul P. Lucas Mösch a S. Edmundo, který byl nejen významným organizátorem řádového života, ale i vědcem – astronomem, fyzikem a matematikem.¹⁰

Piaristen und Schulwesen, s. 45–51.

7 Bartůšek, Václav: Rok piaristů 2017. Ústí nad Orlicí 2017, 56 s.

8 Bartůšek, Václav: Osmý div světa. Fenomén gymnázia v Rychnově nad Kněžnou od založení do reform Marie Terezie s přesahy na začátek 19. Století. Ústí nad Orlicí 2014, 208 s.

9 Končí na s. 110.

10 Srovnej Morovič, Miroslav Tibor: Lucas Moesch und Mathematik an der Piaristenschulen in Ungarn im 18. Jahrhundert. In: Piaristen und Schulwesen, s. 35–43.

Ve třetí části své knihy se autor zabýval životem, činností a díly jednotlivých provinciálů a představených kolejí (rektorů) nebo i rezidencí (superiorů) ze střední Evropy. Hodnotil politickou, sociální i kulturní situaci v tomto regionu především i podle toho, jak na ni mohly tehdy nahlížet špičky piaristického řádu. Zabýval se situací střední Evropy také z teologického hlediska. Připomínal především tehdejší zvyky a další projevy náboženského života konce 17. století. Připomínal projevy, které postupně gradovaly až k náboženské mystice a zázrakům, např. k uctívání zázračných obrazů, hlavně pokud se týkaly uctívání obrazů i života některých řádových osobností, jejich projevy v řádových slavnostech, mších, poutích, misiích, řádových bratrstvech,¹¹ v mariánském kultu apod. Ty zachycovaly některé prameny k dějinám piaristického řádu z této oblasti, což však autor uvádí spíše ve stručnějších obecných shrnutích než uvedením konkrétních případů. Z tohoto pohledu nahlíží autor i na piaristické školství, výchovu a vzdělanost.

Text knihy uzavírají dvě důležité a zajímavé přílohy. V prvním z nich *Some Outstanding Piaristic Fathers in central Europe in the XVII Century* se José Burgés zaměřil na významné představitele piaristického řádu, kteří v oblasti působili nebo dokonce i odtud pocházeli. Zastoupeni jsou zde formou stručných biogramů. Kratinké texty obsahují vymezení životního úseku pouze pomocí roků, charakteristiku jejich života a děl s uvedením jejich zásluh. Takto shromáždil Burgés celkem 43 biogramů. Byli tu připomenuti mnozí významní piaristé, z nichž je zde možné alespoň jako příklad jmenovat a připomenout si některé osobnosti, ačkoliv ne zcela souhlasím s pořadím, v jakém jsou uvedeny. Za nejvýznamnějšího z nich považuji blahoslaveného P. Pietra Casaniho a Nativitate BMV († 17. 10. 1647 Řím).¹² Snahy o blahořečení proběhly např. u Františka Hanáka a S. Wenceslao, († 1. 6. 1710 Prievidza) rodáka z moravské Kelče. Výkonným zástupcem provinciála provincie Germanie býval za třicetileté války Alexander Novari a S. Bernardo († 16. 4. 1657 Řešov). Význam činnosti Jana Jakuba Ollaria-Hrnčíře († po 1658 Stříž na Moravě) se potvrdil rovněž dalšími nedávnými výzkumy.¹³ Význam pro sestavení jednoho z prvních katalogů na počátku 18. století měl sám pověsti ctihodnosti užívající Jan Chrisostomus Salistir a S. Paulo († 10. 12. 1717 Řím).¹⁴ Význam pro matematiku měli uherský viceprovinciál Lukáš Mösch a S. Edmundo († 24. 3. 1701 Mikulov) a morav-

11 Např. na s. 218 a 219.

12 Burgés u něho blahoslavenství nepřipomíná.

13 O Ollariově aktivitě viz Bartůšek, Václav: Nejstarší kniha k dějinám piaristické koleje ve Strážnici. Okolo Strážnice 2020, s. 77–109.

14 Bartůšek, Václav: Seznam ctihodných piaristů z roku 1710. *Paginae historiae* 18, 2010, s. 147–164.

ský piarista Augustin Tomáš Sakl (†8. 9. 1717 Horn),¹⁵ význam pro historii a historiografii měl Bernard Bartlík a S. Phippo Nerio (†27. 6. 1716 Lipník nad Bečvou). Prvním asistentem generála v Římě byl P. Ludvík Bauman a S. Luka (†13. 3. 1704 Lipník). Jako poslední byl zařazen osud piaristického řádového generála Jana Františka Fociho a S. Petro, († 9. 6. 1699 Řím), který zaalpskou generální vizitaci nařídil a provedl.

Druhá příloha *The Places where the Piarists were Present in 1696 in Central Europe and Today's Reality* se týká tehdejších piaristických kolejí, kde proběhla generální vizitace piaristických zaalpských provincií nebo byli o ní informováni dopisem, který napsal generál řádu se svým sekretářem na vizitační cestě nejspíše v Mikulově na Moravě. Zde se uvádějí současné barevné fotografie piaristických kolejí. Připomeňme si tady mnohá místa důležitá stále pro piaristický řád i jeho tradici, ale také některé kdysi významné lokality, dodnes poznamenané svou piaristickou minulostí. Autor knihy se na konci hesel o zde uvedených kolejích vrací k jejich současnému stavu, avšak pouze formou stručné připomínky. Lze konstatovat, že se tady otevírá jakési volné pole působnosti pro badatele, kteří by byli ochotni zpracovat informace podobného charakteru pro co největší počet všech existujících řádových kolejí.

Jako příklad lze jmenovat např. lokality z českých zemí. V Mikulově na Moravě se stále piaristé dožadují vydání budovy gymnázia, která byla prvním místem, kde začala řádová výuka ve střední Evropě vůbec. Piaristé obsadili a aktivně provozují kolej v sousední Strážnici, kde dokonce rozvíjejí volnočasové aktivity dětí a mládeže. Daleko větší problémy jsou s areálem piaristické koleje v Lipníku, který vlastní město. Kolej v Litomyšli byla restituována. Poměrně důkladně je zpracována její historiografie v souvislosti s výukou dějepisu na piaristických školách v 18. a 19. století.¹⁶ O knihovnu začalo od roku 2017 pečovat město Litomyšl.¹⁷ Areál piaristické koleje ve Slaném patří městu, které ho využívá ke kulturním aktivitám jako muzeum a městskou knihovnu.¹⁸ Bývalý areál piaristické koleje v Ostrově nad Ohří opravilo město Ostrov na byty, zahradu na park, odsvěcený kostel a *svatý okrsek* (*Holy Surrounding*) se využívá k muzejním a výstav-

15 Kniha uvádí chybně Saki. Dopisoval si s filozofem Gottfriedem Wilhelmem Leibnitzem. Srovnej Bartůšek, Václav: Astronom a matematik Tomáš Sakl z Hustopečí. Malovaný kraj. Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka 5, 2017, září–říjen, s. 11.

16 Skřivánek, Milan: K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli. Pardubice 2008.

17 <https://denihy.cz/litomysl-vlastni-vzacne-knihy-20150817-vl4n.html> [19. 6. 2020].

18 <http://melnicky-antikvariat.cz/katalog/cestovani-tuzemsko/b23680-piariste-ve-slanem-1658-2008-frankova-bozena-bartusek-vaclav-a-dalsi/> a ještě <https://issuu.com/ivohornak/docs/piaristicka-kolej> [19. 6. 2020]. Byl sem zaslán dopis s oznámením o vizitaci. Viz též pozn. 19.

ním účelům, podobně jako některé části nově opraveného sasko-lauenburského zámku, kde probíhají i přednášky o piaristech.¹⁹ Piaristickou kolej v Kroměříži zde reprezentuje fotografie kostela sv. Jana Křtitele, který byl postaven ovšem až v době vrcholného baroka v 18. století, takže v době vizitace byl využíván kostel sv. Mořice.²⁰

Bývalá černínská piaristická kolej v Kosmonosech u Mladé Boleslavi se stala později součástí areálu psychiatrické léčebny a v současné době byl kostel i s přílehlou Loretou opraven.²¹ Vzhledem k jejímu kulturnímu dědictví připomíná José Burgés, a proto připojil také fotografii bývalého minoritského kláštera *Na Karmeli*, který piaristé vyměnili na rozkaz Josefa II. v roce 1784 za svou kolej v Kosmonosech kvůli možnosti gymnaziální výuky v krajském městě.²² K nově založeným lokalitám na Moravě těsně před vizitací patřila i piaristická kolej ve Staré Vodě u Libavé, zachráněná ze zničené lokality v bývalém vojenském prostoru.²³ Rovněž v devadesátých letech 17. století nově vznikla piaristická rezidence a později i další řádová kolej v Příboře, která slouží v dnešní době muzejním účelům. Je zde městské muzeum. Jeho expozice mají regionální a vlastivědný charakter a netýkají se jen zdejšího významného rodáka z 19. století Sigmunda Freuda.²⁴

Ze slovenských kolejí je zde také uvedeno více lokalit.²⁵ Provinciál později (v roce 1721) již definitivně vzniklé a řádovým generálem potvrzené provincie Hungaria sídlil v koleji Prievidzi.²⁶ Dále jsou ještě uvedeny koleje ve Svätom Jure, v Brezne, inkorporovanou faru ve Spišské Bele. Zvláštní postavení měla piaristická kolej v Podolinci, která náležela do piaristické provincie Polonia, kde působil její noviciát, proto tato lokalita měla velký význam.²⁷ Na ni mohl navázat výčet dalších polských

19 Bartůšek, Václav: Dějiny piaristické koleje v Ostrově 1666–1739. PH 26/1, 2018, s. 36–71.

20 Bartůšek, Václav: Kolej piaristů v Kroměříži a její postavení v řádu v letech 1687–1778. Východní Morava. Dějiny – lidé – krajina 2, 2012, s. 42–57.

21 <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kosmonosy> [19. 6. 2020].

22 [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_svat%C3%A9ho_Bonaventury_\(Mlad%C3%A1_Boleslav\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_svat%C3%A9ho_Bonaventury_(Mlad%C3%A1_Boleslav)) [19. 6. 2020].

23 poutni.ado.cz/stara-voda/stara-voda.htm [19. 6. 2020].

24 Piaristé v Příboře. Sborník příspěvků z odborného sympozia 300 let piaristického gymnázia v Příboře. Nový Jičín 1995, 327 s. Srov. ještě <https://www.muzeumnj.cz/centrum-tradicnich-technologiei-pribor/aktualni-akce-5/upozorneni-5.html> [19. 6. 2020].

25 Původně spojených s provincií Germania.

26 K moderním dějinám koleje srov. Kollár, Pavol: Reholi piaristov v Prievidzi. In: Z klauzury do vyhnanstva. Reholníci a reholničky banskobystrickej diecézy perzekuovaní totalitným režimom. Banská Bystrica 2008, s. 79–84.

27 Bartůšek, Václav: Shody a rozdíly mezi nově vzniklými hranicemi piaristických provincií a hranicí státní (1912–1923) s přihlédnutím k dalšímu vývoji a přesahům. XXXIV. Míkulovské sympozium 2018. Formování hranice na Moravě po roce 2018, s. 183–196.

piaristických kolejí s jejich přesahem do dalších dnešních východoevropských teritorií i od roku 1736 samostatné provincie Litva, kam přešly i některé její dřívější koleje.²⁸ Právě od roku 1696 bylo území Litvy viceprovincií.²⁹

Provincie Polonia přesahovala hranice současného Polska, zasahovala částečně na Ukrajinu a do Běloruska. Vizitace došla až do provincie Litva. Na snímcích vidíme, v jakém dezolátním stavu se často koleje i jejich kostely nacházejí. V knize jde celkem o tři takové příklady, kterými tenkrát vizitace prošla. Jednalo se o kolej v ukrajinském městečku Warez, založenou v roce 1688, velmi pěkně řešenou po architektonické stránce v 18. století. Další lokalitou byla kolej ve městě Lubieszowie, kde studoval později (1753–1759) významný povstalecký generál Tadeusz Kosciuszko. Ústav byl piaristy založen v roce 1693.³⁰ V městečku Dabrowiza byla založena piaristická kolej v roce 1694. Piaristi byli odtud vykázáni ruskou vládou v roce 1832. Dosud zde stojí jejich nepoužívaný kostel.

Na závěr knihy je ještě uveden kratší informativní přídavek o zakladateli piaristického řádu svatém Josefovi Kalasanském.³¹ Autor knihy zde velmi stručně přibližuje osobu zakladatele řádu. V rozsahu jedné strany uvedl rovněž celkové základní informace o piaristickém řádu s připomínkou Mariánského kultu v něm. Tento krátký vstup uzavřel uveřejněním textu a not písne o svatém Josefovi Kalasanském, kterou složil umělec piaristického řádu P. Mario Conti.

Srovnáme-li informace z Burgésovy knihy s údaji z Tostiho edice, kterou se tento autor snažil Tostiho text kriticky obohatit, vidíme, že P. José zdůraznil některé důležité okolnosti, které by z edice textu jako takové nebylo možné zjistit. Doplnil informace také tím, že použil další prameny k této době, které je možno najít poměrně snadno v generálním archivu piaristického řádu v Římě. Na druhé straně v Tostiho textu můžeme najít velké množství informací a faktů o nejrozličnějších jednáních, které řádový generál P. Petrus Foci při vedl s představiteli různých řeholních řádů, i o návštěvách jiných lokalit, např. jezuitských kolejí, klášterů jiných řádů apod.

Zájem o problematiku dějin piaristického řádu, jako je např. zde uvedená prezentace roku 1696 od P. José Burgése nebo i v České republice o něco málo pozdější prezentace piaristického výročního roku 1617 stejně tak jako frekvence zastoupení piaristických řádových historiků v nedávno v Historickém ústavu vydaném slovníku řádových historiků a historiografů, studie odborníků ve

28 DENES I, Bandrés Rey, Luis María (ed.): *Diccionario enciclopédico escolapio I. Presencia de Escuelas Pías*, Madrid 1990.

29 *Piaristen und Schulwesen*, s. 9–21.

30 DENES I., s. 551.

31 S. 279–281.

sborníku Archivum Scholarum Piarum³² nebo i práce vědců jako je španělský piarista P. Valerián Rodríguez, i italských vědců z Abruzské univerzity (A. Tanturi) nebo z filozofického pracoviště z univerzity Enna (prof. Guiliano Gaspari) a mnohých dalších ukazují stále velký zájem o dějiny piaristického řádu nejen u nás, ale i v celém širokém světovém kulturním okruhu. Sem je také možno zařadit i dílo José Burgése.

Burgés, José: 1696. A Picture of the Pious Schools in Central Europe at the end of the XVII century. Quezon City. Philipines 2017, 282 s.

32 Bobková-Valentová, K. – Kašpárková, J. a kol.: *Historiam scribere II.* Praha – Olomouc 2018, 884 s.

JOHNSONŮV MOZART ANEB JAK NEPSAT BIOGRAFII

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Fenomén osobnosti hudebního skladatele Wolfganga Amadea Mozarta je stejně silný, jako jeho hudba. Téma skladatelova života je lákavé natolik, že o žádném jiném hudebníkovi nebylo napsáno takové množství knih. Spolu s jejich velkým počtem se však rovněž pojí rozdílná kvalita i přístup, jež někdy vypovídají více o názorech autorů knihy, než o skutečném Mozartově životě. S tímto problémem se potýká i český překlad knihy s jednoduchým názvem **Mozart** z pera spisovatele **Paula Johnsona** a s krátkým dodatkem **Mozart v Londýně** od **Daniela Johnsona**. Na tom, že se biografie hudebníka ujme člověk mimo obor hudební historie, nemusí být v zásadě nic špatného, neboť pro něj může být snazší vykročit mimo oborově ustálené floskule a přispět tak pohledem z jiného úhlu. U publikace, jejíž smysl je populárně naučný, se navíc neočekává hluboký vědecký rozbor. Nicméně jen málokterá kniha, kterou jsem v posledních letech držel v ruce, ve mně vzbudila tolik rozpaků a pochybností, jako právě tato. Dílo se pohybuje na pomezí biografie a eseje a životopisné části textu se často prolínají s vlastními názory autora, které z čistě literárního pohledu mohou působit jako osvěžení. Prezentované názory mají někdy charakter vzpomínek, jindy se dosti nezasvěceným způsobem snaží vykládat hudební problematiku. Na ploše 182 stran se tak kromě základního Mozartova životopisu a údajů o významných dílech podařilo shromáždit nezanedbatelné množství omylů, polopravd a smyšlenek.

Někdy až zarážející jsou chyby v životopisných událostech, dějinách hudby i faktografii obecně, jež by se v takovém díle vůbec objevit neměly. Na straně 19 se takto dočteme, že při pobytu v Londýně měl malý Mozart studovat zpěv u slavného kastráta Manzuoliho, kde se naučil své vynikající pěvecké technice, a dále se zde rovněž setkal s Johannem Christianem Bachem. Jenže tomu bylo právě naopak, protože zatímco u Manzuoliho se jednalo o návštěvu, Bach byl pro mladého klavíristu jedním z významných učitelů a inspirátorů. Jinde Johnson uvádí sekvence Stabat Mater, Veni Sancte Spiritu a rovněž Te Deum jako mše (s. 23). U opery seria se čtenář může dočíst, že opera seria byla snahou o návrat k antickému divadlu (s. 25), což však platí pro florentskou cameratu koncem 16. století, zatímco opera seria z antiky čerpá pouze náměty. Velmi zvláštní jsou autorovy úvahy v souvislosti s arcibiskupem Colloredem, kdy např. spojuje absolutní sluch s muzikálností (s. 52), nebo si na

otázku, proč si arcibiskup Mozarta více nevážil, odpovídá: „Osobně se domnívám, že ho Mozartův talent popouzel; nejspíš mu připadalo, že podobně výjimečné dispozice poddanému nepřisloužejí a dost možná se bál, že by se Bohem obdařený Mozart mohl vymknout jeho kontrole.“ Skutečnost, že Colloreda hudba třeba opravdu vůbec nezajímala, což byl případ i mnohých jiných šlechticů, si autor jednoduše nepřipouští. V případě skladatelových styků se svobodnými zednáři (s. 81) zase opomíjí významnou věc, že hustá síť jejich lóží byla pro cestujícího hudebníka vítanou pomocí a jistotou v případě nenadálých nesnází.

Na straně 93 se věnuje Mozartově cestě k opeře, aniž by v této souvislosti alespoň zmínil jeho kontakt s českým skladatelem Josefem Myslivečkem, jenž tehdy patřil mezi nejvýznamnější operní tvůrce v Itálii. Oba skladatele přitom pojilo vzájemné přátelství, respekt i umělecká inspirace. Jako zcestné je nutné odmítnout Johnsonovo hodnocení operních libret ostatních skladatelů, o nichž kupříkladu píše, že zpěváci zpívali „naprosto nesmyslné texty“ (s. 108). Veškerá operní tvorba před Mozartem obecně je pro něj podřadnou a nehodnotnou, což při vhodných příležitostech nezapomene naznačit. V souvislosti s pražskou premiérou opery *La clemenza di Tito* se dočteme, že dílo nemělo úspěch a není přitom jasné proč (s. 118). U vídeňského dvora v tu dobu Mozartova díla nijak zvláštní úspěch neměla a jejich chladné přijetí při oficiální premiéře při korunovačních oslavách tedy nebylo tak překvapivé. Naopak reprízy, jichž se mohlo zúčastnit i domácí pražské publikum, sklídily značný úspěch, což se však již v této knize nedočteme. Na mnoha místech se Johnson pozastavuje také nad finančními záležitostmi slavného skladatele. Někdy se stává, že někteří spisovatelé jeho dluhy přehánějí, ale Johnsonův názor se naopak nachází na straně zcela opačné. Dle jeho mínění nešlo o nic výjimečného a Mozartovi to nikdy nezpůsobilo příliš vážné problémy, neboť si vždy dokázal nějak poradit. Tento značně zjednodušený pohled určitě neodpovídá realitě a myslím, že skutečnosti mohou být mnohem blíže třeba odhady, které ve své knize uvedl italský historik Piero Melograni.¹

Hudebníka pak jistě zaujmou Johnsonovy rozbor, týkající se hudebních nástrojů a instrumentace. Poměrně rozsáhlý prostor (s. 38–43) věnuje ne vždy srozumitelným rozborům hry na housle a violu, aniž by přitom dokázal nějak vystihnout odlišnosti mezi dobovými a moderními nástroji. U fagotu uvádí, že se jednalo o „komický“ nástroj (s. 45), nebo také že se nedochoval žádný exemplář z doby před rokem 1800 (s. 46), což samozřejmě rovněž není pravda. Ve stejném odstavci též zbytečně odsuzuje francouzského hudebníka *Françoise Devienna*, když píše, že se Mozartovi dlouho přisuzoval také druhý, „podstatně horší fagotový koncert, ale dnes již víme, že jde o dílo... *Devienna*.“ Tento příklad je další ukázkou autorova přístupu k Mozartovým současníkům a předchůdcům. Bez bližšího komentáře je asi lepší

1 Melograni, Piero: *Mozart. Životopis*. Praha – Litomyšl 2010.

ponechat tvrzení, že Mozart „měl radost, když [hoboj] mohl nahradit klarinetem“ (s. 48), a podobně udivující a ryze subjektivní hodnocení užívá i u některých jiných nástrojů. Jeho hlubokou neznalost dobové provozovací praxe dokládá rovněž informace, že v klasicismu vznikalo „do té doby nepoznané množství hudby“ (s. 47), zcela opomíjející zcela nebývalý rozmach tvorby v době baroka. Stejně tak není pravda, že Mozart je první, kdo použil dechové nástroje v recitativu (s. 98), protože je najdeme kupříkladu již u J. S. Bacha.²

K výtkám tohoto typu se druží prázdné fráze, z nichž pro ilustraci vybírám několik příkladů. V počátku v souvislosti s listem císařovny Marie Terezie synu Leopoldovi píše, že tento dopis je „výmluvným dokladem toho, jak císařovna vnímala hudbu, která právě vstupovala do nejslavnějšího období své dlouhé historie.“ (s. 16) Zjevně vyčerpávající informaci má patrně poskytnout věta: „Osobně se domnívám, že Konstancie byla v manželství v zásadě spokojená.“ (s. 78) Bez komentáře je možné ponechat rovněž dvě zmínky o Beethovenovi, kdy se čtenář dozví, co by se stalo, „kdyby si Beethoven dal více práce s partem pro tympány“ (s. 51), a že „muzikanti se podle své povahy dělí na příznivce Mozarta a Beethovena.“ (s. 109)

K uživatelské vstřícnosti nepřispívá ani to, že autor uvádí Mozartova díla většinou jen podle čísel Köchelova katalogu. Pokud chce tedy čtenář většinu děl identifikovat, musí mít Köchelův soupis po ruce. Zajímavé jsou alespoň některé citované dopisy, zejména Mozartovo hodnocení Steinových klavírů (s. 36–37), a řadě dalších informací se nedá samozřejmě nic vytknout, neboť historické údaje jsou dány. Lépe je připraven závěrečný osmnáctistránkový oddíl „Mozart v Londýně“ od Daniela Johnsona z roku 2006, který však na celkovém vyznění knihy již zásadně nic nemění. Dílo obsahuje takové množství omylů a dezinterpretací, že čtenář musí být neustále ve střehu, aniž by měl šanci si autorova tvrzení nějak rychle ověřit, protože zde není poznámkový aparát. Stejně tak nemůže uspokojit čtenáře s alespoň základními znalostmi z oboru a ostatním zprostředkovává zkreslený výklad Mozartova života, takže bych považoval za

2 Jako příklad bohatosti užití recitativů s dechovými nástroji může posloužit třeba Bachovo Vánoční oratorium, BWV 248. Již v úvodní kantátě „Jauchzet, frohlocket, auf, preiset die Tage“ se objevuje altový recitativ s doprovodem dvou hobojů d'amore a bassa continua, ale rovněž půvabné ario-so, v němž se střídá v sopránu umístěný chorál s recitativními vstupy basu doprovázeného týmiž dechovými nástroji. V recitativu „Ja, ja, mein Herz soll es bewahren“ ve třetí kantátě „Herrscher des Himmels, erhöre das Lallen“ doprovází sólový alt dvojice příčných fléten s bassem continuum. V páté kantátě „Ehre sei dir, Gott, gesungen“ Bach v altovém recitativu „Mein Liebster herrschet schon“ dvojici hobojů d'amore a stejné nástroje nacházíme i v šesté kantátě „Herr, wenn die stolzen Feinde schnauben“. Asi nejpozoruhodnější instrumentaci nacházíme v druhé kantátě „Und es waren Hirten in derselben Gegend“, kde je basový recitativ „So geht denn hin“ vedle continua doprovázen dvěma hoboji d'amore a dvěma hoboji da caccia. Viz např. Bach, Johann Sebastian: Weihnachts-Oratorium. Christmas Oratorio, BWV 248. Leipzig 1990.

rozumnější sáhnout po některém z mnoha jiných titulů, jejichž autoři jsou bezesporu povolanějšími. I když si jako historik, hudebník a muzikolog vážím úsilí, vkládaného do vytvářených děl, v případě Johnsonovy knihy si opravdu nejsem jist, jaký pozitivní přínos tento titul může mít. Tedy snad kromě dalšího „zářezu“ v soupisu publikací Paula Johnsona.

Johnson, Paul: Mozart, Barrister & Principal. Brno 2014, 182 s.

JOSEF STEPLING (1716–1778) V JEHO BIOGRAFIÍCH A BIBLIOGRAFIÍCH

VÁCLAV BARTŮŠEK

V rámci knihovnických bádání a výzkumů prováděných v Národní knihovně ČR (dále NK ČR) v Praze je věnována pozornost rovněž vydávání barokní i osvícenské a klasicistní přírodovědecké, případně i další odborné literatury. Nedávným z takových počinů je také soupis našeho významného odborníka v tomto směru, knihovědce a knihovníka Josefa Smolky, dlouholetého zaměstnance této instituce.

Jedním z největších autorů v tomto směru byl matematik, experimentální fyzik, astronom, meteorolog a přírodovědec, spisovatel i pedagog Josef Stepling, který žil v průběhu 18. století. Vzhledem k velkému rozsahu vědeckého záberu tohoto barokního učenice bylo potřeba sepsat a podchytit jednotlivá díla i jejich vydání, a to nejen z období života jejich autora. Na své monografii spolupracoval Josef Smolka s Janou Vačkářovou a dalšími pracovníky z NK ČR v Praze.

Kniha je sestavena vlastně z několika částí. Jednak zde najdeme dva přeložené životopisy učenice Josefa Steplinga, a to životopis z pera Stanislava Vydry (z latinského originálu) a Františka Martina Pelcla (z němčiny). K těmto pojednáním je připojena přehledná bibliografie prací Josefa Steplinga a jejich tisků, rejstřík osob a sekundární literatura, tedy i posmrtná, řazená chronologicky podle data vydání tak, aby si čtenář utvořil názornou představu o tom, kdy, kdo a v jaké míře se věnoval životu a dílu tohoto významného, avšak doposud opomíjeného učenice a vědce, jenž většinu svého života strávil nad výzkumy ve zdech pražské jezuitské koleje Klementina, na jehož teritoriu současná Národní knihovna ČR v Praze sídlí, a má zde i pomníček, který mu za jeho zásluhy věnovala panovnice Marie Terezie.

Oběma biografickým statím předchází krátké autorovo pojednání o Steplingovi s připomenutím výstavky děl, která se konala v rámci mezinárodní konference Klementinum a jezuitská věda ve dnech 9. – 10. 11. 2016 a na niž vydání této monografie, doplněné rovněž podobnými fotografiemi ze Steplingových děl,¹ zejména frontispicemi, vlastně i určitým způsobem celkově navazovalo.² Potom

1 Autorkou snímků byla Eva Hodíková spolu s Milenou Kárnou.

2 Srov. Čornejová, Ivana: Konference o jezuitské vědě. AUC – HUCP 56, 2016, č. 2.

následuje jednostránkový seznam hlavních dat ze Steplingova života. Zde se připomíná především jeho funkce direktora všech pražských filozofických studií a vyšších gymnázií v letech 1752–1780, do níž byl jmenován od Marie Terezie a i členství ve Společnosti pro orbú a svobodná umění v Čechách, která bývala často označována i jako Vlastenecko-hospodářská společnost, jejímž členem se stal v roce 1769.

Dále následují dva překlady životopisů Josefa Steplinga od osvícenských životopisců, kteří byli rovněž vědci. První z nich pocházel z latinského originálu. Jeho autorem je český matematik exjezuita Stanislav Vydra. Byl vydán v roce 1779, tedy asi rok po Steplingově smrti v Praze v nakladatelství normální školy. Životopis uvádí a cituje části Steplingovy korespondence s některými osobnostmi tehdejšího vědeckého života, přibližuje i některé charakteristické Steplingovy vlastnosti i rysy jeho osobnosti. Jako druhý je připojen překlad životopisu Josefa Steplinga z němčiny. Šlo vlastně o životopisné heslo z práce profesora Františka Martina Pelcla *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten Künstler*. Biogram vznikl nejspíše po Steplingově úmrtí v roce 1778.³ Podal přehled všech stránek Steplingova celého jeho života. Měla za ním následovat bibliografie Steplingových děl, avšak Pelclův bibliografický soupis, podobně bibliografické soupisy Vydrovy, zde autor neotiskl. Místo nich napsal svoji mnohem rozsáhlejší bibliografii a tím tak otevřel prostor pro druhou (větší) část knihy, kterou se v podstatě tento soupis stal.

Tato bibliografie zabírá více než polovinu Smolkovy monografické knihy a je doplněna obrazovými přílohami, které zobrazují titulní strany zde uvedených děl. Již z nich je patrné, že se jedná většinou o staré tisky. V tomto směru najdeme ovšem také několik výjimek. Jednalo se o tři kratší rukopisné exempláře.⁴ Jsou zde uvedena také pozdější dobová posmrtná vydání Steplingových spisů z let 1779–1793⁵ i některé nové přetisky z 20. a 21. století vydané v letech 1997, 2010 a 2012.⁶ Za pozornost stojí rovněž prezentace Steplinga jako osobnosti, která vedla rozsáhlou korespondenci s řadou význačných představitelů tehdejší evropské vědy.⁷

Informace o těchto dokumentech jsou vedeny podle jednotlivých pravidel. V záhlaví zápisů se nachází bibliografická čísla jednotlivých děl. Takto bylo zpřístupněno celkem 51 titulů jednotlivých dokumentů, jejichž názvy sepsal autor zde prezentovaného soupisu (Josef Smolka) na počátečním listě soupisu těchto

3 Celé *Abbildungen* vycházely v letech 1773–1782.

4 Dokumenty jsou označeny číslem 1, 8 a 27.

5 Dokumenty jsou označeny čísly 40–48.

6 Dokumenty jsou označeny číslem 49–51.

7 Podobně jako tomu bylo na výstavě v roce 2016.

materiálů.⁸ Strukturu bibliografického hesla uvedl na další straně.⁹ Každé bibliografické číslo obsahuje tedy originální název knihy nebo článku, český překlad jeho názvu, komentář, který vysvětluje obsah a okolnosti vzniku díla, popis výtisku z fondu NK ČR (NKP) a výčet dalších exemplářů tohoto díla z domácích i ze zahraničních knihoven.¹⁰ Při průzkumu a sestavování uceleného přehledu materiálu o Steplingových dílech v jiných knihovnách využíval autor rovněž bohatých zkušeností Národní knihovny z jejich bohatých digitalizačních projektů. Téměř všechna Steplingova díla z jejího knižního fondu jsou dne přístupna v elektronické podobě.

Za bibliografií následuje ještě jedna zvláštní, poměrně kratší, kapitola s názvem *Tentamina*, kterou lze počítat nejen k nejzajímavějším, ale zároveň i k nejdůležitějším místům celé Smolkovy bibliografie a do jisté míry i příspěvkem k poznání charakteru barokního i klasicistního a částečně i pozdějšího písemnictví. Autor zde vlastně problematiku, která je velmi rozsáhlá, pouze nastiňuje. Sama by si vyžadovala totiž daleko větší zpracování v souvislosti s rozmanitými žánry barokní literatury vůbec, jazykovými otázkami literatury Národního obrození i evropského vývoje vůbec, s metodikou výuky, zejména přírodních věd na vysokých školách.¹¹ Problematika se dotýká rovněž mnoha dalších otázek i samostatných oborů vědy v období 2. poloviny 18. století a 1. poloviny století 19. Bylo by asi třeba provádět v tomto směru samostatné výzkumy a vymezit tak *tentamina* vůči univerzitním tezím, dílům z oborů jako jsou např. *historia litteraria*, případně i k dalším drobným tiskům z této doby.

V závěrečné části je připojena kapitola *Shrnutí bibliografie*, která hodnotí výsledky výzkumů autora knihy (Josefa Smolky), prezentovaných v knize s odkazy na literaturu a statistickým přehledem. Na ukončení je ke knize připojeno několik příloh – seznamů (Seznam zkratk knihoven z našich zemí i ze zahraničí a Seznam sekundární literatury řazené chronologicky podle data vydání), německé resumé (*Zusammenfassung*) a poměrně obsáhlý jmenný rejstřík.

Smolkova monografie si jistě získá v historiografii vědy a literatury v době baroka a klasicismu své pevné místo nejen jako soupis s prvotřídní, byť poněkud méně obvyklou a formálně odlišnou akribií, ale rovněž jako literární útvar odborné literatury, který rozšiřuje a vnáší nový pohled na rozmanitost a pestrost vědecké

8 S. 53 a 54.

9 S. 55.

10 Viz seznam zkratk na s. 229.

11 Např. s jazykem psaním závěrečných a diplomových, např. u německy psané diplomové práce Jana Evangelisty Purkyně v roce 1817. Srovnej Beran, Jiří (red.): *Soupis pramenů k životu a dílu Jana Evangelisty Purkyně uložených v československých archívech*. In: *Práce z dějin přírodních věd* 22, 1987, s. 136.

literatury konce barokní éry a počátků období klasicismu nejen chronologicky, ale také slohově. Některé závěry a termíny bude nejspíše v budoucnu třeba upřesnit a podrobněji definovat, což se zejména vztahuje na knížky, jež autor přibližuje v oddíle Tentamina. Knihu Josefa Smolky o díle vynikajícího církevního matematika jezuita Josefa Steplinga lze tedy chápat hlouběji než jako bibliografický katalog. Doufejme tedy, že autor bude v tomto duchu pokračovat ve své prospěšné práci i v budoucnu.

Smolka, Josef: Josef Stepling (1716–1778) v jeho biografích a bibliografiích, ve spolupráci s Janou Vačkářovou a dalšími pracovníky Národní knihovny České republiky, Národní knihovna ČR. Praha 2018, 241 s.

TŘI DÍLY ZAJÍMAVÉ LITERÁRNĚ HISTORICKÉ EDICE CERRONIHO DÍLA

VÁCLAV BARTŮŠEK

Jan Petr Cerroni (16. května 1753 Uherské Hradiště – 3. září 1826 Brno) byl poměrně známý moravský úředník, historik a archivář, sběratel rukopisů, archiválií a grafických listů (tzv. Cerroniho sbírka). Cerroniho život v sobě zahrnoval včetně bohatých, zejména vědeckých styků a kontaktů s mnohými osobnostmi, zájmy i díla, věnovaná hlavně dějinám vzdělávacích institucí na Moravě (např. i jezuitské univerzity v Olomouci) nebo i v Čechách (např. Karlo-Ferdinandova Univerzita) a další školské i řeholní instituce. Důležité byly také jeho slovníkové práce, zejména *Scriptores Regni Bohemiae*. Autoři úvodu Martin Svatoš a Ondřej Podavka) o tomto díle mu proto věnovali na několika stranách podrobnější rozbor, který zároveň pojednával o celém slovníku i jeho charakteru a srovnával jeho hesla i další údaje o něm, dříve než se přistoupilo ke zveřejnění vydání tiskem.

Pokud bude možné věnovat se podrobněji Cerroniho slovníku Spisovatelé království českého, bude vhodné se alespoň krátce vrátit ještě též k prvním dílům této edice, vzhledem k poznání metodiky i struktury prací na tomto vydání souboru, o němž se lze domnívat, že může přinést celou řadu nových poznatků pro poznání vývoje dějin naší literatury, zejména k novým pohledům na využívání důležitých literárněhistorických hledisek na počátku a v první polovině 19. století. Přispěje to tedy nejen k lepšímu poznání metodiky této práce na kritické edici, ale také k poznání vlastní struktury díla i kritického zhodnocení autorovy práce i využití jeho většího zpřístupnění pomocí moderní editorské činnosti, tak aby ho čtenáři z řad odborníků i širší kulturní veřejnosti mohli využít jako východisko pro další nové literárně historické výzkumy.

První z dílů byl vlastně jakýmsi průkopnickým svazkem, kde se zrodila pravidla pro tvář celého nového literárně historického projektu. Zde se musila stanovit struktura, která se bude zachovávat také v dalších následujících dílech celého zde prezentovaného projektu. Po úvodní stati, která byla podkladem i pro obecný úvod této recenze. To se nakonec ustálilo ve formě organizace vydávání jednotlivých dílů ve svazcích edice. Těch bylo celkem 24, což zhruba korespondovalo s počtem písmen užívaných tehdy v latinské abecedě. To umožnilo jejich rozdělení do dvanácti dílů po dvou písmenech a zasazení obou písmen do stabilního rámce, který zvyšuje účinek kritického vydávání textu. U prvního dílu je rovněž zachová-

na a kromě cenzurních poznámek zveřejněna a přeložena z latiny do češtiny (podobně jako jednotlivá hesla i v dalších dílech slovníku) také Cerroniho předmluva pod označením *Præfatio*.

Potom následovalo sepsání hesel podle jednotlivých dílů korespondujících s písmeny abecedy a obsahující kritické edice jednotlivých hesel. Společně vydané dvojice dílů doplňuje další aparát. Je zde obsažen rejstřík jmen autorů a jejich variant, kde hlavní je zvýrazněna. Pak následují značky editorů. Poznámka editorů (*Nota Editorum*) se týká autorů svazku a jeho opatření seznamem zkratk. Následují Zásady pro ediční zpracování latinských textů Cerroniho rukopisu *Scriptores Regni Bohemiae*, které se týkaly latinského pravopisu, Cerroniho zkratk, oddílů Cerroniho záznamů a zvláštních jevů, které editoři podrobněji rozepisují, záležitostí překladu, poznámkového aparátu (rovněž s rozpisy editorů) a seznamy (slovní zkratky a seznam literatury, kterou Cerroni zkráceně citoval. Karel Hádek a Václav Pumpřla připravili Zásady pro přepis českých textů *Scriptores Regni Bohemiae*. V. Pumpřla připravil též Zásady pro přepis německých textů *Scriptores Regni Bohemiae*. Daniel Polakovič přidal krátké Zásady pro přepis hebrejských textů *Scriptores Regni Bohemiae*. Dále následuje Seznam nerozepsaných zkratk v textu edice, Seznam obecně užívaných zkratk a zkratk institucí, Seznam Cerronim zkráceně citovaných pramenů a literatury, Seznam literatury zkráceně citované v poznámkovém aparátu. Doprovodný aparát uzavírají resumé a editorské poznámky v angličtině (Summary and Editions'Note). Překlad připravila Veronika Knotková.

V prvním díle patří mezi nejdelší hesla S. Adalbertus (Sv. Vojtěch) – první český biskup (*Libice nad Cidlinou, †23. 4. 997 Primorsk), Aerichalcus Sebastianus – Mosazný (*kol 1515 Přeštice, †20. 11. 1555 Wirtenberk), univerzitní děkan a kazatel v kapli Betlémské, pražský arcibiskup a lékař Albík z Uničova (1380 Uničov, †23. 7. 1427 Budín), Jan Augusta (*1500 Praha, †13. 1. 1572 Mladá Boleslav), českobratrský kazatel. Ve druhém díle (písmeno B) se můžeme nejvíce dozvědět o univerzitním mistru Bacháčkovi z Nauměřic (*11. 11. 1531 Neuměřice, †17. 2. 1612 Praha), jezuitovi Bohuslavu Balbínovi (*3. 12. 1621 Hradec Králové, †29. 11. 1688), právníkovi Basiliovi de Deutschenberg (*1683 Uhry, †25. 6. 1628 Praha), křížovníkovi a historikovi Janu Františku Beckovském (*16. 8. 1658 Havlíčkův-Německý Brod, †26. 12. 1725 Praha), císařském palatinovi Sigismundovi a Birken (*25. 4. 1626 Cheb, †12. 7. 1681 Norimberk), řečeném Betuliovi, osvícenci Janu Křtiteli Boháčovi (*14. 6. 1724 Žinkovy, †16. 10. 1768 Praha), astronomovi Tychonovi Brahem (*14. 12. 1546 Kundstrup, †14. 10. 1601 Praha, nejdelší heslo svazku), knězi Ondřeji z Brodu (†1427), luteránském děkanovi Zachariáši Bruncvíkovi (†po 1628), knězi Kašparu Bruschiho (*9. 8. 1518 Ostrov, †1559 zavražděn v Německu), pražském arcibiskupovi Brusovi z Mohelnice (*13. 2. 1518 Mohelnice, †28. 8. 1580 Praha), šlechtici Václavu Budovcovi z Budova (*28. 8. 1559 Hradec Králové, †21. 6. 1621 Praha – popraven) a matematikovi Fredericku Büthnerovi

(*11. 7. 1620 Opočno, †13. 2. 1701 Gdaňsk). Cerroni zařazoval nejen životopisy svých dávných předchůdců, ale také současníků a dokonce i spisovatelů, kteří ho přežili, jak můžeme např. vidět u hesla Bernard Bolzano. Tento filozof a pokrokový kněz přežil Cerroniho o 22 let (†1848).

Třetí a čtvrtý díl vydaný Cerronim, který obsahuje písmena C a D, tedy druhý díl edice, uvádí nejdříve ediční poznámka, za níž následují hesla dílů C a D. Potom jsou zařazeny přílohy se stejnými názvy jako v předcházejícím díle, avšak adekvátně upravené vzhledem k příslušnému dílu edice včetně, který příslušná písmena doprovází, závěrečného anglického resumé i ediční poznámky připraveného Veronikou Knotkovou i podobně jako v 1. svazku přiřazených též anglických klíčových slov.

Z delších hesel je možné uvést u písmene C např. biogramy známého univerzitního mistra z pražské univerzity Jana Kampána Vodňanského (*27. 12. 1572 Vodňany, †13. 12. 1622 Praha; 11 s.), vzdělance a biskupa Jana Karamuela z Lobkovic (*23. 5. 1606 Madrid, †7. 9. 1682 Miláno; 12 s.), humanistického básníka Georgia Carolidesa a Carlsperg (*11. 4. 1559 Praha, †11. 10. 1612 Praha), univerzitních mistrů Jakuba Codicilla (†1585) a astronoma Petra Codicilla z Tulechova (*24. 2. 1533 Sedlčany, †29. 10. 1589; 13 s.), exulanta Klemense a Libeo Monte, rodáka ze Žebráka (†po 1622), literáta a humanisty Jakuba Collina z Chotěřiny (*1516 Kouřim, †4. 6. 1566 Praha), faráře ze 14. století Mathea de Cracovia, (†5. 3. 1410 Praha), jazykovědce Christophora Crinesia (*10. 11. 1584, †28. 8. 1629, Altdorf u Norimberka), humanisty Davida Crinita de Hlawaczova (*10. 8. 1513 Nepomuk, †5. 4. 1586 Rakovník), humanisty Kašpara Cropacia (*1539 Plzeň, †3. 1. 1580 Plzeň) a jezuitského učence Georga Crugeria (*6. 11. 1608 Praha, †8. 3. 1671 Litoměřice), utrakvistického kněze Havla Czahery (*před 1500 Žatec, †11. 4. 1545 Ansbach).

Pod písmenem D najdeme rovněž delší biogramy. Melchior Danik, rytíř z Wostrova a Kočič byl učitel a zakladatel literátského bratrstva v Českém Brodě. Premonstrátským řádovým kanovníkem byl Alois David (*8. 12. 1757 Dřevohryzy), žák jezuity Jana Tesánka, který Cerroniho přežil (†22. 2. 1836 v Teplé). Je uveden rovněž humanista a utrakvistický kněz Georgius Dikastus z Mířkova (*24. 4. 1559 Mířkov, †1630). Poměrně delší heslo se týkalo také Jana Didaka, který zemřel v roce 1582 na mor ve Württembergu. Delší biogram měl také Jan Ignác Dlouhoveský de Longa Villa (*6. 2. 1638 Dlouhá Ves u Vodňan, †10. 1. 1701 Praha), apoštolský protonotář, kanovník staroboleslavský, vyšehradský a litoměřický. Poměrně dosti místa věnoval Cerroni také historikovi a historiografovi z piaristického řádu P. Gelasiovi Dobnerovi a S. Catharina (*30. 5. 1719 Praha, †24. 5. 1790 Praha). Trochu kratší heslo měl jeho rival, jazykovědec a bohemista Josef Dobrovský (*17. 8. 1753 Giarmat, †6. 1. 1829 Staré Brno). Několik stran bylo věnováno olomouckému biskupovi Janu Dubraviovi (*kol. 1486 Plzeň, †9. 9. 1553 Kroměříž). Delší heslo měl také turnovský slavista Václav Fortunát Durych (*28. 9. 1735 Turnov, †31. 8. 1802 Turnov. Naskýtá

se otázka, jaká kritéria užíval Cerroni pro výběr biogramů učenců. Některé zde totiž ani nenajdeme, jako např. Ondřeje z Dubé (cca 1320–1412/1413), českého znalce zemského práva, nejvyššího zemského sudího a popravce Kouřimského kraje. Zde je uveden pouze Ondřej Berka z Dubé, tedy z jiného panského rodu.

Třetí díl edice obsahoval Cerroniho díly 5. a 6., tedy písmena E a F. O písmenu E je známo, že bylo ze všech dílů o českých spisovatelích a literárních vzdělancích nejkratší. Samotná jeho edice zde i s poznámkou zabírala celkem 58 stran. K oběma zde vydaným dílům se vztahoval přizpůsobený poznámkový aparát, jako v předcházejících svazcích, je však nutno upozornit, že třetí svazek byl vydán dříve než druhý. Zakončuje ho překlad resumé od Veroniky Knotkové.

Z delších hesel zde najdeme pouze biogram piaristy P. Adalberta Eglsee-
ra a S. Theresia (*30. 1. 1754 České Budějovice, †12. 8. 1821 České Budějovice / 4 s.). Psal hlavně básně (elegie), které se mu kvůli válečným poměrům na počátku 19. století nepodařilo vydat. V následujícím díle bylo věnováno rozsáhlé heslo exulantovi Martinovi Felmerovi (*16. 10. 1588 Bakov nad Jizerou, †11. 6. 1674 Žitava). Poměrně větší (3 s.) bylo věnováno i jezuitovi P. Jiřímu Plachému-Ferroví (*1585 Plzeň, †21. 1. 1659 Břežnice), exulantovi Samuelu Fischerovi (*25. 11. 1547 Jáchymov, †22. 6. 1600 Jena) a pražskému evangelickému knihovníkovi Petru Fraeliovi (†7. 1. 1621). Poměrně delší heslo mají rovněž císařský básník ze Slezska Salomon Frencelius a Fridenthal (*1568 Vratislav, †15. 6. 1605 Praha) a vyslanec u císaře, Andreas Fromm (*1620, †16. 10. 1683 Praha Strahov, premonstráti) konvertita a pozdější premonstrát (po ovdovění). Jeho dva synové studovali v premonstrátském filozofickém učilišti v Norbertinu.

Z krátkého nastínění hesel, které jsme zde podali, je zřejmé, že je můžeme rozdělit strukturálně na okruhy. Chronologická rovina ukazuje, že se tady rýsují nejstarší hesla zhruba do 15. století. Během celého 16. a poměrně delším přesahu až do 17. století lze sledovat činnost humanistů, utrakvistických básníků i exulantů. K tomu se družili ještě vzdělanci i z jiných okruhů, např. židé. V 17. a 18. století najdeme dosti vzdělců z jezuitského řádu, případně i z dalších řeholí, především piaristů a premonstrátů. V nejmladší vrstvě biogramů se Cerroni dovolával učenců, kteří patřili mezi jeho přátele, dokonce i těch, kteří ho přežili.

Teprve vydání tří svazků ukázalo, že plánovaný projekt, ve kterém se počítá s kritickým vydáním všech svazků edice, bude velice přínosný. Bude mnohem přínosnější, než kdyby se pořizovaly různé výtahy a selekce z tohoto díla, tak jak to požadovali někteří literární historikové na seminářích konaných v tomto směru. Odborné veřejnosti se tak dostane do rukou konečně fundovaná edice, která pomůže řešit mnohé nesrovnalosti v literárně historické práci i dalším bádání. Dosáhne se tak efektivního výsledku, který stojí za to, i kdyby se řešení mělo zúčastnit více generací editorů.

Cerroni, Johann Peter: Scriptores Regni Bohemiae. Tomus I.: A–B. Spisovatelé království českého. Díl I.: A–B, red. Jiří Matl, Ondřej Podavka, Martin Svatoš. Praha 2016, 498 s.; Tomus II.: C–D. Spisovatelé království českého. Díl II: C–D, red. Ondřej Podavka, Martin Svatoš. Praha 2019, 479 s.; Tomus III.: E–F. Spisovatelé království českého. Díl III.: E–F, red. Ondřej Podavka, Martin Svatoš. Praha 2017, 244 s.

RODINNÉ ZÁZEMÍ A ŽIVOTNÍ RYTMUS MORAVSKÉHO HISTORIKA BEDY DUDÍKA OPTIKOU VÝZKUMU KAŽDODENNOSTI A SOCIÁLNÍCH DĚJIN. K PUBLIKACI EMY ŠIMKOVÉ ŽIVOT A OSOBNOST BEDY DUDÍKA (1815–1890) POHLEDEM JEHO DENÍKŮ, VYDANÉ V ROCE 2018 V OLOMOUCI

RICHARD MAHEL

Publikace odborné asistentky FF UP v Olomouci Emy Šimkové (původně Tomáškové) s názvem „Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků“¹ je věnována, jak už titul napovídá, osobnosti moravského historika a benediktinského kněze Františka Bedy Dudíka. Je jistě záslužné, že přibývá badatelů, kteří se touto osobností zabývají a kteří se pokoušejí napravit nezasloužené přehlížení jeho života a díla z období marxistické historiografie. Autorčino rozhodnutí věnovat monografii právě rajhradskému benediktinovi není v zásadě náhodné: několikrát se mu věnovala již v minulosti,² včetně disertační práce, obhájené v roce 2016,³ z níž ostatně vychází předkládaná monografie. Publikace Emy Šimkové je v pořadí čtvrtým soustředěným autorským

1 Šimková, Ema: Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků. Olomouc 2018.

2 Pokud je mi známo, tak ve třech příspěvcích a jednom podílu na monografii; Tomášková, Ema: „Revoluční“ návrh reformy školství. E-pedagogium. Nezávislý odborný časopis určený pedagogickým pracovníkům všech typů škol 3, 2010, č. 3, s. 124–135; táž: Beda Dudík OSB doktorandem v Olomouci. In: Historica Olomucensia XXVIII, 2011, č. 40, s. 95–108; táž: Historik a jeho pes aneb Neznámá tvář Bedy Dudíka. In: Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století. Olomouc 2014, s. 331–344; táž: K „druhému životu“ Bedy Dudíka. Historica Olomucensia XL, 2016, č. 50, s. 69–85.

3 Tomášková, Ema: Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků, disertační práce (261 s.), obhájená na FF UP v Olomouci, 2016 [16. 1. 2020]. Dostupné na: <<https://theses.cz/id/69quif/>>.

pojednáním této osobnosti,⁴ ale teprve druhou ucelenou monografií,⁵ kladoucí si za cíl komplexněji vykreslit život a působení této bezesporu zajímavé osobnosti benediktinského klášterního konventu v Rajhradě a čelného představitele moravské historiografie druhé poloviny 19. století. Jak sama autorka píše, „cílem naší knihy je tedy doplnit Dudíkův obraz vytvořený dosud literaturou o zatím většinou opomíjenou problematiku jeho osobního života“, přičemž ji zajímal především jeho společenský (sociální) a kariérní vzestup, jehož během života dosáhl, včetně předpokladů a jednotlivých fází vzestupu při vědomí, že se jednalo o řeholníka vázaného řádovými předpisy.⁶ V zásadě tak problematiku pojala jako případovou studii z oblasti sociálních dějin, týkající se představitele úzké sociální skupiny kléru mimo duchovní správu.⁷ Její optikou se pokusila vysledovat Dudíkovo rodinné zázemí, dětství a vliv jeho příbuzných na formování jeho osobnosti, včetně výchovy a vzdělání. Dále ji zajímal okruh jeho přátel a vliv rajhradských konventuálů na jeho životní postoje a názory. Poté se pokusila vypsat, jak asi Dudík vnímal svou roli benediktinského kněze, své tehdejší sociální postavení, k jakým metám směřoval a současně poodhalit komponenty jeho každodenního jednání včetně zásadních chronologických mezníků („stoupání po společenském žebříčku“, „rekonstrukce životního stylu“, „ústup z veřejného prostoru“).⁸ Z metodologického hlediska se zpracování problematiky pohybuje na pomezí sociálních dějin a historické antropologie s využitím jak klasických historických metod (zejména práce s klasickými pozůstalostními prameny), tak mikrohistorického přístupu. Jako hlavní informační zdroj své publikace si autorka, jak vyplývá už z názvu, vybrala subjektivně zaměřený písemný pramen – dochované Dudíkovy deníky.

4 Srv.: Kinter, Maurus: Der mährische Landeshistoriograph Dr. Beda Dudik, O. S. B. Ehren-Abt von Trebitsch, kaiserl. Rath und Regierungs-Rath, Besitzer vieler hohen Orden. Eine Lebensskizze. Brünn 1890, 22 s.; Dibetto, Senta: Beda Dudik. Sein Leben – Sein Werk. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien (strojopis), 1970, 173 s.; Mahel, Richard: Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti. Praha 2015, 544 s.

5 Viz cit. dílo R. Mahela.

6 Šimková, Ema: Život a osobnost, s. 13. – Srv. s upřesněním v závěru: „intencí našeho textu bylo vylíčit obraz soukromého života Bedy Dudíka a jeho proměn v souvislosti s jeho společenským vzestupem, to vše především na základě Dudíkových osobních deníků“ (tamtéž, s. 253).

7 K autorkou v úvodu uváděným dvěma výchozími studiím a jedné syntéze, týkajících se problematiky kléru a jeho mobility v českých zemích, které považuje pro zpracování případové studie za klíčové, bych připojil ještě ucelenou monografii Tomáše W. Pavlíčka (Výchova kněží v Čechách a její role v náboženské kultuře (1848–1914). Praha 2017, 559 s.), přestože se primárně týká více situace v Čechách, než na Moravě a kolektivní práci Lukáše Fasory, Jiřího Hanuše a Tomáše W. Pavlíčka (Kněžské identity v českých zemích (1820–1938). Praha 2017, 318 s.).

8 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 17–18.

Monografie je koncepčně rozdělena na úvod, čtyři základní textové oddíly, závěr a doplňující části. Obsahem úvodu je pojednání o autorčině přístupu k tématu a ke koncepčnímu uchopení zpracovávané problematiky.⁹ První oddíl obsahuje dvě na sebe navazující kapitoly, přičemž první je věnována analýze informačních zdrojů (pramenům a odborné literatuře) a dosavadní historiografické produkci týkající se Bedy Dudíka. Ocenit je nutné zejména systematický výčet, pečlivý rozbor a pokus o filiaci dobových textů encyklopedického charakteru (starších biogramů), ale i mladších nekrologů, včetně zahraničních (z roku 1890). Protože se zaměřila, jak sama píše, na „mimopracovní život Bedy Dudíka, zejména jeho rodinu a vztahy se sourozenci“,¹⁰ tedy na jeho „veřejnou“ sféru i privátní každodennost, rozhodla se (s přihlédnutím k metodice zpracování tématu) využít pro svůj výklad kromě tradičních archivních pramenů a odborné literatury také starších, vesměs stručných encyklopedických biogramů, z nichž se kromě stručné faktografie dá vyvodit postupný vývoj Dudíkova mediálního obrazu v čase. Ze stejného důvodu se také zaměřila na Dudíkovy nekrology, jejichž podrobný výčet podává v samostatné kapitole, a na otištěné i nezveřejněné texty tehdejších i mladších rajhradských konventuálů, kteří Dudíka buď osobně, nebo z rajhradské klášterní tradice dobře znali, s autorčíným dodatkem, že jejich texty obvykle vynikají pečlivostí a přesně uváděnou datací.¹¹ Systematicky se také věnuje dosavadní písemné odborné produkci k životu a dílu Bedy Dudíka.¹² Za problematickou tady pokládám pouze absenci první ucelené monografie k Bedu Dudíkovi z roku 2015 (ačkoliv Šimková ví o jejím vydání a v souhrnu použitých zdrojů ji dokonce cituje).¹³ Využila pouze její předobraz, totiž disertační práci (z roku 2011), která je však stručnější a v mnohých ohledech se od mladší a přesnější monografie odlišuje. Protože však Šimková pracovala pouze s disertací, mohou být některé vznesené výhrady k jejímu obsahu na stránkách její publikace svým způsobem už bezpředmětné. Stejně tak by v této souvislosti autorce prospělo více si ověřovat informace související s koncipováním této kvalifikační práce i dalších prací, aby nedocházelo k vyslovení nepřesností nebo zjevných omylů.¹⁴ S ohledem ke zvolenému pojetí publikace je naopak pochopitelné, že se autorka rozhodla nezabývat se informačními zdroji typu recenze, zpravidla vázané na Dudíkovy odborné publikační aktivity. Na druhé straně, polemiky v denním tisku, které Šimková taktéž vyloučila,

9 Tamtéž, s. 11–19.

10 Tamtéž, s. 13.

11 Tamtéž, s. 38.

12 Tamtéž, s. 47–65.

13 Tamtéž, s. 65, 278.

14 Tamtéž, zejména na s. 54 a 65.

mohou leccos napovědět i o proměně a vývoji Dudíkových postojů a osobních názorů v čase a v souvislosti s tím pak jinak uvažovat i o podmínkách a dílčích aspektech jeho postupného kariérního vzestupu. Za silně problematický autorčin informační zdroj naopak pokládám internetovou databázi Wikipedia, která jistě nepatří mezi verifikovatelné zdroje historického poznání a podle mého názoru by se v odborné historiografické práci vůbec neměla vyskytovat. Totéž platí ad exemplum i o sociálních médiích, jako je Facebook, kde autorka údajně dohledala Dudíkův biogram a po jeho nalezení ještě komentovala počet udělených „liků“ (!) z příslušného profilu. Je s podivem, že tyto pochybné zdroje Šimková zahrnula do komentovaného přehledu informačních zdrojů v úvodu, považující je patrně za věrohodné.¹⁵ Autorce na druhé straně slouží ke cti, že až na výše zmíněné, představila poměrně rozsáhlé množství relevantních informačních zdrojů. Chybí však jejich zevrubné zhodnocení ve smyslu odlišení podstatných zdrojů od těch nepodstatných, respektive od těch, které informace pouze z jiných zdrojů přejímají a nepřinášejí nic podstatného či nového k dosavadnímu bádání. Tím by se možná konečný výčet využitelných zdrojů významně snížil.¹⁶

Je třeba podotknout, že podtitul publikace je lehce matoucí, a to právě s ohledem na zvolený ústřední informační pramen. Evokuje totiž primární představu, že autorčino dílo je vystavěno výlučně na obsahu a výpovědní hodnotě dochovaných Dudíkových deníků. Čtenář se však brzy přesvědčí o tom, že tomu tak je pouze zčásti a při znalosti Dudíkovy dochované osobní pozůstalosti je zřejmé, že tomu ani nemohlo být jinak. Deníků se sice dochovalo významné množství, nicméně týkají se pouze vybrané části Dudíkova života.¹⁷ Autorka k tomu podotýká, že jsou využitelné „alespoň pro jistá období Dudíkova života“.¹⁸ Možná by tak publikaci více slušela korekce názvu ve prospěch dalších využitých archivních zdrojů. V případě života a díla Bedy Dudíka bude totiž vždy nutné sáhnout po dalších archivních pramenech v pozůstalosti, neboť pouze na základě deníkových záznamů není možné zachytit všechno podstatné. To si nepochybně uvědomovala i Šimková, která těchto deníků sice využila v relativně hojně míře, nicméně přesto musela sáhnout i k jiným informačním zdrojům historického poznání. Patrné je to zejména při srovnání kapitoly věnované rodinnému zázemí s charakteristikou jednotlivých osob s kapitolami k Dudíkovu učitelskému a později historiografickému působení v Brně.

15 Tamtéž, s. 33–34, 52, 64–65. – Je překvapivé nejen to, že se takové zdroje vyskytují v odborné historické práci, ale že se mohly vůbec dostat následně do knižní monografie, podléhající lektorování.

16 Autorka došla k číslu 200 informačních zdrojů (tamtéž, s. 65).

17 Dotýkají se pouze let 1831–1889 a ještě značně torzovitě. Teprve pro léta 1857–1889 máme dochované jejich systematictější řadu.

18 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 14.

Zatímco první z kapitol bohatě čerpá informace z avizovaných deníků,¹⁹ pro další dvě potřebné informace v denících víceméně chybí, nebo je využitelné jen jejich marginální množství, a proto bylo nutné sáhnout po jiných zdrojích.²⁰ Deníky jen málo pokrývají období jeho dětství, studia a zrání, které byly klíčové pro jeho rozhodnutí nastoupit do moravského školství, stejně jako období pedagogické praxe a počátků historiografické činnosti. Ale i později, kdy už máme deníků k dispozici více, komentují jen některá období jeho života, neboť jsou dochovány fragmentárně (některé ročníky úplně chybí).²¹ Trochu překvapivá je na jedné straně autorčina skepse k významu a využití dochované (došlé) korespondence v Dudíkově osobní pozůstalosti (údajně s ohledem na koncepční uchopení tématu), pakliže se jí na straně druhé na jiném místě dovolává jako významného zdroje poznání, pokud pro sledované období nenalezla deník s osobními poznámkami rajhradského benediktina.²² Na rozdíl od ní se domnívám, že korespondence je vždy důležitou součástí informačních zdrojů, byť subjektivní povahy stejně jako zde uvedené benediktinovy deníky. Ukazuje se totiž, že některé události či jevy z jeho života jinak reflektuje jeho dochovaná korespondence a jinak je glosoval ve svých denících sám Dudík. To je překvapivě také případ sourozeneckého vztahu mezi Bedou Dudíkem a jeho oběma mladšími bratry Antonínem a Eduardem, který v korespondenci nabývá zcela jiných podob, než jak bychom vyčetli ze stručných deníkových poznámek.²³ V té souvislosti jí mohla autorka v práci využít lépe. Tak by patrně došla i k jinému zhodnocení Dudíkovy snahy zahájit výuku českého jazyka v Brně (1845–1848) i jeho záměru vytvořit svým studentům vlastní učebnici češtiny.²⁴ Navíc sledování proměny korespondenční sítě v čase je důležitým ukazatelem jak proměny Dudíkových osobních (korespondenčních) vazeb, často podmíněných novými pracovními zadáními, tak bývá současně svědectvím o důležitých událostech jeho osobního života a s tím souvisejícího vývoje životních postojů a názorů.

Další drobnou komplikací je autorčin přístup k obsahu a významu těchto deníků. Přestože si je zvolila za primární zdroj informací, nevyužila je nakonec

19 Tamtéž, s. 77–122.

20 Tamtéž, s. 163–203.

21 Autorka si tohoto deficitu byla patrně vědoma zejména po dopsání a bilančním zhodnocení své práce (tamtéž, s. 255).

22 Tamtéž, s. 14–15.

23 Srv.: tamtéž, s. 87–92, 98–99; Mahel, R.: Beda Dudík, s. 99–102.

24 Na rozdíl od Šimkové, která za touto činností shledává spíše fiskální příčiny (cit. dílo, s. 172–173), totiž aby si Dudík výukou přilepšil do svého nepříliš velkého měsíčního rozpočtu brněnského profesora, považují jeho výuku za cílený (exemplární) pokus přihlásit se k jazykovým snahám nemnoha národně orientovaných vlastenců na Moravě, jejichž myšlenky víceméně sdílel (spolu s A. V. Šemberou a dalšími), k čemuž mě opravňuje právě dochovaná korespondence i závěrečná část textu jeho nevydané učebnice z roku 1847.

v plné míře, jak by se jinak očekávalo. Povšimla si jen jedné skupiny dochovaných deníků, totiž jeho poznámek v klášterních direktářích, čímž prakticky zcela pomínula jeho dochované cestovní deníky,²⁵ podle mého soudu stejné informační závažnosti, přinášející poznatky o jeho služebních i soukromých badatelských cestách a pomáhající datovat jeho aktivity na poli historiografie, archivnictví, diplomacie i jeho kulturně organizátorskou činnost. A to přesto, že o jejich dochování autorka věděla buď z vlastního studia Dudíkovy pozůstalosti, případně z odborné literatury.²⁶ Lze to však pochopit, byla-li autorčiným cílem pouze charakteristika Dudíkovy rodiny a jeho příbuzných, či benediktinova vzdělanostní a duchovní formace a nikoliv jeho komplikovaná cesta k vědecké (historiografické) a organizátorské činnosti.

Právě druhý oddíl knihy představuje Dudíkovy deníky jako pramen historického poznání a současně jako předmět autorčina samostatného bádání.²⁷ Tato část monografie, přes výhrady uvedené výše, patří po mém soudu k těm lepším, které obohacují dosavadní dudíkovské bádání. Tady Šimková po mém soudu přesně odhadla smysl Dudíkem vypsanych dochovaných deníků, když konstatovala, že Dudík „přístupem (= k zápiskům) připomínal spíše raně novověkého šlechtice, který zanechával svůj deník, aby mělo jeho potomstvo doklad o společenském významu svého prapředka a o jeho vysokých stycích“.²⁸ Jednalo se svým způsobem o konstrukci pozitivního mediálního obrazu, přičemž za „potomstvo“ můžeme v tomto případě považovat jeho generační nástupce: ať již budoucí rajhradské konventuály či badatele jeho odborného (historiografického) odkazu. Další tři oddíly knihy, rozpadající se na dílčí kapitoly, jsou pak věnovány vlastnímu meritmu publikace, kterým je vykreslení Dudíkova soukromého života, pokud možno vystavěném na základě stručných poznámek z dochovaných deníků, optikou výzkumu každodennosti a sociálních dějin.²⁹ Tady se autorka soustředila na bilanci životních osudů a vztahů mezi jednotlivými členy Dudíkovy rodiny, včetně jejich potomků přibližně do dvou generací a stejně tak i jejich širokého příbuzenstva, jak z matčiny, tak z otcovy strany.³⁰ Šimková se tak věnuje problematice, které nebyla dosud v souvislosti s Bedou Dudíkem důkladněji zkoumána, i když v některých ohledech

25 Cituje z nich pouze jedenkrát a víceméně v nepodstatné záležitosti (Šimková, E.: *Život a osobnost*, s. 251).

26 Tamtéž, např. s. 41, 67–68, 75 aj.

27 Tamtéž, s. 21, 38–39, 41, 65–76.

28 Tamtéž, s. 75–76.

29 Tamtéž, s. 77–252, jednotlivé části: s. 77–162 („Předpoklady vzestupu“), s. 163–203 („Období společenského vzestupu“), s. 205–252 („Soukromý život a životní styl moravského historika“).

30 Tamtéž, s. 77–122.

navazuje na předchozí podobné sondy literární historičky Evy Ryšavé.³¹ Autorce se podařilo podat barvitý obraz poměrně komplikovaných vzájemných vztahů uvnitř rodiny Dudíkových a zejména u jejich potomků a vzdálenějších příbuzných, neboť informace tohoto druhu jsou benediktinovým deníkům vlastní. Souvisí to jistě i s poznáním, že Beda Dudík po celý život udržoval velmi těsné a citově exaltované vztahy se svými rodiči i sourozenci a pokud možno, i s jejich dalšími potomky. Tato problematika nebyla dosud předmětem historiografického bádání, ani předchozí monografie z roku 2015, protože se použité deníky (jak ostatně sama autorka potvrzuje) prakticky netýkají soudobé politické situace a téměř nereflektují ani Dudíkovo tehdejší pedagogické nebo odborné (historiografické) bádání.³² S tím souvisí i další autorčino zjištění, že Dudíkovy deníky „byly zápisky vedené primárně pro vlastní potřebu, výrazně méně pak ve smyslu zapisování soukromých myšlenek či zkoumání vlastního nitra“.³³ Obojí je současně odpovědí autorce na její kritiku, proč bylo dosud Dudíkových deníků v historiografickém bádání tak málo využito. V další části se Šimková věnuje nabytí Dudíkova vzdělání a vstupu do benediktinského řádu mezi konventuály rajhradského kláštera, na základě toho, co tyto deníky obsahují.³⁴ Následující kapitola pojednává Dudíkovo pedagogické působení v Brně³⁵ a počátky i rozvoj jeho odborných aktivit od čtyřicátých do padesátých let 19. století, pro která nalézáme v denících daleko méně informací.³⁶ V další kapitole jsou stručně – víceméně výčtově – pojednány hlavní aktivity moravského historio-
grafa do osmdesátých let 19. století, včetně autorkou poněkud zjednodušeně viděného a schematicky líčeného známého sporu o polohu velkomoravského Velehradu, vzniklého na základě Dudíkova pojednání v jeho německy psané knižní řadě moravských dějin.³⁷ Následují dvě koncepčně i obsahově zdařilejší kapitoly: první věnovaná Dudíkovu životnímu stylu a každodennosti, která je příspěvkem k pochopení jeho života v podmínkách a kariérních možnostech tehdejší doby, a druhá, shrnující závěrečná léta jeho života, jako svědectví o benediktinově návratu do klášterního prostředí a přípravách na odchod z pozemského života. Obě pokládám, podobně jako kapitolu věnovanou rodinnému zázemí, za velmi zdařilé.³⁸ Poslední

31 Ryšavá, Eva: Historik Beda Dudík ve světle rodinné korespondence a vzpomínek. Sborník Národního muzea, řada C – Literární historie, 57 (Laudatio dr. Helze Turkové. Sborník příspěvků k životnímu jubileu), 2012, č. 1–2, s. 75–81.

32 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 73.

33 Tamtéž, s. 75.

34 Tamtéž, s. 123–162.

35 Tamtéž, s. 163–174, 185–187.

36 Tamtéž, s. 175–184, 188–203.

37 Tamtéž, s. 205–220 (kapitola je uvozena podtitulem „Prostor a čas“).

38 Tamtéž, s. 221–243 („Životní styl moravského historio-
grafa“), 243–252 („Poslední léta života“).

oddíl je jednak závěrečným shrnutím, sumarizujícím dosažené výsledky autorčina bádání, jednak je bilancí použité metodologie výzkumu.³⁹ Následuje poněkud komplikovaně strukturovaný soupis použitých pramenů a odborné literatury, dále (neúplný) přehled Dudíkova tištěného díla a přehled digitalizovaných informačních zdrojů.⁴⁰ Na závěr autorka zařadila textovou a obrazovou přílohu, včetně doporučeného způsobu citace Dudíkových osobních deníků. Publikaci dále doplňuje cizojazyčný souhrn v angličtině a němčině a jmenný rejstřík.

Co se týče balance výsledků autorského záměru, tak Šimková dospěla k přesvědčení, že zvolený zdroj historického poznání – osobní deníky – v zásadě naplnily autorčin záměr popsat Dudíkův soukromý život a pochopit podmínky a průběh jeho kariérního vzestupu. Současně ale přiznává, že „přes nebývalé kvantum dochovaných deníků jimi není pokryto celé období [...]. Týká se to zejména doby Dudíkova dětství a raného mládí, a co je zásadnější, poměrně klíčové etapy ve čtyřicátých a padesátých letech“. Tady přiznává, že bylo nutné sáhnout po dalších zdrojích, zejména dochované korespondenci, která sice „postrádá kontinuitu deníků, ale naopak poskytuje více prostoru pro podrobnější vylíčení vybraných témat“.⁴¹ Z hlediska výzkumu sociálních dějin byl podle autorky Dudíkův kariérní vzestup podmíněn třemi faktory: jednak získaným kvalitním vzděláním, dále příslušností k rajhradskému konventu benediktinů a blíže nespecifikovanou „příznivou shodou okolností, spojenou s uměním ji využít“,⁴² kterou Šimková aplikuje především na jeho badatelské cesty. Snad tím míní jakousi osudovou úspěšnost benediktinova jednání, které lze však často vysvětlit osobnostními předpoklady, promyšlenou pílí i uplatňovaným talentem. Možnost zčásti se odchýlit od předepsaných stanov a povinností vůči rajhradskému konventu mu současně podle Šimkové umožnilo „vést víceméně život nezávislého soukromého učenče“, přičemž „nijak striktně neodděloval volný čas od času, zasvěceného práci a povinností“.⁴³ Šimková pak poněkud překvapivě dodává, že „charakteristika vědce z encyklopedických hesel“ (?) tak byla „doplněna o charakteristiku člověka a jeho životní cesty“.⁴⁴

Bohužel je nutné poznamenat, že se autorka ve svém textu nevyhnula několika zásadním omylům a vícero nepřesnostem, zvláště pokud se jedná o odbočky ve výkladu k charakteristice Dudíkova odborného (historiografického nebo archivního)

39 Tamtéž, s. 253–265.

40 Tamtéž, s. 267–299. – Za dosti neobvyklé považuji zařazení dobových příspěvků z denního tisku a encyklopedických medailonů mezi písemné prameny.

41 Tamtéž, s. 255, 257, 258.

42 Tamtéž, s. 261.

43 Tamtéž, s. 262.

44 Tamtéž, s. 263.

bádání. Naopak, při líčení merita jejího výzkumu – Dudíkova rodinného zázemí, nebo řeholního a duchovního života, kterým se podle všeho věnovala soustavněji, dosahuje ucelenějších, upřesňujících a nezřídka i nových zjištění, kterými významně doplňuje dosavadní bádání. V případě knižní monografie je jistě na škodu, když autorka u zmíněných osob, které přišly v nějakém ohledu s Dudíkem do kontaktu, neuvádí vždy jejich celé jméno a u těch laické veřejnosti méně známých často neuvádí, o koho se blíže jednalo. Bohužel se tak děje hned na začátku publikace v úvodu, když uvádí dvě významné osoby Dudíkova života jen jako „opata Schlossara“ a „přítele hraběte Lichnovského“. ⁴⁵ Teprve později je v publikaci na jiném místě uvedeno celé jejich jméno a vysvětleno, o koho se vlastně jednalo. ⁴⁶ Někdy však zůstane pouze u vypsání neúplného jména. ⁴⁷ K drobným věcným nedostatkům patří i autorčino konstatování, že vykonáním rigorózního doktorátu v roce 1848 Dudík ukončil svou vědeckou formaci. ⁴⁸ Ve skutečnosti tak učinil až habilitačním řízením na vídeňské univerzitě a tamějším epizodním působením v postavení soukromého docenta, když po dva roky (1855–1856) přednášel o pomocných vědách historických. Dokladem budiž i srovnání jeho historiografických textů konce čtyřicátých a konce padesátých let, přičemž rozdíl je zřejmý už po letmém přečtení. Dále má autorka místy problém s českým překladem některých původních německých názvů institucí: uvádí například nepřesný překlad (respektive doslovný) tehdejší německé vědecké společnosti na Moravě, ⁴⁹ který má ale znít Moravskoslezská společnost pro zvelebení orby, přírodoznanství a vlastivědy. Stejně tak nelze souhlasit s označením Dudíkovy odborné publikace *Iter Romanum* z roku 1855 z bohemikálního zahraničního výzkumu za „práci reportážního charakteru“. ⁵⁰ Jednalo se o výstup z ryze odborného bádání, finančně podpořeného moravským zemským výborem. Dudíkovu obsáhlou materiálovou studii o státoprávním postavení Opavska vůči Moravě autorka nesprávně považuje za „zprávu“ pro moravské stavy. ⁵¹ Dále nelze souhlasit s autorčinou tezí, že Dudík byl „perfekcionista autorem monumentální – a pro-

45 Tamtéž, s. 15 a znovu na s. 43.

46 Tamtéž, s. 61–62.

47 Viz např. u „hraběte Lažanského“ (tamtéž, s. 196, 205). Přitom právě tady by bylo žádoucí vypsát jméno celé, aby nedocházelo k pochybnostem, zda se jedná o Leopolda Lažanského, svobodného pána z Bukové (1808–1860), v té době moravského místodržitele, nebo o jeho bratrance Antonína Lažanského, svobodného pána z Bukové (1815–1883), v té době dvorního radu, místodržitelského radu a místodržitelského viceprezidenta.

48 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 15.

49 Tamtéž, s. 24.

50 Tamtéž, s. 31.

51 Tamtéž, s. 190, pozn. č. 149.

to nedokončené – syntézy Dějin Moravy“.⁵² K jeho knižní řadě moravských dějin se vyjadřovali kriticky již jeho nástupci, jak v ohledu faktografickém, tak zejména interpretačním a tyto výhrady víceméně sdílí (s ohledem na současné bádání) i nynější historická věda. Daleko kvalitnějšími byly jeho materiálové publikace, z nichž některé lze plně využívat i v současnosti. V souvislosti s komentováním rajhradské literární produkce Šimková připomíná jeden z nekrologů z pera řádového archiváře Maura Kintera, v němž se tento benediktin zmiňuje, alespoň podle autorčiných slov o „veřejně nepříliš známých aktivitách“ B. Dudíka, jakými byla angažovanost pro řád německých rytířů či podíl na diplomatickém řešení konfliktu Vatikánu s Ruskem, souvisejícím s majetkoprávními nároky krakovského biskupství na hmotné statky v Rusku.⁵³ Ve skutečnosti se jednalo už ve své době o poměrně známá Dudíkova angažmá, zejména v případě řádu německých rytířů. O tom svědčí i to, že Dudík v této záležitosti vstoupil do jednání přímo s velmistrem řádu, arcivévodou rakouským Maxmiliánem Josefem Habsburg-d'Este, jako s vedlejším členem vládnoucí habsburské dynastie, a dále s kancléřem a dvorním radou tohoto rytířského řádu Adalbertem Schönem, rytířem von Perlshof. Soudobému postavení a dějinám tohoto řádu, včetně prestižní záležitosti – pořádání jejich vzácné klenotnice a mincovní sbírky, Dudík věnoval řadu let intenzivního výzkumu a několik významných odborných studií a samostatně vydaných publikací, které byly odborné veřejnosti dostatečně známy.⁵⁴ Autorčino zdůvodnění Dudíkova programového ústupu z pedagogické dráhy po roce 1850 lze přijmout jen částečně. Nejdůležitější Dudíkovu ambici hned za kněžským povoláním, totiž jeho celoživotní touhu věnovat se historické vědě a získat prestižní úřad zemského historiografa (tedy funkci, kterou zastával v Čechách jím tolik obdivovaný František Palacký) Šimková překvapivě vůbec neuvádí a připomíná spíše zástupné (sekundární) faktory.⁵⁵ Podobně byl autorkou ne zcela pochopen přepis Dudíkova rozhovoru se švédským korunním princem Karlem Ludvíkem Bernadottem (později králem Karlem XV.) z roku 1851, vydaný tiskem rajhradským archivářem Václavem Janem Pokorným v roce 1932. Určitě v něm nešlo o Dudíkovo popření panslavismu, jak se autorka domnívá,⁵⁶ ale spíše o představení vybraných tezí k tehdejšímu pojetí monarchismu, účelově Dudíkem vyslovených s ohledem jak na osobu tazatele (přesvědčeného zastánce monarchismu), tak rakouské c. k. úřady, které si tento přepis od Dudíka vyžádaly, s ohledem

52 Tamtéž, s. 82.

53 Tamtéž, s. 39.

54 K tomu blíže Mahel, R.: Běda Dudík, s. 257–270.

55 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 190–192.

56 Tamtéž, s. 43, 194–195.

na jeho činnost v době předbřeznové.⁵⁷ Nelze přijmout ani autorčino konstatování, že se vedení nově zřízeného Ústavu pro rakouský dějezpýt ve Vídni ujal „víceméně neznámý Theodor Sickel“.⁵⁸ Už v době svého nástupu (1869) se jednalo o mimořádně dobře školeného archiváře, diplomatika a paleografa s významnou praxí ve Francii, kterou pak od roku 1857 úspěšně rozvíjel nejprve na vídeňské univerzitě. Kromě toho nebyl prvním ředitelem jmenovaného rakouského ústavu, ale až druhým po Albertu Jägerovi (1854–1869).⁵⁹ U stručného výkladu k Dudíkovu věcnému sporu o polohu velkomoravského Velehradu (či na jiném místě publikace) mi chybí zmínka o ideologickém podtextu konfliktu: totiž vylíčení národnostní a národně politické situace na Moravě, která právě tomuto sporu dávala hlubší smysl i relevanci, když osobní konflikt dvou intelektuálně nadaných mužů (Bedy Dudíka a Vincence Brandla) povýšila na spor o prosazení programu českého národního hnutí na Moravě (byť v tomto případě značně přeceněného). Pak by bylo také čtenáři patrnější, v čem se lišilo tehdejší Dudíkovu vlastenectví (zemský patriotismus) od vlastenectví (národně orientovaného) Brandlova. A v tomto kontextu je třeba vidět a proto i náležitě opravit autorčino tvrzení, že Dudík tehdy pokládal již cyrilometodějskou (zemskou) velehradskou tradici za „přepjatě uctívanou“ či „nezdravou“.⁶⁰ Bylo tomu právě naopak: dlouho se nechával inspirovat tzv. Družinou Sušilovou (podle kněze a Dudíkova současníka učitele Františka Sušila), která mimo jiné tuto tradici ctíla a dále na Moravě propagovala. V publikaci se dále vyskytují drobné nedostatky lexikálního či syntaktického charakteru: například slovní spojení „k přítomné politické situaci“⁶¹ by bylo vhodnější nahradit spojením „k soudobé politické situaci“ apod. Výjimečně je možné narazit i na konstatování víceméně nelogická: například měl Dudík podle Šimkové i ve stáří pravidelně vzpomínat na svou matku Magdalénu, přičemž se autorka odvolává na zápis v deníku z roku 1862. V té době měl však Dudík teprve 47 let. Jinou takovou informaci je teze o predispozici k některým dědičným chorobám u příbuzných Bedy Dudíka, autorkou údajně odvozenou z dobových matričních záznamů o úmrtí (!).⁶²

57 K tomu blíže Mahel, R.: Běda Dudík, s. 233–235.

58 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 202.

59 Blíže Šusta, Josef: Sickel Theodor. Český časopis historický 14, 1908, č. 3, s. 371–374, Uhlirz, Karl: Theodor v. Sickel. Zum Vollendung seines 80. Lebensjahres. Allgemeine Zeitung: Beilage, 1906, č. 293, z 18. 12. 1906, s. 530–532, č. 294, z 19. 12. 1906, s. 537, Goll, Jaroslav: Ústav pro rakouský dějezpýt. Český časopis historický 11, 1905, č. 1, s. 68–72, Lhotsky, Alphons: Geschichte des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1854–1954. Festgabe zur 100 Jahr-Feier des Instituts. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 1954, sv. 17, 424 s.

60 Šimková, E.: Život a osobnost, s. 213.

61 Tamtéž, s. 73.

62 Tamtéž, s. 248. – První důkaz o roli DNA v přenosu genetické informace byl učiněn až v roce 1943. Jednalo se o experiment vědců Oswalda Averyho, Colina MacLeoda a Maclyna McCartyho.

Ve své publikaci z roku 2015 jsem poznamenal, že odkaz Bedy Dudíka byl už ve své době v zásadě dvojitý: jednak odborný (zejména historiografický), kterému jsem se především sám věnoval, jednak duchovní jako kněze a konventuála rajhradského kláštera, čemuž věnovala významnou pozornost Ema Šimková, včetně vlivu původního rodinného zázemí. Přes výše uvedené připomínky a výhrady považuji proto knižní publikaci E. Šimkové za důležitý publikační počín, který ve vybraném segmentu (rodinné poměry a vztahy sourozenců Dudíkových, cesta Bedy Dudíka za vzděláním, role kněžství a rajhradského benediktinského kláštera v jeho kariérním vzestupu) významně posunuje a doplňuje současné historiografické bádání o životě a díle moravského historiografa Bedy Dudíka.

Šimková, Ema: Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Olomouc 2018, 334 s.

Navíc stanovovat zpětně predispozici k dědičným chorobám jen na základě uvedených poznámek v úmrtních záznamech pro 19. a začátek 20. století, je čistou spekulací, nezohledňující ani omezené možnosti tehdejší diagnostiky.

HEURISTICKY KVALITNĚ ZPRACOVANÁ MONOGRAFIE O RAKOUSKÝCH DĚJINÁCH V OBDOBÍ 1918–1938

MIROSLAV ŠEPTÁK

První rakouská republika neměla dlouhého trvání. Vznikla na podzim 1918 jako jeden z nástupnických států habsburské monarchie, aby za necelých dvacet let existence zmizela z mapy Evropy v důsledku včlenění do Velkoněmecké říše. Její výzkum má v rakouské historiografii dlouhou tradici. Průlomovou stať k tomuto tématu, která se později dočkala samostatného vydání, publikoval v roce 1954 archivář Walter Goldinger.¹ Za dobu déle než šesti dekad přineslo historické bádání několik pozoruhodných výsledků.² Uvedené téma má i přes tuto skutečnost stále značný potenciál v podobě nepřeborného množství dokumentů uchovávaných ve veřejných a soukromých archívech v Rakousku i v zahraničí.

Nejnovější příspěvek o období 1918–1938 představuje monografie Lothara Höbelta. Profesorovi vídeňské univerzity je někdy předhazována názorová blízkost ke kontroverzní národně-konzervativní Svobodné straně Rakouska, nicméně odborníci by měli posuzovat spíše jeho vědecké kvality. Höbeltův profesní zájem sahá od raného novověku až po soudobé dějiny.³ Nespokojí se přitom, jako někteří

1 Goldinger, Walter: Geschichtlicher Ablauf der Ereignisse in Österreich 1918–1945. In: Heinrich Benedikt (ed.): Geschichte der Republik Österreich. Wien 1954, s. 15–288. V roce 1962 vyšla stať samostatně jako monografie Týž: Geschichte der Republik Österreich. Wien 1962. Toto vydání doplnil a upravil v roce 1992 rakouský historik Dieter Anton Binder. Srov. Binder, Dieter Anton – Goldinger, Walter: Geschichte der Republik Österreich 1918–1938. Wien – München 1992.

2 Z množství syntéz o první republice patří k nejdůležitějším Weinzierl, Erika – Skalnik, Kurt (ed.): Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik, 2 Bde. Graz – Wien – Köln 1983; Hanisch, Ernst: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert. Wien 1994; Steininger, Rolf – Gehler, Michael (ed.): Österreich im 20. Jahrhundert, Bd. 1, Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg. Wien – Graz – Köln 1997; Berger, Peter: Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert. Wien 2007, s. 54–190. Pelinka, Anton: Die gescheiterte Republik. Kultur und Politik in Österreich 1918–1938. Wien – Graz – Köln 2017.

3 Z nejdůležitějších publikací Lothara Höbelta srov. Höbelt, Lothar: Die britische Appeasement-Politik: Entspannung und Nachrüstung 1937–1939. Wien 1983; Týž, Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918. Wien 1992; Týž: Von der Vierten Partei zur Dritten Kraft. Die Geschichte des VdU. Graz 1999; Týž: Defiant Populist. Jörg

jeho kolegové s pouhým kompilačním rázem svých prací, nýbrž pravidelně navštěvuje archivy a může tak vycházet z nevydaných pramenů.

Autor rozdělil recenzovanou knihu do pěti kapitol. V první se zabývá geografickými a ekonomickými předpoklady alpské republiky. Neopomíná ani důležitou otázku anšlusu, ani tehdejší diskusí o životaschopnosti „zbytkového“ Rakouska. Upozorňuje přitom na spíše iracionální a emociální východisko těchto debat, kterým nahrávala i neexistence rakouské státní a národní identity.

Hlavním politickým proudům věnoval autor druhou kapitolu. Vychází přitom z dnes již klasického rozdělení rakouské politické scény provedené v roce 1954 historikem Adamem Wandruszkou.⁴ L. Höbelt pomocí využití nevydaných pramenů z provenience všech třech táborů (sociálně demokratického, křesťansko-konzervativního a nacionálně-liberálního) překročil obvyklý kompilační ráz a uvedl některá zajímavá a méně známá fakta. Například u sociálních demokratů upozornil na komplikovaný (a do určité míry dodnes přetrvávající) vztah Vídně a ostatních spolkových zemí (s. 72–76). U křesťanských socialistů zaujme poukaz na regionální názorové a ideologické rozdíly (s. 80–81). Na rozdíl od dosavadního bádání označuje poslance Franze Dinghofera za dlouholetého faktického lídra velkoněmců (s. 99).

Třetí kapitola pojednává o turbulentním období 1918–1931. Nejprve si všímá prvních poválečných let spojených s hyperinflací a hrozícím ekonomickým kolapsem Rakouska. Poté analyzuje postupnou vnitřní stabilizaci alpské republiky, přičemž nechává poutavě rozehrát různé soudobé politické hry související například s předvolební kampaní nebo s vytvořením vládní koalice. Autor nezapomíná ani na eskalaci vnitropolitického napětí a postupné vytrácení dialogu napříč politickým spektrem, které kulminovalo v červenci 1927 během krvavých událostí včetně požáru vídeňského Justičního paláce. Rostoucí konfliktní ovzduší rakouské vnitřní politiky dokumentoval i vzestup podpory autoritativního hnutí Heimwehr.

Důsledky Velké hospodářské krize se vinou jako pomyslná červená nit na pozadí událostí čtvrté kapitoly. Období 1931–1938 je v rakouských dějinách doslova nabitě událostmi a přináší hned několik zásadních předělů. Jednalo se především o kolaps parlamentní demokracie a postupné etablování autoritativního režimu i zánik samostatného Rakouska prostřednictvím anšlusu. L. Höbeltovi se i zde

Haider and the Politics of Austria. West Lafayette 2003; Týž: Landschaft und Politik im Sudetenland. Wien 2004; Týž: Ferdinand III. 1608–1657. Friedenskaiser wider Willen. Graz 2008; Týž: Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte. Wien 2009; Týž: Aufstieg und Fall des VdU. Briefe und Protokolle aus privaten Nachlässen 1948–1955. Wien 2015; Týž: „Stehen oder Fallen?“. Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg. Wien – Köln – Weimar 2015; Týž: Von Nördlingen bis Jankau. Kaiserliche Strategie und Kriegführung 1634–1645. Wien 2016.

4 Wandruszka, Adam: Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen. In: Geschichte der Republik Österreich, ed. Heinrich Bendikt. Wien 1954, s. 291.

podářilo zajímavým způsobem přiblížit některé dosud méně známé či neznáme události vnitřní rakouské politiky. Například zdařile rozkrývá pozadí hlasování o tzv. lausannské půjčce v červenci 1932, kdy tehdejší rakouská vláda Engelberta Dollfusse s vypětím všech sil uhájila další existenci (s. 269–272). V této souvislosti jsou zajímavé některé pokusy rakouského kancléře nahradit zahraniční finanční pomoc úvěrem od nacistického Německa (s. 275).

V typologii rakouského autoritativního režimu nachází určité podobnosti s předešlými návrhy politických subjektů tzv. třetího tábora (s. 297–298). Osobně bych však v této souvislosti věnoval více pozornosti antidemokratickým tendencím křesťanských socialistů, patrným již koncem dvacátých let s ohledem na soudobé diskuse o reformě rakouské ústavy. Únorovou občanskou válku připisuje v souladu s dosavadním bádáním zvýšené aktivitě Heimwehru a tlaku fašistické Itálie (s. 306–309). Následně neopomíná ani červencový pokus rakouských nacistů o puč končící vraždou kancléře Dollfusse. Závěr čtvrté kapitoly věnuje Schuschniggově éře a neúspěšnému lavírování Rakouska mezi Itálií a Německem i boji proti důsledkům ekonomické recese.

Pátou kapitolu L. Höbelt koncipoval ve smyslu zamyšlení nad příčinami zániku první rakouské republiky. Hodnotí ji jako provizorium, neboť podle jeho názoru v mnoha důležitých aspektech, například v ústavě nebo v ekonomice nepřišli představitelé politické elity s dlouhodobou strategií, nýbrž spíše s momentálním řešením situace (s. 363).

Nakladatelství Böhlau patří dlouhodobě k tomu nejlepšímu, co v rámci německy mluvících zemí vychází, a proto nepřekvapí výborná formální stránka monografie. Obálka knihy v tvrdé vazbě s malbou od Rudolfa Konopy zobrazující vyhlášení rakouské republiky v listopadu 1918 na první pohled pozitivně zaujme. V monografii nechybí fotografie a karikatury, přehledně a kvalitně zpracované grafy relevantních dat (například o vývoji voličské podpory jednotlivých politických stran). Knihu doplňují tabulky výsledků parlamentních voleb na spolkové a zemské úrovni i voleb do dělnických a zemědělských komor.

Za největší a jednoznačné pozitivum monografie považuji pečlivou heuristiku. Zvlášť množství prostudovaných archivních dokumentů pokládám za mimořádné. L. Höbelt se nezalekl hlasů zpochybňujících jeden z klasických postulatů historikova řemesla, tj. mapovat události tak, jak se ve skutečnosti staly. Rakouský historik zohlednil celkem 25 veřejných a soukromých archivů, přičemž neopomenul jak ty „tradiční“ (například Rakouský Státní archiv, Politický archiv Zahraničního úřadu), tak i méně „obvyklé“ (Archiv zámku Horn, Archiv Rothschildů, Londýn). Z hlediska dosavadního výzkumu pokládám za přínosné zohlednění materiálů z proveniencí všech třech hlavních politických proudů Rakouska. Absenci jednotného úložiště dokumentů hnutí Heimwehr kompenzoval studiem v mnoha osobních pozůstatostech jeho aktérů. Autor zohlednil rovněž velké množství vydaných pramenů a od-

borné literatury. Zároveň rakouský historik napsal text „svižným perem“. Řada v knize uvedených bonmotů a anekdot s někdy i sarkastickým podtextem přispívá vhodným způsobem k „osvěžení“ analyzovaných historických událostí. Čtenář je tak zdařile vtažen do víru pulzující minulosti.

L. Höbelt by neměl zapomínat na skutečnost, že po jeho knize mohou sáhnout také zájemci z řad široké veřejnosti, pro které nemusí být některé anglické nebo latinské výrazy srozumitelné. Nabízí se tedy připojit k nim vysvětlující poznámku nebo se slovním spojením typu „last not least“, „hic Rhodus, hic salta“ „quod erat demonstrandum“ raději vyhnout (s. 11, 13, 19, 63, 75, 90, 135, 137, 164, 198, 224, 229, 237, 260, 263, 265, 279 a 366). Na jiném místě monografie zase uvádí cizojazyčný citát v originálním znění, který v německém textu může působit rušivě (s. 13, 30, 137, 236, 278 a 286). Při analýze sporu mezi Německým Rakouskem a Československem o pohraniční území jižních Čech a Moravy absentuje zmínka o historické sounáležitosti těchto oblastí k někdejší Koruně české a nemalém strategickém významu pro Československo (s. 18–20). Rozhodně nesouhlasím s tvrzením, že Lánská smlouva uzavřená mezi Československem a Rakouskem v prosinci 1921 znamenala uznání československé anexe(!) Sudet (s. 162). Spolkovou vládu pod vedením Rudolfa Ramka nelze označit, na základě nejnovějšího výzkumu, za kabinet závislý na telefonických pokynech od význačného křesťanskosociálního politika Ignaze Seipela (s. 176).⁵ Během Hirtenberské aféry protestovala nejvíce proti podloudnému pašování zbraní přes Rakousko Malá dohoda, nicméně Československo zpravidla mírnilo někdy vyhrocený postoj Jugoslávie (s. 274).

I navzdory uvedeným výtkám považuji recenzovanou monografii za jednu z nejlepších o dějinách první rakouské republiky. Jak jsem již zmínil, autor provedl skutečně mimořádně obsáhlou heuristiku a (opět) jednou podal nezvratný důkaz o velkém potenciálu nevydaných pramenů, přistupuje-li badatel poctivě k jejich výzkumu. Kniha bezesporu posouvá znalosti rakouských dějin období 1918–1938 vpřed a měla by se tudíž zařadit mezi fundamentální práce těch, kteří chtějí seriózně poznat mnohdy klikatou minulost státu na jih od českých hranic.

Höbelt, Lothar: Die Erste Republik Österreich (1918–1938). Das Provisorium, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2018 (Schriftenreihe des Forschungsinstitutes für politisch-historische Studien der Dr.-Wilfried-Haslauer-Bibliothek, Band 64).

5 K tomu srov. Schausberger, Franz: Rudolf Ramek 1881–1941: Konsenskanzler im Österreich der Gegensätze. Wien – Köln – Weimar 2017.

JIŘÍ MIHOLA, MICHAL PEHR: LIDOVĚ, NÁRODNĚ, KŘEŠŤANSKY. K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ STRANY LIDOVÉ (KDU-ČSL) 1919–2019

BOHUMIL LUKEŠ

K 100. výročí založení Československé strany lidové napsali poslanec a známý historik populárně-naučnou historii, která se snaží zmapovat křesťanskou politiku na našem území od jejího začátku. Křesťanská politika se zde vyvíjela již od poloviny 19. století a důvodem jejího vzniku byla obhajoba křesťanských principů v době nástupu hospodářské revoluce. Od počátku se formovala jako výlučně katolická i když později se snažila působit ekumenicky. Začátky byly spolkového rázu, které svým členům nabízely široké aktivity v oblasti charity, vzdělávání a politickém životě. V této oblasti působili často národně uvědomělí katoličtí duchovní, a to zejména na Moravě. Tento fakt není v publikaci dost rozvedený, ačkoliv právě tyto spolky se staly základem nejsilnější křesťanské politické strany v českých zemích v době Rakouska-Uherska, tj. Moravské katolicko-národní strany (1896). Strana podporovala vlastenectví proti německé rozpínavosti, zvláště mezi duchovenstvem ve smíšených oblastech, spolu s obhajobou křesťanství, která se v rámci sekularizace dostávala ve společnosti na vedlejší kolej. Obhajoba českého národa, českého zemského práva, solidarita s chudšími a snaha prosazovat katolické ideály v legislativě byly nejsilnějšími aktivitami dobového politického katolicismu. Politický katolicismus obohacený o Českou a Moravskou křesťansko-sociální stranu se pokusil před 1. světovou válkou zabránit nástupu socialismu a bezbřehého liberalismu v moderní společnosti. Spásonosným ideologiím jako komunismu a nacionalismu stálo v cestě křesťanství a demokracie. Bezprostředním impulzem k větší aktivitě křesťanů mezi dělníky a rolníky byla sociální encyklika *Rerum novarum* z roku 1891, která se stala programovým dokumentem křesťanské demokracie. Na rozdíl od husitských Čech se více uplatnila na Moravě v podobě křesťansko-sociální strany (1899) a to zejména zásluhou pozdějšího předsedy ČSL Jana Šrámka. Spojení katolíků s demokratickými a sociálními ideály mělo ukázat, že jdou s dobou, a křesťanství dává odpověď na současné palčivé problémy chudších vrstev společnosti.

Vznik Československé strany lidové v roce 1919 a doba 1. republiky jsou v knize dobře rozvedené. Zejména obrazová a přílohová část celé publikace je na vyso-

ké úrovni a umožňuje rychlou orientaci v dobové politice lidové strany. Základem nové strany byli čeští a moravští křesťanští sociálové. Zvláště se uplatnila Moravská křesťansko-sociální strana, jejíž předseda Jan Šrámek měl kredit odborového předáka a národovce k jednání s demokratickými politiky. Ti oceňovali, že měl již dříve jako kněz občasné rozpěře za svoji sociální činnost s katolickou hierarchií, kterou osočovali ze spolupráce s rakouským trůnem. Zapomnělo se již na to, že celá česká politika 19. století stála na pozicích rakouského trůnu. Lidovci se v meziválečné době definovali jako katolická, národně-československá, sociální a jasně demokratická strana pro všechny vrstvy společnosti. Katolíci si uvědomovali, že demokratická politika jim zaručuje jejich ekonomickou základnu, svobodu vyznání a vzdělávání a také účast ve vládě. Přes výhrady demokratů, hlavně ateistů v jiných stranách byli postupně uznáni jako morální ideová hráz proti fašismu, komunismu a dalším formám totalismu. Vyčítat, že se strana snažila udržet ve vládě s demokratickými stranami za každou cenu je marginální. Křesťané byli ve všech stranách a rozdělovali je jenom majetkové, stavovské popř. místní zájmy. V programu ČSL bylo ostatně jasně napsáno, že je stranou, která zastává zájmy všech, stranou solidarismu, tj. majetných i chudých. Lidová strana se v době národního ohrožení ostře postavila proti německému nacionálnímu fašismu. Výsledkem bylo, že se jí za druhé světové války dostalo uznání v podobě předsednictví exilové vlády.

Po druhé světové válce, v rámci omezené demokracie, se pomalu dostávali komunisté pomocí Sovětů k moci. Šrámek a lidová strana doufali, že čas všechno zhojí a časem se vrátí, s odstupem od válečných hrůz, normální demokratické poměry. Ovšem komunisté se připravovali na převrat s pomocí policie, armády a milicí skoro tři roky. Vytipovali si morálně slabší poslance v aparátu ČSL a přemluvili je během převratu ke spolupráci pomocí výhrůžek a zastrasování. Odborář Alois Petr a kněz Josef Plojhar si prožili peklo totality za německé okupace, a tak si nakonec připadali jako katolík Hácha, který zachraňoval, co ještě bylo možné. Věděli, že demokracie zase končí a oni buď odepíší stranu, nebo budou v rámci totality pomáhat lidem ke slušnému životu. Křesťané sice nemohli mluvit po převratu do politiky, ale mohli se jako proklamování křesťanští sociálové aspoň trochu podílet na nových sociálních a zdravotnických zákonech. Zdravotnictví pod Plojharem nebylo ostatně na špatné úrovni. Vyčítat v knize lidovcům, že hlasovali ve svém sekretariátě o brigádě na zrenovování kapličky pod komunistickými hesly je podobné, jako vyčítat zaměstnancům státního podniku, že chodili do závodní jídelny na oběd, přestože na stěně bylo nějaké červené heslo. Oblíbená Lidová demokracie byla občany brána jako zajímavá nesocialistická tiskovina s velkou inzertní přílohou a do 8. hodiny zmizela ze stánků. V druhé polovině 80. let se v souvislosti se sovětskou perestrojkou zformoval ve straně tzv. Obrodný proud. K textu můžu doplnit, že Obrodný proud se formoval pod vedením vyšších funkcionářů ČSL, přesvědčených křesťanských sociálů, kteří doufali, že nastávající politická reforma

nabídne straně větší podíl na vládě. Po sametové revoluci nechtěli úplnou privatizaci, odmítali invazi zahraničního kapitálu a doufali ve spolupráci s levicí. Záhy však byli odstaveni v souvislosti s národně-frontovou minulostí a hlavně prokázáním nejasné spolupráce předsedy Josefa Bartončíka s StB.

Po sametové revoluci, pod vedením charismatického předsedy Josefa Luxe, se strana profilovala jako středopravá, opět získala dobré jméno a pomohla vybudovat moderní demokracii. Strana se sice již otevřeně nehlásila ke katolické víře, ale na konzervativních a evropských postulátech dosud stále pevně stojí. Po smrti Josefa Luxe začali bohužel získávat na rozdíl od tradičních politických stran moc nové demokratické spásonosné strany. Doplatil na to i Cyril Svoboda, ve kterého se skládaly velké naděje. Stranu zachránil z propadu Pavel Bělobrádek, který dokázal zaujmout voliče novým programem a veřejným vystupováním. Obklopil se také novými tvářemi s vírou v další existenci křesťanské politiky. Přejme Křesťanské a demokratické unii-Československé straně lidové hodně štěstí do příštích sta let. Za svoji demokratickou a státotvornou minulost si to rozhodně zaslouží.

Mihola, Jiří – Pehr, Michal: Lidově, národně, křesťansky. K dějinám Československé strany lidové (KDU-ČSL) 1919–2019, Akropolis 2019, 143 s.

ZDAŘILÁ MONOGRAFIE O ŽIVOTĚ RAKOUSKÉHO KANCLÉŘE RUDOLFA RAMKA

MIROSLAV ŠEPTÁK

Spolkový kancléř patří mezi nejdůležitější veřejné činitele Rakouska. Zastává funkci „vrchního manažera“ vlády, tedy určuje směrnice jím vedeného kabinetu. Spolkový prezident na jeho návrh jmenuje a odvolává ministry. Fakticky je zároveň nejvýznamnějším představitelem Rakouska v zahraničí. Rovněž v meziválečném období měl v rámci politického systému alpské republiky silné postavení, proto o to víc překvapí skutečnost, že pouze někteří z nich se dočkali zhodnocení své činnosti v podobě biografie.¹ Zvolit si tento žánr není jednoduchý úkol, neboť badatel musí prokázat znalost dlouhého časového období a mnohdy složité i rozmanité problematiky. Současně by se měl vyrovnat s nešvarem přílišné identifikace a obhajoby „hrdiny“ své knihy.

Recenzovaná monografie představuje zakončení déle než sedmileté badatelské činnosti Franze Schausbergera, jenž tak navázal na předchozí zájem o osobnost Rudolfa Ramka.² Schausberger má zajímavý profesní životopis. Zpočátku působil jako novinář, aby poté vstoupil do komunální politiky za Rakouskou lidovou stranu

1 K existujícím biografickým rakouským kancléřů bez ohledu na kvalitu zpracování srov. Shepherd, Gordon: Engelbert Dollfuß, Graz – Wien – Köln 1961; Hannak, Jacques: Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie. Wien 1965; Týž: Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe. Porträt eines Repräsentanten der verlorenen Mitte. Wien – Frankfurt am Main – Zürich 1966; Klemperer, Klemens von: Ignaz Seipel. Staatsmann einer Krisenzeit. Graz – Wien – Köln 1976; Rennhofer, Friedrich: Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation. Wien – Graz – Köln 1978; Hopfgartner, Anton: Kurt Schuschnigg: Ein Mann gegen Hitler. Graz – Wien – Köln 1989; Hubert, Rainer: Schober. „Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“. Biographie eines Gestrigen. Wien – Graz – Köln 1990; Rauscher, Walter: Karl Renner. Ein österreichischer Mythos. Wien 1995; Walterskirchen Gudula: Engelbert Dollfuß. Arbeitermörder oder Heldenkanzler. Wien 2004. Starší, stále však důležitá je kolektivní monografie přibližující rakouské spolkové kancléře od Karla Rennera po Bruna Kreiského. K tomu srov. Weinzierl, Erika – Weissensteiner, Friedrich: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk. Wien 1983.

2 Schausberger, Franz: Rudolf Ramek – Notizen zu einer politischen Biographie. In: Der forschende Blick. Beiträge zur Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert. Festschrift für Ernst Hanisch zum 70. Geburtstag, ed. Reinhard Kramer – Christoph Kühberger – Franz Schausberger. Wien – Köln – Weimar 2010, s. 179–227.

(ÖVP). V letech 1996–2004 dokonce zastával pozici hejtmana spolkové země Salcbursko. Vedle politických aktivit rozvinul také vědeckou činnost. Nejprve se věnoval historií ÖVP s důrazem na Salcbursko, následně pojednal o utvoření vlády Engelberta Dollfuß, o činnosti rakouských nacistů ve vybraných zemských sněmech na počátku třicátých let 20. století, nebo o minulosti zemských voleb v Horním Rakousku a v Salcbursku.³ Schausberger přitom zdařile kombinuje metodologické postupy historické a politické vědy.

Autor rozdělil biografii Rudolfa Ramka do čtyř částí, přičemž zachovává tradiční životopisnou kompozici odvíjející se na pozadí diachronního sledování toku událostí. První část monografie přináší pro čtenáře nejvíce málo známých skutečností z Ramkovy minulosti. Zpravidla je totiž politikovo působení vnímáno teprve od dosažení významného kariérního místa. Životní dráha hlavního aktéra knihy začala v roce 1881 v národnostně a konfesně smíšeném slezském Těšíně. Po studiu práv na vídeňské univerzitě a návratu z válečné fronty se Ramek podílel na obnovení křesťanskosociální strany v republikánských podmínkách. V březnu 1919 se stal poslancem Konstitučního národního shromáždění. Jeho první parlamentní aktivity ukázaly spolehlivou orientaci v soudobých právních předpisech i schopnost vystupovat umírněně. Od října 1919 do června 1920 vykonával funkci státního sekretáře pro justici ve třetí vládě velké koalice Karla Rennera, přičemž se věnoval především zákonu o novinářích a přípravě reformy tiskového zákona (s. 87–110). Od dubna do června 1921 zastával funkci ministra vnitra a vyučování. Jako vedoucí exponovaného rezortu přispěl v červnu téhož roku ke klidnému řešení napětí ve štyrské obci Sankt Lorenzen u Kapfenbergu (s. 120–121).

3 Schausberger, Franz: *Im Dienste Salzburgs. Zur Geschichte der Salzburger ÖVP*. Salzburg 1985; Týž: *Eine Stadt lernt Demokratie. Bürgermeister Josef Preis und die Salzburger Kommunalpolitik 1919–1927*. Salzburg 1988; Týž: *Josef Hauthaler. Salzburger Bauernführer in schwersten Zeiten*. Salzburg 1990; Týž: *Letzte Chance für die Demokratie. Die Bildung der Regierung Dollfuß I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie*. Wien – Köln – Weimar 1993; Týž: *Ins Parlament, um es zu zerstören. Das „parlamentarische“ Agi(t)ieren der Nationalsozialisten in den Landtagen von Wien, Niederösterreich, Salzburg und Vorarlberg nach den Landtagswahlen 1932*. Wien – Köln – Weimar 1995; Týž – Kriechbaumer, Robert: *Volkspartei – Anspruch und Realität. Zur Geschichte der ÖVP seit 1945*. Wien – Köln – Weimar 1995; Týž: *Vom Regierungsproporz zur Konkurrenz. Die Reform der Salzburger Landesverfassung 1998. Analyse – Wege – Strategien*. Wien 1999; Týž – Dachs, Herbert – Floimair, Roland – Hanisch, Ernst: *Die Ära Haslauer. Salzburg in den siebziger und achtziger Jahren*. Wien – Köln – Weimar 2001; Schausberger, Franz: *Alle an den Galgen! Der politische „Take-off“ der „Hitlerbewegung“ bei den Salzburger Gemeindewahlen 1931*. Wien – Köln – Weimar 2005; Týž: *Strategische Kollaborationen mit dem Nationalsozialismus: Von der „Notgemeinschaften“ zur „Unzucht wider Natur“*. Die Landtagswahlen in Salzburg in der Ersten Republik. In: *Radikale Phrase, Wahlbündnisse und Kontinuitäten. Landtagswahlkämpfe in Österreichs Bundesländern 1919 bis 1932*, ed. Herbert Dachs – Michael Dippelreiter – Franz Schausberger. Wien – Köln – Weimar 2017, s. 313–384.

Druhá, rozsahem nejobsáhlejší část monografie, pojednává o Ramkově působení v pozici rakouského spolkového kancléře. Po vyhocení sporů mezi spolkem a spolkovými zeměmi došlo v listopadu 1924 ke změně vlády. Odstoupivšího kancléře Ignaze Seipela nahradil právě Rudolf Ramek. Ten pokračoval ve vládní spolupráci křesťanských socialistů a nacionálně-liberálních velkoněmců. Nově jmenovaný kancléř se pokusil ve srovnání s předchůdci o odlišný styl vládnutí navázáním dialogu s opoziční sociální demokracií, nicméně tato snaha poměrně brzo vyšuměla (s. 168).

Mezi hlavní vnitropolitická témata Ramkovy vlády patřila otázka regulace nájemného, stoupající ceny a problematika redukce úředníků v souvislosti se závazky vyplývajícími z tzv. ženevských protokolů.⁴ Po představení třech témat, které vyvolávaly spory uvnitř vlády a mezi koalicí i opozicí, se F. Schausberger věnuje mezinárodnímu působení Ramkova kabinetu. Lze souhlasit s jeho tezí, že jednou ze zahraničně-politických priorit byla nová úprava obchodních vztahů s nejvýznamnějšími obchodními partnery. Často se přitom jednalo o velmi úporná jednání, kdy každá ze zainteresovaných stran jen neochotně slevovala ze svých požadavků. Autor věnuje pozornost vztahům s Československem, Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců i dalším evropským zemím. F. Schausberger neopomněl pojednat ani o konfliktním poměru s Itálií, ani o vztahu k Německu. Ramek stejně jako většina křesťanských socialistů nahlížel na připojení k výmarské republice s jistou rezervou. Akceptoval strategii známou jako Angleichung (přizpůsobení, harmonizaci) v rámci, které zůstal anšlus perspektivním cílem, aniž by pro něho oba státy činily otevřenou agitaci (s. 330–339, 355–361).

Na následujících stranách autor analyzuje působení Rakouska v rámci Společnosti národů, včetně mezinárodní kontroly hospodářství alpské republiky vyplývající z přijetí ženevských protokolů. Za poskytnutí zahraniční finanční pomoci muselo Rakousko realizovat reformní program v rozpočtové a měnové oblasti. Mnohdy nepopulární opatření vyvolávala v alpské republice vlnu nevole. Kancléř trval na dodržení podepsaných závazků, třebaže tím riskoval odvolání. Málo známou skutečností zůstává jeho osobní angažmá v září 1925, kdy výrazně přispěl k zachování dialogu mezi Společností národů a rakouskou delegací (s. 405–410).

Ramkova vláda prováděla systematicky opatření směřující k vnitřní konsolidaci republiky. Například nahradila znehodnocenou rakouskou korunu novou měnou. Šilink byl v meziválečné době relativně stabilním platidlem a dostal li-

4 K podepsání ženevských protokolů došlo 4. října 1922. Rakousko se jimi zavázalo k respektování 88. článku ženevské smlouvy, tedy dodržování nezávislosti. Československo, Itálie, Francie a Velká Británie poskytly alpské republice finanční pomoc ve výši 650 milionů zlatých korun výměnou za příslib provedení sanačního programu.

chotivý přívlastek „alpský dolar“. Za jisté vyvrcholení reformního úsilí Ramkovy vlády lze pokládat v červenci 1925 přijetí dílčí novelizace spolkové ústavy. Přinesla především odstranění dvojkoľejnosti veřejné správy. Vnitřní konsolidace Rakouska vedla v červnu 1926 k ukončení dohledu Společnosti národů nad ekonomikou alpského státu. Bezesporu významný krok v rakouských dějinách by nebyl možný bez kancléřovi výdrže a schopnosti vyjednávání (s. 434). Na podzim 1926 projevoval Ramek značnou úvahu vyplývající z odpovědné státní funkce. Když se vyhrotil spor s úředníky o výši odměn a stanovení minimální mzdy, podal demisi s cílem odblokovat ve slepé uličce uvízlá jednání.

Třetí část knihy pojednává o období od října 1926 do dubna 1934. Po demisi vlády se Ramek vrátil jako řadový poslanec do rakouského parlamentu. Po volbách v prosinci 1930 byl zvolen do funkce druhého předsedy Národní rady. V této pozici se stává jedním z aktérů posledního demokratického zasedání Národní rady. Dne 4. března 1933 dochází k postupnému odstoupení všech třech předsedů rakouského parlamentu, aniž by došlo k řádnému ukončení schůze Národní rady. F. Schausberger důvody Ramkova náhlého kroku spatřuje v eskalaci napětí ze strany sociální demokracie (s. 773). Vláda využila březnových událostí a začala provádět autoritativní změny. Ramek se několikrát skepticky vyjádřil k novému vládnímu kurzu, nicméně sám nepřímě napomáhal jeho realizaci, když 30. dubna 1934 předsedal poslední schůzi Národní rady na dalších 11 let.

Uvedená událost znamenala symbolickou tečku za politickou kariérou aktéra knihy. Následně až do května 1938 provozoval právní kancelář v Salcburku. Poté se přestěhoval do Vídně, kde pokračoval v advokátní činnosti. Vyhlášení války Sovětskému svazu Německem v červnu 1941 způsobilo u Ramka velké psychické vzrušení. Značně přispělo k jeho nečekané smrti 24. července 1941 ve věku pouhých 60 let (s. 784–785).

Čtvrtá, poslední a nejkratší část monografie, hodnotí osobnost Rudolfa Ramka. Těšínský rodák patřil k umírněným politikům křesťanskosociální strany a místo konfliktu usiloval o konsenzus, z čehož vyplývá rovněž podtitul monografie. Jeho způsob jednání oceňovali dokonce i sociální demokraté (s. 804, 806). Ani on ale nedokázal překlenout vzrůstající táborovou mentalitu dvou politických bloků – občanského a sociálně demokratického. Lze souhlasit s F. Schausbergerem, že Ramkův kabinet vládl v nelehké době a dokázal prosadit několik zásadních kroků, jež přispěly ke stabilizaci Rakouska, aniž by došlo k nebezpečnému vyhrocení vnitropolitické situace (s. 817–818).

Monografie vychází z obsáhlé heuristiky. Autor využil téměř všechny důležité nevydané prameny rakouské a německé provenience. Osobně bych zohlednil rovněž materiály diplomatické povahy uložené v Rakouském Státním archivu,

Archivu republiky a Politickém archivu Zahraničního úřadu v Berlíně.⁵ Naopak za příkladné pokládám využití dobových periodik, včetně méně známých (například *Bombe* nebo *Volkspost*). Knihu doplňuje kvalitní fotografická příloha a edice protokolu rozhovoru mezi Ramkem a německým ministrem zahraničí Gustavem Stresemannem z března 1926 i výběr z nejdůležitějších Ramkovo projevů v Národní radě. V knize nechybí ani pečlivě zpracovaný jmenný rejstřík.

V rozsáhlé Ramkově biografii bych více prostoru věnoval postoji sociální demokracie vůči jeho vládě. Vedle v knize využitých stenografických záznamů ze zasedání Národní rady a dobového tisku by zajímavé informace mohlo přinést studium archivních dokumentů z provenience SDAP.⁶ V knize přirozeně lze nalézt některá diskutabilní tvrzení. F. Schausberger hodnotí saint-germainskou smlouvu, v souladu s většinou rakouských historiků, jako drakonický mír. Přitom Rakousko jako jediný v 1. světové válce poražený stát obdržel nová území v podobě menší části Uher (s. 74–75). Autor někdy zapomíná na existenci Československa, místo toho používá nesprávné adjektivum „český“, když píše například o tehdejší měně (s. 125), o obchodní bilanci (s. 309), o ministrovi Benešovi (s. 402), o předsedovi vlády Antonínu Švehlovi (s. 728). V březnu 1926 ve Vídni podepsaná československo-rakouská arbitrážní smlouva nepředstavovala rozšíření Lánské smlouvy (s. 308). Na rozdíl od ní totiž neobsahovala žádné politické závazky a fakticky tedy znamenala krok zpět.⁷ Označení „Jugoslávie“ pro Království Srbů, Chorvatů a Slovinců je do roku 1929 přinejmenším nepřesné (s. 312, 344). Německo vyhlásilo 22. června 1941 válku Sovětskému svazu a nikoli Rusku (s. 785).

Z předešlého odstavce vyplývá, že se jedná o drobné výtky, které nemohou zhoršit celkový dojem z monografie. Kniha bezesporu představuje významný příspěvek k poznání rakouských dějin 1924–1926, tedy k období, které dosavadní bádání pokládalo za „mezičas“ mezi kancléřstvím křesťanského socialisty Ignaze Seipela. Prostřednictvím recenzované monografie můžeme lépe poznat vnitro-

5 Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Wien, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten, fondy Gesandtschafts- und Konsulatsarchive, Neues Politisches Archiv; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, fondy Politische Abteilung II., Büro Reichsminister, Büro Staatssekretär, Geheime Akten.

6 Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien, fond: Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Parteiarchiv vor 1934, Mappe 4, Sitzungsprotokolle Parteivorstand, Mappe 15, Sozialdemokratischer Parlamentsklub.

7 Lánská smlouva byla podepsána 16. prosince 1921. Znamenala vzájemné potvrzení státních hranic i závazek neutrality v případě napadení třetím státem a dále společné odmítnutí restaurace Habsburků. K tomu srov. Dejmek, Jindřich: Hledání soužití ve střední Evropě: mezistátní vztahy Československa a Rakouska. In: Týž: Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918–1992). Vybrané kapitoly z Československé zahraniční politiky. Praha 2002, s. 175.

politický tep Rakouska i působení alpské republiky na mezinárodní scéně. Současně kniha cenným způsobem přibližuje Ramkovu životní dráhu v době, kdy nezastával funkci spolkového kancléře. Franz Schausberger přetavil dlouholeté badatelské úsilí do respektu hodného počínu, čímž zaplnil dlouholetou mezeru v rakouské historiografii.

Schausberger, Franz: Rudolf Ramek 1881–1941. Konsenskanzler im Österreich der Gegensätze, Böhlau Verlag. Wien – Köln – Weimar 2017, 916 s. (Schriftenreihe des Forschungsinstitutes für politisch-historische Studien der Dr.-Wilfried-Haslauer-Bibliothek, Band 62)

ZDAŘILÁ KNIHA O KAŽDODENNOSTI BRATISLAVSKÉ UMĚLECKÉ BOHÉMY

MIROSLAV ŠEPTÁK

Třebaže slovenský historik Martin Vašš patří mezi mladé a perspektivní badatele, má již za sebou bohatou vědeckou a publikační činnost. Od roku 2010 působí v pozici odborného asistenta na Katedře slovenských dějin Univerzity Komenského v Bratislavě. Věnoval se například slovenské otázce v meziválečném Československu, minulosti města Prievidza nebo vybraným otázkám historiografie.¹ Přitom vždy tíhnul ke kulturním a sociálním dějinám. Velmi široký tematický zájem zúročil ve třech monografiích o peripetiích vývoje bratislavské umělecké bohémy v období 1920–1945.² Recenzovaná kniha představovala první z trilogie a právem se stala podkladem pro Vaššovo úspěšné habilitační řízení.

Ve srovnání s například německým dějepisectvím, kde o umělecké bohémě před více než pěti desetiletími zásadním způsobem pojednal literární historik Helmut Kreuzer, české a slovenské vědecké prostředí nenašlo v tomto směru svého badatele.³ Hlavní důvod spočívá v náročnosti tématu a nutnosti pojmut problematiku interdisciplinárně. Vedle znalosti politického kontextu je nezbytné znát a správně aplikovat metodologické postupy z oblasti kulturních studií, dějin idejí a v neposlední řadě sociologie a politologie.

Martin Vašš rozdělil knihu do tří částí. V první provádí důsledný rozbor pojmu „měšťan“ a „umělec“, čímž se zdařile vyrovnal s nedostatečnou povědomostí odborné i laické veřejnosti o bohémě jako kulturně-spoločenském fenoménu. Následně přibližuje přehledným způsobem její podoby a formy s důrazem na konkrétní projevy bohémského životního stylu. Na dalších stránkách monografie zasazuje bratislavskou uměleckou bohému do společensko-kulturního kontextu vývoje Československa a Slovenského státu. Za velmi cenné pokládám její přehledně zpracovanou sociální strukturu (s. 38–39). Nabízí se však otázka, proč au-

1 Vašš, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938). Martin 2011; týž: Prievidza v rokoch 1918–1948. Prievidza 2013.

2 Týž: Zlatá bohéma. Umelecká bohéma v Bratislave 1920–1938. Bratislava 2018; týž: Mezi snom a skutočnosťou. Umelecká bohéma v Bratislave 1938–1945. Bratislava 2018.

3 Kreuzer, Helmut: Die Boheme. Beiträge zu ihrer Beschreibung. Stuttgart 1968.

tor tak důležitou (a v mnohém zásadní) informaci zařadil do úvodní části knihy a nikoli, jak bývá zvykem, do závěru monografie.

K životu a tvorbě umělců patřily kavárny, vinné sklepy (viechy) a noční bary. Pro představitele bohémy plnily více funkcí najednou: navazovali zde kontakty a přátelství, poskytovaly jim ubytování a v neposlední řadě možnost společenské zábavy, jež sloužila jako zdroj inspirace pro další tvorbu. Po nejedné takto náročně strávené noci zvolili někteří z umělců procházky po obou březích Dunaje, aby část z nich opět skončila v podřadných hostincích ve společnosti laciného alkoholu a svobodných slečen (s. 54). Zajímavé je autorovo zjištění, že Bratislava představovala jediné centrum bohémů na Slovensku. Snaha žít a tvořit někde jinde, například v Piešťanech nebo Martině znamenala ocitnout se na „periferii“ bohémské komunity i vyrovnat se s menším množstvím příležitostí pro odpovídající zdroj obživy.

Těžiště knihy spočívá v analýze bratislavské výtvarné a spisovatelské avantgardy. Vzestup zdejšího bohémství souvisí se vznikem Československé republiky a posílením slovenského vlivu ve městě. Budování nových úřadů v souvislosti s reorganizací veřejné správy a založení Univerzity Komenského postupně vytlačilo do té doby převažující maďarský a německý vliv. Nové politicko-správní poměry na Slovensku vytvořily vhodné předpoklady pro zrod svěbytné slovenské intelektuální elity, mezi níž patřili rovněž literáti a výtvarníci. Za přínosné pokládám autorovo rozdělení bratislavské umělecké bohémy podle ideové a politické preference. Život umělce znamenal vydat se cestou nejisté existence a zdroje obživy. Nebýt štědrých mecenášů, mnozí z nich by skončili v zapomnění a na okraji společnosti. Mezi významné podporovatele umělců patřili směrodatné osobnosti slovenské politiky, jako například Vavro Šrobár nebo Juraj Slávik (s. 65–71, 77–84).

Druhá část knihy se skládá z biogramů vybraných zástupců výtvarné bohémy, přičemž autor usiluje o výstižnou charakteristiku jednotlivých protagonistů knihy. Třetí část přibližuje osudy, zvyklosti a peripetie života i tvorby bratislavských spisovatelů. Autorova stylistická dovednost mu umožnila podat plastický obraz každodennosti života bratislavských bohémů od návštěvy atelierů, kaváren, vinných sklepů, nebo jiných nočních podniků. M. Vašš přitom určil klíčové osobnosti jednotlivých uměleckých směrů, výtvarníka Janka Alexyho a spisovatele Tido J. Gašpara.

Mezi silné stránky knihy patří poctivá heuristika. Autor využil velké množství nevydaných pramenů a potvrdil tak skutečnost, že výzkum v archivech patří stále mezi zásadní pilíře historikova řemesla. Zohlednil především osobní fondy literátů a výtvarníků uchovávané v Archivu výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie a v archivu Slovenskej národnej knižnice – Literárního archivu. K tomu je nezbytné dodat, že se jedná často o prameny s různou a někdy i problematickou výpovědní hodnotou, s čímž se musel vyrovnat. Stranou zájmu mladého historika

nezůstaly ani četné vydané prameny osobní povahy a dobový tisk, jež vhodným způsobem doplnily nebo pomohly kriticky zhodnotit archivní materiály.

Drobnou připomínku mám k osudu představitelů bratislavské avantgardy po roce 1948. Tato skupina v podstatě zanikla v důsledku společensko-politických změn. Osudy jednotlivých umělců nabraly zcela nečekaný směr. Vládnoucími komunisty prosazovaná povinnost podřídit umění budování socialismu, po sovětském vzoru hledání „vnitřního“ nepřítele i neochota přizpůsobit se konvencím přiměly některé protagonisty knihy k emigraci nebo dokonce zapříčinily jejich pobyt ve vězení. Autor by měl o často bolestném předělu v jejich životě pojednat obsírněji, případně zkusit přiblížit, zda bohémský život provozovali tajně v uzavřených „stolových“ společnostech.

Monografii doplňuje jmenný rejstřík a fotografická příloha s vyobrazením hlavních aktérů. Kniha by si však zasloužila reprezentativnější tvrdou vazbu. Práce Martina Vašše pojednávající o bratislavské spisovatelské a výtvarné bohémě v období 1920–1945 představuje obsáhlou analýzu zvoleného tématu; zaplňuje pomyslné „bílé místo“ ve slovenském historickém bádání. Činí tak způsobem, které si zaslouží uznání. M. Vašš se spolehlivě vyrovnal s rozmanitými metodologickými koncepty, s velkým množstvím pramenů různé vypovídací hodnoty, přičemž text dokázal koncipovat čtivě. Kniha do jisté míry navnadila čtenáře. Mohu jim vřele doporučit, aby sáhli rovněž po zbývajících dílech zmiňované trilogie.

Lze si jen přát, aby slovenský historik měl kvalitní institucionální podmínky k další činnosti. V knize prokázanou tvůrčí schopnost a vědeckou erudici může zbrzdit ztráta motivace nebo specifika akademického prostředí spojená s nadměrnou a často nesmyslnou byrokracií.

Vašš, Martin: Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945, Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2016, 456 s.

KRONIKA OBCE KAČICE 1932–1939

DAVID HUBENÝ

Kroniky jakéhokoliv druhu patří k vědným pramenům, které leckdy zachytí skutečnosti a souvislosti z ostatních pramenů nezjistitelné, nebo úmyslně nezdůrazňované či přímo tajené. To se týká i obecních kronik, jejichž psaní je již téměř sto let povinností každé obce republiky. Bohužel, tato povinnost není vyžadována pod podmínkou sankce a obecní kronikář, zhusta úd obecní správy nebo přímo člen jejího vedení, musí své texty předkládat ke schválení, tudíž i u tohoto pramene, jako každého jiného, musí mít badatel na paměti, že obecní samospráva těžko připustí cokoliv nevhodného. Čtenář je tak ochuzen o popisy půtek na zasedání rady či zastupitelstva, vzájemné urážky, osočování nebo šeptandu o korupčním jednání či milostných výbojích toho kterého obyvatele obce. Vedení obce totiž povětšinou touží předkládat budoucím čtenářům harmonicky milý příběh laskavých dějin, dobrotivých předků a řady úspěchů.

Neoficiální kroniky zachycující život ve všech podobách se zřídka sice také někdy vyskytují, ale události a skutečnosti v nich jsou mnohdy nepublikovatelné – cožpak lze např. v dějinách obce zmínit, že za okupace fungovala mezi mužským obyvatelstvem obce známá a využívaná nymfomanka, jejíž muž byl pracovní nasazen v Třetí říši?

Se všemi naznačenými omezeními však kroniky představují pravidelné a strukturované záznamy, v nichž se zájemce dozví základní informace o počasí, počtu obyvatelstva, hospodářské situaci, kulturních podnicích a investičních akcích, jakož i dalších záměrech dané obce. Pro pisatele dějin malých obcí a městeček je to často první a někdy jediná souhrnná práce uvádějící badatele do tématu, kdy se dozví, které problémy obec trápily, a na základě toho se může nasměrovat v dalším bádání na věcně příslušné archivní soubory.

Kroniky jsou sice důležité, ale bez konfrontace s dalšími prameny je to jen ojedinělý soupis informací, jakkoliv hodnotný. Je proto škoda, že obce, ale třeba i spolky a instituce, na vedení kronik, byť ideologicky pokřivených, nedbají.

Kronika středočeských Kačic, jejíž edici připravil Lukáš M. Vytlačil, je v mnoha ohledech dobrým příkladem výše uvedených skutečností. Již fakt, že obec navzdory legislativě přijaté na počátku první republiky zahájila psaní své kroniky až na počátku let třicátých, ochuzuje čtenáře, ale i obyvatele obce, např. o postřehy týkající se generální stávky z prosince 1920. Kačice tehdy náležely do politického

okresu Slaný, jenž patřil právě k těm politickým okresům, kde byla vládou vyhlášena mimořádná opatření, neboť celkově nevydařená generální stávka zde našla mimořádnou podporu. Stejně tak je škoda, že se nedochovala zpráva o přijetí mobilizační vyhlášky a její realizace v roce 1921, nebo líčení politického kvasu ohledně vzniku a fungování Komunistické strany Československa, popř. událostí vztahujících se k hornickým stávkám.

Tato omezení se sice pokusil pisatel kroniky nahradit retrospektivním pohledem, ale psal v době, kdy mnohé z předchozího vývoje bylo ovlivněno probíhající hospodářskou krizí, jakož i nástupem nacistů k moci v sousedním Německu. V obci samotné se však prožívaly každoroční žně, svátky (Husovy oslavy, 28. říjen atd.), jednotlivé volby (obecní, zemské, do Národního shromáždění, ale třeba i do místní školní rady), jakož i otázky spojené se školstvím. Registrovaly se rovněž celostátní události, např. volba prezidenta Edvarda Beneše.

K asi nejzajímavějším zápisům patří zmínka o zajiřďce prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka, při níž se prezidentův kůň lekl a spadl, přičemž zalehl jednu nohu svého jezdce. Svědci události pomohli vyprostit prezidenta, který se omyl v nedalekém mlýně a na prosbu prezidenta se nehoda nevyšetřovala, ani nepublikovala v tisku.

S ohledem na celkový význam Kačic se badatel nedozví žádné převratné informace, ale při práci s jinými kronikami bude mít představu, s čím může počítat, event. bude zde dílo, s nímž lze studovanou kroniku porovnat a srovnat. Po ediční stránce Lukáš M. Vytlačil odvedl poctivou a kvalitní práci.

Vytlačil, Lukáš M. (ed.): Kronika obce Kačice 1932–1939, Togga. Praha 2019, 118 s.

ÚŘADY OBERLANDRÁTŮ V SYSTÉMU OKUPAČNÍ SPRÁVY PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA A JEJICH PŘEDSTAVITELÉ

VOJTĚCH ŠUSTEK

Odborná publikace dvou archivářek-historiček a historika moderních dějin je prvním výsledkem projektu Národního archivu: „Nacistická okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava a její představitelé.“ Sestává z úvodního slova ředitelky Národního archivu Evy Drašarové, předmluvy autorů, rozboru pramenů a literatury, studie ke správním dějinám protektorátu nazvanou **Úřady oberlandrátů v systému okupační správy protektorátu a kapitoly Oberlandráti v Protektorátu Čechy a Morava**. Další a nejrozsáhlejší část knihy tvoří Biogramy jednotlivých osob, které v letech německé okupace vedly úřady oberlandrátů, následuje kapitola **Edice**, která obsahuje klíčové dokumenty k organizaci a roli oberlandrátů v německé okupační správě českých zemí. Každá z těchto kapitol je přehledně rozčleněna do dalších podkapitol. Kniha je opatřena soupisem použitých pramenů a literatury, seznamem zkratk, rejstříky osob a zeměpisných názvů, rozsáhlou přílohou obsahující dobové fotografie a faksimilie písemných historických pramenů. Autoři považují za nejpodstatnější jádro své knihy biogramy třiapadesáti osob, které po nějakou dobu existence protektorátu stály v čele oberlandrátů. Podle mého názoru jsou ale všechny kapitoly knihy pro rozšíření historického poznání o správním uspořádání, ale i německé nacistické politice v českých zemích v letech 1939–1945 neméně významné. Rozbor pramenů a literatury svědčí o impozantní heuristice, která předcházela vzniku této publikace. Autoři podávají výčet velice vysokého počtu archivů a archivních fondů v České republice, Německu a Rakousku, ve kterých v uplynulých letech provedli heuristiku. Text o archivních pramenech přesahuje samotné téma této knihy, a aniž to možná autoři výslovně zamýšleli, je vynikajícím návodem pro budoucí badatele dějin nacistické okupační politiky. Totéž platí o pojednání předchozí odborné literatury k tématu, české i zahraniční, se kterou autoři pracovali.

V první kapitole **Úřady oberlandrátů v systému okupační správy protektorátu v systému okupační správy protektorátu** je v první podkapitole *Vznik a struktura oberlandrátů v období vojenské správy* popsán vznik oberlandrátů jako prvoinstančních správních úřadů v době od 15. března do 15. dubna 1939.

Ve druhé podkapitole nazvané *Od první reorganizace v dubnu 1939 do příchodu Reinharda Heydricha* se autoři zabývají postupným a poměrně zdlouhavým etablováním územně správních celků v působnosti jednotlivých oberlandrátů, personálním obsazením, kompetencemi, náplní činnosti oberlandrátů, i jejich vztahu k úřadům tzv. autonomní protektorátní správy, kterou měly v první instanci dozorovat a řídit. Zajímavé jsou pokusy o mocenskou ingerenci místních funkcionářů „státostraný“ NSDAP do okupační správy protektorátu. V této podkapitole se hovoří také o součinnosti oberlandrátů s jim nadřízeným úřadem říšského protektora a o služebních poradách v zasedacím sále Černínského paláce svolávaných státním podtajemníkem Kurtem von Burgsdorffem. Tyto porady se konaly počínaje 3. květnem 1939 jednou za měsíc a od počátku roku 1941 vždy první čtvrtek v měsíci. Porad se zúčastňovali vybraní úředníci z jednotlivých skupin úřadu říšského protektora a projednávaly se zde otázky politické, hospodářské, zdravotní a kulturní. Autoři se věnují rovněž vzniku a oběhu úředních písemností, z nichž nejdůležitějšími byly situační zprávy a později měsíční zprávy. Netřeba dodávat, že vedle běžné správní činnosti a dozorování protektorátní správy patřila k úkolům oberlandrátů péče o obyvatele německé národnosti a samozřejmě postupná germanizace spravovaného území.

Ve třetí podkapitole *Příprava, průběh a výsledky Heydrichovy správní reformy* jsou popsány důsledky Heydrichova záměru umenšit počty personálu i rozsah agendy oberlandrátů. Ty se měly proměnit ve vedoucí orgán s jasnou a velmi tvrdou inspekční činností za předpokladu předání věcných záležitostí českým [tj. protektorátním] ministerstvům. Oberlandrátům bylo odejmuto referování o politických otázkách. Hlášení o politické situaci neměla být zahrnována do jejich situačních zpráv, nýbrž v podobě samostatných přehledů adresována přímo úřadu říšského protektora. Jako další reformní krok se zvažovala možnost podřídit oberlandráty německým zemským viceprezidentům, aniž by jim byla odejmuta možnost bezprostředního podávání zpráv říšskému protektoru. Předání značné části správní agendy, jako např. státoobčanské či pasové, protektorátním úřadům a jejich nově zřizovaným německým oddělením mělo vést k uvolnění vyššího počtu německých zaměstnanců pro armádu. Hlavním úkolem oberlandrátů se stal dohled.

Porada uskutečněná 9. února 1942 v Heydrichově pracovně stanovila nové členění území oberlandrátů, jejichž počet byl snížen ze sedmnácti na sedm. Formálně byla správní reforma protektorátu stanovena Hitlerovým výnosem ze 7. května 1942. Na jeho základě vydal Heydrich 23. května 1942 nařízení o zavedení „správy z příkazu Říše.“ Předchozí agendu si i s částí německých zaměstnanců rozdělili okresní hejtmané, vedoucí úředníci statutárních měst a zemské úřady. Oberlandrátům zbyly už jen „politické úkoly“ v rámci inspekční a řídicí činnosti vůči některým služebnám okupační správy, ale zejména k úřadům protektorátní správy, které pozbyly poslední prvky tzv. autonomie. Úředníci v čele oberlandrátů

získali také nový titul: oberlandrát-inspektor. Nelze se divit, že již po necelém roce docházelo ke zpochybňování smyslu existence tohoto úřadu.

Ve čtvrté podkapitole *Oberlandráty v období Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu* se čtenář seznámí s dalším úpadkem významu oberlandrátů-inspektorů, na pozadí výrazné proměny organizace správy protektorátu a blížící se vojenské porážky Německa. Výkon funkce říšského protektora v Čechách a na Moravě se stal pouze reprezentativní záležitostí. Rozhodující moc v protektorátu mělo nově zřízené Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, v jehož čele stanul Karl Hermann Frank. Po necelém roce svým výnosem z 30.července 1944 zrušil německý státní ministr pro Čechy a Morava pražský oberlandrát ke dni 1. září 1944. Většinu území zrušeného oberlandráta podřídil Frank dohledu svého ministerstva, okrajová území rozdělil oberlandrátům v Českých Budějovicích, Hradci Králové a v Plzni. Pro historiky zabývající se dějinami Prahy v letech německé okupace je zajímavým zjištěním, že již předtím se oberlandrát-inspektor pro Prahu Hans von Watter ucházel o funkci německého náměstka primátora Prahy.

Kapitola Oberlandráti v Protektorátu Čechy a Morava.

V podkapitole *Cesta ke kariéře* shrnujícím způsobem pojednává o sociálním původu, dosaženém vzdělání, politické angažovanosti a předchozí činnosti ve státní správě těch mužů, kteří na základě rozhodnutí říšského ministerstva vnitra byli vybíráni pro vykonávání úřadů oberlandráta. Většina z nich již dříve sloužila jako vyšší úředníci ve státní správě, měla právnické vzdělání, ale byli mezi nimi také dva policejní a dva soudní úředníci. Buď již byli členové NSDAP, anebo bylo jejich přijetí do strany v chodu. Osoby zastávající úřad oberlandráta lze, podle mého názoru v naprosté většině považovat za přesvědčené stoupence nacismu.

V podkapitole *Práce v okupační správě protektorátu a další činnost za války* popisují autoři fluktuaci úředníků v čele oberlandrátů. Někteří z nich se ještě na jaře 1939 vraceli na svá předchozí působiště v Německu, měnili svá místa v rámci protektorátu, anebo odcházeli na frontu do jednotek wehrmachtu, nebo SS. Z celkového počtu úředníků ve funkci oberlandráta během války třináct zemřelo. Deset přišlo o život na frontě, jeden při bombardování, jeden vinou úrazu, a další důsledkem nemoci. U devěťadvaceti z nich je doloženo, že byli držiteli ocenění za zvláštní zásluhy v souvislosti s připojením českého pohraničí a Rakouska k Velkoněmecké říši. Devět těchto úředníků bylo nositeli Válečného záslužného kříže I. a II. třídy. Tři muži ustavení do funkce oberlandráta pocházeli z území okupovaného Československa: Hans Blaschek, Gustav Jonak a Friedrich Rempik.

Podkapitola *Poválečné osudy* je unikátním objasněním pokračování životů čtyřiceti vyšších úředníků německé okupační správy, kteří přežili 8. květen 1945. Domnívám se, že zde bylo nezbytné vynaložit zvláště velké badatelské úsilí. Z celkového počtu je třeba odečíst dva muže, kteří uprchli z protektorátu ještě před 8. květnem 1945 a o jejichž osudu není vůbec nic známo. Další dva

bývalí oberlandráti zmizeli beze stopy po svém odvlčení sovětskou rozvědkou NKVD. Pouze šest bývalých oberlandrátů bylo souzeno mimořádnými lidovými soudy v Československu a potrestáno trestem odnětí svobody. Všichni tito muži potrestaní v Československu se nejpozději v roce 1955 dostali ke svým rodinám do SRN. Ze třicetišesti osob, kterým se podařilo uniknout do Německa, nebo do Rakouska, a nebyly ani později vydány do Československa, byla pouze jedna stíhána Zemským soudem pro věci trestní ve Vídni. Naprosté většině mužů, kteří zastávali v letech války úřad oberlandráta v protektorátu a jejichž poválečné osudy se podařilo objasnit, ve Spolkové republice Německo bez větších potíží prošli tzv. denacifikací a získali pracovní místo ve státní správě. Již od počátku 50. let pracovali někteří z nich ve Spolkovém ministerstvu vnitra, dále ve Spolkové zpravodajské službě, v zemských úřadech atd. Do státní služby se nevrátili pouze tři z nich.

Kapitola **Biogramy** má pro současné a také budoucí uživatele knihy nadčasovou hodnotu. Obsahuje životopisné údaje triapadesáti německých úředníků, kteří v letech okupace vykonávali funkci oberlandráta. Tito muži se svojí činností zásadně podíleli na každodenních důsledcích okupace na život běžných lidí. To oni uváděli do života administrativní opatření důležitá pro stíhání nepřátelských Čechů, tzv. neárijců, hospodářskou exploataci a germanizaci českých zemí. Pokud se během heuristiky autorům podařilo najít veškeré údaje k jednotlivým oberlandrátům, tak kromě portrétní fotografie se v biogramech u každé osoby uvádí datum a místo narození, jména rodičů a profese otce, nejvyšší dosažené vzdělání, předválečná profesní dráha, údaje o činnosti na území protektorátu, kariéra mimo území protektorátu během války, služba v armádě během druhé světové války, dosažené služební stupně ve správě, členství v politických stranách a organizacích, získaná vyznamenání, osudy po skončení války, jako je zajištění, anebo trestní stíhání, a poválečná profesní kariéra. Ve sloupci *Další informace* jsou uvedené ještě další dílčí poznatky.

Kapitola **Edice** obsahuje pětadvacet dobových dokumentů z let 1939–1944. Přináší důležité a dosud badatelsky jen částečně využívané, anebo historikům dosud vůbec neznámé prameny. Jsou opatřeny záhlavním registrem, velmi pečlivým a na faktografii bohatým poznámkovým aparátem, včetně ostatních náležitostí. Editované dokumenty skýtají obraz vzniku a vývoje okupační správy českých zemí. Tato kapitola je opatřena ediční poznámkou a seznamem dokumentů.

Celá publikace obsahuje 275 stran a celkem 40 portrétních fotografií, včetně odkazů na archivy a archivní fondy, v nichž se prameny podařilo získat. Nechybí ani pečlivý a velmi rozsáhlý výčet názvů archivních fondů spolu s velmi obsáhlým seznamem použité literatury. Seznam používaných zkratk je rozepsaný na deseti stránkách. Během četby této knihy jsem neobjevil jedinou tiskovou chybu, ani jazykové nedostatky. Text publikace je napsán velmi věcně stylizovaným jazy-

kem a na rozdíl od mnoha jiných odborných textů je pro čtenáře perfektně srozumitelný. Velmi pečlivou jazykovou redakci provedla archivářka Jana Konvičná a estetické knižní vyhotovení je dílem archiváře Marka Laštovky. Knize prospělo, že jejím zhotovitelem je Scriptorium – spolek pro nekomerční vydávání odborné literatury. Škoda, že kniha vyšla v nákladu pouhých 400 výtisků.

Publikaci Zdeňky Kokoškové, Jaroslava Pažouta a Moniky Sedlákové považuji za velmi přínosnou pro práci archivářů i historiků. Podle mého názoru by neměla chybět v knihovnách archivů, univerzit a dalších institucí, které se zabývají historií německé okupace Československa. Pro vysokou odbornost této knihy bych považoval za užitečné, kdyby ji univerzitní učitelé využívali při výuce studentů jako příklad, jak má vypadat kvalitní odborná publikace.

Kokošková, Zdeňka – Pažout, Jaroslav – Sedláková, Monika: Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé, Scriptorium. Praha 2019, 275 s.

ATENTÁT NA REINHARDA HEYDRICHA A DRUHÉ STANNÉ PRÁVO NA ÚZEMÍ TZV. PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA, SV. 3

MONIKA SEDLÁKOVÁ

Po pěti letech od vydání druhého svazku edice historických dokumentů k atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha a ke druhému stannému právu v Protektorátu Čechy a Morava vyšel svazek třetí. Historik a archivář Vojtěch Šustek se v něm věnuje dokumentům ke střetnutí gestapa se členy ostatních parašutistických skupin vysazených před seskokem skupiny Anthropoid anebo po něm a také s příslušníky domácího odboje během druhého stanného práva v protektorátu.

Rozsáhlá Šustkova edice by měla mít, podle posledních informací, celkem pět svazků, které jsou rozděleny podle obsahu a typu dokumentů. Uvnitř každého svazku (případně jeho jednotlivé části) jsou pak dokumenty seřazeny podle věcné souvislosti a kde to je možné i chronologicky. První svazek edice obsahuje část věnovanou akci Anthropoidu a domácí rezistenci proti Heydrichovi a část se situačními zprávami velitele bezpečnostní policie a SD u říšského protektora o velké pátrací akci od 30. května do 18. června 1942 v Praze a postupně na území celého protektorátu. Také druhý svazek rozdělil autor do dvou částí, které přinášejí situační a denní zprávy řídicího úseku SD v Praze a dokumenty vztahující se k masivní propagandistické kampani zahájené okamžitě po atentátu. V obou svazcích bylo již zveřejněno téměř 300 německojazyčných dokumentů.

Třetí svazek edice obsahuje její pátou část, v níž jsou soustředěny, jak již bylo uvedeno výše, dokumenty týkající se střetů gestapa se členy ostatních parašutistických skupin, které byly vysazeny do protektorátu před i po Anthropoidu, a s příslušníky domácího odboje. Jedná se o 86 dokumentů datovaných od 4. října 1941 do 10. května 1943, k nimž editor připojil ještě čtyři dodatkové dokumenty. Publikované dokumenty mapují činnost výsadek Percentage, Silver A, Silver B, Out Distance, Zinc, Bioscop, Bivouac, Steel, Intransitive a Tin.

Množství zveřejněných dokumentů k jednotlivým parašutistickým skupinám se liší v závislosti na úspěšnosti archivní heuristiky v českých a německých archívech. Nejvíce dokumentů, celkem 36, se týká operace Percentage, tedy parašutisty Františka Pavelky a jeho tří spolupracovníků z velkostatku Koudelov u Čáslavi, Fran-

tiška Gráda, Františka Kaliny a Antonína Krejčího. Snahou autora bylo na základě originálních dokumentů očistit jméno F. Pavelky, který byl v minulosti nespravedlivě obviňován ze spolupráce s gestapem a označován za zbabělce. Pět dokumentů se vztahuje ke členu parašutistické skupiny Bivouac Liboru Zapletalovi, jenž se stal podobně jako jeho kamarád a spolužák Pavelka objektem mystifikací a omylů. Další čtyři dokumenty jsou výsledkové protokoly Zapletalova kolegy z výsadku Jindřicha Čoupka, který byl dopaden jen několik hodin po něm v noci z 2. na 3. května 1942. Deset dokumentů se týká neúspěšného stíhání velitele Bivouacu Františka Pospíšila protektorátním četnictvem a policií za dohledu gestapa. Příběh velitele parašutistické skupiny Zinz Oldřicha Pechala mapuje osm dokumentů, které nebyly rovněž dosud v úplnosti historiky využity. Další čtyři dokumenty se pak věnují tragickému střetnutí člena téhož výsadku Arnošta Mikše s protektorátním četnictvem nedaleko velkostatku Požáry v noci na 1. května 1942. Prameny k činnosti Alfreda Bartoše a Jiřího Potůčka z parašutistické skupiny Silver A najdeme v podobě sedmi dokumentů, mezi nimi i podrobnou zprávu vyššího velitele SS a policie K. H. Franka zastupujícímu říšskému protektorovi K. Daluegemu o dopadení a smrti A. Bartoše. Specifické svojí strukturou jsou tři dokumenty, které představují jakési shrnutí poznatků řídicích úřadoven gestapa v Praze a v Brně o parašutistech vyslaných do protektorátu z Velké Británie. Poslední dokumenty se vztahují k činnosti účastníků domácího odboje, ale najdeme mezi nimi i dopis K. Daluegeho H. Himmlerovi z 29. června 1942 s policejními zprávami o průběhu stíhání útočníků na Heydricha a o represivních i propagandistických opatřeních během druhého stanného práva.

Za seznamem dokumentů uveřejněných ve třetím svazku následuje úvod, kde autor rozebírá výše popsané skupiny dokumentů, přičemž se zaměřuje na jejich konfrontaci s dosavadní literaturou k problematice. Poukazuje na záměrné mystifikace komunistických historiků Jiřího Doležala, Václava Krále, Čestmíra Amorta či Miroslava Ivanova, které byly bohužel přebírány dalšími autory. Záležitost již z části rozebral v prvním svazku edice, kde detailně vyhodnotil nejen literaturu, ale uvedl i archivní prameny k tématu s připomenutím jejich dostupnosti před rokem 1989. Hlavním zdrojem je bezesporu Národní archiv nejen se svými fondy německé okupační správy, Úřadem říšského protektora v Čechách a na Moravě, Státním tajemníkem u říšského protektora v Čechách a na Moravě a Německým státním ministerstvem pro Čechy a Moravu.¹ Na druhém místě stojí Archiv bezpečnostních složek a jeho fondy Hlavní správa vojenské kontrarozvědky, Ústředna StB po roce 1945, Výpovědi zaměstnanců gestapa a SD a Německé soudy v říši. Některé dokumenty pocházejí také z Moravského zemského archivu v Brně a z dalších českých státních archivů. Zahraniční rešerše prováděl editor ve Spolkovém archivu v Berlíně-Lichterfelde a v Ludwigsburgu.

¹ Archivní sbírku Okupační vězeňské spisy, uloženou rovněž v tomto archivu, uvádí autor nesprávně v 1. a 3. svazku edice (pokaždé jinak).

Tak jako v předešlých dvou svazcích jsou i dokumenty publikované ve třetím svazku opatřeny rozsáhlým poznámkovým aparátem, který tvoří společná číselná řada pro archeografické i věcné poznámky, přičemž naprostou většinu představují poznámky věcné v podobě srovnávací a doplňující faktografie ze sekundárních archivních pramenů. Vojtěch Šustek si pro svou rozsáhlou edici německojazyčných dokumentů pravděpodobně stanovil vlastní ediční pravidla, která však v úplnosti nikde podrobně neuvedl. V každém případě se nedrží obecně respektovaných zásad pro přepis historických textů, které známe zejména z editorské metodiky I. Štovička.² Mimo tuto metodiku se rozhodl publikovat dokumenty in extenso, tj. včetně opisu textu z hlavičkových papírů, a zároveň každý dokument doplnit doslovným českým překladem s odůvodněním využití edice laickou veřejností. V závěru tohoto svazku edice nechybí seznam zkratk, seznam pramenů a literatury, jmenný a místní rejstřík.

Držíte-li v rukou podobně jako já všechny tři dosud vydané svazky Šustkovy edice, vlastně je v nich vůbec neudržíte, vždyť každý z nich má více než tisíc stran. A na těchto stranách najdeme téměř 400 dokumentů vztahujících se k atentátu na zastupujícího říšského protektora, k celému období následného stanného práva, ale i k ostatním parašutistickým skupinám vysazeným do protektorátu od podzimu 1941. Všechny tyto dokumenty vyhledal a odborné i laické veřejnosti předložil jeden historik, který zároveň připravuje další dva svazky edice. Jeho práce je skutečně obrovská a pro budoucí historiky nedocenitelná.

Z vlastní zkušenosti bych ale ráda podotkla, že pokud by měl Vojtěch Šustek vedle sebe spolutvůrce, mohli by společnou diskuzí pozitivně ovlivnit výslednou podobu edice. Najít vhodného spolutvůrce však nebývá snadné. Zdá se mi, že speciálně ve třetím svazku se editor nechal unést a nepřiměřeným rozsahem poznámek, které obsahují přepisy dalších dokumentů (mj. výsledkových protokolů), zatížil práci s edicí. Nejen z tohoto důvodu by uživatel edice jistě uvítal uvedení počáteční strany každého dokumentu v úvodním seznamu dokumentů. Najít konkrétní dokument je totiž velmi náročné nejen s ohledem na manipulaci s knihou, ale také pro české překlady a zejména rozsáhlé poznámky.

Šustek, Vojtěch (ed.): Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, sv. 3, Scriptorium. Praha 2019, 1100 s.

2 Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. – 20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002; Štoviček, Ivan: Ediční teorie a metodika. Praha 2008. K německy psaným dokumentům též: Drašarová, Eva – Kokošková, Zdeňka: Ediční zpracování německy psaných pramenů 20. století vztahujících se k českým zemím. Sborník archivních prací 68, 2018, č. 2, s. 443–465.

ČESKOSLOVENSKÁ STRANA LIDOVÁ V OBDOBÍ NASTUPUJÍCÍ NORMALIZACE

VÁCLAV RYNEŠ

S dnes již dostatečným odstupem třiceti let od konce „dějinné komunistické éry“ existují přímo ideální podmínky k tomu, aby se historikové při zkoumání období československých dějin 1948–1989 kriticky vyrovnali s předlistopadovou, účelovými ideologickými výklady zatíženou produkcí, a současně aby tuto produkci nahradili nově zpracovanými studiemi a monografiemi založenými na výzkumu nově zpřístupněných pramenů. Oba tyto cíle si stanovuje recenzovaná publikace, která nabízí zajímavý a detailní faktografický popis krátkého úseku z minulosti tzv. „obrozené“ Československé strany lidové. Po krátké úvodní kapitole věnované snahám o emancipaci strany v období tzv. pražského jara se monografie zaměřuje na analýzu procesu vnitrostranické konsolidace ČSL od jara 1969 až do sjezdu v červnu 1972, a to v širších souvislostech normalizace celé Národní fronty. Ta se jakožto jeden z pilířů politického systému režimu ve druhé polovině roku 1969 opět dostala pod kontrolu vedoucí úlohy KSČ tak, jako tomu bylo před lednem 1968.

Text vychází z tradiční historické metodologie, která se bohužel spíše vyhýbá hodnotícím politologickým kritériím. O to více se autor soustřeďuje na detailní přiblížení událostí a charakteristik jednajících osob, a to nejen na úrovni centrálních politických orgánů a institucí, ale i v prostředí všech sedmi tehdejších krajů, včetně hlavního města. Obsahové uspořádání pokládám za velice zajímavé a formálně dobře strukturované. Chvályhodná je rovněž snaha o detailnější rozbor provizorních programových dokumentů, kterým je věnována samostatná dílčí kapitola (s. 35–44). V této souvislosti by si určité zasloužila více pozornosti osobnost Artura Pavelky, jehož životopis je bohužel nastíněn pouze v několika řádcích pod čarou (pozn. č. 93, s. 35). Jedním z celkově mnoha zajímavých poznatků je, že vnitrostranické změny v ČSL se oproti „polednové“ KSČ odehrávaly přibližně s tři až pětíměsíčním zpožděním. To bylo dáno tím, že na rozdíl od A. Novotného dlouholetý předseda ČSL J. Plojhar poměrně dlouho a úporně odolával reformním tlakům a na vedoucí stranickou pozici rezignoval až na úplném konci března 1968. Funkcionáři a s nimi celá členská základna tak nemluvili o době „polednové“, ale o době „pobřežnové“. S několikaměsíčním zpožděním oproti KSČ se lidovečtí funkcionáři pomalu a spíše liknavě začali podřizovat prvním konsolidačním opatřením, která si na nich začalo

vynucovat promoskevské vedení Národní fronty reprezentované Aloisem Indrou a Miroslavem Vacíkem. Konsolidace zrychlila teprve po uveřejnění tzv. otevřeného dopisu v listopadu 1969 a hlavně po prosincovém plénu ústředního výboru ČSL. Autorova publikace na několika příkladech demonstuje, jak nečekané reformní uvolnění „pražského jara“ najednou umožnilo dosud politicky neangažovaným a věřícím občanům veřejně vystupovat. Nejenom církevní představitelé, ale rovněž křesťanští aktivisté v ČSL, začali důrazně požadovat více náboženské a politické svobody včetně nápravy křivd z poúnorového období.

Dalším specifikem ČSL, v porovnání nejen s KSČ, ale také s Československou stranou socialistickou a s dalšími organizacemi Národní fronty, bylo regionální rozložení členské základny. Výrazná až dominantní početní převaha obou tehdejších moravských krajů by v případě mimořádného sjezdu zřejmě vyústila v převzetí většiny vedoucích pozic v pražském ústředí moravskými funkcionáři, kteří by v programových dokumentech i v praktické politice akcentovali zájmy a tradice konzervativního proudu moravského politického katolicismu.

Zajímavým zjištěním rovněž je, že způsob vnitrostranické konsolidace ČSL ne zcela kopíroval osvědčený konsolidační model KSČ. Kromě zmíněného „fázového“ zpoždění konsolidace v ČSL nevyústila v masové čistky postihující větší část členské základny. Částečně zdecimována byla pouze menší část proreformních vedoucích kádrů, a to hlavně kvůli pomstychtivosti J. Plojgara a několika jemu věrných „předbřeznových“ funkcionářů. Od podzimu 1969 se hlavní dějovou linií překvapivě nestalo vyřizování účtů s proreformními silami, ale mocenské soupeření dvou frakcí, resp. klik, které nebylo prosté záluďných úskoků a intrik. Vítězem vnitrostranického boje se pro mnohé nakonec překvapivě stal Rostislav Petera, jehož mocenský vzestup ze zákulisí ústředního sekretariátu Národní fronty režírovali M. Vacík a Rudolf Rejhon. Pozice nového ústředního tajemníka se ukázala být tak silná, že dokonce ustál i skandální odhalení kolaborace s nacistem v podobě aktivistických článků v brněnském protektorátním tisku. Aktérům akce „Modrá liška“, kteří se v prostředí pražské městské organizace snažili novou normalizační elitu v čele s R. Peterou maximálně zdiskreditovat, tak jejich záměr vyšel pouze částečně.

V souvislosti s instalováním R. Petery do vedení v té době již plně zkonsolidované ČSL se dostáváme k otázkám, zda, či do jaké míry, se nová mocenská garnitura KSČ v čele s G. Husákem snažila ke svým cílům plánovitě využít původní „obrozené“ lidovecké kádry, které se koncem čtyřicátých let tolik osvědčily během tzv. Katolické akce. Náboženským souvislostem, a to jak vzhledem ke Katolické akci, tak i vzhledem k vlivům II. Vatikánského koncilu na širší členskou základnu ČSL a vůbec na křesťanskou populaci v českých zemích, se K. Konečný bohužel příliš nevěnuje. Přitom je dostatečně známo, s jakým nadšením „předbřeznový“ předseda ČSL J. Plojgar jednání a závěry Vatikánského koncilu v lidoveckém tisku

vychvaloval. Sledovat zmařené snahy proreformní členské základny ČSL a části jejích funkcionářů o nové proreformní „obrození“ v roce 1968 v provázanosti na aktivity Díla koncilové obnovy by ovšem vyžadovalo hlubší sondu do prostředí římskokatolické církve. Monografie bohužel nedává uspokojivou odpověď na otázku, jak se snahy o politické reformy v roce 1968, včetně proreformního dění uvnitř ČSL, projevovaly na postojích nejen většiny politicky neangažovaných katolíků, ale také na postojích katolických náboženských a intelektuálních elit, které byly v poúnorovém období dlouhodobě vězněny.

Jisté je, že i v tomto prostředí nastalo značné probuzení náboženské víry a intelektuálního života, které nedokázalo zlomit věznění či internování biskupů, příslušníků náboženských řádů a desítek nebo spíše stovek předních katolických intelektuálů a lidoveckých funkcionářů z předúnorového období. Tito dříve krutě perzekvovaní představitelé katolické elity koncem šedesátých let již neuvažovali o návratu do období omezené demokracie tzv. třetí republiky, ale o pokusu o náboženskou a politickou svobodu v socialistickém státě. I oni již přijali jako danou realitu, že socialistické Československo je patrně navždy součástí světové socialistické soustavy. Šlo jim tedy spíše o vytvoření co nejširšího prostoru pro svobodnější působení katolické církve, která by mohla oslovovat obyvatelstvo, které již akceptovalo socialistickou realitu. V politickém pojetí se tedy jednalo o koexistenci lidoveckého hnutí se „socialismem s lidskou tváří“, v náboženském pojetí o umožnění aktivní participace římskokatolické církve na duchovní péči o křesťansky orientovanou populaci v českých zemích. Invaze armád Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a setrvání sovětských vojsk na území ČSSR nicméně takto uvažované snahy o obnovení života katolické církve a současně pokus o demokratizaci lidoveckého hnutí v socialistické státnosti definitivně zmařily. Pod dohledem okupačních vojsk reformní socialismus prostě zanikl a s ním i snahy o jeho „polidštění“ z hlediska lidských a občanských práv a svobod.

Na lidovecké scéně se tak nejpozději od roku 1970 opět začaly objevovat tváře známé z dob nechvalně proslulé „Katolické akce“ a s nimi podivné kádry prokomunistických lidoveckých „obrozenců“ z let 1948–1950. Tyto kádry se zasloužily o to, že křesťanské stranicství se opět ocitlo v područí Národní fronty pod vedením KSČ. Totéž ostatně platí o všech církvích a náboženských organizacích. Lidovecké hnutí bylo „očištěno“, stejně jako celá společnost, od všech reformistů. Současně se režimu podařilo lidovecké hnutí prakticky izolovat od římskokatolické církve, která se ocitla v ještě těsnějším sevření „normalizačních kleští“, než v jakém byly obě nekomunistické strany v Národní frontě.

Celý text nepochybně nese známky profesionálně odvedené badatelské práce, s maximálním vyčerpáním zachované a přístupné dokumentace (archivních dokumentů, publikovaných i nepublikovaných vzpomínek a literatury různých žánrů). Publikace také vhodně zapadá do produkční koncepce Ústavu soudobých

dějin. Jeho odborný pracovník Jiří Hoppe, který je jedním z recenzentů, se na tzv. krizové období 1968–1969 dlouhodobě specializuje. Druhým recenzentem je Michal Pehr, který se dlouhodobě profiluje jako expert na český, resp. československý politický katolicismus.

Autorovi nelze vyčítat, že vývoj v ČSL ve sledovaném období paralelně nesrovnával se „sesterskou“ Československou stranou socialistickou. K její historii v poúnorovém období jsou bohužel zatím k dispozici pouze dílčí studie. Kromě Československé strany socialistické na syntetické zpracování stále čeká také velká většina z více než patnácti členských organizací tehdejší Národní fronty. Všechny nebo téměř všechny se v zajímavém období konce šedesátých let snažily co nejdříve vymanit z přímé kontroly KSČ a emancipovat svou pozici vůči Národní frontě stejně tak, jako obě nekomunistické strany.

Nepochybně velmi zdařilá a přínosná monografie je kromě jiného dalším dokladem toho, že i třicet let od pádu komunistického režimu lze v období tzv. pražského jara a nástupu normalizace stále nacházet nová, zajímavá a neprozkoumaná témata, která jsou hodná badatelského zájmu historických odborníků.

Konečný, Karel: Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972). Praha 2019, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 52, 2019, 182 s.

ČESKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1948–1963 POHLEDEM POLSKÉHO DĚJEPISCE

JIŘÍ KŘEŠŤAN

Na konci roku 2016 jsem byl osloven redakcí Lidových novin (konkrétně vedoucím přílohy Orientace Josefem Chuchmou), abych se vyjádřil, které tituly zahraniční literatury postrádám v českém překladu. Právě jsem se procházel knihami, jež napsal polský historik Maciej Górný, a opravdu mě zaujaly. A tak jsem v anketě celkem spontánně a bez přemýšlení uvedl jméno právě tohoto autora.¹ Zaujala mě jeho orientace v reáliích historiografie v naší vlasti a v českých dějinách i jeho schopnost formulovat vlastní kritické názory. Po čase mi Maciej Górný s humorem vpravdě českým (nebo snad typicky polským?) napsal,² že prý netušil, jak vlivným hráčem na tuzemském knižním trhu jsem – po uveřejnění ankety dostal z České republiky nabídku na vydání dvou ze svých knih, které jsem v anketě zmínil! Překlad jedné z nich leží před námi. Vyšla původně ve Varšavě v roce 2001.³ Českému čtenáři má podle mě stále co říci.

Vědecký pracovník Historického ústavu Polské akademie věd a šéfredaktor časopisu *Acta Poloniae Historica* Maciej Górný (nar. 1976) se věnuje dlouhodobě historiografii v zemích střední a východní Evropy.⁴ Předložená kniha neusiluje o komplexní postižení vývoje československé historiografie v epoše státního socialismu, jak by snad nasvědčoval podtitul práce. Maciej Górný vymezuje zaměření publikace slovy: „Tématem práce je postoj marxistické historiografie k národní historické tradici.“ (s. 19 recenzované práce) Autor je přesvědčen o tom, že spe-

1 Křesťan, Jiří: Napadlo mě jako první jméno... In: *Knihy, které tady scházejí*. Lidové noviny, 14. 1. 2017, příl. Orientace, s. VI/25.

2 Psali jsme si spolu právě (poněkud opožděně) o jeho zajímavé recenzi na mou monografii o Zdeňku Nejedlém, již Maciej Górný uveřejnil in: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 54, 2014, č. 2, s. 515–519.

3 Górný, Maciej: *Między Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa 2001.

4 Srv. alespoň Górný, M.: *Die Wahrheit ist auf unserer Seite. Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*. Köln – Weimar – Wien 2011; Górný, M.: *The Nation Should Come First. Marxism and Historiography in East Central Europe*. Frankfurt am Main 2013.

cífkem české historiografie (té slovenské prakticky pozornost nevěnuje) je právě její „závislost na národní tradici, zformované v 19. století a mnohdy marxismu velmi vzdálené“ (s. 17). Tato vazba podle autorova názoru prohlubovala příkop mezi tuzemskou historiografií a marxistickou historiografií na Západě. Na jiném místě uvádí: „Mým cílem bylo představení obecně přijatého obrazu české historické tradice v období mezi rokem 1948 a 1963.“ (s. 27) A opět jinde – autor vychází z publikací zabývajících se historickými reáliemi a osobnostmi, působícími před rokem 1918 (s. 21). Tím jsou dány periodické rámce knihy. Dodejme pro přesnost, že o hodnocení vývoje v naší vlasti po roce 1918 pojednává alespoň ve stručnosti úvod práce. Literatura vydaná po roce 1963 pak není sice obsažena v závěrečném soupise „pramenů“, ale autor ji přece jen reflektuje a uvádí její tituly v bibliografii k jednotlivým kapitolám.

Maciej Górny nezvolil obvyklý postup, který by stavěl na analýze děl jednotlivých autorů. Rozhodl se zaměřit pozornost na postupně předkládaná témata a ta hodnotit ve vymezeném období průřezově v české historiografii. Jednotlivé kapitoly jsou někdy velmi stručné, jindy obsáhlejší. Výběr autorů pro vymazlená témata není zcela samozřejmý. Autor volí historiky známé a díla autoritativní, ale někdy sáhne i po tvůrcích dnešnímu čtenáři prakticky již neznámých. Jakýmsi fantomem první části práce je například často citovaná práce z roku 1955 o husitské Praze z pera dnes již zapomenutého T. Č. Zelinky,⁵ autora z okruhu Jednoty československé.

Recenzované knize dominují dvě témata, jež výrazně prolínala českou historiografií ve vymezeném období. Šlo o téma husitství a o problém národního obrození. „Mezi nimi“, jako téma na dvou výše zmíněných jakoby „závislé“, ční téma doby tzv. „temna“, stavovského povstání a doby pobělohorské. Autor všechna témata analyzuje v širším dějinném rámci a v jejich kontextech, takže se stručně vrací až k úsvitu dějin naší vlasti a na opačném pólu dospěje výklad až ke vzniku Republiky československé a k jejím dobovým hodnocením (objevení Československé republiky nejednou tehdejší současníci interpretovali jako dovršení národního obrození) i k podrobnějším analýzám v historických pracích.

Maciej Górny si pod svůj mikroskop postupně vkládá rozličná badatelská témata a způsoby jejich uchopení v české historiografii. Například volí problém tzv. krize feudalismu ve 14. a 15. století, otázku různých aspektů husitské tradice (pojetí husitství jako nenáboženského hnutí, problém vnějších vlivů na husitství či otázku vztahu husitství a kultury), otázku role Habsburků v českých dějinách, českého stavovského povstání a bitvy na Bílé hoře, problém rusofilství v národním obrození, odkazu klasických českých spisovatelů 19. století, role české buržoazie a konečně i problém role československých legií. Stupeň rozpracování jednotli-

5 Zelinka, Timoteus Čestmír: Husitskou Prahou. Praha 1955.

vých témat a jejich reflexí v české historiografii je různý. Knihu současně zaplňuje Górného analýza interpretací významných osobností českých dějin – konkrétně Jana Husa, Jana Žižky, Petra Chelčického, Jiřího z Poděbrad, Jana Nepomuckého a jeho kultu, Františka Palackého, Karla Havlíčka Borovského, Boženy Němcové, Jana Nerudy, Karla Sabiny, Aloise Jiráska, Zdeňka Nejedlého a Tomáše Garrigua Masaryka. Zajímavé je, že autor věnuje značnou pozornost historizujícím pracem novináře Julia Fučíka.

Górného publikace byla původně určena pro čtenáře v Polsku, ale má svou hodnotu i pro nás – tím spíše, že v české historiografii se zoufale nedostává podobných přehledových prací. Práce Josefa Hanzala z roku 1999 o historiografii z let 1945–1989⁶ se setkala v době svého vydání s kritickými ohlasy, ale nenašel se v podstatě nikdo, kdo by ji dokázal antikvovat dokonalejším opusem. Námi recenzovaná práce polského historika nemá ambici hodnotit českou historiografii v její komplexnosti, ale pro jednotlivé tematické okruhy a pro analýzu vybraných historických osobností má informativní cenu. Nejvíce mě ovšem zaujaly pasáže, v nichž konfrontuje českou historiografii s pracemi polských dějepisců. To představuje nesporný přínos recenzované práce. Čtenář si občas uvědomí, že leckteré stereotypy českého myšlení lze nazírat i z jiného úhlu, než na jaký jsme zvyklí. Velmi mě například zaujaly paralely mezi českými mysliteli a politiky a dílem Joachima Lelewela, spolupracovníka Marxova a Engelsova. Jde v první řadě o porovnání jeho myšlenkového odkazu s pracemi Františka Palackého (srv. s. 28–32 a 209–211) a rozdílnost jejich akceptace v marxistické historiografii obou zemí. Velmi zajímavé jsou odkazy na pojetí husitského hnutí v díle Ewy Maleczyńské a na reflexe jejích prací v české historiografii (srv. alespoň s. 131–138).

Autor si všímá postojů mladých marxistických historiků, vstupujících na scénu v 50. letech, ke koncepcím Zdeňka Nejedlého. To je zajímavé téma, připomeňme, že Maciej Górny svou knihu psal nejspíše nedlouho před rokem 2000 – v té době si podobnou otázku u nás kladl málokdo! K tématu jsem mezitím publikoval další práce, navazující na ty, jež citoval Górny.⁷ Objevily se i podnětné studie jiných autorů, které mají co říci k tématu.⁸ Domnívám se, že žádný z českých autorů po roce

6 Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha 1999.

7 Křestan, Jiří: „Poslední husita“ odchází: Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ. *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 1, s. 9–44; týž: Zdeněk Nejedlý. *Politik a vědec v osamění*. Praha 2012, zejm. s. 421–426. Maciej Górny v knize odkazuje na mé starší práce: Křestan, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha 1996; Křestan, Jiří: *Nejedlého projev „Slovo o české filosofii“ v historickém kontextu*. In: Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha 1999, s. 307–319.

8 Šámal, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu. Karel Kosík a koncept levicového radikalismu. *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 1, s. 45–61; Andělová, Kristina – Mareš, Jan: *Hledání české radikální demokracie*. Karel Kosík a filozofie (českých) dějin. *Dějiny-teorie-kritika* 11, 2014, č. 2, s. 183–211;

1989 nekonstruoval černobílý obraz otevřené konfrontace mezi Nejedlým a mladými vědci,⁹ vůči němuž se nicméně Górný poměrně razantně vymezuje. Nevím, že by někdo v Nejedlém na jedné a v mladých marxistech na straně druhé viděl dva nesmiřitelné „tábory“ či ideově vyhraněné „skupiny“ (termíny Górného ze s. 131) či „křídla“ (s. 251), mezi nimž by se odehrával fundamentální „konflikt“ (s. 252). Górný se přesto proti této vizi ohrazuje a formuluje vlastní představu: „Vhodnější by však bylo hovořit o symbióze dvou elementů, posílenou ještě tendencí aktualizovat události z 15. století, která byla společná oběma „táborům“.“ A dodává: „Obě skupiny se vyznačují podobným přístupem k dějinám, které je třeba formovat tak, aby vykazaly, co je třeba. Role historie je služební.“ Na jiném místě uvádí, že mladí autoři se snažili „být v souladu jak s Marxem, tak s Palackým“. Nevypracovali jednotné stanovisko, výsledkem je „směs mnohdy protikladných prvků“ (s. 131). Jak je vidno, jde vskutku o jemné nuance.

Při hodnocení roku 1848 a jeho jednotlivých politických proudů se nakonec sám Maciej Górný přiblíží ke konfrontačnějšímu vidění české historiografie. Náhle je rezolutnější: „Přesunutí tradičního těžiště od Palackého a Havlíčka k Fričovi a Arnoldovi, stejně jako radikální interpretace Máchy, Nerudy a dalších umělců 19. století se nikoli náhodou staly znaky levičáckého komunismu. Byl to na jedné straně ojedinělý pokus o vybočení z obrozeneckého cyklu a polemika s konzervativním křídlem (Nejedlý), na druhé straně snaha najít v české tradici období, kdy byla kultura těsně spojena s evropským revolučním politickým hnutím.“ (s. 251)

Objektem výzkumu v současné české historiografii se nestali jen historikové, ale i historizující filosofové a další mladí vědci, a především pak vývoj v celé kulturní oblasti. Nesporně se často mladí marxisté inspirovali „nejedlovskými tématy“ (která byla často tématy Palackého či Masaryka). Stejně zřetelné jsou ale také posuny v akcentech a hodnoceních jednotlivých aktérů historického dění v jejich dílech. O otevřenou konfrontaci mezi mladými marxisty a Nejedlým z důvodů zcela pochopitelných (působil hlavně strach z postihů za „vybočení z řady“) nestál

Kopeček, Michal: Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík 1945–1968. *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 1–2, s. 77–117; Hermann, Tomáš: Janusovská tvář „Dialektiky konkrétního“. Čeští radikální demokraté Karla Kosíka na cestě od historického k systematickému přístupu (marxistické) filosofie. In: Landa, Ivan – Mervart, Jan a kol.: *Imaginace a forma. Mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace*. Studie Josefu Zumrovi. Praha 2018, s. 153–175.

9 Nejblíže k vizi „dvou táborů“, primárně ovšem ve sféře kulturní politiky na konci 40. a na počátku 50. let, dospěl patrně Alexej Kusák, ale ani v jeho případě se nejedná o přísně schematický a zjednodušený pohled. Kusák, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha 1998. O korekturu Kusákova pohledu se celkem efektivně pokusil Knapík, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha 2006.

nikdo z nich. Zcela rozdílné od Nejedlého očekávání (vize dovršení národně obrozenecké ideologie v procesu budování socialismu) bylo potom směřování většiny mladých vědců. Ti někdy z původně dogmatických, stalinských pozic dospívali k různým formám „revizionismu“.

Nejedlého sepětí s národními ideály 19. století nesporně napomohlo tomu, že po únoru 1948 nedošlo k absolutní dominanci extrémních forem kulturní revoluce, jakkoli to Górný zpochybňuje (s.252). Typickými praporečníky nihilismu nebyli pochopitelně vzdělání mladí vědci, ale spíše lidé z okruhu stranického (či třeba odborového) aparátu, odmítající jako třídně nepřijatelnou zátěž nejen odkaz českých klasiků 19. století, ale i dědictví avantgardy, propagátoři dělnických spisovatelů a „lidové tvorby“ pochybné kvality. Hodnocení poměru jednotlivých myslitelů počínajícího reformního procesu v Československu k Nejedlého syntéze národních tradic a radikálního socialismu by vyžadovalo detailní analýzu vývoje každého z nich, jejich osobnostního založení, kulturního a vzdělanostního zázemí a v neposlední řadě i sociálních sítí, v nichž se pohybovali a působili. Možná se podobná analýza podaří na příkladu Karla Kosíka, jemuž se nyní u nás věnuje mimořádná pozornost v souvislosti s vydáváním jeho spisů ve Filosofickém ústavu AV ČR.¹⁰ I sám Maciej Górný k tématu ovšem přináší cenné postřehy. Přínosné se například jeví, že si všímá vlivu sovětského diplomata a vědce I. I. Udalcova, Nejedlého žáka z let exilu v Moskvě. Nejedlý si Udalcova vážil, později se však s ním dostal do konfrontace v hodnocení Františka Palackého (srv. s. 207–209 a 268).¹¹ Stálo by za to zmapovat, jak v padesátých letech v Československu charismatický Udalcov, frontový hrdina, zapůsobil na mladé vědce. Jde možná o jeden z klíčů...

V hodnocení vztahu mladých marxistických historiků, filosofů a dalších vědců k Nejedlého koncepcím se možná Maciej Górný v případě některých současných autorů vlámává do otevřených (či aspoň pootevřených) dveří,¹² což je pochopitelné už s ohledem na rok původního vydání knihy. Je nutno však ocenit jeho snahu posuzovat jednotlivá témata kriticky, úsilí vnímat jemnější nuance a nastavit zrcadlo našim nedůslednostem. Jiným příkladem pokusu o nezávislou objektivní analýzu

10 Srv. Mervart, Jan: Kosíkův marxismus a představy společenské emancipace. In: Kosík, Karel – Mervart, Jan (ed.): *Dialektika, kultura a politika. Eseje a články z let 1955–1969*. Praha 2019, s. 11–36.

11 Maciej Górný se v době vydání knihy domníval, že Udalcovova rezolutní kritika Palackého „se v Československu nesetkala s výraznějšími protesty“ (s. 208). My dnes už víme, že na Udalcova si v roce 1955 stěžoval Zdeněk Nejedlý na sovětském velvyslanectví. Blíže k tomu Křesťan, J.: Zdeněk Nejedlý, s. 424–425.

12 Zmiňuje kriticky mimo jiné závěry Petra Čorneje – srv. s. 89–90 a 131. Nezdá se mi, že by Čornej konstruoval vizi „fundamentálního rozdílu“ mezi Nejedlým a mladými marxisty, jakkoli zřetelně vidí odlišnosti mezi nimi. Srv. zejm. Čornej, Petr: *Lipanské ozvěny*. Praha 1995, s. 166–168. Čornej, P.: Husitská tematika v českém filmu (1953–1968) v kontextu dobového nazírání na dějiny. *Illuminace* 7, 1995, č. 3, s. 22–26.

představuje jeho kritický odstup od vize, kterou formuloval svého času Ferdinand Seibt a další badatelé (Peter Heumos, John Conelly), kteří tvrdí, že po roce 1948 došlo v Československu mezi historiky k politicky motivované „generační výměně“. K tomu Maciej Górny píše: „O kompletní „Generationenwechsel“ lze v tomto případě hovořit jen těžko. Pravdivé by nicméně bylo tvrzení o zásadním omezení možnosti spolupráce československých historiků starší generace se zahraničím.“ (s. 56–57). Srovnává situaci s Polskem, kde výměna byla způsobena již obrovskými lidskými ztrátami za války. Připomíná, že (mimo jiné zásluhou Zdeňka Nejedlého) se v Československu stali někteří starší historici-nekomunisté (R. Urbánek) členy ČSAV, jiní mohli publikovat jen v mimopražských periodikách.

Maciej Górny uvažuje o poválečné české historiografii v širším kontextu. Snadnější a užší spojení tuzemské historiografie s marxismem, poněkud specifické ve srovnání s jinými východoevropskými zeměmi, odvozuje od toho, že čeští historikové „pohlíželi na národní dějiny jako na pokladnici hodnot, které je třeba bránit, které jsou důvodem k hrdosti a pocitu nadřazenosti nad jinými národy“. (s. 282) Všímá si zakořeněného přesvědčení o lidové, plebejské historii Čechů, tradici rovnostářství, ale i zažitě proruské orientaci Čechů, jež byla vlastní i části české buržoazie.

Górnyho práce přináší mnohé další podněty k zamyšlení. Vyvažují některé nedostatky publikace. Ty jdou někdy na vrub překladu (například husitští kněží nesloužili mše „na čerstvém vzduchu“ – s. 71, jako spíše pod širým nebem), jiné nakladateli – na jeho hlavu padá především zmatek v poznámkovém aparátu, kdy odpovídající odkaz na uvedenou práci najde čtenář nejednou pod jiným číslem poznámky o několik stránek za citovaným textem. Především věci konečné redakce jsou potom některé věcné omyly a nepřesnosti. Jistě bych například neoznačil pomnichovskou československou republiku za „federativní“ (s. 44). Dále: Strana národní jednoty nebyla jedinou politickou organizací tzv. Druhé republiky (s. 45), vedle ní působila i Národní strana práce. Jana Slavíka nazývá kniha poněkud nepřesně „předválečným marxistou“ (s. 82, srv. též. s. 180), nepřesné je rovněž tvrzení z úvodu Jiřího Raka, že po roce 1948 Slavík „strávil dlouhá léta ve vězení“ (s. 7). Pochybuji také o tom, že z knih, ničených po roce 1948, zůstával vždy zachován jen jediný výtisk, uložený „ve skladu Ústavu dějin KSČ“ (s. 51). Banderovce bych asi ve výkladu o roce 1947 bez vysvětlivky nenazýval „ukrajinskými partyzány“ (s. 55). Obočí povytahuji také při tvrzení, že Zdeněk Nejedlý „upřel roli Českého muzea“ v obrozeneckém procesu (s. 196). On sám přece byl dlouholetým zaměstnancem Muzea Království českého a byl k němu vázán mnohými vřelými osobními vazbami. A konečně Vít Nejedlý na začátku roku 1945 nepadl v boji, jak se tvrdí v recenzované knize dvakrát na s. 250, ale zemřel v nemocnici u Dukly na tyfus.

Knihla Macieje Górnyho je užitečnou publikací, již budou používat především historikové, zabývající se dějinami svého oboru. Přinese jim nejen podnět k za-

myšlení i v době, kdy po faktografické stránce budou jednotlivé kapitoly knihy překonány dalšími výzkumy. Je škoda, že nakladatel nevěnoval práci větší pozornost a nevybavil ji rejstříky. O vadném poznámkovém aparátu a nedbalé odborné redakci jsme se již zmínili. Lze si jen přát, aby zahraniční historikové jako Maciej Górny věnovali nadále pozornost historiografii i mimo hranice své vlasti. Český čtenář se snad může těšit na další překlady Górného cenných prací.

Górny, Maciej: Mezi Marxem a Palackým. Historiografie v komunistickém Československu. Volvox Globator, Praha 2018, 320 s.

JE ŠTÁTNY PREVRAT, NA VÍKEND DOMOV NEPRÍDEM...

VÁCLAV RYNEŠ

Alojz Lorenc se narodil v roce 1939, v letech 1985–1989 byl náměstkem federálního ministra vnitra, pověřeným řízením kontrarozvědných správ MV. Na federálním ministerstvu vnitra působil od roku 1970 a věnoval se kryptologii. V roce 1977 se stal náčelníkem zvláštní správy MV, od roku 1980 působil v bezpečnostních orgánech v Bratislavě a Západoslovenském kraji. Po návratu do FMV odpovídal za správu ekonomické rozvědky, vnitřní rozvědky a správu vývoje automatizace. Od roku 1988 řídil a kontroloval protišpionážní, ekonomickou, vojenskou a politickou rozvědku – ČFSR.

O čem vůbec kniha pojednává? Prominentní činitel represivních složek komunistické státnosti po 31 letech vydává vzpomínky na určité dějinné období svého života. Technokrat represivní politické moci a vysoký činitel státní bezpečnosti vysvětluje své pragmatické postoje v období destrukce komunismu v roce 1989.

Je nutno si položit otázku, zda Alois Lorenc byl vůbec komunista a ateista nebo byl lidumil, který jen shodou okolností se stal výkonným orgánem totalitní komunistické státní moci. Není dějinnou náhodou, že do čela represivního orgánu – v období rozkladu komunismu – se dostala osobnost, která vystudovala již v socialistickém školství a svou kariéru spojila s komunistickou stranou. Není ani náhodou, že ve vysoké federální funkci měla tato osobnost plnou důvěru vedení KSČ a zároveň bezpečnostních služeb Sovětského svazu. Kam je možno tuto osobnost zařadit, která zahájila mocenskou kariéru v období normalizace? Asi mezi agnostiky a pragmatiky kolísající mezi bezvěrectvím a náboženskou vírou, kteří se za daných životních okolností stali mocenskými technokraty, kolísajícími mezi dobrem a zlem – v daném politickém a totalitním systému.

Jedná se o osobnost, která vědomě sloužila komunistické straně a totalitní státní moci. Nejednalo se o osobnost internacionálního charakteru, ale o vyhraněného slovenského komunistu a národnostně vyhraněného pragmatika – socialistické federace. Alojz Lorenc bezesporu byl a je systémový manipulátor, který propůjčil svůj intelektuální potenciál komunistické straně. Je též osobností, která si zřejmě byla vědoma určitých dějinných mocenských a geografických možností komunismu na přelomu dvacátého století. Osobnost, která v součinnostech se sovětskou KGB

hledala reformní možnosti a byla si vědoma určitých rozkladných společenských prvků v Sovětském svazu a socialistickém bloku.

Publikaci vydanou – po třiceti letech – od údajného státního převratu – lze chápat jako pokus o určité ospravedlnění své minulosti těm, kteří neprožili dějinou československou změnu v roce 1989. Jedná se o určité mistrné zaretušování reality, která se odehrávala v okamžiku dosluhování komunismu a předání moci nepolitickým občanským iniciativám, a to za výměnu demokratizace KSČ a dohodu o beztrestnosti komunistických funkcionářů a komunistů z represivních složek státní moci.

Bezbolestná dohoda a přechod od totalitní státnosti k demokratické, lze považovat za výhodnou dohodu, kdy z nedemokratů se mohou stát demokraté, kdy jejich negativní minulost se mění v pozitivní úsilí o novou budoucnost. Je to vždy záležitost, kdy se smývá rozdílnost mezi dobrem a zlem, kdy se pomíjí nějaké etické normy. V mocenských záležitostech a v reálné politice obvykle neexistují nějaké etické normy, ale existuje účelovost a někdy i nezbytnost existenčního charakteru.

V kulminačním bodu československého komunistického rozkladu se Alojz Lorenc s chladnou vypočítavostí represivního činitele postavil za dohodu s osobnostmi agentní bezpečnostní sítě, kterou řídil, a s představiteli nepolitické politiky o vytvoření podmínek pro rozplynutí komunistů mezi politické neangažované občany. Tento představitel komunistické moci, který byl v součinnosti s KGB, věděl, že existuje geopolitická dohoda mezi světovými velmocemi, a již od roku 1988 věděl, že sovětské jednotky dislokované v Československu, vojensky nezasáhnou. V mocenském střetu uvnitř KSČ se jasně profiloval pro socialistickou reformu. Násilné potlačení studentské manifestace v listopadu 1989 – tvrdým jádrem KSČ – narušilo koncepci komunistických reformistů a v podstatě urychlilo předem připravené dohody k více nesocialistickým změnám.

Několik úryvků z publikace:

„...Pro vstup do strany nevznikl důvod nabídku nepřijmout... aktivně jsem se chtěl účastnit budování socialistické společnosti...

Změny byly ponechány na občanech, vládnoucím establismentu. Sověti uvítali, že proběhly pokojným způsobem...

Změnu v roce 1989 považuji za transformaci politického, společenského a ekonomického systému. Začátek cesty do velké nejistoty...

Rozhovor s M. Válkem, ministrem kultury SSR 20. decembra 1989.... Oba jsme věděli, že je rozhodnuto a že je trapné vyloučení V. Biľaka a zbavení členství ve straně G. Husáka...”

Alojz Lorenc ve své publikaci uvádí, že výměna informací v letech 1988–1989 probíhala průběžně s předsedou KGB i jeho zástupci, a že byli v čilém kontaktu

s představitelem KGB při sovětském velvyslanectví a se zástupcem předsedy KGB měl setkání 17. listopadu 1989 do pozdních večerních hodin... Rovněž konstatuje, že ve funkci 1. náměstka federálního ministra vnitra v roce 1985 se neocitnul náhodně...

„...Významnou roli a politickou odpovědnost převzal na úrovni federace M. Čalfa, na Slovensku R. Schuster, M. Čič a jiní. K změně režimu v Československu došlo na základě dohody o pokojném předání moci... na náměstích bezpochyby manifestovalo mnoho komunistů a příslušníků jejich rodin...“

Alojz Lorenc po více než třiceti letech od pádu komunismu konstatuje, že pochybnost spatřuje v ústavním zakotvení vedoucí role KSČ v roce 1960, kritizuje dodatečně monopol moci, které byl sám čelným představitelem. Alojz Lorenc ve svém stáří osmdesáti let nezapřel úlohu manipulátora, který hledá odůvodnění svého minulého jednání sám před sebou, ale i pro nezaujatou mladou generaci. Určitá schizofrenie se objevuje nejen u jeho osoby, ale i u části slovenských komunistů G. Husáka, R. Schustera, P. Colotky mezi náboženskou vírou a bezvěřectvím, ale mezi komunistickým internacionálem a slovenským národním uvědoměním. Nelze však pominout, že A. Lorenc své odborné schopnosti a svůj život věnoval obhajobě totalitního komunismu a vzdává se své politické, ale i morální odpovědnosti. Pokynem k zničení dokumentace StB v průběhu předávání moci umožnil nástup postkomunistické garnituře. Garnituře překabátěných komunistů a nepolitickým iniciativám prostoupených agentskou sítí bezpečnosti, kterou řídil. Nekrvavé předání moci se později proměnilo v nekrvavý vznik České a Slovenské republiky. V lidských dějinách vždy existovali při dějinných zvratech osobnosti, jako byl Joseph Fouché nebo Alojz Lorenc nebo i divadelní hrdinové jako Václav Havel. Publikaci by asi lépe slušet název: „Revoluce se nekoná, dohodli jsme se!“

Lovaš, Karol – Lorenc, Alojz: Je štátny prevrat, na víkend domov neprídem..., Vydavateľstvo SSS. Bratislava 2018, 176 s.

REAKCE

REAKCE NA STUDII PETRY BŘEZÁČKOVÉ: PLOSKOVICE A ZÁKUPY. ZAHRADY ANNY MARIE FRANTIŠKY S VŮNÍ ANANASU

MICHAL VOKURKA

Tento text vznikl jako reakce na článek Petry Březáčkové „Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky s vůní ananasu“, který vyšel v *Paginae historiae* v roce 2019.¹ Autor této reakce se dlouhodobě zabývá rodem sasko-lauenburských vévodů. Na problematická místa kritizovaného textu je odkazováno v závorkách v hlavním textu.

Článek Petry Březáčkové je z většiny postaven na poměrně bohatém archivním materiálu z jednotlivých fondů Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – Administrace toskánských statků. Tyto fondy jsou zpracované, s poměrně nedávnými archivními pomůckami od Jiřiny Juněcové. Další informace, včetně citací pramenného materiálu z těchto fondů, autorka masivně přejímá ze stavebně-historického průzkumu Ploskovic, který zpracovali autoři Petr Macek a Pavel Zahradník (1990). I přes relativně bohatou pramennou základnu vyslovuje autorka několik problematických hypotéz, na které cítím povinnost poukázat. Stejně tak nelze autorce nevytknout slabou práci s odbornou literaturou, na prvním místě opomenutí mladších textů Macka a Zahradníka týkajících se jak Zákup, tak Ploskovic.

O Anně Marii Františce, rozené Sasko-Lauenburské, je konstatováno, že vyrostla v Zákupěch (s. 166). To nelze vyloučit, avšak pro takové tvrzení není podpory. Část dětství pravděpodobně strávila i v Ostrově. Stejně tak by bylo vhodné se vypořádat se starším tvrzením Antona Tscherneye, který zase za domov malé princezny považoval Svádov.² Na stejném místě se autorka zmiňuje, že „Gian Gaston velice nelichotivým způsobem hodnotil jak povahu, tak i vzhled a způsob trávení času své choti.“ Není mi však znám pramen, ve kterém by se Gian Gaston o své ženě vyjadřoval v tomto smyslu. Odkazovaný Bruschiho text, o nějž autorka své tvrzení opírá, také o podobném pramenu nehovoří. V poznámce č. 2 ostatně

1 Březáčková, Petra: Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky s vůní ananasu. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 166–183.

2 Tscherney, Anton: Schwaden a. d. Elbe: geographisch und geschichtlich dargestellt. Aussig 1894.

autorka správně takové hodnocení Anny Marie Františky, jež je hojně v italské a anglické literatuře, problematizuje s odvoláním na disertaci Jana Pavlíčka. Bohužel ani zde, ani u Pavlíčka není reflektován text Petra Mati k problematice dobových zpráv o povaze toskánské velkovévodkyně.³

Na místě není ani charakteristika Zákup jakožto „malé imitace Versailles“, což je přirovnání převzaté od Harolda Actona (s. 167, pozn. 3). Zákupy však měly k imitaci rezidence Ludvíka XIV. velmi daleko a snad se o to ani stavebníci, ani architekti nepokoušeli. Kromě toho na Actonovu velmi chabém povědomí o Zákupcech nelze stavět odborný text. Následně autorka mluví o vnímání Anny Marie Františky v českých dějinách, avšak bez odkazu na jakoukoliv literaturu. Stejně nepodložena zůstává i informace, že se „Anna Marie Františka rozhodla přestavět a vybudovat [zámek a zahradu v Ploskovicích] nedlouho po sňatku s Gian Gastonem.“ To je dokonce v rozporu se zjištěními dosavadního bádání, která barokní přestavbu zámku datují přibližně k roku 1718. Dokonce se v této souvislosti uvažuje o přebudování Ploskovic jako reakci na zámek Favorite nedaleko Rastattu (cca 1710).⁴ Je tedy nutné odlišovat úpravy zámku a zahrady.

Jednoho z největších omylů se pak autorka podle mého soudu dopouští na s. 168, když erb na nedatovaném vyobrazení ploskovické zahrady připsala Anně Marii Františce („kresba zahrady s velkovévodkyniným erbem“) a datovala pramen do roku 1732 na základě písemné zprávy o práci malíře Jindřicha Františka Krauseho pro velkovévodkyni. Na prvním místě je potřeba opravit záměnu erbu, protože na diskutované kresbě je vyobrazen erb bavorského vévody Klementa Františka (1722–1770) a jeho ženy Marie Anny Falcko-Sulcbašské (1722–1790)!⁵ Jejich svatba proběhla roku 1742, ale Ploskovice vlastnili až od roku 1753. Proto se domnívám, že vyobrazení pochází až z let 1753–1770, což jsem také publikoval v Historické geografii spolu s inkriminovaným vyobrazením.⁶ Pochopitelně i tato moje hypotéza má své slabé místo, neboť časově spojuje vznik vyobrazení s pou-

3 Maťa, Petr: Principessa boema. Vyslanec Martelli o Anně Masrii Františce Toskánské a jejím českém zázemí. *Souvislosti* 13, č. 3–4, 2002, s. 93–98. Pavlíček uvádí tento Maťův článek v literatuře své práce, ale v textu na něj neodkazuje.

4 K Ploskovicím nejpodrobněji Macek, Petr. Barokní architekt Václav Špaček (1689–1751). I–II, disertační práce, ÚDU FF UK, obhájeno 2007, s. 19. Nejnověji pak Týž. Václav Špaček, in: Macek, P. – Biegel, R. – Bachtík, J. (ed.): *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2018, s. 476.

5 Srov. diskutovaná kresba <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00053415&pimage=8&suchbegriff=&l=de#> [19. 6. 2020] a vyobrazení při příležitosti svatby Klemeta Františka a Marie Anny: <http://www.portraitindex.de/documents/obj/oai:baa.onb.at:4891988> [19. 6. 2020].

6 Můj článek vyšel přibližně ve stejné době jako článek Petry Březákové, proto se texty vzájemně nemohou reflektovat. Vokurka, Michal: Rezidence sasko-lauenburských princezen. Úpravy sídel a jejich okolí na panstvích Anny Marie Františky a Sibylly Augusty. *Historická geografie* 45, č. 1, 2019, s. 89–119, zde s. 111.

žitým erbem. Za určitých okolností mohlo dojít i k použití dříve vzniklé kresby a následnému připojení erbu, ale pro toto již poněkud komplikovanější řešení opět (alespoň zatím) chybí pramenné podklady. Není tedy jisté, že jde o Krausovo dílo, jak tvrdí autorka.

Autorka dále na základě kresby a výsledků SHP popisuje ploskovickou zahradu, přičemž text svědčí o jejích dobrých znalostech zahradní architektury a příslušného odborného slovníku. Občas se však vyskytují neobratné formulace („hra v kužel-níky“; jinde např. v případě reflexe božího řádu a politického myšlení v kompozici zahrady; oboje na s. 169). Za problematické považuji vztažení o „alchymistické la-boratoři vědeckého myšlení“ k ploskovické zahradě. Autorka zde spíše mechanicky přejímá interpretaci ze zahraniční literatury (M. Conan.), namísto toho, aby činnost zdejších zahradníků, jejich vzdělání a kontakty podrobila bližšímu zkoumání na základě dochovaných pramenů. V následujících poznámkách pod čarou (23–27) je pak odkazováno zkráceným způsobem („ibidem“), což má zjevně být odkaz na SHP autorů Macka a Zahradníka, avšak nejbližší předchozí citací, kam je takto čtenář odkázán, je zmíněný Conan.

Souhlasit beze zbytku nelze ani s interpretací týkající se „podmanění si kraji-ny pomocí nekonečných os vybíhajících od zámku do krajiny“ (s. 169), a to pře-devším proto, že tyto osy „končí“ na jasně viditelných místech. To si ostatně autorka mohla přechyst v článku Petra Macka, který sama cituje jen o kousek výše, kde je vše popsáno i vyznačeno pomocí náskresů.⁷ Zakončení těchto os (např. u sochy světce či u kaple na vrcholku kopce), se věnuje i můj text.⁸ Místa jsou navíc dodnes zachována.

V případě zahradníka J. W. Paula není na místě ho označit za „odborníka na šlechtění exotických plodin“ (s. 172) na základě zprávy o tom, že postavil oranžerii. Jistě se jednalo o schopného a dobře postaveného zahradníka, který ve službách vévodkyně a její dědičky měl strávit 48 let (jak je uvedeno na základě citovaného dopisu), ale opět pro šlechtění (na rozdíl od pěstování) chybí jakékoliv podklady. Stejně tak je nepodložená úvaha o Paulovu autorství celého zahradní-ho návrhu.

Snad stylistická neobratnost stojí za informací, že tento zahradník (údajně) za-ložil zahradu „o kterou se od napsání tohoto dopisu staral celých 48 let.“ Připomeň-me, že dopis autorka datuje celkem oprávněně do let 1748–1750, a v tomto dopise Paul (Paulus) píše, že v zahradě již 48 let pracoval. To by pak Paulus podle tohoto konstatování Březáčkové strávil práci v zahradě celé 18. století, avšak jen o kousek dále sama autorka datuje konec éry tohoto zahradníka do roku 1759 (s. 173). Je tedy

7 Macek, Petr: Barokní krajinná řešení na toskánských panstvích v Čechách. In: Kompozice za-hrad v dějinách umění. České Budějovice – Tábor 1987, s. 74–82.

8 Vokurka, M.: Rezidence, s. 110.

otázkou, zda Paul v dopise uvádí správné údaje, kolik mu vlastně kolem roku 1700 bylo let a zda tehdy mohl vytvořit návrh velkovévodské zahrady.

Na závěr pojednání o Ploskovicích autorka vyslovuje hypotézu o možném sběratelském záměru při pohledu na množství „vlašských stromů“ v inventáři, který má údajně přesahovat „rámec okrasné provinční zámecké zahrady“ (s. 174). Zde je ovšem nezbytně nutné přihlédnout k českému kontextu, srovnat s ostatními zahradami v Čechách a Říši, což autorka ani náznakem nečiní. Není zmíněna jediná odborná práce týkající se zahrad v barokních Čechách (vyjma kompendia Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, které je zmíněno jednou, a to na jiném místě). Většina stromů byla ostatně ve formě malých sazeniček; ono velké množství bylo zkrátka nutné, aby stromy mohly být v celé zahradě. Stejně tak nelze spoléhat na úsudek autorky, když tvrdí, že „na většinu evropských dvorů se tyto plodiny [ananasý a kávovníky] pouze dovážely.“ I zde je nutné odkázat na příslušné zdroje.

V další části článku je pojednáno o Zákupích, které „tvořily součást rozlehlého komplexu jejího [tj. Anny Marie Františky] panství ve středních a severních Čechách“ (s. 174). Pokud však mluvíme o panství v geografickém smyslu, je nutné použít plurál (tj. jejích panství), protože se jednalo o několik jednotlivých panství (Herrschaften) v držení jedné majitelky. Singulár by pak bylo možné použít v abstraktním smyslu (moc), například ve vztahu k jejím poddaným.⁹

Podle samotné autorky neexistují žádné doklady o existenci skleníků v zákupské zahradě v době Anny Marie Františky (tj. před rokem 1741). To ji však nebrání v přesvědčení, že tam „musely nějaké skleníky pro teplomilné rostliny“ být, a že v nich dokonce „dominovaly ananasovníky“ (s. 175). V první řadě nechápu, proč se autorka, která se v případě Ploskovic dokázala opřít o nepublikovaný SHP, nepodívala do publikovaného průzkumu stejných autorů k Zákupům. Zde by totiž zjistila, že jen v letech 1734–1738 byly vybudovány hned dva skleníky.¹⁰

Dále se v celém textu vyzdvihuje vzácnost ananasovníků a najednou se předpokládá, že dokonce dominovaly v jedné ze zahrad. Zde by bylo i vhodné rozlišit mezi zahradou v Zákupích jakožto hlavní rezidencí a zahradou v Ploskovicích, která byla přeci jen laděna jiným, možná exotičtějšíм způsobem. Ploskovice byly letním sídlem pro zábavu a kratochvíle. S tím souvisí i interpretace v inventářích doložené stavby „Caffe-Haus“ jakožto skleníku. Vzhledem k udávanému množství květin (27 kusů), je otázkou, zda se nejednalo spíše o nějaký altán určený primár-

9 K pojmu pro české prostředí viz Sander-Faes, Stephan: Herrschaft und Staatlichkeit: Böhmen und die Habsburgermonarchie vom Dreißigjährigen Krieg bis Karl VI, habilitační práce, University of Zurich, 2017, zde s. 108–109.

10 Macek, Petr – Zahradník, Pavel: Zámecký areál v Zákupích. Průzkumy památek 3, č. 2, 1996, s. 3–34, s. 29.

ně ke konzumaci kávy, nikoliv k pěstování rostlin, neboť v takových zařízeních počet rostlin dalece přesahoval 100 kusů.

Velký problém spatřuji i v samotné retrospektivě na základě inventářů z let 1761 a 1762. Autorka tvrdí, že „exotické plodiny a jejich kolokace navazuje na praktiky a technické zázemí z období Anny Marie Františky a její dcery“. Inventáře tedy vznikly 20 let po smrti velkovévodkyně a 10 let po smrti její dcery. Kromě toho došlo k válečným událostem i kulturnímu posunu na poli zahradního umění, což oboje mohlo značně ovlivnit případnou proměnu zákupské zahrady. Jen těžko si lze představit zahradu, která zůstane 20 let beze změny. Proto se domnívám, že podobnost zahrady Anny Marie Františky se zahradou popisovanou v inventáři nemusí být nutně veliká. Opodstatněna není ani autorčina zmínka o „171 mohutných květináčích“, když pramen (uváděn v článku *in extenso*) hned 100 z těchto 171 inventárních položek charakterizuje jako „Mittle und kleine [Citron bäume]“.

Autorka ukazuje neznalost hospodářských poměrů na panství, když plody ovocných stromů označuje jako „motor místní ekonomiky“ (s. 178). To pro zdejší kraj s rozvíjející se protoindustrií (zpracování vlny, sklárny) není možné akceptovat. I přes výše uvedené problémy s prameny se autorka domnívá, že „seznam exotických plodů [z inventáře z roku 1761] velmi pravděpodobně nedosahuje lesku, který měl za dob velkovévodkyně a její dcery“. Vychází autorka z pomyslného zlatého věku českého baroka v době Anny Marie Františky? A nebylo by lepší použít prameny z období bavorských vévodů v zákupech pro poznání jejich činnosti v Čechách oproti nepodloženým projekcím jejich svědectví do starší doby? Vždyť bavorské období Zákup je badatelsky takřka netknuté, pramenně bohatě podložené a nabízí řadu možností badatelské realizace.

Za nejhodnotnější část probíraného textu považuji pasáž o ananasu. Autorka zde pojednává šíření tohoto ovoce po evropských dvorech, zejména na základě starých tisků. Je otázka, nakolik je toto dvoustránkové pojednání vypovídající a zda jsou uvedené příklady reprezentativní. I tak si však neodpustím poznámku k poznámce 47, kde je citován jistý „Casiglioni“ a jeho dílo „Storia delle pinte forastiere“ z roku 2008. Pravděpodobně se má jednat o moderní vydání tisku Luigiho Castilioniho *Storia delle piante forastiere...*, který poprvé vyšel roku 1791. Buď by bylo vhodné uvést, že se jedná o edici, nebo citovat dnes již snadno dostupný (digitalizovaný) originál, aby bylo z citace jasné, že jde o dobové dílo, nikoliv o moderní odbornou literaturu.

V závěru článku autorka konstatuje, že její příspěvek přináší „nové archivní objevy“. Je však diskutabilní, nakolik lze vůbec uskutečnit archivní objevy ve zpracovaném fondu s digitalizovaným inventářem. Na dotaz „zahrady“ archivní databáze najde příslušné archiválie, které si může každý objednat. Nepochybuji o tom, že spolu s autorkou nejsme jedinými, komu jsou alespoň některé z těchto „objevů“ známy několik let.

Pro vyvarování se takovýchto objevů by přitom stačilo dbát zásad etické vědecké práce: číst a citovat texty k danému tématu, důsledně kriticky přistupovat k archivnímu materiálu a každou informaci, kterou chci publikovat, ověřit jak v dostupné (tj. publikované) literatuře, tak logickou úvahou. K tomu by mělo být nápomocno i redakční a recenzní řízení, které by mělo odhalit závažné nedostatky a přispět k jejich napravení. Stejně tak se zde ukazují limity práce jednotlivce na poli interdisciplinárního bádání. Věřím, že pokud se autorka bude nadále věnovat tématům z historie zahradní architektury, dodrží výše předestřená pravidla a případně rovnou naváže spolupráci s příslušnými odborníky, aby nedocházelo k výše popsaným pochybením.

SEZNAM AUTORŮ

PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Benešov
PhDr. Jaroslav Bouček, CSc., Ministerstvo zdravotnictví ČR
PhDr. Eva Drašarová, CSc., Národní archiv
Prof. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D., Ústav světových dějin FF UK
Mgr. David Hubený, Ph.D., Národní archiv
Mgr. Jiří Jiráček, Národní archiv
PhDr. Kristýna Kaucká, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR
PhDr. Lenka Kločková, Národní archiv
PhDr. Jan Krlín, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Jiří Křesťan, CSc., Národní archiv
PhDr. Bohumil Lukeš, Archiv KDU-ČSL
Mgr. Zora Machková, Národní archiv
Mgr. Richard Mahel, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Helena Nováčková, Národní archiv
RNDr. Václav Ryneš, Praha
Mgr. Monika Sedláková, Národní archiv
Doc. JUDr. Marek Starý, Ph.D., Katedra právních dějin PF UK
PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D., Národní archiv
Mgr. Vojtěch Šustek, Ph.D., Archiv hlavního města Prahy
Mgr. et bc. Michal Vokurka, Historický ústav AV ČR
PhDr. Emil Voráček, DrSc., Historický ústav AV ČR
Mgr. Lukáš M. Vytlačil, Ústav pro českou literaturu AV ČR
Mgr. Leoš Zich, Národní archiv
Mgr. Adam Zítek, Národní archiv
Prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D., Ústav světových dějin FF UK

Paginae historiae

Sborník Národního archivu

28/2020, č. 1

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Vlasta Měšťánková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Lektorace: David Hubený, Ivana Ebelová, Jiří Knapík, Pavel Koblasa, Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Petr Mareš, Jiří Šouša, Viktor Velek

Překlad německých resumé: Markéta Kachlíková, Stefan Scholz

Překlad anglických resumé: Martin Klečacký

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: Eva Tamchynová

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2020.

<http://www.nacr.cz/publikace/periodika/paginae-historiae-archiv/>

Vytiskl: PB tisk, a. s., Příbram

Vydání první

Počet stran: 416

ISSN 1211-9768